

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Видавничий дім «Гельветика»

*До 190-річчя Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

*До 20-річчя Навчально-наукового інституту філософії
та освітньої політики*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 3 (15)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Русаків Сергій Сергійович, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософської антропології, філософії культури та культурології, директор Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна

Члени редакційної колегії:

Васильєва Ірина Василівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, біоетики та історії медицини, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Україна

Шкіль Світлана Олександрівна, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна

Стасевич-Беньковська Агнешка, доктор гуманітарних наук, доцент, Інститут американських студій та польської діаспори, Ягеллонський університет, Польща

Доценко Віктор Олегович, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії та археології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна

Журба Михайло Анатолійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна

Потільчак Олександр Валентинович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна

Агнесе Кукеле, кандидат геологічних наук (геоархеологія) за спеціалізацією з оцінки пам'яток культурної спадщини, науковий співробітник, Латвійський Університет, Латвія

Крилова Світлана Анатоліївна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Герасимова Ельвіра Миколаївна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І. П. Стогнія факультету історичної і соціально-психологічної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Улла Шакір, доктор філософії, науковий співробітник, Південний університет науки і техніки Китаю, Китай

Гоц Людмила Сергіївна, кандидат культурології, доцент кафедри культурології та міжкультурних комунікацій, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Україна

Денисюк Жанна Захарівна, доктор культурології, професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Україна

Дичковський Степан Іванович, доктор культурології, професор, професор кафедри артменеджменту та івенттехнологій, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Україна

Карповець Максим Вячеславович, кандидат філософських наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту, Національний університет «Острозька академія», Україна

Сабадаш Юлія Сергіївна, доктор культурології, професор, завідувачка кафедри культурології, Маріупольський державний університет, Україна

Трач Юлія Василівна, доктор культурології, професор, проректор з наукової роботи, Київський національний університет культури і мистецтв, Україна

Дичек Береніка, доктор суспільних наук, доцент, Факультет соціальних наук, Інститут соціології, Вроцлавський університет, Польща

Рекомендовано до друку Вченою радою Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол засідання № 1 від 28.08.2025 р.)

Науковий журнал «Культурологічний альманах» зареєстровано друкованим медіа
(Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2694 від 05.09.2024 року)

Ідентифікатор медіа: R30-04519

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, e-mail: rector@udu.edu.ua, тел. (044) 234-11-08).

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська

На підставі Наказу МОН України від 10.10.2022 р. № 894 (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» зі спеціальностей В7 – Релігієзнавство, В9 – Історія та археологія, В10 – Філософія, В12 – Культурологія та музеєзнавство.

Офіційний сайт видання: <https://almanac.npu.kiev.ua>

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2786-7242 (Print)
ISSN 2786-7250 (Online)

© Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2025
© Видавничий дім «Гельветика», 2025

EDITORIAL BOARD:

Chief editor:

Rusakov Serhii Serhiiovych, PhD in Philosophy, Associate Professor, Professor at the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture and Cultural Studies, Director of the Educational and Research Institute of Philosophy and Educational Policy, Dragomanov Ukrainian State University, Ukraine

Members of the Editorial Board:

Vasylieva Iryna Vasylivna, Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy, Bioethics and History of Medicine, Bogomolets National Medical University, Ukraine

Shkil Svitlana Oleksandrivna, DSc (Philosophy), Professor, Leading Researcher, Dragomanov Ukrainian State University, Ukraine

Stasiewicz-Bieńkowska Agnieszka, Doctor of Humanities, Associate Professor, Institute of American Studies and Polish Diaspora, Jagiellonian University, Poland

Dotsenko Viktor Olehovych, Doctor of History, Associate Professor, Professor at the Department of World History and Archeology, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

Zhurba Mykhailo Anatoliiovych, Doctor of History, Professor, Head of the Department of World History and Archeology, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

Potylchak Oleksandr Valentynovych, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Resource Studies and Special Historical Disciplines, National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

Agnese Kukela, Candidate of Geological Sciences (Geoarchaeology) Specializing in the Evaluation of Cultural Heritage Monuments, Research Associate, University of Latvia, Latvia

Krylova Svitlana Anatoliivna, DSc (Philosophy), Professor, Professor at the Department of Theoretical and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Herasymova Elvira Mykolaivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Anthropology, Department of History and Social and Psychological Education of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

Ullah Shakir, PhD, Research Fellow, Southern University of Science and Technology China, China

Hots Liudmyla Serhiivna, PhD in Cultural Studies, Senior Lecturer at the Department of Cultural Studies and Intercultural Communication, National Academy of Culture and Arts Management, Ukraine

Denysiuk Zhanna Zakhariivna, Doctor of Cultural Studies, Vice-Rector for Research and International Relations, National Academy of Managers of Culture and Arts, Ukraine

Dychkovskiy Stepan Ivanovych, DSc (Cultural Studies), Professor, Professor at the Department of Arts Management and Event Technologies, National Academy of Culture and Arts Management, Ukraine

Karpovets Maksym Viacheslavovych, PhD in Philosophy, Associate Professor, Director of the Scientific and Educational Institute of Socio-Humanitarian Management, the National University of "Ostroh Academy", Ukraine

Sabadash Yuliia Serhiivna, Doctor of Cultural Studies, Professor, Head of the Department of Cultural Studies, Mariupol State University, Ukraine

Trach Yuliia Vasylivna, DSc (Cultural Studies), Professor, Vice Rector for Research, Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

Dyczek Berenika, doktor, adiunkt, Instytucja Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Socjologii, Polska

Recommended for printing by the Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University (protocol No. 1 as of 28.08.2025)

"Culturological Almanac" is registered as print media
(Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine:
Decision No. 2694 as of 05.09.2024)

Media ID: R30-04519
Media entity – Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University
(Pirogova str., 9, Kyiv, 01601, e-mail: rector@udu.edu.ua, tel. (044) 234-11-08).
Frequency: four times a year

Publication languages: Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian

Based on the Order of MES of Ukraine as of 0.10.2022, No. 894 (annex 2), the journal is included in the List of scientific professional (B category) editions of Ukraine (specialties: B7 – Religion Studies, B9 – History and Archaeology, B10 – Philosophy, B12 – Cultural Studies and Museum Studies).

Official web-site: <https://almanac.npu.kiev.ua>

Articles are checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com
developed by the Polish company Plagiat.pl.

ISSN 2786-7242 (Print)
ISSN 2786-7250 (Online)

© Dragomanov Ukrainian State University, 2025
© Publishing House "Helvetica", 2025

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 7.01:159.9.07:2

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.1>

Горохолінська Ірина Володимирівна,
*докторка філософських наук,
доцент кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0001-7921-8245
i.horokholinska@chnu.edu.ua*

АРТТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНЕРГІЇ РЕЛІГІЇ ТА МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

У статті досліджується терапевтичний потенціал синергії релігійних символів та наративів і мистецьких смислів із фокусом на її значення в контексті війни в Україні. Осмислено міждисциплінарний підхід, що поєднує філософію, релігієзнавство, богослов'я та культурологію для рефлексії над складними процесами травми та відновлення. Особливу увагу приділено трьом типам арттерапії: 1) архетипній терапії на основі ідей К. Юнга, що розкриває роль колективного несвідомого; 2) екзистенційній терапії, яка акцентує на вагомості смисложиттєвого пошуку попри абсурд війни; та 3) естетично-катарсичній терапії, яка сприяє емоційному очищенню через співпереживання й внутрішнє перетворення.

У праці також розглядається вплив таких практик на формування культури пам'яті, соціальну відповідальність й підтримку психоемоційного здоров'я в кризових ситуаціях. Дослідниця підкреслює важливість розроблення практичних методик імплементації терапевтичного потенціалу релігійно-мистецької синергії у сферах капеланства, арттерапії та гуманітарної допомоги.

Ключові слова: релігія, мистецтво, методологія міждисциплінарності, терапевтична функція релігії та мистецтва, цінності, секулярність/постсекулярність, синергія, символ, архетип, катарсис.

Horokholinska Iryna,
*Doctor of Philosophy Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
orcid.org/0000-0001-7921-8245
i.horokholinska@chnu.edu.ua*

ART-THERAPEUTIC POTENTIAL OF THE SYNERGY OF RELIGION AND ART IN WAR CONDITIONS: METHODOLOGICAL GUIDELINES OF AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

The article explores the therapeutic potential of the synergy between religious symbols and narratives and artistic meanings, with a focus on its significance in the context of the war in Ukraine. The author reflects on an interdisciplinary approach that integrates philosophy, religious studies, theology, and cultural studies to comprehend the complex processes of trauma and recovery. Special attention is given to three types of art therapy: (1) archetypal therapy based on the ideas of C. G. Jung, which reveals the role of the collective unconscious; (2) existential therapy, which emphasizes the importance of the search for meaning despite the absurdity of war; and (3) aesthetic-cathartic therapy, which facilitates emotional cleansing through empathy and inner transformation.

The study also examines the impact of such practices on the formation of a culture of memory, social responsibility, and the support of psycho-emotional well-being in crisis situations. The researcher underscores the importance of developing practical methodologies for implementing the therapeutic potential of religious-artistic synergy in the fields of chaplaincy, art therapy, and humanitarian aid.

Key words: religion, art, interdisciplinarity, therapeutic function of religion and art, values, social functionality of religion, secularity/post-secularity, methodological approaches, synergy.

Вступ: травматичний досвід війни як виклик для пошуку додаткових засобів терапії кризових психоемоційних станів

Екзистенційна ситуація для українців в останні роки позначена травматичними досвідами, найбільшчим та найінтенсивнішим з яких є досвід війни. Війна несе видимі руйнування: розбиті міста, родини, фізичні травми, множину смертей. Але також і руйнує зсередини – психоемоційно. Втрата близьких, втрата дому, втрата фізичного здоров'я, втрата віри в майбутнє, втрата віри в Бога... Увесь цей досвід втрат, невпевненості, відчуття безпорадності й безкарності зла, що забирає та руйнує життя, посилює ментально-смыслову напругу, тривожність, а подекуди призводить до глибинніших негативних впливів на психологічне здоров'я особи. Тож не дивно, що існує реальний соціальний запит як на поглиблення добре знаних методів психологічного розвантаження, підтримки та допомоги, а також розроблення нових методик і підходів, адаптації типових майданчиків для дозвілля під потреби емоційно-психологічної підтримки вражених війною осіб.

Доволі продуктивно тут свою функціональність демонструє арттерапія, адже, як свідчать конкретні дослідження, саме вона дозволяє доволі нетравматично проаналізувати власний досвід, перелаштувати мислення та емоції тощо. В одному з досліджень читаємо: «Аналіз інтерв'ю показує, що медичні команди розглядають арттерапію як такий підхід у роботі, що має власну специфіку: вона не лише включає загальні терапевтичні чинники, але й містить елементи, які чітко вирізняють її серед інших видів утручань. Арттерапія виявляється особливо ефективною у формуванні внутрішніх ресурсів, пов'язаних з активацією системи прив'язаності – таких, як відчуття добробуту, емоційна регуляція, розвиток метакогніції та здатність до опрацювання досвіду» (Río Diéguez and other, 2024, p. 7–8).

Арттерапевтичний підхід, на нашу думку, може бути особливо ефективним у контексті

залучення нових міждисциплінарних інструментів, здатних підсилити його дієвість із фокусом на кризові явища, притаманні українській буттєвості. До того ж зростає роль постсекулярної чутливості (що під час війни набуває особливих рис), де релігійні уявлення, символи й практики стають вагоміші, залишаючись водночас у полі секулярної культури. Українське суспільство, попри певне зростання релігійності в екзистенційному аспекті, усе ж зберігає плюралістичну платформу імунітету від суто релігійної авторитаризації цінностей, смислів, практик.

У цьому контексті особливого значення набуває синергія релігії та мистецтва як джерела терапевтичних ресурсів, зокрема через творення простору для вираження, осмислення та трансформації травматичного досвіду. Йдеться передусім про секулярне мистецтво, яке водночас інкорпорує релігійні символи, аксіологічні наративи та архетипічні образи, що апелюють до глибинної пам'яті, спільних смислів і трансцендентних структур досвіду. Ми вже писали про соціальне значення терапевтичної функції релігії в умовах війни (Горохолінська, 2023). Загальновідомо також, що мистецтво здатне виконувати катарсичну функцію, як і цілу низку інших, що сприяють емоційній терапії. Але саме в описаній вище синергії, на нашу думку, мистецтво здатне виконувати терапевтичну функцію не лише як засіб психоемоційної стабілізації, а як механізм духовної реінтеграції в умовах втрати, руйнації та межових екзистенційних ситуацій.

Відповідно, **метою статті** є опис методології дослідження терапевтичного ефекту релігійного символу, інтегрованого у світський мистецький твір, який діє через архетипи, колективну пам'ять і екзистенційний досвід – незалежно від світоглядної зорієнтованості сприймача, його конфесійності тощо. Світське мистецтво часто виконує роль медіатора сакрального: через цитування, алузії, метафори релігійні символи набувають ще відчутнішої терапевтичної сили.

Основний виклад матеріалу: міждисциплінарні підходи в арттерапевтичній діяльності

У світлі постсекулярного зрушення, яке ми аналізували детально у своєму монографічному дослідженні (Горохолінська, 2019), й методологічно окресленого, зокрема, у працях Юргена Габермаса та Чарльза Тейлора, спостерігається дедалі помітніше повернення релігійного в публічну царину й культурну комунікацію. Постсекулярність не означає просту інверсію секулярного ладу, а радше позначає нову фазу, де релігійне вже не редукується до приватного чи архаїчного, але й не відновлює автоматично статусу універсальної істини. Ідеться про нову форму співіснування – про простір, де релігійні смисли та символи набувають діалогічного статусу в секулярному дискурсі, впливаючи на етику, естетику, ідентичність і практики інтерпретації.

У цьому контексті особливого значення набуває феномен мистецтва як простору «секулярного сакрального», тобто такого, де сакральне присутнє поза межами релігійної інституціалізації, але водночас не втрачає своєї глибини й потенціалу трансцендендування. Мистецтво як форма духовно-смиислового досвіду посідає особливе місце в культурній комунікації, адже його природа передбачає не лише естетичну репрезентацію, а й екзистенційне занурення в глибини буття. У художньому творі здійснюється не просто оформлення ідеї, а смислотворення, в якому поєднуються чуттєве й трансцендентне, особистісне переживання й універсальна символіка. Така структура дозволяє мистецтву функціонувати як простору наближення до сакрального – навіть поза рамками конфесійної чи інституціалізованої релігійності. Саме ця здатність мистецтва створювати горизонти переживання, які долають раціональну артикуляцію та апелюють до межових станів, робить його «агентом» задіяння трансцендентного в надрах сучасної культури.

Як відомо, у філософсько-естетичних розвідках (від німецьких ідеалістів та романтиків і до герменевтичної традиції та постсекулярної критики) не раз наголошено на ролі мистецтва як *res sacra* – сакралізованої форми людської присутності у світі, що не втрачає своєї глибини навіть за умов секуляризації. Цей аспект особливо актуалізується в постсекулярних обрядах,

де межа між сакральним і секулярним втрачає жорсткість, а мистецький досвід стає потенційним полем не для підпорядкування світського релігійному чи навпаки, а саме для діалогу між ними. У цьому контексті мистецтво можна витлумачити як простір, якому сакральне органічно не чуже, а набуває творчого – символічного, метафоричного, емоційно-рефлексивного вимірів, здатних продукувати нові смисли в умовах плюралістичної культури.

Секулярне мистецтво не лише допускає, а й активно імплементує релігійну символіку, есхатологічні уявлення, тематику жертви, прощення, надії, зцілення, трансформації. «В аксіосфері сьогодення взірці ефективної синергії гуманістично-світського і сакралізовано-релігійного можуть реалізовуватися й активною включеністю спільнот у духовний саморозвиток та соціально значущу активність через естетично-мистецькі обрії уваги до релігійної тематики, а завдяки їй – і до гострих антропологічних проблем та їх сотеріологічних комунікативних форматів. Постсекулярність як особливий стан релігійності, коли демаркація світського й релігійного є доволі лабільною й узалежненою цілою низкою як зовнішньо-соціальних, так і внутрішньо-психологічних чинників, демонструє надзвичайну важливість звернення до мистецької сфери як такої, котра доволі показова для ілюстрації можливостей ефективної синергії світського і релігійного в контексті світоглядного становлення сучасної культури» (Горохолінська, 2019, с. 386–387).

Згідно з Тейлором, сучасна людина живе в умовах такої секулярності, коли релігійна віра є радше одним із можливих виборів, ніж очевидною даністю. Ми обґрунтовували у своїх роботах (Горохолінська, 2019), що в таких умовах важко провести демаркаційну лінію між секулярним та постсекулярним у свідомості багатьох осіб. «Ідеться про новий обрис досвіду, який спонукає до віри й визначається нею; про новий контекст, у якому мусять розвиватися всі пошуки й запитування стосовно морального та духовного <...> Таким є глобальний контекст суспільства, що складається з різних прошарків, усередині кожного з яких світоглядний вибір за умовчанням може відрізнятися від інших – хоча його представники свідомі альтернативних версій, які обираються іншими, й не можуть просто відсунути

їх, як нез'ясовні екзотичні помилки» (Тейлор, 2014, с. 43–44). Юрген Габермас своєю чергою вказує на важливість того, щоб секулярне суспільство навчилося слухати релігійні голоси, адже вони зберігають смислові ресурси, які ще не були вичерпані або взагалі перекладені на мову універсалістського розуму. Із цим солідарні й деякі інші дослідники: «Підхід витлумачення постсекулярного суспільства, запропонований Юргеном Габермасом, прагне визначити релігію як необхідну силу навіть у межах секулярної ліберально-демократичної політичної системи. Сам термін «постсекулярність» постає як критика теорії секуляризації, що вже не видається адекватною, оскільки релігія продовжує відігравати помітну роль у публічному житті сучасності. Водночас, на відміну від ревізіоністів, які вважають проєкт секуляризації переважно невдалим, Габермас стверджує, що секуляризація залишається домінантною в публічній сфері, проте ніколи не зможе повністю усунути вплив релігії. Навпаки, він наголошує, що універсальні ідеали, які утверджуються в публічному дискурсі, є невід'ємно пов'язаними з релігійною традицією» (Tahrus, 2022, с. 22). У цьому сенсі мистецтво постає як простір соціально відчутного «перекладу» релігійної аксіології. Тут релігійне може бути почуте без прямого апелювання до конфесійної віри, але не втрачаючи при цьому глибини свого онтологічного й етичного потенціалу. Саме в цьому перехресті – між релігійним змістом і мистецькою формою – відкривається потенціал терапевтичної синергії, що є центральною темою цієї статті.

Аналізуючи наявний аксіологічно-психологічний дискурс, ми можемо виділити кілька класифікаційних типів подібної терапевтичної дії, ґрунтуючись на тих ідейно-теоретичних засадах, що зорієнтовані на осмислення мистецтва як простору символічної дії, де відбувається глибинна робота з людською суб'єктивністю, екзистенційним досвідом та колективною пам'яттю. Саме в цьому міждисциплінарному полі постають підстави для розрізнення таких терапевтичних моделей, як архетипна, екзистенційна, естетично-катарсична терапія, кожна з яких демонструє специфіку дії релігійного символу в мистецтві як засобу зміцнення, переосмислення і трансформації досвіду.

Архетипна терапія. У межах міждисциплінарного підходу до арттерапії особливе місце посідає архетипна терапевтична модель, теоретично вкорінена в аналітичній психології К.Г. Юнга. Архетип – як глибинна структура колективного несвідомого – функціонує як смислова матриця, що втілюється в образах, наративах і символах, здатних активувати внутрішні ресурси суб'єкта ще до вербалізації, а тим більше – ще до раціоналізації досвіду. Юнг підкреслює: «Архетипи – це комплекси досвіду, що стаються з нами як щось доленосне, до того ж їх вплив проявляється в нашому особистому житті» (Юнг, 2018, с. 47). Вони не є конкретними образами, а радше структурами або схемами, які проявляються через символи, міфи, релігійні фігури. Очевидно, що релігійні символи тут – закономірні репрезентації архетипів, адаптованих до конкретного культурного тла (Юнг, як відомо, виділяє цілу низку архетипів – Аніма / Анімус, Тінь, Самість, Велика Мати тощо, вказуючи, що їхня кількість є значно більшою),

Особливий інтерес у контексті нашого дослідження становлять релігійні архетипи, які постають у творах мистецтва – навіть секулярного – як репрезентації універсальних екзистенційних ситуацій: втрати, жертви, смерті й відродження, спасіння. Релігійно насичені художні образи (навіть якщо вони створені поза релігійною інституційністю) функціонують як культурно впізнавані архетипи, що викликають у реципієнта глибинний афективно-смисловий резонанс. Такі образи – Богоматір із Сином чи Покров Богородиці, стражденний Христос чи рани Христові, Архангел Михаїл, що скидає диявола, тощо – надзвичайно важливі для українців і можуть бути трансформовані, абстраговані чи конкретизовані, переосмислені в сучасному мистецтві, але при цьому зберігати свою архетипну функцію. Вони апелюють не до конфесійної ідентичності, а до особистісного пласту психіки, де зберігаються універсальні схеми реагування на біль, страх, втрату, провину й надію.

У цьому контексті показовим є випадок візуального втілення архетипу Богоматері в перші дні повномасштабного вторгнення Росії в Україну (2022). Одне з найвідоміших зображень того періоду – світлина молодої жінки, що тримає немовля в київському метро, де вони ховаються

від бомбардувань, – стала основою для численних мистецьких інтерпретацій, в яких ця сцена подавалась як іконографічний образ «київської Мадонни» (Мадонна..., 2022). Попри повну відсутність культового контексту такі зображення викликали широкий емоційний відгук саме завдяки архетипній впізнаваності сюжету: мати й дитя, прихисток, тиша, вразливість, очікування небезпеки. Подібні образи активують у споглядача глибинні структури колективного несвідомого, які, згідно з К.Г. Юнгом, зберігають первинні смисли, спільні для всього людства. У цьому випадку ми маємо справу з репрезентацією архетипу Великої Матері як захисниці й джерела життя, який, набуваючи форми сучасного художнього образу, забезпечує терапевтичний ефект через емпатію, ідентифікацію, надію.

У цьому аспекті архетипно насичене мистецтво стає терапевтичним простором, в якому психологічна травма, спричинена війною, дістає змогу символічної репрезентації. Це особливо важливо, зважаючи на те, що травматичний досвід часто виявляється «німою зоною», не придатною до безпосереднього мовного висловлення. Архетип через релігійно забарвлений мистецький образ дозволяє травмованому суб'єктові розпізнати в пережитому не лише хаос, а структурований досвід – вміщений у культурну символіку, що має тисячолітню глибину.

Таким чином, у межах арттерапії архетипна модель дозволяє не просто індивідуальну інтроспекцію, а й входження у простір культурної пам'яті, де особисте горе набуває форми, здатної бути осягнутою, витриманою й – потенційно – інтегрованою. Війна як руйнівна реальність, що десакралізує буття, натрапляє тут на естетично представлену архетипну структуру релігійного досвіду, здатну виконувати функцію символічної «репарації».

Екзистенційна терапія. Одним із важливих типів арттерапевтичного впливу, що реалізується через синергію мистецтва та релігії, є екзистенційна терапія. Її ідейною основою є концепти, сформульовані у філософії екзистенціалізму, зокрема ідея «межових ситуацій» (К. Ясперс), «буття-до-смерті» та «екзистенційної автентичності» (М. Гайдеггер), «екзистенційної порожнечі» та потреби смислу (В. Франкл), а також пере-

живання свободи, тривоги, відповідальності (Ж.-П. Сартр, І. Ялом).

Як зазначив Сартр: «Екзистенціаліст охоче заявить, що людина – це тривога <...> Йдеться тут не про те почуття, яке веде до квієтизму, до бездіяльності. Це – тривога, що відома всім, хто брав на себе відповідальність» (Сартр, 2022, с. 52). «Екзистенціалізм – це не спроба відбити в людини бажання до дій, адже він говорить особі, що надія лише в її діях, і єдине, що дозволяє їй жити – діяння» (Сартр, 2022, с. 56). Саме це акцентування на відповідальності, виборі та дії робить екзистенційний підхід особливо релевантним у контексті війни. У межах арттерапевтичного процесу символ, що апелює до релігійного змісту, може активувати в людині осмислення межових ситуацій – смерті, втрати, безсилля – і водночас пробудити волю до свободи, до самотворення. На відміну від суто релігійного або психологічного тлумачення, мистецтво залишає простір для відкритості й множинності смислів: релігійний символ виявляється не догматичним знаком, а вікном у простір внутрішньої дії.

Чудовим взірцем для такої терапевтичної роботи може бути читання-аналіз вірша Марини Понамаренко «Бога немає..» (Понамаренко, 2022). Поетичний текст демонструє глибоку залученість до екзистенційного досвіду – межового, травматичного, але водночас потенційно терапевтичного, оскільки він відкриває людині самість засадничих питань, навколо яких і розгортається вся екзистенціальна традиція: буття / небуття, смисл / абсурд, свобода / відповідальність, віра / заперечення Бога.

У вірші представлено особистість, уражену війною, у мить максимальної екзистенційної відкритості – чоловік на сповіді втрачає не лише віру в Бога, а й саму можливість пояснення подій через релігійну мову: «Бога немає, – каже цей чоловік...». Це не системний атеїзм, а формула відчаю, що виростає на ґрунті нестерпного досвіду страждання, яке вже не вкладається у звичні релігійні наративи. Тут лунає те, що Сартр окреслює як «тривогу, що відома всім, хто брав на себе відповідальність»: герой не шукає виправдань, він не відходить у квієтизм чи пасивність – навпаки, він надмірно включений у реальність, тому й доходить до межі.

Особливо промовистим є момент, коли втрата віри стає підставою нової свободи: «Бога

немає, отче, і це першопричина свободи». Це і є типово екзистенційна ситуація: Бог як гарант смислу відступає, і людина змушена сама створювати смисл, з усією жахаючою відповідальністю – навіть якщо це означає рішення «не брати більше полонених». Така свобода без Бога і є тією небезпечною, але справжньою свободою, яку розглядав Ж.-П. Сартр: свобода, що несе не полегшення, а вагу рішення й тягар його наслідків.

Водночас сам формат розмови – сповідь, присутність релігійного символу (книги як Євангелія), образ жінки як книги та соняха (із натяком на Богоматір?) – зберігає релігійно-символічний вимір, який відкриває простір терапевтичної взаємодії через мистецтво. Сам вірш як художній твір і є тією арттерапевтичною формою, що дає змогу трансформувати досвід руйнації у форму осмислення. Порожнеча в книжці в останньому рядку – не просто заперечення Бога, а простір для нового мовлення, нової розмови про смисл, що можлива саме завдяки зіткненню з порожнечою.

Отже, вірш функціонує як приклад екзистенційної терапії в дії: через художній символ, через слово, через конфлікт і афективну правду відкривається можливість не зічлення в банальному розумінні, а діалогу з межовим досвідом, який у постсекулярному контексті і є суттю екзистенційної арттерапії.

Відповідно, екзистенційна терапія, реалізована через синергію релігійного символу та мистецької репрезентації, стимулює не втечу від травми, а зустріч із нею – як із точкою екзистенційної трансформації. Така терапія не намагається усунути біль, а натомість спрямована на його усвідомлення, рефлексивне проживання та інтеграцію в досвід особистісного становлення.

Контакт із мистецьким твором, що несе в собі релігійно навантажену символіку, може стати імпульсом для такого типу рефлексії. Ці символи – навіть поза межами традиційного конфесійного дискурсу – містять у собі концентровану репрезентацію екзистенційної напруги: втрати й надії, провини й прощення, страждання й любові. Символічна мова мистецтва активізує ці глибинні смислові пласти, створюючи простір для внутрішнього діалогу суб'єкта із власною скінченністю й водночас повнотою, втратою, страхом чи

екзистенційною самотністю. А отже, це терапевтичне самопізнання.

Естетична катарсична терапія. У межах концепту синергії релігійного й мистецького особливого значення набуває тип терапевтичної дії, що ґрунтується на потенціалі естетичного потрясіння, пов'язаного з глибинним емоційним очищенням, або катарсисом. Теоретичне підґрунтя цього підходу можна віднайти в «Поетиці» Арістотеля, де мистецтво визначається як засіб очищення афектів (φόβος – страх, ἔλεος – жаль) через емоційне співпереживання з представленим у художній формі досвідом. «Арістотель приписує облагороднюючий вплив на психіку людини не тільки трагедії: поняття катарсису стосується взагалі всього мистецтва. Художній твір, на думку філософа, викликаючи в душі етичні почуття і переживання, справляє на людей виховний вплив» (Арістотель, 1967, с. 23).

У випадку поєднання естетичного й релігійного виміру терапія, заснована на такому підході, функціонує не лише як емоційне зворушення, а як досвід екзистенційної глибини, вкорінений у символічній системі, що апелює до трансцендентного. Символи жертви, страждання, любові, прощення – втілені в мистецьких формах – здатні пробуджувати у глядача/читача/слухача глибинні афективні стани, які не є руйнівними, а трансформативними: співпереживання переходить в очищення, біль – у прийняття, жаль – у милосердя, а відчай – у надію.

Особливо актуальною така терапія є в умовах війни, коли психіка людини перенасичена травматичними переживаннями, які не завжди можуть бути вербалізовані. Естетично-катарсичний ефект особливо потужно проявляється у видовищних мистецтвах, зокрема театрі (прикладом може слугувати постановка Івано-Франківського драматичного театру «Інтерв'ю з Богом»), де митці на час вистави стають носіями травми, а глядач – її співучасником. Публічне мистецьке дійство, що включає релігійну символіку, може стати місцем спільного переживання болю, жалоби чи надії, і, відповідно, простором колективного очищення. Таке мистецтво не лише відображає страждання, а надає йому смисл, вкорінюючи його у світ символів, що мають онтологічну глибину, де онтологічне – це не тільки потойбічна вічність, а й усвідомлення ролі пережитого страждання

в боротьбі з несправедливістю для подальшого життєвого і соціального вноرمування.

Висновки. У тих умовах, в яких перебуває українське суспільство – специфічної постсекулярності, що характеризується одночасною присутністю релігійного та секулярного, а також в умовах межової травматичності війни, особливої актуальності набуває дослідження дієвих шляхів роботи із травмами й негативним психоемоційним досвідом. Запропонований нами міждисциплінарний підхід до аналізу цього феномену, що спирається на філософські, релігієзнавчі, естетичні й психологічні джерела, полягає в обґрунтуванні примноженої дієвості терапевтичного ефекту мистецтва та релігії, коли вони синергійні. Такий підхід дозволяє розглядати мистецький твір не лише як естетичний феномен, а як знаряддя впливу на внутрішній світ людини, зокрема в контексті досвіду війни, втрати, насильства, руйнування та потреби в надії і смислі.

Проаналізовані типи арттерапії – архетипна, екзистенційна та естетично-катарсична – не взаємовиключні, натомість у багатьох випадках вони діють паралельно й взаємодоповнювально. Архетипна терапія виявляє, як релігійно марковані образи, вкорінені в колективному несвідомому, можуть викликати глибинний афективно-смісловий відгук, навіть у позаконфесійному контексті. Екзистенційна терапія вказує на те, як контакт із мистецьким образом, насиченим релігійним змістом, активізує роздуми над фундаментальними питаннями буття – смерті, провини, свободи, втрати смислу – й може допомогти у формуванні

відповідального внутрішнього вибору. Естетично-катарсична терапія, вкорінена в класичній філософії, демонструє, як мистецтво очищує емоційний простір людини через потрясіння й співпереживання, особливо коли йдеться про публічні мистецькі форми, що поєднують естетику з релігійним символізмом.

Звернення до цих типів терапії дозволяє побачити, що релігія та мистецтво в їх синергії не лише репрезентують травматичний досвід, а й відкривають можливість його проживання, осмислення та символічного подолання. У цьому полягає їхня постсекулярна якість: вони не повертаються до догматичної нормативності чи сакральної риторики, а набувають терапевтичного, екзистенційного, смислотворчого виміру.

З огляду на констатовані переваги таких підходів убачаємо доцільність у розробленні методик практичної імплементації терапевтичного потенціалу релігійно-мистецької синергії у сфері соціального служіння, капеланства, арттерапевтичної психології, культури пам'яті тощо. Важливо, щоб українські дослідники формували чутливу до нашого контексту методологію, що дозволить поєднати глибину філософського осмислення з потребами посттравматичного суспільства. Такий рівень міждисциплінарності в українських гуманітарних студіях не лише сприяє розширенню інструментарію академічного аналізу, а й відкриває нові обрії для практичного впливу гуманітарного знання – у роботі з пам'яттю, досвідом втрати, відновленням цілісності особистості й спільноти в умовах війни.

Список використаних джерел:

- Pío Diéguez, M., Peral Jiménez, C., Sanz-Aránguez Ávila, B., Bayón Pérez, C. (2024). Art therapy as a therapeutic resource integrated into mental health programmes: Components, effects and integration pathways. *The Arts in Psychotherapy*, 91 (12). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S019745562400100X?via%3Dihub>
- Tahrus, Zainun Nur Hisyam (2022). The Coexistence of Faith and Reason: Habermas' Theoretical Framework of the Post-Secular Society. *Masyarakat, Jurnal Sosiologi*, 27 (2), Article 19. URL: <https://scholarhub.ui.ac.id/mjs/vol27/iss2/19>
- Арістотель. (1967). *Поетика* / Переклад з старогрец. Б. Тен, вступна стаття У. Й. Кобова. Київ: Мистецтво.
- Горохолінська, І. В. (2019). Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності: філософський та богословський дискурс [Текст]: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11, 09.00.14 / Горохолінська Ірина Володимирівна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 510 с.
- Горохолінська, І. В. (2019). Постсекулярність: богословські та філософські інтенції сучасної релігійності. Чернівці: Черн. нац. ун-т.
- Горохолінська, І. В. (2023). «Візуалізація» соціальних функцій релігії через оптику війни. *Культурологічний альманах*, (3), 106–111.
- Мадонна з київського метро. Історія фото жінки з немовлям. (2022). *BBC News Україна*, 20 квітня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61166773>

Понамаренко, М. (2022). Бога немає... Facebook. URL: <https://www.facebook.com/marina.ponomarenko/posts/pfbid0khHF3QqmXzHu7nG3UcPSJ75QD49BKESyh5BqHYPwYLSQv4qoofJFDe2y68TnNcjUl>

Постановка Івано-Франківського драматичного театру «Інтерв'ю з Богом». (б.д.). URL: <https://www.dramteatr.if.ua/show/interv%CA%BCyu-z-bogom/>

Сартр, Ж.-П. (2022). Екзистенціалізм – це гуманізм. Психологія і суспільство. Психологічні науки, (2), 49–65.

Тейлор, Ч. (2013). Секулярна доба. Книга перша. Київ: Дух і літера.

Юнг, К. Г. (2018). Архетипи і колективне несвідоме / Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. О. Фешовець. 2-ге опрацьоване видання. Львів: Астролябія.

References:

Río Diéguez, M., Peral Jiménez, C., Sanz-Aránguez Ávila, B., Bayón Pérez, C. (2024). Art therapy as a therapeutic resource integrated into mental health programmes: Components, effects and integration pathways. *The Arts in Psychotherapy*, 91 (12). Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S019745562400100X?via%3Dihub>

Tahrus, Zainun Nur Hisyam (2022). The coexistence of faith and reason: Habermas' theoretical framework of the post-secular society. *Masyarakat, Jurnal Sosiologi*, 27(2), Article 19. Retrieved from: <https://scholarhub.ui.ac.id/mjs/vol27/iss2/19>

Aristotel (1967). *Poetyka* [Poetics] / Pereklad z starohrets. B. Ten, vstupna stattia U. Y. Kobova. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].

Horokholinska, I. V. (2019). Demarkatsiia sekuliarnoho / postsekuliarnoho v suchasni relihiinosti: filosofskyi ta bohoslovskyi dyskurs [Demarcation of secular/post-secular in contemporary religiosity: philosophical and theological discourse] [Text]: dys. ... d-ra filos. nauk: 09.00.11, 09.00.14 / Horokholinska Iryna Volodymyrivna; Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 510 s. [in Ukrainian].

Horokholinska, I. V. (2019). Postsekuliarnist: bohoslovski ta filosofski intentsii suchasnoi relihiinosti [Post-secularity: theological and philosophical intentions of contemporary religiosity]. Chernivtsi: Chernivtsi National University. [in Ukrainian].

Horokholinska, I. V. (2023). “Vizualizatsiia” sotsialnykh funktsii relihii cherez opytku viiny [“Visualization” of social functions of religion through the lens of war]. *Kulturolohichniy almanakh*, (3), 106–111. [in Ukrainian].

Madonna z kyivskoho metro. Istoriia foto zhinky z nemovliam [Madonna from Kyiv Metro. Story of the photo of a woman with a baby]. (2022). *BBC News Ukraina*, 20 kvitnia. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61166773> [in Ukrainian].

Ponomarenko, M. (2022). Boha nemaie... [There is no God...]. Facebook. Retrieved from: <https://www.facebook.com/marina.ponomarenko/posts/pfbid0khHF3QqmXzHu7nG3UcPSJ75QD49BKESyh5BqHYPwYLSQv4qoofJFDe2y68TnNcjUl> [in Ukrainian].

Postanovka Ivano-Frankivskoho dramatychnoho teatru “Interviu z Bohom”. [Performance of Ivano-Frankivsk Drama Theater “Interview with God”]. (n.d.). Retrieved from: <https://www.dramteatr.if.ua/show/interv%CA%BCyu-z-bogom/> [in Ukrainian].

Sartre, Zh.-P. (2022). Ekzystentsializm – tse humanizm [Existentialism is a humanism]. *Psykhologichni nauky*, (2), 49–65 [in Ukrainian].

Teilor, Ch. (2013). *Sekuliarna doba. Knyha persha*. [A secular age. Book one]. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].

Yung, K. H. (2018). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and collective unconscious] / Per. z nim. K. Kotiuk; nauk. red. O. Feshovets. 2-he opratsovane vydannia. Lviv: Astroliabiiia. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Ковальчук Павло Володимирович,
*аспірант з напрямку релігієзнавства
кафедри теорії та історії культури філософського факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
orcid.org/0009-0009-5464-2782
pavlo.kovalchuk@lnu.edu.ua*

ТЕРМІНОЛОГІЯ БУДДІЙСЬКОЇ МЕДИТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПАЛІЙСЬКОГО КАНОНУ

У роботі досліджено феноменологічно орієнтовану термінологію буддійської медитації в контексті палійського канону та його сучасних інтерпретацій. Буддійська медитація – це складний набір практик тренування свідомості, націлений на поступову зміну світосприйняття того, хто практикує, з метою виключення таких якостей переживання, як страждання та невдоволеність із його суб'єктивного досвіду. Основним способом передачі навичок та інструкцій з медитації залишається мова, що створює низку викликів з позиції герменевтики та феноменології, зокрема зважаючи на питому відокремленість слова від реальності, оскільки за допомогою мови ми можемо лише приблизно вказати на той чи інший досвід, аніж як відтворити його. Основою мови для опису медитації є попередньо визначений глосарій термінів. Наразі існує як оригінальна термінологія з палійського канону, так і численні її переклади та осучаснені інтерпретації. Щоправда, обидва мають недоліки – терміни з Трипітаки були створені в іншому культурно-історичному контексті, що ускладнює їх застосування, тоді як сучасні термінології нерідко створюються без урахування специфіки медитативного процесу та труднощів, що виникають під час словесного опису інструкцій в силу вищезгаданої обмеженості мови, що, ймовірно, має вплив на ефективність передання медитативних навичок та якості практики. Тому в статті поставлено за мету окреслити феноменологічно орієнтовану термінологію буддійської медитації для точнішого опису практик тренування розуму. Здійснено аналіз основних викликів, з якими стикається мова в описі медитативних практик, і сформульовано ключові вимоги до її окреслення – прагматичність, відповідність ученням, точність, контекстуальна гнучкість, логічна послідовність. Також було подано огляд палійського канону шляхом підрахунку частоти використання ключових термінів, дослідження сутт, що найпоширеніше застосовуються для надання інструкцій та сучасної академічної літератури, яка, поєднавши стародавні священні тексти та останні наукові досягнення, сформувала власну термінологію буддійської медитації. На основі проаналізованих джерел запропоновано низку термінів, описано їх функціональні визначення, вказані палійські відповідники, а також висвітлені їх взаємозв'язки. У висновку підсумовано результати й запропоновано напрями подальших досліджень і можливості практичного застосування.

Ключові слова: буддійська медитація, палійський канон, термінологія, феноменологія, герменевтика.

Kovalchuk Pavlo,
*Postgraduate Student in Religious Studies
at the Department of Theory and History of Culture
Ivan Franko National University of Lviv
orcid.org/0009-0009-5464-2782
pavlo.kovalchuk@lnu.edu.ua*

BUDDHIST MEDITATION TERMINOLOGY IN THE CONTEXT OF THE PALI CANON

The article explores the phenomenologically oriented terminology of Buddhist meditation in the context of the Pali Canon and its modern interpretations. Buddhist meditation is a complex set of consciousness-training practices aimed at gradually transforming the practitioner's worldview in order to eliminate such experiential

qualities as suffering and dissatisfaction from their subjective experience. Language remains to be the primary way of transmitting meditative skills and instructions, which presents a number of challenges from the perspective of hermeneutics and phenomenology, particularly due to the inherent gap between language and reality – since words can only approximately point to an experience rather than replicate it. The basis of language for describing meditation is a predefined glossary of terms. Currently, there is both the original terminology from the Pali canon and its numerous translations and modern interpretations. However, both have drawbacks – the terms from the Tripitaka were created in a different cultural and historical context, which complicates their application, while modern terminologies are often created without taking into account the specifics of the meditative process and the difficulties that arise when verbally describing instructions due to the aforementioned limitations of language, which likely impacts the effectiveness of transmitting meditative skills and the quality of practice. Therefore, the article aims to outline a phenomenologically oriented terminology of Buddhist meditation for a more accurate description of mind training practices. The study analyzes key linguistic challenges in describing meditative experience and formulates core criteria for such terminology: pragmatic applicability, doctrinal consistency, accuracy, contextual flexibility, and logical coherence. It also presents an overview of the Pāli Canon, including frequency analysis of key terms, examination of the most commonly used instructional suttas, as well as the modern academic literature, which has formed its own terminology of Buddhist meditation by combining ancient sacred texts and recent scientific achievements. Based on the analyzed sources, a set of terms is proposed along with their functional definitions, corresponding Pāli equivalents, and conceptual interrelations. The conclusion summarizes the findings and offers directions for further research and potential practical applications.

Key words: buddhist meditation, pali canon, terminology, phenomenology, hermeneutics.

Вступ. Буддійська медитація – це складна система цілеспрямованих практик, які формують інструкції для належного тренування свідомості. Ці практики спрямовані на набуття навичок та ініціювання когнітивного зсуву в сприйнятті, що трансформує світогляд та щомomentний досвід того, хто практикує, підвищуючи його рівень психологічного добробуту.

Основним інструментом передачі інструкцій з медитації залишається мова, що породжує низку герменевтичних та феноменологічних викликів. З одного боку, мовні засоби є необхідними, оскільки дозволяють аналізувати й інтерпретувати досвід; з іншого – виявляються недостатніми або неефективними – буддійські вчення описують мову як підмножину концептуального мислення, що відділяє нас від усвідомлення безперервної природи реальності, що є кінцевою метою практики. Також буддійські школи визнають обмеженість мови: реальність виходить за межі опису, проте зазначають, що аналіз ключових понять допомагає ці межі долати і сприяє інсайту в природу реальності (Blomberg, Żywiczyński, 2022, p. 9).

Вже існує як оригінальна термінологія з палійського канону, так і численні її переклади та інтерпретації, проте нерідко ті робляться без урахування специфіки медитативного процесу, проблем опису медитації та вимог до нього, що призвели б до вищої ефективності передачі досвіду та якості практики. Термінологія

палійського канону, хоча й багата на лексеми для опису реальності (Divino, 2025, p. 1), виникла в особливому культурно-історичному контексті, що суттєво відрізняється від сьогоденного і не враховує досягнень герменевтики та феноменології, тому не може вважатися оптимальною для практика у XXI столітті. Сучасні ж класифікації термінів часто обмежуються теоретичним впорядкуванням, не будучи безпосередньо спрямованими на практичну цінність для тих, хто медитує.

Тому в поточному дослідженні ми прагнемо глибше дослідити феноменологічно орієнтований складник використання мови загалом та окремих термінів як засобів для опису та керування медитативним процесом. Спершу ми проаналізуємо вже наявні дослідження та виклики, що постають під час використання мови в контексті буддійської медитації, пізніше ми проведемо огляд та аналіз основних термінів, на основі яких уже спробуємо окреслити функціональні визначення основних понять для опису структури буддійської медитації, а також опишемо взаємозв'язки між ними.

Аналіз попередніх досліджень. Провівши аналіз сучасних досліджень на теми використання мови та термінології в контексті буддійської медитації, згадаємо про нещодавню роботу F. Divino про мову та свідомість у ранній буддійській думці (Divino, 2025) – вона безпосередньо стосується теми термінології буддійської медитації в контексті палійського

канону, оскільки досліджує взаємозв'язок між мовою, сприйняттям реальності та контемплативною практикою в ранній буддійській думці. У статті було розкрито поняття контемплативної практики та взаємозв'язку цього терміна з палійським «*Bhāvanā*», досліджено питання застосування метафор у контексті медитації, протиставлено ідеї та інструкції з палійських сутт різних когнітивним станам із психології.

Іще одна робота, що ретельно досліджує питання філософії мови та її використання в буддизмі (Blomberg, Żywicznyński) згадує трипітаку, низку ключових медитаційних термінів (*dhyāna*, *saṃādhi* тощо), які детально описують обмеження мови та можливості її застосування задля досягнення «медитативної тиші» – досвіду, який веде за межі мовного опису.

Обидві ці роботи глибоко досліджують питання мови та медитації, проте не орієнтуються безпосередньо на функціональний та феноменологічний аспект медитації як процесу, а також не ставлять за мету формування термінологічного словника.

На відміну від них, дослідження Д. Йейтса, результатом якого стала книга-посібник з медитації (Yates, 2014), створило глосарій термінів, пов'язаних із медитацією, цілком орієнтований на функціональне застосування та вдосконалення навичок практика. Це суттєво підвищує цінність цієї книги в контексті нашого дослідження, проте термінологія Йейтса є більш авторською та не ставить за мету базуватись на суттях палійського канону, не завжди має палійські відповідники, нерідко походить з інших буддійських течій чи дисциплін.

З інших досліджень варто також зазначити праці Ш. Янга (Young, 2023) та А. Воллеса (Wallace, 2006), що створюють власні системи медитації на основі буддійських традицій, що веде за собою створення термінології, а також І. Колесника, що піднімає проблему багатовимірності визначення самого терміна «медитація» (Колесник, 2023).

Зміст вищезгаданих досліджень у контексті новоствореної термінології буддійської медитації буде описано більш детально під час огляду ключових термінів у палійському каноні та сучасній літературі в основній частині статті.

Мета. У дослідженні поставлено за мету окреслити феноменологічно орієнтовану термінологію буддійської медитації, яка дозволить

точніше описувати практики тренування свідомості. Спершу ми проаналізуємо основні виклики, з якими стикається мова в контексті опису медитативних практик, та сформулюємо ключові вимоги до її окреслення. Надалі ми проведемо огляд та аналіз основних термінів, пов'язаних із медитацією, як у палійському каноні, так і в сучасній академічній літературі та наукових дослідженнях. На основі цього аналізу сформулюємо функціональні та орієнтовані на практику визначення основних понять, а також висвітлимо взаємозв'язки між ними. Узагальнивши та підсумувавши результати дослідження у висновку, ми висунемо пропозиції щодо подальших досліджень, а також можливостей практичного застосування запропонованої термінології.

Основна частина. Виклики та вимоги щодо формування термінології буддійської медитації. Проблема мовного опису медитативного досвіду – одна з найпомітніших у буддійській герменевтиці. У сучасному філософському аналізі буддійських джерел наголошується, що сама природа мовного знака робить його непридатним для повного відтворення невербального рівня переживання: у мові ми маємо справу лише з вказівками на досвід, але не з досвідом як таким (Blomberg, Żywicznyński, p. 9).

Буддійські тексти визнають цю обмеженість, проте стверджують, що ретельне вивчення ключових понять, попри їх неідентичність безпосередній реальності, може стати рушієм духовного росту. У статті, присвяченій межах мови в буддизмі, підкреслюється саме ця «діалектика необхідності та недостатності» мовного вираження: хоча ми не можемо обійтись без мовних формулювань, потрібно дивитися крізь них і не плутати лінгвістичний символ із живим переживанням, яке він репрезентує (Blomberg, Żywicznyński, p. 10).

Теорія знака Ф. де Соссюра поглиблює це застереження: одне й те саме слово (позначник) може викликати різні ментальні концепти (позначувані) в мовця і слухача, адже кожен оперує власним контекстом і попереднім досвідом (de Saussure, 2008, p. 67). У сфері тренування свідомості такий семантичний зсув особливо критичний: інструктор не може, як учитель хатха-йоги, продемонструвати тілесну форму й одразу її скоригувати; він примушений

майже виключно покладатися на вербальні інструменти. Це призводить до ризику втрати точності ще під час руху з позначника до позначуваного, який є ментальним концептом, що у свою чергу теж не є безпосереднім досвідом, а лише вказує на нього – що є ще одним кроком у процесі передачі досвіду, де може статися непорозуміння.

Крім цього, мова є складником концептуального мислення, що, за буддійським розумінням, саме й відокремлює нас від «безпосередньої», невинно змінної реальності, яка нерідко вважається кінцевою метою медитативних практик та буддійського шляху загалом. Тут перед учителем буддійської медитації постає парадокс, оскільки його завдання полягає в тому, аби за допомогою концептів спрямувати увагу учня на аспекти досвіду, які виходять за межі самих концептів. Будь-який лінгвістичний опис при цьому ризикує перетворитися на сурогат переживання: інструкція «зосередься на диханні» може бути зведена практиком до мисленнєвого образу дихання, а не тілесних відчуттів. Зважаючи на це, можемо висунути вимогу формулювати терміни як «прив'язані» до переживаних феноменів (наприклад, «тілесні відчуття, пов'язані з диханням») та вказувати шлях повернення від поняття до безпосереднього досвіду.

Попри всі обмеження мови, інструкції буддійської медитації не тільки збереглися, а й у багатьох традиціях продовжують демонструвати ефективність. Це свідчить про те, що певні мовні рішення – як-от ретельний добір технічних лексем, контекстуалізація їх значення та побудова послідовних пояснювальних ланцюжків – мають практичну силу. Більше того, зважаючи на те, що мова пропонує різні рівні абстракції й типи знаків (слова, частини мови, тропи), постає логічне припущення: деякі із цих мовних засобів можуть бути ефективнішими за інші для передання саме медитативних технік та орієнтації свідомості на досвід поза концептами.

Зважаючи на викладені труднощі, сформуємо такі базові вимоги до термінології буддійської медитації:

- Прагматичність – здатність терміна спрямовувати увагу практика на релевантний аспект переживання.
- Відповідність ученням з Трипітаки – задля збереження ефективності практик ми ставимо

за мету спиратися на першоджерело та застосовувати терміни та техніки, що або походять із Трипітаки або мають безпосередні відповідники в суттах палійського канону.

- Точність – чітке й, за можливості, феноменологічно «прив'язане» визначення, що мінімізує ризик заміни позначуваного позначником у досвіді.

- Контекстуальна гнучкість – можливість коректно інтерпретувати термін у різних культурних та освітніх середовищах з огляду на рівень підготовки слухача.

- Логічна послідовність – вбудованість кожного поняття в зрозумілу систему взаємопов'язаних дефініцій, яка зменшує ризик семантичних двозначностей та непорозумінь.

За дотримання вищезазначених умов лексичний інструментарій, що походить із палійського канону, ймовірно, зможе більш ефективно виконувати своє першопочаткове завдання, яким є вказування на той чи інший медитативний досвід, уникаючи інформаційно-концептуального шуму, що може негативно вплинути на якість практики медитації.

Огляд ключових термінів у палійському каноні та сучасній літературі. Перш ніж укласти нову, феноменологічно орієнтовану термінологію, ми звернемося до тексту палійського канону, що вважається одним із найдавніших буддійських текстів, що збереглися дотепер. Одним з емпіричних орієнтирів, що ми візьмемо до уваги, є словник лексем із палійського канону (Collier, 2020) та посортований за частотою використання – така метрика застосовується і в інших дослідженнях Трипітаки (Sukwittayakul, Thongrin, 2022). Згідно із джерелом, слово *sati* («уважність», «усвідомлення», «пам'ятання») посідає 59-ту позицію в переліку понад десяти тисяч лексем. Зважаючи на те, що перші півсотні місць належать майже винятково службовим лексемам – часткам, займенникам (*sa*, *na*, *vā*) і формам звертання (*bhikkhu*, *Tathāgata* тощо), така висока частота *sati* підкреслює її центральну роль у буддійському дискурсі. Інші найбільш вживані терміни – *saṃādhi* («зосередженість», «зібраність розуму») – знаходяться на 229-му місці, залишаючись однією з найуживаніших змістових лем. Аналогічно, *sīla* (етична цілісність), *taṇhā* (жадоба), *bhāvanā* (культивація) та *pañña* (мудрість) входять до

верхньої тисячі частотного списку, що свідчить про їх стійку концептуальну присутність.

Важливою частиною аналізу є визначення та переосмислення того, що саме означає «медитація» у найдавнішому буддійському контексті. У сучасному дискурсі складність тлумачення терміна «медитація» полягає в тому, що поняття має величезну кількість визначень, значень, відтінків, а також належить до різних контекстів (Колесник, 2023, с. 2). На противагу поширеним сучасним уявленням, де буддійську медитацію часто зводять до формальної сидячої практики, палійський канон застосовує термін *bhāvanā*, що буквально перекладається як «виращування», «розвиток» або «культивування». У сполученнях на кшталт *citta-bhāvanā* (розвиток свідомості) чи *mettā-bhāvanā* (культивування доброзичливості) цей корінь описує процес поступової трансформації розуму, який може відбуватися в будь-якому життєвому контексті. У такому широкому розумінні формальна практика медитації постає лише одним з окремих випадків *bhāvanā* і не є її синонімом. Водночас поняття медитації в розумінні її як окремого формального заняття близьке за значенням до терміна *saṃādhi*, хоч і не є ідентичним. Зважаючи на це, у формуванні термінології ми поставимо за мету, аби вибрані в новоствореному словнику лексеми та їх визначення були не лише сумісними з обома тлумаченнями терміна медитації, а й сприяли б усвідомленню та поєднанню цих поглядів на практику.

Центральне положення *satī* в тілі канону підтверджує цю інтерпретацію. Усвідомлення в каноні функціонує як своєрідний «режим роботи» розуму, що не обмежується жодною поставою тіла. Саме *satī* утримує інтелектуальну та етичну пам'ять, розпізнає виникнення шкідливих намірів та схильностей і надає можливість спрямувати увагу до конструктивних, корисних, вмілих станів. Завдяки цьому воно готує психічний ґрунт для появи *saṃādhi* – стійкої, зібраної й водночас світлої зосередженості. У свою чергу поглиблене *saṃādhi* підсилює ясність *satī*, формуючи взаємозалежне коло, яке в текстах називають взаємопідживленням «уважності та зосередженості».

Однак навіть ця пара не може функціонувати ізольовано від *sīla*. Канон послідовно вказує, що етична дисципліна слугує початковою умовою стабільності свідомості: відсутність

відчуттів сорому, провини, люті та негативних уявлень про себе на тлі власних вчинків та минулих досвідів усуває грубі перешкоди, надаючи *satī* потрібну опору, а *saṃādhi* – безпеку та стійкість. Зрештою тріада *sīla* → *satī* → *saṃādhi* стає базою для розвитку *paññā* – ясного бачення, здатності безпосередньо бачити непостійність, незадоволеність та відсутність самої явищ, що в підсумку веде до звільнення (*vimutti*).

Розглядаючи палійські тексти у світлі такого ланцюга, стає зрозуміло, чому значна частина канону присвячена не технікам, а саме морально-етичним та світоглядним настановам. Якщо *bhāvanā* трактувати як безперервну культивування, то настанови щодо поведінки, мови й мислення виявляються не «підготовчими» розділами, а невід'ємними складниками самої медитації. Таким чином, етичні приписи, аналіз природи страждання й опис шляхів мудрості утворюють не фон, а змістове тіло практики, що розгортається в кожній миті повсякденного досвіду.

Також у дослідженні ключових термінів візьмемо до уваги не лише кількісну перевагу тих чи інших лексем над іншими, а й наявність цих термінів у вченнях, що не лише вважаються ключовими в палійських текстах, а й іноді описуються як достатні для розуміння природи реальності за належної практики згідно з ними: чотири шляхетні істини, вісімковий шлях, дванадцять ланок залежного виникнення, п'ять перешкод, а також сутти, з яких було найбільше запозичено сучасних медитативних інструкцій (Bhikkhu Bodhi, 2009), (Bhikkhu Sujato, 2018), (Pratap, 2023).

Крім аналізу Трипітаки, звернемося також до сучасних західних авторів та вчителів медитації, що базують свої вчення на основі палійського канону, тгеравадської та інших традицій, поєднуючи їх із науковими дослідженнями та створюючи власну інтерпретацію та термінологію буддійської медитації.

Одним із визначних представників цієї когорти є Куладаса, також відомий як Джон Йейтс, що є автором «*The Mind Illuminated*» – посібника з медитації, що містить деталізовані інструкції для практики, декілька моделей свідомості для різнобічного розуміння цілей та методів медитації, а також глосарій, що включає послідовний набір англomовних термінів,

здебільшого запозичений з когнітивістики, їх тлумачень та в більшості випадків термінів-відповідників із палійського канону. Аналіз змісту посібника доводить, що глосарій Йейтса (Yates, 2014, р. 480) здебільшого задовольняє вищезазначені вимоги до термінології буддійської медитації, зважаючи на логічну послідовність (чіткий розподіл між увагою та периферійним усвідомленням), відповідність палійським текстам, точність і прагматичність – націленість на застосування термінів саме для ефективної практики, на протиположності концептуальним роздумам. У свою чергу це пов'язано з реакцією буддизму як культурної течії на запити мас, що призводить до виокремлення та наголошення на практичних та прагматичних аспектах вчення разом із наміром мінімізувати нехтування думкою автентичних носіїв традиції, надмірного спрощення та відрив від контексту – процесу, що став масовим у результаті тривалої колоніальної політики та європоцентризму (Колесник, 2022, с. 3). Із ключових термінів, застосовуваних Куладасою в описі медитативної практики, варто зазначити такі, як: увага, периферійне усвідомлення, метакогнітивне інтроспективне усвідомлення, відволікання, намір, сила свідомості тощо.

Іще одним із провідних дослідників є Алан Воллес – тибетолог і популяризатор медитації, який поєднує академічну освіту з багаторічним навчанням у традиції тибетського буддизму під керівництвом Далай-лами та майстрів дзогчену. У своїй книзі «The Attention Revolution» для опису медитативного процесу Воллес найчастіше застосовує лексеми, як-от: увага, метаусвідомлення (meta-awareness), уважність (mindfulness), усвідомлення усвідомлення (awareness of awareness) та інші (Wallace, 2006, pp. 7–18).

Однією із сучасних авторських систем, що, зберігаючи опору на класичні джерела, водночас трансформують мову опису медитативного досвіду відповідно до вимог нейронауки, феноменології та світського дискурсу, є Unified Mindfulness, розроблена Шинзеном Янгом – дослідником з багаторічною практикою в традиціях дзен, віпасани та японського сингон, який послідовно інтегрує канонічні принципи, зокрема сатіпаттхану, в структуру практик із чіткою термінологічною рамкою. Незважаючи на відсутність безпосереднього апелювання

до палійських термінів, система Янга функціонально відповідає базовим положенням Satipaṭṭhāna Sutta та Ānāpānasati Sutta, зокрема в аспектах уважності до тіла, відчуттів, свідомості й ментальних процесів.

У його глосарії ключовими є категорії, які описують досвід через сенсорні модальності: бачення (see), слухання (hear), відчуття (feel) (Young, 2023, pp. 21–29), кожна з яких додатково класифікується як внутрішня (ментальна) або зовнішня (сенсорна). Цей підхід дозволяє здійснювати тонке розрізнення феноменів досвіду в реальному часі, що функціонально відповідає термінам на кшталт vedanā, sati, manasikāra в палійському каноні, однак подано в секуляризований та технологічно придатній формі. Центральною в термінології Янга є також концепція чуттєвої ясності (sensory clarity) – здатності усвідомлено розпізнавати й називати елементи потоку свідомості з високою точністю. Таке прагнення до дескриптивної чіткості та функціональної ефективності термінів корелює з тенденцією до реконструкції медитативної феноменології на перетині класичних джерел і наукової методології в сучасному буддологічному дискурсі.

На окрему увагу заслуговує також те, що хоча система See–Hear–Feel, запропонована Шинзеном Янгом, не містить прямих цитат із канонічних джерел, її структура та методологія функціонально перегукуються з Bāhiya Sutta (Bhikkhu Sujato. (trans.), 2021). У цьому короткому, але концептуально вагомому тексті Будда проголошує: «У баченому – лише бачене, у почутому – лише почуте...», що фактично формулює основу для безпосереднього, сприйняття досвіду без оцінювання. Саме такий підхід лежить в основі поділу на бачення, слухання та відчуття у Янга, оскільки за усвідомлення зорових феноменів у досвіді як процеси бачення, звукових як слухання тощо, ми можемо припустити, що практик рухається в напрямку сприйняття речей, на яке вказував Сіддартха Гаутама у Bāhiya Sutta. Це свідчить про часткову, проте глибоку відповідність термінології Янга ранньому палійському вченню, що підсилює достовірність і філологічну обґрунтованість його авторської системи в контексті нашого дослідження.

Окреслення термінології буддійської медитації. Проаналізувавши тексти палійського

канону, а також їх сучасні застосування та інтерпретації та поєднавши їх з метою окреслення ключових лексем, надамо визначення термінам, покликаним для опису буддійської медитації.

Свідомість (*viññāṇa*, *consciousness*) – вмістилище або контейнер суб'єктивного досвіду того, хто медитує. Свідомість містить у собі все, що ми переживаємо в даний момент, включаючи переживання, отримані з сенсорних модальностей (зір, слух, тіло, запах), так і суто ментальні аспекти досвіду – емоції, думки, концепції тощо. Варто зазначити, що хоча свідомість не є часто використовуваним терміном у палійських текстах, проте вона є однією із дванадцяти ланок залежного виникнення, що вважається корінним вченням Трипітаки, а також розширеною варіацією чотирьох шляхетних істин. Більше того, хоч і в класичній схемі залежного виникнення (*paṭiccasamuppāda*) свідомість подається як третя ланка, що слідує за формаціями (*saṅkhārā*) та присутність якої в досвіді веде до виникнення психофізичної структури (*nāma-rūpa*), ми можемо припустити, що з феноменологічного погляду саме свідомість є першою постійно доступною ланкою в безпосередньому досвіді того, хто медитує, слугуючи своєрідним «якорем», полем чи простором, де виникають всі інші явища, що дозволяє нам розглядати цей термін як основоположний у термінології буддійської медитації.

Згідно з глосарієм Куладаси та першої з його моделей медитативного процесу, досвід усереднені свідомості може набувати двох форм, як-от:

– Увага (*attention*, *manasikāra*) – когнітивна здатність вибирати та аналізувати конкретну інформацію, що виникає з широкого поля внутрішніх та зовнішніх стимулів, й ігнорувати іншу інформацію. Увага ізолює якусь невелику частину поля периферійного усвідомлення від решти, щоб її можна було ідентифікувати, інтерпретувати, позначити, категоризувати й оцінити її значущість (Yates, 2014, p. 480).

– Периферійне усвідомлення, або усвідомлення (*satī*, *awareness*, *mindfulness*) – загальне, фонове усвідомлення інформації з органів чуття; ментальних об'єктів, як-от думки, спогади і почуття; а також загального стану і активності розуму, без зосередження уваги на цих даних; фонове пам'ятання та сприйняття інформації без переведення на них уваги.

Повертаючись до першого терміна (увага), з огляду на палійський канон, такий її опис узгоджується насамперед із терміном *yoniso manasikāra*, який у багатьох суттах виступає фундаментальною умовою виникнення прозорого бачення природи речей та безпосереднього розуміння чотирьох благородних істин та розрізнення ланок залежного виникнення у власному досвіді. Саме «уважне, мудре спрямування розуму» дає змогу розпізнати дукху, її причину, можливість припинення і шлях до нього, тоді як протилежний процес – *ayoniso manasikāra* – зумовлює затьмарення, неправильне сприйняття та повторне занурення в ментальні процеси, що призводять до психологічного дискомфорту та страждань. Таким чином, увага як здатність виокремлювати, аналізувати та загострювати досвід – не лише феноменологічно співвідноситься з *manasikāra*, а й функціонально відповідає тій ключовій ролі, яку відіграє *yoniso manasikāra* в палійському вченні про визволення від дукхи.

Поява відповідника *satī* в термінології у вигляді периферійного усвідомлення є водночас очікуваною та неодмінною, зважаючи на часту використання терміна в палійському каноні, його присутність у ключових суттах (*satipatthana*, *anapanasatī*), а також присутність терміна у вісімковому шляху як *samma satī* (належне усвідомлення), разом із широким використанням цього терміна чи його похідних сучасними популяризаторами буддійської медитації.

Намір (*sankappa*) – спрямованість діяти певним чином з метою досягнення конкретного результату або цілі. Така дія може бути як розумовою, так і фізичною. Намір лежить в основі кожного руху(дії) розуму, незалежно від того, чи призводить цей рух до явного мовлення чи дії. Намір, як і усвідомлення, є частиною вісімкового шляху як *samma sankappa* (належний намір), та часто використовується в сучасній літературі на тему буддійської медитації, як для пояснення етичного фундаменту практики, так і для опису щомоментних ментальних процесів.

Зосередженість, або єдність (*samādhi*, *stable attention*) – це стан стабільної, неперервної уваги на об'єкті, що супроводжується спокоєм, ясністю та внутрішньою рівновагою. Присутність у словнику цього терміна, що описує стан, якого прагнуть досягнути ті, хто практикує, за допомогою уваги, усвідомлення та наміру, також

обґрунтована його частою повторюваністю в палійському каноні, використанням у ключових суттах (*Satipatthana*, *Anapanasati*, *Samadhi*, *Jhana*), а також поширеним використанням цього терміна в сучасній літературі (Collier, 2020).

Проникливість (*vipassanā*) – це безпосереднє, неупереджене інтуїтивне бачення природи досвіду, що дозволяє спостерігати феномени такими, якими вони є: непостійними (*anicca*), незадовільними (*dukkha*) та позбавленими сталого «я» (*anattā*). На відміну від зосередженості (*samādhi*), яка стабілізує розум, *vipassanā* – це процес пізнавального дослідження і диференціації закономірностей, що лежать в основі потоку явищ. З огляду на її центральне місце в палійському каноні та активне використання в сучасній практиці медитації, *vipassanā* є одним із базових термінів, які неможливо оминати в термінології буддійської медитації. У численних суттах (зокрема, в *Satipatthāna Sutta*, *Mahāsātipatthāna Sutta*, *Ānāpānasati Sutta*) саме ясне бачення природи тіла, відчуттів, свідомості й ментальних процесів постає як необхідна умова визволення від страждання, а отже – як функціональний еквівалент *vipassanā*, навіть якщо термін прямо не вживається. У сучасній практиці цей термін асоціюють з однією з найпоширеніших форм буддійської медитації у світі, зокрема завдяки діяльності С. Н. Гоєнки. У цій традиції *vipassanā* описується як поступове спостереження за тілесно-чуттєвими відчуттями, через яке практик безпосередньо осягає три характеристики існування (*anicca*, *dukkha*, *anattā*). Проникливість також активно використовується в системах Махасі Саядо, Па-Аук Саядо, Куладаси, Шинзена Янга та багатьох інших, що засвідчує його міждтрадиційну релевантність.

Також, зважаючи на глибинну закоріненість термінів як у палійському каноні, так і в термінології Шинзена Янга, ми додамо для нашого словника його три терміни, що позначають сенсорні модальності: бачення, слухання, відчуження. Будучи тісно пов'язаними із вказівками з *Bahiya Sutta*, що згідно з текстом призвели до швидкого пробудження від страждань, ці терміни описують поточне перебування в досвіді того чи іншого чуття як процесу, зміщуючи акцент свідомості з суб'єкт-об'єктного сприйняття на неособистісне, скеровуючи того, хто практикує, від сприйняття досвіду через

фільтри концептуального розуму до більш чистого від ідей та назв бачення реальності.

До основної термінології варто також включити сім факторів пробудження (усвідомлення, дослідження, енергія, радість, спокій, єдність, рівновага) та п'ять факторів усвідомлення (впевненість, енергія, усвідомлення, єдність, проникливість), що неодноразово згадуються в палійському каноні як необхідні для ефективного тренування свідомості для подальшого її звільнення (Bodhi, 2005, p. 291).

Крім цього, оскільки згідно з чотирма шляхетними істинами метою буддійського шляху є вилучення таких аспектів людського досвіду, як незадоволеність (*dukkha*) та жадоба (*tanha*) – ці терміни також мають місце в новоствореній термінології.

У контексті вищезгаданих термінів процес медитації (*bhavana*) можна описати як роботу з увагою та периферійним усвідомленням задля культивування єдності та проникливості з метою підвищення психологічного добробуту та виключення жадоби і незадоволеності із суб'єктивного досвіду практика.

Висновки. Оскільки розширений, деталізований та систематичний словник термінів має за основу феноменологічний компонент, а також важливим у процесі дослідження є практичне використання цього словника, тоді одним із корисних способів його застосування є використання термінів як вказівників на аспекти досвіду, що той, хто медитує, прагне розвинути, під час самої медитації, на противагу одній із загальноприйнятих її цілей – цілковитого приглушення внутрішнього діалогу.

Як можливі напрями майбутнього дослідження також варто зазначити не лише систему термінів, але й сам стиль мовлення, в якому викладається медитативна практика, оскільки, наприклад, здатність словесного опису вказувати на недузальний досвід залежить від частин мови, що є обраними, а також від кількості явно згаданих об'єктів у реченні.

Іншим із перспективних напрямів дослідження є розвиток динамічного словника, який передбачає активне включення практиків медитації в процес формулювання термінів на основі їх досвіду. Це сприятиме індивідуалізації та створенню унікальних вказівників на досвід для кожного окремого практика, які полегшать повернення до тих чи інших медитативних станів.

Список використаних джерел:

- Колесник, І. М. (2022). Особливості поширення буддизму в Україні: напрями, школи, вчителі. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 43, 54–62. <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.7>
- Колесник, І. М. (2023). Різноманіття визначень медитації: підходи, виклики і перспективи. *Multiversum. Philosophical Almanac*, (2(178)), Vol. 1. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2023.2.1.7>
- Bhikkhu Bodhi (ed.). (2005). *In the Buddha's Words: An Anthology of Discourses from the Pāli Canon*. Wisdom Publications. 488 p.
- Bhikkhu Bodhi. (trans.). (2009). *Anapanasati Sutta (Mindfulness of Breathing)*. SuttaCentral. Retrieved from: <https://suttacentral.net/mn118/en/bodhi>
- Bhikkhu Sujato. (trans.). (2021). *Udāna 1.10: Bāhiya Sutta (The Discourse about Bāhiya)*. SuttaCentral. Retrieved from: <https://suttacentral.net/ud1.10/en/sujato>
- Blomberg, J., & Żywiczyński, P. (2022). Language and Its Limits: Meaning, Reference and the Ineffable in Buddhist Philosophy. *Topoi*, 41(3), 483–496. <https://doi.org/10.1007/s11245-021-09756-z>
- Collier, C. (2020). *Frequency-Ordered Pali Vocabulary*. Buddhist University. URL: https://buddhistuniversity.net/content/reference/pali-vocab_ccollier
- de Saussure, F. (2008). *Course in general linguistics*. (R. Harris, Trans.). Duckworth, 1983 p.
- Divino, F. (2025). Language and Consciousness in Early Buddhist Thought: On the Early Reflections on the Theme of Language and the Perception of Reality in the Pāli Canon. *Philosophies*, 10(2), 31. <https://doi.org/10.3390/philosophies10020031>
- Mahāsatipatthāna Sutta – Bhikkhu Sujato. – SuttaCentral. URL: <https://suttacentral.net/dn22/en/sujato>
- Pratap, M. (2023). *An Overview of Mahāsatipatthānasutta*. Kolkata: Maha Bodhi Society of India.
- Sukwittayakul, C., & Thongrin, S. (2022). Understanding the Pali Canon through keyword analysis: A comparison between different reference corpora. *Rangsit Journal of Social Sciences and Humanities*, 9(2), 209–222. URL: https://jssh.rsu.ac.th/files/issues/V9N2/209_20221209104828.pdf
- Understanding the Pali Canon through Keyword Analysis. (2022). *Rangsit: Journal of Cultural and Social Humanities*. URL: https://jssh.rsu.ac.th/files/issues/V9N2/209_20221209104828.pdf
- Wallace, B. Alan. (2006). *The Attention Revolution: Unlocking the Power of the Focused Mind*. Wisdom Publications. 224 pp.
- Yates, J., Immergut, M., Graves, J. (2015). *The Mind Illuminated: A Complete Meditation Guide Integrating Buddhist Wisdom and Brain Science for Greater Mindfulness*. New York : Touchstone. 512 p.
- Young, S. (2023). *Five Ways to Know Yourself: An Introduction to Mindfulness*. Shinzen Publications. 183 p.

References:

- Kolesnyk, I. (2022). Osoblyvosti poshyrennia buddyzmu v Ukraini: napriamy, shkoly, vchyteli [Features of the spreading of Buddhism in Ukraine: Branches, schools, teachers]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriya Filozofsko-Politolohichni Studii*, 43, 54–62. <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.7> [in Ukrainian]
- Kolesnyk, I. (2023). Riznomanittia vyznachen medytatsii: pidkhody, vyklyky i perspektyvy [Varieties of definitions of meditation: Approaches, challenges and perspectives]. *Multiversum. Philosophical Almanac*, 2(178), Vol. 1. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2023.2.1.7> [in Ukrainian]
- Bhikkhu Bodhi (ed.). (2005). *In the Buddha's Words: An Anthology of Discourses from the Pāli Canon*. Wisdom Publications. 488 p.
- Bhikkhu Bodhi. (trans.). (2009). *Anapanasati Sutta (Mindfulness of Breathing)*. SuttaCentral. Retrieved from: <https://suttacentral.net/mn118/en/bodhi>
- Bhikkhu Sujato. (trans.). (2021). *Udāna 1.10: Bāhiya Sutta (The Discourse about Bāhiya)*. SuttaCentral. Retrieved from: <https://suttacentral.net/ud1.10/en/sujato>
- Bhikkhu Sujato. (trans.). (2018). *Mahāsatipatthāna Sutta (The Great Discourse on the Establishing of Mindfulness)*. SuttaCentral. Retrieved from: <https://suttacentral.net/dn22/en/sujato>
- Blomberg, J., & Żywiczyński, P. (2022). Language and Its Limits: Meaning, Reference and the Ineffable in Buddhist Philosophy. *Topoi*, 41(3), pp. 483–496. <https://doi.org/10.1007/s11245-021-09756-z>
- Collier, C. (2020). *Frequency-Ordered Pali Vocabulary*. Buddhist University. Retrieved from: https://buddhistuniversity.net/content/reference/pali-vocab_ccollier
- de Saussure, F. (2008). *Course in general linguistics*. (R. Harris, Trans.). Duckworth, 1983 p.
- Divino, F. (2025). Language and Consciousness in Early Buddhist Thought: On the Early Reflections on the Theme of Language and the Perception of Reality in the Pāli Canon. *Philosophies*, 10(2), 31. <https://doi.org/10.3390/philosophies10020031>

Pratap, M. (2023). An Overview of Mahāsatipaṭṭhānasutta. Kolkata: Maha Bodhi Society of India.

Sukwittayakul, C., & Thongrin, S. (2022). Understanding the Pali Canon through keyword analysis: A comparison between different reference corpora. *Rangsit Journal of Social Sciences and Humanities*, 9(2), 209–222. Retrieved from: https://jcsh.rsu.ac.th/files/issues/V9N2/209_20221209104828.pdf

Understanding the Pali Canon through Keyword Analysis. (2022). Rangsit: *Journal of Cultural and Social Humanities*. Retrieved from: https://jcsh.rsu.ac.th/files/issues/V9N2/209_20221209104828.pdf

Wallace, B. Alan. (2006). *The Attention Revolution: Unlocking the Power of the Focused Mind*. Wisdom Publications. 224 p.

Yates, J., Immergut M., Graves J. (2015). *The Mind Illuminated: A Complete Meditation Guide Integrating Buddhist Wisdom and Brain Science for Greater Mindfulness*. New York : Touchstone. 512 p.

Young, S. (2023). *Five Ways to Know Yourself: An Introduction to Mindfulness*. Shinzen Publications. 183 p.

Дата надходження статті: 23.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Мащенко Ольга Вікторівна,

*доктор юридичних наук, професор, магістр богослов'я,
перший проректор з науково-педагогічної та наукової роботи
Класичного приватного університету
orcid.org/0000-0003-3897-6845
Pokataeva.Olga1978@gmail.com*

Семенюк Ігор Валентинович,

*кандидат філософських наук, доктор богослов'я,
доцент кафедри богослов'я та гуманітарних дисциплін
Класичного приватного університету,
старший пастор ЦХВС «Надія поколінь»
orcid.org/0000-0001-5833-0588
igori.semenyuk@gmail.com*

ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА ТА У БІБЛІЙНИХ ПОСЛАННЯХ

У науковій статті здійснено всебічний аналіз правового режиму набуття права власності на земельну ділянку в Україні, доповнено його глибоким порівнянням із принципами, закладеними в біблійних посланнях. У дослідженні стверджується, що земля, незалежно від історичного та культурного контексту, завжди сприймалася як унікальне й цінне надбання, яке виходить за межі суто комерційного об'єкта. Згідно з Конституцією України, земля є основним національним багатством і об'єктом права власності українського народу, що зумовлює її специфічний правовий статус та суворе регулювання. Законодавство передбачає різноманітні шляхи набуття права власності, зокрема: приватизацію (з можливістю безоплатної передачі в установлених нормах), викуп (часто з реалізацією переважного права власників нерухомості або орендарів сільськогосподарських земель), цивільно-правові угоди та набувальну давність. Проте, незалежно від обраного способу, право власності на землю виникає суто з моменту державної реєстрації та обмежується її цільовим призначенням, що підкреслює важливість публічного контролю та відповідальності власника.

Паралельно, біблійні послання розкривають землю не як об'єкт купівлі-продажу, а як Божий дар та спадщину, де людина виступає лише управителем. Такі принципи, як заборона остаточного продажу землі (через інститут Ювілейного року) та право родича на викуп, мали на меті запобігти надмірній концентрації багатства, зберегти родову спадщину та забезпечити соціальну справедливість. Концепція «Суботнього року» для землі демонструє глибоке екологічне розуміння необхідності її відпочинку для збереження родючості, що є прообразом ідей сталого розвитку. Система оподаткування, представлена десятиною, також мала не лише фіскальне, а й виразне соціальне спрямування, забезпечувала підтримку Левитів і нужденних.

Спільними рисами між українським законодавством і біблійними настановами є визнання землі як особливого надбання, що вимагає обмеження абсолютного права власності для суспільних інтересів, підтримка соціальної справедливості (шляхом безоплатної передачі, переважних прав, податкових надходжень для соціальних програм) і наголос на відповідальному, дбайливому використанні земельних ресурсів для збереження їх для прийдешніх поколінь. Отже, дослідження демонструє, що, незважаючи на зміну епох і правових систем, базові цінності щодо землі як основи життя та суспільного добробуту залишаються незмінними, формують складний, але цілісний підхід до її регулювання.

Ключові слова: право власності на землю, набуття права власності, приватизація земель, викуп земельних ділянок, набувальна давність, біблійні принципи, соціальна справедливість, сталий розвиток, цільове призначення землі.

Mashchenko Olha,

*Doctor of Law, Professor, Master of Theology,
First Vice-Rector for Scientific, Pedagogical and Scientific Work
Classical Private University
orcid.org/0000-0003-3897-6845
Pokataeva.Olga1978@gmail.com*

Semenyuk Ihor,

*Candidate of Philosophical Sciences, Doctor of Theology,
Associate Professor at the Department of Theology and Humanities
Classical Private University,
Senior Pastor of the Central Christian Church "Hope of Generations"
orcid.org/0000-0001-5833-0588
igori.semenyuk@gmail.com*

SPECIAL REGIME FOR ACQUISITION OF OWNERSHIP OF A LAND PLOT ACCORDING TO THE LEGISLATION AND IN THE BIBLICAL MESSAGES

The scientific article provides a comprehensive analysis of the legal regime for acquiring ownership of a land plot in Ukraine, supplementing it with a deep comparison with the principles laid down in the biblical epistles. The study argues that land, regardless of the historical and cultural context, has always been perceived as a unique and valuable asset that goes beyond a purely commercial object. According to the Constitution of Ukraine, land is the main national wealth and the object of property rights of the Ukrainian people, which determines its specific legal status and strict regulation. The legislation provides for various ways of acquiring ownership rights, including privatization (with the possibility of free transfer within established norms), redemption (often with the exercise of the preferential right of real estate owners or tenants of agricultural land), civil law agreements and acquisitive prescription. However, regardless of the chosen method, the right of ownership of land arises exclusively from the moment of state registration and is limited to its intended purpose, which emphasizes the importance of public control and the responsibility of the owner.

In parallel, the biblical messages reveal the land not as an object of purchase and sale, but as God's gift and inheritance, where man acts only as a steward. Such principles as the prohibition of the final sale of land (through the institution of the Jubilee Year) and the right of a relative to redeem were intended to prevent excessive concentration of wealth, preserve the family heritage and ensure social justice. The concept of a "Sabbatical Year" for the land demonstrates a deep ecological understanding of the need for its rest to preserve fertility, which is a prototype of the ideas of sustainable development. The taxation system, represented by tithes, also had not only a fiscal, but also a pronounced social orientation, ensuring support for the Levites and the needy.

Common features between Ukrainian legislation and biblical teachings are the recognition of land as a special asset, which requires the restriction of absolute ownership rights for the sake of public interests, support for social justice (through gratuitous transfer, preferential rights, tax revenues for social programs) and an emphasis on responsible, careful use of land resources to preserve them for future generations. Thus, the study demonstrates that, despite the change of eras and legal systems, the basic values regarding land as the basis of life and social well-being remain unchanged, forming a complex but holistic approach to its regulation.

Key words: land ownership, acquisition of ownership rights, land privatization, redemption of land plots, acquisitive prescription, biblical principles, social justice, sustainable development, land purpose.

Актуальність теми дослідження. Питання власності на землю є одним із наріжних камнів соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства. Воно не лише визначає способи господарювання та розподілу ресурсів, але й впливає на соціальну стратифікацію, політичну стабільність та культурну ідентичність. У сучасному світі право власності на землю є предметом інтенсивного правового

регулювання, що відображає складність та багатогранність земельних відносин. Однак задовго до формування сучасних правових систем уявлення про володіння землею формувалися під впливом релігійних, етичних і моральних настанов.

Біблійний погляд на землю виходить за межі її розуміння як звичайного товару чи об'єкта приватного інтересу. У священних текстах

земля постає як Божий дар, священна спадщина, надана людству не для безконтрольного використання, а для відповідального управління. Ця концепція корениться у визнанні Бога як абсолютного власника всього суцього, а людини – лише як управителя, зобов'язаного використовувати земельні ресурси згідно з Божим задумом. Такий підхід передбачає особливі принципи володіння, використання та передачі землі, які відображають не лише економічні, але й глибокі духовні та соціальні цінності.

Мета дослідження полягає в аналізі біблійного погляду на право власності та використання землі, виявленні його ключових принципів і зіставленні цих принципів із сучасними підходами до земельних відносин.

Основні результати дослідження. У Конституції України зазначено: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією (ст. 13 Конституції України 1996 р.).

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Земельного кодексу (далі – ЗК) України, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (Земельний кодекс України, 2001). Кодекс гарантує право власності на землю.

Під поняттям права власності розуміють сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником (суб'єктом права власності) належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах, усуненням усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також обов'язки власника не порушувати прав і законних інтересів інших осіб (Поліщук, 2019, с. 41).

Право власності на землю в Україні набувається за декількома підставами, що визначені Земельним і Цивільним кодексами України, зокрема:

– *шляхом приватизації земель державної та комунальної форми власності*, зокрема

шляхом безоплатної передачі. Так, у разі приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ і організацій земельні ділянки передаються їхнім працівникам, а також працівникам державних і комунальних закладів освіти, культури, охорони здоров'я, розташованих на території відповідної ради, та пенсіонерам на безоплатній основі (ст. 25 ЗК України), а також громадянам України – членам фермерських господарств у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради (ч. 1 ст. 32 ЗК України). Громадянам України за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування можуть безоплатно передаватися у власність земельні ділянки для будівництва й обслуговування жилого будинку, господарських будівель і гаражного будівництва, але в межах норм, визначених законодавством (ст. 40 ЗК України). І такі норми дорівнюють: для ведення фермерського господарства – у розмірі земельної частки (паю); для ведення особистого селянського господарства – не більше ніж 2,0 гектара; для ведення садівництва – не більше ніж 0,12 гектара; для будівництва й обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах – не більше ніж 0,25 гектара, у селищах – не більше ніж 0,15 гектара, у містах – не більше ніж 0,10 гектара; для індивідуального дачного будівництва – не більше ніж 0,10 гектара; для будівництва індивідуальних гаражів – не більше ніж 0,01 гектара (ч. 1 ст. 121 ЗК України) (Земельний кодекс України, 2001);

– *шляхом викупу земельних ділянок*. Громадяни та юридичні особи, які мають у власності нерухоме майно (будівлі, споруди), що розташоване на земельних ділянках державної або комунальної власності, мають право на їх викуп. Це також стосується земельних ділянок, на яких розміщені об'єкти приватизації (державні/комунальні підприємства). Окрім того, ст. 130–1 ЗК України визначає категорію осіб, які мають переважне право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення, зокрема це можуть бути: у першу чергу – особа, яка має спеціальний дозвіл на видобування корисних копалин загальнодержавного значення; у другу чергу – орендар земельної ділянки;

– *шляхом купівлі-продажу, дарування, міни й інших цивільно-правових угод.* Це найпоширеніші способи набуття права власності на землю у приватному обігу. Власник земельної ділянки може вільно розпоряджатися нею, продавати, дарувати, обмінювати або передавати іншим способом іншій особі. Проте для фізичних осіб також установлені вимоги щодо дотримання переважного права придбання земельної ділянки (ч. 2 ст. 131 ЗК України), таке право надається фізичним особам, що набули право власності на жилий будинок, будівлю або споруду, розташовані на земельній ділянці, яка перебуває у власності іншої особи (у даному разі – держави чи територіальної громади). Окрім того, особа, яка є власником нерухомого майна на земельній ділянці державної чи комунальної власності, має право на викуп цієї ділянки без проведення земельних торгів (аукціону). Що фактично є реалізацією переважного права на її придбання.

А земельні ділянки сільськогосподарського призначення приватної власності можуть бути відчужені лише за договорами купівлі-продажу, дарування, довічного утримання (догляду), спадкового договору, міни, шляхом внесення до статутного (складеного) капіталу чи шляхом їх передачі в довірчу власність (якщо відповідно до закону право власності особи, яка передала своє майно в довірчу власність, припиняється), чи шляхом звернення стягнення на них (ч. 3 ст. 131) (Земельний кодекс України, 2001);

– *набуття права власності громадянами на земельну ділянку за давністю користування.* Цей порядок регулює ст. 119 ЗК України, яка виставляє основні вимоги до таких користувачів, як-от: добросовісне, відкрите користування земельною ділянкою безперервно протягом п'ятнадцяти років за відсутності документів. Добросовісне означає, що особа не знала й не могла знати про відсутність у неї права власності на земельну ділянку. Наприклад, якщо особа сплачувала земельний податок або подавала заяви до уповноважених органів щодо закріплення ділянки. Відкрите – таке користування земельною ділянкою, що було очевидним для інших осіб, і ніхто не заперечував такого користування.

Проте набуття права власності на земельну ділянку має важливі юридичні аспекти, до яких належать:

– *обов'язкова державна реєстрація.* Право власності на землю виникає з моменту його державної реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Без такої реєстрації право власності не вважається набутим, навіть якщо укладено договір купівлі-продажу;

– *використання за цільовим призначенням.* Під час набуття права власності важливо враховувати цільове призначення земельної ділянки, оскільки воно обмежує можливі способи її використання;

– *обов'язковість документального оформлення такого права.* Процес набуття права власності на землю вимагає ретельного документального оформлення, зокрема й кадастрове знімання, формування земельної ділянки, присвоєння кадастрового номера, отримання витягу з Державного земельного кадастру та державну реєстрацію права.

Отже, набуття права власності на землю в Україні – це не лише питання розпорядження майном, а й дотримання визначених зобов'язань перед суспільством і державою, що відображає особливий статус землі як національного надбання.

У Біблії визначені принципи, правила та концепції, пов'язані з володінням і використанням землі, які можна розглядати як особливі підходи, що відрізняються від суто комерційного або приватного володіння.

Передусім земля має розглядатися як Божий дар і спадщина.

У Біблії неодноразово підкреслено, що земля належить Богу. Земля часто розглядається як дар від Бога, і люди є лише її управителями. Так, у Бутті 1:28 говориться: «І благословив їх Бог, і сказав їм Бог: плодіться й розмножуйтесь, і наповнюйте землю, і володійте нею, і пануйте над рибами морськими і над птахами небесними, і над кожною твариною, що плаває по землі» (Біблія). Бог дав людям право володіти землею, але це не має означати безконтрольне використання, а радше відповідальне управління ресурсами та використання їх для життя та розвитку. Отже, у цьому місці Писання Бог представляє землю як благословенний простір, призначений для життя та розвитку людства, якому Він доручає відповідальне управління та панування над нею та її живими істотами.

У Псалмі 23:1 Давид ще раз підкреслює: «<...> Господня – земля і що наповнює її,

всесвіт і все, що живе в ній» (Біблія), тобто первинне та безумовне право власності на все суще належить Богові. Це нагадує про те, що людина є лише управителем на землі, відповідальним перед її справжнім Власником – Богом.

Господь дає настанову (Левит 25:23): «Землю не слід продавати назавжди, бо земля Моя: ви прибульці та поселенці у Мене». Так, у першій частині цього вірша встановлено принципове обмеження на право власності та розпорядження землею. Вона забороняє остаточний, безповоротний продаж земельної ділянки. І будь-яка передача права користування землею через продаж є тимчасовою. Земля не може бути назавжди вилучена з володіння роду чи коліна, якому вона була первісно призначена при розподілі Ханаану. Окрім того, таке обмеження мало соціальну спрямованість, тому що мало на меті запобігти концентрації землі в руках небагатих, що могло б призвести до соціальної нерівності, зубожіння та втрати ідентичності родами та сім'ями.

Господь каже: «<...> бо земля Моя <...>». Саме Божественна власність є ключовим обґрунтуванням заборони остаточного продажу землі, тому що вона належить не людям, а безпосередньо Богу. Люди є лише її управителями, орендарями або тимчасовими користувачами. І оскільки Бог є справжнім власником, люди несуть відповідальність перед Ним за те, як вони використовують землю. Це передбачає дбайливе ставлення до неї та її ресурсів.

Наприкінці вірша Господь наголошує: «<...> ви прибульці та поселенці у Мене <...>» (Біблія), що вказує на тимчасовість людського перебування на землі. Подібно до прибульців, які живуть на чужій землі без постійного права власності, та поселенців, які мають право проживання, але не є корінними власниками, ізраїльтяни є тимчасовими мешканцями на Божій землі. Їхнє право користування землею є даром від Бога і залежить від їхніх стосунків з Ним та дотримання Його заповідей. Усвідомлення свого статусу як прибульців і поселенців мало спонукати ізраїльтян до смиренності, вдячності та справедливого ставлення один до одного та до землі.

Єзекиль 46:16–18 визначає спадкові відносини, які стосуються правил успадкування майна князя в майбутньому відновленому Ізраїлі. Вони встановлюють чіткі межі щодо

розпорядження князівською власністю та захищають права звичайних людей на їхні спадкові ділянки: «Так говорить Господь Бог: якщо князь дає комусь із синів своїх подарунком, то це має піти у спадок і його синам; це володіння їх має бути спадковим. Якщо ж він дасть із спадщини свого комусь із рабів своїх подарунком, то це належатиме йому лише до року визволення, і тоді повернеться до князя. Тільки до синів його має переходити спадщина його. Але князь не може брати зі спадкової ділянки народу, витісняючи їх із володіння їх; зі свого володіння він може приділяти дітям своїм, щоб ніхто з народу Мого не був виганяємо зі свого володіння» (Біблія).

У цьому місці Писання визначено:

1. Успадкування князівського дарунка синами. Якщо князь дарує частину свого майна одному зі своїх синів, цей дарунок стає його спадковою власністю і переходить до його нащадків. Це підкреслює право князівської родини на володіння майном, яке було їм передано.

2. Обмежений термін володіння раба дарунком. Якщо князь дарує частину своєї спадщини одному зі своїх рабів, цей раб володіє дарунком лише до року визволення (імовірно, Ювілейного року). Після цього дароване майно повертається до князя. Це підкреслює, що раби не мають права на постійне володіння спадковою власністю князя; їхні права є тимчасовими.

3. Спадкування князівської власності лише синами. Спадщина князя має переходити лише до його синів. Це встановлює чітку лінію успадкування князівського майна в межах його родини.

4. Заборона князеві зазіхати на народну спадщину. Найважливішим принципом є заборона князеві брати частину спадкової ділянки народу, витісняючи його з володіння. Князь не має права використовувати свою владу для привласнення народної власності, що є важливим аспектом захисту прав звичайних ізраїльтян на їхню спадщину.

Узагальнюючи, ці вірші встановлюють принципи справедливого володіння та успадкування майна в майбутньому Ізраїлі. Вони обмежують владу князя щодо власності народу, гарантують захист спадкових прав, визначають порядок успадкування князівського майна в межах його родини. Це відображає Божий

намір забезпечити справедливий і стабільний устрій суспільства, де права кожного члена поважаються.

Єзекіль 45:13–16 зазначає розмір данини, яку мають давати князеві: «Ось данина, яку ви повинні давати князеві: шосту частину ефи від хомеру пшениці та шосту частину ефи від хомеру ячменю; постанова про оливу: від кора оливи десяту частину бата; десять батів складуть хомер, бо в хомері десять батів; одну вівцю від стада в двісті овець із огрядної пащі Ізраїля: все це для хлібного приношення та цілопалення, і жертви подяки, на очищення їх, говорить Господь Бог. Весь народ землі зобов'язується робити це приношення князеві в Ізраїлі» (Біблія). Це можна вважати як ставку податку на майно, і вона дорівнювала не одну десяту частину, а шосту частину майна.

Продовження містить Єзекіль 46:4–7, де говориться: «Всеспалення, яке князь принесе Господеві в суботній день, має бути з шести ягнят без вади та з барана без вади; хлібного приношення ефа на барана, а на ягнят хлібного приношення, скільки рука його подасть, а оливи гин на ефу. У день новомісяччя будуть принесені їм зі стада волів тілець без вади, а також шість ягнят і овен без вади. Хлібного приношення він принесе ефу на тільця та ефу на барана, а на ягнят, скільки рука його подасть, та оливи гин на ефу» (Біблія). Тут також зазначено шосту частину майна, а це вже ставка не 10%, а 20%.

Біблія містить заповіді, які регулюють ставлення до землі та її ресурсів. Наприклад, заборона виснажувати землю (Левит 25:4–5 про Суботній рік для землі) та необхідність дбайливого ставлення до неї як Божого творіння: «А сьомого року нехай буде субота спокою землі, субота Господня: поля твого не засівай, і виноградника твого не обрізуй. Що саме виросте на твоєму жниві, не сжинай, і грон з необрізаних лоз твоїх не знімай; нехай це буде рік спокою землі» (Біблія). Особливий режим для землі, який установив Господь, – Суботній рік – мав велике значення:

1) по-перше, дотримання Суботнього року було виявом віри та послуху Богу, визнання Його влади над землею та залежності від Його благословення;

2) по-друге, у цьому Законі закладена екологічна мудрість, бо він відображав глибоке

розуміння необхідності періодичного відпочинку для землі для збереження її родючості в довгостроковій перспективі. Це була рання форма сталого сільського господарства;

3) по-третє, Закон був соціально справедливим і соціально спрямованим, бо надавався дозвіл на користування плодами, які самостійно виростили, і бідним і нужденним, що забезпечувало їм визначений рівень підтримки на рік, коли не проводилися сільськогосподарські роботи;

4) по-четверте, запровадження таких обмежень Богом було випробуванням віри, адже дотримання Суботнього року вимагало від ізраїльтян віри в те, що Бог забезпечить їхні потреби навіть без щорічного врожаю;

5) по-п'яте, цей вірш – нагадування про тимчасовість володіння землею, як і з Ювілейним роком, Суботній рік нагадував ізраїльтянам, що земля належить Богу, а вони є лише її тимчасовими користувачами.

Окрім того, у Біблії встановлюється особливий режим викупу землі.

Закон передбачав право родича викупити продану землю, щоб вона не перейшла назавжди до чужих рук (Левит 25:24–28). Це також було спрямовано на збереження родової спадщини: «по всій землі володіння вашого дозволяйте викуп землі. Якщо брат твій збідніє і продасть від володіння свого, то прийде його близький родич і викупить продане братом його; якщо ж нема кому за нього викупити, але сам він матиме достаток і знайде, скільки потрібно на викуп, то нехай він розрахує роки продажу свого і поверне решту того, кому він продав, і вступить знову у володіння своє; воно, і він знову вступить у володіння своє».

Цей Закон мав велике значення, адже його метою було:

– збереження родової спадщини для запобігання остаточній втраті родинами їхньої земельної спадщини, яка вважалася важливим елементом їхньої ідентичності й економічної стабільності;

– надання соціальної підтримки та запобігання зубожінню, оскільки право викупу надавало шанс на відновлення свого становища й уникнення тривалої залежності збіднілим членам суспільства;

– обмеження спекуляції землею, оскільки продаж землі мав тимчасовий характер, це

обмежувало можливості для спекуляції та утворення великих земельних агломератів.

Натепер земельна ділянка є об'єктом оподаткування плати за землю, платниками якої є власники земельних ділянок, земельних часток (паїв); землекористувачі, яким надані в користування земельні ділянки державної та комунальної власності на правах постійного користування; платники орендної плати та землекористувачі (орендарі) земельних ділянок державної та комунальної власності на умовах оренди (Податковий кодекс України, 2010), п. 269 ст. 269. Що ще раз підтверджує особливий статус використання землі.

Стосовно оподаткування землі відповідно до біблійних принципів, варто зазначити, що Біблія не містить конкретних посилань на систему оподаткування земельним податком, але таким можна вважати десятину (десята частина), яка справлялася з усіх прибутків, зокрема й з урожаю із землі та приплоду худоби. Тобто десятину можна вважати своєрідним податком на майно, а земельний податок – складник податку на майно, відповідно до сучасного податкового законодавства.

Господь говорить (Левит 14:28–29): «А як минуло три роки, відокремлюй усі десятини творів твоїх того року і клади це в оселях твоїх; і нехай прийде Левит, бо йому нема частини й спадку з тобою, і прибулець, і сирота, і вдова, що знаходяться в оселях твоїх, і нехай їдять і насичуються, щоб благословив тебе Господь, Бог твій, у всякому ділі рук твоїх, що ти робиш» (Біблія). Отже, у цих віршах позиція Бога полягає в тому, що земля та її врожай є даром від Нього, і цей дар має використовуватися не лише для власного збагачення, але й для підтримки тих, хто цього потребує, у визнанні Його верховенства. Він заохочує до щедрості та справедливості, обіцяє Своє благословення тим, хто живе згідно з Його волею. У такому разі десятину відповідає принципу соціальної справедливості та піклування про нужденних, адже Бог наказує, щоб ця десятина використовувалася не лише для підтримки левитів (які не мали власної земельної спадщини), але й для забезпечення потреб прибульців, сиріт і вдів. Це відображає Божу турботу про найбільш вразливі верстви суспільства та Його бажання, щоб Його народ проявляв милосердя та щедрість.

Висновки. Дослідження особливостей набуття права власності на землю в Україні

в контексті чинного законодавства та біблійних принципів яскраво демонструє, що земля завжди розглядалася як щось значно більше, ніж звичайний об'єкт комерційної угоди. В Україні вона визнається основним національним багатством і об'єктом права власності українського народу, що зумовлює її особливий правовий статус і суворе регулювання. Законодавство передбачає різноманітні шляхи набуття права власності – від приватизації (включно з безоплатною передачею в межах установлених норм), викупу (часто з переважним правом для власників нерухомості або орендарів сільськогосподарських земель) до цивільно-правових угод і навіть набувальної давності після 15 років добросовісного користування. Проте, незалежно від способу, право власності на землю виникає суто з моменту державної реєстрації та обмежується цільовим призначенням, що підкреслює публічний контроль та відповідальність власника.

Цей сучасний підхід знаходить глибокі паралелі в біблійних посланнях, де земля постає як Божий дар і спадщина, а людина – як її управитель, а не абсолютний власник. Біблійні принципи, як-от заборона остаточного продажу землі (через інститут Ювілейного року) та право родича на викуп, мали на меті запобігти концентрації багатства, зберегти родову спадщину та забезпечити соціальну справедливість. Концепція «Суботнього року» для землі вказує на глибоке екологічне розуміння необхідності її відпочинку для збереження родючості, що є прообразом ідей сталого розвитку. Навіть система оподаткування, як-от десятину, мала не лише фіскальне, а й соціальне спрямування, забезпечувала підтримку нужденних.

Можна виділити спільні риси між українським законодавством і біблійними настановами, зокрема: визнання землі як особливого надбання, що потребує обмеження абсолютного права власності для суспільних інтересів, підтримка соціальної справедливості (шляхом безоплатної передачі, переважних прав, податкових механізмів для соціальних програм) та наголос на відповідальному, дбайливому використанні її ресурсів. Це свідчить про те, що, незважаючи на зміну епох і правових систем, базові цінності щодо землі як основи життя та суспільного добробуту залишаються незмінними, формують складний, але цілісний підхід до її регулювання.

Список використаних джерел:

Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Земельний кодекс України: Закон від 25 жовтня 2001 р. № 2768–III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

Поліщук, М. (2019). Поняття і зміст права власності: види позовів до суду у древньому Римі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 30 (69), 12, 41–45.

Біблія, синодальний переклад. URL: <https://allbible.info/bible/sinodal/ge/19/>.

Податковий кодекс України (зі змінами та доповненнями): Закон від 2 грудня 2010 р. № 2755–VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

References:

Verkhovna Rada Ukrayiny. (1996, June 28). *Konstytutsiya Ukrayiny* [Constitution of Ukraine] (№ 254k/96-VR). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Verkhovna Rada Ukrayiny. (2001, October 25). *Zemel'nyy kodeks Ukrayiny* [Land Code of Ukraine] (№ 2768–III). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

Polishchuk, M. H. (2019). Ponyattya i zmist prava vlasnosti: vydy pozoviv do sudu u drevnyomu Rymi [The concept and content of property law: Types of lawsuits in ancient Rome]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky*, 30 (69) (1–2), 41–45.

Bibliya, sinodal'nyy pereklad [The Synodal Translation Bible]. (n.d.). Allbible.info. Retrieved from: <https://allbible.info/bible/sinodal/ge/19/>

Verkhovna Rada Ukrayiny. (2010, December 2). Podatkovyy kodeks Ukrayiny (zi zminamy ta dopovnennyamy) [Tax Code of Ukraine (with amendments and additions)] (№ 2755–VI). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Сарапін Олександр Васильович,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри релігієзнавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

orcid.org/0000-0001-9339-2338

tenasand@gmail.com

ВЧЕННЯ АНДЖЕЯ ВИШОВАТОГО ПРО RELIGIO RATIONALIS

У статті пропонується аналіз учення про «раціональну релігію» відомого польського мислителя, радикального реформатора (унітарія) Анджея Вишоватого. Це вчення розкривається на основі виявлення ідейного потенціалу його трактату «Про релігію, узгоджену з розумом <...>». Подаються свідчення про трактат, про поширення і сприйняття його ідей у середовищі європейських інтелектуалів. У процесі аналізу тексту трактату А. Вишоватого показана роль ratio як нормативного арбітра й інструменту з питань релігії. Приділяється увага розв'язанню польським мислителем питання співвідношення розуму й одкровення у справі пізнання «божественних речей». Також зазначено сприйняття А. Вишоватим розуму як функціонального медіатора, який полягає в основі його концепції religio rationalis. Розкриваються основні постулати цієї концепції, які підкріплюються вибірковыми та логічно оформленими аксіомами. Демонстрація таких аксіом дозволяє говорити про дотримання А. Вишоватим унітаріанської моделі релігії. Аналіз його концепції religio rationalis супроводжується полемікою з тими дослідниками, які наполягали на сприйнятті її як свідчення радикального раціоналізму, релігійного раціоналізму, християнського деїзму, різновиду концепції природної релігії. Зазначено поміркований характер раціоналізму А. Вишоватого в розв'язанні ним питань релігії.

Ключові слова: релігія, religio rationalis, Вишоватий, раціоналізм, унітарії, польські брати, соцініани.

Sarapin Alexander,

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Religious Studies

Taras Shevchenko National University of Kyiv

orcid.org/0000-0001-9339-2338

tenasand@gmail.com

THE DOCTRINE OF ANDRZEJ WISZOWATY ABOUT RELIGIO RATIONALIS

The article offers an analysis of the doctrine of rational religion of the famous Polish thinker, radical reformer (unitarian) Andrzej Wyszowaty. This doctrine is revealed on the basis of the identification the potential of ideas of his treatise “About a religion in accordance with reason <...>”. Data on the treatise, the dissemination and perception of its ideas among European intellectuals are given. In the process of analyzing the text of Andrzej Wyszowaty, the role of reason as a normative arbiter and instrument in matters of religion is shown. Attention is paid to the solution by the Polish thinker of the question of the relationship between reason and revelation in the knowledge of “divine things”. It is also argued that Andrzej Wyszowaty’s perception of the mind as a functional mediator underlies his concept of religio rationalis. The main postulates of this concept are revealed, which are supported by selective and, in fact, logically designed axioms. The demonstration of such axioms allows us to argue that Andrzej Wyszowaty followed the unitarian model of religion. The analysis of his religio rationalis concept is accompanied by controversy with those scholars who insisted on its perception as evidence of radical rationalism, religious rationalism, Christian deism, or a variety of natural religion. Summarified about the moderate rationalism of Andrzej Wyszowaty in solving them the problem of religion.

Key words: religion, religio rationalis, Andrzej Wyszowaty, rationalism, Unitarians, Polish brothers, Socinians.

В інтелектуальній історії Європи кінця XVII ст. особливе місце належить трактату польського мислителя, проповідника й радикального реформатора (унітарія) Анджея Вишоватого «Про релігію, узгоджену з розумом, або трактат про використання присуду розуму також у теологічних та релігійних справах». Його автор у колах науковців відомий як яскравий представник філософської думки «польських братів», віросповідання яких з кінця XVI ст. дістало назву соцініанського. Творчий здобуток А. Вишоватого стає предметом докладного осмислення переважно з боку польських філософів та істориків, серед яких виділяються Людвік Хмай, Збігнєв Огоновський, Стефен Хубер, Роберт Мечковський, Павел Косінський. Також відзначу ґрунтовне дослідження британського історика Джонатана Ізраеля, в якому розкриваються особливості сприйняття трактату «Про релігію, узгоджену з розумом» мислителями епохи європейського Просвітництва. У вітчизняній дослідницькій думці можна знайти хіба що згадки про життєдіяльність А. Вишоватого та стислі свідчення про його концепцію раціональної релігії в публікаціях Оксани Матковської, Вікторії Любащенко та Петра Кралюка.

Принагідно зауважу, що перу А. Вишоватого також належать твори із проблем філософії, логіки й етики. Загалом він є автором 62 праць, більшість з яких не дійшла до нашого часу. Звісно, що в подальшому викладі предметом аналізу буде суто *magnum opus* А. Вишоватого «Про релігію, узгоджену з розумом, або трактат про використання присуду розуму також у теологічних та релігійних справах» (1685).

Мета дослідження полягає не тільки у презентації концепції *religio rationalis* А. Вишоватого, але й у виявленні особливостей розкриття ним її ідейного потенціалу. Тому вважаю доречним використання герменевтичного методу, унаслідок реалізації якого інтерпретовані тексти переживаються дослідником і пропускаються через його настанови сприйняття. Водночас можливим стає поповнення евристичного потенціалу даного тексту через занурення в його семантичний репертуар і навіть виявлення деяких прихованих ідейних ліній. Сподіваюсь, що авторські пропозиції і оцінки щодо особливостей тлумачення трактату А. Вишоватого стануть у пригоді тим дослідникам, які

цікавляться сюжетами історії ранньомодерної релігієзнавчої думки Речі Посполитої.

Наскільки важливим у контексті інтелектуальної думки видається згаданий вище трактат А. Вишоватого? Свого часу його публікація спричинила суперечливі дискусії серед тодішніх знаних філософів. Наприклад, Готфрід Вільгельм Ляйбніц у 1706 р. схвально сприйняв *Religio rationalis*, «вірогідно не знаючи персональних даних його автора» (Mieczkowski, 2016, s. 101). Він навіть скопіював у свій текст 82 аксіоми А. Вишоватого, які вразили його саме логікою міркувань. Порівняльну характеристику раціоналізму А. Вишоватого й Г.В. Ляйбніца можна знайти у працях С. Хубера, П. Косінського та Р. Мечковського (Huber, 2005; Kosiński, 2015; Mieczkowski, 2016).

З іншого боку, П'єр Бейль у статті від вересня 1684 р., опублікованій у «*Nouvelles de la République des lettres*» («Новини Республіки словесності») оцінив трактат А. Вишоватого вкрай негативно, з неабиякою часткою сарказму. Загалом французький мислитель надто підозріло ставився до раціоналізму соцініан. За твердженням Дж. Ізраеля, «для Бейля навіть найбільш «раціоналістичні соцініани» усе ж були радше непослідовними теологами, ніж філософами» (Israel, 2006, p. 127).

Також додаю, що трактат польського мислителя стає досить популярним у тодішній Англії. До того ж ідеї соцініан, з деякими обмовками, вплинули на формування доктрин деїстів. Дж. Ізраель говорив про деяку схожість радикального філософського деїзму та соцініанства (Israel, 2006, p. 120, 121). Щоправда, британський історик уважав соцініанство попередником не деїзму, а нефілософського «християнського деїзму», представленого такими мислителями, як Томас Вулстон, Томас Морган і Томас Чобб (Israel, 2006, p. 124).

Також соцініанським за змістом варто визнати розділ 18 четвертої книги трактату Джона Локка «Розвідка про людське розуміння». Зауважу, що англійський філософ, відтворюючи деякі ідеї А. Вишоватого, чомусь не вказав на його авторство. Проте вплив ідей соцініан на погляди Дж. Локка не варто недооцінювати. З. Огоновський подає цікаві свідчення щодо ставлення англійського мислителя до «аріан», зокрема до їхньої концепції

«релігії, узгодженої з розумом» (Ogonowski, 1966, s. 550–551).

Кілька речень про атрибуцію трактату. Виходить друком після смерті автора в 1685 р., вірогідно, в Амстердамі. Саме в цьому місті, перебуваючи в еміграції, мешкав А. Вишоватий із 1666 р. Написаний трактат був латиною. Його повна оригінальна назва: “*Religio rationalis seu de rationis iudicio in controversiis etiam theologicis ac religiosis adhibendo tractatus*”. Дата написання дотепер спричиняє дискусії в наукових колах. Наприклад, С. Хубер стверджує, що трактат написаний у 1671 р., а З. Огоновський датує 1678 р. (Mieczkowski, 2016, s. 78).

У Варшаві в 1960 р. виходить друком білінгва трактату А. Вишоватого (латиною і переклад польською). Протилежні сторінки мають однакові номери сторінок (по 60). Польською мовою трактат переклав Едвін Єдркевич, вступ та виноски належать З. Огоновському. Перекладів трактату А. Вишоватого українською мовою дотепер немає. Надалі скористаюсь його текстом білінгви згаданого варшавського видання. Для цього доречно розібратися із плетивом міркувань польського мислителя, рясно пересипаних посиланнями на біблійні цитати.

Передусім зверну увагу на послідовність розкривання автором трактату тих питань, котрі приводять його до необхідності стверджувати про «раціональну релігію». Вихідний пункт розмислів А. Вишоватого полягає в питанні: «Хто і на якій підставі повинен судити ті суперечки, які виникають з питань віри в Бога та релігії?». Автор трактату одразу ж застерігає, що Бог, який «безперечно, є верховним і непохитним суддею», особисто не оголошує свого вироку сторонам суперечки. Окрім того, «слово Боже», яке залишене нам у Священному Писанні, також не є суддею. Натомість воно «тільки норма, за якою належить судити» (Wiszowaty, 1960, s. 10).

У такому разі виходить, що судити має людський розум. Тобто питання релігії насамперед потребують їх ретельного осмислення. Звісно, що людський розум у своїх вирахах не може бути одностайним. А. Вишоватий вказував на три можливі способи пізнання «справжнього слова Божого» у питаннях віри, або релігії. Перший з них пропонують католики, які цілковито покладаються на авторитет Церкви і Папи Римського, або собору. Другий спосіб пропонують

протестанти, яких, на його думку, називають євангелістами або реформатами. Протестанти довіряють тому, що «вказує Дух Святий серцям обраних». На третьому способі наполягають «інші християни» (А. Вишоватий мав на увазі «польських братів»), які зважають передусім на підстави здорового глузду (*zdrowego rozumu*) (Wiszowaty, 1960, s. 3).

Звісно, автор трактату був переконаний у тому, що «польські брати» дотримуються оптимальної настанови, оскільки обстоюють право людського розуму заглиблюватися у предмети, пов'язані з питаннями релігії. А. Вишоватий уважав, що людина повинна користуватися розумом, щоб «судити про те, що є правдивим у суперечках на тему релігії, і відкидати те, що виявляється хибним, абсурдним і очевидним винаходом» (Wiszowaty, 1960, s. 8–9). Принагідно зауважу, що автор трактату не був прихильником радикального раціоналізму у справі пізнання божественних речей. Навпаки, він завбачливо писав, що «деяких християн» звинувачують у тому, що «вони встановлюють релігію відповідно до диктату власного розуму», «вони, начебто, роблять свої людські міркування нормою в божественних речах». Звісно, він захищає позицію таких християн, тобто «польських братів», які, на його думку, «визнають, що основні таємниці або догми християнської релігії аж ніяк не були винайдені чи вигадані людським розумом (*nie wymyślił ani nie wynalazł*), але вони походять від одкровення самого Бога, переданого Його Сином, Ісусом Христом» (Wiszowaty, 1960, s. 6). Тоді варто визнати проблематичним твердження О. Матковської про «найрадикальнішого аріанського раціоналіста А. Вишоватого» (Матковська, 1994, с. 383).

Також польський мислитель припускав, що «на основі природних принципів, які спостерігав і упорядковував людський розум, могла бути встановлена природна теологія, або релігія», натякаючи на тих, хто називає себе дієстами (Wiszowaty, 1960, s. 7). У другій половині XVII ст. термін «деїзм» уживали на позначення прихильників учення про *religio naturalis*, які визнавали природну, або раціональну, теологію більш прийнятною, ніж ту теологію, яка ґрунтується суто на вірі. До речі, Дж. Ізраель зазначав близькість соцініанської концепції *religio naturalis* до християнського деїзму (Israel,

2006, р. 124). Проте зауважу, що А. Вишоватий декларативно відхрещувався від моделі дійсної релігії. Принаймні він не відкидав значущості одкровення у справі пізнання «божественних речей». Проте для А. Вишоватого одкровення Боже не може суперечити розуму людини, оскільки «розум є органом, даним людині від Бога для того, щоб за його допомогою, начебто внутрішнім оком, вона вбачала істину, або світло інтелектуальне, розпізнавала і відрізняла її від хиби <...>» (Wiszowaty, 1960, s. 7). Не дивно тому, що саме розум, наділений повноваженнями від Бога, здатен пізнавати Його слово, що міститься в біблійних текстах. А. Вишоватий говорив про розум як про інструмент, наданий людині для пізнання божественних речей. Проте автор трактату не намагався перебільшувати значущість «природного світла розуму» порівняно з одкровенням Божим. На його думку, «вище світло не прибирає нижчого, а вдосконалює і піднімає його; а там, де природного світла не досить, його недоліки доповнюються надприродним світлом, додаючи глибше, повніше і яскравіше одкровення божественних таємниць» (Wiszowaty, 1960, s. 60).

Однак для А. Вишоватого саме розум стає тим функціональним медіатором, який зв'язує, «зшиває» один з одним постулати «раціональної релігії». На основі тексту трактату можна виділити такі постулати: 1) існує один Бог, який постає найдосконалішим, наймудрішим, найкращим і найправдивішим; 2) підтвердження тому, що Бог є, або існує, варто шукати в аргументах розуму, які ґрунтуються головним чином на природних речах; 3) Бог найвищий і людина – суть протилежності; 4) людина повинна вірити тільки в те, що розуміє; 5) людський розум – це природний інструмент, наданий Богом для пізнання істини й розрізнення її від фальші; 6) таємниці Святого Письма перевершують розум, але не відкидають його; «вони не гасять світло розуму, але вдосконалюють його»; 7) після відділення душі від тіла внаслідок смерті на неї очікує винагорода або покарання.

Загалом в А. Вишоватого розум як мірило одкровення узгоджується з ученням про «істини, які вище за розум». Симптоматичним видається його твердження: «Я згоден з тим, що надприродні речі перевершують розум (хоча наш людський розум не здатен глибоко

проникати в їхню сутність і способи їх здійснення, хоча це нерідко трапляється щодо природних речей), але я не можу визнати, що вони суперечать розуму» (Wiszowaty, 1960, s. 52).

Своєрідним обґрунтуванням *credo* А. Вишоватого варто визнати декларовані ним аксіоми. Ідеться про належним чином оформлені ідеї, сприйняті розумом, які претендують на статус загальнолюдських і загалом істинних. Л. Хмай пропонує своєрідне упорядкування таких аксіом, поділяє їх на логічні та метафізичні (Chmaj, 1921, s. 295–297).

У подальшому викладі зверну увагу тільки на ті аксіоми, які не узгоджуються з настановами традиційних християнських конфесій.

1. Неможливо бути чимось і водночас чимось не бути; або не можуть суперечливі судження бути водночас істинними.

2. Єдність сама собою є неподільною; тому те, що називається єдністю і що водночас не існує окремо, або як щось окреме, не може бути одним, але множинним.

3. Тричі одне буде три, але не одне; там, де троє і додається ще один, буде чотири.

4. Скрізь те, де є сполучення кількох речей, є чимось складним.

5. Ціле більше за будь-яку його частину; одна частина не є цілим.

6. Ціле поза собою не є таким самим цілим.

7. Особа, яка походить від іншої, не є найвищим Богом.

8. Будь-яке народження є зміною, або рухом від небуття до буття.

9. Усе, що має початок чи походження, є не просто першим початком чи першою причиною, а чимось ініційованим і створеним.

10. Вічне – це те, що завжди існувало віками й триває без змін і не народжується. Отже, той, хто є найвищим Богом, не народжується відповідно до своєї божественності.

11. Бог Всевишній і людина – несумісні істоти (Wiszowaty, 1960, s. 13–16).

Декларовані А. Вишоватим аксіоми також виконують роль апології своєрідної унітаріанської моделі християнської релігії, в основі якої – постулати: 1. Існує один і єдиний Бог. 2. Ісус Христос є звичайною, хоча й досконалою людиною; міра його моральної досконалості дозволяє стверджувати про божественного Ісуса, але не про Бога Ісуса Христа. 3. Дух Святий є божественною силою, але не Богом.

Філософським підтекстом таких постулатів є послідовний аристотелізм у розв'язанні проблеми тотожності одиниці й трьох, наслідком якого виявляється аріанська трактовка про подобосутність Сина Отцю. Тому не дивно, що социніан їхні опоненти тривалий час називали аріанами.

Однак відзначу, що А. Вишоватий свою більш-менш раціонально обґрунтовану модель релігії називав християнською. Точніше, «істинну релігію» він ототожнював із християнським віросповіданням у його виразному унітаріанському оформленні. Слово «релігія» для А. Вишоватого означало насамперед сукупність віросповідних постулатів і моральних обітниць, дотримувannya яких уможлиблює вічне життя для справжніх християн. Натомість прикметник «унітаріанський» увійшов у загальний ужиток завдяки декларації на титульному листі видання “*Bibliotheca Fratrum Polonorum quos Unitarios vocant*” (Бібліотека польських братів, названих унітаріями).

У такому разі *religio rationalis* А. Вишоватого не збігається з новою «розумною релігією» Едуарда Герберта, лорда із Чербері, яка теж ґрунтується на самоочевидних «загальних поняттях» (*notitiae communes*). Вона не є подібною до «істинної релігії, властивої всім епохам» (початкової релігії людства) у викладі Гуго Гроція. Вона не вписується у стандарти релігії як системи законів Томаса Гоббса і, звісно, не варто її порівнювати з «універсальною релігією» Бенедикта Спінози, яка «відкривається людям через природне світло й світло пророче».

Також проблематичними видаються спроби дослідників ототожнювати раціональну релігію А. Вишоватого із «природною релігією». Наприклад, такої думки дотримувався П. Кралюк. Для нього природна релігія є віровчення, що ігнорувало одкровення як джерело віри

й розглядало таким джерелом «здоровий людський розум» (Кралюк, 2015, с. 162).

Однак у контексті другої половини XVII ст. семантика конструкта «природна релігія» або зводилась до опозиції релігії Одкровення, або до своєрідної природної (не набутої) релігійності, начебто властивій людині від народження. *Religio rationalis* А. Вишоватого аж ніяк не узгоджується з контекстуально поданою синтагмою «природна релігія». До того ж польський мислитель не вважав Бога творцем речей світу. На його думку, матерія існувала вічно разом з Богом. Бог тільки сформував її відповідно до своїх планів.

Зрештою, його модель релігії, узгодженої з розумом, не вписується у стандарти барочного універсалізму, прикладом якого варто визнати «єдину релігію» Яна Амоса Коменського. Натомість «раціональну релігію» А. Вишоватого доречно ідентифікувати як яскраве свідчення християнського партикуляризму. У синтагмі “*Religio rationalis*” смисловий наголос треба поставити на перше слово, семантика якого зближається із семантикою віросповідання. По суті *ratio* для А. Вишоватого виявляється тільки зручним інструментом презентації інтелектуалам тодішньої епохи социніанського, отже, унітаріанського *credo*.

Учення А. Вишоватого про *religio rationalis* стало одним зі стимулів раціоналізації релігії, яка розгорнулася у працях мислителів епохи Раннього Просвітництва. Проте його раціоналізм був затиснутий у лещатах унітарного християнського віросповідання і, зрештою, виявляється змістовно стриманим. У такому разі варто поставити під сумнів твердження деяких дослідників про начебто властивий автору трактату «релігійний раціоналізм» (З. Огоновський, П. Косінський), або про близькість його концепції *religio rationalis* до раціоналізму Р. Декарта (Л. Хмай).

Список використаних джерел:

- Кралюк, П. М. (2015). Історія філософії України: підручник. Київ, КНТ, 652 с.
- Любащенко, В. (1995). Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. Львів, Просвіта. 350 с.
- Матковська, О. (1994). Ідеї социніан в ідеології та практиці братств в Україні. Записки НТШ. Т. 228: Праці історично-філософської секції. Львів, с. 372–388.
- Chmaj, L. (1921). Andrzej Wiszowaty jako działacz i myśliciel religijny. *Reformacja w Polsce. Organ Towarzystwa do Badania Dziejów Reformacji w Polsce*. Część druga: Myśl i działanie. Rocznik I., s. 284–308.
- Huber, S. (2005). Logika i wiara w sporze Andrzeja Wiszowatego i Gottfrieda Wilhelma Leibniza o Tróję Świętą, Warszawa, Semper., 104 s.
- Israel, J. (2006). Enlightenment contested: Philosophy, modernity, and the emancipation of man 1670–1752. Oxford: Oxford University Press., xxiv, 983 p.

Kosiński, P. (2015). Racjonalizm religijny w ujęciu Wiszowatego i Leibniza. *Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris*. Volume 29. Issue 2, s. 32–55.

Mieczkowski, R. (2016). Polish political philosophy of freedom. The discussion on religious subjects between Andrzej Wiszowaty and Gottfried Wilhelm Leibnitz, from 60s of the seventeenth century. *Astra Salvensis*, an IV, număr 7, p. 85–102.

Mieczkowski, R. (2015). W procesie ustalania, co jest prawdą objawioną. Socynianie wobec dogmatu trójcy świętej. *Łódzkie Studia Teologiczne*. Tom 24. № 1, s. 77–90.

Ogonowski, Z. (1966). Socynianizm a Oświecenie. *Studia nad myślą filozoficzno-religijną arian w Polsce w XVII wieku*. Warszawa, PWN., 570 s.

Wiszowaty, A. (1960). O religii zgodnej z rozumem, czyli Traktat o posługiwaniu się sądem rozumu także w sprawach teologicznych i religijnych, przetłum. E. Jędrkiewicz, Warszawa, PWN. [27], 60, [20] s.

References:

Kraliuk, P. M. (2015). *Istoriya filosofii Ukraini [History of Ukrainian philosophy]: pidruchnik*. K.: KNT, 652 s. [in Ukrainian].

Lyubashchenko, V. (1995). *Istoriya protestantizmu v Ukraini. [History of Protestantism in Ukraine]*. Lviv, Prosvita [in Ukrainian].

Matkovska, O. (1994). Ideji sotsynian v ideologii ta praktytsi bratstv v Ukraini [The ideas of the Socinians in the ideology and practice of brotherhoods in Ukraine]. *Zapysky NTSh*. T. 228. Pratsi istorychno-filosofskoji sektiiji. Lviv, s. 372–388 [in Ukrainian].

Chmaj, L. (1921). Andrzej Wiszowaty jako działacz i myśliciel religijny. *Reformacja w Polsce*. Organ Towarzystwa do Badania Dziejów Reformacji w Polsce. Część druga: Myśl i działanie. Rocznik I., s. 284–308.

Huber, S. (2005). Logika i wiara w sporze Andrzeja Wiszowatego i Gottfrieda Wilhelma Leibniza o Tróję Świętą, Warszawa, Semper., 104 s.

Israel, J. (2006). *Enlightenment contested: Philosophy, modernity, and the emancipation of man 1670–1752*. Oxford: Oxford University Press., xxiv, 983 p.

Kosiński, P. (2015). Racjonalizm religijny w ujęciu Wiszowatego i Leibniza. *Internetowy Magazyn Filozoficzny Hybris*. Volume 29. Issue 2, s. 32–55.

Mieczkowski, R. (2016). Polish political philosophy of freedom. The discussion on religious subjects between Andrzej Wiszowaty and Gottfried Wilhelm Leibnitz, from 60s of the seventeenth century. *Astra Salvensis*, an IV, număr 7, p. 85–102.

Mieczkowski, R. (2015). W procesie ustalania, co jest prawdą objawioną. Socynianie wobec dogmatu trójcy świętej. *Łódzkie Studia Teologiczne*. Tom 24. № 1, s. 77–90.

Ogonowski, Z. (1966). Socynianizm a Oświecenie. *Studia nad myślą filozoficzno-religijną arian w Polsce w XVII wieku*. Warszawa, PWN., 570 s.

Wiszowaty, A. (1960). O religii zgodnej z rozumem, czyli Traktat o posługiwaniu się sądem rozumu także w sprawach teologicznych i religijnych, przetłum. E. Jędrkiewicz, Warszawa, PWN. [27], 60, [20] s.

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Skladan Andrii,

Postgraduate Student at the Department of Theology and Religious Studies

Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy

Dragomanov Ukrainian State University

orcid.org/0009-0006-7388-7863

a.skladan@udu.edu.ua

ORTHODOX MEDIA AND THE WAR IN UKRAINE: COMPETING RELIGIOUS NARRATIVES OF PEACE AND JUSTICE

The Russian-Ukrainian war has become not only a military-political, but also a value-based challenge for Ukrainian society and religious institutions. In this context, the representation of the war in the Orthodox media is significant, as it shapes the public perception of events, defines the boundaries of moral discourse, and reflects deep theological guidelines. The article analyses two main narratives in the official communications of the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) and the Orthodox Church of Ukraine. The UOC (MP) is characterised by a rhetoric of peace and reconciliation, based on the ideals of all-forgiveness and “supranational unity” of believers. Still, this position is often accompanied by a failure to address the issue of justice and responsibility of the aggressor. Instead, the OCU has built a value-based discourse centred on just defence, a combination of patriotism with evangelical love of neighbour, and an emphasis on truth as a condition for true peace. The article traces how these two axiological paradigms shape public resonance, influence church trust, and correlate with broader European humanistic principles. The theoretical framework combines approaches from the philosophy of religion and political theology and materials from official statements, church media publications, and journalistic sources. The study demonstrates that Orthodox media in Ukraine have become a space for the struggle of two alternative models of theological legitimization of war: pacifist, which emphasises peace at any cost, and patriotic-theological, which treats defence as morally justified and sanctified by truth. The Ukrainian case demonstrates that war becomes a catalyst for the renewal of Orthodox social thought and a factor that outlines the prospects for Ukraine’s European integration by affirming the principles of dignity, freedom, and justice.

Key words: Orthodoxy, media discourse, religious values, just war, UOC (MP), OCU, Russian-Ukrainian war, political theology, theology of peace, European integration.

Складан Андрій Анатолійович,

аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства

Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

orcid.org/0009-0006-7388-7863

a.skladan@udu.edu.ua

ПРАВОСЛАВНІ МЕДІА І ВІЙНА В УКРАЇНІ: КОНКУРУЮЧІ РЕЛІГІЙНІ НАРАТИВИ МИРУ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ

Російсько-українська війна стала не лише воєнно-політичним, а й ціннісним викликом для українського суспільства та релігійних інституцій. У цьому контексті особливого значення набуває репрезентація війни у православних медіа, яка формує суспільне сприйняття подій, визначає межі морального дискурсу та відображає глибинні богословські орієнтири. У статті проаналізовано два основні наративи, представлені в офіційних комунікаціях Української православної церкви (Московського патріархату) та Православної церкви України. Для Української православної церкви (Московського патріархату) характерною є риторика миру та примирення, що ґрунтується на ідеалах всепрощення і «наднаціональної єдності» віруючих, однак ця позиція часто супроводжується замовчуванням питання справедливості та відповідальності агресора. Натомість

Православна церква України вибудувала ціннісний дискурс, у центрі якого – концепт справедливої оборони, поєднання патріотизму з євангельською любов'ю до ближнього й акцент на правді як умові справжнього миру. У статті простежено, як ці дві аксіологічні парадигми формують суспільний резонанс, впливають на довіру до церков і корелюють із ширшими європейськими гуманістичними принципами. Теоретичною рамкою виступає поєднання підходів філософії релігії та політичної теології; використано матеріали офіційних заяв, публікацій церковних медіа та журналістських джерел. Дослідження демонструє, що православні медіа в Україні стали простором боротьби двох альтернативних моделей богословської легітимації війни: пацифістської, яка наголошує на мирі за будь-яку ціну, та патріотично-богословської, що трактує оборону як морально виправдану й освячену правдою. Український випадок засвідчує, що війна стає каталізатором оновлення православної соціальної думки, а також чинником, який окреслює перспективи європейської інтеграції України через утвердження принципів гідності, свободи й справедливості.

Ключові слова: православ'я, медіадискурс, релігійні цінності, справедлива війна, УПЦ (МП), ПЦУ, російсько-українська війна, політична теологія, богослов'я миру, євроінтеграція.

The Russian-Ukrainian war, which has been ongoing since 2014 and has become particularly acute after the full-scale invasion in 2022, has become a test not only for Ukrainian society and the state but also for religious institutions. The Orthodox churches of Ukraine – primarily the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate (UOC-MP) and the Orthodox Church of Ukraine (OCU) – have found themselves in a situation where their public statements about the war take special significance. The value basis of the representation of the war in the Orthodox media encompasses those moral and ethical categories and theological arguments through which the churches make sense of the war: peace and justice, love of neighbour and love of the Fatherland, forgiveness and just retribution, sacrifice and patriotism. Since 2014, the rhetoric of the Orthodox media in Ukraine has reflected different axiological accents depending on confessional affiliation. The official channels and information resources of the UOC-MP and the OCU have formed two distinct narratives about the war, consistent with their spiritual values and political orientations (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024).

For the UOC (MP), the war was a challenge that posed a dilemma for the church between condemning the aggression and maintaining ties with the Russian Orthodox Church (ROC). From the beginning of the conflict in 2014, the official statements of the then-leadership of the UOC MP were distinguished by their moderation and avoidance of direct assessments of Russia's actions. Metropolitan Onufriy, the head of the UOC (MP) since 2014, consistently took a restrained, neutral public position on the war. His rhetoric practically did not contain the words “aggression” or recognition of the presence of Russian troops – instead,

euphemisms such as “armed conflict in eastern Ukraine”, “bloodshed on Ukrainian soil”, “confrontation” and even formulas about “people standing on both sides of the military conflict” were used. Such vocabulary reflected the UOC (MP)'s emphasis on peace and reconciliation between “fraternal peoples” and its reluctance to name a specific aggressor. As researchers note, before the full-scale invasion, the UOC MP leadership never directly mentioned the annexation of Crimea or the very fact of the Russian-Ukrainian war, limiting itself to general appeals for peace. The Church positioned itself as a neutral spiritual force that “always called for and effectively contributed to the cause of peace and reconciliation” (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024).

The turning point was the beginning of the large-scale aggression on February 24, 2022. On that day, Metropolitan Onufry for the first time unequivocally declared the Russian attack, calling the events a “trouble” and stating that Russia had begun military action against Ukraine (Onufry, 2022). In an address published by the UOC information department, he called on believers to be courageous, united, and pray for Ukraine and its army, and also expressed “special love and support” for Ukrainian soldiers who “protect and defend our land and our people”, blessing them for their military exploits (LB.ua, 2022). This was an unprecedented support for the Armed Forces by the head of the UOC (MP), which meant recognition of the moral rightness of defending the Fatherland. At the same time, Onufry also appealed to the Russian President to immediately stop the bloodshed, characterising the war as “fratricidal” and drawing a biblical parallel with the sin of Cain, who killed his brother Abel. “The war between these peoples (Ukrainians and Russians) is a repetition of Cain's sin, who

out of envy killed his own brother. Such a war has no justification either in God or in people” (LB.ua, 2022). Metropolitan Onufry’s statement simultaneously included calls for peace and forgiveness and rhetoric about “fratricidal” that effectively reproduced the Kremlin’s narratives about “one nation”; however, support for the right of Ukrainians to defend their own state was also expressed for the first time.

However, the UOC (MP) remained cautious about further public communication. After Onufry’s brief address in February 2022, the church leadership no longer made harsh statements against the Russian Federation or Patriarch Kirill. Already in March 2022, the rhetoric returned to a more detached tone: in the address of March 10, the metropolitan only noted the difficult trials associated with the attack by the Russian troops, sympathised with the numerous victims among the civilian population, and called for the creation of humanitarian corridors for the evacuation of civilians (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). There were no direct words of condemnation of the Russian occupiers or mention of their crimes. Even while making pastoral gestures, the UOC leadership emphasised reconciliation: a well-known case was when Metropolitan Onufry met with captured Russian soldiers and appeared in the media as a peacemaker praying for soldiers on both sides, so that God would preserve all people on the battlefield (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). This position is consistent with the general attitude of the UOC (MP) towards mercy and forgiveness. However, simultaneously, it provoked criticism from the patriotically minded community for excessive leniency towards the aggressor.

It is worth noting that after February 24, 2022, some of the clergy and believers of the UOC (MP) became more critical of the Moscow Patriarchate. A group of priests emerged within the UOC who openly condemned Russian aggression and demanded to break subordination to Moscow. Under pressure from circumstances, the UOC (MP) Council in May 2022 even adopted amendments to the Statute on “independence” from the ROC. However, this independence was rather declarative: the Moscow Patriarchate did not recognise it and continued to consider the UOC part of it. In the information space, representatives of the UOC (MP) continued to distance themselves from accusations of collaborationism. In particular, Abbess

Seraphim (Shevchyk) in her “Open Letter” to international organisations insisted on the innocence of the UOC, stating that the church categorically rejects all accusations of pro-Russian sentiments and has never supported the anti-Christian doctrine of the “Russian world” (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). At the same time, this letter paints an image of the UOC as persecuted by the state for its faith, repeating the rhetoric of the ROC: allegedly the adoption of the law “On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Activities of Religious Organizations” № 3894–IX will lead to “repressions against the Church on a scale that humanity has not seen for almost a century” (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). Such martyrological rhetoric demonstrates the value of suffering for faith in the identity of the UOC (MP) – the church prefers to present itself as a victim who carries its cross, defending “canonical Orthodoxy”. Instead, such texts are silent about the specific causes of the crisis (collaboration of individual clerics with the occupiers, unwillingness to distance itself from Kirill, etc.). Thus, the media strategy of the UOC (MP) regarding the war is based on the axiology of peace and unity, but often at the expense of silencing the issue of justice and responsibility of the aggressor. The call to “simply stop the bloodshed” without outlining the moral assessments of the parties to the conflict is inherent in the church media of the UOC (MP). As a group of Orthodox theologians emphasised in their 2022 declaration, such abstract talk of a “fratricidal war” and calls for peace lose their meaning without acknowledging the criminal intent and guilt of the aggressor party, turning a prayer for peace into an excuse for inaction (Lozova, 2022). This remark addresses the approaches and narratives followed in the rhetoric of the UOC (MP) and the ROC.

The Christian ethics of the UOC (MP) regarding war gravitate towards the ideal of non-interference in “earthly conflicts” and all-forgiveness. The lack of a developed concept of “just” is evident in the theological dimension. War: war is considered evil, a sin, although it is a “tragic reality” of the world, from which all peoples suffer. The Church offers a prayer for peace and mercy for all, recalling the commandment “Do not kill” and to love enemies. In the context of Ukraine’s defensive war, this approach looks pacifist. However, it is complemented by moderate patriotism:

even Metropolitan Onufry, despite his caution, at a crucial moment called for love for the Motherland and support for the defenders (LB.ua, 2022), recognising the moral right to defend himself. This duality – a call for peace and the Motherland's defence – determines the value discourse of the UOC (MP) in the war. On the one hand, the church proclaims the ideal of peace, unity of all Orthodox Christians (including Ukrainians and Russians), and forgiveness of enemies; on the other hand, it is forced to recognise the valour of the self-sacrifice of Ukrainian soldiers who “stood guard” of their native land (LB.ua, 2022). However, the lack of an unequivocal condemnation of the aggressor and the dependence of some narratives on the Moscow ideology of the “Russian world” led to a crisis of trust: in society, the UOC (MP) is widely perceived as a bearer of pro-Russian values (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). Thus, back in 2015, there was a high-profile incident when Metropolitan Onufry and several bishops did not stand up in parliament to honour the memory of the fallen heroes of the ATO. This gesture was regarded as unwilling to recognise Ukrainian soldiers as heroes (Kralyuk, 2022). Similar incidents have cemented for the UOC (MP) the image of a church dependent on the “Russian world” and alienated from patriotic values. Until 2022, this denomination was effectively “captive to the Russian world” and only under the pressure of the war began to emerge from it (Kralyuk, 2022), partially. This approach corresponds to the general trend described by R. Elsner: Orthodox institutions often replace theological analysis of the conflict with general ethical slogans, avoiding a clear position on justice and responsibility (Elsner, 2019).

At the opposite pole of the information space, a narrative of the OCU and related Orthodox media has been formed, characterised as “Christian patriotism” and the theology of just resistance. The Orthodox Church of Ukraine, which emerged in late 2018 – early 2019 (by uniting the UOC of the Kyiv Patriarchate and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church), has taken a clear pro-Ukrainian position from the beginning of the full-scale war. Official addresses by the Primate of the OCU, Metropolitan Epiphany, condemned the Russian aggression immediately and unequivocally. Already on February 24, 2022, Metropolitan Epiphany stated: “Those who have started and are waging an aggressive war against

Ukraine should know that according to God's law and human laws, they are murderers and criminals. Moreover, for their crime, they will speak before God and before humanity, without escaping condemnation and punishment” (Orthodox Church of Ukraine, 2022). Thus, from the first hours of the invasion, the OCU defined the moral framework of the conflict: there is a grave sin of aggression, for which the aggressor will answer before God, and opposing it is a righteous cause.

The rhetoric of the OCU is permeated with the ideas of just defence, love for the Motherland, and sacrifice in the name of one's neighbour. Metropolitan Epiphany and church spokesmen not only state the fact of aggression, but also give it a spiritual meaning – Ukraine's struggle against the Russian attack is interpreted as a struggle between good and evil. In a later sermon (November 2023), Metropolitan Epiphany consistently emphasises the inextricable link between freedom, truth, and the victory of Ukraine. For him, the defence of the state is not only a political right, but also a spiritual duty, and the struggle itself, even until the end of the war, already constitutes a moral victory, because it is based on truth and God's justice (Ukrinform, 2023). Here, the theological legitimation of the defensive war is clearly heard – the defence of the “God-given land” is not only a civic duty, but also a Christian vocation. The concept of “moral victory” indicates the confidence that God and truth are on the side of those who defend themselves from evil. Metropolitan Epiphany interprets Russian aggression as part of the long-term historical policy of the empire aimed at the destruction of the Ukrainian nation and the Church. In his vision, the current war is not an isolated conflict, but another stage in the centuries-old struggle to preserve Ukrainian identity (Ukrinform, 2023). In this way, a narrative of national martyrdom and revival is formed: Ukraine suffered from foreigners for centuries for its faith and freedom, but preserved its language, culture, and even restored the local Orthodox Church (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). Accordingly, the current war is understood as a just continuation of the liberation struggle, sanctified by the righteousness of ancestors and the blessing of Divine truth.

The central value of OCU media broadcasts is patriotism combined with Christian love. In contrast to narrow nationalism, patriotism in the theology

of the OCU is understood as a manifestation of love for one's neighbours – for one's people, who need protection. "There is no greater love than to lay down one's life for one's friends" – Ukrainian soldiers embody this Gospel maxim, and the Church recognises their self-sacrifice as morally justified. Metropolitan Epiphany interprets Ukraine's defensive war as ethically justified and just, emphasising that using force against the aggressor is not a sin, since it aims to protect the innocent and establish the truth. In fact, the OCU formulates an Orthodox analogue of the doctrine of a "just war", recognising the use of force as morally permissible to stop a greater evil. This marks a significant shift from the traditionally pacifist tone of Orthodox ethics: war remains an evil and a tragedy, but the sin lies not with those who defend, but with those who attack. This interpretation also finds support in the documents of the Ecumenical Patriarchate: in particular, the social doctrine "For the Life of the World" emphasises that Orthodox can participate in war only because of the inevitable, tragic reality of having to choose between allowing violence to continue or using force to stop it (Ecumenical Patriarchate, 2021). The OCU, in its statements, actually applies this principle to the situation of the Russian attack.

In addition to patriotism and justice, the values of truth and freedom are fundamental in the discourse of the OCU. Metropolitan Epiphany often speaks of the historical truth on the side of Ukraine and contrasts it with the lies in Russian propaganda. In the appeals of the OCU, the war is depicted as a struggle of truth against lies, light against darkness. This interestingly resonates with the rhetoric of the Moscow Patriarch Kirill, who also calls to "stand on the side of the light". However, if for Kirill "light" is identified with the interests of Russia (Khrystokin, & Lozovitsky, 2024), then for the Ukrainian Church "light" is the freedom and dignity of Ukraine. Thus, we are dealing with a mirror sacralization of war in two Orthodox centres: the ROC sanctifies aggression as a "battle for Holy Rus", while the OCU interprets a defensive war as a struggle for God's truth and justice. Metropolitan Epiphany emphasises that a Christian is called to defend the freedom of Ukraine and defeat evil. His rhetoric is based on a clear opposition of "good-evil", "Ukraine – the aggressor". Despite the emotionality and military colouring of such a discourse, from a moral point of view, it

corresponds to the realities of unprovoked aggression. Epiphany consciously opposes himself to Patriarch Kirill: as analysts note, in terms of style and content, the sermon of the head of the OCU is "the antithesis of the discourse of Patriarch Kirill" (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). Both operate with the categories of sacred struggle, but if Kirill justifies imperial encroachments, then Epiphany justifies national liberation.

Orthodox media associated with the OCU (official websites, spiritual and patriotic resources, blogs of theologians, for example, "Spiritual Front") systematically emphasise the heroism of Ukrainian defenders and bless the people for resisting the aggressor. Numerous news items are published about military chaplaincy, prayers for soldiers, and awarding volunteer priests. Biblical images are actively used in Orthodox discourse: the defenders of Ukraine are compared to David, who stands against Goliath, symbolically identified with Russia (Orthodox Church of Ukraine, 2022). Such rhetoric expresses faith in God's help in the liberation struggle and emphasises the moral correctness of resistance. At the same time, the media space emphasises sacrifice and unity: the fallen soldiers are called heroes who gave their lives for their neighbours, which is likened to Christ's love. This contributes to forming the image of modern martyrs for the people, continuing the ancient Ukrainian religious tradition of honouring defenders.

An interesting aspect is the interpretation of the commandment about love for enemies. If the UOC (MP) is inclined to apply it literally (to pray for Russian enemies, "that God may have mercy on them"), then other accents are heard in the OCU environment. Thus, several OCU theologians note that true forgiveness is possible only after the aggressor repents, and a Christian's love for an enemy does not mean giving up protecting the innocent. In March 2022, more than 300 Orthodox intellectuals (including representatives of the OCU) signed a declaration that declared the ideology of the "Russian world" a heresy and emphasised that talk about forgiveness and reconciliation without the aggressor's repentance is empty (Declaration, 2022). It directly states that calls to "simply stop the fratricidal war" lose their moral meaning when the fact of the crime of one side is ignored. Thus, love for the enemy in the context of ongoing crime is understood as a desire for enlightenment and change, not as condoning his

sin. In practice, this means that the OCU prays for the conversion of Russia, but supports armed resistance as the only way to establish a just peace.

Indeed, the concept of a just peace is key in the value discourse of the OCU. Metropolitan Epiphany clearly stated: “Without victory, a just peace will never reign in Ukraine. It will only come when we finally expel from our Ukrainian land the occupier, the aggressor, who came to enslave and destroy us” (Ukrinform, 2023). That is, peace is understood not as simply the absence of hostilities, but as the restoration of justice and freedom. Any truce at the cost of capitulation or occupation is unacceptable, because it would be an “unjust peace”. This corresponds to the Christian idea that true peace includes truth: “Love and faithfulness meet together; righteousness and peace kiss each other” (Ps. 85:10). Thus, the Orthodox media of the OCU broadcast the idea that the desire for peace does not contradict the continuation of the struggle – on the contrary, the battle for a righteous cause is the path to true peace.

In the information dimension, the OCU also constantly supports the state’s efforts in the war. Church speakers, such as Metropolitan Evstratiy (Zorya), not only stigmatise Russian aggression but also criticise the UOC (MP) for its ambivalent position. Metropolitan Evstratiy directly stated that the leadership of the UOC (MP) lulled Ukrainians’ vigilance before the war, teaching believers for decades to love the “Russian world” and not to resist: “For three decades, the leaders of the MPvU did everything to make Ukraine submit to the “Russian world”, so that people here love Moscow as the “Third Rome”, so that they believe in the fictions of “indivisible Holy Russia”, so that they do not resist the occupiers. But they resist. They fight. The guns are not silent” (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). Such words reflect the value of national resistance as a moral duty. Metropolitan Evstratiy Zorya noted that during the meeting with the prisoners, Metropolitan Onufry refrained from condemning Russian aggression or calling for repentance, limiting himself only to wishing them God’s protection (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024). For the OCU, such behaviour is unacceptable because it contradicts the principle of justice: evil must be spiritually resisted, sin must be called sin. It is this ethical attitude – to call things by their proper names (the Russian war is evil, the invasion is a sinful crime, and defence is a sacred duty) – that

underlies the representation of the war in the media associated with the OCU.

Thus, the OCU and its information resources offer society an image of war as a forced but sacred struggle for God’s truth. Religious and patriotic values are intertwined here: the defence of the Fatherland is interpreted as an expression of love for one’s neighbours, patriotism as part of Christian virtue, and the desire for victory as a desire to establish justice. At the same time, the church also emphasises mercy: there are constant calls to help the victims of war, to pray for the wounded, to show Christian love for refugees, orphans, and families of the dead. Thus, the ethos of the OCU in wartime is a combination of mercy for the suffering with unwavering determination to resist the aggressor.

It is worth mentioning that within the OCU, there is also an internal discourse of self-criticism. Some theologians and priests (for example, the authors of “10 Theses for the OCU” or individual publicists) call on the church to avoid excessive politicisation and triumphalism. They remind us of the need to preserve evangelical principles even in patriotic exaltation – in particular, not to turn religion into a political ideology, but to remember the general Christian values of peace, unity, and forgiveness (after victory). However, these voices do not deny the very justice of defence, but only warn against spiritual temptations that come during the people’s struggle. In general, the internal tone in the OCU still boils down to supporting the Ukrainian people and cleansing the church from the remnants of imperial influences. In fact, this is also a component of the value dimension of this war.

The analysis demonstrates that the Orthodox media in Ukraine represent the war through the prism of two different axiological paradigms, determined by belonging to the UOC (MP) or the OCU. The UOC (MP) consistently emphasised the values of peace, reconciliation, and unity of “fraternal peoples”, trying to maintain neutrality and distance from political assessments. Its rhetoric is based on the Christian ideal of all-forgiveness and love even for enemies, which resulted in the use of the concept of “fratricidal war” and calls to “pray for everyone”. At the same time, under the pressure of reality, the UOC (MP) partially recognised the moral right of Ukrainians to defend the Fatherland, as evidenced by the words of support for the soldiers from Metropolitan Onufry.

However, in general, the UOC (MP) never dared to clearly articulate that evil had come to the Ukrainian land, which must be actively cut off. The conflict of values between the idea of peace at any cost and the sense of patriotic duty remained unresolved in its discourse. This led to an internal crisis and the exodus of a part of the congregation, which sought more unambiguous spiritual support in times of war.

Instead, the Orthodox Church of Ukraine has built a straightforward narrative in which the war is understood through the prism of the moral dualism of good and evil. For the OCU, Russian aggression is the embodiment of evil, injustice and the spiritual illness of the “Russian world”, while the defence of Ukraine is a God-pleasing cause, a struggle for truth and freedom. Its media discourse is full of patriotic rhetoric, biblical analogies of a just war, and calls for resilience. The Church emphasises the value of sacrificial love for one’s neighbour, seeing it in the feat of Ukrainian defenders, and proclaims that a faithful Christian is called to love their people and defend the freedom granted by God. At the same time, love and mercy are not rejected – they are manifested in helping the victims of war and in prayers for the conversion of enemies, but they do not replace the principle of justice. The OCU, in essence, forms the Orthodox theology of a “just war”, placing defence against an aggressor within the framework of what is morally permissible, as well as honour and valour.

Narratives with different value bases have collided in the Orthodox media space of Ukraine. This collision has both a theological and socio-political dimension. On the one hand, the conventionally pacifist approach of the UOC (MP) emphasises the church’s peacemaking and the brotherhood of peoples. However, risks appear to be consonant with the narratives of the aggressor (due to the lack of condemnation of evil). On the other hand, there is the conventionally “military” patriotic approach of the OCU, which emphasises the right of nations to self-defence and relies on national-democratic values in symphony with evangelical values. In the conditions of a full-scale war, Ukrainian society largely supported the second approach as more adequate to reality: this is confirmed by the growth of the authority of the OCU and the mass transitions of communities from the UOC (MP) to the OCU

after 2022. At the same time, this situation also challenges the OCU to fight against external evil, prevent the temptation of hatred, and remain faithful to the spirit of Christ’s love.

From the point of view of academic analysis, the axiological basis of the representation of war in Orthodox media reflects more profound questions: about the limits of Christian pacifism, the justification of armed defence of the innocent, and the national identity of the church. The Ukrainian war of 2014–2025 has shown that Orthodox thought is not monolithic – it allows for different interpretations of the ethical imperative in times of war. After all, both the UOC (MP) and the OCU strive for peace, but understand it differently: for the former, peace is closer to the absence of conflict and preserving the status Quo. For the second, to the triumph of justice and freedom. These differences in value accents not only determine the two churches’ media narratives but also affect the religious situation in Ukraine, becoming a factor of conflict or understanding between the Orthodox communities themselves (Khrystokin, & Lozovytsky, 2024).

The representation of the war by the Orthodox media in Ukraine is based on different axiological principles. The UOC (MP) broadcasts the ideals of peace, forgiveness and supranational unity of believers, often at the cost of silencing issues of justice and responsibility. The OCU, on the other hand, relies on the values of patriotism, freedom, and resistance to evil, fitting the war into the moral paradigm of “good against evil”. Both churches appeal to the Gospel, but emphasise its different aspects: mercy and peace-lovingness, the other truth and the readiness to “lay down one’s soul for one’s friends”. In the conditions of the Russian-Ukrainian war, the narrative that combined Christian love with patriotic devotion turned out to be more viable – after all, he gave moral support to the people fighting for their right to exist. This does not mean abandoning the ethics of forgiveness: instead, it demands reconciliation through repentance and the victory of truth. The Ukrainian experience can become a precedent for the renewal of Orthodox social thought, showing that the church can be both a spiritual peacemaker and an inspirer of a just peace, impossible without countering aggression.

Bibliography:

- Декларація про вчення «русского мира». (2022). 13 березня. URL: <https://bit.ly/43OPcuq>.
- Кралоук, П. (2022). Війна і церква: УПЦ (МП) й далі перебуває в полоні «русского мира»? Радіо Свобода, 30 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-onufriy-rpts-kyrylo-viyna/31827275.html>.
- Православна церква України. (2022). Звернення митрополита Епіфанія з приводу нападу на Україну. 24 лютого. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytropolitya-epifaniya-z-privodu-napadu-na-ukrayinu/>.
- Українська православна церква. 2022. Предстоятель Української православної церкви митрополит Онуфрій закликав молитися за Україну та воїнів, які захищають нашу землю. Facebook, 24 лютого. URL: <https://www.facebook.com/church.information.center/photos/4631945410266391>.
- Укрінформ. 2023. Російсько-українська війна триває не 10 років, а декілька століть – Епіфаній. 9 серпня. URL: <https://bit.ly/4jBYVKs>.
- Христокін, Г., Лозовицький, В. (2024). Аналіз публічних медіадискурсів основних учасників православної церковної кризи в Україні. Софійське братство, 3 листопада. URL: <https://surl.li/kqjzll>.
- Христокін, Г., Лозовицький, В. (2024). Конфлікт православних наративів в українському суспільстві. Софійське братство, 28 жовтня. URL: <https://surl.li/getycw>.
- Ecumenical Patriarchate. (2021). For the Life of the World – Toward a Social Ethos of the Orthodox Church. URL: <https://www.goarch.org/-/life-of-the-world-thurs>.
- Elsner, R. (2019). Friedensstifter oder Konfliktträger? Der Krieg in der Ukraine als sozioethische Herausforderung für die orthodoxen Kirchen. ZOIS Report № 2. URL: <https://surl.li/syidnx>.
- LB.ua. (2022). Очільник УПЦ МП закликав молитися за українське військо. 24 лютого. URL: <https://surl.li/sowhic>.
- Lozova, L. (2022). Challenges of Faith in Times of War: A Personal Account. URL: <https://surl.li/viankx>.

References:

- Deklaratsiia pro vchennia “russkoho myra”. (2022). [Declaration on the Doctrine of the “Russian World”]. March 13. Retrieved from: <https://bit.ly/43OPcuq> [in Ukrainian].
- Kraliuk, P. (2022). Viina i tserkva: UPTs (MP) y dali perebuvaie v poloni “russkoho myra”? [War and Church: The UOC (MP) Still Remains Captive of the “Russian World”?]. Radio Svoboda [Radio Liberty], April 30. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-onufriy-rpts-kyrylo-viyna/31827275.html> [in Ukrainian].
- Ukrainska pravoslavna tserkva. (2022). Predstoiatel Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy mytropolyt Onufrii zaklykav molytysia za Ukrainu ta voiniv, yaki zakhyschchaiut nashu zemliu [The Primate of the Ukrainian Orthodox Church, Metropolitan Onufriy, Called to Pray for Ukraine and the Soldiers Who Defend Our Land]. Facebook, February 24. Retrieved from: <https://www.facebook.com/church.information.center/photos/4631945410266391> [in Ukrainian].
- Pravoslavna tserkva Ukrainy. (2022). Zvernennia mytropolitya Epifaniia z pryvodu napadu na Ukrainu [Appeal of Metropolitan Epiphanius on the Occasion of the Attack on Ukraine]. February 24. Retrieved from: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-mytropolitya-epifaniya-z-privodu-napadu-na-ukrayinu/> [in Ukrainian].
- Ukrinform. (2023). Rosiisko-ukrainska viina tryvaie ne 10 rokiv, a dekilka stolit – Epifanii [The Russian-Ukrainian War Has Been Going On Not for 10 Years, but for Several Centuries – Epiphanius]. August 9. Retrieved from: <https://bit.ly/4jBYVKs> [in Ukrainian].
- Khrystokin, H., & Lozovytskyi, V. (2024). Analiz publichnykh mediadyskursiv osnovnykh uchasykiv pravoslavnoi tserkovnoi kryzy v Ukraini [Analysis of the Public Media Discourses of the Main Participants in the Orthodox Church Crisis in Ukraine]. Sofiiske bratstvo, November 3. Retrieved from: <https://surl.li/kqjzll> [in Ukrainian].
- Khrystokin, H., & Lozovytskyi, V. (2024). Konflikt pravoslavnykh naratyviv v ukrainskomu suspilstvi [The Conflict of Orthodox Narratives in Ukrainian Society]. Sofiiske bratstvo, October 28. Retrieved from: <https://surl.li/getycw> [in Ukrainian].
- Ecumenical Patriarchate. (2021). For the Life of the World – Toward a Social Ethos of the Orthodox Church. Retrieved from: <https://www.goarch.org/-/life-of-the-world-thurs>
- Elsner, R. (2019). Friedensstifter oder Konfliktträger? Der Krieg in der Ukraine als sozioethische Herausforderung für die orthodoxen Kirchen [Peacemakers or Conflict Bearers? The War in Ukraine as a Socio-Ethical Challenge for the Orthodox Churches]. ZOIS Report № 2. Retrieved from: <https://surl.li/syidnx> [in German].
- LB.ua. (2022). Ochilnyk UPTs MP zaklykav molytysia za ukrainske viisko [The Head of the UOC-MP Called to Pray for the Ukrainian Army]. February 24. Retrieved from: <https://surl.li/sowhic>
- Lozova, L. (2022). Challenges of Faith in Times of War: A Personal Account. Retrieved from: <https://surl.li/viankx>.

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 2-67:316.3 (045)

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.6>

Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна Назарівна,

кандидат філософських наук, доцент,

професор кафедри філософії

Рівненського державного гуманітарного університету

orcid.org/0000-0001-9288-7005

ta.sha@ukr.net

Ляльович Володимир Вікторович,

здобувач PhD

Рівненського державного гуманітарного університету

orcid.org/0009-0006-9973-9463

lialiovuch@ukr.net

ІСЛАМСЬКА СІМ'Я ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ І ДУХОВНИЙ ІНСТИТУТ

У статті розкривається значення інституту сім'ї в ісламській традиції як базового елементу соціально-го, морального та духовного устрою мусульманського суспільства. Ісламська родина розглядається не лише як приватна форма міжособистісного співіснування, а як сакральна структура, що регулюється нормами шаріату й виконує ключову функцію у збереженні релігійної та культурної ідентичності мусульманської умми. У дослідженні акцентовано увагу на обов'язках подружжя у шлюбі: відповідальності чоловіка за матеріальне забезпечення родини, її духовне наставництво, підтримку й захист; а також ролі жінки у сфері ведення домашнього господарства, виховання дітей, підтримання побутової гармонії та моральної чистоти. Аналізується важливість взаємної поваги, любові, лагідності, стриманості, делікатності у вирішенні сімейних конфліктів, а також дотримання рівноваги між духовним і матеріальним вимірами подружнього життя. Особлива увага приділена батьківським обов'язкам у контексті виховання дітей відповідно до ісламських цінностей, рівному ставленню до синів і дочок, а також обов'язку батьків забезпечити дітям як духовне, так і професійне зростання. Наголошується, що саме в родинному середовищі закладаються основи релігійного самовизначення особистості, моральної стійкості, соціальної відповідальності та поваги до норм шаріату. Сім'я в ісламі розглядається як фактор збереження духовного здоров'я суспільства, запобігання моральній деградації та формування стабільної, згуртованої умми. Залишаючи глибокий слід у формуванні особистості, родина в Ісламі стає основою для побудови гармонійного суспільства, здатного досягати стабільності та процвітання. Водночас сучасні виклики, як-от глобалізація та швидкі соціокультурні зміни, ставлять перед традиційними моделями подружжя нові завдання та випробування. Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення традиційних моделей ісламського подружжя у відповідь на виклики сучасної глобалізації, секуляризації та трансформації соціокультурних засад родинного устрою.

Ключові слова: іслам, сім'я, шлюб, шаріат, обов'язки подружжя, виховання дітей, релігійна ідентичність, моральність.

Shamsutdinova-Lebediuk Tetiana,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Professor at the Department of Philosophy

Rivne State University of the Humanities

orcid.org/0000-0001-9288-7005

ta.sha@ukr.net

Lyalovich Volodymyr,

PhD Candidate

Rivne State Humanitarian University

orcid.org/0009-0006-9973-9463

lialiovuch@ukr.net

THE ISLAMIC FAMILY AS A SOCIOCULTURAL AND SPIRITUAL INSTITUTION

The article explores the significance of the family institution in Islamic tradition as a fundamental component of the social, moral, and spiritual structure of Muslim society. The Islamic family is examined not merely as a private form of interpersonal cohabitation, but as a sacred structure governed by Sharia norms, fulfilling a vital role in preserving the religious and cultural identity of the Muslim ummah. The study highlights the responsibilities of spouses in marriage: the husband's obligation to provide for the family materially, offer spiritual guidance, support, and protection; and the wife's role in managing the household, raising children, and maintaining domestic harmony and moral purity. Emphasis is placed on the importance of mutual respect, love, gentleness, restraint, and delicacy in resolving family conflicts, as well as maintaining a balance between the spiritual and material dimensions of marital life. Special attention is given to parental duties in raising children in accordance with Islamic values, ensuring equal treatment of sons and daughters, and fulfilling the obligation to foster both their spiritual and professional development. The article underscores that the family environment is the foundation for religious self-determination, moral resilience, social responsibility, and adherence to Sharia norms. The family in Islam is viewed as a safeguard for the spiritual health of society, a deterrent to moral decline, and a key to forming a stable and united ummah. Leaving a profound imprint on personality development, the Islamic family becomes the foundation for building a harmonious society capable of achieving stability and prosperity. At the same time, contemporary challenges such as globalization and rapid sociocultural change present traditional marital models with new tasks and tests. The relevance of the topic stems from the need to reconsider traditional Islamic family models in response to the challenges of globalization, secularization, and the transformation of the sociocultural foundations of family life.

Key words: Islam, family, marriage, Sharia, spousal duties, child upbringing, religious identity, morality.

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі, де інституція сім'ї зазнає суттєвих трансформацій і кризи традиційних цінностей, особливого значення набуває дослідження релігійних концепцій подружніх стосунків, що базуються на стійких морально-етичних принципах. Ісламська модель сім'ї, яка закладена в Корані, Сунні, шаріаті, пропонує цілісну систему взаємних прав і обов'язків подружжя, яка спрямована на досягнення гармонії, духовної рівноваги, а також соціальної стабільності в мусульманських громадах.

У контексті зростання інтересу до ісламської етики та правових норм шлюбно-сімейних відносин, особливо в багатокультурних і релігійно плюралістичних суспільствах, вивчення принципів взаємин у мусульманській родині є надзвичайно актуальним. Це не лише дає змогу глибше зрозуміти внутрішню структуру ісламської сім'ї, а й сприяє формуванню міжкультурного діалогу, взаємної поваги та релігійної толерантності.

Окрім того, актуальність теми посилюється потребою в підвищенні обізнаності мусульман

про власні релігійні обов'язки в межах подружнього та батьківського життя, що має велике значення для зміцнення як особистої, так і суспільної моралі. Дослідження ісламських підходів до сім'ї дозволяє висвітлити універсальні цінності відповідальності, любові, милосердя та духовного служіння, які можуть бути релевантними в ширшому соціокультурному контексті.

Метою статті є всебічний аналіз сімейних взаємин, обов'язків подружжя та батьківства в ісламській традиції на основі норм і принципів шаріату. Дослідження спрямоване на виявлення морально-етичних, соціальних і правових аспектів інституту сім'ї в ісламі, а також на осмислення ролі сім'ї як основи духовного виховання, збереження релігійних цінностей і забезпечення соціальної стабільності в мусульманському суспільстві.

Аналіз наукових досліджень показує, що тема сім'ї в ісламській традиції вже тривалий час привертає увагу релігієзнавців. У дослідженнях наголошується на важливості родини як осередку збереження релігійних цінностей

і моральних принципів у мусульманському суспільстві.

Дослідники, серед яких М.В. Лубська та В.І. Лубський, акцентують увагу на правових і етичних нормах ісламу, що регулюють шлюб і сімейні відносини.

Основу джерельної бази становлять праці класичних ісламських авторитетів, серед яких особливе місце належить збіркам хадисів Імама аль-Бухарі, Ат-Тармізі. Саме ці тексти дозволяють зрозуміти духовні та моральні засади ісламської родини.

Виклад основного матеріалу. Сім'я в ісламі розглядається як фундаментальна соціальна інституція, до якої індивід має бути морально та матеріально підготовлений. Іслам заохочує взяття шлюбу після досягнення повноліття, розглядає його як природний і бажаний етап у житті мусульманина чи мусульманки. У шлюбі особа стикається із труднощами та викликами, водночас несе відповідальність за добробут подружжя, дітей, а також за збереження та управління майном.

В ісламському контексті сім'я слугує ефективним механізмом захисту від гріха, зокрема перелюбства, а також від спокус і небажаних помислів, що можуть виникати внаслідок взаємодії з особами протилежної статі поза шлюбом (Лубська, 2006, с. 29). Отже, шлюб виконує як духовну, так і моральну функцію, сприяє збереженню цнотливості та внутрішньої чистоти. Іслам також надає великого значення виховному потенціалу сім'ї. Саме в межах родинного середовища діти мають змогу засвоїти такі базові цінності, як повага до старших, турбота про молодших, взаємодопомога та відповідальність. Сім'я розглядається як первинне джерело формування морально-етичних засад мусульманської особистості виховання, поваги, любові та милосердя (Шамсутдинова-Лебедюк, 2005, с. 47).

Ісламська модель сім'ї передбачає ширше поняття, ніж просто подружжя з дітьми. Вона охоплює також батьків, родичів та інших близьких, які беруть участь у сімейному житті, формує таким чином цілісне, згуртоване мікросоціальне утворення, що функціонує відповідно до релігійних і моральних принципів ісламу.

В ісламському вченні шлюб посідає ключове місце як механізм духовного, морального та соціального захисту особистості. Пророк

Мухаммад у своїх зверненнях неодноразово наголошував на важливості укладення шлюбу, особливо для молоді. В одному з хадисів Пророк сказав: «О молоді! Той з-поміж вас, хто має можливість, нехай одружується, адже шлюб сприяє стриманості погляду і збереженню цнотливості. А той, хто не має змоги, нехай поститься, бо піст є засобом самоконтролю та заспокоєння» (Сахіх аль-Бухарі, 2013). Цей вислів демонструє, що шлюб в ісламі виконує не лише соціальну, а й аскетичну функцію: він є дієвим способом захисту від гріха, зокрема від перелюбства, яке суворо засуджується в ісламі (Шамсутдинова-Лебедюк, 2005a).

Мухаммад робить акцент на шлюбі як засобі забезпечення моральної чистоти, самозбереження та духовної рівноваги. Альтернативою для тих, хто з об'єктивних причин не може взяти шлюб, виступає піст, що розглядається як форма тимчасового самодисциплінування і духовної концентрації, яка також сприяє зниженню пристрастей і збереженню внутрішньої гармонії.

Пророк Мухаммад у своїх повчаннях звертався до мусульманської громади (умми) із закликом відповідально ставитися до шлюбу не лише з погляду особистого вибору, а й з погляду батьківських обов'язків і суспільної моралі. Зокрема, у достовірному хадисі Пророк зазначив: «Коли до вас звернеться із проханням про шлюб той, чия релігійність і поведінка вас задовольняють – видавайте за нього свою дочку. Якщо ви цього не зробите, на землі поширяться спокуси (фітна) і великі розбещення» (Хадис, переданий ат-Тармізі, 1975, с. 321).

Цей заклик підкреслює важливість моральних і релігійних якостей майбутнього подружжя як головних критеріїв вибору супутника життя. З погляду ісламської етики ігнорування цих принципів може мати серйозні соціальні наслідки – зростання аморальності, нестабільність у суспільстві та поширення гріховних практик.

В ісламській доктрині шлюб розглядається не лише як особисте право чи бажання, а як соціальна відповідальність і форма дотримання божественного порядку. Він є інструментом збереження моральної стабільності, запобігання гріху й побудови здорової, відповідальної та гармонійної спільноти (Шамсутдинова-Лебедюк, 2014).

Укладання шлюбу та створення мусульманської сім'ї має не лише особистісне, а й глибоке соціальне значення. Для мусульманина це не лише шлях до задоволення природної потреби у створенні пари, а й важливий етап у реалізації божественного замислу – продовження роду. Народження дитини в ісламській традиції є однією з головних цілей створення сім'ї, адже саме через батьківство подружжя здобуває задоволення та милість Всевишнього Аллаха. У цьому виявляється зв'язок між особистою відповідальністю та колективним служінням: збереження людства на землі – це частина поклоніння Аллаху (Лубський, & Лубська, 2004, с. 98).

Народження дітей у шлюбі також має духовне вимірювання. За ісламським віровченням, це спосіб заслужити любов Пророка Мухаммада, оскільки поповнення умми – його спільноти послідовників – уважається богоугодною справою. Аллах благословляє ті сім'ї, які не лише народжують дітей, а й виховують їх згідно із принципами ісламу. Праведні нащадки, які після смерті своїх батьків підносять дуа – молитви за них, є джерелом продовження батьківської благочестивої спадщини (Васильєва, Гололобова, Лубська, Лубська, & Лубський, 2023, с. 117).

Окрім того, існує окремий духовний вимір у випадках, коли діти помирають у ранньому віці. Іслам учить, що якщо батьки виявляють терпіння і покірність волі Аллаха, ці діти стануть заступниками за своїх батьків у День Суду. У хадисі Пророка Мухаммада зазначено, що такі діти «уводять своїх батьків до Раю» (Аль Бухарі, 2013, с. 411). Це ще раз підкреслює глибоку духовну цінність батьківства й материнства в ісламському світогляді.

З моменту народження дитини сім'я вступає в нову фазу свого існування, коли зростає її відповідальність – не лише перед собою, а й перед майбутнім умми. Адже дитина, вихована в цій сім'ї, стане її частиною, сформує своє ставлення до суспільства, сама стане носієм ісламських цінностей.

Іслам наголошує, що турбота про дітей, їхній усебічний розвиток і виховання – це справа високої відповідальності. Батьки отримують винагороду від Всевишнього Аллаха не лише за безпосередню турботу, а й за ті благі справи, які їхні діти вчинятимуть у майбутньому. Отже,

ісламська родина є не лише особистою справою двох людей, а важливою клітинкою суспільства, що несе відповідальність за моральне, духовне й соціальне майбутнє умми.

У мусульманському світогляді сім'я визнається фундаментом усієї нації. Саме в родинному колі дитина вперше знайомиться з такими цінностями, як любов до батьків, повага до старших, прив'язаність до традицій свого народу та релігії. У сім'ї закладається основа розуміння обов'язків перед Всевишнім, формується ставлення до Аллаха як до Джерела любові, мудрості та милості. Діти, спостерігаючи за дорослими, прагнуть наслідувати їх, і саме це прагнення формує їхній характер. Тому надзвичайно важливо, якими є дорослі, що їх оточують, і які приклади вони подають.

Окремо варто зазначити ще один важливий аспект шлюбу – реалізація фізіологічних потреб. Іслам визнає наявність у людини природних тілесних потреб і розглядає шлюб як єдиний дозволений шлях для їх задоволення. Саме шлюб дозволяє уникнути заборонених статевих зв'язків (зина), які суворо засуджуються в ісламському праві. Отже, через шлюб мусульманин не лише задовольняє свої фізіологічні потреби, а й утверджується в духовній чистоті, із дотриманням меж дозволеного (халяль) і водночас зміцненням моральної тканини суспільства.

Інтимна близькість між подружжям у шлюбі в ісламі вважається благочестивою і схвальною дією. Вона не лише виконує фізіологічну функцію, але й має глибоке духовне значення. Такий контакт захищає подружжя від «нашіптувань шайтана», тобто від гріхопадіння та перелюбства, допомагає зберігати духовну чистоту та цнотливість. Однак, як і в будь-якому іншому аспекті задоволення тілесних потреб, іслам закликає дотримуватися помірності, розсудливості та поваги до прав і стану іншого члена подружжя.

Важливу роль у шлюбі відіграє також задоволення психологічних і емоційних потреб. Створення родини відповідно до ісламських принципів – це прямий шлях до досягнення душевної рівноваги, гармонії внутрішнього світу й емоційного тепла. Подружній союз дарує людині відчуття безпеки, стабільності та підтримки, яких важко досягти поза шлюбом.

Шлюб в ісламі передбачає розподіл побутових обов'язків між подружжям. Такий розподіл сприяє зменшенню навантаження як на чоловіка, так і на жінку: чоловік бере на себе відповідальність за матеріальне забезпечення родини, тоді як жінка зосереджується на організації побуту та вихованні дітей. Такий баланс дозволяє обом партнерам відчувати взаємну підтримку й довіру, що зміцнює емоційний зв'язок між ними.

Однією з фундаментальних потреб людини є потреба в любові, емоційній близькості та вірному супутнику життя. Саме у шлюбі ці потреби отримують своє повноцінне втілення. Через взаємну любов і турботу подружжя формує глибокий союз, що має не лише практичну, а й духовну цінність. Шлюб стає простором, у якому людина відчуває себе прийнятою, зрозумілою і цінною – це сприяє її психологічному благополуччю.

Навіть більше, існування родини допомагає людині в боротьбі з нафсом (власними бажаннями, пристрастями та спокусами). Турбота про родину, виховання дітей, прагнення передати їм правильні життєві орієнтири й цінності стають головними пріоритетами, відсуюють на задній план нечисті думки чи гріховні прагнення. Сімейне життя спонукає людину до відповідальності, самозречення, стабільності, що є важливими складниками духовного зростання.

Сім'я в ісламі має будуватися на основі норм і приписів шаріату, які чітко регламентують права й обов'язки кожного з її членів. Основу сімейного життя становить подружжя – чоловік і жінка, саме між ними встановлюється взаємна відповідальність, визначена релігійними приписами. Пророк Мухаммад наголошував на тому, що подружжя має обов'язки одне перед одним, і на їх сумлінному виконанні тримаються стабільність та благополуччя родини.

Згідно з хадисами Пророка, найкраще, що може здобути людина в земному житті, – це благочестивий і шляхетний подружній партнер. Саме такими мають прагнути бути чоловік і дружина одне для одного. Пророк висловлював особливу повагу до праведних жінок, прирівнював їх у любові до молитви й пахощів. У відповідь на запитання, яку жінку можна вважати найкращою, він зазначив, що це та, яка приносить радість чоловікові, коли той

дивиться на неї; яка виявляє покору в дозволених межах і дотримується спільної із чоловіком позиції у важливих питаннях (Shamsutdynova, & Lyalyovych, 2025).

Дружина в ісламському шлюбі виконує низку важливих обов'язків. Вона має виявляти любов і повагу до свого чоловіка, піклуватися про родинний побут, виховувати дітей і всіляко підтримувати чоловіка в його зусиллях щодо забезпечення сім'ї. Її обов'язком є економне господарювання, розсудливе ставлення до витрат і відсутність марнотратства. Жінка не повинна вимагати від чоловіка того, що перевищує його фінансові можливості, натомість вона має задовольнятися тим, чим наділив її родину Всевишній (Шамсутдинова-Лебедюк, 2018).

В ісламській традиції дружина усвідомлює, що матеріальне забезпечення родини є складним обов'язком, який цілком покладається на чоловіка. Вона має підтримувати його в цьому, виявляти повагу до його рішень і залишатися вірною навіть у складні періоди життя. Якщо чоловік тимчасово не спроможний забезпечити родину на звичному рівні, жінка не повинна докоряти йому. Високий рівень етичної поведінки дружини також виявляється в тому, що вона не підвищує голос у розмові із чоловіком, не виявляє агресії та дотримується делікатності у спілкуванні. Використання косметики чи парфумів дозволено лише для свого чоловіка в межах родини (Шамсутдинова-Лебедюк, 2001).

Важливою духовною вимогою до дружини є збереження власної гідності та відданість родинному простору. Вона зобов'язана виконувати щоденні п'ять обов'язкових намазів, дотримуватися посту у священний місяць Рамадан, а також демонструвати праведність у поведінці.

У свою чергу, чоловік у шлюбі також має численні обов'язки, закріплені шаріатом. Його ставлення до дружини має бути мудрим, м'яким, дипломатичним і співчутливим, з урахуванням її емоційної та фізичної вразливості. Основним обов'язком чоловіка є забезпечення матеріального добробуту родини, водночас заробіток має бути халяль – тобто дозволений шаріатом. Чоловік несе відповідальність за задоволення базових потреб родини: їжі, одягу, житла.

Пророк Мухаммад нагадував, що чоловік зобов'язаний дбати про дружину на тому ж

рівні, як і про себе: якщо він харчується сам, то повинен нагодувати і її; якщо купує собі одяг – має подбати про вбрання для дружини.

Шаріат також передбачає етичні норми у взаєминах подружжя: Пророк Мухаммад суворо застерігав від фізичного чи словесного насилля в сім'ї. Зокрема він зазначав, що чоловікові не дозволено бити дружину по обличчю, ображати її чи залишати саму вдома в разі конфлікту. Найважливішим обов'язком чоловіка є духовне лідерство в родині: він має сприяти дотриманню всіма членами сім'ї релігійних приписів, підтримувати їх у поклонінні, моральному вдосконаленні й збереженні ісламських цінностей.

Недопустимо в ісламі, щоб чоловік був жорстоким або грубим зі своєю дружиною – він повинен ставитися до неї м'яко. І навіть якщо у дружини є якісь риси характеру, які чоловікові не подобаються, він повинен радіти тим рисам, які йому до вподоби. В обов'язки чоловіка в Ісламі входить терпеливе й поблажливе ставлення до недоліків своєї дружини. І якщо у дружини погані настрої, то чоловік має намагатися розважити її, але завжди пам'ятати про свою гідність.

За своєї доброзичливості, м'якості та терплячості щодо дружини чоловік не повинен заплющувати очі на помилки, яких може припуститися дружина, або на дії, які можуть призвести

до негативних наслідків. В обов'язки чоловіка входить звертати на це увагу, говорити про це та з обачністю ставитися до поведінки своєї дружини.

Висновки. Інститут сім'ї в Ісламі виступає фундаментом збереження релігійних традицій, моральних цінностей і соціальної стабільності, що робить його надзвичайно актуальним для суспільства з огляду на виклики сучасності. Взаємини між чоловіком і жінкою регламентуються нормами шаріату, які визначають права й обов'язки кожного з подружжя, спрямовані на збереження гармонії, поваги та взаєморозуміння в сімейному житті. Обов'язки чоловіка, як основного годувальника і захисника сім'ї, включають турботу про матеріальний добробут, забезпечення умов для духовного розвитку членів родини та доброзичливе ставлення до дружини. Водночас дружина виконує важливу роль у вихованні дітей, веденні домашнього господарства та підтриманні сімейного благополуччя, демонструє покору та повагу до чоловіка в межах дозволеного. Відповідальність батьків за духовне та фізичне виховання дітей, забезпечення їм належних умов для реалізації релігійних обов'язків і соціалізації підкреслює важливість сім'ї як основного середовища для формування особистості в мусульманському суспільстві.

Список використаних джерел:

- Васильєва, І. В., Гололобова, К. О., Лубська, М. В., Лубська, Т. І., Лубський, В. І. (2023). Релігійно-правовий контекст мусульманського сімейного права. Київ. 672 с.
- Лубська, М. В. (2006). Мусульманське право: релігієзнавчо-правовий контекст. Київ : Фітосоціоцентр. 196 с.
- Лубський, В. І., Лубська, М. В. (2004). Мусульманське право в ісламській традиції (історико-релігієзнавчий аналіз): монографія. Черкаси : Брама. 220 с.
- Шамсутдинова-Лебедюк, Т. Н. (2001). «По справедливості жінки мають те ж саме ...»: Коран про взаємини чоловіка і жінки та сімейно-шлюбні відносини. Людина і світ, 9, 52–57.
- Шамсутдинова-Лебедюк, Т. Н. (2005). Соціально-правова та етична природа мусульманської сім'ї. Українське релігієзнавство, 33, 46–54.
- Шамсутдинова-Лебедюк, Т. Н. (2014). Сімейно-шлюбні відносини в ісламі: аналіз зарубіжної історіографії. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, 25, 280–282.
- Шамсутдинова-Лебедюк, Т. Н. (2018). Коран та етичні приписи ісламу. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, 30, 148–152.
- Шамсутдинова-Лебедюк, Т. Н. (2005a). Сімейно-шлюбні відносини в ісламі: релігієзнавчий аспект [Дис. канд. філос. наук]. Київ. 240 с.
- Al-Bukhari, I. (2013). *Sahih Al-Bukhari: The Early Years of Islam*. The Other Press. 630 p.
- Shamsutdynova-Lebediuk, T., & Lyalyovych, V. (2025). The theology of marriage and family: Sacred texts and doctrinal foundations. *Sworld-Us Conference Proceedings*, 1 (usc 30–00), 121–127. <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2025-30-00-025>
- Tarmizi, M. B. E. (1975). *Sunan Al Tarmizi. Abwab Al Dawaat, Bab maja fi fazl Al Dua*. Misar: Maktba Al Mustafa Al Babi Al Halbi. T. 5. 456 p.

References:

- Vasylieva, I. V., Hololobova, K. O., Lubska, M. V., Lubska, T. I., & Lubskyi, V. I. (2023). *Relihiino-pravovyi kontekst musulmanskoho simeinoho prava* [Religious and Legal Context of Muslim Family Law]. Kyiv. 672 s. [in Ukrainian].
- Lubska, M. V. (2006). *Musulmanske pravo: relihiieznavcho-pravovyi kontekst* [Muslim Law: Religious and Legal Context]. Kyiv: Fitosociotsentr. 196 s. [in Ukrainian].
- Lubskyi, V. I., & Lubska, M. V. (2004). *Musulmanske pravo v islamskii tradytsii (istoryko-relihiieznavchyi analiz): monohrafiia* [Muslim Law in the Islamic Tradition: A Historical and Religious Analysis]. Cherkasy: Brama [in Ukrainian].
- Shamsutdynova-Lebediuk, T. N. (2001). "*Po spravedlyvosti zhinky maiut te zh same ...*": *Koran pro vzaiemnyy chovivka i zhinky ta simeino-shliubni vidnosyny* ["Fairness Dictates Women Have the Same..." The Qur'an on Relations Between Men and Women and Marital-Family Relations]. *Liudyna i svit: shchomisiachnyi naukovopopuliarnyi relihiieznavchyi zhurnal*, 09/2001, 9, 52–57 [in Ukrainian].
- Shamsutdynova-Lebediuk, T. (2014). *Simeino-shliubni vidnosyny v islami: analiz zarubizhnoi istoriografii* [Family and Marital Relations in Islam: Analysis of Foreign Historiography]. *Aktualni problemy vitchyzniano i ta vsesvitnoi istorii*, (25), 280–282 [in Ukrainian].
- Shamsutdynova-Lebediuk, T. (2018). *Koran ta etychni prypysy islamu* [The Qur'an and Ethical Prescriptions of Islam]. *Aktualni problemy vitchyzniano i ta vsesvitnoi istorii*, (30), 148–152 [in Ukrainian].
- Shamsutdynova-Lebediuk, T. N. (2005). *Simeino-shliubni vidnosyny v islami: relihiieznavchyi aspekt* [Family-Marital Relations in Islam: A Religious Studies Perspective]. Doctoral dissertation [in Ukrainian].
- Shamsutdynova-Lebediuk, T. (2005). *Sotsialno-pravova ta etychna pryroda musulmansko i sim'i* [The Socio-Legal and Ethical Nature of the Muslim Family]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 33, 46–54 [in Ukrainian].
- Al-Bukhari, I. (2013). *Sahih Al-Bukhari: The Early Years of Islam*. The Other Press. 630 p.
- Shamsutdynova-Lebediuk, T., & Lyalyovych, V. (2025). The theology of marriage and family: Sacred texts and doctrinal foundations. *Sworld-Us Conference Proceedings*, 1 (usc 30–00), 121–127. <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2025-30-00-025> [in English].
- Tarmizi, M. B. E. (1975). *Sunan Al Tarmizi. Abwab Al Dawaat, Bab maja fi fazl Al Dua* [Sunan al-Tirmidhi. Chapters on Supplication and the Virtue of Du'a]. Misar: Maktba Al Mustafa Al Babi Al Halbi. Vol. 5. 456 p. [in English].

Дата надходження статті: 27.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 94(477.86)

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.7>

Васьків Тарас Романович,
аспірант кафедри всесвітньої історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
orcid.org/0009-0008-5048-0790
taras.vaskiv.19@pnu.edu.ua

ДІЯЛЬНІСТЬ РЕВОЛЮЦІЙНИХ КОМІТЕТІВ ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ ГАЛИЦЬКІЙ АРМІЇ (ГРУДЕНЬ 1919 – БЕРЕЗЕНЬ 1920 РР.)

У статті здійснено реконструкцію діяльності революційних комітетів при Українській Галицькій армії (УГА) в період співіснування з Червоною армією. У процесі написання статті було використано принципи об'єктивності та історизму, методи аналізу, синтезу, історичної реконструкції, просопографічний та порівняльно-історичний методи наукового дослідження. У роботі було відтворено, піддано реконструкції та проаналізовано діяльність революційних комітетів у складі УГА. Доведено, що в період Української національної революції та визвольних змагань (1914–1923 рр.) представники УГА вели боротьбу за соборну незалежну Українську державу. Союз, котрий було укладено з Добровольчою армією Півдня Росії в Зятківцях, не мав політичного характеру та не відображав справжніх національних поривань галичан. Це була вимушена акція, вчинена вождем Начальної команди української галицької армії М. Тарнавським під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Проаналізовано, що таємна Колегія старшин УГА сформувала українську політичну опозицію старшині, котра симпатизувала А. Денікіну та була лояльною до Добровольчої армії Півдня Росії. Проте не було остаточно вибудовано структуру організації в УГА та не сформовано політичний провід. Контакт з Є. Петрушевичем установити не вийшло, та возз'єднання з Дієвою армією УНР по факту не відбулось, однак це не було провиною спілки. Вона намагалась за складних умов тотального наступу більшовиків та епідемії тифу зберегти загальнонаціональний проукраїнський характер УГА. Ревком УГА, створений на її базі, зумів заопікуватись хворими військовими, котрі потрапили під окупацію більшовиків. Це допомогло врятувати їхні життя, зберегти інформацію про національні змагання та продовжити боротьбу за українську державу вже в іншому руслі. Її колишні члени вели боротьбу за незалежність України в міжвоєнний період у лавах УВО, ОУН, захищали українців на політичних процесах у судах (С. Шухевич). А переговори та спроба укладення союзу УГА з Дієвою армією УНР указує на безпідставність тверджень того, що переведення М. Тарнавським галицьких військових сил до Добровольчої армії Півдня Росії стало денонсуванням Акту Злуки.

Прослідковано, що задля ведення переговорів з Червоною армією на базі Політичного відділу УГА було сформовано Начальний ревком української галицької армії. Ревком ЧУГА також сформував свою систему контррозвідки серед більшовиків. Доведено, що ревком ЧУГА продовжував підтримувати контакти з повстанськими загонами та представниками Дієвої армії УНР.

Таким чином, незважаючи на політичну кон'юнктуру, котру формували лідери Національних змагань, тяглість до створення єдиної соборної Української держави зберігалась серед галичан та наддніпрянців завжди. Діяльність Колегії старшин є частиною боротьби за спільну державу в період Української національної революції 1914–1923 рр.

Ключові слова: УГА, ЧУГА, Таємна Колегія старшин, УНР, ЗОУНР, С. Шухевич, Є. Петрушевич, М. Тарнавський, Доброармія, Червона армія.

Vaskiv Taras,

Postgraduate Student at the Department of World History

Vasyl Stefanyk Carpathian National University

orcid.org/0009-0008-5048-0790

taras.vaskiv.19@pnu.edu.ua

ACTIVITIES OF REVOLUTIONARY COMMITTEES WITHIN THE UKRAINIAN GALICIAN ARMY (DECEMBER 1919 – MARCH 1920)

The article reconstructs the activities of revolutionary committees with the Ukrainian Galician Army (UGA) during the period of coexistence with the Red Army. In the process of writing the article, the principles of objectivity and historicism were used. Methods of analysis, synthesis, historical reconstruction, prosopographic and comparative-historical methods of scientific research were also used. In the course of the work, the activities of revolutionary committees within the UGA were recreated, reconstructed and analyzed. It is proven that during the period of the Ukrainian National Revolution and liberation struggles (1914–1923), representatives of the UGA fought for a united independent Ukrainian state. The union that was concluded with the Volunteer Army of the South of Russia in Zytakivtsi did not have a political character and did not reflect the true national aspirations of the Galicians. It was a forced action committed by the leader of the Main Command of the Ukrainian Galician Army M. Tarnavsky under the influence of external and internal factors.

It is analyzed that the secret Board of Officers of the UHA formed a Ukrainian political opposition to the officers, who sympathized with A. Denikin and was loyal to the Volunteer Army of the South of Russia. However, the structure of the organization in the UHA was not finally built and the political leadership was not formed. Contact with E. Petrushevych was not established and the reunion with the Active Army of the UNR did not actually take place. However, this was not the fault of the union. It tried to preserve the national pro-Ukrainian character of the UHA under the difficult conditions of the total offensive of the Bolsheviks and the typhus epidemic. The Revolutionary Committee of the Ukrainian Galician Army, created on its basis, managed to take care of sick soldiers who fell under the Bolshevik occupation. This helped to save their lives, preserve information about national struggles and continue the struggle for the Ukrainian state in a different direction. Its former members fought for the independence of Ukraine in the interwar period in the ranks of the Ukrainian People's Army, the Ukrainian National Liberation Army, or defended Ukrainians in political trials in courts (S. Shukhevych). And the negotiations and attempt to conclude an alliance of the Ukrainian Galician Army with the Active Army of the UNR indicate the groundlessness of the claims that M. Tarnavsky's transfer of the Galician military forces to the Volunteer Army of the South of Russia was a denunciation of the Act of Union.

It was traced that in order to conduct negotiations with the Red Army on the basis of the Political Department of the Ukrainian Galician Army, the Main Revolutionary Committee of the Ukrainian Galician Army was formed. The Revolutionary Committee of the CHUGA also formed its own counterintelligence system among the Bolsheviks. It is proven that the Revolutionary Committee of the CHUGA continued to maintain contacts with the rebel detachments and representatives of the Active Army of the UNR.

Thus, despite the political situation formed by the leaders of the National Struggles, the desire to create a single united Ukrainian state was always maintained among the Galicians and the Dnieper region. The activities of the Board of Elders are part of the struggle for a common state during the Ukrainian National Revolution of 1914–1923.

Key words: UGA, CHUGA, Secret Board of Elders, UNR, ZOUNR, S. Shukhevych, E. Petrushevych, M. Tarnavsky, Good Army, Red Army.

Постановка проблеми та її актуальність.

Пропаганда відіграє надзвичайно важливу роль у сучасному світі, впливаючи на свідомість і поведінку мас, формуючи громадську думку та політичні орієнтири. В епоху цифрових технологій і масових комунікацій пропаганда стала ще більш потужним інструментом впливу, здатним поширювати ідеї та маніпулювати фактами з небаченою швидкістю й ефективністю.

На прикладі бійців Української Галицької армії (далі – УГА) ми бачимо еволюцію політичних поглядів. Вояки УГА, які були прихильниками національного руху, стали об'єктами активної більшовицької пропаганди, що зрештою не вберегло їх від репресій за звинуваченням у «націонал-ухильництві».

Джерельною базою дослідження є фонди ЦДАВО України, Фонд 2188 (Оперативні

зведення галицької армії) Опис 1 Справи 15 і 43 та Денник НКГА (Денник..., 1974). Важливим джерелом є мемуарна спадщина діячів Галицької армії Мирона Тарнавського (Тарнавський, 1992), Никифора Гірняка (Гірняк, 1959), Степана Шухевича (Шухевич, 1929), Миколи Алиськевич (Алиськевич, 1933), Ілька Цьокана (Цьокан, 1921), Дмитра Паліїва (Паліїв, 1930), Антіна Кравса (Кравс, 1937) та ін. В історіографії це питання розглядалось загально в працях Олександра Завалюка (Завальнюк, 2013), Валерія Солдатенка (Солдатенко, 2010). У статтях Андрія Бойди (Бойда, 2022), Ростислава Найдюка (Найдюк, 2024) підіймалось питання окремих представників ревкому ЧУГА.

Мета дослідження – реконструкція організації та функціонування Української Галицької армії в співіснуванні з Червоною армією.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження було реконструйовано, відтворено та піддано аналізу діяльність революційних комітетів Червоної української галицької армії. Найскладнішим періодом існування для УГА був 1919 р., коли в липні галицькі українці перейшли Збруч з метою формування спільного фронту з військами Дієвої Армії УНР за українську державу проти Добровольчої армії А. Денікіна і більшовиків. Проте вже 5 листопада 1919 р. Начальний Вождь УГА М. Тарнавський у Зятківцях уклав союзний договір з білогвардійським генералом Я. Слащовим з метою порятунку армії, котра, за словами М. Тарнавського, нагадувала більше пересувний шпиталь, ніж військо (Тарнавський, 1992, с. 163).

Союз із Доброармією не дав достатнього часу на відновлення галицьких військових від епідемії тифу. Під тиском наступів червоноармійців сили А. Денікіна відступали з Поділля та Півдня України, залишаючи по собі шпиталі, переповнені галичанами. У той час у Вінниці було утворено ревком Червона Українська Галицька армія (далі – ЧУГА), котрий мав на меті не допустити репресій проти хворих військових та виграти час для їх одужання.

Опинившись у трикутнику смерті, УГА задля подальшого виживання особового складу армії уклала угоду з Добровольчою армією А. Денікіна. У той період погодні умови були несприятливими, й одужання військових проходило повільно. Усе ще були проблеми з епідемією тифу, котра все більше поширювалась

серед галичан. У грудні 1919 р. УГА була поділена на дві частини. До першої входили військові, котрі перебували в шпиталях на різних стадіях хвороби, та ті, що йшли на одужання. Другу частину війська складали здорові представники УГА.

Була значна потреба в медикаментах. Санітарні проблеми та значне зосередження великого числа людей на малій території підсилювали епідемію тифу. Армія нагадувала пересувний шпиталь. Союз із Доброармією не мав на меті подолати всі проблеми УГА. У Начальній команді Української Галицької армії (далі – НКГА) розуміли, що це лише спроба виграти необхідний для лікування війська час.

Проте війська А. Денікіна вже в грудні 1919 р. витіснялися зі всіх позицій, які займали на території України, більшовиками та анархістами. Червона армія насувалась на Поділля і білогвардійці організовували відступ та евакуацію до Одеси. А 18–19 грудня 1919 р. евакуація набула характеру втечі (Соколов, 1921, с. 235).

У середовищі УГА розуміли всю складність ситуації. Епідемія тифу продовжувала знищувати боєздатність армії. У такій ситуації було прийнято рішення створити таємну Колегію старшин УГА під головуванням С. Шухевича. Її діяльність зводилась до розв'язання основних проблем, з якими зіткнулась Галицька армія. У середині листопада 1919 р. більшість членів Директорії покинули Поділля, залишивши регіон та армії без української політичної еліти.

УГА не могла взяти участь у повноцінній боротьбі через проблеми з епідемією тифу, тому вона шукала способи виграти ще час для оздоровлення армії. Перед колегією старшин постали такі питання, як забезпечення українського політичного проводу і формування нової військової доктрини взаємовідносин у регіоні.

Одним із векторів діяльності Колегії старшин УГА було встановлення контактів із більшовиками. У Таємній Колегії розуміли, що в Доброармії є небагато шансів вистояти перед натиском Червоної армії. Ймовірно, тому і розглядалось питання виявити ставлення комуністів до галичан задля подальшої співпраці з ними.

Налагодженням контактів із більшовиками займався Д. Паліїв. Він на початку грудня 1919 р. встановив та підтримував контакт

із Подільським Ревкомом під керівництвом Андрія Хвилі. Проте Д. Паліїв незабаром себе скомпрометував. Він мав недипломатичний характер і, залежно від ситуації на фронтах, постійно розривав і відновлював відносини з більшовиками. Тому на засіданні Колегії було прийнято рішення, що більшовицьким напрямом буде займатись Н. Гірняк. Він не скомпрометував себе угодою з А. Денікіним і був більш зваженим. На зустрічах із більшовиками представляв інтереси УГА й запевнив, що переговори не будуть перериватись залежно від успіхів Червоної армії чи походу М. Омеляновича-Павленка.

Водночас Таємна Колегія старшин поступово припиняла свою діяльність. Через евакуацію НКГА з Вінниці, спричинену активним наступом червоноармійців, боєздатні частини УГА відійшли на південь. Змоги евакуювати хворих не було, і вони залишились у регіоні, котрий поступово захоплювали більшовики. 29 грудня 1919 р. НКГА здійснила спробу захистити галицькі частини, що залишались на Поділлі. Вони вимагали в Доброармії передати їм більшовицького комісара Максимовича, захопленого УГА під Бердичівом (Денник..., 1974, с. 154).

У той період Таємна Колегія Старшин стала основою до створення Ревкому ЧУГА. Д. Паліїв, згідно зі спогадами (Паліїв, 1930, с. 8), віддав наказ на переформування Колегії одразу після відходу НКГА до Балти. До першого ревкому ЧУГА ввійшли: Г. Давид, М. Опока і В. Чайківський.

Н. Гірняк продовжував вести переговори з більшовиками, котрі активно наступали на Поділлі. Через кілька днів Ревком ЧУГА розширився: голова – Г. Давид, заступник голови – Н. Гірняк; члени: І. Курах, М. Опока, О. Паліїв (брат Д. Паліїва), М. Козоріз, А. Музичка, Ф. Кондрацький, М. Дідуник, М. Балицький, В. Чайківський, М. Угрин-Безгрішний. Найбільш імовірно, що розширенню Ревкому ЧУГА посприяла робота Таємної колегії старшин в організації. Вони створювали осередки в корпусах та полках, підтримували з ними зв'язок. Завдяки цьому Ревком ЧУГА зумів швидко переформувати ці осередки, котрі мали залишитись із хворими стрільцями та представляти їх як прихильників більшовизму. Це було необхідним, поки військові були недієздатними, вони

не могли самі за себе постояти, й були значні ризики того, що червоноармійці повикидають із лічниць хворих «контрреволюційних націонал-буржуазів».

У процесі ранньої роботи ревкому ЧУГА було сформовано зв'язки з корпусом Січових стрільців. Н. Гірняк згадував, що один із членів І. Курах мав зв'язок із полковником Є. Коновальцем, який знаходився за кордоном. Через знайомих старшин він передавав Коновальцю матеріали діяльності організації, включно з договором, котрий було схвалено (Гірняк, 1959, с. 20). Угода з більшовиками була необхідна для легітимізації Ревкому. Без цього це була б самопроголошена організація без якихось преференцій. Над договором йшла робота до кінця грудня 1919 р. 31 грудня 1919 р. у Вінниці, в готелі «Савой» було підписано договір. Крім ревкому ЧУГА, були присутні інші представники революційних утворень: КП(б)У, УКП(б) та лівих есерів.

Текст угоди збережено в спогадах Н. Гірняка. Згідно з нею, УГА не мали залучати до бойових дій, поки триває епідемія тифу. Більшовики брали на себе зобов'язання забезпечити всіма необхідними для одужання ліками і матеріалами та не мали використовувати вояків УГА проти інших українських армій (Гірняк, 1959, с. 24–25). Н. Гірняк, ставши начальником ревкому УГА, адже у М. Опоки було виявлено тиф, відправився до керівництва XII більшовицької армії в Калинівку. Там він мав змогу зустрітись із членом Всеукраїнського революційного комітету В. Затонським та обговорити деякі умови угоди. РСДРП(б) не визнавала УГА в чинній організації. В. Затонський казав, що галичани мають «переваритись у революційному котлі» (Гірняк, 1959, с. 27). Крім того, була умова про надання допомоги в боротьбі з тифом, але після кількох випадків захворювання в лавах Червоної армії більшовики намагались не вести комунікацій з галицькими військовими (Завальнюк, 2013, с. 292).

Наступного дня, 1 січня 1920 р. Г. Давид захворів на тиф, і Н. Гірняк остаточно перебрав на себе повноваження голови ревкому ЧУГА. Загалом, у січні УГА функціонувала в нових для себе умовах. Армія була розділена між собою фронтом: частина знаходилась під більшовиками, а інша – у союзі з Доброармією А. Денікіна. Цей стан призвів до того, що

боротьба єдиним фронтом стала неможливою (Завальнюк, 2013, с. 126). Вже 4 січня 1920 р. Вінницю повністю зайняли більшовики (Денник..., 1974, с. 159).

У перші дні ревком займався в основному розв'язанням питання епідемії тифу та встановлення зв'язку з частинами УГА, котрі відійшли на південь із частинами Доброармії (Гірняк, 1959, с. 31). Чисельний склад ревкому ЧУГА постійно змінювався через епідемію. Одні занедужували, і їх заміняли здорові. 10 січня, після перенесеної хвороби, до ревкому вступив С. Шухевич. Він згадував, що в завданнях організації було: «без перерви бігати по більшовицьких установах, ходити на засідання їхніх комітетів, на мітинги, говорити там промови, щоб з'єднати червоноармійців для галичан, збирати виздоровців, що виходили з лічниць і валялися по вулицях, заложити для них приюти і подбати про їх прохарчування» (Шухевич, 1920, с. 8).

Н. Гірняк думав, що Колегія ще існує, і шукав можливості встановити контакт з її членами з метою виокремлення УГА від Доброармії. С. Шухевич зголосився виконати це завдання. По факту Н. Гірняк був невдоволений результатами. Він згадував, що «брак рішучості так у самого С. Шухевича, як і в Колегії Старшин, значною мірою утруднив наше становище» (Гірняк, 1959, с. 38). Проблемою була відсутність інформації в Ревкому про стан Колегії. Лінія фронту не давала можливості отримувати актуальну інформацію про решту складу УГА, про новини і про загальну ситуацію в НКГА.

УГА, котра перебувала в союзі з А. Денікіним разом з його військами, поступово відступала на південь до Одеси. У Добровольчій армії розуміли плачевний стан, в якому вони опинилися, і 5 січня 1920 р. дали запит до НКГА, чи можуть галичани ввійти в контакт із військами Зимового походу (Денник, 1974, с. 160). Зв'язковий старшина Доброармії при УГА генерал В. Стойкін припускав, що «Денікін напевно увійшов би в переговори з кожним іншим українцем, тільки не з Петлюрою» (Кравс, 1937, с. 1937). Про стан Денікінської армії С. Шухевич писав: «Вона топилась на очах, як той сніг від весняного сонця» (Шухевич, 1929, с. 33). 16 січня 1920 р. Доброармія уклала угоду з Польщею про наступ поляків на Київ (ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43).

УГА потребувала об'єднання для відновлення спільних дій. З результату засідання 13 січня 1920 р. ревком ЧУГА віддав наказ про заборону відступу армії на південь та заборону про перевезення хворих (Денник..., 1974, с. 179). Наступного дня було сформовано делегацію до НКГА. Метою її було спробувати отримати здорових офіцерів, кошти і медикаменти. Також ціллю було передати рішення ревкому ЧУГА, щоб УГА відділялись від Доброармії та просувались ближче до територій, зайнятих більшовиками. Складалась делегація із двох осіб: С. Шухевича та П. Петрика. Опівдні 15 січня 1920 р. делегація вирушила до Крижополя (Шухевич, 1929, с. 13).

16 січня 1920 р. близько опівночі делегація приїхала до Немирова. С. Шухевич зустрівся з командою штабу II Галицького корпусу та її начальником отаманом Фердинандом Льоном. Він підтримав рішення Ревкому ЧУГА та пообіцяв, що стримуватиме відступ корпусу (Шухевич, 1929, с. 20). Це завдання він виконував до 25 січня, коли його було замінено отаманом Іваном Ціхою (ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43).

17 січня генерал О. Микитка віддав наказ про відступ УГА разом із Доброармією в південному напрямку (Денник..., 1974, с. 172). 18 січня 1920 р. о першій годині ночі делегація прибула до Крижополя. Вдень у вагоні НКГА розпочались переговори за участі С. Шухевича щодо передачі офіцерів, коштів і медикаментів, на що команда погодилась. Після домовленості про гуманітарну допомогу Петрик підняв питання про зміну у векторі руху УГА. О. Микитка і Г. Ціріц були категоричними в цьому питанні (Денник..., 1974, с. 30–31).

19 січня 1920 р. потяг НКГА виїхав на Кодиму. Цього дня Ревком ЧУГА надіслав шифровану депешу про арешт О. Микитки і Г. Ціріца. С. Шухевич перенаправив її О. Лисняку, який залишився в місті. Виїзд делегації відбувся наступного дня, 20 січня 1920 р. до них приєдналась інша делегація від НКУГА у складі поручника Степана Яціва та четаря Якова Струхманчука. Вона мала на меті відправитись до Києва та домовитись про «завіщення зброї». С. Шухевич ще під час розмови з Г. Ціріцом про це казав: «такі переговори не принесуть ніякого хісна, бо з більшовиками можна говорити тільки про перехід до них, а не

до завішення зброї» (Шухевич, 1929, с. 38). У НКГА розуміли плачевний стан Доброармії і не розглядали варіант відступу від більшовиків. Г. Ціріц мав у планах переводити УГА через Румунію як союзницю Антанти. Він відправив до Бухаресту генерала Ціммермана та сотника Зволинського (Кравс, 1937, с. 72). Начальник НКГА також був учасником переговорів з делегацією Антанти 31 січня 1920 р. в Одесі. Британські й французькі представники «не могли дати ніяких зобов'язальних запевнень, що Українська Галицька Армія – як частина ДобрАрмії – буде прийнята в Румунії, як союзна армія» (Денник..., 1974, с. 192).

Після повернення делегації Ревком ЧУГА продовжував підтримувати контакти з усією УГА. 30 січня 1920 р. С. Шухевич видав депешу до I-го і II-го корпусів не здійснювати переміщень із зайнятих позицій. Із цією метою було встановлено кур'єрську службу між Ревкомом ЧУГА та командою корпусів (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43). Задля порозуміння з більшовиками в депеші С. Шухевича була інструкція, щоб у разі зустрічі двох армій не входити в конфронтацію. Частини зобов'язувались повідомляти, що перебувають під прямим підпорядкуванням ревкому ЧУГА. Для цього Ф. Льонер повинен був видати відповідний наказ. Ці розпорядження С. Шухевича не стосувались хворих і тих, що одужували (Денник..., 1974, с. 185).

НКГА тоді також розпочала дії з порятунку стрілецтва. Г. Ціріц 03 лютого 1920 р. видав наказ про евакуацію. УГА мала зайняти позицію по Дністрі на лінії Тираспіль – Рашків та очікувати подальших розпоряджень (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43). Головною причиною цього був стан армії. «Українська Галицька Армія тепер – наслідком її морального і матеріального стану – нездібна до ніякої боєвої акції» (Денник..., 1974, с. 192). Військові в більшості не хотіли переходити до Румунії. Вони обґрунтовували це тим, що Румунія була в союзі з Польщею. Там говорили: «получитися хоч би з чортом, щоб тільки зискати Галичину та пімстити на поляках всі завдані кривди» (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43). З іншого боку, Алоїз Ціммерман 6 лютого 1920 р. звітував, що Румунський уряд не поспішав давати дозвіл на перехід УГА через свій кордон (Денник..., 1974, с. 195). Г. Ціріц продовжував

наполягати на переході через кордон (Завальнюк, 2013, с. 130).

Події розвивались швидко. Вже 7 лютого 1920 р. біля Балти УГА зіткнулась із червоноармійцями. Команда II корпусу вступила в переговори з 45-ю дивізією. Задля ведення переговорів на базі Політичного відділу УГА було сформовано Начальний ревком Української Галицької армії (далі – НРУГА). Також було встановлено зв'язок із Вінницьким ревкомом для посередництва переговорів з більшовиками (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43). 7 лютого 1920 р. НРЧУГА видав наказ, згідно з яким перебрав керівництво над УГА, котре до того було при НКГА. Її було перейменовано в ЧУГА. Сформовано Червону начальну команду, під керівництвом А. Шаманека (Денник..., 1974, с. 197–198). Він видав наказ утворити політичний відділ НКУГА, який формувався із двох представників від кожного корпусу і складався з голови А. Музички, секретаря І. Цапяка, Волощука, О. Паліїва, О. Лисняка, О. Станиміра, О. Навроцького і Гупаловського (Шухевич, 1929, с. 72).

А. Шаманек користувався широкою повагою в середовищі УГА. С. Шухевич у присвяченій йому статті писав, що він був працьовитим, енергійним, щирим та відданим, але дуже імпульсивним. За це його поважали і цінували (Шухевич, 1930, с. 4). Ганс Кох, постійний помічник А. Шаманека писав, що, крім того, він мав великий воєнний досвід та хороше розуміння галицьких українців (Кох, 1930, с. 36). Тому його кандидатура на керівництво НРЧУГА була прийнята позитивно.

У такій ситуації Г. Ціріц та О. Микитка 9 лютого 1920 р. перемістили НКГА до містечка Рибниця на Дністрі. Вони чекали на дозвіл переправитись через кордон, але румунська сторона зволікала. Під вечір румуни почали перекопувати лід та поставили на зруйнованому мості кулемети (Сохоцький, 1976, с. 62). 10 лютого 1920 р. розпочали евакуацію через Дністер. Проте румунські прикордонники не зупинили цю спробу (Завальнюк, 2013, с. 132). Цього дня О. Лисняк за наказом Ревкому ЧУГА заарештував Г. Ціріца та О. Микитку (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43.). 11 лютого 1920 р. НРЧУГА перемістилася до Балти. У цей день Вінницький ревком у відозві анонсував військовий з'їзд на 25 лютого 1920 р., який так

і не відбувся (Денник..., 1974, с. 205). 3 лютого 1920 р. Румунія дала офіційну заборону на перехід галицької армії через свою територію (Денник..., 1974, с. 206). Галицька армія перейшла в новий етап свого існування.

Ізидор Сохоцький, підхорунжий УГА згадував, що вістку про перехід до більшовиків стрільці сприйняли нейтрально. «Ми вже так багато пережили, що і цю вістку прийняли байдуже, тим більш, що на цій «цілій» переворот і скінчився (Денник..., 1976, с. 63). Микола Алиськевич згадував, що ця подія не справила надзвичайних вражень на стрільців. «Кожен бачив безвихідне положення наших решток, а тиф, злидні і студінь, а й безцільна блуканина по просторах подільської України зломили сили і духа як і у стрільців, так і в старшин» (Алиськевич, 1933, с. 22).

16 лютого 1920 р. НРЧУГА уклала договір з XIV РСЧА, згідно з яким майно і люди, які входять в УГА, залишаються за галичанами як частиною XII армії. Також хворі галицькі військові приймаються до Одеських лікарень (Денник..., 1974, с. 209–210).

Більшовики не виконували своїх зобов'язань стосовно УГА. Навпаки, цей союз вони намагались використати для своїх потреб. Поки у Вінниці все було більш-менш спокійно, і якогось впливу комуністів на ранніх етапах у місті не було. Були зміни в зовнішньому вигляді, по вулицях було багато кінського гною, який не прибирався. Крім того, зовнішній вигляд червоноармійців справляв враження не армії, а жебраків. В інших містах Поділля були помітні різні зловживання з боку більшовиків (Гірняк, 1959, с. 53). Зважаючи на це, Ревком ЧУГА продовжував підтримувати контакти з повстанськими загонами та представниками Дієвої армії УНР. Це було на рівні приватних ініціатив. Н. Гірняк підтримував таку діяльність, проте сам у ній участі не брав. Він боявся, що його присутність на цих засіданнях може дискредитувати Ревком ЧУГА перед більшовиками (Гірняк, 1959, с. 55).

Увесь цей час була проблема з військовим керівництвом ЧУГА. НКГА та штаб знаходився з Денікіним, і, крім Ревкому ЧУГА, керівництва галичан, котрі знаходились у союзі з більшовиками, не було. Ревком ЧУГА також сформував свою систему контррозвідки серед більшовиків. Він для цього використовував страх комуністів

перед відповідальністю, бо вже на той час були часті випадки різноманітних репресій. Н. Гірняк прийняв більш ніж десяток стрільців до роботи. Вони працювали по різних установах та були очима для Галицької армії. Н. Гірняк згадував, що в результаті Ревком ЧУГА отримував багато таємної інформації, котра допомагала у справі виживання УГА та українських посадовців (Гірняк, 1959, с. 55).

Ревком ЧУГА та Комуністична партія Прикарпаття надавали перевагу співпраці з українськими комуністами УКП (боротьбистами). Вони взаємно допомагали одне одному й намагались протистояти інтернаціональному комунізму більшовицького спрямування (Гірняк, 1959, с. 54). Н. Гірняк згадував, що рішення ввійти в союз із більшовиками було важким для всіх членів УГА. Він писав: «входячи в союз з ними [більшовиками], ми ні на хвилину не допускали думки про компроміс з чужою та ворожою до наших політичних змагань большевицькою ідеологією» (Гірняк, 1959, с. 28).

Формування ревкому ЧУГА змогло врятувати хворих на тиф військових Галицької армії. У результаті цієї дії вдалось виграти достатньо часу до повного видужання особового складу армії, з метою формування бази до подальшої організації Української держави.

Ревком ЧУГА часто намагався рятувати військових українських армій, котрі потрапили в полон до більшовиків. Н. Гірняк згадував, що в січні 1920 р. військових куреня Січових стрільців активно виводили з місць, підконтрольних більшовикам. Уже звідти багато хто з них приєднувався до частин, котрі брали участь у Зимовому поході (Гірняк, 1959, с. 59–60).

Наприкінці січня 1920 р. Ревком ЧУГА зайнявся питанням вибору командувача. Н. Гірняк згадував, що розглядались тоді три кандидатури: полковник А. Вітошинський, його кандидатуру підтримував С. Шухевич; полковник І. Рогульський, якого висунув М. Курах, вважаючи, що старі австрійські командири надто заковані; останнім, кого розглядали на цю посаду, був отаман В. Колодницький, котрого висунули І. Макух, Ф. Конар і М. Балицький (Гірняк, 1959, с. 63). Ревком ЧУГА майже обрав свого командувача. Н. Гірняк писав, що він був «не тільки добрим бойовиком але й талановитим та обачним адміністратором і здобув для себе й цілої залогої симпатії серед населення,

а серед жидівських багатіїв – значну матеріальну поміч для вояків» (Гірняк, 1959, с. 66).

Проте в цей процес втрутились більшовики. А. Хвиля і Ковтунович були проти того, щоб В. Колодницький був командувачем. Йому закидалися зловживання та розтрата військового майна під час перебування на посаді коменданта міста Хмільник (Гірняк, 1959, с. 64).

Протягом січня 1920 р. Ревком ЧУГА очікував ратифікацію договору з більшовиками. Невизначений статус української армії ускладнював її існування у ворожому оточенні. Епідемія тифу ще непокоїла регіон, і галицька армія не могла функціонувати повноцінно. Із цією метою Ревком ЧУГА прийняв рішення сформувати делегацію до Києва. Її мав очолити Н. Гірняк, а виконувачем обов'язків голови ревкому ЧУГА мав стати С. Шухевич, але через арешт останнього агентами ЧК від цього відмовилися, щоб не компрометувати галичан (Шухевич, 1929, с. 53). Делегацію було сформовано з М. Опоки, М. Кураха, М. Угрина-Безгрішного (Гірняк, 1959, с. 69). Під час наради 28 січня 1920 р. Н. Гірняк підтримував позицію, що делегати мають обстоювати єдність армії. Коханенко, актор висловився проти. Він пояснив, що питання поділу на бригади вже вирішене більшовицькою верхівкою в Україні. Тому, щоб не викликати підозр у контрреволюційній діяльності, не варто підіймати це питання (Шухевич, 1929, с. 43). Делегація покинула Вінницю 6 лютого 1920 р.

У Києві делегати зіткнулась із проблемою визнання. В. Затонський і В. Порайко не давали ніяких гарантій. Формально більшовицька Москва не була зацікавлена в національних організаціях на своїй території. Крім того, в цей час було скасовано Комуністичну партію України боротьбистів. Вона стала частиною загальноросійського комуністичного руху. Більшовики з підозрою ставились до галичан. Вони звинувачували УГА в контрреволюційній діяльності, в їх постійному метанні між політичними силами, любові до австрійської монархії та відсутності революційного духу. Обставини, які склались на початок лютого 1920 р., були далекі від ідеальних для УГА. Кохановський пояснив ситуацію – галицькі українці, постійно перебуваючи під гнітом місцевих поляків і євреїв, шукали союзу зі сторонами, що були сильнішими на той момент, щоб зберегти своє

існування. Вони головно представники селянства, і їм властивий революційний дух.

Проте це не змогло посприяти справі. Молода більшовицька держава уже вибудувала бюрократичний апарат, який встановив, як мають відбуватись відносини всередині і хто може вести переговори, а хто – ні. «Трійка», до котрої входили В. Затонський, В. Порайко та Михайлик, сказала, що Вінницький ревком не мав ніяких повноважень до укладення подібних договорів і, відповідно, Москва не визнала УГА (Гірняк, 1959, с. 98–101).

Переговори було відкладено до вечора. У цей час М. Опока зв'язався з Вінницею. Його було повідомлено, що питання єдності УГА вирішене. Крім того, було переговорено з колишніми боротьбистами, як вирішити проблему. Це дало можливість нарешті домовитись, і 12 лютого 1920 р. було укладено договір, згідно з яким утворювалась Українська партія більшовиків Прикарпаття. В. Затонський проголосив, що ця організація буде вести всі справи УГА (Гірняк, 1959, с. 107). Договір ще не було ратифіковано. Із цією метою делегація домовилась із В. Затонським, щоб він, перебуваючи в Москві, пролобіював питання, а до того часу статус ЧУГА не мінявся ні в гіршу, ні в кращу сторону (Гірняк, 1959, с. 108).

Після завершення переговорів М. Опока і Є. Коханенко залишились у Києві. Решта повернулась до Вінниці. Там на закритому засіданні ревкому ЧУГА остаточно сформували доктрину існування в цих умовах. З боротьбистами вони продовжували підтримувати контакти. У більшовицькому напрямі було вирішено зтягувати переговори, щоб виграти час. Намагались встановити контакт з учасниками Зимового походу М. Омеляновичем-Павленком та І. Мазепою для реалізації договору грудня 1919 р. (Гірняк, 1959, с. 117).

Члени Ревкому ЧУГА не були комуністами. С. Шухевич згадував, що більшості з членів не імпував союз із більшовиками. Вони хотіли офіційно перейти в підпорядкування М. Омеляновича-Павленка. Найбільше підтримував цю ідею Едмунд Шепарович, але стан галицької армії не сприяв цьому (Шухевич, 1929, с. 53). Галицькі офіцери сподівались на розв'язання питання без співпраці з Червоною армією. Були надії, що Румунія пропустить і дасть можливість відновитись. Також сподівались на

поповнення у вигляді галицьких військових, котрі ще перебували в італійському полоні, й свіжими силами вдарити по більшовиках. Навіть ходили ідеї, щоб сформувати спільний фронт Дієвої, Галицької і Добровольчої армій проти червоних (Алискевич, 1933, с. 21).

Після закритого засідання було проведено відкрите, куди було запрошено боротьбистів, укапістів, лівих радикалів, галицьких комуністів і більшовиків. На ньому обговорювались результати офіційних переговорів. О. Гачкевич звинувачував А. Хвилю і Вінницький ревком у тому, що договір від 1 січня 1920 р. не діє, а більшовики у відповідь звинуватили галичан. А. Хвиля ж виконував свої завдання в цій ситуації. Згідно з телеграмою, яку він вислав до ЦК КП(б)У, велась робота над тим, щоб відділити УГА від військ М. Омеляновича-Павленка. Більшовики також відчували потребу в додаткових людях. А. Хвиля формував базу до реорганізації УГА на окремі галицькі батальйони (Шухевич, 1929, с. 44).

Під час наради також піднялось питання стану УГА. І. Рогульський відзвітував, що стан армії ще жахливий і як бойова одиниця не існує (Гірняк, 1959, с. 120).

Вінницький Ревком ЧУГА 4 лютого 1920 р. призначив тимчасовим Начальним вождем ЧУГА підполковника Амврозія Вітошинського (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43), а 21 лютого 1920 р. він видав наказ, щоб у складі Червоної армії готуватись до війни проти Польщі (Денник..., 1974, с. 213).

12 лютого 1920 р. було укладено новий договір між делегатами від ревкому ЧУГА та XII радянської армії. Угода передбачала формування на базі УГА трьох піхотних бригад при 44-й 47-й та 58-й дивізіях на принципах Червоної армії. Командний склад мають сформувати начполіт армії та партія більшовиків Прикарпаття. Санітарні питання беруть на себе більшовики. Галицькі червоні дивізії залучаються насамперед до боротьби на західному і південно-західному фронті проти Польщі і її союзників (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 43). У результаті цієї угоди ЧУГА офіційно ввійшла до складу Червоної армії (Микитюк, 1976, с. 109).

У ревкомі ЧУГА було негативно прийнято ідею розділення галицької армії між різними дивізіями XII-ї армії. 21 лютого 1920 р. було сформовано і відправлено делегацію від

ревкому до Києва з метою обговорити це. До неї ввійшли: голова Н Гірняк, А. Ерле, Д. Паліїв і В. Гадзінський (Денник..., 1974, с. 214). Ілько Цьокан вважав, що розподіл галичан між червоними дивізіями мав свої причини. Більшовики одразу побачили, що галичани уклали угоду з Червоною армією не по тій причині, що поділяли спільні комуністичні цінності. Вони зрозуміли, що галичани «від стрільців до простих старшин – елемент наскрізь націоналістичний, який живе тільки націоналістичними ідеалами і жаждою мести на польських гнобителях, натомисть зовсім або дуже мало податний на соціально-революційні кличі, якими живе червона армія» (Цьокан, 1921, с. 11). У той час НРЧУГА сформувала свою делегацію до керівництва XIV армії до Одеси у складі Куніша Бемка і Сірка з метою вирішити питання статусу УГА в складі армії (Денник..., 1974, с. 214).

Починаючи з 26 лютого, розпочалась реорганізація ЧУГА. Цього дня В. Порайко був обраний тимчасовим головнокомандувачем ЧУГА. Він видав наказ, згідно з яким ревком ЧУГА розпускається і передає свої повноваження партії Більшовиків Східної Галичини і Буковини. Також він призначив начальником штабу Іванова (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 15). Уже 27 лютого 1920 р. штаб було повністю перероблено, сформовано нові посади, котрі в основному зайняли російські й кілька галицьких комуністів, представники комуністичної партії Прикарпаття (Цьокан, 1921, с. 11).

Нова команда ЧУГА 28 лютого 1920 р. призначила місця до перебування галицьких корпусів перед тим, як провести їх реорганізацію. I корпус було переміщено в районі Чечельника, II – у районі Бершаді, а III – у районі Бергдорфу. Із цього часу керівництво над галицькою армією перейшло до більшовиків. 29 лютого 1920 р. було сформовано Збірну Станицю ЧУГА у Жмеринці, куди мали прибути всі з Галицької армії, хто одужав (Денник..., 1974, с. 220). Також В. Порайко видав наказ про створення комісій для обліку майна та інформацію про особовий склад галицьких корпусів (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 15).

Нове керівництво вже 1 березня 1920 р. сформувало організацію бригад та Ревтрибунал при польовому штабі. Наступного дня, 2 березня 1920 р. було видано наказ про зовнішні відзнаки ЧУГА, котрі скасували тризуб та ввели

п'ятикутну червону зірку (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 15). Після цього В. Затонський і В. Порайко виїхали до Києва. Командуючим було призначено українця Петра Солодуба (ЦДАВО України Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 15).

Реорганізацію ЧУГА було завершено. Подальша робота вже стосувалась упродовження нововведень у галицькому війську. Активно велась пропаганда та видавались журнали «Червоний Стрілець» і «Червоний У.С.С». Сам В. Порайко на допитах у НКВС згадував, що не встиг виконати свої обов'язки через виклик до Києва (Бойда, 2022, с. 165). Командування XII РСЧА мало в планах до кінця березня 1920 р. повністю впровадити галицькі дивізії в структуру армії (Бойда, 2022, с. 101). На думку Івана Сірка, члена КПСГ, цих реорганізаційних елементів було недостатньо і саме це призвело до того, що ЧУГА не зберегла вірність більшовикам (Найдюк, 2024, с. 1300).

Висновки. Тож УГА, перебуваючи в стані постійної боротьби за виживання на території

Наддніпрянської України із втраченим політичним проводом, шукала шляхи до порятунку свого складу. Реалізовувалось це у різний час по-різному: у листопаді 1919 р. через союз із білогвардійцями, а з кінця грудня 1919 р. – через співпрацю з Червоною армією. Більшість військових не розглядала російський монархізм А. Денікіна або інтернаціональний соціалізм В. Леніна як основу свого світогляду і залишалась вірною своїй українській національній традиції.

Утворення Вінницького ревкому ЧУГА та НРЧУГА мали на меті тільки збереження особового складу УГА. Армія значно потерпіла не так від зовнішнього ворога, як від епідемії тифу та морального занепаду через це. І задля порятунку людей було прийнято рішення відмовитись від власної організації. Союз із більшовиками дав достатньо часу і ресурсів, щоб зберегти життя більшості військових і за першої зручної нагоди денонсувати акти про це об'єднання.

Список використаних джерел:

- Алискевич, М. (1933). Пів року з більшовиками. *Літопис Червоної калини*. Ч. 9 С. 21–23.
- Бойда, А. (2022). «Галицький слід» у створенні СРСР. Збірка матеріалів IV Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2022: історія, міжнародні відносини», присвяченої 85-річчю Донецького національного університету імені Василя Стуса і факультету історії та міжнародних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса. С. 164–167.
- Бойда, А. (2022). Причини фізичної ліквідації Василя Івановича Порайка в 1937 р. *Сіверянський літопис*. № 4. С. 99–114.
- Гірняк, Н. (1959). Останній акт трагедії Української Галицької Армії. Нью-Джерсі: Видання українського військово-історичного інституту у США. 285 с.
- Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. Нью-Йорк: «Червона калина» українська видавнича кооператива, інк., 1974. 325 с.
- Завальнюк, О. (2013). Українська галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». 292 с.
- Кох, Г. (1930). Договір з Денікіном (від 1. до 17. листопада 1919 р.). Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 1930. 55 с.
- Кравс, А. (1937). За українську справу. Спомини. Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 1937. 99 с.
- Микитюк, Д. (1976). Останній кривавий бій. У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918–1919 (матеріали до історії). Том V. Вінніпег: Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк, С. 109–111.
- Найдюк, Р. (2024). Участь Василя та Івана Сірків у процесах утворення КПСГ та реорганізації ЧУГА в 1919–1921-му рр. Актуальні питання у сучасній науці. 2024 № 11(29) С. 1293–1304.
- Паліїв, Д. (1930). На чисту воду, З моїх споминів (докінчення). *Літопис Червоної Калини*. Ч. 7–8. С. 12–13.
- Соколов, К. (1921). Правління генерала Деникіна (изъ воспоминаний). Софія: Російско Болгарское книгоиздательство, 290 с.
- Солдатенко, В. (2010). Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т. Т. IV. Рік 1920. Київ, Світогляд, 2010, 442 с.
- Сохоцький, І. (1976). Як ми стали більшовиками. 50-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918–1919 (матеріали до історії). Том V. Вінніпег: Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк, С. 62–65.
- Тарнавський, М. (1992). Спогади. Львів.: Вечірня година, 163 с.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Цюкан, І. (1921). Від Денікіна до більшевиків. Фрагмент споминів з Радянської України. Відень: Видання «Українського Прапора», 1921. 19 с.

Шухевич, С. (1929). «Спомини». Частина IV. Від січня 1920 до квітня 1920. Львів: Видавнича кооператива «Червона калина», 164 с.

Шухевич, С. (1930). Полковник У. Г. А. Альфред Шаманек. В десяти роковини смерті. *Літопис Червоної Калини*. Ч. 6. С. 3–5.

References:

Alyshevych, M. (1933). Piv roku z bilshovykamy [Half a Year with the Bolsheviks]. *Litopys Chervonoi kalyny*. Ch. 9, S. 21–23. [in Ukrainian].

Boida, A. (2022). “Halytskyi slid” u stvorenni SRSR [The “Galician Trace” in the Creation of the USSR]. *Zbirka materialiv IV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv i molodykh vchenykh “Travnevi studii 2022: istoriia, mizhnarodni vidnosyny”*, prysviachenoi 85-richchiu Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa i fakultetu istorii ta mizhnarodnykh vidnosyn Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. S. 164–167. [in Ukrainian].

Boida, A. (2022). Prychyny fizychnoi likvidatsii Vasylia Ivanovycha Poraika v 1937 r. [Reasons for the physical liquidation of Vasyl Ivanovich Porayko in 1937]. *Sivierskyy litopys*. № 4. S. 99–114. [in Ukrainian].

Hirniak, N. (1959). Ostannii akt trahedii Ukrainskoi Halytskoi Armii [The last act of the tragedy of the Ukrainian Galician Army]. Niu-Dzhersi: Vydannia ukrainskoho viiskovo-istorychnoho instytutu u SSHA. 285 s. [in Ukrainian].

Dennyk Nachalnoi Komandy Ukrainskoi Halytskoi Armii. [Diary of the Main Command of the Ukrainian Galician Army]. Niu-York: “Chervona kalyna” ukrainska vydavnycha kooperatyva, ink., 1974. 325 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. (2013). Ukrainska halytska armiiia na Podilli (lypen 1919 – traven 1920). [Ukrainian Galician Army in Podolia (July 1919 – May 1920)]. Kamianets-Podilskyi: PP “Medobory-2006”. 292 s. [in Ukrainian].

Kokh, H. (1930). Dohovir z Denikinom (vid 1. do 17. lystopada 1919 r.). [Agreement with Denikin (November 1 to 17, 1919)]. Lviv: Vydavnycha kooperatyva “Chervona kalyna”, 55 s. [in Ukrainian].

Kravs, A. (1937). Za ukrainsku spravu. Spomyny. [For the Ukrainian cause. Memories]. Lviv: Vydavnycha kooperatyva “Chervona kalyna”, 99 s. [in Ukrainian].

Mykytiuk, D. (1976). Ostannii kryvavyi bii [The last bloody battle]. U 50-richchia yii uchasty u vyzvolnykh zmahanniakh v 1918–1919 (materialy do istorii). Tom V. Vinnipeg: Vydav khorunzhyi USS Dmytro Mykytiuk, S. 109–111. [in Ukrainian].

Naidiuk, R. (2024). Uchast Vasylia ta Ivana Sirkiv u protsesakh utvorennia KPSH ta reorhanizatsii ChUGA v 1919–1921-mu rr. [Participation of Vasyl and Ivan Sirkiv in the processes of formation of the CPSU and reorganization of the CHUGA in 1919–1921]. *Aktualni pytannia u suchasniï nautsi*. № 11(29) S. 1293–1304. [in Ukrainian].

Paliiv, D. (1930). Na chystu vodu, Z moikh spomyniv (dokinchennia). [To the Clear Water, From My Memories (Ending)]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. Ch. 7–8. S. 12–13. [in Ukrainian].

Sokolovъ, K. (1921). Pravenie henerala Denykyna (yzъ vospomynanyi). [The reign of General Denikin (from memoirs)]. Sofiia: Rossiisko Bolharskoe knyhozdatelstvo, 290 s. [in Russian].

Soldatenko, V. (2010). Ukraina v revoliutsiinu dobu: Ist. ese-khroniky. [Ukraine in the Revolutionary Era: Historical Essay-Chronicle]. U 4-kh t. T. IV. Rik 1920. Kyiv, Svithliad, 442 s. [in Ukrainian].

Sokhotskyi, I. (1976). Yak my staly bolshevykamy. [How we became Bolsheviks]. 50-richchia yii uchasty u vyzvolnykh zmahanniakh v 1918–1919 (materialy do istorii). Tom V. Vinnipeg: Vydav khorunzhyi USS Dmytro Mykytiuk, S. 62–65. [in Ukrainian].

Tarnavskiy, M. (1992). Spohady. [Memoirs]. Lviv.: Vechirnia hodyna, 163 s. [in Ukrainian].

Tsentrallyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladly ta upravlinnia Ukrainy. [in Ukrainian].

Tsokan, I. (1921). Vid Denikina do bilshovykiv. Fragment spomyniv z Radianskoi Ukrainy [From Denikin to the Bolsheviks. A fragment of memories from Soviet Ukraine]. Viden: Vydannia “Ukrainskoho Praporu”, 19 s. [in Ukrainian].

Shukhevych, S. (1929). “Spomyny”. Chastyna IV. Vid sichnia 1920 do kvitnia 1920 [“Memoirs”. Part IV. From January 1920 to April 1920]. Lviv: Vydavnycha kooperatyva “Chervona kalyna”, 164 s. [in Ukrainian].

Shukhevych, S. (1930). Polkovnyk U. H. A. Alfred Shamanek. V desiati rokovyny smerty [Colonel U. G. A. Alfred Shamanek. On the tenth anniversary of his death]. *Litopys Chervonoi Kalyny*. Ch. 6. S. 3–5. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 17.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 94:271.22-754(477.411) «1899/1901»

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.8>

Візер Світлана Олександрівна,
*кандидат історичних наук, доцент,
завідувачка кафедри історії та етнології України
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0004-0543-9212
Researcher ID: JDD-2761-2023
s.o.vizer@npu.edu.ua*

Бідун Юрій Володимирович,
*аспірант кафедри історії та етнології України
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0002-9155-8004
Researcher ID: LTZ-0441-2024
bidun.yurii.11@gmail.com*

ПЕРЕНЕСЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ НА НОВЕ МІСЦЕ (1899–1901 РР.)

Метою статті є аналіз процесу перенесення Київської духовної семінарії на нове місце наприкінці XIX – на початку XX ст., визначення причин, труднощів, що виникали в ході його реалізації, та наслідків. Основою підготовки наукової розвідки стали документи фонду 712 «Київська духовна семінарія» Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та матеріали «Київських єпархіальних відомостей» за період 1876 – 1901 років. З'ясовано, що причинами перенесення Київської духовної семінарії на нове місце стали нестача навчальних та житлових приміщень, збільшення кількості учнів і постійна тіснява. Ідея про будівництво нових приміщень для семінарії в її керівництва з'явилась ще у 70-х рр. XIX ст. Але її реалізації перешкоджали або нестача коштів, або відсутність належної земельної ділянки. Визначено, що аж до кінця 90-х рр. XIX ст. питання залишалося відкритим, активні роботи розпочались лише з 1898 р. Головна ініціатива в переміщенні навчального закладу на нове місце належала київському митрополиту Іоаннікію, а земельна ділянка на горі «Кудрявець», де планувалось будівництво, була його митрополичою власністю. З'ясовано, що приміщення семінарії будував купець першої гільдії м. Києва підрядчик Л. Кучер. За умовами контракту, він зобов'язувався побудувати головний триповерховий корпус, двоповерхову лікарню, лазню, конюшні, льох і все це обгородити. Будівельні роботи тривали два повних роки з весни 1899 до осені 1901 рр. Важливе місце відводилося створенню вентиляції, опалення, водопроводу, каналізації та освітлення. Головний корпус семінарії був триповерховим, а на середньому виступі – чотириповерховим, і це була одна з найбільших споруд тогочасного Києва. Вартість будівництва становила близько 600 тис. руб., що значно перевищило попередньо запланований кошторис. Нова будівля була розрахована на 550 семінаристів, що й відповідало фактичній кількості учнів закладу. З Подолу на Кудрявець семінарія офіційно перемістилася 1 жовтня 1901 р., але продовжувалось облаштування її меблями, висаджувався навколо новий сад, добудовувалися господарські споруди.

Ключові слова: православна церква, священники, духовні семінарії, Київська духовна семінарія, інфраструктура, будівлі, споруди, приміщення.

Vizer Sviltana,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of History and Ethnology of Ukraine
Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0009-0004-0543-9212
Researcher ID: JDD-2761-2023
s.o.vizer@npu.edu.ua*

Bidun Yurii,

*Postgraduate Student at the Department of History and Ethnology of Ukraine
Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0002-9155-8004
Researcher ID: LTZ-0441-2024
bidun.yurii.11@gmail.com*

THE TRANSFER OF THE KYIV THEOLOGICAL SEMINARY TO A NEW LOCATION (1899–1901)

The purpose of this article is to analyze the process of relocating the Kyiv Theological Seminary to a new site at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, to identify the causes and challenges encountered during its implementation, and to assess the outcomes. The basis for this historical investigation consists of archival documents from Fund 712 “Kyiv Theological Seminary” of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, as well as materials from the “Kyivskykh yeparkhialnykh vidomostei” for the period from 1876 to 1901. It has been established that the reasons for relocating the Kyiv Theological Seminary included a shortage of educational and residential premises, an increase in student enrollment, and chronic overcrowding. The idea of constructing new premises for the seminary had emerged among its leadership as early as the 1870s. However, its realization was delayed either due to a lack of funding or the absence of a suitable land plot. It has been determined that until the late 1890s, the issue remained unresolved, and active efforts began only in 1898. The principal initiative for relocating the institution belonged to Metropolitan Ioannikii of Kyiv, and the land plot on Kudriavets Hill was his episcopal property. It was established that the construction of the seminary buildings was undertaken by L. Kucher, a contractor and first-guild merchant from Kyiv. According to the terms of the contract, he undertook to construct the main three-storey academic building, a two-storey hospital, a bathhouse, stables, a cellar, and to enclose the entire site with a fence. Construction works lasted for two full years, from spring 1899 to autumn 1901. Particular attention was devoted to the installation of ventilation, heating, water supply, sewage, and lighting systems. The main seminary building had three storeys, with a central projecting section rising to four storeys, making it one of the largest structures in Kyiv at the time. The cost of construction amounted to approximately 600,000 rubles, significantly exceeding the initially projected budget. The new building was designed to accommodate 550 seminarians, which corresponded to the actual number of students enrolled at the institution. The official relocation of the seminary from Podil to Kudriavets took place on October 1, 1901, although the furnishing of the premises, planting of a new orchard, and construction of auxiliary buildings continued afterward.

Key words: Orthodox Church, clergy, theological seminaries, Kyiv Theological Seminary, infrastructure, buildings, structures, premises.

Постановка проблеми. Київська духовна семінарія була одним із найкращих середніх духовних навчальних закладів Російської імперії у XIX – на початку XX ст. Тут виховувалася й отримувала освіту абсолютна більшість священників Київської єпархії. Таким чином, Київська духовна семінарія (далі – КДС) відігравала важливу роль в релігійному, громадсько-політичному і культурному житті українських земель, що перебували в складі Російської імперії.

Нині в сучасній Україні відбувається потужний рух з розбудови помісної православної церкви під протекцією Вселенського патріарха. Це виглядає непростю задачею, оскільки на всіх рівнях, особливо на парафіяльному, відчувається нестача священнослужителів. Ще однією вагомою характеристикою сучасного міжконфесійного життя є активізація екуменістичного руху серед християнських громад України. Парафіяльні священники є основоположним структурним елементом усіх цих

процесів. Тому питання духовної освіти, хоч і в умовах імперського простору, залишаються актуальними як для сучасного суспільства, так і для наукових досліджень релігійних відносин.

Важливою сторінкою в діяльності КДС стало перенесення її на нове місце з корпусів на Подолі в новобудови на горі Кудрявець. На той час будівництво нових споруд семінарії стало одним із наймасштабніших проєктів не лише для міста Києва, а й для всієї імперії. Ці будівлі збереглися до нашого часу, нині вони належать Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (сучасна адреса: Вознесенський узвіз, 20).

Метою статті є дослідження процесу перенесення Київської духовної семінарії на нове місце, причини, труднощі, що виникали в ході його реалізації, та наслідки.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Обрана тема не була предметом ґрунтовного наукового дослідження, тому наша наукова розвідка базується передусім на архівних документах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, а саме на справах фонду № 712 «Київська духовна семінарія». Важливу частину джерельної бази склали свідчення зі статей Київських єпархіальних відомостей за період 1876 – 1901 рр. Діяльність Київської духовної семінарії в першій половині XIX ст. до проведення реформи 1867 р. була предметом дослідження С. Ільчишина. Він виділив близько п'яти різних локацій, де протягом XIX – на початку XX ст. розташовувалася КДС (Ільчишин, 2018). В. Бурега зібрав і упорядкував інформацію про будівлі та церкви, що належали КДС у попередні XVII – XVIII ст. Щоправда, робота швидше носить оглядовий характер (Бурега, 2005). Різні аспекти діяльності духовних семінарій на українських землях досліджувалися такими науковцями, як В. Перерва (Перерва, 2014), В. Рожко (Рожко, 2004), А. Сергієнко (Сергієнко, 2011), Г. Степаненко (Степаненко, 2002), Н. Ципляк (Ципляк, 2012). У працях цих учених детально аналізуються окремі напрями функціонування середніх навчально-релігійних закладів, але дуже слабо висвітлено питання, які стосуються інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. З 1832 по 1901 р. КДС знаходилася на Подолі, поблизу Толкучого ринку, на території колишнього

Петропавлівського монастиря (Ільчишин, 2018, с. 201; ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 4).

Хронічна тіснява в приміщеннях, постійне зростання кількості учнів, величезні витрати на розбудову і ремонт семінарії та інші фактори стали передумовами перенесення КДС на нове, більш зручне місце. Очевидно, серед єпархіального керівництва і очільників навчального закладу така думка виникла на початку 70-х рр. XIX ст. Зокрема, уже в грудні 1872 р. були заплановані торги для придбання землі під будівництво нової семінарії. У той час було розіслано й оголошення про пошук місця для будівництва духовної семінарії площею в 3000 кв. сажнів. Правління відзначало, що можливим є покупка кількох суміжних садиб (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 4, 60).

У 1873 р. було остаточно заплановано грандіозне будівництво нових будівель для семінарії. Керівництво навчального закладу вважало найкращим побудувати її на території садиби «Кудрявець», що належала київському митрополічому дому. До садиби планувалося також приєднати територію ліквідованої Вознесенської церкви і землі священника цієї церкви К. Михайловського. Між іншим, земельна ділянка цього священнослужителя, площею 1308 кв. сажнів, була викуплена в нього за 7800 руб. (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 4)

Окремі перемовини велися щодо викупу землі Вознесенської церкви. Церковно-приходське попечительство церкви погоджувалося продати свою земельну ділянку КДС за 2500 руб., але ставило умову, щоб стара церква з усіма її спорудами залишилася у власності причту, а з початком будівництва семінарських будівель була перенесена на нове місце. Як свідчать документи, угоди було досягнуто (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 17–18).

Щоби безпосередньо розпочати роботи з реалізації проєкту, потрібно було отримати численні дозволи на придбання землі й будівництво Київської палати кримінального і цивільного суду, Київської міської управи, Київського губернського казначейства, Київської міської поліції. Згідно з аналізом наявних документів, такі дозволи були отримані (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 10, 21, 24, 53). Проте проти будівництва виступили військові. Справа в тому, що територія садиби «Кудрявець» мала

бути частиною еспланади військового укріплення, що планувалось побудувати. Розгляд цього питання розтягнувся на декілька місяців – з березня до травня 1873 р. Лише після письмового дозволу імператора на початку літа Окружне інженерне управління засвідчило, що будь-які еспланадні обмеження знято. Уже 9 червня 1873 р. правління семінарії звернулось до київського міського землеміра Тверського, щоб той зробив відповідні корективи в плані м. Києва про зняття еспланади (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 6–11).

Проте на цьому справа зупинилась більше ніж на 20 років. До речі, єпархіальне керівництво розглядало різні варіанти використання отриманих земель. Зокрема, єпархіальний з'їзд духовенства обговорював можливість побудови тут нового духовного училища замість Києво-Подільського, яке вже не відповідало санітарним нормам і на той момент було вкрай незручним (КЕВ, 1876, № 16, с. 193–202). Лише наприкінці 90-х років XIX ст. завдяки митрополиту Іоаннікію почались активні роботи з реалізації плану будівництва нового приміщення семінарії.

Центральним місцем побудови було вибрано садибу, що належала митрополичому дому. Вона займала весь виступ на горі Кудрявець. Після різнопланового огляду території було почато складання плану майбутніх будівель семінарії і кошторису на їх будівництво. Для контролю за веденням робіт у травні 1898 р. було створено ревізійний комітет, а у вересні 1898 р. будівельний комітет (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 2). До складу ревізійного комітету входило дев'ятнадцять осіб, і переважна більшість із них були представниками КДС. На них покладалися обов'язки слідкувати за будівництвом, доповідати Господарському управлінню при Св. Синоді про кількість і якість будівельних матеріалів, а після закінчення скласти остаточні звіти. При цьому ревізійний комітет не мав права брати участі у використанні коштів, що були виділені на будівництво (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1868–1901 рр.), спр. 99, арк. 12–13).

Найм забудовника здійснювався на конкурсній основі, у вигляді торгу, який було заплановано на листопад 1898 р. Предметом торгів мали стати будівництво головного корпусу, лікарні, облаштування в обох спорудах вентиляції, лазні, конюшень, льоху (льодовні),

засадження садиби, вимощення двору, облаштування водопроводу, каналізації та огороження. Роботи повинні були виконуватися відповідно до визначених Св. Синодом кошторисів і планів, а також відповідно до кондицій, затверджених київським митрополитом Іоаннікієм. Для реалізації цих задумів підрядчикам пропонувалося 409 356 руб. 90 коп. (ЦДІАК, ф. 712, оп. 4 (1898 р.), спр. 239, 2 арк.). Будівництво мало бути здійснене протягом трьох років і завершитися до 1 серпня 1901 р. (КЕВ, 1898, № 21).

У лютому 1899 р. Св. Синод розглянув і затвердив висновок Господарського управління у справі будівництва новобудов для КДС, а в березні управління семінарії уклало контракт про будівництво з купцем першої гільдії м. Києва Лейбою Фейбишевичем Кучером (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1899 р.), спр. 49, арк. 56–57). За умовами контракту підрядчик зобов'язувався побудувати головну триповерхову споруду, яка на середньому виступі мала бути чотириповерховою і з підвалами, та допоміжні приміщення, про які вже йшлося, а також провести розпланування садиби, замощування двору і облаштування водопроводу, каналізації та огорожі навколо садиби (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1899 р.), спр. 45, арк. 6). Водночас облаштуванням опалення і вентиляції мав займатися окремий підрядчик, план на облаштування двоповерхової будівлі лікарні мав зробити єпархіальний архітектор і при цьому вартість споруди не повинна перевищувати кошторисних сум (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1899 р.), спр. 45, арк. 6–10).

Контракт передбачав виконання робіт у конкретній послідовності й у визначені терміни. Зокрема, в 1899 р. планувалося закінчити каркас головної будівлі, в 1900 р. – розпланування місцевості, зведення приміщення лікарні, проведення в обох будівлях вентиляційних і теплопровідних каналів опалення, виконання штукатурних та столярних робіт, складання печей, викладка підлоги, закінчення водопровідних і каналізаційних приготувань. На 1901 р. були заплановані малярні роботи, завершальна обробка будівель («чистовая отделка»), очищення та вимощення двору, його огороження і підготовка всіх новобудов до передачі духовному відомству до 1 серпня 1901 р. (ЦДІАУ, ф. 712, оп. 3 (1899 р.), спр. 45, арк. 6). Цікаво,

що більша частина тексту договору присвячувалася умовам про належну якість будівельних матеріалів та їх поставки.

Підрахунки, зроблені на основі аналізу кошторису (ЦДІАУ, ф. 712, оп. 4 (1901), спр. 267 а, арк.1), свідчать, що Л. Кучер зобов'язувався побудувати всі споруди семінарії (за винятком опалення і вентиляції), розраховуючи на суму 435 453 руб. Крім цього, правління семінарії уклало контракт з інженером-технологом С. Тихомировичем про облаштування в головному корпусі й лікарні опалення та вентиляції на суму 89 285 руб. (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 3).

Пізніше виявилось, що попередній план, складений будівельним комітетом, не враховував яр, що «врізався» у виділену земельну ділянку, властивості ґрунтів (сипучість і піщаність), нерівності рельєфу тощо. Ці особливості ландшафту, на якому планувалося здійснити забудову, зумовили надмірні витрати, що не були враховані в кошторисі. Додаткові видатки також виникли після впорядкування проїздів до будівель лікарні, сараю, лазні, прокладки каналізаційних труб і ревізійних колодязів (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 4–7).

27 квітня 1899 р. відбулося урочисте висвячення нового місця для майбутньої семінарії. На думку єпархіального керівництва, місце для нової семінарії було вибрано вкрай вдало. Гора «Кудрявець» височіла над київським Подолом, і з неї відкривався чудовий пейзаж на Дніпро, особливо ліворуч, зі сторони Воскресенського узвозу. Праворуч річку закривали пагорби, на яких розташовувалися Флорівський монастир і Андріївська церква. Місцевість виглядала як півострів, що з'єднується з верхнім містом лише вузьким узвишшям. Від сусідньої садиби місце для майбутнього будівництва було відділено лише погостом Воскресенської церкви, що теж передавався в користування майбутній семінарії (КЕВ, 1899, № 10).

20 липня 1899 р. було здійснено урочисту закладку нової будівлі, що, однак, не мала нічого спільного з фактичним початком будівельних робіт. У «Киевских епархиальных ведомостях» вказувалося, що роботи з будівництва розпочалися підрядчиком Л. Кучером ще весною 1899 р. На момент урочистої закладки вже було зведено весь фундамент і частину цоколя. Будівля мала стати однією з наймасштабніших

споруд тогочасного Києва і бути 57, 5 сажнів завдовжки і 49 сажнів завширшки та згідно з планом складатися з головної і трьох бічних частин, що з'єднувалися б ззаду. Всередині будівлі планувались два внутрішніх дворики. Маючи частково три, а частково чотири поверхи (без урахування підвалу), семінарія розраховувалась на 550 вихованців. У статті зазначалося, що вартість будівлі, включно з витратами на електричне освітлення, парову вентиляцію, водне опалення, побудову інших менших будівель лікарні (на 36 ліжок), лазні, пральні обійдеться в майже 800 000 руб. (КЕВ, 1899, № 15).

Спорудження головної будівлі відбувалося з 22 червня по 25 листопада 1899 р. Лише після її завершення почалося будівництво допоміжних споруд, а саме лікарні, лазні, конюшні і льодовні (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 9–10). Багато турбот викликало облаштування опалення та вентиляції. Їх закінчили до листопада 1900 р. Цікаво, що структура і техніка вентиляції в лікарні відрізнялася від тієї, що була в центральному корпусі. У лікарні був окремий котел так званої «англійської системи». Для опалення головної будівлі в центральній частині її підвалу було встановлено два великих котли, що працювали на кам'яному вугіллі. Вентиляція центрального корпусу приводилась у рух керосиновим двигуном. Показово, що вже у 1908 р. проводився ремонт парового опалення (ЦДІАК, ф. 712, оп. 4 (1909 р.), спр. 500, арк.1).

Відповідно до найперших проєктів, вартість будівництва повинна була становити 435 453 руб., але виконавчі кошториси і фактичні рахунки свідчать, що всі роботи обійшлися в 529 242 руб. І це без урахування витрат на опалення і вентиляцію. Тобто реальна сума будівництва перевершила заплановану на 93 788 руб. Між іншим, початковим планом не було передбачено будівництво в'їзних воріт, кам'яного житлового приміщення для сторожа, кам'яної стіни біля воріт при дерев'яній дзвіниці. Але, незважаючи на це, їх теж збудували (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 11). На опалення і вентиляцію планувалося витратити 89 285 руб., але фактично інженер-технолог С. Тихомирович отримав на руки дев'ятьма квитанціями 91 359 руб.

Уже в 1900 р. постало питання про запровадження в приміщеннях семінарії тоді ще

новітнього електричного освітлення. Спершу планувалася закупівля парової турбомашини за 20–25 тис. руб. Проте це була величезна сума. Тому ці плани так і лишилися не здійсненими. Новобудови КДС залишилися на керосиновому освітленні (Бідун, 2021, с. 111–112).

28 вересня 1901 р. уманським єпископом Сергієм було освячено нові будівлі семінарії. 11 жовтня 1901 р. відбулося висвячення семінарського храму Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоустого, який знаходився в одному з приміщень закладу. Цьому передували підняття дзвону, нічна літургія і урочиста хода священників від Софійського собору до новобудов семінарії (КЕВ, 1901, № 20). 1 жовтня 1901 р. КДС остаточно перемістилася з попередніх своїх приміщень на Подолі в нові на Кудрявці. Наступного ж дня почалися навчальні заняття в семінарії (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 1).

Джерелами фінансування новозбудованої КДС стали кошти, що виділило Господарське управління при Св. Синоді і єпархіальне духовенство. Перше направило на будівництво 350 000 руб., з яких 120 000 руб. було взято правлінням семінарії в борг, а друге – 191 504 руб. Будівельний комітет склав 46 журналів і видав 183 постанови про різноманітні питання, не враховуючи актів огляду виконаних робіт і будівництва.

Про важливість проєкту свідчить контроль церковної та світської влади за будівництвом. Так, місце будівництва нових споруд багаторазово відвідували київський митрополит Іоаннікій та уманський єпископ Сергій, оберпрокурор В. Саблер, двічі директор Господарського Управління Св. Синоду П. Остроумов, один раз його товариш із цього відомства, київський губернатор Ф. Трепов (КЕВ, 1899, № 10), виконуючий обов'язки київського губернатора барон Ф. Штакельберг (КЕВ, 1899, № 15), багаторазово керівник державним майном Київської і Подільської губерній Г. Чуйкевич, двічі архітектор В. Косяков та інші високопосадовці,

чиновники і релігійні діячі (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 14; КЕВ, 1901, № 21).

На цьому побудова КДС не була завершена. Залишалися відкритими питання облаштування її меблями, висадка семінарського саду, ремонтні роботи та інше, що поступово реалізовувалося в наступні роки.

Висновки. Отже, причинами перенесення КДС на нове місце стали нестача навчальних та житлових приміщень, збільшення кількості учнів і постійна тіснява. Ідея про будівництво нових приміщень для семінарії в її керівництва з'явилася ще у 70-х рр. XIX ст. Але її реалізації перешкоджали або нестача коштів, або відсутність вільної земельної ділянки. До кінця 90-х рр. XIX ст. питання залишалося відкритим, активні роботи розпочалися лише з 1898 р. Головна ініціатива в переміщенні КДС на нове місце належала київському митрополиту Іоаннікію, а земельна ділянка на горі «Кудрявець», де планувалось будівництво, була його митрополічною власністю. Приміщення семінарії будував купець першої гільдії м. Києва підрядчик Л. Кучер. За умовами контракту, він зобов'язувався побудувати головний триповерховий корпус, двоповерхову лікарню, лазню, конюшні, льох і все це обгородити. Будівельні роботи тривали два повних роки з 1899 по 1901 рр. Важливе місце відводилося створенню вентиляції, опалення, водопроводу, каналізації та освітлення. Головний корпус семінарії був триповерховим (а на середньому виступі – чотириповерховим), близько 120 м завдовжки і 100 м завширшки. Це була одна з найбільших споруд тогочасного Києва. Вона розраховувалася на 550 осіб. Вартість будівництва становила близько 600 тис. руб. З Подолу на Кудрявець семінарія офіційно перемістилася 1 жовтня 1901 р., але на цьому її облаштування не було остаточно завершено. Надалі семінарію ще облаштовували меблями, висаджували навколо новий сад, добудовували господарські споруди. Але проблема тісняви і нестачі навчальних і житлових споруд була розв'язана.

Список використаних джерел:

Бідун, Ю. (2021). Питання запровадження електричного освітлення в новобудовах Київської духовної семінарії (1900–1901 рр.). *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали III Міжнародної наукової конференції. 26–27 березня 2021 р., м. Дніпро. Дніпро. Частина II. С. 111–112.*

Бурега, В. (2005). Історичний шлях Київської духовної семінарії. *Церковна православна газета. Офіційне видання Української Православної Церкви. № 21 (391). С. 8–9.*

- Закладка збудови Київської духовної семінарії. *Київские епархиальные ведомости* (далі – *КЕВ*). 1899. № 15.
- Ільчишин С. (2018). Історія Київської духовної семінарії в 1817–1867 роках: дисертація кандидата богослов'я: 09.00.14. Київ: Українська Православна Церква, Київська Духовна Академія, Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, 305 с.
- Київській епархиальний съїзд 15–18 мая 1876 года. Актъ. *КЕВ*. 1876. № 16. Отдѣл первый.
- Освященіе мѣста для новыхъ зданій Київской дух. семінарії. *КЕВ*. 1899. № 10. Часть неофициальная.
- Освященіе новаго зданія Київской духовной семінарії. *КЕВ*. 1901. № 20.
- Освященіе храма в новоустроенномъ зданіи Київской духовной семінарії. *КЕВ*. 1901. № 20.
- Перерва, В. (2014). Церковні школи в Україні (кін. XVIII – XX ст.): забутий світ. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, Том I. 574 с.
- Правленіе Київской духовной Семінарії... [объявление]. *КЕВ*. 1898. № 21. Часть официальная.
- Пребываніе в г. Києвъ товарища оберъ-прокурора Св. Синода, тайного советника В. К. Саблера. *КЕВ*. 1901. № 21.
- Рожко, В. (2004). Волинська духовна семінарія (1796–2004 рр.): Історичний нарис. Луцьк: MEDIA. 256 с.
- Сергієнко, А. (2011). *Церковні реформи в Російській імперії другої половини XIX ст.: дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01*. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 235 с.
- Степаненко, Г. (2002). *Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01*. Київ: НАН України. Інститут історії України, 225 с.
- Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУ, м. Київ) (1868–1901), ф. 712, оп. 3, спр. 99, 23 арк.
- ЦДІАУ, м. Київ (1873), ф. 712, оп. 3, спр. 67, 65 арк.
- ЦДІАУ, м. Київ (1898), ф. 712, оп. 4, спр. 239, 2 арк.
- ЦДІАУ, м. Київ (1899), ф. 712, оп. 3, спр. 45, 63 арк.
- ЦДІАУ, м. Київ (1899), ф. 712, оп. 3, спр. 49, 210 арк.
- ЦДІАУ, м. Київ (1901), ф. 712, оп. 3, спр. 64, 15 арк.
- ЦДІАУ, м. Київ (1901), ф. 712, оп. 4, спр. 267 а, 981 арк.
- ЦДІАУ, м. Київ (1909), ф. 712, оп. 4, спр. 500, 1 арк.
- Ципляк, Н. (2012). Чернігівська духовна семінарія у соціокультурному та громадському житті Північного Лівобережжя (кінець XVIII – початок XX ст.): автореферат дисертації кандидата історичних наук: 07.00.01. Чернігів: М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 19 с.

References:

- Bidun, Yu. (2021). Pytannia zaprovadzhennia elektrychnoho osvittlennia v novobudovakh Kyivskoi dukhovnoi seminarii (1900–1901 rr.) [The issue of introducing electric lighting in the new buildings of the Kyiv Theological Seminary (1900–1901)]. *Osvita i nauka u minlyvomu sviti: problemy ta perspektyvy rozvytku. Materialy III Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. 26–27 bereznia 2021 r., m. Dnipro. Dnipro. Chastyna II*. 111–112. [in Ukrainian].
- Buregha, V. (2005). Istorychnyj shljakh Kyjivskoj dukhovnoj seminarii [The historical path of the Kyiv Theological Seminary]. *Cerkovna pravoslavna ghaseta. Oficijne vydannja Ukrajinskoj Pravoslavnoj Cerkvy*, 21 (391). 8–9. [in Ukrainian].
- Zakladka zdanija Kievskoj dukhovnoj seminarii [Bookmark of the building of the Kiev Theological Seminary]. *Kijevskie yeparkhial'nyye vedomosti (hereinafter – KEV)*. 1901. № 20. [in Russian].
- Iljchysyn, S. (2018). Istoriya Kyjivskoj dukhovnoj seminarii v 1817-1867 rokakh: dysertacija kandydata boghoslov'ja: 09.00.14 [History of the Kyiv Theological Seminary in 1817–1867: the dissertation of a candidate of theology]. Kyjiv: Ukrajinsjka Pravoslavna Cerkva, Kyjivsjka Dukhovna Akademija, Svjato-Uspensjka Kyjevo-Pechersjka Lavra, 305 s. [in Ukrainian].
- Kijevskij yeparkhial'nyy s"yezd 15 – 18 maya 1876 goda. Akt [Kiev Diocesan Congress, May 15–18, 1876.]. *KEV*. 1876. № 16. [in Russian].
- Osvyashchenie mesta dlya novykh zdanij Kievskoy dukhovnoj seminarii [Consecration of the site for new buildings of the Kiev Theological Seminary]. *KEV*. 1899. № 10. [in Russian].
- Osvyashcheniye novogo zdanija Kievskoy dukhovnoj seminarii [Consecration of the new building of the Kiev Theological Seminary]. *KEV*. 1901. № 20. [in Russian].
- Osvyashchenie khrama v novoustroennom zdanii Kievskoy dukhovnoj seminarii [Consecration of the church in the newly constructed building of the Kiev Theological Seminary]. *KEV*. 1901. № 20. [in Russian].
- Pererva, V. (2014). Cerkovni shkoly v Ukrajinі (kin. XVIII st. – XX st.): zabutyj svit [Church schools in Ukraine (late XVIII century – XX century): a forgotten world]. *Bila Cerkva: Vydavciv Oleksandr Pshonkivskij*, Tom I. 574 s. [in Ukrainian].

Pravlenie Kievskey dukhovnoy Seminarii... (obyavleniye) [Board of the Kiev Theological Seminary... (announcement)]. *KEV*. 1898. № 21. [in Russian].

Prebyvaniye v g. Kieve tovarishcha ober-prokurora Sv. Sinoda, taynogo sovetnika V. K. Sablera [Stay in Kiev of the Deputy Chief Prosecutor of the Holy Synod, Privy Councilor V.K. Sabler]. *KEV*. 1901. № 21. [in Russian].

Rozhko, V. (2004). Volynska dukhovna seminarija (1796–2004 rr.): Istorychnyj narys [Volyn Theological Seminary (1796–2004): Historical Essay]. Lucyk: MEDIA. 256 s. [in Ukrainian].

Cerghijenko, A. (2011). *Cerkovni reformy v Rosijskij imperiji drughoji polovyny XIX st.: dysertacija kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Church reforms in the Russian Empire in the second half of the 19th century: the dissertation of the candidate of historical sciences]*. Kyjiv: Kyjiv. nac. un-t im. T. Shevchenka, 235 s. [in Ukrainian].

Stepanenko, Gh. (2002). *Osvitnja dijalnistij pravoslavnogho dukhovenstva v Ukrajini (XIX – pochatok XX st.): dysertacija kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Educational activities of the Orthodox clergy in Ukraine (XIX – early XX centuries): the dissertation of the candidate of historical sciences]*. Kyjiv: NAN Ukrainy. Instytut istoriji Ukrainy, 225 s. [in Ukrainian].

CDIAK – Centralnyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy, m. Kyjiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. [in Ukrainian].

Cypljak, N. (2012). *Chernighivska dukhovna seminarija u sociokulturnomu ta ghromadsjkomu zhytti Pivnichnogho Livoberezhzhja (kinecj XVIII – pochatok XX st.): avtoreferat dysertaciji kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Chernihiv Theological Seminary in the socio-cultural and public life of the Northern Left Bank (late XVIII – early XX centuries): the dissertation author's abstract of the candidate of historical sciences]*. Chernihiv: M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Chernighivskyj nac. ped. un-t im. T.Gh.Shevchenka, 19 s. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Тимошик Михайло Морозенкович,

кандидат економічних наук,

докторант першого року навчання

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

orcid.org/0000-0001-5105-0241

yashchushchak@gmail.com

ЕТИКА НАГОРОД У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ МОРАЛЬНИХ ДИЛЕМ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВ

Дослідження представляє комплексний аналіз етичних аспектів функціонування нагородних систем у сфері міжнародної політики, розглянуто еволюцію моральних дилем, пов'язаних із присудженням державних і міжнародних нагород, та їхній вплив на формування зовнішньополітичних стратегій. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що інтегрує методи політичної філософії, етики міжнародних відносин і порівняльного політологічного аналізу для виявлення суперечностей між декларованими цінностями нагородних систем та їх практичним використанням як інструментів дипломатичного впливу. Робота охоплює історичний період з кінця XIX століття дотепер, проаналізовано трансформацію етичних стандартів присудження нагород у контексті зміни глобального політичного ландшафту й еволюції міжнародного права.

Методологічну основу дослідження становить критичний аналіз аналітичних матеріалів, дипломатичної документації та публічних виступів політичних лідерів, доповнений якісним контент-аналізом медіадискурсу, що формується довкола спірних випадків присудження міжнародних нагород. Особлива увага приділяється вивченню інституційних механізмів ухвалення рішень у нагородних комітетах, аналізу критеріїв відбору кандидатів і виявлення латентних політичних мотивів, що впливають на нагородження. У дослідженні застосований компаративний підхід для зіставлення етичних стандартів різних нагородних систем, зокрема й Нобелівської премії миру, державних нагород провідних держав і регіональних нагородних ініціатив, з метою виявлення універсальних і партикулярних аспектів моральної проблематики.

Результати дослідження демонструють існування фундаментальної суперечності між заявленими гуманістичними цілями міжнародних нагород та їх фактичним використанням як інструментів політичного впливу та дипломатичного тиску. Виявлено систематичні патерни політизації нагородних процесів, що виявляються в селективному застосуванні етичних критеріїв залежно від геополітичних інтересів та ідеологічних переваг нагородних інституцій. Аналіз показує, що моральні дилеми нагородних систем особливо загострюються в періоди міжнародної напруженості, коли етичні міркування вступають у конфлікт із прагматичними цілями зовнішньої політики держав-засновників чи міжнародних організацій. Дослідження також виявляє феномен «етичного парадоксу», за якого нагороди, призначені для просування універсальних моральних цінностей, стають джерелом додаткових етичних суперечностей і міжнародних суперечок.

Ключові слова: етика міжнародних відносин, нагородні системи, моральні дилеми, зовнішня політика, міжнародна дипломатія, політична етика, символічна влада, глобальне управління, міжнародна легітимність, дипломатичні інструменти, етична інтегритетність, транспарентність, політизація нагород, міжнародні організації, моральне лідерство.

Tymoshyk Mykhailo,

Candidate of Economic Sciences,

First-Year Doctoral Student

Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

orcid.org/0000-0001-5105-0241

yashchushchak@gmail.com

ETHICS OF AWARDS IN INTERNATIONAL POLITICS: HISTORICAL CONTEXT OF MORAL DILEMMAS AND THEIR IMPACT ON FOREIGN POLICY OF STATES

This study presents a comprehensive analysis of the ethical aspects of the functioning of award systems in the field of international politics, examining the evolution of moral dilemmas associated with the awarding of state and international awards and their impact on the formation of foreign policy strategies. The study is based on an interdisciplinary approach that integrates methods of political philosophy, ethics of international relations and comparative political science analysis to identify contradictions between the declared values of award systems and their practical use as instruments of diplomatic influence. The work covers the historical period from the end of the 19th century to the present, analyzing the transformation of ethical standards for awarding awards in the context of changing global political landscape and the evolution of international law.

The methodological basis of the study is a critical analysis of archival materials, diplomatic documentation and public speeches of political leaders, supplemented by a qualitative content analysis of media discourse formed around controversial cases of awarding international awards. Special attention is paid to the study of institutional decision-making mechanisms in award committees, analysis of candidate selection criteria and identification of latent political motives influencing the awarding. The study uses a comparative approach to compare ethical standards of different award systems, including the Nobel Peace Prize, state awards of leading states and regional award initiatives in order to identify universal and particular aspects of moral issues.

The results of the study demonstrate the existence of a fundamental contradiction between the declared humanistic goals of international awards and their actual use as instruments of political influence and diplomatic pressure. Systematic patterns of politicization of award processes are revealed, manifested in the selective application of ethical criteria depending on the geopolitical interests and ideological preferences of award institutions. The analysis shows that the moral dilemmas of award systems are especially exacerbated in periods of international tension, when ethical considerations come into conflict with the pragmatic foreign policy goals of the founding states or international organizations. The study also reveals the phenomenon of the “ethical paradox”, in which awards intended to promote universal moral values become a source of additional ethical contradictions and international disputes.

Key words: ethics of international relations, reward systems, moral dilemmas, foreign policy, international diplomacy, political ethics, symbolic power, global governance, international legitimacy, diplomatic instruments, ethical integrity, transparency, politicization of rewards, international organizations, moral leadership.

Вступ. Сучасна система міжнародних відносин характеризується зростанням значущості питань морального лідерства й етичної легітимності зовнішньополітичних дій держав. В умовах глобального інформаційного простору й активної громадянської дипломатії, цифрових комунікацій і транспарентності будь-які прояви політизації нагородних процесів набувають широкого резонансу, впливають на міжнародну репутацію держав і організацій.

Емпірична актуальність теми зумовлена накопиченням значної кількості спірних випадків присудження міжнародних нагород, які спричиняють широкі дебати про відповідність рішень нагородних комітетів заявленим етичним принципам і критеріям, аналізу моральних дилем сучасної дипломатії. Сучасні міжнародні кризи й конфлікти загострюють етичні суперечності нагородних систем, коли необхідність визнання миротворчих зусиль стикається з геополітичними інтересами й ідеологічними уподобаннями.

Теоретична значущість дослідження визначається неналежною розробленістю

концептуального апарату для аналізу етичних аспектів символічних практик у міжнародній політиці. Розвиток теоретичних основ етики нагородних систем сприяє більш глибокому розумінню природи міжнародної легітимності та механізмів морального авторитету у глобальній політиці, що має фундаментальне значення для політичної науки та міжнародного права.

Актуальність теми зумовлена зростанням потреби міжнародного співтовариства у виробленні ефективних механізмів контролю за етичною інтегритетністю нагородних процесів і запобігання їх політизації. Розглянуто питання транспарентності та підзвітності міжнародних інститутів, досліджено етичні дилеми нагородних систем, надано практичні рекомендації щодо підвищення морального авторитету та соціальної легітимності таких інституцій.

Ступінь наукового розроблення теми. Сучасні дослідження в галузі етики міжнародних нагород демонструють значний розвиток дискусій про моральні проблеми та їхній вплив на зовнішньополітичні стратегії.

Аналіз публікацій (Zheng, Juntao, Liu, & Niancai, 2015, р. 104) показує, що наукова спільнота активно переглядає традиційні підходи до оцінювання етичних аспектів дипломатичних нагород та їхньої ролі у формуванні міжнародних відносин.

Особлива увага приділяється дослідженню того, як державні нагороди функціонують як дипломатичні інструменти (Lu, Ma, & Wang, 2022, р. 1370), які впливають на глобальні політичні процеси. У працях таких авторів, як (Wang, Zhu, & Duan, 2021), наголошено на глобальному поширенні почесних державних нагород як засобу дипломатії, що відкриває нові перспективи для розуміння їх етичних імплікацій.

Історичний контекст моральних дилем у системі міжнародних нагород набуває особливої актуальності у світлі нещодавніх подій і рішень. Аналіз ситуації навколо Нобелівської премії миру демонструє стійкі етичні проблеми, пов'язані із присудженням нагород політичним діячам і організаціям. Присудження Нобелівської премії миру 2024 р. організації «Ніхон Хіданке» за боротьбу проти ядерної зброї ілюструє сучасні тенденції в етичній оцінці міжнародних нагород, де акцент зміщується на довгострокові гуманітарні наслідки політичних рішень. Ці випадки підтверджують необхідність розроблення чіткіших етичних критеріїв для оцінювання заслуг у міжнародній сфері.

Вплив етичних проблем формування зовнішньої політики держави стає предметом поглибленого наукового аналізу. Дослідження (Sparks, 2007, р. 10) з етики в міжнародних відносинах і публікації в журналі “Ethics & International Affairs” показують, що сучасні держави все частіше стикаються з необхідністю балансування між прагматичними інтересами та моральними принципами під час ухвалення рішень щодо присудження або отримання міжнародних нагород. Концепція “values-based foreign policy”, що активно обговорюється в науковій літературі, передбачає розвиток етичних чеклістів для оцінювання зовнішньополітичних рішень, що може суттєво змінити підхід до міжнародних нагород як інструменту дипломатії (Corner, 2016, р. 270).

Перспективи розвитку етичних підходів до міжнародних нагород пов'язані з необхідністю створення більш прозорих і справедливих

механізмів оцінювання заслуг у глобальному контексті. Сучасні дослідження вказують на важливість розроблення міждисциплінарних підходів, що поєднують політичну теорію, етику та практичні аспекти дипломатії. Зростання кількості номінацій на Нобелівську премію миру до 338 кандидатів у 2025 р. відображає збільшення складності вибору між різними етичними пріоритетами в міжнародній політиці. Це потребує розроблення дослідниками нових методологічних підходів до аналізу етичних дилем, які б ураховували розмаїття культурних і політичних контекстів у світі.

Юрген Габермас (*Jürgen Habermas*) розвиває концепції дискурсивної етики та висвітлює важливість комунікативної раціональності у процесі міжнародного визнання. Він є автором теорії нагородної дипломатії через вимогу рівноправного доступу всіх заінтересованих сторін до дискурсу щодо критеріїв і процедур нагородження (Габермас, 5, с. 49–70). Аксель Хоннет (*Axel Honneth*) розробляє теорії визнання та демонструє, як інституціолізовані системи визнання можуть водночас сприяти емансипації і підтримувати наявні ієрархії влади (Iser, & Honneth, 1949, р. 570–572).

Чарльз Тейлор (*Charles Margrave Taylor*), політичний філософ, який у своїх працях з політики визнання та мультикультуралізму застерігає проти «неавтентичного визнання», яке може завдати значно більше шкоди, ніж відсутність визнання взагалі (Taylor, 1982, р. 129–144).

Метою статті є комплексний аналіз етичних аспектів системи міжнародних нагород як інструменту дипломатії, їхнього впливу на формування зовнішньополітичних стратегій держав в історичній перспективі. Дослідження спрямовано на виявлення основних моральних дилем, що виникають під час присудження міжнародних нагород політичним діячам і організаціям, навіть визначення механізмів впливу етичних міркувань ухвалення зовнішньополітичних рішень.

Практична значущість дослідження полягає в розробленні теоретичних засад для вдосконалення механізмів етичного оцінювання міжнародних нагород, їхньої ролі в сучасній дипломатичній практиці, що може сприяти підвищенню легітимності й ефективності нагородних систем як інструментів міжнародного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Нобелівська премія – нагорода, яка щорічно вручається обраним ученим, письменникам і людям, які працюють заради миру.

Однак цей поважний вік має й зворотний бік: дещо застарілі правила й обмеження. Наприклад, згідно із правилами, щорічно вручається лише п'ять нагород: у галузі фізики, хімії, фізіології або медицини, літератури та миру. Хоча існує також премія з економічних наук, заснована в 1968 р. Центральним банком Швеції на честь Альфреда Нобеля, вона не є Нобелівською премією.

Альфред Нобель у своєму заповіті 1895 р. визначив п'ять категорій для присудження премій, як-от: фізика, хімія, фізіологія або медицина, література та миротворчість (Nobel Foundation. Alfred Nobel's will. Доступно: <https://www.nobelprize.org/alfred-nobel/alfred-nobels-will/>). Критерієм відбору стало те, наскільки досягнення в цих галузях можуть принести найбільшу користь людству. Такий вибір дисциплін відображав науковий і соціальний контекст кінця XIX ст., коли природничі науки активно розвивалися, а питання збереження миру набували суспільної значущості.

Щодо відсутності математичної премії, дослідники припускають, що А. Нобель міг уважати математику переважно теоретичною наукою без прямого практичного застосування (Nobel Foundation. Alfred Nobel's will. Доступно: <https://www.nobelprize.org/alfred-nobel/alfred-nobels-will/>).

Статут Нобелівського фонду встановлює максимальну кількість лауреатів однієї премії – не більше ніж троє осіб (Nobel Foundation. Alfred Nobel's will. Доступно: <https://www.nobelprize.org/alfred-nobel/alfred-nobels-will/>). Це правило, що діє від початку функціонування премії, створює виклики для сучасної наукової практики. Дослідження XXI ст. часто проводяться великими міжнародними колабораціями, де внесок десятків або навіть сотень науковців є суттєвим для досягнення результату. За таких обставин визначення лише двох-трьох осіб як лауреатів спричиняє дискусії в науковому співтоваристві щодо адекватного визнання колективних зусиль.

У період 1901–2022 рр. було присуджено 609 премій 975 лауреатам. Деякі з них є відомими іменами, як-от Альберт Ейнштейн, Марія Кюрі,

Ернест Хемінгуей і Нельсон Мандела, тоді як деякі є менш відомими та навіть сумнозвісними. Принципова незворотність рішень Нобелівського комітету становить фундаментальну інституційну норму, закріплену у статуті Нобелівського фонду, яка забороняє анулювання присуджених премій незалежно від подальших обставин чи переоцінки заслуг лауреатів. Ця неодмінна процедурна вимога породжує специфічні етичні дилеми тоді, коли історичний контекст або нові факти ставлять під сумнів обґрунтованість первинного рішення Комітету. Представлений нижче хронологічний аналіз контроверсійних випадків присудження Нобелівської премії ілюструє складність моральних оцінок у ретроспективі та демонструє еволюцію критеріїв, за якими наукове співтовариство та міжнародна спільнота оцінюють відповідність лауреатів ідеалам, закладеним Альфредом Нобелем.

1926 р., фізіологія або медицина. Йоганнес Фібігер (Fibiger, 2018, р. 2092). Й. Фібігеру присудили премію «за відкриття *Spiroptera carcinoma*» – круглого черв'яка, який, як уважав Й. Фібігер, міг спричиняти рак у щурів. Однак пізніші експерименти спростували його відкриття. Паразит, про якого йдеться, не спричиняв раку. Натомість те, що він спостерігав у своїх лабораторних зразках, були ураженнями, спричиненими дефіцитом вітаміну А в бідних виснажених гризунів. Незважаючи на це спростування, Йоганнес Фібігер назавжди має місце серед лауреатів Нобелівської премії, оскільки премія не може бути відкликана, згідно з побажаннями Альфреда Нобеля та Статутом Нобелівського фонду.

Що робить цей випадок ще більш загадковим і бентежним, так це те, що доктор Ямагіва Кацусабуро (Yamagiwa Katsusaburō, 山極 勝三郎), чия робота про причини раку зрештою виявилася точною, також був номінований разом із Й. Фібігером, але не отримав нагороди. Окрім того, обох номінували роком раніше, але в 1925 р. премія не була присуджена, оскільки жодна з публікацій не була визнана достатньою для її виправдання. Тож Комітет чекав ще рік і все одно помилився (Raju, 1998, р. 1635).

1948 р., мир. Прикладом суперечливих рішень Нобелівського комітету є випадок Махатми Ганді, який, незважаючи на п'ять номінацій (1937–1939, 1947, 1948 рр.), так і не

отримав премії миру – факт, який сам Комітет пізніше визнав упущенням. Його кампанія за ненасильницький опір британському колоніальному правлінню в Індії не лише проклала шлях до незалежності Індії, але й надихнула майбутніх активістів і лауреатів Нобелівської премії, як-от Мартін Лютер Кінг-молодший, який сказав: «Христос дав нам цілі, Ганді дав нам тактику» (Watson, & Crick, 1953, p. 737–738).

М. Ганді неодноразово був номінований і потрапляв до короткого списку, але так і не отримали нагороду. У 1948 р., за два дні до кінцевого строку подання заявок, його було вбито, що спонукало Нобелівський комітет заявити, що того року «немає підходящого кандидата серед живих» на Премію миру. Дивним і суперечливим це рішення робить те, що в 1948 р. не існувало чіткого правила, яке б забороняло Комітету присуджувати М. Ганді посмертно. Це правило було запроваджено лише в 1974 р. Десятиліття потому Комітет заявив про свій жаль, а Гейр Лундестад, секретар Норвезького нобелівського комітету, назвав це «найбільшим упущенням у нашій 106-річній історії» (Ganguly, & Docker, 2008, p. 5).

1949 р., *фізіологія або медицина*. Антоніо Егас Моніс (*António Caetano de Abreu Freire Egas Moniz*). Премію було присуджено доктору А. Монісу «за його відкриття терапевтичної цінності лоботомії при деяких психозах». Простіше кажучи, він винайшов спосіб хірургічного лікування психічних захворювань шляхом розриву зв'язків між різними частинами мозку. Процедура набула шаленої популярності на початку 1940-х рр., яка тривала аж до 1950-х рр. За оцінками, 40 000 американців і 17 000 громадян Великої Британії перенесли цю операцію, багато з яких були дітьми чи людьми, які не могли дати своєї усвідомленої згоди. Більшість пацієнтів у США становили жінки, причому різні дослідження 1950-х рр. показували цифри від 60 до 74%.

Однією з найвідоміших пацієток, які пройшли це лікування, є Розмарі Кеннеді, яка внаслідок операції отримала серйозні незворотні ускладнення, що значно обмежили її функціональні можливості протягом подальшого життя. Хоча операція зменшила симптоми психозу, депресії та тривоги, вона часто залишала пацієнтів назавжди недієздатними або повністю позбавленими особистості. Тих,

хто вижив, описували як «апатичних, млявих, дитячих, слухняних, пасивних і залежних». Судоми, нетримання сечі та величезний апетит, що призводили до значного збільшення ваги, також були серед поширених ускладнень лоботомії. Із 1950-х рр. ця практика почала зникати через моральні проблеми та наявність нових альтернативних методів лікування, зокрема й фармацевтичних препаратів. Спочатку Радянський Союз, а потім Європа заборонили цю операцію. Остання зареєстрована процедура у США була проведена в 1967 р. та закінчилася смертю пацієнта. До 1970-х рр. більшість країн світу заборонили лоботомію (Watson, & Crick, 1953, p. 737–738).

1962 р., *фізіологія або медицина*. Джеймс Вотсон (*James Dewey Watson*), Френсіс Крік (*Francis Crick*) та Моріс Вілкінс (*Maurice Wilkins*). Премію було присуджено Дж. Вотсону, Фр. Кріку та М. Вілкінсу за відкриття «молекулярної структури нуклеїнових кислот та її значення для передачі інформації в живому матеріалі». Простіше кажучи: за відкриття подвійної спіральної структури ДНК. Скандальною цю нагороду робить ще одне прикре упущення в історії премії – доктора Р. Франклін, яку сумнозвісно зневажили.

Звичайно, через застаріле правило, яке стверджує, що не більше трьох лауреатів можуть розділити одну нагороду, троє переможців були зобов'язані отримати премію, без усіх інших, причетних до відкриття. Однак, що досить дивно, усі троє не згадали роботу доктора Р. Франклін у своїх початкових публікаціях, хоча її робота з рентгенівської кристалографії привела до появи відомого «Фото 51», яке виявило спіральну структуру ДНК, що зробило «відкриття» можливим (Watson, & Crick, 1953, p. 737–738).

До того ж Дж. Вотсон негативно зобразив Р. Франклін у своїй книзі «Подвійна спіраль». Коли за 50 років архіви Нобелівської премії стали відкритими для громадськості, виявилося, що доктора Розалінду Франклін навіть не пропонували як номінантку. Уважається, що вона є однією з найвідоміших жертв так званого ефекту Матильди – особливого виду наукової неповаги, яка принижує жінок, їхню роботу та здібності просто через їхню стать, приписує всі їхні досягнення чоловікам. Примітно, що доктор Аарон Клуг, член дослідницької групи

Р. Франклін, який продовжив роботу, розпочату разом із нею, отримав власну Нобелівську премію з хімії в 1982 р.

1973 р., *мир*. Генрі Кіссінджер (*Heinz Alfred Kissinger*) та Ле Док Тхо (*Lê Đức Thọ*), державний секретар США та член Політбюро Північного В'єтнаму, були удостоєні Нобелівської премії миру «за припинення війни та відновлення миру у В'єтнамі» після укладення Паризьких мирних угод. Однак бойові дії так і не припинилися, і відкрита війна знову спалахнула лише за два місяці після укладення. Фактично, бойові дії тривали навіть під час оголошення премій, що спонукало багатьох заявити, що нагорода робить політичну сатиру застарілою і її варто перейменувати на «Нобелівську воєнну премію». Обидва лауреати продовжували обіймати високі посади (Thu-Huong Nguyễn-Võ, 2008, р. 73).

Поки Ле Док Тхо був при уряді, Північний В'єтнам вторгся в Південний В'єтнам, відбувся Тетський наступ, унаслідок якого загинуло та було поранено понад 25 000 мирних жителів, а понад 670 000 людей були змушені покинути свої домівки. Кар'єра Г. Кіссінджера була позначена ймовірними воєнними злочинами та порушеннями прав людини в різних місцях, як-от Чилі, В'єтнам, Камбоджа, Аргентина та Східний Тимор. Він також підтримував вторгнення Туреччини на Кіпр. Ле Док Тхо відмовився від премії та заявив, що такі «буржуазні сентиментальності» не для нього. Г. Кіссінджер також особисто скептично ставився до отримання цієї спільної нагороди й не був присутній на церемонії. Однак він прийняв премію та попросив, щоб гроші були перераховані до стипендіального фонду для військовослужбовців США. Після падіння Сайгона він спробував повернути свою Нобелівську медаль, але Комітет її не прийняв (Thu-Huong Nguyễn-Võ, 2008, р. 73).

1974 р., *фізика*. Ентоні Г'юїш (*Antony Hewish*) і Мартін Райл (*Martin Ryl*). Е. Г'юїш і М. Райл отримали Нобелівську премію за відкриття пульсарів. Суперечність тут полягає в іншій жертві ефекту Матильди – Джоселін Бернелл, яка відкрила пульсари в 1967 р., але була виключена із премії. Джоселін Белл Бернелл – британська астрофізик і астроном. Вона була докторанткою з радіоастрономії в Кембриджському університеті наприкінці 1960-х рр., де допомагала будувати масивний радіотелескоп,

призначений для спостереження за квазарами. Пізніше, коли їй доручили аналізувати отримані дані, вона першою в лабораторії помітила аномалії, які не відповідали схемі руху квазарів. Протягом наступних місяців команда виключила всі можливі джерела імпульсів, поки не дійшла висновку, що джерелом були раніше невідомі астрономічні об'єкти – дуже намагнічені обертові нейтронні зірки.

Джоселін Белл Бернелл 2 роки допомагала формувати Міжпланетну сцинтиляційну решітку. Також вона першою помітила зазначену аномалію, іноді переглядаючи до 28 метрів роздруківок за ніч. Пізніше Дж.Б. Бернелл розповідала, що вона наполягала на існуванні аномалії попри скептицизм Е. Г'юїша, він спочатку вважав, що зазначена аномалія виникала через перешкоди земного походження. Саме Дж.Б. Бернелл висловила думку, що «той факт, що я була лише аспіранткою та жінкою разом, принижував моє становище під час присудження Нобелівської премії» (McGrayne, 2001, р. 357).

Висновки. Дослідження етики нагород у міжнародній політиці розкриває глибоку трансформацію традиційних дипломатичних інструментів в епоху глобалізації. Міжнародні нагороди еволюціонували від простих символів визнання потужними механізмами політичного впливу, здатні переформатувати державну легітимність і змінювати траєкторії зовнішньої політики. Сучасна дипломатична практика демонструє, як нагороди стають каталізаторами геополітичних процесів, створюють нові форми конкуренції між державами за символічний капітал і міжнародне визнання.

Аналіз конкретних історичних випадків виявляє парадоксальну природу нагородної дипломатії, де етичні принципи часто суперечать політичній доцільності. Передчасне нагородження політичних лідерів створює ефект «морального заручництва», коли лауреати виявляються пов'язаними очікуваннями міжнародного співтовариства, а організації, що нагороджують, ризикують власною репутацією. Цей феномен особливо яскраво проявляється в контексті авторитарних режимів, які вміло використовують міжнародні нагороди для внутрішньої і зовнішньої легітимації, створюють ілюзію відповідності демократичним стандартам.

Економічний вимір нагородної етики виявляє пряму кореляцію між міжнародним визнанням та матеріальними вигодами для держав. Престижні нагороди функціонують як своєрідні «сертифікати якості» для інвесторів, туристів і міжнародних партнерів, генерують вимірні економічні ефекти. Водночас виникає феномен «нагородного популізму», коли держави інвестують значні ресурси в короткострокові проєкти, спрямовані на отримання міжнародного визнання, часто на шкоду довгостроковому сталому розвитку.

Перспективи розвитку нагородної дипломатії пов'язані з необхідністю вироблення нових

етичних стандартів, адаптованих до реалій багатополярного світу. Технологічні інновації відкривають можливості для створення більш прозорих і об'єктивних систем оцінювання, однак водночас посилюють ризики маніпулювання громадською думкою через цифрові платформи. Формування альтернативних нагородних систем різними центрами цивілізації може призвести до фрагментації глобального простору визнання, створювати нові виклики для міжнародної дипломатії та потребувати переосмислення традиційних підходів до етики міжнародних відносин.

Список використаних джерел:

- Corner, J. (2016). "Ideology" and media research. *Media, Culture & Society*, 38 (2), 265–273. <https://doi.org/10.1177/0163443715610923>
- Gaberman, Yu. (2005). Hromadyanstvo i natsional'na identychnist'. In V. van Steenberg (Ed.), *Umovy hromadyanstva* (O. O. Ivanenko, Trans., pp. 49–70). Kyiv: Ukrayins'kyy Tsentrukhnovnoyi kul'tury.
- Ganguly, D., Docker, J., eds. (2008). *Rethinking Gandhi and Nonviolent Relationality: Global Perspectives*. Routledge. pp. 4–8.
- Goswami, K. P. (1971). Mahatma Gandhi A Chronology. Publications Division. p. 60.
- Horz, C. M. (2024). Identity Propaganda. *British Journal of Political Science*, 54 (2), 313–338. DOI: 10.1017/S0007123423000182
- Iser, M. (2019). Axel Honneth (1949). In: Allen A., Mendieta E., eds. *The Cambridge Habermas Lexicon*. Cambridge University Press, pp. 570–572.
- Jiang, F., & Liu, N. (2018). The hierarchical status of international academic awards in social sciences. *Scientometrics*, 117 (3), 2091–2115. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2928-y>
- Lu, X., Ma, C., & Wang, S. (2022). Measuring the academic influence of geological research institutions based on international awards. *Procedia Computer Science*, 199, 1370–1376. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.01.173>
- McGrayne, S. B. (2001). Nobel Prize Women in Science. 2nd ed. Joseph Henry Press, 357 p.
- Raju, T. N. (1998). The Nobel chronicles. 1926: Johannes Andreas Grib Fibiger (1867–1928). *The Lancet*, 352 (9140), 1635. DOI: 10.1016/S0140-6736(98)00067
- Ryle M. (1985). Martin Ryle's Last Testament. *New Scientist*, 105 (14 February), 36–37.
- Sparks, C. (2007). Extending and Refining the Propaganda Model. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 4. DOI: 10.16997/wpsc.86
- Taylor, Ch. (1982). The Diversity of Goods. In Sen, Amartya; Williams, Bernard (eds.). *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 129–144.
- Thu-Huong Nguyễn-Võ (2008). *The Ironies of Freedom: Sex, Culture, and Neoliberal Governance in Vietnam*. Seattle: University of Washington Press, 73 p.
- Wang, Qian, Zhu, Ruifang, & Duan, Zhiguang. (2021). An Analysis of Past Florence Nightingale Medal Recipients: Insights into Exceptional Nurses and the Evolution of Nursing. *SAGE Open Nursing*, 7.
- Watson, J., & Crick, Fr. (April 25, 1953). Molecular Structure of Nucleic Acids: A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid. *Nature*, 171 (4356), 737–738. Bibcode:1953. Natur. 171. 737W. DOI: 10.1038/171737a0.
- 山極 勝三郎 [Katsusaburō Yamagiwa]. (2012). *Nihon Jinmei Daijiten* (in Japanese). Tokyo: Shogakukan. Archived from the original on 2007-08-25. Retrieved 2012-11-08.
- Zheng, Juntao, & Liu, Niancai. (2015). Mapping of important international academic awards. *Scientometrics*, 104. DOI: 10.1007/s11192-015-1613-7

References:

- Corner, J. (2016). "Ideology" and media research. *Media, Culture & Society*, 38 (2), 265–273. <https://doi.org/10.1177/0163443715610923>
- Gaberman, Yu. (2005). Hromadyanstvo i natsional'na identychnist'. In V. van Steenberg (Ed.), *Umovy hromadyanstva* (O. O. Ivanenko, Trans., pp. 49–70). Kyiv: Ukrayins'kyy Tsentrukhnovnoyi kul'tury.

- Ganguly, Debjani, Docker, John, eds. (2008). *Rethinking Gandhi and Nonviolent Relationality: Global Perspectives*. Routledge. pp. 4–8.
- Goswami, K. P. (1971). *Mahatma Gandhi A Chronology*. Publications Division. p. 60.
- Horz, C. M. (2024). Identity Propaganda. *British Journal of Political Science*, 54 (2), 313–338. DOI: 10.1017/S0007123423000182
- Iser, M. (2019). Axel Honneth (1949). In: Allen A., Mendieta E., eds. *The Cambridge Habermas Lexicon*. Cambridge University Press, pp. 570–572.
- Jiang, F., & Liu, N. (2018). The hierarchical status of international academic awards in social sciences. *Scientometrics*, 117 (3), 2091–2115. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2928-y>
- Lu, X., Ma, C., & Wang, S. (2022). Measuring the academic influence of geological research institutions based on international awards. *Procedia Computer Science*, 199, 1370–1376. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.01.173>
- McGrayne, S. B. (2001). *Nobel Prize Women in Science*. 2nd ed. Joseph Henry Press, 357 p.
- Raju, T. N. (1998). The Nobel chronicles. 1926: Johannes Andreas Grib Fibiger (1867–1928). *The Lancet*, 352 (9140), 1635. DOI: 10.1016/S0140-6736(98)00067
- Ryle M. (1985). Martin Ryle's Last Testament. *New Scientist*, 105 (14 February), 36–37.
- Sparks, C. (2007). Extending and Refining the Propaganda Model. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 4. DOI: 10.16997/wpcc.86
- Taylor, Ch. (1982). The Diversity of Goods. In Sen, Amartya; Williams, Bernard (eds.). *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 129–144.
- Thu-Huong Nguyễn-Võ (2008). *The Ironies of Freedom: Sex, Culture, and Neoliberal Governance in Vietnam*. Seattle: University of Washington Press, 73 p.
- Wang, Qian, Zhu, Ruifang, & Duan, Zhiguang (2021). An Analysis of Past Florence Nightingale Medal Recipients: Insights into Exceptional Nurses and the Evolution of Nursing. *SAGE Open Nursing*, 7.
- Watson, J., & Crick, Fr. (April 25, 1953). Molecular Structure of Nucleic Acids: A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid. *Nature*, 171 (4356), 737–738. Bibcode:1953 Natur.171. 737W. DOI: 10.1038/171737a0.
- 山極 勝三郎 [Katsusaburō Yamagiwa]. (2012). *Nihon Jinmei Daijiten* (in Japanese). Tokyo: Shogakukan. Archived from the original on 2007-08-25. Retrieved 2012-11-08.
- Zheng, Juntao, & Liu, Niancai. (2015). Mapping of important international academic awards. *Scientometrics*, 104. DOI: 10.1007/s11192-015-1613-7

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Фесан Володимир Анатолійович,
*аспірант кафедри «Політичні науки та історії»
Київського національного університету будівництва і архітектури
orcid.org/0009-0008-0270-2897
vladimirfesan@gmail.com*

ЦИФРОВІ ТАЙМЛАЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ: АНАЛІЗ ПРОЄКТУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» НА ПЛАТФОРМІ TIME.GRAPHICS

Стаття присвячена дослідженню можливостей цифрової історії, зокрема інтерактивних таймлайнів (хронологій), у репрезентації історичного матеріалу. Основна увага приділяється проєкту «Історія України», створеному на платформі Time.Graphics, який охоплює розвиток України від найдавніших часів до сучасності. У статті розглядаються ключові аспекти цифрової історії, як-от збирання, структурування, візуалізація та публікація історичних даних. Особливий акцент зроблено на перевагах цифрових таймлайнів: візуалізації хронології, інтерактивності, інтеграції мультимедіа, порівнянні подій і виявленні причинно-наслідкових зв'язків. Проєкт «Історія України» демонструє, як цифрові інструменти сприяють популяризації історії, боротьбі з дезінформацією, дослідницькій діяльності й освіті. Науковий внесок полягає в систематизації можливостей цифрових хронологій для структурування, візуалізації та популяризації історичних даних, а також у визначенні їхнього потенціалу для освіти, досліджень і формування національної свідомості. Аналізується структура проєкту, що охоплює розвиток України від найдавніших часів до сьогодення, із застосуванням мультимедійних елементів і тегів для фільтрації контенту. Дослідження демонструє, як цифрові таймлайни сприяють протидії дезінформації, інтеграції в освітніх процесах і збереженню культурної спадщини. Визначено виклики, як-от відсутність стандартів і обмеження платформ, запропоновано перспективи розвитку, зокрема, створення українського аналогу Time.Graphics і комплексного історичного порталу. Результати підкреслюють значення цифрових технологій для модернізації історичної науки та патріотичного виховання в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: цифрова історія, інтерактивні таймлайни, цифрові хронології, візуалізація історії, Time.Graphics проєкти, цифровий проєкт «Історія України», популяризація історії, протидія дезінформації в історії, освітній проєкт.

Fesan Volodymyr,
*Postgraduate Student at the Department of "Political Science and History"
Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture
orcid.org/0009-0008-0270-2897
vladimirfesan@gmail.com*

DIGITAL TIMELINES AS A TOOL FOR REPRESENTING HISTORICAL NARRATIVES: ANALYSIS OF THE PROJECT “HISTORY OF UKRAINE” ON THE TIME.GRAPHICS PLATFORM

The article explores the possibilities of digital history, particularly interactive timelines, in representing historical material, with a focus on the “History of Ukraine” project created on the Time.Graphics platform. This project covers Ukraine’s development from ancient times to the present. The study examines key aspects of digital history, including data collection, structuring, visualization, and publication. Special emphasis is placed on the advantages of digital timelines, such as visualizing chronology, interactivity, multimedia integration, event comparison, and identifying cause-and-effect relationships. The “History of Ukraine” project demonstrates how

digital tools facilitate the popularization of history, counter disinformation, support research, and enhance education. The scientific contribution lies in systematizing the capabilities of digital timelines for structuring, visualizing, and popularizing historical data, as well as identifying their potential for education, research, and fostering national consciousness. The project's structure, covering Ukraine's development from ancient times to the present with multimedia elements and content filtering tags, is analyzed. The study demonstrates how digital timelines counter disinformation, integrate into educational processes, and preserve cultural heritage. Challenges, such as the lack of standards and platform limitations, are identified, and prospects for development, including a Ukrainian Time. Graphics equivalent and a comprehensive historical portal, are proposed. The findings highlight the role of digital technologies in modernizing historical scholarship and promoting patriotic education amid contemporary challenges.

Key words: digital history, interactive timelines, digital chronologies, history visualization, Time.Graphics projects, digital project "History of Ukraine", popularization of history, counteraction to disinformation in history, educational project.

Вступ. Цифрова історія трансформує підходи до вивчення, аналізу та репрезентації історичного матеріалу, з використанням комп'ютерних технологій для створення доступних та інтерактивних наративів. Цифрові таймлайни, як один із ключових інструментів цифрової історії, забезпечують хронологічне структурування подій, інтеграцію мультимедіа та залучення широкої аудиторії. Проєкт «Історія України», створений на платформі Time.Graphics (<https://time.graphics/line/739104>), є прикладом такого інструменту, що охоплює розвиток України від найдавніших часів до сьогодення. Методологія дослідження базується на якісному аналізі функціоналу платформи Time.Graphics, порівнянні її можливостей з іншими цифровими проєктами (Histography, Chronas, The Holocaust Timeline) і оцінюванні структури й контенту проєкту «Історія України» через призму історичної контекстуалізації (Sternfeld, 2011). Мета статті – систематизувати можливості цифрових таймлайнів, оцінити їхній вплив на історичну науку, освіту та формування національної свідомості.

Аналіз попередніх публікацій. Цифрова історія є підходом до інтерпретації минулого, що використовує комп'ютерні технології для збору, аналізу та поширення історичних матеріалів. Дослідження О'Ніл підкреслюють недооціненість цифрових таймлайнів порівняно з іншими інструментами, як-от 3D-моделювання чи віртуальна реальність, хоча вони ефективно структурують хронологічні дані (O'Neill, 2015). Стернфелд наголошує на важливості метаданих і відбору даних для забезпечення історичної достовірності цифрових проєктів (Sternfeld, 2011). ДеКойто та Вакка вказують, що таймлайни сприяють контекстуалізації подій у навчанні, допомагають учням пов'язувати

окремі факти із ширшими історичними процесами (DeCoito, & Vacca, 2020). Еванс і Бредлі підкреслюють роль інтерактивних хронологій у залученні аудиторії через мультимедійні елементи (Evans, & Bradley, 2019). Проте бракує комплексних досліджень, присвячених застосуванню таймлайнів у контексті української історії, що робить аналіз проєкту «Історія України» актуальним.

Мета. Метою статті є аналіз можливостей цифрових таймлайнів як інструменту репрезентації історичних наративів на прикладі проєкту «Історія України», створеного на платформі Time.Graphics. Дослідження спрямоване на оцінку їхнього потенціалу для популяризації історії, протидії дезінформації, підтримки освіти та формування національної свідомості, а також на визначення викликів і перспектив розвитку.

Методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на комплексному підході, який поєднує якісні методи аналізу цифрових інструментів та історичного контенту з порівняльним і контекстуальним підходами до оцінювання проєкту «Історія України» на платформі Time.Graphics. Для досягнення мети дослідження використано такі методи: якісний аналіз, порівняльний і контекстуальний аналіз.

Якісний аналіз функціоналу платформи Time.Graphics передбачав вивчення технічних і функціональних можливостей платформи, зокрема її інтерфейсу, інструментів для створення таймлайнів, інтеграції мультимедійного контенту, можливостей масштабування, фільтрації та експорту даних. Аналіз приводився шляхом тестування платформи у процесі створення та редагування тестових хронологій, а також оцінювання її зручності для користувачів з різним рівнем цифрових компетенцій.

Особлива увага приділялася тому, як платформа забезпечує візуалізацію хронологічних даних, інтерактивність та інтеграцію з іншими цифровими інструментами (наприклад, Google Spreadsheets). Результати цього аналізу дозволили оцінити технічний потенціал платформи для репрезентації історичних наративів.

Для оцінювання унікальності й ефективності проекту «Історія України» проведено порівняльний аналіз з іншими цифровими історичними проектами, як-от Histography, Chronas та The Holocaust Timeline, щодо функціональності, тобто можливості масштабування, інтерактивності, інтеграції мультимедіа та фільтрації контенту. Також за доступністю, рівнем відкритості даних, зручністю інтерфейсу для широкої аудиторії, контекстуалізацією, ступенем інтеграції історичного контенту із глобальними та локальними історичними процесами. Порівняння проводилося шляхом аналізу структури, контенту та технологічних особливостей зазначених проєктів, що дозволило визначити сильні та слабкі сторони Time.Graphics у контексті цифрової історії.

Контент проєкту «Історія України» оцінювали через призму історичної контекстуалізації, як її визначає Дж. Стернфелд (Sternfeld, 2011). Цей метод передбачав аналіз того, як проєкт структурує історичні дані, забезпечує їхню достовірність та пов'язує окремі події із ширшими історичними процесами. Досліджувалися:

1. Хронологічна структура: як проєкт розподіляє події за періодами (наприклад, Найдавніша історія, Козацька доба, Сучасна Україна).
2. Категоризація: використання тегів для фільтрації контенту (наприклад, «Державотворення», «Культура», «Війни»).
3. Мультимедійна інтеграція: включення зображень, відео, посилань на джерела (зокрема, українську Вікіпедію) для забезпечення багатопланової репрезентації історичних подій. Контекстуальний аналіз також включав оцінювання того, як проєкт сприяє протидії дезінформації шляхом чіткого хронологічного розташування подій і верифікації джерел.

Можливості цифрової історії в репрезентації історичного матеріалу. Цифрова історія є інноваційним підходом до вивчення, аналізу та представлення історичного матеріалу, який використовує цифрові технології для створення

більш доступних, інтерактивних і всебічних репрезентацій минулого. Згідно з одним із визначень, цифрова історія – це підхід до дослідження та інтерпретації минулого, який спирається на комп'ютерні та комунікаційні технології для збору, кількісного оцінювання, інтерпретації та обміну історичними матеріалами та наративами (Sheila A. Brennan, 2018, University of Michigan Press). За допомогою технологій, починаючи від базових програм для вебпублікацій і закінчуючи найновішими інструментами віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR), цифрові історики представляють матеріали різними аудиторіям.

Цифровізація допомагає історикам у створенні історичних матеріалів на всіх етапах: *збирання даних, структурування та зберігання, представлення та візуалізація, публікація.*

Такі процеси, як відбір, пошук і застосування метаданих, допомагають оцінити історичну контекстуалізацію цифрових даних. Ці важливі процеси забезпечують надійність і ефективність цифрових матеріалів у передачі історичних знань (Sternfeld, 2011). Але далі хочеться сконцентруватися на пов'язаних двох етапах: візуалізації та публікації цілісного історичного матеріалу, який, серед іншого, репрезентує загальний контекст.

У науковій освіті дослідники виявили, що учні занадто часто стикаються із фрагментами науки поза контекстом і не пов'язаними з більшими науковими темами. У результаті учні не розвивають відчуття наукової епохи та не пов'язують окремі події з більшими течіями та темами (DeCoito, & Vassa, 2020). Такі ресурси особливо корисні для формування базової картини в голові.

Дослідження історичних даних за допомогою візуалізації збагачує історичну інтерпретацію та викладання, надає додатковий контекст даним і допомагає висловити наукові тези (Vivek, 2019). Етап публікації історичних матеріалів у цифрову еру виходить за межі традиційних книг чи статей, стає глобальним і динамічним процесом. Цифровізація дозволяє історикам ділитися результатами з аудиторією в реальному часі, адаптувати їх під різні платформи й отримувати зворотний зв'язок.

Формування історичного матеріалу та його презентація – це етап, де розрізнені фрагменти об'єднуються в єдиний наратив чи продукт.

Цифровізація тут відіграє роль «клею», інтегрує тексти, мультимедіа, мапи й таймлайни в комплексну картину.

Онлайн-платформи (JSTOR, Academia.edu) забезпечують швидку публікацію академічних робіт, доступних для дослідників усього світу. Соціальні мережі (YouTube, TikTok) стають каналами для популяризації: короткі відео чи подкасти (Hardcore History) доносять історію до мільйонів.

Цифрові архіви HistoryPin (HistoryPin, <https://www.historypin.org>) дозволяють публікувати структуровані дані з можливістю оновлення, залучаючи спільноту до доповнення. Відкриті дані (Linked Open Data for History) сприяють повторному використанню матеріалів іншими дослідниками. Віртуальні виставки The British Museum (The British Museum, <https://www.britishmuseum.org/>) публікують цілісні історичні продукти, доступні онлайн 24/7.

Розглянемо існуючі цікаві цифрові проекти та їхні особливості. Цифровий сторітелінг The 1619 Project (The 1619 Project, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/14/magazine/1619-america-slavery.html>) дозволяє створювати багатопланові оповіді, де текст поєднується з відео, анімаціями й інтерактивними мапами. Наприклад, історія работоргівлі може бути представлена через таймлайн маршрутів кораблів, мапу портів і аудіозаписи свідчень. Віртуальна реальність Anne Frank House VR (Anne Frank House, <https://www.annefrank.org/en/>) формує цілісний досвід занурення користувача в історичний простір із текстовими поясненнями й звуковим супроводом.

Інтерактивні платформи, як-от Chronas (Chronas, <https://chronas.org>), об'єднують мапи, таймлайни та структуровані дані в єдину систему, де користувач може досліджувати історію імперій із різних перспектив. Гра "Assassin's Creed: Discovery Tour" презентує цілісну реконструкцію Стародавньої Греції, інтегрує археологічні дані, тексти й візуалізацію. Цифрові музеї (Google Arts & Culture) (Google Arts & Culture, <https://artsandculture.google.com>) формують віртуальні виставки, де артефакти, мапи й описи створюють єдину історію.

Розглянемо також проекти, які базуються на мапах і базах даних, дозволяють бачити, де й коли відбувалися події. Наприклад, «Золотий вік Київської Русі» (The Golden Age of Kyivan

Rus', <https://prod-mapa.drupalsites.harvard.edu/golden-age-kyivan-rus>) – це цифровий проєкт Гарвардського університету, який в інтерактивній формі представляє політичну, культурну та релігійну історію Київської Русі в період її розквіту (приблизно 980–1240 pp.), «Мапа генеалогії Русі» (Rus' Genealogy Web Map, <https://maps-huri-ws.net/rusgen>) – також проєкт Гарвардського університету, інтерактивна вебмапа родоводів правителів Київської Русі та династичні зв'язки в політиці, «Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду» (проєкт Національного музею Голодомору-геноциду, <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/>), «Мапа війни в Україні», (Deepstatemap, <https://deepstatemap.live/>) – волонтерський проєкт, що забезпечує прозорість ситуації на фронті й об'єднує OSINT, аналітику та відкриту військову інформацію, інтерактивні сайти, як-от *Mapping the Holocaust* (United States Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline/holocaust>), публікують мапи, таймлайни й документи, дозволяють користувачам досліджувати матеріали самостійно.

На особливу увагу заслуговує проєкт таймлайн (інтерактивна хронологія) «Історія України». Це великий амбітний проєкт, який висвітлює історичний розвиток України – від найдавніших археологічних пам'яток до сучасності. Він дозволяє користувачам візуально та динамічно вивчати ключові події української історії. Хронологічно структуровано за періодами з акцентом на важливі дати, постаті та події. Завдяки мультимедійному контенту й інтерактивним елементам користувачі можуть глибше зануритися в історичний контекст, краще зрозуміти зв'язок між минулим і сучасністю (Time Graphics, <https://time.graphics/line/739104>).

Можливості, які надають цифрові таймлайни (хронології) в історичному аспекті. Більшість прихильників цифрової історії та візуалізацій не розглядають часові шкали як базовий інструмент історичної репрезентації, швидко переключаючись на складніші та технологічно досконалі засоби, зокрема мережеве картографування, віртуальну реальність, 3D-моделювання, 3D-сканування і друк, а також різноманітні картографічні проєкти. У цьому прагненні до візуально привабливих рішень потенціал цифрових часових шкал

залишається значною мірою недооціненим і малодослідженим (O'Neill, 2015).

Цифрові таймлайни (хронологічні шкали) в історичному аспекті надають потужний інструмент для організації, візуалізації та аналізу подій у часі. Вони дозволяють історикам і широкій аудиторії бачити минуле в динаміці, виявляти зв'язки між подіями та краще розуміти історичні процеси. Уважаю за доцільне далі перелічити ключові можливості, які вони відкривають.

Варто зазначити візуалізацію хронології, цифрові таймлайни роблять абстрактні дати й періоди наочними. У викладанні дисциплін часові шкали можна ефективно використовувати на заняттях. Створення студентами власних таймлайнів сприяє активному навчанню та враховує різні стилі сприйняття інформації (Evans, & Bradley, 2019). Створення деталізованих хронологій, які можуть охоплювати широкий спектр історичних подій – від глобальних (наприклад, розвиток цивілізацій) до локальних (наприклад, історія регіону чи особи). Можливість масштабування часової шкали дозволяє дослідникам детально аналізувати короткі періоди або оглядати події в широкому контексті. Це значно полегшує сприйняття об'ємної інформації, тим самим дає можливість представити та сприйняти історію великій аудиторії. Також це дає можливість бачити всю історію в одному місці, на одній шкалі, у хронологічному порядку. Користувач може зрозуміти, як різні події відбувалися водночас або впливали одна на одну.

Групування елементів показує зв'язки між подіями. Усе це допомагає краще орієнтуватися в історичних процесах і бачити їхню структуру. Безумовно, інтерактивність є ще однією перевагою таймлайнів, дозволяє наближати окремі періоди, переходити до деталей чи переглядати пов'язані джерела.

Інтеграція мультимедіа, як-от текст, фото, відео, аудіо та мапи, утримує увагу користувачів і сприяє кращій засвоюваності матеріалу. Поєднання описів із візуальними й аудіоелементами допомагає запам'ятовувати інформацію. Це додає емоційності та глибини, наприклад, через архівні записи чи пояснення істориків. Також це збагачує дослідницький процес, дозволяє візуально підтверджувати історичні факти. Наприклад, включення археологічних знахідок

чи історичних документів у цифровому форматі допомагає верифікувати інформацію та створювати більш переконливі аргументи в наукових працях.

Наступна можливість – порівняння подій, розміщування кількох хронологій паралельно. Наприклад, можна порівняти Голодомор 1932–1933 рр. та Великий китайський голод 1959–1961 рр., щоб виявити паралелі. Відображення обох трагедій на шкалі – можна простежити, як подібні ідеологічні режими в різний час спричиняли масовий голод. Також таймлайни допомагають пов'язувати локальні події із глобальними. Наприклад, незалежність України – не ізольована подія, а частина ширшого процесу розпаду Советського Союзу та глобального переходу до нових геополітичних реалій, показано їхній взаємний вплив.

Завдяки чіткому хронологічному розміщенню подій перед очима в одному місці легше простежити, як одні явища спричиняли інші, виявити причинно-наслідкові зв'язки. Наприклад, таймлайн промислової революції може показати, як винаходи (паровий двигун) привели до урбанізації і соціальних змін. Це сприяє глибшому розумінню історичних процесів і їхньої складності.

Також дослідники можуть створювати таймлайни під конкретні теми. Наприклад, історик мистецтва може скласти хронологію розвитку Ренесансу, додавши ключові твори й біографії художників. А історик визвольного руху може таймлайн життя і здобутки В'ячеслава Чорновола вбудувати в ширший контекст шістдесятників, що легко демонструє взаємозв'язки між локальним і більшим масштабом.

Завдяки привабливому дизайну й доступності цифрові таймлайни залучають широку аудиторію. Наприклад, таймлайн Histography (Histography, <https://histography.io/>) – це інтерактивна візуалізація всієї відомої історії, починаючи від Великого Вибуху і до сучасності, з інформацією, що оновлюється щодня з Вікіпедії. Кожна важлива подія зображається як чорна крапка на часовій шкалі – можна масштабувати часовий проміжок (від років до мільярдів років), фільтрувати за категоріями (війни, винаходи, політика тощо), натискати на точки, щоб перейти до статей, відео або суміжних фактів із Вікіпедії. Ще одним цікавим прикладом є проєкт “Chronas” (Chronas, <https://chronas>).

org), де таймлайн поєднується з інтерактивною мапою, показуючи зміни імперій і культур протягом 4 000 років. Інший приклад – “The Holocaust Timeline” від United States Holocaust Memorial Museum (United States Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline/holocaust>), який детально документує події Голокосту з мультимедійним супроводом.

Цифрові таймлайни допомагають не лише фіксувати історію, а й розкривати її динаміку, роблячи минуле більш живим і зрозумілим. Аналіз великих обсягів даних за допомогою цифрових інструментів дозволяє виявляти закономірності, які залишалися непомітними у традиційних дослідженнях.

Проект «Історія України» створений за допомогою сервісу Time.Graphics. Цифрова історія потребує інструментів для візуалізації хронологічних подій, що допомагають структурувати й аналізувати складні історичні дані. Даний проєкт створений за допомогою Time.Graphics. Це онлайн-сервіс для створення інтерактивних хронологій, який поєднує простоту використання із широкими функціональними можливостями. Необхідно більш детально описати можливості цього сервісу.

Інтерфейс користувача дозволяє показати десятки тисяч років, насичених подіями й визначними людьми, загальною картиною на одному екрані монітора або в мобільному телефоні (хоч тут виходить менш інформативно

через невеликий дисплей), а також детально конкретний проміжок часу, за допомогою простого збільшення масштабу натисканням Ctrl і коліщатком мишки (як у Google maps) або просто коліщатком миші стискати/розширювати саму часову лінію.

Групування подій: фільтрація за категоріями чи тегами для аналізу складних історичних періодів.

Імпорт: імпортувати дані з Google Sheet.

Експорт і поширення: експорт у PDF, JPEG, Word, PowerPoint, збереження в Google Drive, Dropbox або вбудовування на сайти через HTML-код.

Режими доступу: публічні, приватні або доступні за посиланням хронології.

Версії: безкоштовна версія (до 18 подій) і преміум-підписка з необмеженою кількістю подій і приватними хронологіями.

ПРОЄКТ – Таймлайн (інтерактивна хронологія) «Історія України» (Time.Graphics, <https://time.graphics/line/739104>), створена командою DigitalHistoryUA, охоплює розвиток України від найдавніших археологічних знахідок до сьогодення.

Як впливає із проєкту, основою дослідження є люди, які народились або мали коріння, жили протягом багатьох тисячоліть або живуть зараз на історичних місцях проживання українців, зокрема й передусім у межах загальновизнаних кордонів незалежної України 1991 р. Їхній розвиток і численні досягнення на

Рис. 1. Загальний вигляд таймлайну «Історія України»

місцевому та світовому рівнях, а також процес боротьби та формування незалежної, самостійної, суверенної держави.

Проект спрямований на вивчення історії України для формування світогляду громадян. У результаті проведення аналізу історії подій можна досить легко скласти враження про походження та прагнення українського народу, визначити ключові постаті, які вплинули на перебіг історії. Чітко визначити історичних ворогів, їхні мотиви та методи агресії, проаналізувати помилки минулого для запобігання таким у майбутньому.

Проект включає приблизно 1 000 одиниць контенту: події, визначні особистості, держави та періоди, що сформували українську націю.

Розглянемо структуру проекту:

1. Хронологічний розподіл

Найдавніша історія (XXI ст. до н. е. – V ст. до н. е.)

Давня історія (V ст. до н. е. – IX ст.).

Русь – Велике князівство Литовське і Руське (IX–XV ст.).

Козацька доба (XV–XVIII ст.).

Відродження нації (XIX–XX ст.).

Боротьба за незалежність, УНР – СРСР (XX ст.).

Сучасна Україна (XX–XXI ст.).

2. Контент

Події, особи (історичні, політичні, наукові, культурні, спортивні), держави, періоди. Кожен

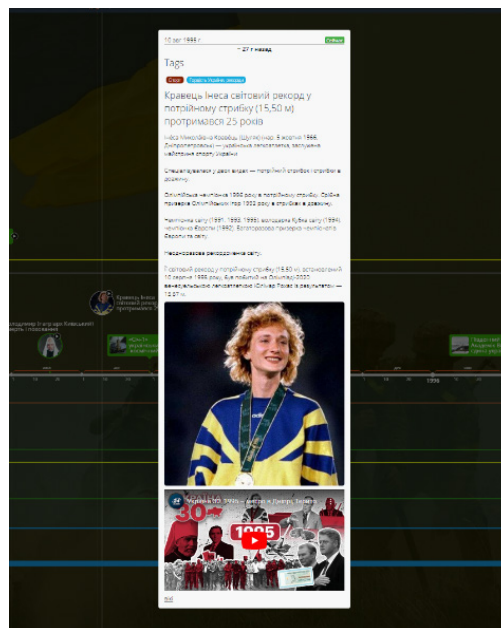

Рис. 3. Вигляд детальної інформації одного елемента

елемент включає заголовок, опис, дату/період, тег, зображення, відео з українського й англійського YouTube, посилання на українську Вікіпедію, а також можливість додавання міток на мапі чи документів.

3. Теги (фільтри), за допомогою яких легко виділити осіб і події теми, яка цікавить

Світовий контекст: World History, держава, державний діяч.

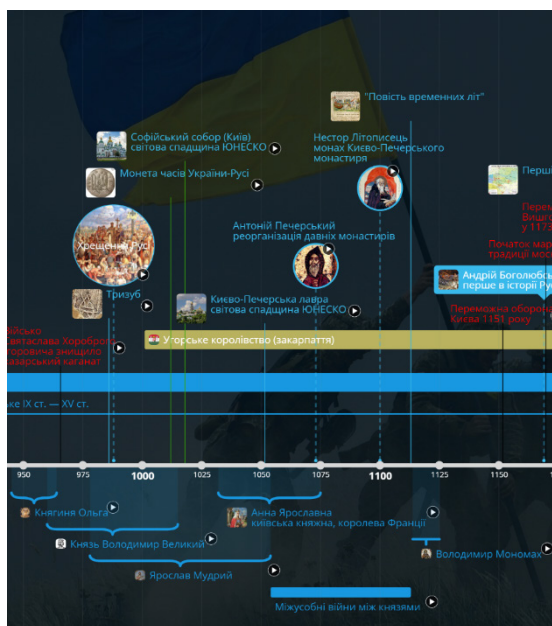

Рис. 2. Фрагмент таймлайну у зручному масштабі для ознайомлення

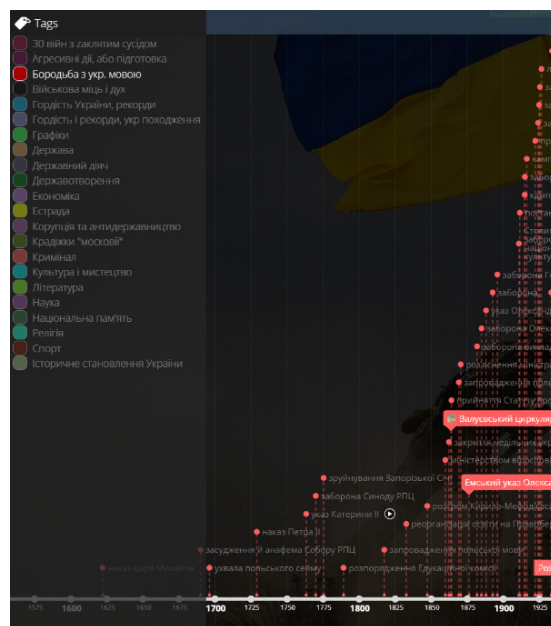

Рис. 4. Вигляд за вибору тегу (фільтру) «Боротьба з мовою»

Вороже ставлення північного сусіда: війни, агресивні дії, крадіжки культури.

Пам'ять і гордість: державотворення, національна пам'ять, рекорди, військова міць.

Внутрішній позитивний контекст: культура, наука, спорт, література.

Внутрішній негативний контекст: корупція, кримінал.

Способи застосування. Після проведеного аналізу даного проекту бачу широке поле його можливого застосування. По-перше, популяризація історії. На даному етапі він слугує джерелом масштабного й досить детально проробленого науково-популярного інформаційного продукту. Таймлайн (хронологія) «Історія України» створено як публічний ресурс, що робить її доступною для широкої аудиторії. Завдяки інтеграції із соціальними мережами, як-от Facebook (<https://www.facebook.com/DigitalHistoryUA>), (DigitalHistoryUA, <https://www.facebook.com/DigitalHistoryUA>), таймлайн може використовуватися для популяризації української історії серед громадськості. Наприклад, громадські організації чи музеї можуть вбудовувати хронологію на свої вебсайти для залучення відвідувачів. Таймлайн сприяє збереженню та популяризації української культурної спадщини, висвітлює внесок видатних діячів у мистецтво, науку та спорт. Це може бути використано для створення інтерактивних виставок чи освітніх програм у культурних центрах.

По-друге, у контексті сучасних викликів, як-от війна та дезінформація, хронологія допомагає зміцнити національну свідомість. Вона надає об'єктивну картину розвитку української нації, згідно з українськими ресурсами, що може бути використано для протидії історичним фальсифікаціям.

Завдяки загальній картині подій хронологія допомагає боротися з дезінформацією. Усе зрозуміло, коли бачиш повну послідовність подій – маніпулювати окремими фактами стає складніше. Користувачі можуть самостійно аналізувати події та звертатися до джерел, які до них прикріплені. Повна картина протистоїть викривленим наративам, адже факти видно в їхньому реальному контексті, це підвищує стійкість до пропаганди, адже користувач сам може дійти висновків.

По-третє, таймлайн може бути корисний у дослідницькій діяльності. Він дозволяє

аналізувати історичні процеси в Україні через чітке відображення подій у хронологічному порядку, тим самим полегшити роботу з великим об'ємом інформації в контексті консолідації і структурування. Завдяки можливості групувати події за категоріями (наприклад, політичні реформи, війни, культурні досягненням) дослідники можуть виявляти взаємозв'язки між подіями, що сприяє глибшому розумінню історичного контексту. Наприклад, таймлайн може показати, як козацькі повстання XVII ст. вплинули на подальший розвиток української державності. Також для досліджень буде корисна можливість міждисциплінарної та групової роботи.

По-четверте, це застосування в освітній сфері викладачами та студентами.

Уважаю даний проєкт цінним ресурсом, який може використовуватись у школах і університетах викладачами, студентами й учнями. Для викладачів сервіс може бути корисним для створення домашніх завдань або відстеження прогресу студентів зі створення хронологій ключових історичних подій, відображення біографій історичних постатей з акцентом на їхній внесок, аналізу соціально-економічних процесів через інтеграцію статистичних даних або створення інтерактивних презентацій для залучення студентів до вивчення історії. Завдяки доступності платформи та можливості інтеграції з іншими цифровими інструментами, як-от Google Spreadsheets чи карти, учителі можуть адаптувати контент до потреб учнів, що узгоджується із принципами Нової української школи (НУШ).

Студенти й учні, у свою чергу, можуть створювати хронології для візуалізації та аналізу складних історичних подій і періодів, що сприяє розвитку навичок критичного мислення та структурування інформації.

Time.Graphics дозволяє поєднувати історичні дані з іншими дисциплінами, як-от соціологія, економіка чи культурологія. Наприклад, дослідники можуть створювати хронології, які порівнюють політичні події з економічними показниками або культурними рухами, за допомогою інтеграції статистичних даних. Це сприяє глибшому розумінню взаємозв'язків між різними аспектами історичного розвитку.

Сайт пропонує освітні знижки до 90%, що робить преміум-версію доступною для шкіл

і університетів. Викладачі можуть створювати класи, керувати студентськими акаунтами та задавати домашні завдання за допомогою таймлайну як основи для навчальних проєктів.

Також вважаю важливою інтеграцію проєкту «Історія України» у процесі цифровізації освіти в Україні, який активно просуває міністр цифрової трансформації Михайло Федоров, це відіграє важливу роль у модернізації навчального процесу. Цей проєкт може ідеально вписатися у стратегію цифровізації освіти, яку реалізує Міністерство цифрової трансформації через ініціативи, як-от «Дія.Освіта», та декларацій щодо створення сучасної, технологічно орієнтованої освіти, доступної онлайн для всіх учнів, незалежно від їхнього місця проживання. Інтерактивність платформи та взаємодія з медіаконтентом сприяють кращому засвоєнню матеріалу й розвитку цифрових компетенцій.

Окрім того, може відмітити, що проєкт «Історія України» може мати суттєвий вплив на національну ідентичність і патріотичне виховання, що є важливим у контексті поточних викликів, зокрема війни з Росією.

Виклики. Цифрова історія загалом і даний проєкт зокрема стикаються з низкою викликів. Першим можна відзначити відсутність стандартів. Презентація історії в цифровому форматі ще не має усталених правил, що може ускладнювати її сприйняття та оцінку. Друге – це те, що безкоштовна версія обмежує кількість подій (до 18) і не дозволяє створювати приватні хронології, що може бути проблематичним для дослідників, які працюють із конфіденційними даними. Довготривале збереження форматів і метаданих (Sternfeld, 2011). Етичні дилеми: баланс між популяризацією та спрощенням складних історичних тем; приватність (особливо для сучасної історії). Загалом забезпечення якості цифрових даних через рецензування, збереження цифрових матеріалів і підтримка відкритого доступу є ключовими проблемами, оскільки історичні джерела стають цифровими (наприклад, електронні листи, PDF-файли, цифрове відео), потрібні нові інструменти та техніки, що потребує міждисциплінарної співпраці із програмістами, дизайнерами та видавцями.

Перспективи вдосконалення. Майбутнє цифрової історії, імовірно, буде пов'язане з більш обчислювальними й алгоритмічними

підходами, які інтегруватимуть навчання, дослідження та громадський резонанс. Наприклад, використання великих даних, 3D-моделювання, аналіз мереж і текстового майнінгу можуть відкрити нові способи інтерпретації історичного матеріалу. Однак це також потребує розвитку нових методологій критики джерел, оскільки цифрові джерела часто є маніпулятивними або перекодованими версіями оригіналів (Sternfeld, 2011).

Що стосується детально розглянутого у статті проєкту, у контексті його розвитку, хочеться виділити таке. Варто попрацювати у сфері додавання контенту в періодах, яких ще не додано / відредагувати існуючий контент, в основному вставити точні дати / додати одиниці контенту в існуючі періоди для більшої деталізації. Замінити дані з Вікіпедії на академічну/наукову інформацію до кожної одиниці контенту. Створити повну Excel-базу даних усього контенту. Перекласти англійською мовою і створити копію для англійської аудиторії. Убачаючи небезпеку в можливому зникненні сервісу, на якому все побудовано, гарною ідеєю було б створення українського аналога Time.Graphics.

Розмірковуючи ще масштабніше, виглядає за необхідне створення українського інтерактивного інтернет-проєкту на основі мапи, де можна консолідувати всю наявну інформацію з інших проєктів з додаванням технології таймлайну. Як результат, створення великого українського порталу (інтернет-проєкту) з інтерактивною історією України, у який увійдуть, як складники, два попередні проєкти, а також де можна буде більш детально ознайомитись з контекстом часу, персоналіями, подіями, артефактами, віртуальними музеями. Створити мобільний застосунок.

Висновки. Цифрова історія, зокрема інтерактивні таймлайни, відкриває нові горизонти для репрезентації історичного матеріалу, роблячи його доступним, інтерактивним і цілісним. Проєкт «Історія України» на платформі Time.Graphics є прикладом того, як цифрові інструменти можуть структурувати складні історичні дані, сприяти популяризації історії, протидії дезінформації, науковим дослідженням і освіті. Завдяки візуалізації хронології, інтеграції мультимедіа й інтерактивності таймлайни допомагають глибше

зрозуміти історичні процеси та їхній зв'язок із сучасністю. Проєкт має значний потенціал для формування національної свідомості та патріотичного виховання, особливо в умовах війни й інформаційних викликів. Однак для повноцінного розвитку необхідні вдосконалення контенту, переклад англійською мовою, створення власного українського сервісу й упровадження в масштабний інтерактивний портал. Цифрова історія потребує міждисциплінарної

співпраці для подолання викликів, як-от стандартизація, збереження даних і етичні питання. У майбутньому поєднання великих даних, 3D-моделювання та аналізу мереж може ще більше розширити можливості цифрової історії, сприятиме глибшому розумінню минулого та його впливу на сучасність. Проєкт «Історія України» є важливим кроком до цифровізації історичної науки та зміцнення національної ідентичності.

Список використаних джерел:

- Мапа генеалогії Русі (n.d.). URL: <https://maps-huri-ws.net/rusgen>
- Місця масового поховання жертв Голодомору-геноциду [Map of mass burial sites of Holodomor-genocide victims]. (n.d.). National Museum of the Holodomor-Genocide. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/>
- Золотий вік Київської Русі. (n.d.). URL: <https://prod-mapa.drupal.org/sites.harvard.edu/golden-age-kyivan-rus>
- Anne Frank House. (n.d.). Anne Frank House. URL: <https://www.annefrank.org/en/>
- Brennan, S. A. (2018). *Digital history*. University of Michigan Press.
- Chronas. (n.d.). Interactive historical map and timeline. URL: <https://chronas.org/>
- DeCoito, I., Vacca, S. (2020). The case for digital timelines in teaching and teacher education.
- Deepstatemap. (n.d.). Map of the war in Ukraine. URL: <https://deepstatemap.live/>
- DigitalHistoryUA. (n.d.). Facebook page. URL: <https://www.facebook.com/DigitalHistoryUA>
- Evans, R., Bradley, S. (2019). Time travelling with timelines: Web apps for storytelling in libraries. *Computers in Libraries*, 39 (6), 17–21. URL: https://digitalcommons.law.uga.edu/law_lib_artchop/43
- Google Arts & Culture. (n.d.). Virtual exhibitions. URL: <https://artsandculture.google.com/>
- Histography. (n.d.). URL: <https://histography.io/>
- HistoryPin. (n.d.). Digital archive platform. URL: <https://www.historypin.org/>
- O'Neill, M. K. (2015). Old stories and new visualizations: Digital timelines as public history projects.
- Sternfeld, J. (2011). Archival theory and digital historiography: Selection, search, and metadata as archival processes for assessing historical contextualization. *The American Archivist*, 74 (2), 544–575.
- The 1619 Project. (n.d.). *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/14/magazine/1619-america-slavery.html>
- The British Museum. (n.d.). URL: <https://www.britishmuseum.org>
- Time.Graphics. (n.d.). Interactive timeline: History of Ukraine. Created by DigitalHistoryUA. URL: <https://time.graphics/line/739104>
- United States Holocaust Memorial Museum. (n.d.). The Holocaust timeline. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline/holocaust>
- Vivek, A. B. (2019). *Digital history*. University of Calicut.

References:

- Mapa henealohii Rusi [Rus' Genealogy Web Map]. (n.d.). Retrieved from: <https://maps-huri-ws.net/rusgen>
- Mistsia masovoho pokhovannia zhertv Holodomoru-henotsydu [Map of mass burial sites of Holodomor-genocide victims]. (n.d.). National Museum of the Holodomor-Genocide. Retrieved from: <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/>
- Zoloty vik Kyivskoi Rusi [The Golden Age of Kyivan Rus']. (n.d.). Retrieved from: <https://prod-mapa.drupal.org/sites.harvard.edu/golden-age-kyivan-rus>
- Anne Frank House. (n.d.). Anne Frank House. Retrieved from: <https://www.annefrank.org/en/>
- Brennan, S. A. (2018). *Digital history*. University of Michigan Press.
- Chronas. (n.d.). Interactive historical map and timeline. Retrieved from: <https://chronas.org/>
- DeCoito, I., & Vacca, S. (2020). The case for digital timelines in teaching and teacher education.
- Deepstatemap. (n.d.). Map of the war in Ukraine. Retrieved from: <https://deepstatemap.live/>
- DigitalHistoryUA. (n.d.). Facebook page. Retrieved from: <https://www.facebook.com/DigitalHistoryUA>
- Evans, R., & Bradley, S. (2019). Time travelling with timelines: Web apps for storytelling in libraries. *Computers in Libraries*, 39 (6), 17–21. Retrieved from: https://digitalcommons.law.uga.edu/law_lib_artchop/43
- Google Arts & Culture. (n.d.). Virtual exhibitions. Retrieved from: <https://artsandculture.google.com/>

Histogramy. (n.d.). Retrieved from: <https://histography.io/>

HistoryPin. (n.d.). Digital archive platform. Retrieved from: <https://www.historypin.org/>

O'Neill, M. K. (2015). Old stories and new visualizations: Digital timelines as public history projects.

Sternfeld, J. (2011). Archival theory and digital historiography: Selection, search, and metadata as archival processes for assessing historical contextualization. *The American Archivist*, 74 (2), 544–575.

The 1619 Project. (n.d.). *The New York Times*. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/14/magazine/1619-america-slavery.html>

The British Museum. (n.d.). Retrieved from: <https://www.britishmuseum.org>

Time.Graphics. (n.d.). Interactive timeline: History of Ukraine. Created by DigitalHistoryUA. Retrieved from: <https://time.graphics/line/739104>

United States Holocaust Memorial Museum. (n.d.). The Holocaust timeline. Retrieved from: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/timeline/holocaust>

Vivek, A. B. (2019). *Digital history*. University of Calicut.

Дата надходження статті: 24.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 94 (477) «19»

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.11>**Філіпович Мирослава Богданівна,***кандидат історичних наук, доцент,**почесний професор Балтійського науково-дослідного інституту проблем**трансформації економічної сфери, м. Рига, Латвійська Республіка,**доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності**Академії рекреаційних технологій і права**orcid.org/0000-0002-3220-6746**Researcher ID: GPW-7877-2022**filmira@ukr.net***Кушпетюк Олена Іванівна,***кандидат історичних наук,**доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи**Відокремленого структурного підрозділу ЗВО**«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»»**Луцького інституту розвитку людини**orcid.org/0000-0001-5945-2288**OlenaKushpetiuk@i.ua*

КУЛЬТУРНА ЕВОЛЮЦІЯ ВОЛИНІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Період 20–30-х років XX століття для українського населення Волині був позначений гострими суперечностями, трагічними подіями, деформаціями економічного, соціального та національного характеру. А тому національно-визвольні настрої протягом цього часу не припинялися і, залежно від умов, набирали все більшої гостроти. Особливо вони проявилися в середовищі національної інтелігенції, найбільш опозиційно налаштованої проти асиміляторського режиму. Саме в цей складний і багато в чому суперечливий період в історії української інтелігенції Волинь стає українським культурним «П'ємонтом». У період між двома світовими війнами завдяки зусиллям українців із Наддніпрянщини, які взяли на себе місію рушія національно-визвольного руху, творця національної ідеології, політичних партій, громадських об'єднань, збирачів і захисників національної культури, волинянам вдалося зберегти власну самоідентифікацію, національну приналежність та набути чималих культурних здобутків. Запропонована стаття присвячена аналізу культурно-освітнього середовища Волині в 1918–1939 роках, а також з'ясуванню успіхів і проблем, що постали впродовж досліджуваного періоду перед громадськими та мистецькими організаціями й особами. Дане дослідження сприятиме вивченню культурного процесу на Волині. Метою дослідження є аналіз культурного розвитку волинського краю та ролі української інтелігенції в цьому процесі. Методологічну основу становить порівняльно-історичний підхід, що передбачає сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дозволяють виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в їхньому розвитку. В основу дослідження покладено з'ясування історичної тяглості поняття «культурно-освітня діяльність», що дозволить сформулювати сучасну ґрунтовну й об'єктивну концепцію новітньої історії Волині, сприятиме глибшому розумінню тих досить суперечливих процесів, що відбувалися на теренах Волинського воєводства в 1918–1939 роках.

Ключові слова: Волинь, товариства, культура, інтелігенція, митці, розвиток.

Filipovych Myroslava,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Honorary Professor of the Baltic Research Institute for Economic Sphere Transformation,
Riga, Republic of Latvia,
Associate Professor at the Department of Documentation and Information Activities of the Academy of
Recreational Technologies and Law
orcid.org/0000-0002-3220-6746
Researcher ID: GPW-7877-2022
filmira@ukr.net*

Kushpetiuk Olena,

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Information, Library and Archival Affairs
Separate Structural Unit of the Higher Educational Institution
“Open International University of Human Development “Ukraine””
Lutsk Institute of Human Development
orcid.org/0000-0001-5945-2288
OlenaKushpetiuk@i.ua*

CULTURAL EVOLUTION OF VOLYN BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The period of the 20–30s of the twentieth century for the Ukrainian population of Volyn was marked by sharp contradictions, tragic events, deformations of economic, social and national character. Therefore, national liberation moods did not stop during this time and, depending on certain conditions, became more and more acute. This difficult and in many ways contradictory period in the history of the Ukrainian intelligentsia Volyn became the Ukrainian cultural “Piedmont”. In the period between the two world wars, thanks to the efforts of Ukrainians from the Dnieper region, who took on the mission of the driver of the national liberation movement, the creator of the national ideology, political parties, public associations, collectors and defenders of national culture, Volyn residents managed to preserve their own self-identification, national affiliation and acquire considerable cultural achievements. The proposed article is devoted to the analysis of the cultural and educational environment of Volyn in 1918–1939, as well as to clarify the successes and problems that arose during the period under study for public and artistic organizations and individuals. This study will contribute to the study of the cultural process in Volyn. The purpose of the study is to analyze the cultural development of the Volyn region and the role of the Ukrainian intelligentsia in this process. The methodological basis is the comparative-historical approach, which provides for a set of cognitive means, procedures that allow to identify similarities and differences between the phenomena under study, to determine their genetic kinship (connection by origin), general and specific in their development. The study is based on the clarification of the historical continuity of the concept of “cultural and educational activity”, which will allow the formation of modern thorough and objective concept of the modern history of Volyn and will contribute to a deeper understanding of those rather contradictory processes that took place in the Volyn Voivodeship in 1918–1939.

Key words: Volyn, societies, culture, intelligentsia, artists, development.

В історії становлення і життєдіяльності волинської національної еліти вирізняються кілька основних періодів, які в той чи інший спосіб найбільш яскраво відображають умови та процес становлення провідної верстви населення Волинського краю. Натеper уже здійснено деякі спроби аналізу й оцінювання діяльності української інтелігенції міжвоєнного періоду, її громадських організацій. Так, досліджується тема порушується у працях В. Борщевича (Борщевич, 2000), Л. Марківської (Марківська, 2003), С. Пономаренко (Пономаренко, 1997),

М. Філіпович (Філіпович, 2018; Філіпович, 2022), П. Шиманського (Шиманський, 1997).

Нині науковці виділяють кілька основних етапів культурної еволюції Волині, зокрема такі історично вагомі та результативні періоди волинської історії, як Галицько-Волинська держава (XIII–XIV ст.), Острозький період (XVI – початок XVII ст.). Останній оцінюється як «золотий вік» Волині, коли вона відіграла роль лідера українського Просвітництва. Далі констатується тривалий період малорухомого «застійного» існування, що призвело

до «периферійного комплексу», який тривав майже до початку XX ст. На початку 900-х рр. відбувається новий виток волинського національно-культурного відродження, пов'язаний як з окремими персоналіями (родина Косачів і Леся Українка), так і із громадськими організаціями («Володимир-Волинське музично-драматичне і художнє товариство», «Луцьке артистичне товариство»).

Українська дослідниця М. Богачевська-Хом'як вказує на те, що точного визначення інтелігенції нині не існує, хоча майже п'ятдесят років у наукових та інших колах точиться дискусія, хто і що саме творить інтелігенцію. «Інтелігенція – це прошарок населення з освітою та суспільним зацікавленням, який незалежно від класового походження чи суспільного статусу виявляє в першу чергу загальногромадський інтерес. У східноєвропейському контексті інтелігенція – явище позитивне, це творчі сили народу, на сторожі народних вольностей перед тиранською державою» (Кутузова, 2003, с. 12).

Як відзначав свого часу О. Ковалевський, завдяки зусиллям українців з Наддніпрянщини, Поділля, які внаслідок буремних подій 1917–1920 рр. опинились у Волинському краї, відбулось «зменшення значення маси та збільшення авторитету її інтелігенції» (Українська нива, 1933, с. 5). Саме вона стала тією субстанцією, з якої згодом сформувалась місцева українська інтелігенція на Волині.

Саме цей період, міжвоєнний, дістав промовисту назву – «волинський Ренесанс», завдяки діяльності композиторів М. Тележинського, М. Левицького, А. Річинського, журналіста П. Певного, майбутнього патріарха Української автокефальної церкви С. Скрипника, літераторів Т. Ловецького, А. Горленка, А. Ланового, Б. Лазаревського, О. Станчук, Г. Орлівни, І. Матвіюк, І. Степанюк, В. Китаєвського, М. Калинчук, О. Підгірського, корифеїв української народної хореографії В. Авраменка, М. Подригулі, О. Бахова, режисера Д. Сідих, театрального діяча М. Певного, актора Г. Березовського, бандуристів Г. Білогубової, К. Місевича, Д. Щербини, випускника Празької консерваторії Р. Савицького, актриси Н. Гордієвської, співаків Л. Бабіюк, О. Поліщука, актора й режисера М. Орла-Степняка, науковців М. Кобрина, Б. Білецького, архітектора С. Тимошенка,

краєзнавців-дослідників А. Дублянського, Л. Маслова та багатьох інших.

Вони утверджували риси національної самобутності й української ментальності. Згуртованість і єдність – особливість національного руху, адже ними керувало щире прагнення підняти духовний розвиток українського суспільства на вищий щабель.

Зараз історики мають можливість належно оцінити титанічну громадсько-політичну й культурно-освітню діяльність кращих представників тогочасної інтелігенції: І. Власовського, Г. Гладкого, М. Левицького, О. Левчанівської, В. Островського, Г. Степури.

Проти колоніального режиму Польщі була спрямована творчість М. Калинчука – одного з авторів радикальної західноукраїнської і прогресивної зарубіжної преси (газети «Сила», «Сель-Роб», тижневик «Світло», журнали «Нові шляхи», «Металеві дні», «Західна Україна», «Робітниця» та інші).

Українська поетеса, учителька з Турійська, Г. Жежко розпочала свій творчий шлях на початку 20-х рр. XX ст. одночасно з молодими волинськими літераторами «нової хвилі» М. Калинчуком, В. Мизинцем, Г. Орлівною, О. Ляторинською, І. Степанюком, К. Поліщуком та іншими. Часто не схожі за своїми устремліннями й політичними переконаннями, вони любили рідну Волинь, оспівували її красу у своїх творах.

М. Черкавський – редактор «Громади» й «Української громади», як згадує У. Самчук, це був «солідний пан, видатний культурний і політичний діяч, який ще за царського часу викладав у середніх школах і видав українською мовою кілька брошур на тему «Прогресу» <...> Він був директором Дерманської учительської семінарії <...> Благородного вигляду добродій з тихим, хрипливатим голосом, до якого ми всі мали особливий респект, бо він був автором книжкових публікацій. За перших виборів до польського Сейму і Сенату 1922 р. він став сенатором й головою української сенаторської фракції, далі був активним громадянином» (Філіпович, 2002, с. 143).

Ще однією видатною особистістю на Волині постає І. Власовський – український політичний, церковний і громадський діяч, педагог, публіцист та історик. Народився в 1883 р. на Харківщині. Закінчив Київський університет

святого Володимира й Київську духовну академію. У 1918 р. він приїздить на Волинь. Маючи досвід педагогічної роботи, очолює Луцьку чоловічу гімназію і працює на посаді директора до 1924 р. І. Власовський розпочинає і завершує її українізацію, робить перші кроки до перетворення від чоловічої до змішаної. У Луцьку, таким чином, з'являється перша українська гімназія. Свою громадську й політичну діяльність І. Власовський продовжує в 1920 р. організацією в Луцьку за польської влади товариства «Просвіта», очоливши його культурно-освітню секцію.

У міжвоєнний період І. Власовський опублікував низку розробок: «Церковний рух на Волині», «Пам'ятки архітектури старого Луцька: Замок Любарта», «Пам'ятки архітектури старого Луцька: Старі Церкви», «Луцька «Просвіта» (10 років просвітницької праці)».

Доля, життя і творчість письменника та публіциста, композитора, діяча культури, талановитого педагога, лікаря, народного демократа М. Левицького значною мірою пов'язані з Волинню. Із 1927 по 1932 р. М. Левицький разом із сім'єю сина проживає в Луцьку. Працює вчителем української мови початкових класів української гімназії, дбає про мовну культуру, читає в міській бібліотеці лекції з історії України, у гімназії – з питань етики, організовує разом з учнями виставку волинських крашанок, гімназійний гурток бандуристів, сам чудово грає на піаніно, бандурі, кобзі, гітарі, вчить дітей співати, ділиться спогадами про Лесю Українку. Боляче М. Левицький переживає факти соціального, національного духовного гноблення українців польськими властями, з повагою ставиться до людей різних національностей, багато допомагає хворим людям, особливо дітям.

Під час дослідження даного періоду не можна не згадати таку колоритну постать на фоні національно-визвольних змагань 1920–1940-х рр., як письменник і політичний діяч У. Самчук. Він народився в 1905 р. у селянській сім'ї в Дермані на Волині. Вчився в гімназії у Крем'янці, з 1925 р. почав друкувати оповідання в журналі «Духовна бесіда» у Варшаві й інших журналах. У 1936 р. твори були видані окремою збіркою під назвою «Віднайдений рай». Із 1926 р. У. Самчук став постійно співпрацювати з «Літературно-науковим вісником», «Дзвоном» (Львів),

«Самостійною думкою» (Чернівці), «Розбудовою нації» (Берлін). Окремо виділимо історико-мемуарний нарис «На білому коні». Для сучасників великий інтерес становить бачення автором соціальних, психологічних і духовних умов розвитку краю та його національної еліти.

Активний діяч революційного підпілля, український поет і публіцист, член літературної організації «Гроно», В. Мизинець у своїх творах відобразив злидні й експлуатацію трудящих Волині, їхню боротьбу за соціальне й національне визволення.

М. Тележинський у 1934 р. видав збірник Волинських українських народних пісень для мішаних хорів. У збірнику були вміщені пісні: «Ой, чиї це воли», «Через Дунай кладочка», «Ой, п'яна ж бо я, п'яна», «Гей ішли воли із-за гори», «Кучерявий Марку, щось маю казати», «Бідна моя головонько», «Ой ти знав, нащо брав міщанку з міста», «Ой, іду, йду, йду»; колядки – «Нова радість стала», «Видить Бог», «Небо і земля».

Він же написав низку розвідок, присвячених ролі української пісні в історії народу, і зазначив: «Кожний нарід пізнаємо в тому, що він утворив. Явища його культурного життя в проявах його творчого духу – це той матеріал, що дає нам змогу з'ясувати собі, – що то за нарід, чим багатий він і чие в нього самостійного культурного існування. Своєю культурою народ виявляє своє національне обличчя, себто, чим відрізняється він від інших народів» (Українська нива, 1931, с. 3). «Музичні замітки: Дві річниці – до смерті М. Лисенка та К. Сетценка»; «Катерина – опера М. Аркаса».

П. Певний у 1931 р. у своїй промові сказав: «Волинь є П'ємонтою української культури: <...> маємо стверджувати, що український нарід Волині доріс до відродження його давніх традицій, коли Волинь була форпостом європейської культури на Сході Європи і П'ємонтою української культури» (Українська нива, 1931, с. 3).

Не менш славились роботи митців народних ремесел і художників Волині. Так, у 1927 р. у Варшаві було засновано гурток художників, із 15 членів якого 12 були волинянами. Ціллю даного товариства був розвиток українського пластичного мистецтва й гуртування навколо цієї ідеї молодих артистичних сил. Завдяки зусиллям цього гуртка відбулась виставка

волинських народних килимів (пасеків) і роботи В. Зварича на VIII митецькій виставці у Варшаві (1935 р.).

Український мистецький гурток пропагував художні твори українських митців. 9 червня 1935 р. в Луцьку була відкрита виставка із трьох відділів: 1-й – зарисовки українського народного мистецтва та проекти до урядження внутрішньої архітектури; 2-й – праці зі станкового малярства – темпера, олія, акварель; 3-й – графіка, як чиста, так і прикладна.

Сучасники досить високо оцінили представлені здобутки. Найбільш схвальні відгуки отримали роботи у стилі темпери П. Мешка «Хресна дорога», «Natur-morte № 56», пейзаж «Верби», Д. Дунаєвського «Natur-morte» (темперові й олійні). «У протилежність П. Мешкові, якого передусім цікавить форма, Д. Дунаєвський звертає увагу на кольористичні пошукування і цілковито опановує ризиковані моменти гори кольорів. З його праць найбільш цікаві «Natur-morte» (темпера, ч. 29) та олійні «Риби» і «Донька міста».

Поважні праці високої мистецької вартості представлено Н. Хасевичем, як у малярстві, так і у графіці, досконало виглядають й дереворити – «Natur-morte» (темпера ч. 14). З графіки дуже цікаві його дереворити: алфавет та exlibris-и. Особливої уваги заслужили доробки Петра Холодного «Хата в садку», «Портрет дівчини» й «Зима» та деякі праці П. Адрусіва, «Танок», Наталії Тищенко, Григорія Пазюка, акварелі Г. Кабайдівни – «Natur-morte», акварелі Л. Маслова: зарисовка Луцького замку, архітектонічні опрацювання Волинських пам'ятників народного мистецтва» (Українська нива, 1933, с. 4).

Велику популярність мало художнє видання гуртка «Спокій» «Дереворити» (250 екз.) – обгортка Н. Хасевича, вміщено роботи В. Васівського та П. Холодного.

Загалом, «у Луцьку так багато визначних артистів-малярів, правдивих, талановитих і вправних». Сенатор М. Маслов у 1933 р. констатував, що «ми – волиняни маємо новий культурний-мистецький дорібок» (Українська нива, 1933, с. 4).

У Луцьку та Крем'янці були створені підкомісії Українського наукового інституту у Варшаві з перекладу Святого Письма та Богослужбових книг українською мовою, головою яких був митрополит Діонісій. Луцька підкомісія

опрацювала переклади панахид, похорону мирян і дітей, чинів хрещення, заручин, вінчання, акафісти Ісусу Христу, Пресвятій Богородиці, Преподобному Іову Почаївському – отцем І. Губою.

Крем'янецька підкомісія переклала Святе Письмо – Апостольське Посланіє, Апокаліпсис, Літургія Іона Золотоустого – переклад здійснив професор М. Кобрин.

Прогресивні діячі культури, культурно-освітні організації поширювали й пропагували твори українських письменників. Цим опікувалося Наукове товариство ім. Т. Шевченка, яке мало свої книгарні в Луцьку, Ковелі, Кременці; кооперативна спілка «Наша культура» із книгарнями у Здолбунові, Рівному, Ковелі, Сарнах, Луцьку, Дубно та Горохові. У популяризації наукових знань певну роль відіграло Волинське товариство приятелів науки, яке існувало в Луцьку, Товариство краєзнавців, об'єднання лікарів, інженерів, радіоаматорів, журналістів.

Завдяки старанням краєзнавців Волинський Воєводський уряд визнав за пам'ятники старовини церкву Св. Трійці і Марії Магдалини в Затурцях Киселинської гміни Горохівського повіту, як «характеристичний тип архітектури старо-бароковий (1642 р.) з однією вежею на фронті разом з парафіяльним будинком» (Українська нива, 1931, с. 3). Значну культурницьку роботу серед волинян розгорнули «Просвіти», «Рідна школа», «Союз українок», Товариство імені Петра Могили, Товариство опіки над школами імені Лесі Українки, Братство Чесного Христа, дитячі пластунські організації, «Просвітянські хати» та низка інших громадських інституцій, які відкривали в містах і селах бібліотеки й читальні.

На Волині в міжвоєнний період діяло понад 40 українських об'єднань, серед яких 28 культурного й освітнього спрямування. Ніде в її попередній історії ми не спостерігаємо такого розмаїття громадських об'єднань української спільноти. Діяли й народні університети – сільські наукові інституції. Створені зусиллями представників української інтелігенції за прикладом народних університетів у Данії, у с. Михайлівці Крем'янецького повіту з 1932 р., с. Ружнів біля Турійська на Ковельщині.

Відомі діячі луцької «Просвіти» виступали з рефератами перед населенням. У них висвітлювалися сторінки історії українського народу,

давалась характеристика політичних і культурних діячів України. У просвітницькій роботі брали участь О. Богуславський, О. Ковалевський, Є. Петриківський. У 1920–1921 рр. були прочитані лекції І. Власовським («Б. Грінченко і його творчість»), «Становище України у державному бюджеті минулої Росії»), Х. Приступою («Про українську мову»), В. Федоренком («Любов до рідного краю в українських письменників»), Р. Шклярем («Творчість Павла Грабовського», «Розвиток українського театру», «Національні здобутки українського народу»), Ю. Черевком («Національне і соціальне питання»).

Велику роботу щодо збереження та збагачення національних традицій проводили мистецькі колективи, закладаючи фундамент подальшого культурного розвитку краю шляхом масових сходів, зборів, концертів, академій і вистав, організовували традиційні вечорниці, церковні відправи, народні забави (наприклад, Різдвяні свята), вшанування пам'яті Лесі Українки, Т. Шевченка, С. Петлюри й інших видних українських діячів.

Віддаючи шану громадському, політичному українському діячу С. Петлюрі щорічними академіями, що проводились майже протягом усього міжвоєнного періоду, у 1936 р. була видана книга «Волинь – С. Петлюрі: збірник статей», де помістили святкові реферати О. Ковалевського, С. Скрипника, С. Письменного, М. Маслова й інших.

У сфері театрального мистецтва діяли Театральний гурток українського Добродійного

товариства у Кременці, у якому працював артист Київського українського театру М. Садовського Г. Березовський. У Луцьку з 1928 р. діяв на постійні основі український театр під орудою М. Певного, майже в кожному волинському селі – аматорський драматичний театр, завдяки чому українські селяни прилучались до драматургії, класики.

І хоча посол П. Певний говорив, що «Волинь – консервативна, а Львів – реакційний», протягом міжвоєнного періоду були сформовані міцні підвалини для нового українського життя на Волині, бо у процесі розвитку й поглиблення українського культурницького руху, опираючись на *«консерватизм думання середнього покоління, повстала на місцях еліта, як провід, що не могла довгий час прийти до голосу, через політичну шумовину і розгартіяш в колах інтелігенції»* (Українська нива, 1931, с. 3). Ця еліта продовжила боротьбу за вільну, самостійну Україну, сформувала на теренах Волині Українську повстанську армію, а згодом стала тим підґрунтям, яке дозволило на початку 90-х рр. XX ст. здобути таку бажану суверенність.

Отже, побіжний перелік окремих фактів досить красномовно свідчить про існування такого явища, як «волинський ренесанс». Це підтверджується кожним прізвищем, кожною назвою чи то художнього колективу, чи громадського товариства, чи то видання, адже за ними стоїть неосяжна інтелектуальна спадщина, яку ми відкриваємо для себе і яку навряд чи у змозі відновити повністю.

Список використаних джерел:

- Борщевич, В. (2000). Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. XX ст.): монографія. Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки. 254 с.
- Кутузова, Г. (2003). Проблема інтелігенції в концепції В. Липинського. *Актуальні проблеми суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI ст. Шості читання пам'яті В. Липинського. Матеріали доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (17 квітня 2003 р.)*. Луцьк. С. 12–14.
- Марківська, Л. (2001). Формування української інтелігенції Волині (від найдавніших часів до 40-х рр. XX ст.). *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. № 5. С. 86–90.
- Пономаренко, С. (1997). Культурно-освітня діяльність «Просвіти» на Волині у 20–30-х рр. *Наукові записки аспірантів*. Луцьк, Вип. 1. С. 34–37.
- Українська нива. (1931). Луцьк. 30 серпня.
- Українська нива. (1933). Луцьк. 12 квітня.
- Шиманський, П. (1997). Музичне мистецтво Волині у 20–30-х рр. XX ст. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Вип. 11: Мистецтвознавство. С. 80–84.
- Філіпович, М. (2002). Музично-драматична діяльність Луцької повітової «Просвіти». *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Вип. 10: Історичні науки. Луцьк. С. 142–147.

Філіпович, М. (2022). Методичне забезпечення просвітницько-виховних заходів громадських організацій Волині в 1920–1930 рр. *Літопис Волині*, 63–68. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.spec.12>

Філіпович, М. (2018). Політичні умови діяльності громадських організацій на Волині 1918–1939 рр. *Літопис Волині*, (19), 78–82. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/82>

References:

Borshchevych, V. (2000). *Ukrainske tserkovne vidrodzhennia na Volyni (20–40-vi rr. XX st.)* [Ukrainian Church Revival in Volyn (20–40s of the XX century)]: monohrafiia. Lutsk: Red.-vyd. viddil “Vezha” Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. 254 s.

Kutuzova, H. (2003). Problema intelihtentsii v kontseptsii V. Lypynskoho [The Problem of the Intelligentsia in the Concept of V. Lypynsky]. *Aktualni problemy suspilstva: istorychna spadshchyna, realii ta vyklyky XXI st. Shosti chytannia pamiati V. Lypynskoho. Materialy dopovidei uchasykyv Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (17 kvit. 2003 r.)*. Lutsk. S. 12–14.

Markivska, L. (2001). Formuvannia ukrainskoi intelihtentsii Volyni (vid naidavnishykh chasiv do 40-kh rr. XX st.) [The Formation of the Ukrainian Intelligentsia of Volyn (from Ancient Times to the 40s of the XX Century)]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*. № 5. S.86–90.

Ponomarenko, S. (1997). Kulturno-osvitnia diialnist “Prosvit” na Volyni v 20–30-kh rr. [Cultural and Educational Activities of “Prosvit” in Volyn in the 20s – 30s]. *Naukovi zapysky aspirantiv*. Lutsk, Vyp. 1. S. 34–37.

Ukrainska nyva [Ukrainian field], (1931). Lutsk. 30 serp.

Ukrainska nyva [Ukrainian field], (1933). Lutsk. 12 kvit.

Shymanskyi, P. (1997). Muzychne mystetstvo Volyni u 20–30-kh rr. XX st. [Musical art of Volyn in the 20s and 30s. 20th century]. *Naukovyi visnyk VDU im. Lesi Ukrainky*. Vyp. 11: Mystetstvoznau. S. 80–84.

Filipovych, M. (2002). Muzychno-dramatychna diialnist Lutskoï povitovoi “Prosvity” [Musical and dramatic activities of the Lutsk district “Prosvita”]. *Naukovyi Visnyk VDU im. Lesi Ukrainky*. Vypusk 10. Istorychni nauky. Lutsk. S. 142–147.

Filipovych, M. (2022). Metodychne zabezpechennia prosvitnytsko-vykhovnykh zakhodiv hromadskykh orhanizatsii Volyni u 1920–1930 rr. [Methodological support of educational activities of public organizations of Volyn in 1920–1930]. *Litopys Volyni*, 63–68. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.spec.12>

Filipovych, M. (2018). Politychni umovy diialnosti hromadskykh orhanizatsii na Volyni 1918–1939 rr. [Political conditions of the activities of public organizations in Volyn in 1918–1939]. *Litopys Volyni*, (19), 78–82. Retrieved from: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/82>

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Чалаван Віктор Арісович,

кандидат історичних наук,

докторант

Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки

Національної академії аграрних наук України

orcid.org/0009-0008-1253-4057

vchal77@ukr.net

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЕНТОМОЛОГІЇ ТА ФІТОПАТОЛОГІЇ НА ГАЛУЗЕВИХ ДОСЛІДНИХ СТАНЦІЯХ УКРАЇНИ (ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ – 1920-ТІ РОКИ)

У статті схарактеризовано ентомологічні та фітопатологічні дослідження, здійснені на початку ХХ століття – 1920-х років на Полтавській і Харківській сільськогосподарських дослідних станціях, а також Одеській станції виноградарства та виноробства. Встановлено, що під керівництвом відомих українських учених-ентомологів, мікологів, фітопатологів М. Курдюмова, О. Знаменського, А. Потебні, Т. Страхова, І. Ємельянова, В. Аверіна, І. Сербінова не лише обґрунтовано основи сільськогосподарської ентомології та фітопатології, а й розроблені агротехнічний, хімічний і біологічний методи боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур. До 1917 року (і далі, у 1920-х роках) співробітниками дослідних станцій накопичено велику кількість інформації про видовий склад і біологію шкідливих комах і паразитних грибів, що надалі окреслило спеціалізацію наукових досліджень різних регіонів: у Полтавському та Харківському вивчалися переважно хвороби та шкідники зернових культур, для боротьби з якими застосовувався агротехнічний метод; на півдні України – шкідники та хвороби плодових культур, винограду, а також пшениці.

Уважаємо, що саме на обласних станціях як комплексних дослідних установах, розміщених у головних природних зонах, уперше були створені сприятливі умови для формування дослідної сільськогосподарської фітопатології, яка мала більші можливості порівняно з односторонньою рецептурною фітопатологією, базованою суто на вивченні збудників інфекційних захворювань. Закладений А. Потебнею ще на початку функціонування фітопатологічного відділу Харківської дослідної станції принцип вивчення взаємодії між збудником хвороби й рослиною в різних природних і створених умовах сприяв прогресу науково-дослідної думки у фітопатології, що надалі вплинуло на підвищення врожайності сільськогосподарських культур і вдосконалення прийомів землеробства.

Ключові слова: сільськогосподарська дослідна станція, сільськогосподарська ентомологія, фітопатологія, мікологія, галузеве експериментаторство, шкідники сільськогосподарських культур, захист рослин.

Chalavan Victor,

Candidate of History,

Doctoral Student

National Scientific Agricultural Library of the

National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

orcid.org/0009-0008-1253-4057

vchal77@ukr.net

SCIENTIFIC RESEARCH IN AGRICULTURAL ENTOMOLOGY AND PHYTOPATHOLOGY AT SECTORAL RESEARCH STATIONS IN UKRAINE (EARLY 20TH CENTURY – 1920S)

The article characterizes entomological and phytopathological research conducted in the early 20th century – 1920s at the Poltava and Kharkiv agricultural research stations, as well as the Odesa viticulture and winemaking

station. It was established that under the guidance of prominent Ukrainian scientists – entomologists, mycologists, and phytopathologists M. Kurdiumov, O. Znamensky, A. Potebnia, T. Strakhov, I. Emelyanov, V. Averin, and I. Serbinov – not only were the foundations of agricultural entomology and phytopathology substantiated, but also agrotechnical, chemical, and biological methods of controlling agricultural crop pests were developed. By 1917 (and further in the 1920s), research station staff had accumulated a significant amount of information on the species composition and biology of harmful insects and parasitic fungi, which subsequently defined the specialization of scientific research in different regions: in Poltava and Kharkiv, the main focus was on the diseases and pests of grain crops, for which agrotechnical methods were used; in southern Ukraine – the pests and diseases of fruit crops, grapes, and also wheat.

We believe that it was precisely at the regional stations, as comprehensive research institutions located in key natural zones, that favorable conditions were first created for the formation of experimental agricultural phytopathology, which had greater potential compared to the one-sided recipe-based phytopathology, based exclusively on the study of infectious disease agents. The principle of studying the interaction between the disease agent and the plant in various natural and created conditions, laid down by A. Potebnia at the beginning of the phytopathological department of the Kharkiv research station, contributed to the progress of scientific research in phytopathology, which subsequently influenced increased agricultural crop yields and the improvement of farming techniques.

Key words: agricultural research station, agricultural entomology, phytopathology, mycology, sectoral experimentation, agricultural crop pests, plant protection.

Постановка проблеми. Сільськогосподарська дослідна справа на теренах України наприкінці XIX – на початку XX ст. не обмежувалася галузями рільництва й тваринництва, а охоплювала надзвичайно широкий спектр наукових напрямів, які саме в зазначений період зазнавали диференціації та поступових процесів інституалізації. До початку минулого століття у прикладній ентомології, мікології та фітопатології було накопичено достатній обсяг теоретичних знань, які потребували дослідної перевірки на практиці та фактичного експериментального впровадження в сільське господарство, що могло втілитися лише в роботі науково-дослідних установ, якими стали спеціалізовані станції із захисту рослин і ентомологічні (міко-ентомологічні, фітопатологічні) відділи дослідних сільськогосподарських станцій.

На початку XX ст. в Україні серед найбільших функціонували: 1) Смілянська ентомологічна (згодом – міко-ентомологічна) станція, заснована в 1901 р. Усеросійським товариством цукрозаводчиків; 2) Київська ентомологічна станція (згодом – Станція з боротьби зі шкідниками рослин) Київського землеробського синдикату (відкрита в 1903 р.); 3) відділ сільськогосподарської ентомології Полтавської дослідної сільськогосподарської станції (з 1910 р.); 4) фітопатологічний і ентомологічний відділи Харківської обласної сільськогосподарської станції (з 1913 р.); 5) фітопатологічний і ентомологічний відділи Одеської станції виноградарства та виноробства (з 1916 р.).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на те, що історіографія розвитку ентомологічних і фітопатологічних досліджень в Україні на початку XX – у 1920-х рр. є досить обширною, питання наукової діяльності дослідних станцій із зазначених напрямів розробленим назвати складно. Зокрема, галузеві дослідження розглядалися переважно в персоніфікованому вимірі. Так, розвідки В. Гамалії присвячені дослідженню діяльності основоположника вітчизняної науки про бактеріальні хвороби рослин – професора Івана Львовича Сербінова (Гамалія, 2009), а також міколога й фітопатолога Андрія Олександровича Потебні (Гамалія, 2011). У статті І. Трускавецької (Трускавецька, 2014) увагу зосереджено на діяльності губернських ентомологів В. Мочульського, С. Мокржецького, Й. Пачоського, В. Поспелова. Серед досліджень останніх років відмітимо публікації І. Демуз (Демуз, 2023) і В. Мамрай (Мамрай, 2024). В останній із них здійснено короткий огляд головних наукових здобутків С. Мокржецького, Й. Пачоського, І. Ємельянова, В. Аверіна, фітопатологічні дослідження вчених (проф. І. Борщова, А. Потебні) у Харківському, Київському й Новоросійському університетах. Діяльність відділу ентомології Полтавської дослідної сільськогосподарської станції протягом 100 років від заснування окреслено в публікації Ю. Білявського (Білявський, 2010).

Отже, неопрацьованим залишається саме інституційний контекст, що охоплює процеси створення і діяльності в Україні розгалуженої

мережі науково-дослідних установ ентомологічного, фітопатологічного й мікологічного спрямування на початку XX ст. – у 1920-х рр.

Мета статті – охарактеризувати ентомологічні та фітопатологічні наукові дослідження сільськогосподарських дослідних станцій на початку XX ст. – у 1920-х рр. Варто відмітити, що в даній публікації обмежимося аналізом діяльності відповідних відділів Полтавської, Харківської та Одеської станцій, залишивши осторонь напрацювання Смілянської та Київської ентомологічних станцій, які функціонували на інших засадах.

Виклад основного матеріалу. Заснування перших станцій захисту рослин у країнах Європи припадає на 80-і рр. XIX ст. (наприклад, у Вашингтоні така була створена в 1886 р., у Берліні – у 1899 р.). У 1910-х рр. у межах Російської імперії, як зазначає В. Гамалія, налічувалося приблизно 10 мікологічних відділів дослідних станцій і 20 станцій захисту рослин (Гамалія, 2007, с. 254), проте, як відзначав міколог і фітопатолог А. Потебня, тогочасні дрібні районні станції (станції захисту рослин) опікувалися переважно введенням у практику перевірених і апробованих способів боротьби з визначеними хворобами, тоді як обласні дослідні станції здійснювали постановку наукових галузевих дослідів (Потебня, 1918, с. 7).

Загалом поширення в Російській імперії, зокрема в Україні, низки дослідних установ фітопатологічного й ентомологічного спрямування було зумовлено еволюцією на межі XIX–XX ст. наукових основ фітопатології та винайденням І. Мечниковим нового біологічного методу боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур. У зазначений період почала диференціюватися і прикладна ентомологія на: сільськогосподарську (вивчалися шкідники польових, плодових і овочевих культур), лісову (шкідники лісу), медичну й ветеринарну (кровосисні комахи, переносники інфекційних і паразитарних захворювань людини й тварин). Значне поширення шкідників, яке завдавало збитків економіці країни, потребувало централізації досліджень та розроблення заходів боротьби з ними в державних масштабах.

Шкідливу ентомофауну сільськогосподарських культур в Україні вивчали спеціальні ентомологічні комісії зі співробітників земств і університетських професорів, створені наприкінці

XIX ст. в найбільших містах (Харкові – у 1878 р., Одесі – у 1882 р., інших). Комісіями укладалися щорічні огляди поширення шкідників і хвороб сільськогосподарських культур. Уперше оплачувані посади губернських ентомологів були введені після проведення в 1887 р. чергового ентомологічного з'їзду.

До початку XX ст. прикладна ентомологія, фактично, ще залишалася складником зоології і трактувалася досить неоднозначно: з одного боку, її вважали науковою галуззю, яка обмежувалася лише вивченням біології комах-шкідників, залишаючи розроблення практичних способів боротьби з ними безпосередньо агрономам; з іншого – навпаки, її розглядали як практичну дисципліну, спрямовану на винайдення методів боротьби зі шкідниками. З початком XX ст. на ентомологічних земських з'їздах почали частіше лунаати думки щодо необхідності перевірки на практиці методів боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур саме на сільськогосподарських дослідних станціях. Пальму першості в цьому відношенні взяла Полтавщина.

У 1910 р. Полтавське дослідне поле трансформувалося в дослідну сільськогосподарську станцію, при якій було відкрито низку нових відділів, які взялися за вивчення спеціальних питань агрономії. Серед таких і відділ сільськогосподарської ентомології Полтавської дослідної станції, створений у липні 1910 р. Осередок став першим у Російській імперії ентомологічним відділом при дослідній станції, яким уже протягом перших років функціонування були напрацьовані базові методики галузевих досліджень.

Відділ очолив ентомолог Микола Васильович Курдюмов (1885–1917 рр.). Дослідження сфокусувалися на вивченні шкідників рілництва: тлі, гессенської та шведської мушки (Труди ..., 1911, с. 4, 5). Розпочалося облаштування біологічної лабораторії. У результаті, саме за сприяння М. Курдюмова, на станції розпочали роботу інсектарій (спеціальна споруда для виведення комах), вегетаційний будинок (необхідний для широкої постановки дослідів зі штучним зараженням), виготовлений за власною конструкцією політермостат із 6 камерами, де підтримували необхідну температуру, потрібну для вивчення фаз розвитку й життєвого циклу комах (Білявський, 2010, с. 203), почали друкуватися спеціальні

випуски ентомологічного відділу – «Труды Полтавской сельскохозяйственной опытной станции» (Вип. 1 – уже в 1911 р.).

М. Курдюмовим, якого вважають засновником сільськогосподарської ентомології, обґрунтовано її основи, класифіковано більшість відомих тогочасних методів боротьби з комахами-шкідниками на фізичні й біологічні. Окрім того, ученим започатковано агротехнічний метод захисту рослин від шкідників, уперше обґрунтовано залежність видового складу фітофагів від кліматичних умов і видового складу харчових рослин (Писаренко, 2024, с. 71, 72). В одній із найважливіших праць – монографії «Главнейшие насекомые, вредящие зерновым злакам в средней и Южной России» (1913 р.) М. Курдюмовим подано біологічну характеристику понад 70 шкідників зернових культур (саранові, трипси, черепашки, совки, жуки, мухи (гессенська, шведська й інші), хлібний пильщик та інші) з розробленням методів боротьби з ними.

Незважаючи на те, що основним завданням відділу було вивчення шкідників злакових культур, М. Курдюмовим разом із практикантом І. Нікітіним на замовлення Департаменту землеробства протягом 1911–1912 рр. у садах С. Скліфасовської, поблизу станції, проводилися досліді боротьби із плодожеркою методом обприскування. Результати отриманих дослідів оприлюднені в 5 випуску «Праць <...>» (Труды ..., 1913).

Відділ тісно співпрацював із заснованим у 1914 р. Першим ентомологічним бюро Полтавської губернії, надаючи допомогу у визначенні шкідників сільськогосподарських культур, зразки яких надходили до Полтави з усієї території Росії. Вивчення мікологічного матеріалу, зібраного Ентомологічним бюро, проводилося мікологами дослідної станції Г. Спагаровим-Спангенбергом і М. Ніколаєвим. У відділі плідно працювали також практиканти В. Карпов (облік, спостереження та вивчення синьої льняної блохи), Б. Боженко, В. Лебідєва, В. Долін (вивчення дротяників), Н. Андрєєва (шведська та яра мухи), М. Дектярев (озима совка), І. Нікітін (досліді із плодожеркою та бруньковим довгоносоком), які в майбутньому стали відомими ентомологами.

З 1917 р. і до кінця 20-х рр. XX ст. на станції ентомологічними дослідженнями керував

Олександр Васильович Знаменський – доктор сільськогосподарських наук, автор ґрунтовного дослідження «Шкідники хлібних злаків» (1926 р.), який спрямував роботу відділу на вивчення шкідників зернових культур (шведської та гессенської мушки, пильщика) і культивування агротехнічного методу боротьби з ними (Сазанів, 1925, с. 20).

У 1924 р. співробітниками відділу вперше в Росії був розроблений проєкт організації всеукраїнської мережі спостережуваних пунктів, реалізований у 1925 р. О. Знаменським і Д. Оглобліним (однак мережа проіснувала лише до осені 1928 р.). Із часом за тим же проєктом було закладено мережу пунктів прогнозу й організовано «службу обліку стану й руху шкідників». Пізніше вчені відділу організували 20 пунктів спостереження, що стали початком нової організації «Служби шкідників», створеної Центральною станцією захисту рослин (СТАЗРа) після проведення адміністративної реформи. Для розроблення хімічного захисту рослин від шкідників у 1929 р. науковці відділу розпочали вивчення паризької зелені, фтористого барію, фтористого натрію, кремнефтористого барію і тютюнового екстракту, як ефективних засобів боротьби (Білявський, 2010, с. 203).

Фітопатологічний відділ Харківської сільськогосподарської дослідної станції відкрито влітку 1913 р. під керівництвом приват-доцента Харківського університету А. Потебні. До штату ввійшли Г. Спагаров-Спангенберг і Т. Страхов (Тимофій Данилович Страхов очолив відділ після смерті А. Потебні в 1919 р., надалі став основоположником справи захисту рослин у СРСР). До завдань відділу належало: 1) спостереження над життям і біологією шкідників; 2) вивчення взаємодії між рослинами та їхніми паразитами, т. т. стійкості та сприйнятливості до хвороб (у цьому контексті А. Потебня наголошував на необхідності тісної співпраці із селекційним відділом, який відповідав за відбір і виведення нових сортів, придатних до даних умов); 3) вивчення засобів боротьби із хворобами рослин (Потебня, 1918, с. 9, 10).

До 1917 р. відділ, що перебував на етапі становлення, зосередився переважно на розв'язанні першої групи завдань. Базою для проведення робіт слугував Ботанічний інститут університету; польові досліді проводилися на полях селекційного відділу; для проведення

лабораторних і вегетаційних робіт відведено окрему ділянку. У відкритій при відділі лабораторії, окрім власних співробітників, проходили заняття для студентів університету, які слухали курс фітопатології.

До 1918 р. сільськогосподарська фітопатологія зосереджувалася лише на вивченні морфології та біології фітопатогенних грибів і частково бактерій. А. Потебня був одним із представників найстарішої в Україні мікологічної школи, що почала формуватися в Харківському університеті від його відкриття на початку XIX ст. У науковому спадку вченого – 49 публікацій з питань патогенних мікроорганізмів (Чвіков, 2020). Саме в 1910-х рр. А. Потебнею підготовлено 3-томне ґрунтовне дослідження (яке, на жаль, так і не було надруковане за життя автора) – «Грибные паразиты высших растений Харьковской и смежных губерний», що ввійшло до переліку кращих праць вітчизняної мікології (Страхов, 1960, с. 235).

А. Потебня вважається засновником нового напрямку фітопатологічних досліджень і створення новаційних теоретичних концепцій, що розширили практичні заходи в боротьбі із хворобами рослин. Ці підходи пов'язані з «вивченням взаємодії між рослинами й паразитами», які вчений убачав у співпраці з відділами рільництва, селекції, овочівництва та садівництва, у виведенні хворобостійких сортів рослин і виявленні ступеня спеціалізації паразитів (Страхов, 1960, с. 239).

Звісно, закладені А. Потебнею в 1910-х рр. ідеї почали втілюватися в широких масштабах на станції спільно з відділами рільництва й селекції лише після 1920 р. На I Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1923 р. відділ фітопатології отримав найвищу нагороду «За зразкову постановку фітопатологічних дослідів (зокрема, за всебічне вивчення головні хлібних злаків)»; у 1920-х рр. отримано ґрунтовні дані щодо агротехнічних методів боротьби із хворобами, зокрема з іржею злаків, щодо хімічних і біофізичних засобів боротьби з головною, з методики й техніки польових дослідів тощо (Страхов, 1960, с. 237, 238). Спостережувані пункти за домовленістю з районними дослідними станціями перетворилися на філіали відділу фітопатології Харківської станції, що працювали за єдиною програмою. Фактично, уперше в історії дослідної справи була

реалізована ідея побудови стаціонарних фітопатологічних досліджень у масштабах окремо взятої природно-історичної зони.

Ентомологічний відділ Харківської сільськогосподарської дослідної станції, на чолі з І. Ємельяновим, відкрито влітку 1913 р. Однак робота відділу не зосередилася суто на сільськогосподарській ентомології, розроблялися загальні питання екології комах-шкідників та методи боротьби з ними. Головною польовою базою стала Сватівська дослідна станція (на Луганщині). Співробітниками вивчалися капустянки та клопи, їхні паразити – яйцеїди. Після І. Ємельянова в 1917–1919 рр. відділ очолювали Н. Добровольський, у 1922–1927 рр. – А. Рахманінов, за якого відділ набув поглибленої спеціалізації – «вивчення ентомологічних факторів появи врожаю в умовах господарства Харківської області як основи для організації заходів, які впливали на зменшення негативного впливу вищезазначених факторів» (Заговора, 1960, с. 189, 190). Базою для дослідів у 1920-х рр. стала також Сумська дослідна станція, з 1925 р. організовано спостережувані пункти в Куп'янську й Ізюмі. Шкідників польових культур у цей період вивчали Клоков, Новиченко, овочевих – Бондарович, Соловйова, шкідників садів – Комишний.

У 1927–1930 рр. обов'язки завідувача відділу виконував відомий зоолог, професор Віктор Григорович Аверін, за якого коло об'єктів для дослідження було суттєво розширено. З 1927 р. розпочато комплексні роботи з вивчення комах – переносників мозаїчної хвороби цукрового буряка (Новиченко). Проте головним об'єктом усіх програм відділу в 1920-х рр. залишалася гессенська мушка, її вплив на озиму пшеницю (дослідження А. Рахманінова), що вирізняло саме Харківську дослідну станцію серед інших у межах Радянського Союзу (Заговора, 1960, с. 190, 191).

Відкриті при Одеській станції виноградарства та виноробства в 1916 р. відділи фітопатології та ентомології, порівняно з аналогічними при дослідних станціях лісостепового регіону, фактично припинили існування на початку 1918 р. (Гернет, 1925, с. 21, 22). Вони спеціалізувалися на вивченні шкідників і хвороб не лише винограду, а загалом культурних рослин у районах поширення виноградної лози. Наприклад, практиканткою М. Діамандіди проводилися

спостереження над мармуровим хрущем і пластинокрилом, а також (іншими співробітниками відділу) – над хлібним довгоносом.

Фітопатологічний відділ станції очолив професор І. Сербінов – автор низки праць з мікології, мікробіології, фітопатології. Вивчав фізіологію грибів, бактеріальні хвороби бджіл, збудників захворювань промислових риб, мальків та ікри, грибові захворювання рослин, проте найбільш відомими вважаються його новаторські роботи в галузі бактеріозів рослин – бактеріального раку виноградної лози, плодових дерев, ягідних кущів (Гамалія, 2009, с. 183, 185).

У відділі, через опитувальники для населення, організовано збір відомостей про хвороби винограду в південних регіонах країни. Було закладено фітопатологічний гербарій і музей. Науково-дослідна діяльність полягала у вивченні нового бактеріального захворювання винограду, спричиненого мікроорганізмом *Micrococcus staphylophagus* nov. sp.; реалізовано дослідження біології паразитного грибка, збудника мілдью винограду, *Plasmopara viticola* Berl. et de Toni, унаслідок чого вперше отримано його чисті культури; досліджувалися також «фізіологічна плямистість» листя американських сортів винограду, бактеріальний некроз плодових дерев (ці досліді продовжувалися на станції і у 20-х рр. ХХ ст.); проведено експериментальні досліді із сірчано-вапняним складом і мідним штифтом для боротьби з мілдью винограду, які, однак, підтвердили неефективність їх застосування (Гернет, 1925, с. 50, 51).

Висновки. Отже, під керівництвом відомих українських учених-ентомологів, мікологів,

фітопатологів М. Курдюмова, О. Знаменського, А. Потебні, Т. Страхова, І. Ємельянова, В. Аверіна, І. Сербінова не лише обґрунтовано основи сільськогосподарської ентомології та фітопатології, а й були розроблені агротехнічний, хімічний і біологічний методи боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур. До 1917 р. (і далі, у 1920-х рр.) співробітниками дослідних станцій накопичено велику кількість інформації про видовий склад і біологію шкідливих комах і паразитних грибів, що надалі окреслило спеціалізацію наукових досліджень різних регіонів: у Полтавському та Харківському вивчалися переважно хвороби та шкідники зернових культур, для боротьби з якими застосовувався агротехнічний метод; на півдні України – шкідники та хвороби плодових культур, винограду, а також пшениці.

Уважаємо, що саме на обласних станціях (зокрема, Полтавській, Харківській і Одеській) як комплексних дослідних установах, розміщених у головних природних зонах, уперше були створені сприятливі умови для формування дослідної сільськогосподарської фітопатології, яка мала більші можливості порівняно з односторонньою рецептурною фітопатологією, базованою суто на вивченні збудників інфекційних захворювань. Закладений А. Потебнею ще на початку функціонування фітопатологічного відділу Харківської станції принцип вивчення взаємодії між збудником хвороби й рослиною в різних природних і створених умовах сприяв прогресу науково-дослідної думки у фітопатології, що надалі вплинуло на підвищення врожайності сільськогосподарських культур і вдосконалення прийомів землеробства.

Список використаних джерел:

- Білявський, Ю., Опара, М., Чекрізов, І., Гангур, В., Матвеева, О. (2010). Першому ентомологічному відділі в Росії – 100 років. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. № 3. С. 202–205.
- Гамалія, В. (2011). Внесок А. О. Потебні в розвиток вітчизняної фітопатології. *Наукові записки з української історії*. Вип. 21. С. 159–163.
- Гамалія, В. (2009). Діяльність основоположника вітчизняної науки про бактеріальні хвороби рослин І. Л. Сербінова (1872–1925). *Наука та наукознавство*. № 1. С. 179–188.
- Гамалія, В. (2007). Історія заснування та діяльності Смілянської ентомологічної станції. *Наука та наукознавство*. № 4. Додаток. С. 254–259.
- Гернет, В. (1925). За двадцать лет (1905–1924). Центральная научно-опытная винодельческая станция имени В. Е. Таирова и главные результаты ее работ. Одесса: Вид. Одеського Губвиконкому: 3-я Держ. друк. ім. Троцького, 91 с.
- Демуз, І. (2023). Громадські об'єднання вчених-ентомологів України ХІХ – початку ХХІ ст. *Науково-інноваційний розвиток агропромисловості як запорука продовольчої безпеки України: учора, сьогодні, завтра*: матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 19–20 квітня 2023 р. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», С. 148–152.

Заговора, А. В. (1960). Энтомологические исследования на Харьковской опытной станции (1913–1959 гг.). *Труды Украинского научно-исследовательского института растениеводства, селекции и генетики*. Т. 6: Вопросы экологии полевых культур и защиты растений. Харьков, С. 189–195.

Мамрай, В. (2024). Організація захисту рослин від шкідників і хвороб в Україні (кінець XIX ст. – початок 1930-х рр.). *Історія науки і біографістика*. № 1. С. 51–65. doi.org/10.31073/istnauka202401-04

Писаренко, В., Піщаленко, М., Логвиненко, В. (2024). Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція – колиска сільськогосподарської ентомології та агротехнічного захисту рослин на теренах України. *У кн.: Сільськогосподарська наука від «українського Ротамстеду» до сьогодні (до 140-річчя від дня заснування Полтавського дослідного поля): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (31 жовтня 2024 р., м. Полтава, Україна)*. Полтава, С. 70–73.

Потебня, А. (1918). Фитопатологический отдел, его организация, задачи и деятельность. Харьков: Тип. М. И. Левина, 52 с.

Сазанів, В. (1925). До 40-літньої роботи станції (1884–1924 рр.). Головніші висновки з робіт станції: Труды Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. № 40. Харків, 24 с.

Страхов, Т. (1960). Об организации и деятельности отдела фитопатологии Харьковской станции (1913–1930). *Труды Украинского научно-исследовательского института растениеводства, селекции и генетики*. Т. 6: Вопросы экологии полевых культур и защиты растений. Харьков, С. 235–240.

(1911). Труды Полтавской сельскохозяйственной опытной станции: Отдел сельскохозяйственной энтомологии: сборник научных трудов. Вып. 1 / Полтавское сельскохозяйственное общество; Сост. Н. Курдюмов. Полтава: Типо-литография Д. Н. Подземского, 27 с.

(1913). Труды Полтавской сельскохозяйственной опытной станции: Отдел сельскохозяйственной энтомологии: сборник научных трудов. Вып. 5. Плодожорка: По данным Полтавской сельскохозяйственной опытной станции. Сост. И. Никитин / Предисл. Н. Курдюмова; Полтавское общество сельского хозяйства. Полтава: Типо-литография Д. Н. Подземского, 74 с.

Трускавецька, І. (2014). Розвиток ентомологічних досліджень на теренах України (кінець XIX – початок XX ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Вип. 1 (3). С. 110–113.

Чвіков, В., Худич, А. (2020). Науковий спадок А. О. Потебні (1870–1919): неопубліковані матеріали третього тому монографії «Грибные паразиты высших растений Харьковской и смежных губерний». *У кн.: Освітні та наукові виміри природничих наук: збірник матеріалів I Всеукраїнської заочної наукової конференції, присвяченої 90-річчю заснування природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*, м. Суми, 8 грудня 2020 р. Суми. С. 177–179.

References:

Biliavskiy, Yu. V., Opara, M. M., Chekrizov, I. O., Hanhur, V. V., & Matvieieva, O. Yu. (2010). Pershomu entomologichnomu viddili v Rosii – 100 rokiv [The first entomological department in Russia is 100 years old]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, 3, 202–205 [in Ukrainian].

Hamaliia, V. M. (2011). Vnesok A. O. Potebni u rozvytok vitchyznianoї fitopatolohii [A. O. Potebnia's contribution to the development of domestic phytopathology]. *Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 21, 159–163 [in Ukrainian].

Hamaliia, V. M. (2009). Diialnist osnovopolozhnyka vitchyznianoї nauky pro bakterialni khvoroby roslyn I. L. Serbinova (1872–1925) [The activities of the founder of domestic science on bacterial plant diseases, I. L. Serbinov (1872–1925)]. *Nauka ta naukoznavstvo – Science and scientific studies*, 1, 179–188 [in Ukrainian].

Hamaliia, V. M. (2007). Istoriia zasnuvannia ta diialnosti Smilianskoi entomolohichnoi stantsii [History of the foundation and activities of the Smila Entomological Station]. *Nauka ta naukoznavstvo – Science and scientific studies*, 4, 254–259 [in Ukrainian].

Gernet, V. A. (1925). Za dvadtsat let (1905–1924). Tsentralnaya nauchno-opytная vinodelcheskaya stantsiya imeni V. E. Tairova i glavneyshie rezultaty ee rabot [For twenty years (1905–1924). The Central Scientific and Experimental Winemaking Station named after V. E. Tairov and the main results of its work]. Odessa, 91 p. [in Russian].

Demuz, I. O. (2023). Hromadski obiednannia vchenykh-entomolohiv Ukrainy XIX – pochatku XXI st. [Public associations of entomological scientists of Ukraine in the 19th and early 21st centuries]. *Naukovo-innovatsiyni rozvytok ahrovyrobnnytstva yak zaporuka prodovolchoї bezpeky Ukrainy: vchora, sohodni, zavtra: materialy III Vseukraïnskoi naukovopraktychnoi konferentsii, Kyiv, 19–20 kvitnia 2023 r.* [Scientific and innovative development of agricultural production as a guarantee of food security of Ukraine: yesterday, today, tomorrow: materials of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Kyiv, April 19–20, 2023]. Vinnytsia: TOV “TVORY”, (pp. 148–152) [in Ukrainian].

Zagovora, A. V. (1960). Entomologicheskie issledovaniya na Harkovskoy opyitnoy stantsii (1913–1959) [Entomological research at the Kharkov experimental station (1913–1959)]. *Trudy UkrNII rastenievodstva, selektsii i genetiki. T. 6: Voprosy ekologii polevykh kultur i zashchity rasteniy* [Proceedings of the Ukrainian Research Institute of Plant Growing, Selection and Genetics. Vol. 6: Issues of Ecology of Field Crops and Plant Protection]. Harkov, (pp. 189–195) [in Russian].

Mamrai, V. (2024). Orhanizatsiia zakhystu roslyn vid shkidnykiv i khvorob v Ukraini (kinets XIX st. – pochatok 1930-kh rr.) [Organization of plant protection against pests and diseases in Ukraine (end of the 19th century – beginning of the 1930s)]. *Istoriia nauky i biohrafistyka – History of science and biography*, 1, 51–65. doi.org/10.31073/istnauka202401-04 [in Ukrainian].

Pysarenko, V. M., Pishchalenko, M. A., & Lohvynenko, V. V. (2024). Poltavska derzhavna silskohospodarska doslidna stantsiia – kolyska silskohospodarskoi entomologii ta ahrotekhnichnoho zakhystu roslyn na terenakh Ukrainy [Poltava State Agricultural Research Station – the cradle of agricultural entomology and agrotechnical plant protection in Ukraine]. In book: *Silskohospodarska nauka vid “ukrainskoho Rotamstedu” do sohodennia (do 140-richchia vid dnia zasnuvannia Poltavskoho doslidnoho polia): zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (31 zhovt. 2024 r., m. Poltava, Ukraina)* [Agricultural science from the “Ukrainian Rothamsted” to the present day (to the 140th anniversary of the founding of the Poltava Experimental Field): collection of materials of the International Scientific-Practical Conference (October 31, 2024, Poltava, Ukraine)]. Poltava, (pp. 70–73) [in Ukrainian].

Potebnia, A. A. (1918). Fitopatologicheskii otdel, ego organizatsiia, zadachi i deyatelnost [Phytopathology department, its organization, tasks and activities]. Harkov, 52 p. [in Russian].

Sazaniv, V. I. (1925). Do 40-litnoi roboty stantsii (1884–1924 rr.). Holovnishii vysnovky z robit stantsii: Trudy Poltavskoi silskohospodarskoi doslidnoi stantsii [To the 40-year work of the station (1884–1924). The main conclusions from the work of the station: Proceedings of the Poltava Agricultural Research Station]. № 40. Kharkiv, 24 p. [in Ukrainian].

Strahov, T. D. (1960). Ob organizatsii i deyatelnosti otdela fitopatologii Harkovskoy stantsii (1913–1930) [On the organization and activities of the phytopathology department of the Kharkov station (1913–1930)]. *Trudy UkrNII rastenievodstva, selektsii i genetiki. T. 6: Voprosy ekologii polevykh kultur i zashchity rasteniy* [Proceedings of the Ukrainian Research Institute of Plant Growing, Selection and Genetics. Vol. 6: Issues of Ecology of Field Crops and Plant Protection]. Harkov, (pp. 235–240) [in Russian].

(1911). Trudyi Poltavskoy selskohozyaystvennoy opyitnoy stantsii: Otdel selskohozyaystvennoy entomologii: sbornik nauchnykh trudov. Vyip. 1 [Proceedings of the Poltava Agricultural Experimental Station: Department of Agricultural Entomology: collection of scientific papers. Issue 1]. Poltava, 27 p. [in Russian].

(1913). Trudyi Poltavskoy selskohozyaystvennoy opyitnoy stantsii: Otdel selskohozyaystvennoy entomologii: sbornik nauchnykh trudov. Vyip. 5. Plodozhorka: Po danyim Poltavskoy selskohozyaystvennoy opyitnoy stantsii. Sost. I. V. Nikitin [Proceedings of the Poltava Agricultural Experimental Station: Department of Agricultural Entomology: Collection of Scientific Papers. Issue 5. Codling Moth: According to the Poltava Agricultural Experimental Station. Comp. I. V. Nikitin]. Poltava, 74 p. [in Russian].

Truskavetska, I. (2014). Rozvytok entomologichnykh doslidzhen na terenakh Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [Development of entomological research in Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Istoriia – Scientific notes of the Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: History*, 1 (3), 110–113 [in Ukrainian].

Chvikov, V. S., Khudych, A. S. (2020). Naukovyi spadok A. O. Potebni (1870–1919): neopublikovani materialy tretoho tomu monohrafi “Gribnyie parazity vysshikh rasteniy Harkovskoy i smezhnykh guberniy” [The scientific legacy of A. O. Potebnia (1870–1919): unpublished materials of the third volume of the monograph “Fungal parasites of higher plants of Kharkov and adjacent provinces”]. In book: *Osvitni ta naukovy vymiry pryrodnych nauk: zbirnyk materialy I Vseukrainskoi zaochnoi naukovo konferentsii, prysviacheno 90-richchii zasnuvannia pryrodnycho-heohrafichnoho fakultetu Sumskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni A. S. Makarenka, m. Sumy, 8 hrudnia 2020 r.* [Educational and scientific dimensions of natural sciences: collection of materials of the 1st All-Ukrainian correspondence scientific conference dedicated to the 90th anniversary of the founding of the Faculty of Natural Sciences and Geography of the Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, December 8, 2020.] Sumy, (pp. 177–179) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

ФІЛОСОФІЯ

UDC 2-17+2-582.2+81'1+81'25+165.1

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.13>

Bilokopytova Nina,

*Candidate of Philosophical Sciences,
Doctoral Student at the Department of Philosophy,
Public Administration and Social Work
Zaporizhzhia National University
orcid.org/0000-0002-7260-0705
nina_turk@ukr.net*

THE PHILOSOPHICAL HERMENEUTICS OF HURUFISM: ON MYSTICAL LETTERISM IN ISLAMIC THOUGHT

This paper examines the philosophical hermeneutics of Hurufism, a mystical and esoteric movement within Islamic intellectual history that originated in the 14th century through the teachings of Fazlallah Astarabadi. Rooted in a metaphysical understanding of language, Hurufism asserts that letters, particularly those of the Arabic and Persian alphabets, possess ontological significance and are imbued with divine meaning. Hurufi doctrine regards the human face, body, and scripture as mirrors of a hidden alphabetic order that reflects the structure of the universe. Through a sophisticated synthesis of numerology (abjad), phonetic analysis, and symbolic correlation, Hurufism develops an interpretive system that transcends conventional exegesis. The movement treats the Qur'an not only as a textual revelation but also as a linguistic cosmos, wherein every letter contains infinite layers of esoteric meaning.

The article explores how Hurufism constructs a form of symbolic anthropology, mapping the letters onto the parts of the human body, especially the face, thus turning the human being into a microcosmic text. This embodied hermeneutics reconfigures the relationship between sign and referent, offering a radical alternative to both rationalist theology and legalistic scripturalism. By challenging the binary between the seen (zāhir) and the unseen (bāṭin), Hurufi thought contributes a unique and largely overlooked perspective to Islamic epistemology, cosmology, and semiotics. Ultimately, the paper argues that Hurufism should be recognized not merely as a mystical curiosity, but as a profound philosophical enterprise that integrates ontology, language, and revelation into a unified vision of sacred meaning. Specifically, the research introduces the concept of “*ontological hermeneutics of the letter*”, a model in which the Arabic letters (ḥurūf) are viewed as metaphysical structures that mediate divine, cosmological, and anthropological knowledge. This model reinterprets Hurufite thought as a philosophy of language and being, grounded in Qur'anic symbolism and informed by esoteric readings (ta'wīl) that operate across scriptural, corporeal, and cosmic levels.

Furthermore, the study proposes the term “*anthropo-cosmic hermeneutics*” to describe the Hurufite view of the human body, particularly the face, as a textual site mirroring both the Qur'an and the divine order. This framework provides an innovative lens through which to read Islamic mystical epistemology and repositions Hurufism as a valuable contribution to the broader Islamic intellectual tradition.

Key words: Islamic mysticism, philosophical hermeneutics, mystical letterism, heterodox communities, abjad system.

Білокопитова Ніна Іванівна,

*кандидат філософських наук, докторантка кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи
Запорізького національного університету
orcid.org/0000-0002-7260-0705
nina_turk@ukr.net*

ФІЛОСОФСЬКА ГЕРМЕНЕВТИКА ХУРУФІЗМУ: МІСТИЧНИЙ ЛІТЕРИЗМ В ІСЛАМСЬКІЙ ДУМЦІ

У статті досліджено філософську герменевтику хуруфізму, містичного та езотеричного руху в ісламській інтелектуальній традиції, що виник у XIV столітті на основі вчення Фазлуллаха Астарабаді. Основоположна ідея хуруфізму ґрунтується на метафізичному розумінні мови: літери, зокрема арабського та перського алфавітів, мають онтологічний статус і наділені божественним сенсом. У хуруфітському вченні людське обличчя, тіло і священні тексти розглядаються як відображення прихованого буквено-символічного порядку, який репрезентує структуру Всесвіту. Завдяки витонченому синтезу нумерології (система абджад), фонетичного аналізу та символічних відповідностей хуруфізм формує унікальну інтерпретаційну систему, що виходить за межі традиційної екзегези. У цьому підході Коран тлумачиться не лише як текстове одкровення, а й як лінгвістичний космос, в якому кожна літера містить безмежну кількість езотеричних шарів значення.

У статті розглянуто, як хуруфізм вибудовує своєрідну символічну антропологію, пов'язуючи літери з частинами людського тіла, особливо з обличчям, перетворюючи людину на мікркосмічний текст. Така втілена герменевтика переосмислює взаємозв'язок між знаком і смислом, пропонуючи радикальну альтернативу як раціоналістичному богослов'ю, так і правовому скриптуралізму (ідея непомилковості й достатності тексту). Кидаючи виклик дихотомії між зовнішнім (zāhir) і внутрішнім (bāṭin), хуруфітська думка вносить унікальний, але здебільшого недооцінений внесок в ісламську епістемологію, космологію та семіотику. У підсумку доводиться, що хуруфізм слід розглядати не лише як містичну курйозність, а як глибоке філософсько-герменевтичне вчення, яке інтегрує онтологію, мову й одкровення в цілісне бачення священного смислу. Також дослідження вводить концепцію «онтологічної герменевтики літери» – моделі, в якій арабські літери (ḥurūf) розглядаються як метафізичні структури, що опосередковують божественне, космологічне та антропологічне знання. Ця модель переосмислює думку хуруфітів як філософію мови та буття, що ґрунтується на коранічній символіці та сформована езотеричними прочитаннями (ta'wīl), що діють на біблійному, тілесному та космічному рівнях.

Крім того, у дослідженні запропоновано термін «антропокосмічна герменевтика» для опису погляду хуруфітів на людське тіло, зокрема обличчя, як текстовий об'єкт, що відображає як Коран, так і божественний порядок. Ця структура забезпечує інноваційний погляд на ісламську містичну епістемологію та переосмислює хуруфізм як цінний внесок у ширшу ісламську інтелектуальну традицію.

Ключові слова: ісламський містицизм, філософська герменевтика, містичний літеризм, гетеродоксальні спільноти, система абджад.

Introduction. Hurufism, an esoteric movement that emerged in the late 14th century under the leadership of Fazlallah Astarabadi, also known as Faḏl-Allāh Astarābādī (Algar, 2004) فازل الله أstarābādī 1339–1394, in Astarābād Province of Safavid Iran (Bosworth and Blair, 1987), also known by a pseudonym al-Ḥurūfī (Mélikoff, 1998) and a pen name Nāimī, presents one of the most intricate and symbolically charged systems of meaning within Islamic mysticism. Rooted in the belief that the Arabic and Persian alphabets contain hidden metaphysical truths, Hurufism articulates a unique worldview in which letters serve not merely as vehicles of language but as sacred signs imbued with divine presence. At the heart of this doctrine lies a hermeneutical method that interprets scripture, the cosmos, and the human being through the symbolic and numerical properties of letters.

This article explores Hurufism through the lens of philosophical hermeneutics, aiming to understand how meaning is constructed, revealed, and concealed within its mystical letterism.

Drawing on the conceptual frameworks of classical Islamic thought and modern hermeneutical theory, this study investigates how Hurufi thinkers engage with language, ontology, and epistemology. In particular, it examines the interpretive strategies employed by Hurufis to uncover layers of significance in the Qur'an, the human face, and the structure of the alphabet itself.

By situating Hurufism within broader currents of Islamic philosophical and mystical thought, this paper seeks to clarify its hermeneutical logic and assess its implications for understanding the nature of meaning in religious language. In doing so, it also offers reflections on the limits of textual interpretation, the sacredness of form, and the philosophical potential of letters as signs of the unseen.

The complexity of the study of Hurufism is determined by several reasons. Firstly, for the Islamic tradition of its time it was, of course, a heresy, and therefore Hurufism and its followers were eradicated by the most brutal methods. In

this regard, secondly, works on Hurufism in general were of a conspiratorial, encrypted and metaphorical nature, and therefore difficult to reconstruct their main ideas and provisions. Thirdly, most of the works were destined for oblivion, as were their authors, who were subjected to the most sophisticated executions. Finally, fourthly, under permanent persecution Hurufism practically disappeared, having been reborn or merged with various movements (Sufism – Bektashism and extreme Shiism – Alevism, etc.), which, naturally, brought their own interpretations to it (Abasov, 2024).

The purpose of the study. The purpose of this study is to develop a new philosophical framework for interpreting Hurufism not solely as a mystical or esoteric current within Sufism, but as a coherent system of Islamic philosophical hermeneutics. By introducing the concepts of “ontological hermeneutics of the letter” and “anthropo-cosmic hermeneutics”, the research aims to uncover the semiotic and metaphysical structures underlying Hurufite thought. This framework repositions Arabic letters (*hurūf*) as carriers of ontological meaning that mediate between divine revelation, the human body, and the cosmos.

The study seeks to bridge classical Islamic mystical epistemology with contemporary hermeneutic philosophy (Gadamer, Ricoeur, Heidegger), offering a comparative methodology for analyzing symbolic language in Islamic thought. It highlights the Hurufite vision of the human body, particularly the face, as a living script, and presents Hurufism as a unique contribution to Islamic semiotics, theology, and the philosophy of language.

Genesis of the Hurufi Order and studies devoted to it. Deeply influenced by Sufi metaphysics Fazlallah developed a unique doctrine centered on the mystical and cosmological significance of letters (*hurūf*) particularly the Arabic and Persian alphabets. He claimed that divine truth was encoded in the structure of language, and that the human face and body reflected the sacred geometry of the alphabet.

Hurufism arose during a time of political and religious upheaval, and its teachings were considered heretical by orthodox scholars. Fazlallah was executed in 1394 by the Timurid ruler Miran Shah, but his followers preserved and spread his ideas. After this, the movement shifted westward, especially into Anatolia and the Balkans, where it influenced Bektashi Sufism and various heterodox communities.

The socio-political pressures encountered by the Hurufis in the Iranian cultural sphere, combined with their aspiration to disseminate their teachings more broadly, contributed to the spread of Hurufism into Anatolia and the Balkans during the 15th century. During this formative phase, the entirety of Hurufi literary production was composed in Persian, reflecting both the linguistic context of the movement’s origins and its intellectual lineage. Notably, the only figure from this period to write in Turkish was Seyyid Nesimi, a prominent disciple (*khalīfa*) of Fazlallah Astarabadi and one of the seven sacred poets associated with the Alevi–Bektashi tradition. Nesimi’s work played a pivotal role in bridging the Persianate Hurufi canon with the vernacular and mystical poetics of Anatolia (Muhîti, 2016).

Following a series of prosecutions, political repression, and executions, the Hurufis turned their attention toward Anatolia. However, it would be inaccurate to describe this movement as a mass migration. Rather, it involved individual Hurufi thinkers who traveled to Anatolia with the aim of disseminating their ideas. There are several historical examples that support this. For instance, in his work *Kāshif al-Asrār wa-Dāfi‘ al-Ashrār* (1292/1875), Hoca İshak reports that after the execution of Fazlallah, his successor ‘Aliyy al-A‘lā journeyed to Anatolia and introduced Hurufi teachings to the Bektashi order at the Hacı Bektaş lodge. This account is also corroborated by other researchers and scholars in the field (Usluer, 2009).

Mir Sharif said in his *Hacname* that he came to Anatolia, brought Fazl’s books and Hurufism books to Anatolia, and went to the Black Sea coast with his brother (Gölpınarlı, 1991). The historical emergence of Hurufism in the late 14th century occurred against a backdrop of political upheaval and religious contestation within the Persianate Islamic world. Fazlallah Astarabadi’s innovative doctrines challenged prevailing orthodoxies, leading to his execution and the suppression of the movement. However, Hurufism’s survival and expansion into Anatolia and the Balkans demonstrate its resilience and adaptability amid persecution. Historically, the movement’s diffusion influenced various heterodox groups and contributed to the rich tapestry of Islamic mysticism in the region.

We also encounter characteristics of Hurufism in a number of works by the Turkish researcher Abdalbaki Gölpınarlı. In his book “*Mevlanadan*

sonra mevlevilik” (Gölpınarlı, 1953) author emphasizes the role of sound in the teachings of Hurufism and reveals the connection of the latter with the letter, the word. “Hurufism takes sound and word as the basis of existence. Sound is directly in everything <...> and everything produces it when struck. But it turns into a state of word only thanks to man. From this point of view, the essence of God is man, and accidents are the universe” (Gölpınarlı, 1953, 311).

Zumrud Kuli-zade’s doctoral dissertation “Hurufism and its representatives in Azerbaijan” (1969) can be considered the only monographic work on the analysis of the history and philosophy of Hurufism. In addition, in the space of Azerbaijan, the philosophical aspect of the West-East problem was first studied by Z.Kuli-zade. The Azerbaijani philosopher noted that Hurufism only superficially resembles *Pythagoreanism*. While it deifies numbers and letters and even refers to them as the primary source of all phenomena, it nevertheless does not separate them from these phenomena. From a pantheistic perspective, it holds that there is neither letter, nor sound, nor number without matter (the four elements), just as there is no matter without them. This is the essential distinction between Hurufism and *Pythagoreanism*.

This study adopts a *philosophical-hermeneutical methodology*, integrating conceptual analysis with close textual interpretation. The *primary objective* is to examine the epistemological, ontological, and semiotic assumptions underlying Hurufi thought, particularly as they pertain to the metaphysical role of language and letters in the constitution of meaning. Rather than approaching Hurufism solely as a historical or theological phenomenon, this research treats it as a form of speculative philosophy embedded within the Islamic intellectual tradition.

The study begins with a close reading of key Hurufi texts, including the writings of Fazlallah Astarabadi, analyzed in light of their symbolic structure and philosophical content. These texts are not merely interpreted historically but are treated as sites of philosophical reflection, where language becomes a medium of metaphysical inquiry. Hermeneutic concepts drawn from thinkers such as Hans-Georg Gadamer and Martin Heidegger inform the analysis, particularly in relation to the fusion of horizons, the being of language, and the limits of interpretability.

Martin Heidegger, in *Being and Time* (1926), argued that understanding is not simply a cognitive act but a fundamental mode of being. For Heidegger, we are always already situated in a world of meaning, and our interpretations emerge from this pre-understanding (*Vorverständnis*) (Heidegger, 1926). Language is not a neutral tool but the “house of Being” – it reveals and conceals truth. In the context of Hurufism, Heidegger’s insight allows us to view letters not as static signs, but as dynamic openings to Being, where symbolic language participates in the disclosure of the sacred.

Hans-Georg Gadamer, building on Heidegger, developed the idea of the fusion of horizons (*Horizontverschmelzung*) in *Truth and Method* (1960). According to Gadamer, understanding occurs through a dialogical process where the historical horizon of the interpreter interacts with that of the text. Interpretation is not about reconstructing an original intention, but about entering into a living conversation with tradition (Gadamer, 1960). This is especially relevant to Hurufi texts, which are deeply symbolic and require the interpreter to engage not only intellectually, but existentially bringing their own horizon into dialogue with the esoteric layers of meaning.

Furthermore, both thinkers emphasize the limits of interpretability: not everything can be fully articulated or grasped conceptually. This resonates with the Hurufi belief that divine truth is encoded in letters and numbers, but ultimately transcends rational exposition. Their hermeneutics help us understand how the act of interpretation in Hurufism is not merely exegetical, but ontological, an unveiling of hidden being through symbolic form.

Comparative references to other mystical-philosophical systems, such as the thought of Ibn ‘Arabi and the metaphysical linguistics of Kabbalah, serve to clarify the distinctiveness of Hurufi hermeneutics by situating it within a broader esoteric tradition that links language, ontology, and divine revelation. Ibn ‘Arabi’s doctrine of the “letters of creation”¹ and his concept of the Logos (*al-ḥaqīqa al-muḥammadiyya*)² provide a rich Islamic precedent for understanding language as a manifestation of divine realities, yet his metaphysics tends to

¹ Ibn al-‘Arabī, Muḥyī al-Dīn. *The Meccan Revelations*. Translated by William C. Chittick and James W. Morris. New York: Pir Press, 2004.

² Ibn al-‘Arabī, Muḥyī al-Dīn. *Fuṣūṣ al-Ḥikam*. Translated by R. W. J. Austin. Mahwah, NJ: Paulist Press, 1980.

emphasize unity and inwardness over the structural symbolism central to Hurufism. Similarly, Kabbalistic interpretations³ of the Hebrew alphabet, particularly in Lurianic and earlier medieval traditions, reflect a profound engagement with the sacredness of letters, numerology, and divine names. However, the Hurufi system distinguishes itself through its more radical literalism, anthropocentric symbolism (especially in the human face), and a pronounced political-theological dimension. By drawing these comparisons, the study highlights both shared epistemic assumptions across mystical traditions and the unique interpretive strategies that define Hurufi engagement with language as both a mystical and ontological vehicle.

Language, ontology, and the sacred in manuel thought. The Qur'ān, as the uncreated Word of God (*manu Allāh*), holds a central place in Islamic epistemology and cosmology. Its linguistic form, its letters, sounds, and arrangement, is not merely incidental but divinely chosen and preserved. This sacralization of language, especially in the Arabic script, laid the foundation for later mystical interpretations that saw meaning not only in verses and words, but in the very letters themselves.

Hurufism radicalized this tendency by asserting that letters are the ontological atoms of the universe. Fazlallah Astarabadi proposed that every element of creation corresponds to a specific letter or numerical value, and that true knowledge arises from uncovering these correspondences. For Hurufis, each letter had a *wajh* (face/aspect), both literal and symbolic, mirroring the divine names and attributes. The human face itself, according to Astarabadi, was composed in the shape and logic of the letters an anthropomorphic script in which God's message is inscribed.

In this regard, Hurufi hermeneutics does not merely interpret the Qur'ān or other sacred texts; it reinterprets the entire cosmos as a text a legible structure composed of divine signs (*āyāt*), each letter imbued with metaphysical force. The alphabet thus becomes a spiritual map, and interpretation becomes a sacred journey toward decoding the hidden layers of being.

In Islamic metaphysics, language is not a human invention but a divine bestowal. The Qur'ān is

described as the uncreated word of God (*manu Allāh ghayr makhḷūq*), and its linguistic structure is viewed by many theologians and mystics as reflecting the order and intelligibility of the cosmos itself. Classical Islamic scholars such as al-Farabi and al-Ghazali emphasized the ontological link between names and named realities, a view that became especially pronounced in the esoteric philosophies of later Sufis like Ibn 'Arabi, who held that naming is a creative act, echoing the divine *kun fa-yakūn* ("Be, and it is").

In this context, Hurufi thought radicalized the established Islamic belief in the sanctity of language by asserting that letters themselves are primordial substances of being. Rather than simply vehicles of meaning, letters in Hurufi cosmology are seen as the elemental forms through which divine reality manifests. Fazlallah Astarabadi's system proposes a numerological and symbolic structure whereby each letter corresponds to cosmic principles, stages of creation, and attributes of God. The body, especially the human face, was seen as a microcosmic "text" composed of letters, thereby collapsing the boundaries between script, revelation, and human ontology.

This profound sacralization of language placed Hurufism in alignment with broader currents of Islamic gnostic thought, but also marked it as distinct in its emphasis on alphabetic mysticism. Unlike other Sufi traditions that focused on the inner meanings (*bāṭin*) of words or verses, Hurufism turned its attention to the mystical structure of language itself – to the sacred potential of phonemes, shapes, and numeric values.

In Hurufi metaphysics, the human face is not merely a biological or aesthetic phenomenon, but a site of profound theological significance. Fazlallah Astarabadi and his followers interpreted the human visage as a living cosmic text a surface upon which the letters of divine speech are inscribed. This notion stems from the belief that language is not just a communicative tool but a pre-eternal structure woven into the fabric of creation. Each letter (*ḥarf*) possesses a *wajh* – a "face" or "aspect" – that reveals a layer of divine reality. In this framework, the face becomes both a literal and symbolic embodiment of divine names (*asmā' Allāh*) and attributes (*ṣifāt*).

The alignment of facial features with specific letters – eyes with 'ayn (ع), nose with alif (ا), mouth with mīm (م), and so on – formed the basis of a sacred

³ Aryeh Kaplan, *Sefer Yetzirah: The Book of Creation in Theory and Practice*, York Beach, ME: Samuel Weiser, 1997, <https://leonbahrmannministries.org/wp-content/uploads/2018/01/Aryeh-Kaplan-Sefer-Yetzirah2.pdf>

semiotics that permeated Hurufi texts and practices. This anthropomorphic reading of the script made the human form into a microcosmic Qur'ān, elevating the body to the status of revelation. Through meditative contemplation of the face, one could engage in a hermeneutical act akin to scriptural exegesis: reading the divine through the geometry of the human.

According to the Hurufis, the human face consists of seven unmarked features. These include hair, four eyelashes and two eyebrows.

Picture 1. Hurufi face depiction using letters

Image source: Hacı Bektaş Veli Museum
<https://mediumturkiye.com/on-sekiz-bin-alem-3bb7069930f8>

آدم آن لوح وجود عالمست
 فضل حق مظهر وجه آدمست

Picture 2. According to Hurufis, the musanna script describes the manifestation of Fazlullah on the human face

Image source: <https://islamansiklopedisi.org.tr/fazlullah-i-hurufic>

Moreover, this symbolic anatomy functioned as a mode of resistance against abstract theologies that distanced God from creation. By locating divine

Picture 3. Human body as text

Image source: <https://tameta.wordpress.com/wp-content/uploads/2009/12/s5-b2.jpg>

traces within the human body, Hurufism grounded spiritual knowledge in embodied experience. The face, thus, was not merely the “mirror of the soul” but a mirror of the divine, containing within it the alphabet of sacred being.

Curiously, eminent Islamic scholars who were engaged with “huruf”, such as Mansur Al Hallaj (858–922), Ibn Al Nadim, Ibn Arabi (1165–1240), Ibn Khaldun (1332–1406) were always at the forefront of these heated topics. Certainly, initial efforts to provide an exegesis of “Holy Texts” can be read in the works of Hallaj Mansur, who lived in the 10th century. He was a propagandist of the Qaramatians, who tried to explain the K^{or}an by Te’vil (signs of God). Indeed, Hallaj Mansur was the first Islamic lettrist to discuss the secret content of letters and numbers in his tract “Kitab al-Tavasin” and his divan. More dangerously perhaps, he uttered while in a mystical reverie the forbidden phrase “Ana-l Hakk” meaning “I am the Truth”, a statement reserved for God himself. By implication, this scholar appears to be claiming that both the Universe and God are in Human beings. Consequently, he was arrested, and after 11 years in prison was tortured and then executed in the year 922 C.E.(Hurufis – Heretics of Islam, 2009).

This distinctive convergence of linguistic ontology, mystical anthropology, and letteral symbolism sets Hurufi hermeneutics apart within the broader spectrum of Islamic esotericism. It not only extended Ibn ‘Arabi’s notion of the “Perfect Human” (*al-insān al-kāmil*), but also paralleled developments in Jewish Kabbalah and Christian Neoplatonism, where letters and faces similarly mediate between the finite and the infinite.

The ontological hermeneutics of the letter in hurufism. This section explores the core philosophical structures that underlie Hurufite thought, arguing that Hurufism develops a distinctive model of ontological hermeneutics, in which letters (*ḥurūf*) are not merely linguistic symbols but metaphysical operators. Hurufite hermeneutics thus represents a radical departure from standard exegetical frameworks in Islamic theology by merging the ontic structure of the cosmos, the human body, and the Qur’anic text into a unified semiotic system.

In classical Hurufite doctrine, as developed by Fazlallah Astarabadi, each letter of the Arabic alphabet is charged with ontological significance. Letters are not neutral tools of representation; they are divine traces, ontological forms that precede and structure the appearance of meaning in the universe. Fazlallah asserts that creation unfolds through the articulation of divine names (*asmā’ Allāh*), and these names in turn are composed of letters – thereby assigning primordial status to the *ḥurūf*.

Hurufism posits that Arabic letters are **pre-ontological codes**, containing the very essence of divine being. The 28 letters correspond to cosmic principles, elements of the human body, and stages of spiritual ascent. Letters are not signs of things – **they are things**, or rather, the structure through which things come into being. This radical position reconfigures language from a tool of representation into a **cosmic architecture of existence**.

This perspective parallels ideas in Western philosophical hermeneutics, particularly Heidegger’s concept of language as “the house of Being”. Yet Hurufism goes further: the letter is not just the medium of being, it is being inscribed. This shift allows us to speak of an “ontological hermeneutics of the letter,” where to read is to access the metaphysical structure of reality.

The Human Face as a Semiotic Site: Anthro-Cosmic Hermeneutics. One of the most striking

aspects of Hurufite hermeneutics is its correlation between letters, the human body, and the cosmos. Fazlallah constructs an interpretive system in which the human face mirrors the structure of the Arabic script, and in particular, the arrangement of letters in divine revelation. The eyes, nose, ears, and other features correspond to specific letters, transforming the face into a living text, a Qur’an in human form.

This concept exemplifies what may be called “anthro-cosmic hermeneutics”: the view that the human being, far from being a passive recipient of revelation, is an active exegetical space, wherein the divine word manifests itself in form and structure. In this framework, *ta’wīl* becomes embodied; the act of interpretation is not only textual, but also corporeal and cosmic.

This view aligns with Ibn ‘Arabī’s doctrine of the “Perfect Human” (*al-insān al-kāmil*) as a locus of divine self-disclosure, yet Hurufism gives this doctrine a radical semiotic turn by assigning specific letters to physical attributes, making the human body both a signifier and a sacred text.

Since the Quran consists of 28 letters, the secrets of the Quran are revealed on the face of a person. The seven lines on the face correspond to the seven verses of the Surah Fatiha. Since Fatiha is the quintessence of the meanings of the Quran, it is the mother of the book, “Ummu l-Kitab” (Şenödeyici, 2015, 221).

Circularity and Semiotic Recursion: A Mystical Hermeneutic Model. The Hurufite method of interpretation does not follow a linear trajectory from sign to meaning. Instead, it reflects a circular hermeneutic model, in which the parts (letters) endlessly refer to the whole (cosmos, body, revelation) and vice versa. This recursive model resonates with the hermeneutic circle described by Gadamer: the idea that understanding emerges through a dynamic interplay between whole and part.

However, Hurufism extends this principle into the mystical domain. Meaning in Hurufism is never fixed or closed; it unfolds continuously through deeper levels of esoteric interpretation (*bāṭin*), numerological symbolism (*‘ilm al-jafr*), and visual analogies. This suggests a layered ontology of meaning, where each act of reading reveals not a static truth, but a new mode of being.

Whereas classical Islamic exegesis often seeks to uncover legal or theological meaning in scripture, Hurufism aims at ontological

transformation through interpretation. In this way, Hurufite hermeneutics aligns more closely with ritual and symbolic epistemologies, where reading is a mode of participation in the divine order, not mere analysis of a text.

From a philosophical standpoint, Hurufism proposes a pre-modern Islamic semiotics, wherein language and being are inseparably intertwined. Its emphasis on the performative and transformative role of letters anticipates modern discussions in symbolic anthropology, mystical linguistics, and philosophical theology.

In sum, Hurufism can be understood as a profound experiment in Islamic philosophical hermeneutics, offering a radical alternative to both rationalist and traditionalist models of interpretation. Its core claim, that letters contain, reveal, and constitute the structure of divine reality, situates it within a lineage of speculative thought that deserves renewed scholarly attention, particularly in light of contemporary debates in philosophy of language and semiotics.

In Hurufism, Arabic letters are considered not only as elements of writing, but as living entities through which God reveals Himself in the world. The *abjad system* (where each letter has a numerical value) is used for: interpreting the Quran (ta'wil), decoding the cosmos, understanding man as a microcosm. Letters are signs of the Divine, and numbers are their vibrations in matter.

The word *abjad* is an acronym derived from the first four consonantal shapes in the Arabic alphabet – Alif, Bá, Jim, Dál. As such abjad designates the letters of the Arabic alphabet (also known as alifbá') in the phrase *hurúf al-abjad*. An adjective formed from this, *abjadí*, means a novice at something. Nowadays the Arabic alphabet does not follow the sequence a-b-j-d, but rather the order: A-B-T-Th-J-H.-Kh-D (the basic shapes of the letters A-B-J-D without their diacritical dots do, however, occur in that order, insofar as T and Th are distinguished from B only by dots, and the H. and Kh from the J only by dots). However, the order A-B-J-D is quite ancient, insofar as the word abjad is not of Arabic origin, but comes from earlier written alphabets, perhaps from Phoenician though the sequence may be as old as Ugaritic. In any case, it certainly predates the writing down of Arabic, as can be seen by comparison of Hebrew (Aleph, Beth, Gimel, Daleth) and Greek (Alpha Beta Gamma Delta). The Arabic alphabet and the corresponding

numerical values known as abjad are therefore derived from earlier prototypes, as the following comparison shows:

Hebrew: Aleph = 1 Beth = 2 gimel = 3 daleth = 4

Greek : alpha = 1 beta = 2 gamma = 3 delta = 4

Arabic: alif = 1 bá' = 2 jím = 3 dál = 4 (Lewis, 1999; Balli, 2010, 12).

One of the central ideas of Hurufism: the human face is the calligraphy of God, where: Each part of the body is a letter and at the same time a sign of the Divine Order. Hurufi texts are full of symbolism of the number 28 (Arabic letters) and 32 (Persian letters). According to Usluer (2009), these texts connect the letters to parts of the human body (Rexhepi and Xhafçe, 2024, 51). This “body writing” is a striking example of *anthropo-cosmic hermeneutics*, in which the abjad becomes a map of divine anatomy (Balli, 2010, 12–15).

Hurufism employs the Abjad system to decipher the hidden layers of the Qur'an: letter codes – numbers – esoteric meanings; a movement from the outer (ẓāhir) to the inner (bāṭin) dimension of the text. Although numerical calculation is used, the Hurufite use of Abjad is not a form of divinatory numerology. Rather, it is an *ontological semiotics*, in which: letter its sign, number its measure of energy or meaning, word its manifestation of the Divine.

The Abjad system in Hurufism serves as a foundational code that unites text (the Qur'an), body (the human being), cosmos (the world), and the Divine (the source). Hurufism transforms Abjad into a philosophical-mystical system, where letters and numbers form the essence of the language of Creation. Through this lens, it offers a unique form of Islamic hermeneutics, integrating semiotics, anthropology, cosmology, and theology.

It would seem that this ancient system was only accessible to the initiated, but today even this is available to technology. An abjad calculator has been created, where any word (by Arabic or Persian) can be calculated online, the computer has turned the sacred into the public domain (Abjad calculator, 2017).

Hurufism as an Ancient Form of Semiotic Digitalization. We know that digitalization is the process of converting information into digital form (0 and 1), enabling it to be processed electronically. More broadly, it refers to the use of digital technologies for processing, storing,

Abjad Calculator

In the box below, enter a word or phrase, or anything you like, *in Arabic or Persian script*. (If this poses a problem, see the “Usage Notes.”) Then hit “Enter” or click the “Go!” button, and the total **numerical abjad value** of your input will be returned. Use the optional checkboxes if you’re working with the Maghribi system, or if you prefer *not* to assign value to the pseudo-letter *hamzah* in its isolated state (ء).

Text submitted here is not logged in any way.

☐ Maghribi order
 ☐ Ignore lone *hamzah*

Go!
Reset

The total *abjad* value of ... is ...

Usage Notes
▼

Specific Rules Followed
▼

◀
□
☰

Picture 4. Abjad calculator

Image source: <https://www.abjadcalc.com/>

and analyzing information. Although Hurufism and modern digitalization emerge from vastly different historical and philosophical contexts, there are some intriguing parallels, especially regarding the sacred and structural significance of signs.

In Hurufism, letters and numbers are codes of the Divine. Modern digitalization also treats information as code: everything can be expressed through symbols and numbers (bits). In both systems, everything can be encoded, whether it is a spiritual message or digital data. We can be asserted that world as text, as metadata. Hurufis saw the world as a text woven from letters. The digital age envisions the world as an informational model: data, symbols, signals. Both assume that

reality can be deciphered through signs, whether letters or bits.

Hurufism seeks hidden meanings through the analysis of letters and numbers. In the digital era (e.g., in cryptography, big data, AI), data also contains hidden layers that require interpretation. Hurufism is oriented toward revelation, sacred texts, and subjective interpretation; digitalization is oriented toward efficiency, algorithmic processing, and practical texts. One could say that Hurufism is an ancient form of “semiotic digitalization”, in which letters and numbers served as a means to perceive the Divine world, while modern digitalization is a rationalized and algorithmized continuation of the same idea: to represent and understand the world through codes, data, signs, and their processing.

Conclusions. This article presents a new philosophical framework for understanding Hurufism, positioning it not merely as a mystical or heterodox branch of Sufism, but as a distinct system of Islamic philosophical hermeneutics. While previous scholarship has emphasized the esoteric and poetic dimensions of Hurufism, this study is the first to articulate its underlying ontological and semiotic logic in dialogue with contemporary hermeneutic philosophy.

Specifically, the research introduces the concept of “*ontological hermeneutics of the letter*”, a model in which the Arabic letters (*ḥurūf*) are viewed as metaphysical structures that mediate divine, cosmological, and anthropological knowledge. This model reinterprets Hurufite thought as a philosophy of language and being, grounded in Qur’anic symbolism and informed by esoteric readings (*ta’wīl*) that operate across scriptural, corporeal, and cosmic levels.

Furthermore, the study proposes the term “*anthropo-cosmic hermeneutics*” to describe the Hurufite view of the human body, particularly the face, as a textual site mirroring both the Qur’an and the divine order. This framework provides an innovative lens through which to read Islamic mystical epistemology and repositions Hurufism as a valuable contribution to the broader Islamic intellectual tradition.

By bridging Hurufism with modern theories of hermeneutics (Gadamer, Ricoeur, Heidegger), the article contributes to comparative Islamic philosophy, Islamic semiotics, and philosophical theology, offering a new methodology for

interpreting the symbolic function of letters in Islamic thought.

Hurufism offers a profound reconfiguration of Islamic hermeneutics by treating letters not merely as textual elements but as ontological codes embedded in the human and cosmic order. Through its radical semiotic theology, Hurufism blurs the boundaries between body, text, and revelation, articulating a vision of the world

as divine inscription. As such, it presents a rich but underexplored resource for contemporary Islamic philosophy, hermeneutics, and mystical epistemology.

Future research may further explore how Hurufite thought relates to Isma'ili cosmology, or modern theories of symbolic cognition, thereby situating it more firmly within both classical and modern Islamic intellectual frameworks.

Bibliography:

- Abasov, A. (2024). Philosophy and mysticism of Hurufism and modern knowledge, *Science, Education and Innovations in the Context of Modern Problems*, Issue 3, Vol. VII, , doi:10.56334/sei/7.3.4
- Abjad Calculator (2017). URL: <https://www.abjadcalc.com/>
- Algar, H. (2004). Horufism, *Encyclopedia Iranica*, Vol. XII, Fasc. 5, pp. 483–490 URL: <https://www.iranicaonline.org/articles/horufism/>
- Balli, H. H. (2010). Fazlullah-I Hurûfî ve Hurûfilik. Doktora tez, URL: <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/12189/253551.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Bosworth, C.E., Blair, S., (1987). Astarâbâd, *Encyclopædia Iranica*, II/8, pp. 838–840, URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/astarabad>
- Gadamer, H.G., (2004). Truth and Method. New York: Continuum, URL: https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/908863/mod_resource/content/1/truth-and-method-gadamer-2004.pdf
- Gölpınarlı, A. (1953). Mevlanadan sonra mevlevilik, İstanbul, s. 311.
- Gölpınarlı, A. (1991). 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, s. 156.
- Gölpınarlı, A. (2022). Hurûfilik Metinleri Kataloğu, Kapı Yayınları, 182.
- Heidegger, M. (1996). Being and Time. Translated by Joan Stambaugh. Albany: State University of New York Press, URL: https://www.planksip.org/content/files/2023/10/Martin-Heidegger—Joan-Stambaugh_Being-and-Time-A-Translation-of-Sein-und-Zeit—Z-Library-.pdf
- Hurufis – Heretics of Islam, (2009). URL: <https://tameta.wordpress.com/2009/12/23/hurufis-heretics-of-islam/>
- Ibn al-‘Arabî, Muḥyî al-Dîn. (2004). The Meccan Revelations. Translated by William C. Chittick and James W. Morris. New York: Pir Press.
- Ibn al-‘Arabî, Muḥyî al-Dîn. Fuṣūṣ al-Ḥikam. (1980). Translated by R. W. J. Austin. Mahwah, NJ: Paulist Press.
- Kaplan, A. (1997) Sefer Yetzirah: The Book of Creation in Theory and Practice. York Beach, ME: Samuel Weiser, URL: <https://leonbahrmanministries.org/wp-content/uploads/2018/01/Aryeh-Kaplan-Sefer-Yetzirah2.pdf>
- Lewis, F. (1999). Overview of the abjad numerological system. URL: https://bahai-library.com/lewis_abjad_numerological_system
- Mélikoff, I. (1998). Hadji Bektach: un mythe et ses avatars : genèse et évolution du soufisme populaire en Turquie, BRILL, Chapter IV, p. 116.
- Muhîti Dede. (2016). Kısmet-nâme: Hurûfî Şiirler. II. Edited and annotated by Fatih Usluer. İstanbul: Basın-Yayın Tanıtım, P. 17 URL: <http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/f605c424-3ac3-4ede-abe1-dd2ddfaa6414.pdf>
- Rexhepi, A. and Xhafçe, Z. (2024). Exploring hurufi-bektashi sufism in manuel literature. Insights from an old manuscript, *Caesura-Journal of Philological & Humanistic Studies*, Volume 11, Issue 2, 37–56 URL: https://emanuel.ro/wp-content/uploads/2024/12/Caesura-11.22024_full-text.pdf
- Samancıgil, K., (1945). Bektaşilik Tarihi, İstanbul, s. 161.
- Şenödeyici, Ö. (2015). Nâilî Divanı Sözlüğü (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük). İzmir: Serüven Kitabevi.
- Usluer, F. (2009). Hurufilik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren [Hurufism: From Its Origins Based on Primary Sources]. İstanbul: Kabalcı,. URL: <https://archive.org/details/fatih-ustuer-hurufilik/page/28/mode/2up>

References:

- Abasov, A. (2024). Philosophy and mysticism of Hurufism and modern knowledge, *Science, Education and Innovations in the Context of Modern Problems*, Issue 3, Vol. VII, , doi:10.56334/sei/7.3.4 [in English].
- Abjad Calculator (2017) Retrieved from: <https://www.abjadcalc.com/> [in English].
- Algar, H. (2004). Horufism, *Encyclopedia Iranica*, Vol. XII, Fasc. 5, pp. 483–490 Retrieved from: <https://www.iranicaonline.org/articles/horufism/> [in English].

- Balli, H. H. (2010). *Fazlullah-I Hurûfî ve Hurûfillik*. Doktora tez [Fazlullah-I Hurufi and Hurufizm]. Doctoral thesis, Retrieved from: <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/12189/253551.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Turkish].
- Bosworth, C. E., Blair, S. (1987). *Astarâbâd, Encyclopædia Iranica*, II/8, pp. 838–840, Retrieved from: <http://www.iranicaonline.org/articles/astarabad> [in English].
- Gadamer, H.G. (2004). *Truth and Method*. New York: Continuum, Retrieved from: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/908863/mod_resource/content/1/truth-and-method-gadamer-2004.pdf [in English].
- Gölpınarlı, A. (1953). *Mevlanadan sonra mevlevilik* [Mevlevi Order after Mevlana], İstanbul, s. 311 [in Turkish].
- Gölpınarlı, A. (1991). 100 Soruda Türki ye’de Mezhepler ve Tarikatler, [Sects and Orders in Türkiye in 100 Questions] s. 156. [in Turkish].
- Gölpınarlı, A. (2022). *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, Kapı Yayınları, 182. [in Turkish].
- Heidegger, M. (1996). *Being and Time*. Translated by Joan Stambaugh. Albany: State University of New York Press, Retrieved from: https://www.planksip.org/content/files/2023/10/Martin-Heidegger—Joan-Stambaugh_Being-and-Time-A-Translation-of-Sein-und-Zeit—Z-Library-.pdf [in English].
- Hurufis – Heretics of Islam, (2009). Retrieved from: <https://tameta.wordpress.com/2009/12/23/hurufis-heretics-of-islam/> [in English].
- Ibn al-‘Arabî, Muḥyî al-Dîn. (2004). *The Meccan Revelations*. Translated by William C. Chittick and James W. Morris. New York: Pir Press. [in English].
- Ibn al-‘Arabî, Muḥyî al-Dîn. *Fuṣûṣ al-Ḥikam*. (1980). Translated by R. W. J. Austin. Mahwah, NJ: Paulist Press. [in English].
- Kaplan, A. (1997) *Sefer Yetzirah: The Book of Creation in Theory and Practice*. York Beach, ME: Samuel Weiser, Retrieved from: <https://leonbahrmanministries.org/wp-content/uploads/2018/01/Aryeh-Kaplan-Sefer-Yetzirah2.pdf> [in English].
- Lewis, F. (1999). Overview of the abjad numerological system. Retrieved from: https://bahai-library.com/lewis_abjad_numerological_system [in English].
- Mélikoff, I. (1998). *Hadji Bektach: un mythe et ses avatars : genèse et évolution du soufisme populaire en Turquie*, [Hadji Bektach: A Myth and Its Avatars: Genesis and Evolution of Popular Sufism in Türkiye] BRILL, Chapter IV, p. 116 [in French].
- Muhîti Dede. (2016). *Kısmet-nâme: Hurûfî Şiirler* [Kısmet-nâme: Huruf Poems] II. Edited and annotated by Fatih Usluer. İstanbul: Basın-Yayın Tanıtım, P.17 Retrieved from: <http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/f605c424-3ac3-4ede-abe1-dd2ddfaa6414.pdf> [in Turkish].
- Rexhepi, A. and Xhafçe, Z. (2024). Exploring hurufi-bektashi sufism in manuel literature. Insights from an old manuscript, *Caesura-Journal of Philological & Humanistic Studies*, Volume 11, Issue 2, 37–56 Retrieved from: https://emanuel.ro/wp-content/uploads/2024/12/Caesura-11.22024_full-text.pdf [in English].
- Samancıgil, K. (1945). *Bektaşilik Tarihi*, [History of Bektashism]. İstanbul, s. 161 [in Turkish].
- Şenödeyici, Ö. (2015). *Nâilî Divanı Sözlüğü* (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük) [Nâilî Divan Dictionary (Contextual Index and Functional Dictionary)] İzmir: Serüven Kitabevi. [in Turkish].
- Usluer, F. (2009). *Hurufilik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren* [Hurufism: From Its Origins Based on Primary Sources]. İstanbul: Kabalcı,. Retrieved from: <https://archive.org/details/fatih-usluer-hurufilik/page/28/mode/2up> [in Turkish].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 1:7.015.3–057.87:314.74:004.738.5

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.14>**Богомаз Оксана Юріївна,**

*доктор філософії в галузі педагогіки, старший викладач кафедри
методології та методики суспільних дисциплін
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0003-0133-1576
o.y.bohomaz@udu.edu.ua*

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В РОБОТІ З ДІТЬМИ-ВПО В УМОВАХ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА: РОЗВИТОК СТІЙКОСТІ, ТВОРЧОСТІ ТА ЦИФРОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті обґрунтовано інноваційні підходи до підтримки дітей з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в оптиці мережевого суспільства, де освітня взаємодія дедалі більше набуває реляційного та конективного характеру. Теоретичною рамкою виступає поєднання феноменології дитячого досвіду, етики турботи та комунікативної раціональності, що дозволяє мислити «безпечний простір» як міжсуб'єктивне поле співприсутності, а резильєнтність – як багаторівневу властивість освітньої мережі, котра розгортається у взаємодії дитини, класу, школи та ширших спільнот практики. Емпіричним ядром є кейс онлайн-тренінгу УДУ імені М. Драгоманова (11.06.2025 р.), у межах якого 90 педагогів із різних регіонів відпрацювали арттерапевтичні, ігрові, SEL-модулі та інтерактивні цифрові інструменти. Показано, що вправи «Безпечний простір», «Дерево ресурсів» і рольові симуляції виконують герменевтичну та практично-онтологічну функції: допомагають спільно тлумачити травматичний досвід, відновлювати агентність і формувати мережеві «мости» підтримки. Інтерактивне навчання через платформи (LMS, відеосесії, асинхронні завдання) підсилює участь і креативність дітей-ВПО, водночас потребуючи чітких етичних протоколів даних і уваги до цифрової нерівності. На рівні політики обґрунтовано перехід від «одноразових заходів» до екосистеми сталого впровадження: мікрокреденшали для педагогів, регулярні сесії післядії, менторські мікромережі між школами, відкриті репозиторії практик та прозорі метрики благополуччя й залученості (не санкційні, а рефлексивні). Запропонована модель демонструє, що розвиток стійкості та творчості дітей-ВПО є не лише психолого-педагогічним завданням, а й питанням справедливої інституційної архітектури, здатної підтримувати конективну резильєнтність у кризових умовах і забезпечувати гідну участь кожної дитини в навчанні та спільнотворенні.

Ключові слова: діти-ВПО, мережеве суспільство, резильєнтність, креативність, етика турботи, комунікативна раціональність, арттерапія; ігрові методи, соціально-емоційне навчання (SEL), інтерактивні платформи, безпечний освітній простір, освітня політика.

Bohomaz Oksana,

*Doctor of Philosophy in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department
of Methodology and Techniques of Social Disciplines
Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0003-0133-1576
o.y.bohomaz@udu.edu.ua*

INNOVATIVE APPROACHES IN WORKING WITH IDP CHILDREN IN THE NETWORK SOCIETY: DEVELOPMENT OF RESILIENCE, CREATIVITY AND DIGITAL INTEGRATION

The article substantiates innovative approaches to supporting children from among internally displaced persons (IDPs) in the perspective of a network society, where educational interaction is increasingly becoming relational and connective. The theoretical framework is a combination of the phenomenology of children's experience,

the ethics of care, and communicative rationality, which allows us to think of a “safe space” as an intersubjective field of co-presence, and resilience as a multi-level property of an educational network that unfolds in the interaction of the child, the class, the school, and wider communities of practice. The empirical core is the case of the online training of the Dragomanov Ukrainian State University (06/11/2025), within which 90 teachers from different regions worked on art-therapeutic, game, SEL modules, and interactive digital tools. It is shown that the exercises “Safe Space”, “Resource Tree”, and role-playing simulations perform hermeneutic and practical-ontological functions: they help to jointly interpret traumatic experience, restore agency, and form network “bridges” of support. Interactive learning through platforms (LMS, video sessions, asynchronous tasks) enhances the participation and creativity of IDP children, while requiring clear ethical data protocols and attention to digital inequality. At the policy level, the transition from “one-off events” to an ecosystem of sustainable implementation is justified: micro-credentials for educators, regular follow-up sessions, mentoring micro-networks between schools, open repositories of practices, and transparent metrics of well-being and engagement (not sanctioning, but reflective). The proposed model demonstrates that the development of resilience and creativity of IDP children is not only a psychological and pedagogical task, but also a matter of a fair institutional architecture capable of supporting connective resilience in crisis conditions and ensuring the worthy participation of every child in learning and co-creation.

Key words: IDP children, network society, resilience, creativity, ethics of care, communicative rationality, art therapy, game methods, social-emotional learning (SEL), interactive platforms, safe educational space, educational policy.

Вступ. Сучасні суспільні виклики, спричинені вимушеним переміщенням дітей унаслідок воєнних дій, соціально-економічних криз чи природних катаклізмів, накладаються на структурні риси мережевого суспільства, де освітні траєкторії, психологічна підтримка та соціалізація все частіше відбуваються через цифрові платформи, розподілені спільноти практики та гібридні онлайн/офлайн-середовища. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) переживають утрату звичного соціокультурного ландшафту, травматичні події й невизначеність майбутнього; водночас саме мережеві інфраструктури здатні швидко відновлювати «слабкі» і «сильні» зв'язки, надавати доступ до навчання, терапевтичних інструментів і безпечних просторів взаємодії.

У цьому контексті особливої актуальності набуває розвиток стійкості (резильєнтності) та творчого потенціалу дітей-ВПО як ключових якостей адаптації до криз, причому креативність і життєстійкість мають посилюватися не лише в індивідуальній, а й у мережевій (конективній) формі – через спільноти підтримки, освітні платформи та цифрові сервіси. Інноваційні підходи (ігрові, арттерапевтичні, інтерактивно-освітні й цифрові інструменти) виконують подвійну функцію: забезпечують психологічну стабілізацію та водночас формують креативне мислення, навички самовираження, медіаграмотність і соціальну взаємодію в онлайн-мережах.

Дослідження інноваційних підходів у роботі з дітьми-ВПО інтегрує педагогіку, психологію,

соціальну роботу, культурологію та освітні технології. З практичної позиції – відповідає на суспільний запит створення ефективних мережевих програм підтримки й інклюзивної освіти в гібридних форматах, що дозволяють масштабувати допомогу й робити її адресною та персоналізованою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стійкість у дитячому та педагогічному контекстах розглядається як здатність адаптуватися до стресових ситуацій, відновлювати функціонування та підтримувати емоційну рівновагу (Masten, 2014). Креативність як ресурс подолання викликів описується через здатність продукувати нові ідеї, ставити й розв'язувати проблеми та втілювати рішення в продуктах діяльності (Runco & Jaeger, 2012). Арттерапевтичні підходи демонструють ефективність у подоланні емоційних бар'єрів і самовираженні (Malchiodi, 2012), а ігрові практики на засадах культурно-історичної теорії Виготського сприяють розвитку уяви, співпраці та соціальних навичок. Інтерактивне навчання, підкріплене цифровими платформами, підвищує залученість і формує критичне мислення (Johnson et al., 2016). На системному рівні програми соціально-емоційного навчання (CASEL) підтверджують результативність інтеграції стійкості та креативності в освітнє середовище (Durlak et al., 2011). В Україні відповідні інновації впроваджуються в логіці «Нової української школи» (2017), що корелює з європейськими тенденціями масштабування мережевих освітніх практик.

Метою статті є обґрунтування та аналіз інноваційних підходів у роботі з дітьми-ВПО в умовах мережевого суспільства, спрямованих на розвиток їхньої психологічної стійкості, креативності та здатності до успішної соціальної й цифрової інтеграції. Реалізація мети передбачає виявлення методів і технологій, що створюють позитивне, безпечне й мережево підсилене освітнє середовище для навчання, творчої самореалізації та відновлення емоційного благополуччя дітей у кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. З 2014 року Україна протистоїть агресії з боку Росії, що призвело до анексії частини територій, окупації інших районів і тривалих бойових дій; повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року спричинило нові хвилі внутрішнього переміщення. У міжнародному гуманітарному праві внутрішньо переміщена особа – це людина, яка вимушено покинула місце проживання в межах своєї країни, не перетинаючи кордон. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII (20.10.2014), Стаття 1, визначає ВПО як громадянина України, іноземця або особу без громадянства, що на законних підставах перебуває в Україні, має право на постійне проживання і була змушена залишити місце проживання у зв'язку з наслідками збройного конфлікту, тимчасової окупації, масового насильства, порушень прав людини чи надзвичайних ситуацій природного/техногенного характеру.

Ключова відмінність між ВПО та біженцем полягає в тому, що ВПО залишаються під юрисдикцією та захистом власної держави. Для цієї групи характерні високі ризики психологічної травматизації, хронічної напруги та невизначеності, що знижує ресурсний потенціал і здатність до опрацювання травматичних подій. Завдання освітньої та соціально-психологічної підтримки – трансформувати травматичний досвід у досвід росту, відновити відчуття контролю й агентності.

У логіці мережевого суспільства стійкість дітей-ВПО доцільно розуміти як багаторівневу: індивідуальну (емоційна регуляція, копінг-стратегії), навчальну (навички навчання через цифрові платформи), соціальну (участь у спільнотах підтримки) та мережеву (доступ до ресурсів через платформи, застосунки, онлайн-сервіси). Креативність у цьому контексті – не лише

індивідуальна здатність «створювати нове», а й уміння реконфігурувати мережеві ресурси під власні потреби: комбінувати інструменти, формати взаємодії та канали підтримки.

Інноваційні методики набувають мережевої форми реалізації:

Арттерапія онлайн/гібрид: цифрові галереї робіт, віртуальні майстерні та асинхронні завдання дозволяють підтримувати безпечну експресію, знижувати бар'єри самопрезентації й розширювати доступність (Malchiodi, 2012);

Ігрові практики (на засадах Виготського) у форматі платформи: кооперативні ігри, симуляції й рольові сценарії в онлайн-середовищах відтворюють соціальні ситуації розвитку та тренують співпрацю;

Інтерактивне навчання: використання LMS, мікрокурсів, адаптивних завдань і цифрових лабораторій підвищує залученість, формує критичне мислення, медіаграмотність і цифрову безпеку (Johnson et al., 2016);

Програми SEL (CASEL) у гібридному виконанні: модулі емоційної регуляції, емпатії та відповідального прийняття рішень інтегруються в онлайн-курси, підтримуються чат-спільнотами та наставництвом (Durlak et al., 2011).

Український досвід показує, що інклюзивні практики, арттерапія, ігрові методи та гнучкі освітні модулі масштабуються через мережеві платформи «Нової української школи» (2017) та суміжні ініціативи. Це свідчить про поступове формування цілісної, мережево підсиленої системи підтримки, де психологічна стійкість і креативність дітей-ВПО розвиваються в екосистемі формальних і неформальних освітніх середовищ. Таким чином, у мережевому суспільстві інноваційні підходи до роботи з дітьми-ВПО слід проєктувати як **екосистеми**, що поєднують: (1) індивідуальну й групову психологічну підтримку, (2) мережеві спільноти практики для дітей, батьків і педагогів, (3) цифрові інструменти навчання та творчої самореалізації, (4) механізми захисту даних і кібербезпеки, (5) моніторинг благополуччя та навчальних досягнень у динаміці.

Кейс-стаді. 11 червня 2025 року в УДУ імені Михайла Драгоманова відбувся онлайн-тренінг «Інноваційні підходи у роботі з ВПО дітьми: розвиток стійкості та творчості», організований у межах проєкту «Демократичні

цінності в освітній практиці: виклики внутрішніх та зовнішніх міграцій після 24 лютого 2022 року». До події долучилися 90 учасників із різних регіонів України – вчителі, вихователі, психологи, соціальні педагоги, серед яких виразним осередком активності стала спільнота освітян Гімназії № 178 м. Києва. Тривалість тренінгу становила три години, що дало змогу поєднати синхронні інтерактивні блоки з елементами практикуму та обміну досвідом у реальному часі. Власне, формат події вже розкриває онтологію мережевого суспільства: освітня взаємодія набуває реляційного й конективного характеру, де «слабкі» та «сильні» зв'язки відновлюються через цифрові платформи, а комунікація постає не лише як передавання знання, а як творення спільного світу – інтерсуб'єктивного поля, в якому відбувається зустріч педагогічних практик, афектів і смислів.

Дизайн тренінгу був вибудований як екосистема практик, що поєднують арттерапевтичні підходи (Malchiodi, 2012), ігрові методи в культурно-історичній парадигмі Виготського, а також інтерактивне навчання через цифрові платформи (Johnson et al., 2016). Учасники опрацьовували вправи «Безпечний простір» – конструювання візуально-вербальної топіки захищеності, «Дерево ресурсів» – герменевтичне виявлення внутрішніх і зовнішніх опор і рольові ігри, що феноменологічно моделювали складні педагогічні ситуації. У цій конфігурації видно, як етика турботи переходить від індивідуальної компетенції до мережевої практики: «безпека» постає не лише як психологічний стан, а як продукт комунікативної раціональності в габермасівському сенсі, що досягається через узгодження значень, взаємне визнання та спільне вироблення правил взаємодії. Така епістемологія практики підсилює не тільки креативність як здатність породжувати нові зв'язки між ідеями (Runco & Jaeger, 2012), а й стійкість у розумінні Masten (2014) – як багаторівневу резильєнтність, що розгортається в переплетінні індивідуальних, групових та інституційних траєкторій.

Філософська рамка мережевого суспільства дозволяє побачити в тренінгу більше, ніж просто набір технік: тут формується конективна стійкість – здатність спільнот швидко мобілізувати соціальний капітал, циркулювати корисні зразки практик та адаптувати їх до локальних

умов. З погляду реляційної онтології стійкість і креативність не належать окремим суб'єктам, а розподіляються в мережі взаємодій, інструментів, ритуалів і дискурсів; тому вправи типу «Дерева ресурсів» виконують роль герменевтичних інструментів спільного тлумачення досвіду, а рольові симуляції – роль феноменологічних лабораторій, де педагог «проживає» можливі світи класної взаємодії, набуваючи тілесно-перцептивної чутливості в мерло-понтівському сенсі. У підсумку креативність проявляється не як індивідуальний «талант», а як здатність спільноти реконфігурувати цифрові платформи, час, простір і правила гри так, щоб уможливити нові форми присутності, вираження та співдії дітей-ВПО.

Водночас подія показала, що інтеграція SEL-компонентів (Durlak et al., 2011) у цифрові формати створює континуум навчання, де синхронні зустрічі підтримуються асинхронними завданнями, а афективна публічність групи – простір спільно пережитих емоцій і підтримки – набуває стійких контурів. Це збігається з логікою «Нової української школи» (2017), в якій інклюзивність, ігрові підходи і гнучкі траєкторії стають нормативними параметрами освітнього дизайну. Якщо розглядати тренінг крізь призму теорії структурації, можна сказати, що учасники не лише відтворювали наявні правила, а й продуктивно їх модифікували, породжуючи нові патерни взаємодії, що потенційно закріплюються в регулярних мікропрактиках школи – від класних рутин до протоколів реагування на кризу.

Практичні результати проявилися на трьох рівнях: операційному – підготовка педагогів до впровадження арттерапевтичних, ігрових та інтерактивних інструментів у цифрових середовищах; поведінковому – опанування сценаріїв дії у складних ситуаціях і формування карт «безпечного простору» та «ресурсних ландшафтів»; мережевому – виникнення ядра спільноти практики, здатної підтримувати обміни кейсами, матеріалами і локальними політиками. Водночас феноменологія обмежень є очевидною: трьох годин недостатньо для глибокої інкорпорації нових хабітусів; цифрова нерівність і ризики перевантаження педагогів можуть знижувати інтенсивність застосування; етичні виміри збору даних дітей потребують чітких протоколів. Ці ризики,

однак, піддаються пом'якшенню через регулярні сесії післядії, менторські мікрогрупи, відкриті репозиторії матеріалів і мікрокреденшали, що легітимують нові компетентності в професійному полі.

Таким чином, кейс УДУ імені Михайла Драгоманова емпірично демонструє, як інноваційні підходи до роботи з дітьми-ВПО набувають екосистемної форми в мережевому суспільстві: психологічна стійкість і креативність розгортаються як конективні властивості освітньої мережі, де етика турботи підтримується комунікативною раціональністю, а герменевтика досвіду – цифровими інфраструктурами. У цій логіці збереження і розвиток резильєнтності та творчості дітей не зводяться до індивідуальних технік, а стають практикою спільного світотворення, в якій педагогічна спільнота виступає як носій колективної компетентності й відповідальності. Збіг цього підходу з науковими орієнтирами Masten (2014), Runco & Jaeger (2012), Malchiodi (2012), Durlak et al. (2011), а також з українськими реформами засвідчує, що подібні тренінги здатні не лише транслювати методики, а й перевизначати саму онтологію шкільної взаємодії – від індивідуалістичних моделей до мережових констеляцій взаємної підтримки, творчості та гідності.

Висновки цієї роботи засвідчують, що підтримка дітей-ВПО має проектуватися не як сума ізольованих технік, а як екосистема практик у логіці мережевого суспільства. Резильєнтність і креативність дітей постають не лише індивідуальними якостями, а конективними властивостями освітньої мережі, які розгортаються у взаємодії педагогів, сімей, шкільних інституцій і цифрових інфраструктур. Феноменологічна увага до досвіду дитини, етика турботи та комунікативна раціональність як підвалини довіри дають можливість конструювати «безпечні простори» навчання, в яких відновлюються почуття агентності й гідності, а творча активність стає засобом подолання травматичного досвіду. Кейс онлайн-тренінгу УДУ імені М. Драгоманова продемонстрував, що навіть у короткому форматі можливе запускання мережових процесів співтворення смислів і взаємної підтримки, якщо дизайн події збалансовано поєднує арт-терапевтичні, ігрові, SEL-модулі та інтерактивні цифрові інструменти.

Водночас емпіричні спостереження виявили критичні умови успіху: сталий супровід після початкового навчання, фасилітацію спільнот практики, етичні межі роботи з даними і підтримку інфраструктури доступу. Теорія структуризації дозволяє інтерпретувати впровадження

Таблиця 1

Модель підтримки дітей-ВПО в умовах мережевого суспільства

Рівень	Мета	Філософська оптика	Принципи
Індивідуальний (дитина-ВПО)	Розвиток резильєнтності, агентності та креативного самовираження в безпечному онлайн-офлайн-середовищі	Феноменологія досвіду (Мерло-Понті), етика турботи, реляційна онтологія, комунікативна раціональність	Безпека і гідність; добровільність; культурна чутливість; мінімізація травматизації; «голос дитини»
Клас/група	Формування інтерсуб'єктивного поля підтримки, спільної творчості та правил безпеки	Герменевтика спільного смислотворення; теорія гри (Виготський); комунікативна дія (Габермас)	Спільні правила; кооперація; ненасильницька комунікація; інклюзивність
Школа/заклад освіти	Інституційне вбудовування гібридних практик підтримки дітей-ВПО в політику і розклад	Теорія структурації; інституційна етика турботи; справедливість як чесність	Політика захисту даних; доступність; позначені маршрути підтримки; партнерство з батьками
Мережа/спільнота практики	Конективна стійкість через обмін знаннями, взаємне наставництво і спільне розроблення рішень	Реляційна онтологія; соціальний капітал; теорія мережевого суспільства	Відкритість; взаємність; авторське визнання; етичні стандарти взаємодії
Політика/екосистема	Синхронізація шкільних ініціатив з національними рамками інклюзії, безпеки та цифрової освіти	Публічна етика; політична філософія справедливості; ціннісний підхід	Законність; права дитини; прозорість; субсидарність; міжсекторна координація

як процес, в якому актори водночас відтворюють і змінюють правила: орієнтири «Нової української школи» набувають життєздатності там, де локальні колективи переосмислюють їх у власних контекстах. Це вимагає політики, що не просто нормує «як правильно», а навчається разом зі школами, підтримує їхню здатність до адаптації та визнає різноманітність шляхів. Таке «живе нормотворення» потребує простору для зворотного зв'язку, швидких корекцій і відкритих репозиторіїв рішень.

Рекомендації для освітньої політики мають починатися з визнання багаторівневості завдання: дитина, клас, школа, мережа, екосистема. На рівні закладу освіти доцільно інституціалізувати гібридні модулі підтримки дітей-ВПО: обов'язкові елементи SEL у розкладі, регулярні «безпечні години» для емоційної рефлексії, шкільні протоколи взаємодії в кризових ситуаціях, а також інфраструктура цифрового доступу (LMS, захищені канали комунікації, елементи аналітики застосування практик). На рівні класу варто передбачити фасилітовані практики колективного смислотворення (рольові симуляції, «дерева ресурсів», карти безпеки), що розвивають емпатію та кооперацію і водночас підвищують участь «мовчазних» учнів завдяки асинхронним і анонімізованим форматам.

На рівні професійного розвитку політика повинна запровадити мікрокреденшали для педагогів за опанування конкретних модулів (арттерапія в освіті, ігровий дизайн уроку, цифрова медіагігієна, модерація онлайн-спільнот, базова психологічна перша допомога). Це має супроводжуватися циклом посттренінгових заходів: сесії післядії (after-action review), менторські мікрогрупи між школами, періодичні відкриті семінари з розбором реальних кейсів. Державні та місцеві органи управління освітою можуть стимулювати такі мережі через грантові мікропрограми, конкурси шкільних інновацій та видимість найкращих практик у національних каталогах. Таким чином, відбувається перехід від одноразових подій до тривких спільнот практики, де креативність і стійкість підтримуються колективно.

Етична та правова рамка повинна бути чітко виписана: стандартизовані згоди батьків і дітей, мінімізація чутливих даних, прозорі правила зберігання та обміну, права на «вимкнення»

й альтернативні офлайн-маршрути для тих, хто обмежений у доступі до мережі. Політика має передбачити прості індикатори моніторингу, які не перетворюють учителя на «звітну одиницю»: короткі шкали благополуччя до/після модулів, відстеження участі й якості класного клімату, портфоліо творчих робіт як непрямої показник креативності та агентності. Важливо, щоб ці дані використовувалися насамперед для рефлексії та покращення практик, а не для санкцій, – це підтримує довіру і стимулює чесність у звітності.

Фінансування та управління мають спиратися на принцип субсидіарності: що можна робити на рівні школи – мусить робитися там, за підтримки простих інструментів і гнучких стандартів. Держава й громади забезпечують «несучу конструкцію» – базові інфраструктури доступу, навчальні платформи, відкриті бібліотеки матеріалів, а також можливість оперативно перекидати ресурси в осередки підвищеної потреби. Варто передбачити швидкі пілоти з подальшим масштабуванням «того, що працює» замість великих симетричних реформ, які не чутливі до контексту. Механізмами зворотного зв'язку мають стати дорадчі панелі з участю педагогів, батьків і самих підлітків-ВПО, щоб політика не втрачала контакту з живою практикою.

Нарешті, комунікація має підсилювати культурну легітимацію цих підходів: публічні наративи про гідність, взаємну підтримку і творчість як форми спротиву травмі допомагають спільнотам бачити в собі не об'єкт допомоги, а суб'єкт творення спільного світу. У такій перспективі робота з дітьми-ВПО – це не «додаткова опція», а перевірка здатності освітньої системи бути справедливою, емпатійною і сучасною. Політика, яка інвестує в конективну стійкість і креативність, фактично інвестує в майбутнє: у громадян, що вміють діяти разом, тлумачити власний досвід і перетворювати його на ресурси розвитку – для себе, школи та країни.

Фінансування. Стаття презентує дослідження в межах наукової теми «Демократичні цінності в освітній практиці: виклики внутрішніх та зовнішніх міграцій після 24 лютого 2022 року» (державний реєстраційний номер: 0124U001490).

Список використаних джерел:

- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*. Vol. 82, No. 1. P. 405–432. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>.
- Johnson, D. W., Johnson, R. T., Holubec, E. J. (2016). *Cooperation in the classroom*. 9th ed. Interaction Book Company.
- Malchiodi, C. A. (2012). *Handbook of art therapy*. 2nd ed. New York: The Guilford Press.
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. New York: The Guilford Press.
- Runco, M. A., Jaeger, G. J. (2012). The standard definition of creativity. *Creativity Research Journal*. Vol. 24, No. 1. P. 92–96. DOI: <https://doi.org/10.1080/10400419.2012.650092>.
- Міністерство освіти і науки України. (2017). *Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи*. Київ,
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII (20.10.2014 р.), URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18>

References:

- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405–432. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>
- Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Holubec, E. J. (2016). *Cooperation in the classroom* (9th ed.). Interaction Book Company.
- Malchiodi, C. A. (2012). *Handbook of art therapy* (2nd ed.). New York: The Guilford Press.
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. New York: The Guilford Press.
- Runco, M. A., & Jaeger, G. J. (2012). The standard definition of creativity. *Creativity Research Journal*, 24(1), 92–96. <https://doi.org/10.1080/10400419.2012.650092>
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2017). *Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly* [New Ukrainian School: Conceptual foundations for secondary school reform]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy “Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib” № 1706-VII vid 20.10.2014 [Law of Ukraine “On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons” No. 1706-VII, October 20, 2014]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1706-18> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Бойченко Михайло Іванович,
*доктор філософських наук, професор, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу взаємодії університетів і суспільства
Інституту вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України
orcid.org/0000-0003-1404-180X
boichenko.m@knu.ua*

НОРМАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ТРАВМИ: МЕЖІ ВИБІРКОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ДЛЯ ОСВІТИ І СУСПІЛЬСТВА В СИТУАЦІЇ ВІЙНИ

Війна загострила давні та приховані культурні травми українців і унаочнила неприпустимість нормалізації злочинів російської імперії. Ця ситуація зобов'язує науковців на прикладі розкритої і розвиненої проблеми проаналізувати загальний феномен нормалізації культурної травми. Філософський підхід, застосований у цьому дослідженні, надає можливість порівняти результати досліджень різних наук і узагальнити та концептуалізувати їх. У статті здійснено принципове розрізнення позитивної і негативної нормалізації травми завдяки зверненню до намірів, засобів і виконавців такої нормалізації. Проаналізовано русифікацію як несумнівний приклад негативної нормалізації культурної травми в Україні та українізацію як приклад її позитивної нормалізації. Схарактеризовано позитивний потенціал релігійно-метафізичного, психотерапевтичного, екзистенційно-феноменологічного, соматичного, художньо-естетичного підходів до нормалізації культурної травми. Проаналізовано вибіркиму інклюзивність як причину і результат негативної нормалізації культурної травми. Зазначено, що вибіркима інклюзивність є особливо неприйнятною в умовах війни, коли практично кожен громадянин України знаходиться в стані більш чи менш проявленого посттравматичного стресового розладу. Відповідно, висунуто гіпотезу, що багато прийомів лікування цього розладу можуть бути використані й у подоланні культурної травми. Освіту визначено як сферу, в якій пріоритетно має відбуватися як базова підготовка до фасилітації в подоланні посттравматичного стресового розладу, так і запобігання культурної травми та подолання її негативних впливів. Усунення проявів вибіркової інклюзивності в українському суспільстві має сприяти недопущенню негативної нормалізації культурної травми.

Ключові слова: культурна травма, нормалізація травми, негативна нормалізація, позитивна нормалізація, посттравматичний стресовий розлад, вибіркима інклюзивність, війна.

Boichenko Mykhailo Ivanovych,
*Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Senior Researcher,
Leading Researcher at the Department of Interaction between Universities
and Society Institute of Higher Education of the National Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine
orcid.org/0000-0003-1404-180X
boichenko.m@knu.ua*

NORMALIZATION OF CULTURAL TRAUMA: THE LIMITS OF SELECTIVE INCLUSION FOR EDUCATION AND SOCIETY IN A WAR SITUATION

The war exacerbated the long-standing and hidden cultural traumas of Ukrainians and made it clear that it is unacceptable to normalize the crimes of the Russian Empire. This situation obliges scientists to analyze the general phenomenon of normalization of cultural trauma using the example of an open and developed problem. The philosophical approach used in this study makes it possible to compare the results of research in different sciences and to generalize and conceptualize them. The article makes a fundamental distinction between positive and negative normalization of trauma by addressing the intentions, means, and performers of such normalization. Russification

is analyzed as an undoubted example of negative normalization of cultural trauma in Ukraine and Ukrainization as an example of positive normalization. The positive potential of religious-metaphysical, psychotherapeutic, existential-phenomenological, somatic, artistic-aesthetic approaches to the normalization of cultural trauma is characterized. Selective inclusivity is analyzed as a cause and result of the negative normalization of cultural trauma. It is noted that selective inclusivity is especially unacceptable in war conditions, when practically every citizen of Ukraine is in a state of more or less manifested post-traumatic stress disorder. Accordingly, a hypothesis is put forward that many methods of treating post-traumatic stress disorder can be used in overcoming cultural trauma. Education is defined as an area in which both basic preparation for facilitation in overcoming post-traumatic stress disorder, as well as the prevention of cultural trauma and the elimination of its negative effects should take place as a priority. Elimination of manifestations of selective inclusivity in Ukrainian society should contribute to the prevention of the negative normalization of cultural trauma.

Key words: cultural trauma, normalization of trauma, negative normalization, positive normalization, post-traumatic stress disorder, selective inclusivity, war.

Вступ. Виклик повномасштабної війни, яку зрештою відкрито розпочала російська федерація проти України й українського народу, отримує гідну відсіч не лише завдяки силам Збройних сил України та інших сил оборони України на лінії безпосереднього зіткнення з російською армією (хоча передусім і головним чином саме там і завдяки саме цим силам). Також складником цієї відсічі є та загальна рішучість, з якою український народ морально, економічно та інституційно організувався для спротиву сучасній російській навалі. Втім, те, що українське суспільство знайшло в собі, а також у своїх міжнародних союзниках достатньо ресурсу для гідного протистояння цьому зовнішньому виклику, не може забезпечити як українське суспільство загалом, так і, без перебільшення, кожного українця від отримання культурної травми від цієї війни – на додачу до прямих матеріальних втрат, численних смертей та інших лих і трагедій, які принесла із собою ця війна. Культурну травму інколи недооцінюють, вважаючи її меншою втратою або ж тим, що легше виправити і повернутися до цілісності дотравматичного стану культури – особливо в порівнянні з важкими економічними збитками чи тими національними інституційними втратами, які стали результатом жорсткого політичного тиску. Втім, вважаємо, що саме культурна травма нерідко виявляється більш глибокою і якщо не викорінною, то в усякому разі тою, що потребує навіть зміни кількох поколінь для її подолання. Цю тему взірцево досліджували класики сучасної теоретичної соціології (Alexander, et al., 2004), і все ж нормалізація культурної травми досі залишає надто багато питань – як у теорії, так і на практиці.

Саме тому нормалізація культурної травми привертає таку увагу суспільства і потребує

ретельнішого спеціального аналізу фахівцями. Це має бути завданням не лише науковців – психологів, соціологів, психіатрів тощо, але й письменників та інших митців, які гостріше відчують цю травму на емоційному, чуттєвому рівні, а також працівників сучасних медіа, які не лише сприймають, але й корегують інформаційні потоки в суспільстві, а також самі є індикаторами чутливих тем інформаційного простору. Втім, концептуальне охоплення цієї проблеми в усій її повноті, глибині та масштабності, а також чітке понятійне вираження цього охоплення є місією філософів.

Позитивна і негативна сторона нормалізації травми. Щодо нормалізації, то сама по собі вона є ціннісно амбівалентною: наприклад, нормалізація чогось хорошого є хорошою справою, а нормалізація чогось поганого – поганою. Наприклад, нормалізація відносин і загалом обстановки після певного конфлікту є чимось бажаним і для сім'ї, і для громади, і для суспільства, і для міжнародних відносин. Тоді як нормалізація насильства (Storm-Mathisen, 2025), хабарництва, крадіяства чи якихось інших злочинних чи аморальних дій є дечим, поза сумнівами, аморальним, так само, як нормалізація зловживання правом, політичної корупції, халтури і підробок у будь-якій справі є чимось ганебним і шкідливим не лише для того, хто це активно впроваджує, але й для тих, хто цьому не чинить опір, як і для всієї спільноти, яка це толерує.

Коли говоримо про нормалізацію травми, ситуація, на перший погляд, виявляється дещо нетиповою – одні говорять, що нормалізація травми – це погано, а інші – що це добре. Насправді, можливо, причиною цього є те, що не всі акуратно формулюють ситуацію, пов'язану з травмою, і позитивно

оцінюють не саму травму, а деякі зміни, які її супроводжують.

У медицині нормалізацією травми інколи називають повернення організму до його норми після перенесеної травми, яка цю норму порушила, – у сенсі певних процесів гомеостазу, тобто відновлення певної рівноваги, наприклад, завдяки дії імунної системи або інших механізмів відновлення функціональної норми організму (Osuka, et al., 2014). Звісно, правильніше це було би називати нормалізацією відновлення здоров'я організму, тобто нормалізацією називати відхід від травми і повернення до норми здоров'я організму. Але, вочевидь, жодна травма не проходить без наслідків – передусім для самого травмованого. А тому нормалізація після травми включає і вміння жити з наслідками травми як частиною нової норми здоров'я організму, адже до старої норми повною мірою повернутися вдається тим менше, чим важчою була травма.

Таке медичне розуміння нормалізації суттєво відрізняється від морального розуміння нормалізації травми, коли таку нормалізацію сприймають як намагання зробити нормальним те, що таким не є і бути не може. Класичним прикладом предмету морального осуду є нормалізація насильства. Є випадки, коли воно засуджується однозначно: насильство в сім'ї, насильство над дітьми (яке може траплятися також і поза сім'єю), зґвалтування і, нарешті, вбивство. Втім, навіть для деяких із таких випадків намагаються знаходити виправдання: наприклад, вбивство ворога на війні є необхідністю, і при цьому лише шукають можливості не виходити за межі так званих правил ведення війни. Також дискусійним є застосування насильства в медицині – попри те, що в більшості ситуацій воно є виправданим як дозований і адресний інструмент досягнення кращих інтересів пацієнта, а все ж у надто багатьох випадках воно буває не досить обґрунтованим, помилковим або навіть злочинним (Shapiro, 2018). Також є теорії, які виправдовують деякі випадки чи навіть типові ситуації абортів та евтаназії. За всієї дискусійності визнання етичної позиції такого вбивці все ж можна зрозуміти її логіку, якщо й не сприйняти її моральним чуттям. Солдат розуміє, що, вбиваючи ворога, він зберігає життя жінок, дітей, старих і немічних та інших співгромадян своєї країни, не кажучи вже про

збереження життя своїх побратимів на фронті. І все ж убивство навіть ворога глибоко ранить його душу, а призвичаєння до таких вбивств, їх нормалізація неминуче має свої наслідки, якщо не для психіки воїна, то однозначно – для його моральної самооцінки та його здатності до здорового етичного судження.

Русифікація як культурна травма. Як русифікація, так і українізація теж є з нормативного погляду процесом нормалізації. Однак ця нормалізація відбувалася на зовсім різних підставах, здійснювалася різними методами і мала відмінний стосунок до базових прав людини. Коли поширення мови відбувається природним способом, тобто без поспіху і примусу, так би мовити, еволюційним шляхом, у результаті вільного прийняття людьми цієї мови як основної мови свого спілкування, особливо в приватній сфері їхнього життя – це явище нормальне, яке і не варто називати нормалізацією. Але якщо поширення мови відбувається прискорено, за допомогою додаткових засобів стимулювання або ще і примусових заходів – тоді це справді певна нормалізація. Але вона також може бути як явищем негативним, яке підлягає осуду і припиненню, так і явищем не просто виправданим, а позитивним і бажаним, у тому числі й передусім для тих, хто їй підлягає.

Якщо мову нав'язують чужинці й примушують місцевих відмовлятися від власної мови (так званої мови батьків чи материнської мови, як це називають німці – «die Muttersprache»), і цей примус супроводжується санкціями і репресіями – це явище явно негативне. Такою була русифікація в Україні (Бойченко, 2020), та й не лише в Україні, але й у багатьох країнах і територіях, які входили до складу СРСР та країнах так званого «соціалістичного табору». Що говорити про країни і території, які знаходилися в колоніальній або напівколоніальній залежності від росії, якщо в самій росії численним так званим «малим народам» росії поступово нав'язували користування російською замість їхньої рідної мови – і не лише в державних закладах, але й у школах, у сфері культури тощо. Зросійщення йшло неухильно, безальтернативно і жорстко всю історію росії – і за часів російської імперії, і у сср (з невеликими послабленнями і тимчасовими паузами на «коренізацію» (Верменич, 2022)), й особливо – у сучасній російській федерації.

Таку нормалізацію не можна назвати інакше як негативною, а тому цілком зрозуміло, чому проти неї виступають скрізь, де її проводили російські колонізатори.

Якщо говорити про українізацію (справжню, а не радянську облудну «коренізацію»), то її здійснює не лише держава, але й значна частина інших інститутів громадянського суспільства – церква, недержавні громадські організації, різні громадські рухи (серед яких був наймасовішим на першому етапі українізації в роки Перебудови (другу половину 1980-х) «Народний рух») тощо. Більше того, українізацію охоче підтримали й самі українці без усякого формального заохочення – щойно зникли офіційні обмеження на користування українською і з'явилася справжня свобода в мовному просторі України. За перехід на українську в незалежній Україні не потрібно було доплачувати, як доплачувала радянська держава у школах УРСР вчителям за викладання російської мови і перехід на російську (Марусик, 2018; Присєвков, 2022). Українізація відбувається поступово настільки, що дехто навіть нарікає, що надто поступово – але в тому то й справа, що українська держава не застосовує мовних репресій, навіть в умовах оборонної війни проти російської агресії. Але ж якраз «русский мир», який своїм стрижнем має російську мову і стоїть за цією російською агресією (Волковський, 2022). І все ж українізація навіть за таких умов залишається порівняно м'якою і неспішною. Це – гідна нормалізація, яка йде впевнено і не потребує застосування сторонніх стимулів для досягнення свого успіху.

Використання досвіду подолання ПТСР для подолання культурної травми. Одним із найбільш розроблених напрямів у дослідженнях травми загалом і культурної травми зокрема є вивчення її прояву в посттравматичному стресовому розладі (ПТСР), а відповідно – подолання культурної травми можна аналізувати в порівнянні з досвідом подолання посттравматичного стресового розладу.

Найширшою рамкою нормалізації травми загалом і культурної травми зокрема може виступати релігія. Наприклад, християнське віровчення розглядає життя людини на Землі як перебування в грішному світі, у якому панує зло і несправедливість, які радикально може виправити лише Друге пришествя Христа. До цього

моменту злочини щодо будь-кого не є дивною, натомість соціологічною, хоч і не моральною нормою є ситуація ураженості пересічної людини. Християнська церква (незалежно від того, про яку гілку християнства йдеться) накопичила величезний досвід роботи і лікування травм, пов'язаних із життям людини в цьому грішному світі, але те, що цей світ не може стати справедливим, що для нього швидше нормою є злочини і війни, християнство не сумнівається. Тому коли християнські священники, дослідники і місіонери починають ділитися досвідом подолання травми, у них не йдеться про її унеможливлення чи остаточне викорінення її першопричин – їх розглядають як метафізичні, а не історичні чи культурні (Баркер, 2023). Відповідно, культурна травма є лише наслідком радикально злого способу існування людства на грішній землі. Звернення до релігійного досвіду роботи з культурними травмами допомагає уникати надмірної драматизації цих травм – а разом із тим дає сили жити далі у, здавалося б, неймовірних умовах. Свого часу Теодор Адорно писав про те, що після нацистських злочинів Аушвіца неможливо писати поезію, неможливо в класичний спосіб давати виховання (Адорно, 2019) – точніше, мабуть, варто говорити, що розум відмовляється це пояснити, в усякому разі зіткнувшись із цим віч-на-віч. А все ж поезії писали навіть в'язні нацистських концтаборів (Рихло, 2023). Писав аж до страти в концтаборі свої геніальні тексти і Дитрих Бонгеффер (Бонгеффер, 2024), і жінки-філософині теж творили у війну, всі в ситуації загрози цивілізаційного і культурного краху, хоч і не всі мали фатальну долю (Куртін-Денамі, 2025). Тому християнська «нормалізація» зла не так виправдовує його існування, як вчить тримати удар і всупереч цій «нормальності» зла на грішній землі все ж наближати Царство Боже у своїй душі і у своєму житті – наскільки це можливо. І ось уже така нормальність боротьби в режимі *contra spem spero* і є справжньою позитивною нормалізацією метафізичної травми, а разом із тим і всіх інших травм, у тому числі й культурних.

На цьому базисі можна більш адекватно і позитивно оцінити те, чому психологи і психіатри прагнуть кожному окрему ситуацію отримання травми розглядати, на перший погляд, ізольовано, індивідуально (Вінс і Суворова,

2023; Burbach et al., 2024), а не списувати їх на якісь загальні причини – типу «в усіх у нас в Україні зараз війна», «цей світ недосконалий», «глобалізація – це зло» тощо. Адже кожна людина справді має глибинний ресурс, в який вона не завжди спочатку й сама вірить або надто легко в ньому розчаровується, тоді як насправді він є і за нього варто поборотися. Це й наша належність нашому дому – як фізичному, так і сім'ї, і духовній домівці (екзистенційно-феноменологічна нормалізація культурної травми) (Гілл, 2022), і мудрість нашого тіла (соматична нормалізація культурної травми) (Левін, 2022), і віра в краще майбутнє на новому етапі життя після травми (психотерапевтична нормалізація культурної травми) (Вільямс і Пойюла, 2023), і навіть наша людська належність простору прекрасного (художньо-естетична нормалізація культурної травми) (Даниленко, 2023; Міхно, 2020). Усе це здатне допомогти людині як особистості в подоланнях не лише ПТСР, але й інших травм, у тому числі й культурної. А якщо згадати, що культурну травму можна долати спільно зі своїми, тобто з людьми, з якими ти поділяєш певні культурні цінності, – це значно полегшує виконання цього непростого завдання. Тут варто звертатися до культурної солідарності, яка виявляє себе у стресових і травматичних ситуаціях як інклюзивність.

Вибіркова інклюзивність як негативна нормалізація. Інклюзивність в усьому світі уже давно витлумачують значно ширше, аніж лише як захист прав людей з інвалідністю та іншими особливими потребами. Сучасні дослідники пишуть, що передусім маємо будувати інклюзивне суспільство, в якому всі повинні бути не просто рівними перед законом, але також усі мають піклуватися про те, аби закон захищав усіх, щоби кожна громадянка і кожен громадянин мали можливість повною мірою реалізовувати свої права і виконувати свої обов'язки. Тобто не лише люди з особливими потребами повинні бути під особливим захистом (вони мають бути під посиленням захистом), але піклування заслуговують кожен і кожна (Бойченко, 2024). Інклюзивність має бути для всіх, причому більшою – для тих, хто більше постраждав, а не для тих, хто створює для себе штучні привілеї. Для тих, хто страждає більше, потрібна поглиблена інклюзивність, яку варто

підтримувати і посилювати. А для тих, хто зловживає інклюзивністю і створює для себе вибірккову, «елітну» інклюзивність, має бути спільний осуд і неприйняття, а, можливо, і притягнення до відповідальності згідно з чинним законодавством. Для цього потрібні лише суспільна згуртованість і політична воля.

Справді, ситуація війни кожного з нас повергла в численні стреси та травми: якщо не ми особисто, то наші родичі й друзі воюють, потрапляють під обстріли, зазнають якщо не особистих фізичних ушкоджень і прямих матеріальних втрат, то отримують різні психічні травми і непрямі матеріальні збитки. Поза винятками всі українці в умовах російської війни проти України мають посттравматичний синдром, у широкому сенсі всі українці є жертвами війни – навіть ті, хто виїхав за кордон і не чує майже щоночі сирен. Навіть ті українці, що виїхали за кордон, зробили це не для свого задоволення чи вигоди (навіть якщо комусь здається, що виплати для біженців є манною небесною, то це глибока помилка), а під примусом обставин і з величезним ризиком для збереження своєї сім'ї і свого майна, нажитого протягом усього свого життя. Перебування в іншій країні – це завжди стрес, і далеко не завжди позитивний, адже адаптація ніколи не проходить легко і втрата Батьківщини, навіть, здавалося би, тимчасова і лише фізична, а не духовна, теж є суттєвим ударом по самопочуттю і самооцінці кожної людини.

У такій ситуації має зростати солідарність і взаємна підтримка між усіма українськими громадянами, де би вони не знаходилися. А тому особливо гостро сприймаються ситуації, в яких ми відчуваємо, що нас принижують, намагаються скористатися нашим уразливим статусом, забрати в нас ще більше – понад те, що уже забрав і продовжує забирати російський окупант. Тим більш гостро це сприймається, якщо образити – свідомо чи не бажаючи – намагається наш же співгромадянин. Ще гостріше це сприймається, коли ображає – вільно чи невільно – людина, яка представляє сферу освіти, людина, яка за самим своїм фахом має покликання бути чуйною і турботливою, має швидше віддати своє – усі пам'ятаємо «Серце своє віддаю дітям» Василя Сухомлинського.

Тому тему вибіркової інклюзивності було піднято в спеціальному науковому дослідженні,

результати якого представлені, зокрема, в низці наукових статей, котрі вийшли цього року (Бойченко, 2025a; Бойченко, 2025b; Єрмоленко, 2025, с. 16–21). А починалося все з теми дослідження соціальної інклюзії у вищій освіті, якою займався у складі дослідницького колективу відділу взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти НАПН України (Бойченко, 2024). Саме як підсумок того дослідження минулого року було опубліковано спеціальну монографію відділу (де є і мій розділ з культури соціальної інклюзії у вищій освіті), яка зайняла одне з перших місць на конкурсі робіт відповідного жанру по всій Національній академії педагогічних наук України минулого року.

Висновки. Коротко підсумовуючи перші висновки, маємо сказати, що там, де більше болять, – там є вища чутливість і респонзивність людей і суспільства. А отже, саме там можна більше зробити хорошого і важливого – увага людей уже сконцентрована на цій сфері та проблематиці. Тому якщо й трапляються надто болісні ситуації з вибірковою інклюзивністю, коли треба всім, а отримує лише дехто, то саме

в цій сфері й варто починати робити основну роботу з подолання цих випадків вибіркової інклюзивності, з викорінення самої можливості появи і відтворення таких ганебних ситуацій. Тобто сфера освіти має стати не місцем ганьби, а точкою росту гідності, в якій виховується культура особистості та спільноти, які й близько не допускають навіть можливості обділити або принизити когось – не лише у сфері освіти, а й будь-де в суспільстві. Освіта має стати оазою протистояння ПТСР, подолання його отруйних впливів, патологічних перероджень і загрозливих метастаз, які можуть пронизати собою все суспільство. ПТСР варто вивчати, пом'якшувати його наслідки і поступово й обережно виводити людей з нього. А зважаючи на те, що всі ми всередині одного глобального ПТСР, породженого російською війною проти України, – масштаби цього завдання важко переоцінити. Досвід подолання ПТСР є багато в чому корисним для формування засад теоретичного вивчення і практичного подолання культурної травми та недопущення її негативної нормалізації.

Список використаних джерел:

- Адорно, Т. (2019). Виховання після Аушвіца. Пер., анот. і прим. В. Брижнік, наук. ред. М. Бойченко. *Філософія освіти*, 25(2), 82–99. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-4>
- Баркер, П. А. (ред.). (2023). *Подолання травми. Глобальні, біблійні та пастирські перспективи*. Пер. з англ. Д. Мрозової та І. Фесенка. Рівне: ПП «Формат-А».
- Бойченко, М. (2025a). Апорії толерантності: хибність вибіркової інклюзивності у політиці скасування. *Політологічний вісник*, 95, 12–34. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2025.95.12-34>
- Бойченко, М. (2025b). Межі толерантності: колізії культури скасування. *Філософська думка*, 2025, (1), 173–191. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.173>
- Бойченко, М. (2020). Русифікація як нищення української національної пам'яті: передумови і наслідки тоталітарної радянської політики щодо України. Єщенко, Т. (ред.). *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті [текст] : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11–12 червня 2020 року*. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, с. 58–60.
- Бойченко М. (2024). Формування культури соціальної інклюзії у сфері вищої освіти України для повоєнного українського суспільства: теоретико-концептуальні засади. *Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти у післявоєнний період: монографія* / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова; за ред. О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, с. 8–45.
- Бонгеффер, Д. (2024). *Спротив і покора. Листи і нотатки з-за ґрат*. Пер. з нім. К. Дмитренко. 2-е вид. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА.
- Верменич, Я. (2022). «Радянізація» чи «націоналізація»: ще раз про сутність політики коренізації 1920 – початку 1930-х рр. *Український історичний журнал*, (3), 158–175. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.03.158>
- Вінс, В. А., & Суворова, А. Г. (2023). Можливості профілактики та корекції посттравматичного стресового розладу у дорослих. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, (4), 10–13. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.3>
- Волковський, В. (2022). Уроки війни для формування стратегії української східної політики: філософські міркування. *Філософія освіти*, 28(1), 53–69. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-4>

- Даниленко, Л. (2023). Терапія травми: художня концепція подолання колективного болю (на прикладі творів сучасної української прози). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, (21), 46–56. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2023.21.5>
- Єрмоленко, А., Балінченко, С., Бойченко, М. та ін. (2025). Війна як виклик для моральних цінностей. *Філософська думка*, (1), 7–65. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.007>
- Куртін-Денамі, С. (2025). *Три жінки в темні часи: Едіт Штайн, Ханна Арендт, Сімона Вайль, або Amor fati, amor mundi*. Пер. з фр. Д. Каратєєва. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА.
- Марусик, Т. (2018). Школа і мова. Про доплати вчителям мови/язика нині і в минулому. *Радіо «Свобода» (Україна)*. 08 липня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29348988.html>
- Міхно, Н. К. (2020). Проекції культурної травми в просторі повсякденності: до питання візуальної презентації дискурсу війни в міському просторі. *Габітус*, 11, 61–66. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.10>
- Присєвов, О. (2022). Як зросійщували школи УРСР з 50-х і до розвалу союзу. *Ukraine History*. 3 серпня 2022. URL: <https://ukraine-history.com/yak-zrosijshhuvaly-shkoly-ursr-z-50-h-i-do-rozvalu-soyuzu/>
- Рихло, П. (2023). *«Урвані струни прегучної ліри...» Німецько-єврейські поети Буковини*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА.
- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., & Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- Burback, L., Brémault-Phillips, S., Nijdam, M. J., McFarlane, A. & Vermetten, E. (2024). Treatment of Posttraumatic Stress Disorder: A State-of-the-art Review. *Current Neuropsychopharmacology*, 22(4), e280423216304. <https://doi.org/10.2174/1570159X21666230428091433>
- Osuka, A., Ogura, H., Ueyama, M., Shimazu, T., & Lederer, J. A. (2014). Immune response to traumatic injury: harmony and discordance of immune system homeostasis. *Acute Medicine and Surgery*, 1(2), 63–69. <https://doi.org/10.1002/ams2.17>
- Shapiro, J. (2018). “Violence” in medicine: necessary and unnecessary, intentional and unintentional. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 13, 7. <https://doi.org/10.1186/s13010-018-0059-y>
- Storm-Mathisen, F. (2025). ‘Violence is completely normal’: Managing Violence Through Narrative Normalization. *The British Journal of Criminology*, 65(1), 37–53. <https://doi.org/10.1093/bjc/azae030>

References:

- Adorno, T. (2019). Vykhovannia pislia Auschwitz [Education after Auschwitz]. Per., anot. i prym. V. Bryzhnik, nauk. red. M. Boichenko. *Filosofia osvity – Philosophy of Education*, 25(2), 82–99. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-4>
- Barker, P. A. (Ed.). (2023). Podolannia travmy: Hlobalni, bibliini ta pastyrski perspektyvy [Overcoming trauma: Global, biblical and pastoral perspectives]. Per. z anhl. D. Mrozovoi ta I. Fesenka. Rivne: PP “Format-A”.
- Boichenko, M. (2025a). Aporii tolerantnosti: khybnist vybirkovoi inkluzyvnosti u politytsi skasuvannia [Aporias of tolerance: The fallacy of selective inclusivity in cancel politics]. *Politologichnyi visnyk – Political Studies Bulletin*, 95, 12–34. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2025.95.12-34>
- Boichenko, M. (2025b). Mezhi tolerantnosti: kolizii kultury skasuvannia [The limits of tolerance: Collisions of cancel culture]. *Filosofska dumka – Philosophical Thought*, (1), 173–191. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.173>
- Boichenko, M. (2020). Rusyfikatsiia yak nyshchennia ukrainskoi natsionalnoi pamiaty: peredumovy i naslidky totalitarnoi radians'koi polityky shchodo Ukrainy [Russification as destruction of Ukrainian national memory: Preconditions and consequences of totalitarian Soviet policy toward Ukraine]. In T. Ieshchenko (Ed.), *Totalitaryzm yak systema znyshchennia natsionalnoi pamiaty: Zbirnyk naukovykh prats'* (pp. 58–60). Lviv: Drukarnia Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho.
- Boichenko, M. (2024). Formuvannia kultury sotsialnoi inkluziï u sferi vyshchoi osvity Ukrainy dlia povoiennoho suspilstva: Teoretyko-kontseptualni zasady [Formation of social inclusion culture in Ukrainian higher education for the post-war society: Theoretical and conceptual foundations]. In O. Orzhel (Ed.), *Sotsialna inkluziia u sferi vyshchoi osvity u pisliavoienniï period: Monohrafiia* (pp. 8–45). Kyiv: Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy.
- Bonhoeffer, D. (2024). Sprotyv i pokora: Lysty i notatky z-za grat [Resistance and submission: Letters and papers from prison] Per. z nim. K. Dmytrenko. Kyiv: Dukh i Litera.
- Vermenych, Ya. (2022). “Radianizatsiia” chy “natsionalizatsiia”: Shche raz pro sutnist polityky korenizatsii 1920 – pochatku 1930-kh rr. [“Sovietization” or “nationalization”: Once again about the essence of indigenization policy of the 1920s–early 1930s]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, (3), 158–175. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.03.158>
- Vins, V. A., & Suvorova, A. H. (2023). Mozhlyvosti profilaktyky ta korektsii posttravmatychnoho stresovoho rozladu u doroslykh [Opportunities for prevention and correction of post-traumatic stress disorder in adults]. *Naukovyi visnyk*

Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Psychology Series, (4), 10–13. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.3>

Volkovskiy, V. (2022). Uroky viiny dlia formuvannia stratehii ukrainskoi skhidnoi polityky: Filosofski mirkuvannia [Lessons of war for forming the strategy of Ukrainian Eastern policy: Philosophical reflections]. *Filosofia osvity – Philosophy of Education*, 28(1), 53–69. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-4>

Danylenko, L. (2023). Terapiia travmy: Khudozhnia kontseptsiiia podolannia kolektyvnogo boliu (na prykladi tvoriv suchasnoi ukrainskoi prozy) [Trauma therapy: The artistic concept of overcoming collective pain (on the example of modern Ukrainian prose)]. *Literaturnyi protses: Metodolohiia, imena, tendentsii – Literary Process: Methodology, Names, Trends*, (21), 46–56. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2023.21.5>

Yermolenko, A., Balinchenko, S., Boichenko, M. et al. (2025). Viina yak vyklyk dlia moralnykh tsinnosti [War as a challenge for moral values]. *Filosofska dumka – Philosophical Thought*, (1), 7–65. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.007>

Courtin-Dénamy, S. (2025). Try zhinky v temni chasy: Edit Shtain, Khanna Arendt, Simona Vail, abo Amor fati, amor mundi [Three women in dark times: Edith Stein, Hannah Arendt, Simone Weil, or Amor fati, amor mundi]. Per. z fr. D. Karatieieva. Kyiv: Dukh i Litera.

Marusyk, T. (2018, July 8). Shkola i mova. Pro doplaty vchyteliu movy/yazyka nyny i v mynulomu [School and language: On teachers' extra pay for language now and in the past]. Radio Svoboda (RFE/RL Ukraine). Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/29348988.html>

Mikhno, N. K. (2020). Proektsii kulturnoi travmy v prostori povsiakdennosti: Do pytannia vizualnoi prezentatsii dyskursu viiny v miskomu prostori [Projections of cultural trauma in everyday space: On the issue of visual presentation of the war discourse in urban space]. *Habitus*, 11, 61–66. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.10>

Pryssievok, O. (2022, August 3). Yak zrosiishchuvaly shkoly URSR z 50-kh i do rozvalu Soiuzu [How schools in the Ukrainian SSR were Russified from the 1950s to the collapse of the USSR]. Ukraine History. Retrieved from: <https://ukraine-history.com/yak-zrosiishchuvaly-shkoly-ursr-z-50-h-i-do-rozvalu-soyuzu>

Rykhlo, P. (2023). “Urvani struny prehuchnoi liry...” Nimetsko-ievreiski poety Bukovyny [“Broken strings of a resounding lyre...” German-Jewish poets of Bukovina]. Kyiv: Dukh i Litera.

Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., & Sztompka, P. (2004). Cultural Trauma and Collective Identity. Berkeley: University of California Press.

Burback, L., Brémault-Phillips, S., Nijdam, M. J., McFarlane, A. & Vermetten, E. (2024). Treatment of Posttraumatic Stress Disorder: A State-of-the-art Review. *Current Neuropsychopharmacology*, 22(4), e280423216304. <https://doi.org/10.2174/1570159X21666230428091433>

Osuka, A., Ogura, H., Ueyama, M., Shimazu, T., & Lederer, J. A. (2014). Immune response to traumatic injury: harmony and discordance of immune system homeostasis. *Acute Medicine and Surgery*, 1(2), 63–69. <https://doi.org/10.1002/ams2.17>

Shapiro, J. (2018). “Violence” in medicine: necessary and unnecessary, intentional and unintentional. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 13, 7. <https://doi.org/10.1186/s13010-018-0059-y>

Storm-Mathisen, F. (2025). ‘Violence is completely normal’: Managing Violence Through Narrative Normalization. *The British Journal of Criminology*, 65(1), 37–53. <https://doi.org/10.1093/bjc/azae030>

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 1(100):159.9

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.16>

Букіна Тетяна Вікторівна,
*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних та загальнотехнічних дисциплін
Первомайського навчально-наукового інституту
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
orcid.org/0000-0003-3628-6859
tanyshabukina@gmail.com*

Ямпольцев Павло Віталійович,
*кандидат історичних наук,
завідувач кафедри загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін
Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут
ПрАТ «ВНЗ» Міжрегіональна Академія управління персоналом»
orcid.org/0000-0002-6962-5493
yampolets1970@ukr.net*

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ І СВІДОМОСТІ

У статті розкрито філософські виміри штучного інтелекту та свідомості, які стають особливо актуальними в умовах технологічного прогресу. Встановлено, що, попри значний розвиток штучного інтелекту, його здатність відтворювати повну складність людського мислення залишається обмеженою. З'ясовано, що складність людської когнітивної діяльності є результатом здатності адаптуватися до різноманітних умов і контекстів, чого не можна досягти в рамках машинного середовища. Наголошено на необхідності філософського аналізу нових викликів, пов'язаних з інтеграцією штучного інтелекту в соціальні структури, як-от вплив на ринок праці та соціальні взаємодії. Підкреслено, що технології штучного інтелекту змінюють повсякденні взаємодії, відкриваючи нові можливості для етичних роздумів щодо соціальних і політичних процесів. Констатовано, що філософський підхід вимагає дослідження глибоких екзистенціальних наслідків впливу штучного інтелекту на людське буття. Розкрито етичні питання, що постають у процесі використання штучного інтелекту, зокрема в контексті його застосування у військових і спеціальних технологіях, а також у сферах приватності та безпеки даних. Підкреслено, що філософські концепції дедалі більше інтегруються в розроблення технологій штучного інтелекту, а це відкриває нові можливості для синтезу етичних та технічних аспектів у рамках інтелектуальних систем. Констатовано, що подальший розвиток штучного інтелекту вимагає постійного переосмислення традиційних філософських концептів, як-от свідомість, автономія і моральна відповідальність. Зроблено висновок, що філософське осмислення розвитку штучного інтелекту є необхідним для забезпечення етичного використання технологій у сучасному суспільстві, що гарантує їх безпечне і справедливе застосування.

Ключові слова: штучний інтелект, свідомість, філософський аналіз, етика, когнітивна діяльність.

Bukina Tetiana,
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Social and General Technical Disciplines
Pervomaysky Academically is a Scientific Institute of the Admiral Makarov
National Shipbuilding University
orcid.org/0000-0003-3628-6859
tanyshabukina@gmail.com*

Yampolets Pavlo,
Candidate of Historical Sciences,
Head of the Department of General Scientific, Social and Behavioral Disciplines
North Ukrainian Institute named after Heroiv Krut
Interregional Academy of Personnel Management
orcid.org/0000-0002-6962-5493
yampolets1970@ukr.net

PHILOSOPHICAL DIMENSIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CONSCIOUSNESS

The article reveals the philosophical dimensions of artificial intelligence and consciousness, which have become particularly relevant in the context of technological progress. It is established that despite the significant development of artificial intelligence, its ability to replicate the full complexity of human thought remains limited. It is clarified that the complexity of human cognitive activity results from the ability to adapt to diverse conditions and contexts, which cannot be achieved within a machine environment. The necessity of philosophical analysis of the new challenges associated with the integration of artificial intelligence into social structures is emphasized, including its impact on the labor market and social interactions. It is highlighted that artificial intelligence technologies are changing everyday interactions, opening new opportunities for ethical reflection on social and political processes. It is stated that the philosophical approach requires the exploration of the deep existential consequences of the impact of artificial intelligence on human existence. Ethical issues arising in the use of artificial intelligence are addressed, particularly in the context of its application in military and special technologies, as well as in areas of privacy and data security. It is underlined that philosophical concepts are increasingly integrated into the development of artificial intelligence technologies, which opens up new possibilities for synthesizing ethical and technical aspects within intellectual systems. It is noted that the further development of artificial intelligence requires a constant reassessment of traditional philosophical concepts such as consciousness, autonomy, and moral responsibility. It is concluded that philosophical reflection on the development of artificial intelligence is essential to ensure the ethical use of technologies in modern society, guaranteeing their safe and fair application.

Key words: artificial intelligence, consciousness, philosophical analysis, ethics, cognitive activity.

Вступ. У сучасному світі штучний інтелект (далі – ШІ) набуває все більшого значення в різних сферах людської діяльності, зокрема в науці, техніці, економіці та культурі. Однак разом із прогресом технологій виникають нові філософські питання, що стосуються природи ШІ, його взаємодії з людською свідомістю та моральними цінностями. При цьому одним із найбільш актуальних питань є можливість моделювання людської свідомості в штучних системах, що ставить під сумнів традиційні уявлення про суб'єктивність і пізнання. Це своєю чергою вимагає переосмислення основних філософських категорій, як-от свобода волі, моральна відповідальність та онтологічна природа інтелекту.

Актуальність останніх досліджень у сфері філософських вимірів штучного інтелекту та свідомості зумовлена стрімким розвитком ШІ-технологій, що ставить нові питання щодо їх морального та онтологічного статусу. Зокрема, Д. Зелінська акцентує увагу на важливості філософських підходів для розвитку

ШІ, розглядаючи їх як необхідну основу для створення технологій майбутнього (Зелінська, 2018). Поряд із тим О. Стебельська та Л. Федорів аналізують концептуальні підходи до свідомості та її можливу модель у контексті ШІ-технологій, що підіймає питання про можливість «перенесення» свідомості в машини (Стебельська, Федорів, 2019). Ю. Мельник, С. Тодорова, Г. Шевченко акцентують увагу на технологічному вимірі ШІ як філософської категорії, що дає нові можливості для розгляду його впливу на суспільство (Мельник та ін., 2019). Натомість В. Нікітенко, В. Воронкова, О. Кивлюк, Р. Олексенко та В. Сухенко детально досліджують вплив ШІ на різні сфери суспільства, зокрема на розвиток людини та освітні системи, що стає важливим аспектом для інтеграції штучного інтелекту в соціальний контекст (Нікітенко та ін., 2024). Проблеми морального статусу та етичні виклики розвитку ШІ розглядають також І. Дятлова, О. Патлайчук та О. Ступак (Дятлова та ін., 2025). Натомість О. Варипаєв досліджує зміну класичних філософських

концепцій через вплив ШІ-технологій на пізнання та онтологію, що дозволяє по-новому поглянути на роль людини в епоху цифрових технологій (Варипаєв, 2025). Етичні аспекти, пов'язані з впливом штучного інтелекту на людську суб'єктивність досліджує О. Іванова, звертаючи увагу на важливість антропологічних вимірів у контексті технологічних змін (Іванова, 2024). Крім того, А. Шевель порушує питання змін у науковій парадигмі, пов'язаних із розширенням застосування ШІ, що змінює спосіб наукового пізнання та соціальні ролі вчених у процесі його розвитку (Шевель, 2023). Своєю чергою Н. Козаченко та М. Брюховецький аналізують моральні й етичні питання впливу ШІ на суспільні уявлення про моральність і етику (Козаченко, Брюховецький, 2025).

Метою статті є дослідження філософських вимірів штучного інтелекту та свідомості.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект і свідомість – це два важливі аспекти сучасних філософських досліджень, що набувають особливої актуальності в умовах швидкого розвитку технологій. У контексті дослідження взаємозв'язку між ними важливо з'ясувати теоретичні та практичні аспекти функціонування ШІ, а також розглянути його вплив на концепти людської свідомості.

Інтелектуальні здібності людини характеризуються унікальними властивостями, які виявляються у високому рівні складності та гнучкості функціонування, що не дозволяє на сучасному етапі відтворити їх у рамках машинного середовища. Складність людської когнітивної діяльності зумовлена здатністю адаптуватися до різноманітних умов і контекстів, що є надзвичайно важливим аспектом для формування точного розуміння природних механізмів мислення. Однак, попри ці обмеження, наукове співтовариство продовжує інтенсивно працювати над розробленням ШІ-моделей, які наближаються до людських здатностей, оскільки ці зусилля сприяють технологічному прогресу та поглибленню розуміння природи самого інтелекту (Стебельська, Федорів, 2019, с. 111).

Необхідність подальшого розвитку ШІ вимагає від філософії аналізу нових викликів, які виникають у контексті інтеграції технологій у соціальні структури. Зауважимо, що ШІ змінює наші повсякденні взаємодії, а також відкриває нові напрямки для роздумів щодо

його впливу на соціальні та політичні процеси. Зокрема, виникають запитання щодо можливості штучного інтелекту впливати на ринок праці, формувати політичні стратегії та трансформувати соціальну взаємодію (Мельник та ін., 2025, с. 5).

Крім того, одним із важливих напрямів філософського осмислення ШІ є пошук відповідей на питання, чи здатна машина імітувати людське розуміння й формувати нові форми свідомості. Разом із тим проблема свідомості в контексті ШІ стає однією з важливих тем філософських досліджень, оскільки технологічні інновації відкривають нові можливості для вивчення природних і штучних форм самосвідомості. Це ставить питання про межі людської та машинної свідомості та про можливість їх взаємодії чи співіснування в рамках спільної когнітивної парадигми.

Впровадження ШІ-технологій у сучасне суспільство є двозначним процесом, що може спричинити позитивні та водночас негативні наслідки, особливо в контексті соціальної нерівності. Одним з основних ризиків є автоматизація праці, яка може призвести до витіснення працівників з низькою кваліфікацією, що посилює соціальний розрив між багатими і бідними. ШІ, здатний виконувати рутинні й повторювані завдання, може значно скоротити робочі місця в певних секторах економіки (Мельник та ін., 2025, с. 5).

Варто зазначити, що цей процес трансформації ринку праці вимагає технічних змін та фундаментального переосмислення освітніх систем. Для того щоб уникнути поглиблення соціальної нерівності та забезпечити конкурентоспроможність працівників, необхідно впроваджувати нові освітні програми, орієнтовані на розвиток навичок роботи з технологіями ШІ, а також на підвищення загальної цифрової грамотності населення. Ці зміни повинні бути спрямовані на створення нових форм освіти, що відповідають вимогам сучасної цифрової економіки.

Водночас важливою складовою частиною цього процесу є стратегія перекваліфікації та адаптації робочої сили до змін, спричинених швидким розвитком технологій. Створення механізмів для підвищення кваліфікації та перекваліфікації на різних етапах кар'єрного шляху дозволить зменшити ризики безробіття, які виникають унаслідок автоматизації.

Поряд зі змінами в економічній сфері ШІ ставить перед суспільством серйозні етичні виклики, що вимагають розроблення чітких моральних принципів для регулювання його використання. Важливо, щоб штучний інтелект розроблявся в рамках філософії, орієнтованої на благо всього людства, а не лише окремих інтересів або націй. Ідея, що ШІ має сприяти формуванню нового рівня цивілізаційного розвитку, є основною в концепціях його етичного застосування. Однак на практиці цьому передуватимуть серйозні труднощі, оскільки нині ШІ активно застосовується у військових та спеціальних технологіях, що ставить питання про його моральне й етичне використання (Зелінська, 2018).

Застосування ШІ у воєнних технологіях та операціях є найбільш очевидним прикладом небезпечного застосування, яке може мати далекосяжні наслідки. Однак це лише один з аспектів, де ШІ може бути застосований на шкоду людству. Важливим аспектом є також питання приватності та безпеки даних, оскільки розвиток штучного інтелекту здатен створювати нові форми контролю і маніпуляцій, що підривають основи демократичних інститутів. Тому філософське осмислення меж і принципів застосування таких технологій повинно стати важливою частиною розвитку ШІ. Розроблення таких моделей співпраці й регулювання є необхідним для забезпечення того, щоб ШІ працював на користь усього людства, а не тільки на досягнення вузьких корпоративних чи воєнних інтересів.

Разом із тим ШІ визначається як система, розроблена за допомогою програмного забезпечення, здатна здійснювати вплив на навколишнє середовище з різним ступенем автономії. Це дозволяє створювати результати, як-от прогнози, рекомендації або рішення, для досягнення певних цілей, зокрема в контексті цифровізації суспільства. Однією з характерних особливостей ШІ є його здатність обробляти великі обсяги даних і здійснювати операції, які раніше вимагали людського втручання. При цьому поширення ШІ супроводжується виникненням численних проблем, що стосуються кібербезпеки, конфіденційності, а також утворення віртуальної залежності від технологій. Додатково зростає питання втрати контролю над технологічними протоколами і посилення

спостереження, що підриває основи особистої свободи і приватності в сучасному суспільстві. Такі аспекти є предметом глибоких етичних і філософських дискусій, адже вони безпосередньо стосуються питань безпеки, автономії та права людини на контроль над власним життям. Тому, відзначаючи важливість штучного інтелекту як рушійної сили для розвитку суспільства, важливо розглядати і його потенційні небезпеки в рамках філософської рефлексії (Нікітенко та ін., 2024, с. 76).

Зважаючи на ці зміни, важливою темою стає конвергенція великих даних із ШІ, що нині визначає одну з головних парадигм розвитку цифрового суспільства. Інтеграція цих технологій забезпечує формування нових перспектив для подолання глобальних проблем, але водночас відкриває нові виклики на технологічному, онтологічному та антропологічному рівнях. Це підкреслює необхідність філософського осмислення ШІ як феномену, що змінює технологічну інфраструктуру та має глибокий вплив на саму структуру соціальних інститутів.

У цьому контексті розвиток штучного інтелекту викликає також серйозні філософські питання, що стосуються його природи та меж його застосування. ШІ як нова технологія може бути сприйнята як можливість розв'язання численних проблем людства, зокрема в таких сферах, як охорона здоров'я, енергетика або екологія. Однак разом із потенціалом для розвитку виникає і значна проблема його застосування в небезпечних чи руйнівних контекстах, як-от воєнні технології чи контроль за людьми. Тому філософське осмислення штучного інтелекту стає необхідним та водночас критично важливим завданням для сучасного суспільства. Це осмислення повинне торкатися таких базових аспектів, як моральна відповідальність під час застосування ШІ, етичні межі його використання та питання, пов'язані з автономією і свідомістю штучних систем (Мельник та ін., 2025, с. 7).

Філософія ШІ ставить перед нами завдання теоретичного осмислення, а також практичного розроблення етичних норм і принципів, які повинні супроводжувати процес технологічного розвитку. Так, питання про моральні рамки застосування ШІ потребує абстрактного аналізу та конкретних рішень, що визначатимуть його місце в людському житті.

Варто зауважити й те, що однією з основних проблем, що виникають у контексті розвитку штучного інтелекту, є питання його автономності та відповідальності за прийняті рішення. У випадку, коли ШІ-система самостійно здійснює вибір без участі людини, вкрай важливо визначити, хто має нести відповідальність за наслідки цих рішень. Це питання набуває особливої актуальності в контексті таких сфер, як воєнні технології, автоматизоване правосуддя та медичні рішення, де помилка може коштувати людського життя. З огляду на це виникає необхідність глибокого філософського осмислення механізмів моральної відповідальності у відносинах між людиною та технологією, а також у контексті інститутів, що опосередковують використання цих технологій (Дятлова та ін., 2025, с. 70).

Одним із центральних аспектів, який потребує уваги, є також алгоритмічна упередженість. ШІ-системи здатні навчатись на історичних даних, які зазвичай можуть містити елементи дискримінації. Це призводить до того, що ШІ-алгоритми можуть відтворювати та посилювати наявні соціальні нерівності. Зокрема, питання справедливості в алгоритмічних рішеннях має важливе значення, адже непрозорість таких систем може порушувати принципи рівності та справедливості в суспільстві. Тому проблема прозорості алгоритмів постає як одна з найважливіших: суспільство має право розуміти, за якими критеріями ШІ-система ухвалює певні рішення та яким чином ці критерії можуть вплинути на конкретні соціальні групи.

В умовах технологічних досягнень XXI століття філософія штучного інтелекту стоїть на стику етичних викликів і нових технологічних можливостей. При цьому ШІ радикально змінює економічні, соціальні та наукові структури й спонукає до переосмислення таких фундаментальних концептів, як свідомість, свобода волі та моральна відповідальність. Зокрема, питання щодо того, як ШІ впливає на розуміння цих концептів у контексті розвитку людства, стає все більш актуальним (Дятлова та ін., 2025, с. 70).

Крім того, необхідно зазначити, що сучасні ШІ-моделі позбавлені онтологічної суб'єктивності, що є основою людської природи. Відсутність самосвідомості, моральних переживань та цілеспрямованості позначає, що

такі технології функціонують лише в межах визначених алгоритмів, що не допускають виникнення особистісного досвіду чи внутрішніх прагнень. Однак саме здатність виконувати складні когнітивні завдання створює потенційні небезпеки, зокрема десакралізацію людської суб'єктивності, що зумовлює її знецінення в порівнянні з технологічними системами, які можуть виступати як більш ефективні інструменти (Іванова, 2024, с. 73).

Зі зростанням потужностей штучного інтелекту постає реальна загроза, що в певних когнітивних сферах він може перевищити людину. Це може призвести до ситуації, в якій людина більше не буде сприйматися як центральна цінність, а скоріше як елемент технологічної системи, що діє виключно за заданими функціональними параметрами. Такий розвиток подій потребує серйозного переосмислення традиційних філософських концепцій, зокрема тих, що стосуються суб'єктивності, свободи волі та етики відповідальності. Зміна цих понять може спричинити автоматизацію людських почуттів, думок і етичних виборів, що неминуче призведе до втрати індивідуальності.

Водночас розвиток когнітивних технологій створює додаткові загрози, коли технології починають домінувати над своїми суб'єктами. Це призводить до того, що технології виконують свою інструментальну функцію та водночас нав'язують нові моделі взаємодії, що зміщують акценти з людини на машину як основну одиницю в процесі взаємодії з навколишнім світом. Це формує нову реальність, де інтелектуальні системи значною мірою визначають, як організовується людська діяльність, в якій людина стає більш залежною від технічних інтервенцій. Такий стан речей вимагає глибокого осмислення природи людської свідомості та її ролі в цифровому просторі, де вона може бути редукована до набору алгоритмічних функцій (Варипаєв, 2025).

Загалом, філософські концепції дедалі більше інтегруються в розроблення ШІ, зокрема в контексті етичного й антропологічного супроводу технологічного проєктування. Водночас розроблення технологій впливає на наші уявлення про людську природу. Ефект когнітивного відображення, що виникає в межах таких систем, призводить до того, що людина розглядається як складова частина цифрового

середовища. Цей процес вимагає зсуву від техноцентризму до антропоорієнтованих підходів, що своєю чергою змінюють безпосередньо концепцію людської присутності в інтелектуальному просторі.

Основною філософською проблемою в контексті розвитку ШІ є також питання щодо можливості або неможливості моделювання людського мислення. Якщо в перспективі буде отримана негативна відповідь на це питання, всі інші дослідження в цій сфері втратять свою значущість. Тому в межах цієї проблеми дослідники зазвичай орієнтуються на оптимістичний погляд, надаючи позитивні відповіді, а також висуваючи певні докази, які підтримують можливість створення штучного мислення, що в принципі здатне імітувати людський розум (Шевель, 2023, с. 67). Проте навіть у межах цих оптимістичних переконань зберігається нез'ясованим питання реальної природи людської свідомості та її здатності бути модельованою в технологічних системах.

Проблематика морального та свідомого статусу ШІ не є однозначною і викликає численні філософські дискусії. Питання, чи може ШІ володіти свідомістю, тісно пов'язане з розумінням природи свідомості загалом, методами її дослідження та цілями, які ставляться в цьому процесі. Відсутність чіткої відповіді на питання про свідомість ШІ одразу ставить під сумнів його моральний статус, оскільки виникає проблема визначення того, чи може ШІ переживати біль, емоції або інші феномени, які властиві людському досвіду. Тому підхід, що полягає в усуненні цієї невизначеності, пропонує використання прагматичних філософських аргументів та емпіричних тестів замість теоретичних концепцій свідомості. Цей метод дає змогу обійти складні питання і досягти певного прогресу у визначенні морального статусу штучного інтелекту (Козаченко, Брюховецький, 2025).

Поряд із тим прагматичний підхід до визначення морального статусу ШІ дозволяє мінімізувати абстрактні філософські спекуляції і зосередитися на реальних, вимірюваних результатах, проте, з іншого боку, така стратегія викликає нові філософські питання щодо природи свідомості та моральних засад. Важливо зазначити, що хоча прагматичний підхід надає можливість тестування і визначення моральних прав ШІ, він не дає вичерпної відповіді на глибші онтологічні питання, що стосуються існування свідомості як такої. Тому з огляду на те, що технології постійно вдосконалюються, існує необхідність у практичних дослідженнях та у філософських роздумах, що намагаються синтезувати технічні й етичні аспекти розвитку ШІ.

Висновки. Із проведеного дослідження філософських вимірів штучного інтелекту та свідомості можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, попри значний прогрес у розвитку ШІ, його здатність відтворити повну складність людського мислення залишається обмеженою, що вказує на необхідність глибшого розуміння природних механізмів свідомості. По-друге, інтеграція ШІ в соціальні структури піднімає важливі етичні питання, зокрема щодо його впливу на соціальну нерівність і ринок праці, що потребує розроблення нових підходів до освіти та перекваліфікації робочої сили. По-третє, важливим аспектом є моральний статус ШІ, який вимагає визначення чітких етичних норм та відповідальності за прийняті ним рішення. Крім того, розвиток ШІ відкриває нові пріоритети для переосмислення традиційних філософських концептів, як-от автономія, свідомість і свобода волі, що потребує постійного критичного осмислення в умовах технологічного прогресу. Зважаючи на ці чинники, можна стверджувати, що філософське осмислення розвитку штучного інтелекту є необхідним для забезпечення етичного використання технологій у сучасному суспільстві.

Список використаних джерел:

- Варипаєв, О. М. (2025). Філософія науки та штучний інтелект: деконструкція суб'єкта і нова онтологія пізнання. *Вісник гуманітарних наук*. № 7. URL: <https://philpapers.org/archive/KNVGGX.pdf>
- Дятлова, І., Патлайчук, О., Ступак, О. (2025). Етичні виклики та перспективи філософії штучного інтелекту у XXI столітті. *Науково-теоретичний альманах Грани*. № 28(2). С. 66–71.
- Зелінська, Д.О. (2018). Філософія як ключ до створення штучного інтелекту. Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ІНТУ, Вінниця, 14–23 березня. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20448/4144.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

Іванова, О. В. (2024). Етичні виклики штучного інтелекту: антропологічний вимір людської суб'єктивності. *Актуальні проблеми філології та соціології*. Випуск 51. С. 72–76.

Козаченко, Н. П., Брюховецький, М. М. (2025). Машини, що говорять про душу: проблеми морального статусу та свідомості штучного інтелекту. *Вісник Львівського університету. Серія: філос.-політолог. студії*. Випуск 59. С. 101–112.

Мельник, Ю. М., Тодорова, С. М., Шевченко, Г. А. (2025). Філософське розуміння штучного інтелекту як технології. *Філософія та управління*. № 3(7). С. 1–7. URL: <https://www.eu-scientists.com/index.php/fag/article/view/117/111>

Стебельська, О., Федорів, Л. (2019). Сучасна філософія свідомості про перспективи створення штучного інтелекту. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Випуск 22. С. 111–119.

Шевель, А. О. (2023). Зміна парадигми в філософії науки з появою штучного інтелекту. *Актуальні проблеми філології та соціології*. Випуск 45. С. 65–69.

Nikitenko, V., Voronkova, V., Kyvliuk, O., Oleksenko, R., Suhenko, V. (2024). Philosophical reflection on artificial intelligence and its impact on the development of society, human, and education. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», № 19 (96). P. 67–76.

References:

Varypaiev, O. M. (2025). *Filosofiya nauky ta shtuchnyy intelekt: dekonstruktsiya sub'yekta i nova ontolohiya piznannya* [Philosophy of Science and Artificial Intelligence: Deconstruction of the Subject and the New Ontology of Knowledge]. *Visnyk gumanitarnykh nauk*, No. 7. Retrieved from: <https://philpapers.org/archive/KNVGGX.pdf> [in Ukrainian].

Dyatlova, I., Patlaychuk, O., Stupak, O. (2025). Etychni vyklyky ta perspektyvy filosofiyi shtuchnoho intelektu u XXI stolitti [Ethical Challenges and Prospects of Artificial Intelligence Philosophy in the 21st Century]. *Naukovo-teoretychnyy al'manakh Hrani*, No. 28(2), pp. 66–71. [in Ukrainian].

Zelinska, D. O. (2018). *Filosofiya yak kliuch do stvorennia shtuchnoho intelektu* [Philosophy as the Key to Creating Artificial Intelligence]. *Materialy XLVII naukovo-tekhnichnoyi konferentsiyi pidrozdiliv INTU, Vinnytsya, 14-23 bershnya*. Retrieved from: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20448/4144.pdf?sequence=3&isAllowed=y> [in Ukrainian].

Ivanova, O. V. (2024). Etychni vyklyky shtuchnoho intelektu: antropolohichnyy vymir lyudskoyi sub'yektyvnosti [Ethical Challenges of Artificial Intelligence: The Anthropological Dimension of Human Subjectivity]. *Aktyal'ni problemy filolohiyi ta sotsiolohiyi*, No. 51, pp. 72–76. [in Ukrainian].

Kozachenko, N. P., Bryukhovetskyi, M. M. (2025). Mashyny, shcho hovoryat' pro dushu: problemy moral'noho statusu ta svidomosti shtuchnoho intelektu [Machines That Speak About the Soul: Problems of Moral Status and Consciousness of Artificial Intelligence]. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya: filos.-politol. studii*, No. 59, pp. 101–112. [in Ukrainian].

Mel'nyk, Yu. M., Todorova, S. M., Shevchenko, H. A. (2025). Filosofske rozuminnia shtuchnoho intelektu yak tekhnolohiyi [Philosophical Understanding of Artificial Intelligence as Technology]. *Filosofiya ta upravlinnya*, No. 3(7), pp. 1–7. Retrieved from: <https://www.eu-scientists.com/index.php/fag/article/view/117/111> [in Ukrainian].

Stebelska, O., Fedoriv, L. (2019). Suchasna filosofiya svidomosti pro perspektyvy stvorennia shtuchnoho intelektu [Contemporary Philosophy of Consciousness on the Prospects of Creating Artificial Intelligence]. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya filos.-politol. studii*, No. 22, pp. 111–119. [in Ukrainian].

Shevel', A. O. (2023). Zmina paradygmy v filosofiyi nauky z poyavoyu shtuchnoho intelektu [Changing the Paradigm in the Philosophy of Science with the Emergence of Artificial Intelligence]. *Aktyal'ni problemy filolohiyi ta sotsiolohiyi*, No. 45, pp. 65–69. [in Ukrainian].

Nikitenko, V., Voronkova, V., Kyvliuk, O., Oleksenko, R., Suhenko, V. (2024). *Filosofskaya refleksiya na shtuchnyy intelekt i yoho vplyv na rozvytok suspil'stva, lyudyny ta osvity*. [Philosophical Reflection on Artificial Intelligence and its Impact on the Development of Society, Humans, and Education]. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», No. 19 (96), pp. 67–76. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Вацик Юлія Русланівна,*аспірант відділу філософії культури, етики та естетики**Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України**orcid.org/0000-0001-9528-9414**julia.vatsyk@gmail.com*

ВІЙНА ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЯПОНІЇ

У статті аналізується війна як структурний елемент національної ідентичності на прикладі України та Японії. Основна мета дослідження – показати, що війна, попри відмінність соціокультурних і воєнних досвідів цих країн, однаково виявляється глибинним чинником формування національної самосвідомості. Методологічно робота поєднує порівняльно-теоретичний аналіз із використанням напівструктурованих експертних інтерв'ю (жовтень 2023 – лютий 2024), проведених із представниками релігійної та наукової сфер обох країн, які виступили евристичним джерелом для подальших інтерпретацій. Теоретична рамка поєднує ідею «уявної спільноти» Б. Андерсона та уявлення про культурну пам'ять як чинник часової безперервності національної ідентичності (Я. Ассман) із дослідженнями ролі війни в націєтворенні (Дж. Гатчінсон, К.-С. Рійновеану, П. Фінні, Д. Блек).

В українському контексті війна виступає активним і видимим конструктором колективного досвіду, який формує національну ідентичність. Це виявляється в офіційних і неофіційних меморіалах, повсякденних ритуалах вшанування, широкомасштабних волонтерських ініціативах тощо. У різних історичних обставинах війна охоплює нації по-різному. Зокрема, японський кейс демонструє протилежний механізм – режим структурної амнезії й вибіркового забуття після поразки Другої світової війни. Окупаційна політика, прийняття пацифістської Конституції та меморіалізація жертв атомних бомбардувань сформували наратив жертви й утвердили цінність миру. Забуття агресивної складової частини історії стало стратегією конструювання нової національної ідентичності, що підкреслює пацифізм і віктимність.

Результати проведеного дослідження демонструють, що війна як структурний чинник національної ідентичності здатна діяти одночасно у двох режимах – активному та пасивному, але в будь-якому разі залишається присутньою «за лаштунками» унікального культурного коду кожної нації. Незалежно від того, чи йдеться про активну героїзацію пам'яті або ж про стратегічне забуття, війна закладає в колективну свідомість ті цінності, ритуали та уявлення про належність до спільноти, без яких неможлива довготривала єдність. Такий підхід дозволяє розглядати війну не лише як епізод історії, а як постійний динамічний чинник, що формує й трансформує національну ідентичність.

Ключові слова: війна, національна ідентичність, забуття, культурна пам'ять, наративи, уявні спільноти, російсько-українська війна, Україна, Японія.

Vatsyk Yuliia,*Postgraduate Student at the Department of Philosophy of Culture,**Ethics and Aesthetics**H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine**orcid.org/0000-0001-9528-9414**julia.vatsyk@gmail.com*

WAR AS A STRUCTURAL ELEMENT OF NATIONAL IDENTITY: PERSPECTIVES FROM UKRAINE AND JAPAN

This article examines war as a structural element of national identity through the cases of Ukraine and Japan. It argues that, despite the countries' contrasting sociocultural and wartime experiences, war consistently emerges

as a profound factor in shaping national self-consciousness. Methodologically, the study combines comparative-theoretical analysis with the use of semi-structured expert interviews (October 2023 – February 2024) conducted with representatives of the religious and academic spheres in both countries, which served as a heuristic source for interpretation. The theoretical framework combines Benedict Anderson's concept of the "imagined community" and Jan Assmann's notion of cultural memory as a factor in the temporal continuity of national identity with studies of the role of war in nation-building (P. Fennell, D. Black, J. Hutchinson).

In the Ukrainian context, war acts as an active and visible constructor of collective experience that shapes national identity. This manifests itself in official and unofficial memorials, everyday acts of commemoration, large-scale volunteer initiatives, and so on. Under different historical circumstances, war envelops nations in distinct ways. In particular, the Japanese case illustrates the opposite mechanism—a regime of structural amnesia and selective forgetting following defeat in the Second World War. Occupation policies, the adoption of a pacifist constitution, and the memorialization of the victims of the atomic bombings have produced a victim-narrative and affirmed the value of peace. The erasure of the aggressive dimension of history became a strategy for constructing a new national identity that emphasizes pacifism and victimhood.

The results of this study demonstrate that war, as a structural factor of national identity, can operate simultaneously in two modes—active and passive—yet in any case remains present "behind the scenes" of each nation's unique cultural code. Whether through active heroization of memory or through strategic forgetting, war embeds in the collective consciousness those values, rituals, and notions of belonging to the community without which long-term unity would be impossible. This approach allows us to view war not merely as a historical episode but as a constant, dynamic factor that shapes and transforms national identities.

Key words: war, national identity, forgetting, culture, narratives, imagined communities, Russo-Ukrainian War, Ukraine, Japan.

Вступ. Війна в Україні щодня забирає людські життя й ставить перед суспільством глибинні екзистенційні питання про життя та смерть. Щоб осмислити ці виклики і виявити спільні та унікальні риси українського й японського досвіду переживання смертності, були проведені глибинні інтерв'ю з українськими експертами та представниками культури абсолютно іншого контексту – Японії. Хоча питання безпосередньо не стосувалися збройних конфліктів, у розмовах неодноразово виринали теми російсько-української та Другої світової війни, що засвідчило їх центральну роль і в сьогоденні. Інтерв'ю слугували не просто джерелом прямих свідчень, а радше евристичним інструментом. Завдяки ним було виявлено латентні теми та питання, що стали фокусом даного порівняльного *case study* і зумовили подальші дослідження для виявлення місця війни як структурного елемента національної ідентичності.

Методологічно це дослідження спирається на експертні напівструктуровані інтерв'ю, проведені з жовтня 2023 по лютий 2024 року. У дослідженні взяли участь українські та японські експерти, які безпосередньо працюють із людьми й тонко відчують людську природу: буддійський монах Мібу Сіншйō, настоятель храму Дзюмьō-ін у Токіо; професор антропології Судзукі Нобутака з Цукубського університету; ігумен Савва Дубатовк, військовий

капелан з 2014 року; етнологиня Олена Боряк з Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Усі респонденти дали згоду на використання своїх імен та цитат. Інтерв'ю склалися з 22 запитань (3 з них мали суто технічний характер), згрупованих у 5 тематичних блоків:

- 1) смерть як сакральний акт;
- 2) сенс смерті для людини;
- 3) значення смертності в культурі;
- 4) пам'ять про людину після смерті;
- 5) пам'ять та меморіалізація.

Далі теоретичний аналіз поєднується із практичними інсайтами експертів, щоб показати, як саме війна може стати структурним елементом національної ідентичності: експліцитно – через героїзацію жертви в сучасній Україні або імпліцитно – через політику вибіркового забуття та пацифістські наративи в післявоєнній Японії.

Метою статті є показати, що війна функціонує як структурний елемент національної ідентичності на прикладі України та Японії, чий контрастні соціокультурні та воєнні досвіди дозволяють особливо виразно виявити цю закономірність.

Виклад основного матеріалу. Національна ідентичність – багатогранне явище, яке важко окреслити. Бенедикт Андерсон визначає націю як «уявну спільноту», адже «члени навіть найменшої нації ніколи не пізнають більшості

своїх співвітчизників, не зустрінуться з ними і навіть не чути будуть про них, проте у свідомості кожного формується образ їхньої спільноти» (Anderson, 1983/2006, с. 6). Ця соціальна сконструйованість дарує відчуття ідентичності й приналежності до національної групи.

Уявна спільнота формує колективне «Я» в просторі, тоді як пам'ять забезпечує його безперервність у часі. Ян Ассман в есе про культурну пам'ять пише: «Як соціальна конструкція минуле надає суспільствам, групам й індивідам своєрідну сполучну структуру, або діахронну ідентичність <...> Саме ця ідентичність дозволяє людству орієнтуватися як особисто, так і колективно стосовно майбутнього, минулого чи того й іншого. Завдяки нашій пам'яті ми здатні мислити в часових горизонтах, що виходять далеко за межі нашого народження й смерті» (Assmann, 2011, с. 15), тож культурна пам'ять є ключовим інструментом формування й підтримання національної ідентичності. Отже, нація як уявна спільнота конструюється не лише через видимі елементи – територію чи мову, – а й через спільні міфи та сакралізовану пам'ять про минуле у вигляді «святих дат», «героїв» і «великих жертв» воєн.

Як джерело глибоких травм і потужний механізм згуртування війна посідає особливе місце в культурній пам'яті. У процесі меморіалізації наративи минулого інтегруються в сьогодення, зміцнюючи відчуття приналежності до нації. Кармен-Соріна Рійновеану підкреслює, що «війна створює потужне відчуття спільної ідентичності, що об'єднує людей», а також що «концепт ідентичності інтегрує низку практик пам'яті та колективного згадування, які вказують на центральну роль війни та її досвіду в національній свідомості» (Rijnoveanu, 2023). Дрозджевські та ін. зосереджують увагу на практиках вшанування війни та конфлікту, які через місця пам'яті, комеморативні події та щоденний простір переплітають культурну пам'ять із національною ідентичністю. Авторки показують, як поєднання офіційних історичних наративів та індивідуальних переживань створює спільні історичні наративи, що просторово й темпорально закріплюють відчуття належності до нації (Drozdewski et al., 2019).

Своєю чергою інші дослідники звертали увагу на більш загальні механізми консолідації та побудови «Я» через досвід війни. Наприклад,

Патрік Фінні зазначає, що хоча мова, релігія, культура та традиції є ключовими елементами, війна традиційно була в основі побудови ідентичності, формуючи колективні національні почуття та відчуття власного «Я» (Finney, 2011). Джеремі Блек також говорить про відчуття спільноти: «війна, у формі образів насильства, відповідає на щось глибоке в людській психіці, принаймні стосовно формування ідентичностей. Вона допомагає визначити групи та забезпечує їм видиму цілісність» (Black, 2004, с. 17). Тобто, на його думку, війна сприяє консолідації суспільства, дозволяючи розмежувати «свій» і «чужий», що є глибинною основою національної ідентичності, де нація виокремлюється серед множини інших.

Джон Гатчінсон наголошує на зв'язку між увічненням війни та створенням націй як сакралізованих спільнот, які надають світу сенс і мету в умовах непередбачуваних змін (Hutchinson, 2017). У своїй статті *Thor's Hammer: How warfare enables and disables nation formation* (2025) Гатчінсон глибоко аналізує ключову роль війни як рушійної сили у формуванні національних ідентичностей та пропонує чотири механізми, через які війна сприяє націєтворенню:

- 1) створення засадничих національних міфів («міфомотеурів»);
- 2) формування стійких уявлень про «Іншого»;
- 3) об'єднання спільноти через досвід героїчної самопожертви;
- 4) закріплення політичних змін, що формують національний лад.

Ці чотири шляхи, на думку Гатчінсона, забезпечують націям історичну глибину, моральну легітимність і ритуальну основу. Вони ж сприяють культурній спадкоємності в умовах радикальних змін (Hutchinson, 2025).

Цю теоретичну рамку підтверджують і наші емпіричні матеріали: у розмовах капелан Савва Дубатовк, який понад 10 років супроводжує військовослужбовців на лінії фронту, наголошував на глибинному зв'язку війни та відчуття «розчинення» в нації. Він розповідає: «У “Молитві українського націоналіста” сказано: “Я хочу після смерті розлитись по твоїх горах, по твоїх річках, по твоїй природі” <...> Християнська традиція також вчить, що любов не вмирає, і людина, хоч душою переходить у вічність, усе одно присутня тут, у своїй нації». У контексті

військового досвіду цей зв'язок болю та ідентичності підтверджують і ветерани, зокрема в дослідженні *Perpetual War with the Brother Nation: An Analysis of Ukrainian Veterans, Cultural Identity and Historical Trauma* (Cancio et al., 2018). Саме переживання болю «як частина нації», про яке говорять ветерани, є вбудованим у колективний досвід нації, її історію виживання, боротьби та втрат.

Цей мотив героїчної смерті пронизує століття, як відзначає етнологиня Олена Боряк. В інтерв'ю Боряк підкреслює: «Про ОУН–УПА ... там же ж почесні були особливі, похорони, та ця героїчна смерть – це теж наша історія, це теж наша традиція, хоч і трохи відрізняється». Образ героя, що жертвує собою заради України, давно вкорінений у культурному коді й проявляється в мистецтві, колективній пам'яті та офіційній меморіалізації.

Війна в Україні як гранична ситуація змушує переосмислювати цінності й підносить героїчну самопожертву до морального імперативу. За Джоном Гатчінсоном (2025), війна конструює спільноту через ритуалізовану пам'ять про жертву, формуючи «спільноту долі», де участь у боротьбі постає не лише як патріотичний, а й як етичний обов'язок. Цей подвійний обов'язок – патріотичний та етичний – знаходить втілення в повсякденних практиках: добровільній волонтерській допомозі, підтримці захисників і постраждалих, а також у поширенні меморіальних ініціатив. Саме через ці дії громадяни демонструють не лише належність до нації, а й усвідомлення моральної відповідальності за спільну долю.

Рійновеану також зазначає: «Поразки, страждання, приниження чи великі військові перемоги залишають глибокі сліди в пам'яті людей і створюють підґрунтя для формування почуття ідентичності» (Rijnoveanu, 2023). Це важливий момент, який не можна упускати. Адже акцент зосереджений не лише на великих перемогах, а й на поразках, які запам'ятовуються й передаються, здатні тривалий час впливати на національну ідентичність і єдність. Проте, звісно, сприйняття й оцінка власної поразки залежать від статусу держави в конфлікті – чи була вона жертвою, чи агресором.

З початку російсько-української війни в 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року, меморіалізація

в Україні значно посилилася: зросла кількість пам'ятників, офіційних і неформальних ритуалів та героїчних наративів, а потреба в них стала одним із ключових маркерів ідентифікації з українством.

Примітно, що як українські, так і японські експерти відзначали: сьогодення війна посилює національну ідентичність українців, тоді як в Японії після Другої світової війни не сформувалося подібного зв'язку між війною та ідентичністю – за винятком тенденції до витіснення й забуття воєнного досвіду. Набутака Судзукі зауважує: «Боюся, ми, японці, не настільки сильні морально, щоб сприйняти таку трагедію. Тому забуття може бути одним зі способів втішити наше серце.» Він багато говорить про амнезію. Мібу Сіншю ділиться: «Є ще деякі люди, які пережили Другу світову війну... Але коли ці покоління повністю зникнуть, це може здатися якимось казковим: «Чи справді це відбулося?» – так це виглядає в Японії». На тлі цього забуття респонденти підкреслювали значення пацифікації як нової основи японської ідентичності.

Заперечення японськими експертами ролі війни в національній ідентичності насамперед відображає нову культурну парадигму, в якій сформовано стратегію колективної пам'яті. Як носії цієї культури, респонденти говорять з перспективи пацифістського дискурсу, де дистанціювання від воєнної теми сприймається як акт самозахисту. Водночас саме прагнення відмежуватися від мілітаризму вказує на глибинний вплив поразки та окупації: пацифізм постає не просто як ідея, а як прямий наслідок досвіду війни. Отже, навіть відмова від воєнної пам'яті є частиною ширшого наративу, створеного відповіддю на катастрофу Другої світової війни.

Цей контраст особливо яскраво проявляється в офіційному підході Японії до історичної травми. Після поразки країна перейшла від мілітаристської моделі до наративу, заснованого на мирі та демократії. На це суттєво вплинула окупація Японії під проводом США, під час якої в конституції було закріплено пацифізм і демократичні цінності. Водночас у суспільній свідомості закарбувалося відчуття жертви, а не агресора – «віктимна» ідентичність, яка впливала та продовжує впливати на наративи і політику (Nakano, 2018). Це стало поштовхом до радикальних соціальних змін, характерних

для багатьох країн після Другої світової війни. Якщо в довоєнній Японії життя і смерть обрамлялися системами обов'язку та честі – *он* (恩, обов'язок вдячності) і *гірі* (義理, моральний обов'язок) перед сюзеренами, зокрема імператором (Benedict, 1989, сс. 99-117), то в повоєнний період культ самопожертви через обов'язок втратив сакральний статус.

Процес *структурної амнезії* (Barnes, 1947/1990) видаляє з колективної пам'яті японців негативні епізоди історії їхньої держави. На цьому тлі через національні заходи, дні пам'яті та освітню політику укріплюються пацифістські та віктимні наративи, які уникають незручних аспектів Другої світової війни й зосереджуються передусім на трагедіях Хірошіми та Нагасакі. Як зауважує Ліза Йонеяма, там пам'ять про Хірошіму концентрується на стражданнях мирного населення, а не на відповідальності держави за воєнні злочини, тож «вшанування пам'яті стає формою забуття» (Yoneyama, 1999). Це своєрідне «перенавчання» свідомості формує в молодих японців уявлення про необхідність захисту миру та запобігання майбутнім конфліктам, одночасно звільняючи національну ідентичність від тягара колективної провини.

Японія розробила унікальний механізм відбору пам'яті, коли одні трагедії виходять у публічний фокус, а інші залишаються поза увагою. Хоча війна начебто витіснена з офіційного дискурсу, саме це витіснення у формі декларованого пацифізму та віктимної позиції є реакцією на досвід поразки та атомного бомбардування, а не випадковим упущенням. Бути нацією, яка не воює, бути «жертвою» атомного удару, а не агресором – ці наративи формують глибинну ідентичність поколінь, показуючи, що навіть заперечення війни в колективній свідомості є наслідком її впливу.

Незалежно від того, чи війна проявляється в національній ідентичності експліцитно – як в Україні через героїчні наративи, меморіалізацію та моральний імператив самопожертви, – чи імпліцитно – як у сучасній Японії через патос пацифізму та віктимної амнезії, вона залишається «скелетом» цієї ідентичності. В обох випадках війна задає основні уявлення про «ми»: в одному – через пряму мобілізацію спільноти, у другому – через стратегічне витіснення та ремодельовання пам'яті. Незалежно

від того, як саме суспільство реагує на досвід конфлікту, форма може змінюватися, проте суть залишається незмінною: війна завжди виступає структурним елементом національного «Я».

Висновки. Отже, на прикладі сучасних України та Японії було виявлено, що війна виступає глибинним, «тіньовим», але визначальним структурним елементом національної ідентичності, як у випадку збереження гострого контексту бойових дій, так і тоді, коли нація прагне заспокоїти власну пам'ять через політику вибіркового забуття. В Україні активне збереження спогадів про загиблих, сакралізація самопожертви та ритуалізація втрат концентрують колективну увагу на героїзмі та формують потужне відчуття «спільноти долі». Це, наприклад, проявляється в офіційних меморіалах і щоденних практиках пам'яті, у відчутті, що біль і жертвність – не лише наслідок, а й спосіб буття українцем.

Натомість у повоєнній Японії поразка та катастрофічні враження Другої світової війни спричинили зміну наративу: від мілітаристської до пацифістської ідентичності. Структурна амнезія й віктимізація (зосередження на ролі жертви ядерних бомбардувань) у парі з новою конституційною нормою про відмову від війни забезпечили формування національної свідомості, в якій мир і демократичні цінності виступають фундаментальними. Забуття як стратегія пам'яті, хоч і відсуває війну з публічного дискурсу, водночас робить її невидимим, але незмінним чинником самоусвідомлення японців.

Таким чином, мовчання і героїзація виявляються не протилежними, а доповнювальними відповідями на одні й ті ж екзистенційні виклики війни. У будь-якій формі – активній чи пасивній – війна проникає в культурний код нації, задаючи їй контури минулого, формулюючи уявлення про «своїх» та «чужих», задаючи моральні орієнтири й ритуали. Навіть якщо післявоєнне покоління прагне стерти болісні спогади, пам'ять про війну не зникає, а трансформується й модернізується у відповідні соціальні та політичні практики. Отже, війна, незалежно від способу її меморіалізації чи витіснення, продовжує працювати «за лаштунками» національної самосвідомості, визначаючи ключові цінності, ритуали та уявлення про спільність у довготривалій перспективі.

Список використаних джерел:

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (3rd ed.) [Originally published 1983]. Verso.
- Assmann, J. (2011). Communicative and cultural memory. In P. Meusburger, M. Heffernan, & E. Wunder (Eds.), *Cultural memories, knowledge and space* (Vol. 4, pp. 15–27). Springer. https://doi.org/10.1007/978-90-481-8945-8_2
- Barnes, J. A. (1990). Postscript: Structural amnesia [Originally published 1947]. In *Models and interpretations: Selected essays* (pp. 227–228). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521003.016>
- Benedict, R. (1989). *The Chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture*. Houghton Mifflin Harcourt Company.
- Black, J. (2004). *Rethinking military history*. Routledge.
- Cancio, R., Kuptsevykh-Timmer, A., & Omori, M. (2018). Perpetual war with the brother nation: An analysis of Ukrainian veterans, cultural identity and historical trauma. *Journal of War & Culture Studies*, 13(3), 219–236. <https://doi.org/10.1080/17526272.2018.1558536>
- Drozdowski, D., Waterton, E., & Sumartojo, S. (2019). Cultural memory and identity in the context of war: Experiential, place-based and political concerns. *International Review of the Red Cross*, 101(910), 251–272. <https://doi.org/10.1017/S1816383119000110>
- Finney, P. (2011). *Remembering the road to World War Two: International history, national identity, collective memory*. Routledge.
- Hutchinson, J. (2017). *Nationalism and war*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198798453.001.0001>
- Hutchinson, J. (2025). Thor's hammer: How warfare enables and disables nation formation. *Nations and Nationalism*, 31(2), 293–308. <https://doi.org/10.1111/nana.13010>
- Nakano, K. (2018). History, politics, and identity in Japan. In K. Clements (Ed.), *Identity, trust, and reconciliation in East Asia: Dealing with painful history to create a peaceful present* (Rethinking Peace and Conflict Studies, pp. 201–222). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-54897-5_9
- Rijnoveanu, C. S. (2023). Military history and collective identity. In A. M. Sookermany (Ed.), *Handbook of Military Sciences* (pp. 1–20). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_92-1
- Yoneyama, L. (1999). *Hiroshima Traces: Time, Space, and the Dialectics of Memory* (1st ed.). University of California Press.

References:

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (3rd ed.) [Originally published 1983]. Verso.
- Assmann, J. (2011). Communicative and cultural memory. In P. Meusburger, M. Heffernan, & E. Wunder (Eds.), *Cultural memories, knowledge and space* (Vol. 4, pp. 15–27). Springer. https://doi.org/10.1007/978-90-481-8945-8_2
- Barnes, J. A. (1990). Postscript: Structural amnesia [Originally published 1947]. In *Models and interpretations: Selected essays* (pp. 227–228). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521003.016>
- Benedict, R. (1989). *The Chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture*. Houghton Mifflin Harcourt Company.
- Black, J. (2004). *Rethinking military history*. Routledge.
- Cancio, R., Kuptsevykh-Timmer, A., & Omori, M. (2018). Perpetual war with the brother nation: An analysis of Ukrainian veterans, cultural identity and historical trauma. *Journal of War & Culture Studies*, 13(3), 219–236. <https://doi.org/10.1080/17526272.2018.1558536>
- Drozdowski, D., Waterton, E., & Sumartojo, S. (2019). Cultural memory and identity in the context of war: Experiential, place-based and political concerns. *International Review of the Red Cross*, 101(910), 251–272. <https://doi.org/10.1017/S1816383119000110>
- Finney, P. (2011). *Remembering the road to World War Two: International history, national identity, collective memory*. Routledge.
- Hutchinson, J. (2017). *Nationalism and war*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198798453.001.0001>
- Hutchinson, J. (2025). Thor's hammer: How warfare enables and disables nation formation. *Nations and Nationalism*, 31(2), 293–308. <https://doi.org/10.1111/nana.13010>
- Nakano, K. (2018). History, politics, and identity in Japan. In K. Clements (Ed.), *Identity, trust, and reconciliation in East Asia: Dealing with painful history to create a peaceful present* (Rethinking Peace and Conflict Studies, pp. 201–222). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-54897-5_9

Rijnoveanu, C. S. (2023). Military history and collective identity. In A. M. Sookermany (Ed.), *Handbook of Military Sciences* (pp. 1–20). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_92-1

Yoneyama, L. (1999). *Hiroshima Traces: Time, Space, and the Dialectics of Memory* (1st ed.). University of California Press.

Дата надходження статті: 10.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Глушко Тетяна Петрівна,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0002-8759-7975
tetyana.glushko@gmail.com*

Ваксютенко Павло Сергійович,
*асистент кафедри філософії,
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0006-6784-7013
p.s.vaksiutenko@udu.edu.ua*

ГЛОБАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ НЕОІМПЕРІАЛІЗМУ ТА ФІЛОСОФІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Статтю присвячено аналізу неоімперіалістичних тенденцій у розвитку сучасної глобальної світ-системи, де такі країни, як Китай та його союзники, створюють суттєву напругу і в ціннісній площині, й у вимірі формування воєнних проксі-конфліктів у боротьбі зі США за глобальний вплив на політичні та економічні процеси. Одним із таких проксі-конфліктів стала війна в Україні, яка розглядалася Китаєм як швидке повернення соціальної «справедливості» на пострадянському просторі. Однак цей розрахунок не виправдав себе і спровокував затяжну безпекову кризу в центрі європейського континенту, не створивши умов для реалізації імперіалістичних інтенцій самого Китаю щодо Тайваню. Автори статті визначають гібридний союз Китаю та РФ як своєрідну неоімперіалістичну діаду, котра провокує третю світову війну та загрожує соціокультурній ідентичності сучасних націй. Це у свою чергу спонукало звернення до неоколоніальних студій в їх зв'язку із сучасною політикою визнання та актуалізувало потребу збереження національних ідентичностей, зокрема крізь призму евристичного потенціалу філософії спротиву як цілісної дослідницької парадигми, яка дає можливість проаналізувати специфіку та різновиди спротиву в сучасному світі й визначити їхній соціально-конструктивний потенціал. У статті аргументується актуальність синтезу філософії спротиву та теорій націоналізму в умовах світу, в якому активно поширюються популістичні політичні теорії, що пропагують ефективне поєднання глобалізації, демократії та суверенітету, можливість чого спростована трилемою Д. Родріка. Відповідно, в умовах українського контексту, де громадянське суспільство робить акцент на боротьбу за суверенітет у воєнному протистоянні з сильнішим супротивником та обирає демократичні процедури на протигагу авторитарним соціальним практикам, особливого значення набуває неоконсервативна політична теорія, втілення конструктивних можливостей якої не є можливим без стратегічного підходу до розвитку економічних потенціалів країни.

Ключові слова: неоімперіалізм, глобалізація, Китай, Україна, націоналізм, філософія спротиву, політика визнання.

Hlushko Tetiana,
*Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Philosophy
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0002-8759-7975
tetyana.glushko@gmail.com*

Vaksiutenko Pavlo,*Assistant at the Department of Philosophy,**Dragomanov Ukrainian State University**orcid.org/0009-0006-6784-7013**p.s.vaksiutenko@udu.edu.ua*

GLOBAL STRATEGIES OF NEOIMPERIALISM AND PHILOSOPHY OF NATIONAL RESISTANCE: UKRAINIAN CONTEXT

The article is dedicated to analysis of neo-imperial tendencies in development of the contemporary global world system, where such countries as China and its allies are creating significant tension both in terms of values and in the military proxy-conflicts in the struggle against the USA for a global impact on politic and economic agenda. One of these proxy-conflicts is the war in Ukraine that was seen by China as a prompt restoration of social “justice” in the post-Soviet space. However, this assumption did not justify itself and provoked a protracted security crisis in the center of the European continent, without creating favorable conditions for implementation the intentions of China itself regarding Taiwan. The authors of the article define a hybrid union of China and Russian Federation as particular neo-imperial dyad that provokes possibility of third world war and threatening socio-cultural identity of contemporary nations. That prompts authors to pay heed for neocolonial studies in their connection with modern recognition politics and to highlight the need for national identities preserving, in particular, through the prism of philosophy of resistance that is the comprehensive research paradigm that makes it possible to analyze the specifics and varieties of resistance in the modern world and identify their socio-constructive potential. The article discusses relevance for philosophy of resistance and nationalism theories synthesis in the world where populist political theories are widespread and advocating effective combination of globalization, democracy and sovereignty that has already been refuted by Rodrick’s trilemma. Therefore, in the Ukrainian context, where civil society focuses on the struggle for sovereignty in military confrontation with a stronger opponent and prefers democratic procedures over authoritarian social practices, in such conditions neoconservative political theory become essential, but implementation of its constructive potential is not possible without a strategic approach for development of the country’s economic capabilities.

Key words: neo-imperialism, globalization, China, Ukraine, nationalism, philosophy of resistance, recognition politics.

Постановка проблеми. 3 лютого 2022 року глобальні тенденції розвитку соціальних систем демонструють становлення своєрідного формату неоімперіалізму, де дві колишні імперії – Китай та РФ – спільними зусиллями намагаються переформатувати геополітичну карту світу, що була сформована після Другої світової війни, і встановити новий світовий порядок на основі цінностей авторитаризму та тоталітаризму. Спроба Китаю реалізувати «китайський мир» (Pax Sinica) засобами російських загарбницьких сценаріїв у короткотерміновій перспективі не зазнала суттєвого успіху, внаслідок чого українська кампанія перетворилась на довготривалу війну й суттєво відтермінувала можливість швидкого захоплення Тайваню.

Ця кампанія, дійсно, мала на меті встановлення своєрідного розуміння миру й справедливості на пострадянському просторі, як його бачать очільники китайської комуністичної партії. Така амбіція Китаю пов’язана з інтенцією сформувати глобальну вісь впливу не

лише в азійському регіоні, а й в Європі, усунути США з центральної ланки світової геополітики, а також повернути території, які сучасний Китай вважає своїми. Тому Китай продовжує робити гучні заяви про неприпустимість російської поразки. Однак розв’язана на європейському континенті війна все ж не дозволила встановити Pax Sinica, а сформувала його деформовану версію, яку варто називати Pax Chinese (Глушко, 2025), як аналог того, що «Китай залишається світовим лідером за кількістю підробок» (Гіффорд, 2020, с. 26), адже в результаті ми отримали досить низькоякісну версію «мирної політики», яка зруйнувала status quo, але не сформувала умов для дійсного миру.

Мета та завдання статті розкриваються передусім в аналізі тенденцій системного поширення неототалітарних ініціатив у світовій політиці й економіці, а також пов’язаних із цим глобальних загроз, деякі аспекти яких уже можна продемонструвати в контексті

ситуації сучасного українського соціуму. Важливим аспектом пропонованої наукової розвідки є феномен «філософії спротиву» як цілісна світоглядно-методологічна концепція, актуальна з огляду на її практичну значимість для дескрипції тих процесів, що характерні для соціальних практик українського суспільства протягом останніх десятиліть. Синтез цієї проблематики дозволить, на наш погляд, продемонструвати як їх логічний зв'язок, так і соціально-практичне значення результатів дослідження для України та глобальної спільноти загалом.

Аналіз досліджень та публікацій. Феномен неототалітаризму став досить неочікуваним результатом довготривалого поступу «кінця історії» як своєрідного сподівання демократичного світу, тому частковий, але досить послідовний його аналіз знаходимо вже наприкінці першої – початку другої декади поточного століття. Зокрема, йдеться про дослідження американського економіста Д. Родріка, який продемонстрував невідворотність подібного світоглядного вибору в деяких країнах, зважаючи на сформовану ним логічно обґрунтовану трилему; тоді як політичні аспекти неототалітарної влади в Китаї одним із перших досить детально проаналізував британський дослідник Р. Гіффорд, до досвіду обох мислителів ми будемо безпосередньо звертатися в цій розвідці.

Важливу роль у дослідженнях неототалітаризму відіграє також ціла низка представників сучасної соціальної філософії, які намагаються запропонувати ідеологічні альтернативи відповідним смисловим конструкціям. Зокрема, ми звернулися до аналітичного досвіду сучасного ізраїльського мислителя Й. Газоні та окремих аспектів «політики визнання» як соціально орієнтованої концепції реалізації прав і свобод спільнот у демократичних суспільствах, що бере свій початок у філософії Г. Гегеля та отримує подальший розвиток у працях А. Гоннета та Ж. Рансьєра. У контексті ж «філософії спротиву» ключову роль у систематизації цього феномену відіграють наукові розвідки сучасного британського філософа Г. Кейгілла, американського політичного філософа М. Хардта та італійського дослідника А. Негрі, до деталізації окремих ідей котрих ми так само будемо звертатися в тексті пропонованої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Сучасний Китай всіляко намагається стати лідером світової політики й використовує всі можливі засоби та інструменти для досягнення цієї мети. Геополітична стратегія комуністичного Китаю демонструє дійсно амбітні економічні та політичні цілі в глобальній площині, що супроводжуються й суттєвою культурною експансією як в азійському, так і європейському регіонах. Як відзначає британський дослідник Р. Гіффорд, пам'ять про західну колонізацію та «століття принижень» «не дає китайцям розслабитися в постійній гонитві за втраченою величчю» (Гіффорд, 2020, с. 61). Разом із тим ті інструменти та методи, які нині використовує ця країна для економічного та політичного зростання, спираються на суттєві обмеження прав і свобод своїх громадян, у тому числі й засобами технологічного прогресу, зі спробою екстраполяції такої політики на весь світ.

Відповідно, найбільш загрозливий для сучасного світу формат неоімперіалізму демонструє саме гібридний союз Китаю та РФ, де ідеологічні та геополітичні інтереси останніх синтезують нову хвилю взаємної дипломатичної, економічної та військової підтримки. Протистояння з боку Китаю глобальному домінуванню США та нарощування проксі-конфліктів, одним з яких стала війна в Україні, спрацювали як інструмент руйнування європейської безпеки та запустили механізм ініціювання третьої світової війни, коли китайсько-російський стратегічний союз формує умови для просування антизахідних цінностей.

Ті загрози соціокультурній ідентичності цілих націй, які створює в сучасному світі визначена нами неоімперіалістична діада, звертають нас до потреби особливої реактуалізації концепції політики визнання не лише в контексті внутрішньої соціальної інклюзії, а й на рівні включення в це рівняння соціально-культурних ідентичностей сучасних націй, що у свою чергу змушує нас повертатися до деконструктивізму у сфері націоналістичних студій. Так, відомий сучасний ізраїльський філософ Й. Газоні цілком слушно, на наш погляд, відзначає, що «навіть чи сьогодні можна знайти тему, більш гідну пильної уваги, ніж питання про націоналізм та імперіалізм» (Газоні, 2025, с. 18–19).

Більше того, як відзначає мислитель, оскільки нині «майже вся політична думка

зосереджена на свободі особистості, сама ідея національної свободи стала здаватися сумнівною» (Газоні, с. 102), хоча якраз в умовах глобальної загрози неоімперіалізму фокус уваги, на наш погляд, варто було би змістити саме на *антинеоколоніальні* студії, а не тільки на політику визнання окремих спільнот. Адже, як бачимо, неоімперські прагнення деяких сучасних держав орієнтовані на руйнування способу життя євроатлантичної цивілізації загалом та європейських націй зокрема, що не може не створювати гостру потребу віднайдення способів ефективного розв'язання цієї проблеми. Варто також наголосити, що тривалі спроби дискредитації націоналізму були сформовані неоліберальною доктриною після Другої світової війни й «вшиті» в суспільну свідомість ліберальних країн на основі хибної логіки щодо нібито прямого зв'язку між Голокостом та німецьким націоналізмом. Тоді як, насправді, що також послідовно та аргументовано доводить у своїх дослідженнях Й. Газоні, «нацистська Німеччина, по суті, була в усіх сенсах імперською державою, яка прагнула раз і назавжди покласти край засадам національної незалежності й самовизначення народів» (Газоні, 2025, с. 45). Тривалий період несправедливої недооцінки націоналізму спричинив суттєву деформацію уявлень про цю соціально-політичну доктрину, котра має як свої недоліки, так й важливі переваги, зокрема у сфері формування культурної, політичної та економічної ідентичності суспільств.

Власне, навіть Ф. Фукуяма, якого насторожують потенційно неліберальні тенденції націоналізму, наголошує, що «ідею націоналізму... так і не було повністю дискредитовано, і в XXI столітті він знову заявив про себе як нова сила» (Фукуяма, 2024, с. 67). Разом із тим дослідник визнає, що саме націоналізм у сучасному світі стає впливовим різновидом політики ідентичності, яка, за його визначенням, завжди є боротьбою за визнання гідності. Тому дійсно варто визнати, що «світ незалежних національних держав є найкращим політичним ладом, до якого ми можемо прагнути» (Газоні, 2025, с. 17).

Саме тому в сучасних умовах варто знову пригадати гегелівську тезу про те, що рушійною силою історії є боротьба за визнання (Гегель, 2004), й звернути особливу увагу на цю боротьбу саме у сфері колективних ідентичностей.

Особливо це важливо для представників української нації як політичної та економічної спільноти, що об'єднана спільними цінностями та прагненнями побудувати процвітаючу країну в поствоєнний період. В етнополітології цей феномен отримав назву «вторинної ідентичності», коли громадяни країни визначають свою ідентичність не суто етнічно, а й соціально-політично. Так, варто згадати, що, зокрема, Е. Сміт (Сміт, 2013) виокремлював два різновиди національної ідентичності – етнічну та ціннісну.

Разом із тим важливо не підміняти *дійсний націоналізм*, який орієнтований на продуктивний розвиток нації, з *популістичним націоналізмом*, домінування якого ми спостерігаємо в XXI столітті. Справа в тому, що в сучасному глобальному світі для запобігання популізмові дуже важливо усвідомити формулу, виведену американським економістом Д. Родріком, який продемонстрував неможливість одночасного забезпечення для сучасних країн усіх трьох опцій – суверенітету, демократії та глобалізації. Дослідник аргументовано довів, що синхронно можуть бути забезпечені тільки дві опції з трьох, тоді як загальний їх синтез на практиці недосяжний, а будь-які декларації щодо таких можливостей свідчать про популістичні маніпуляції соціально-політичними смислами (Rodrick, 2011).

Дійсно, події останніх кількох місяців у США свідчать, що країна поступово відмовляється від демократії, щоб зберегти суверенітет і глобальний економічний вектор, тобто деякою мірою йдуть шляхом Китаю, який є тоталітарною державою з потужними глобальними векторами впливу та сформованим суверенітетом. Тоді як сучасна Україна протягом років незалежності фактично відмовилася від суверенітету задля забезпечення демократичних процедур і залученості в глобальну політичну повістку. Варто зважати, що для реалізації будь-яких ефективних розвиткових стратегій доведеться зробити вибір й дійсно визначити ті дві опції, які для нас є ціннісно найважливішими. І якщо ми вибираємо суверенітет (про що свідчить активний військовий спротив російській агресії) та демократію (протести проти позбавлення незалежності антикорупційних структур), тоді доведеться суттєво обмежувати глобалізаційний вектор і знову повертатись до неоконсервативних теорій та націоналізму.

Оскільки ситуація в Україні сьогодні суттєво ускладнена війною, яку підтримує Китай, то в такій соціально-історичній ситуації на перший план виходить потреба спротиву національної держави розчиненню та поглинанню з боку неоімперських країн. Потрібно визнати, що така ситуація, з одного боку, стала результатом непродуманої економічної політики та політичної недалекоглядності, а з іншого – є екзистенційною потребою збереження національної самосвідомості. У цьому контексті розроблення стратегії спротиву та самозбереження вимагає не лише титанічних військових та політичних зусиль, а й розроблення концептуального базису для подальшої боротьби. Тож варто, на наш погляд, звернутися до такої філософської парадигми, як *філософія спротиву* (philosophy of resistance), що зосереджена на аналізі та обґрунтуванні практик опору – особистого, колективного, політичного, етичного чи культурного – проти пригноблення, несправедливості, насильства, колоніалізму, тоталітаризму чи будь-яких інших форм примусу.

Історична перспектива філософії спротиву частково зчитується в модерній філософії, зокрема в текстах Дж. Лока та Ж.-Ж. Руссо, котрі акцентували особливу увагу на свободі спротиву в соціальній площині. Однак найбільш яскраво вона викристалізовується протягом останніх двох століть, а саме в деяких міркуваннях Г. Гегеля, революційних закликах К. Маркса, волонтаризмі А. Шопенгауера та Ф. Ніцше, а також екзистенціалізмі Ж.-П. Сартра. Особливого значення ця проблематика набуває в постмодерністському аналізі влади в роботах М. Фуко, критиці тоталітаризму в дослідженнях Х. Арендт, філософському осмисленні антиколоніальних рухів Ф. Фанона.

З більш близьких до XXI століття досліджень варто окремо згадати роботу французького мислителя Ж. Рансьєра «Незгода: політика та філософія», опубліковану наприкінці минулого століття, яка є центральною роботою про *незгоду як форму спротиву* встановленому порядку (Rancière, 2004), а також його спільне з А. Гоннетом видання, де він, зокрема, відзначає, що «бажання переконати іншого у своїх правах передбачає рішучість захищати їх із застосуванням зброї» (Honneth&Ranciere, 2016, с. 38). Ще два сучасні мислителі, які працюють у цій

парадигмі, – М. Хардт та А. Негрі – наголошують, що «спротив є первинним по відношенню до влади» (Hardt & Negri, 2004, с. 64), та акцентують увагу на тому, що воєнні питання ніколи не можуть розглядатися ізольовано, а особливо в епоху біовлади та біополітики, коли вони все тісніше переплітаються із соціальними, культурними, економічними та політичними питаннями.

Сучасний британський філософ Г. Кейгілл розгортає цілу класифікацію різновидів спротиву, як-то: свідомий спротив (conscious resistance), який ґрунтується на морально-етичних переконаннях та орієнтований на збереження гідності й суб'єктності; насильницький спротив (violent resistance) як протистояння у форматі повстань та воєн, у тому числі партизанських, але при цьому автор уточнює, що не всі види насильства є спротивом, адже важливим критерієм є саме спрямованість проти домінування; спротив у межах тотального домінування (resistance under total domination), зокрема боротьба проти фашизму, або, у нашому випадку, російського неофашизму; сучасний цифровий спротив (digital resistance), що спрямований проти контролю над даними в цифрову епоху (Caugill, 2013). Таким чином, для Г. Кейгілла *спротив постає як форма буття в умовах несправедливості*, незалежно від того, чи приведе він до перемоги. Його *концепція спротиву як непокори* резонує з ціннісними аспектами політики визнання та ключовими ідеями антиколоніальних студій, адже в основі тих форм спротиву, які аналізує автор, лежить гостре почуття невизнання, ігнорування або приниження суб'єктності. Варто особливо відзначити, що окремих розділ книги присвячено й опору імперіям.

Як бачимо, у XXI столітті термін «філософія спротиву» активно вживається як в аналітичних розвідках щодо протестів та громадянської непокори, так і в постколоніальній теорії. *Акт спротиву як елемент боротьби проти соціально-історичної несправедливості* стає передумовою визнання особистості, спільноти чи нації. Зокрема, в постколоніальних студіях спротив позиціонується як прагнення до формування *політики ідентичності* та прояв боротьби з *політикою скривдженості*. Таким чином, спротив постає як багаторівнева дія проти дисциплінарної влади, що може проявлятися в моральній, політичній, культурній,

економічній та ментальній площинах, що робить його складним соціальним феноменом і вимагає дійсно вдумливого й послідовного аналізу.

Відповідно, філософія спротиву являє собою критичну теорію, яка розглядає спротив не лише як політичну дію, а й як антропологічну та етичну настанову, а отже, передбачає деконструкцію ліберального суб'єкта донеоімперіалістичного світу, який потерпів крах у лютому 2022 року. Якщо російське суспільство цілком доречно називати «дисциплінарним санаторієм» (термін Е. Лімонова), то українське суспільство продемонструвало свою волю та здатність до спротиву в усіх площинах суспільного життя. Це у свою чергу засвідчує принципову відмінність як цивілізаційного вибору українців, так й їхню здатність до різних форм та практик спротиву – від мирних протестів до збройного протистояння з нерівним за силою супротивником.

Україна мусить сьогодні чинити спротив як зовнішньому ворогу, так і його внутрішнім агентам, які підважують основи політичної демократії, економічної та культурної самобутності. Разом із тим наша країна має досить тривалий історичний досвід спротиву різним формам імперського та колоніального гніту – від польсько-литовського та австро-угорського впливів до протистояння радянській владі та двох майданів 2004 та 2013–2014 років, які отримали назву «помаранчевої революції» та «революції гідності» відповідно й запустили процеси нового деколонізаційного циклу в бік збереження української ідентичності.

Яскравим прикладом перманентності такої боротьби стали й протести проти ліквідації автономії антикорупційних державних структур, яка в перспективі загрожує євроінтеграції країни й тому викликала обурення громадянського суспільства. У результаті всіх перерахованих етапів та особливостей українського спротиву станом натеper цілком можна стверджувати, що стратегічно російсько-китайська війна проти України та колективного Заходу вже програна, тобто встановлення так званого «російського миру» чи суміжного йому «китайського миру» стають усе менш можливими. Однак це поки що, на жаль, не зменшує загроз із боку російської воєнної машини, яка продовжує активно й послідовно знищувати як

інфраструктуру країни, так і життя її громадян.

Воєнний, культурний та політичний спротив українського суспільства заслуговує окремого вивчення як історичного феномену, котрий продемонстрував формування культурно-історичної ідентичності української нації. На жаль, цей процес дещо затримався в часі, й ми отримали ситуацію повномасштабної війни, адже, як справедливо зазначав Ф. Фукуяма, «Сирія – яскравий приклад того, що відбувається, якщо в країні немає чіткого відчуття національної ідентичності» (Фукуяма, 2024, с. 121).

Відповідно, в Україні, яка намагається вибороти свободу української нації від російського неоімперіалізму, увага до парадигми філософії спротиву набуває особливої актуальності. Антиколоніальний опір сучасної України як опір корінного народу проти геноциду та поневолення є боротьбою за визнання в європейському та глобальному вимірах, і при цьому наш спротив має характер не лише політичний, а й екзистенційно-антропологічний, адже війна є однією з форм вимушеного опору і метою війни є саме «збереження себе та знищення ворога» (Caugill, 2013, с. 63). Однак однієї лише волі до спротиву недостатньо, ірраціональний спротив ризикує бути подоланим якщо не відразу, то в довготерміновій перспективі. Саме тому важливо зважати й на раціональний бік спротиву, його стратегічні прояви та відповідні покрокові результати.

Як ми вже відзначали, спротив російському неоімперіалізму з китайською фінансовою підтримкою з боку України відбувається у всіх можливих площинах – військовій, політичній, культурній, економічній, що є черговою спробою завершити деколонізацію країни, яка тривала протягом кількох століть. З позиції стратегічного аналізу, на наш погляд, варто знову звернутись до ідеї націоналізму – культурного, психологічного, політичного чи економічного, який дозволяє реалізувати принцип національної свободи, тобто дає «можливість жити відповідно до власних інтересів і прагнень» (Газоні, 2025, с. 101).

Тому саме синтез *теорій націоналізму та філософії спротиву* може нам дати, на нашу думку, додатковий евристичний потенціал для формування автентичних та продуктивних стратегій протидії ворогу та захисту власної історичної ідентичності, оскільки «світом

керують найкраще тоді, коли нації спроможні визначити власний незалежний шлях, розвиваючи власні традиції і дбаючи про власні інтереси без будь-якого втручання» (Газоні, 2025, с. 10). При цьому важливо, що дослідник зазначає: ключовим аспектом націоналізму є те, що він являє собою саме антиімперіалістичну політичну теорію.

До того ж саме «сильна національна ідентичність в Японії, Південній Кореї та Китаї породила еліти, головним пріоритетом яких був економічний розвиток країни, а не особисте збагачення, особливо в перші десятиліття швидкого зростання економіки» (Фукуяма, 2024, с. 125–126). Такі експериментальні дані ще раз доводять фундаментальну важливість економічного складника в стратегіях національного розвитку й вимагають від нас створення відповідних умов для трансформації соціально-економічних смислів в українському суспільстві, адже слабка національна ідентичність може бути дійсно серйозною проблемою як у політичній, так й в економічній площинах.

Що, власне, варто запозичити українському суспільству, наприклад, з китайського досвіду економічного націоналізму, так це усвідомлення того, що «зростає й дипломатична значущість держави, що у своїй активній зовнішній політиці керується радше прагматизмом, аніж ідеологією» (Гіффорд, 2025, с. 14). У цьому контексті варто також прислухатись до сучасного українського дослідника В. Дубровського, який наголошує, що саме «підприємницький потенціал будь-якої нації є її найціннішим ресурсом» (Дубровський, 2017, с. 116). Тобто ми зі свого боку акцентуємо особливу увагу на потенціалах

саме економічного націоналізму та формуванні економічної нації, що в сучасному світі вимагає переформатування економічної свідомості суспільства в напрямі визначення соціально-економічних стратегій з урахуванням потреб національного бізнесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в умовах активного розвитку неоімперіалістичних тенденцій *філософія національного спротиву* в українському контексті передбачає, на наш погляд, формування чіткої політики ідентичності та відповідних стратегій спротиву в економічній, політичній та культурній площинах державного розвитку. Саме тому вона вимагає суттєвого переосмислення стратегій соціального поступу в напрямі інституційно закріплених практик формування якісного соціального капіталу як показника спроможності суспільства солідаризуватись заради досягнення спільної мети та загального блага. Відповідно, сучасна Україна потребує суттєвої трансформації суспільної свідомості у сфері концептуалізації та практичної реалізації стратегій, заснованих на цінностях суверенітету та демократії, що у свою чергу вимагатиме від нас звернення до неоконсервативних теорій націоналістичного спрямування, серед яких, на нашу думку, особливе соціально-практичне значення належить парадигмі економічного націоналізму як цілісній теоретико-стратегічній системі, що орієнтована на зміцнення національної економіки та реалізація потенціалів якої сприятиме формуванню надійного фундаменту для подальших культурних і політичних трансформацій українського суспільства.

Список використаних джерел:

- Газоні, Й. (2025). Чеснота націоналізму / пер. з англ. О. Качала. Київ: Наш Формат, 2025. 256 с.
- Гегель, Г. (2004). Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращука. Київ: Основи. 548 с.
- Гіффорд, Р. (2020). Китайський шлях. Подорож у майбутнє / пер. з англ. Г. Пшеничної. Харків: Віват. 352 с.
- Глушко, Т. (2025). Техно-легізм як концепція меритократичного авторитаризму та глобальні стратегії Рах Chinese. *Китаєзнавчі дослідження*, № 1. С. 5–17.
- Дубровський, В. (2017). Від гідності до успіху: як побудувати економічне диво на українському ґрунті. Київ: Дух і Літера. 200 с.
- Сміт, Е. (2013). Нації та націоналізм у глобальну епоху / пер. з англ. М. Климчук, Т. Цимбал. Київ: Ніка-центр. 278 с.
- Фукуяма, Ф. (2024). Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно. 5-те вид. Київ: Наш Формат. 192 с.
- Caygill, H. (2013). *On Resistance: A Philosophy of Defiance*. New York: Bloomsbury Publishing. 264 p.
- Hardt, M.; Negri, A. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Publishing Group. 448 p.

Honneth, A.; Rancière, J. (2016). *Recognition or Disagreement: A Critical Encounter on the Politics of Freedom, Equality, and Identity (New Directions in Critical Theory)* / ed. by K. Genel, J.-P. Deranty. New York: Columbia University Press. 229 p.

Rancière, J. (2004). *Disagreement: Politics and Philosophy* / transl. by J. Rose. Minneapolis: University of Minnesota Press. 150 p.

Rodrick, D. (2011). *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*. New York: W. W. Norton & Company. 368 p.

References:

Hazoni, Y. (2025). Chesnota natsionalizmu [The Virtue of Nationalism] / per. z anhl. O. Kachala. Kyiv: Nash Format, 2025. [in Ukrainian].

Hehl, H. (2004). Fenomenolohiia dukhu [Die Phänomenologie des Geistes] / per. z nim. P. Tarashchuka.. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].

Gifford, R. (2020). Kytayskyi shliakh. Podorozh u maibutnie [China Road. A Journey into the Future of a Rising Power] / per. z anhl. H. Pshenychnoi. Kharkiv: Vivat. [in Ukrainian].

Hlushko, T. (2025). Tekhno-lehizm yak kontseptsiiia merytokratychnoho avtorytaryzmu ta hlobalni stratehii Pax Chinese [Techno-legalism as conception of meritocratic authoritarianism and global strategies of Pax Chinese]. *Kytaiezhnavchi doslidzhennia*, № 1. S. 5–17. [in Ukrainian].

Dubrovskiy, V. (2017). Vid hidnosti do uspiikh: yak pobuduvaty ekonomichne dyvo na ukrainskomu grunti [From Dignity to Success: How to Build an Economic Miracle on Ukrainian Basis]. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Smit, E. (2013). Natsii ta natsionalizm u hlobalnu epokhu [Nations and Nationalism in a Global Era] / per. z anhl. M. Klymchuk, T. Tsymbal. Kyiv: Nika-tsentr. [in Ukrainian].

Fukuiama, F. (2024). Identychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti [Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment] / per. z anhl. T. Sakhno. 5-te vyd. Kyiv: Nash Format. [in Ukrainian].

Caygill, H. (2013). *On Resistance: A Philosophy of Defiance*. New York: Bloomsbury Publishing.

Hardt, M.; Negri, A. (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Publishing Group.

Honneth, A.; Rancière, J. (2016). *Recognition or Disagreement: A Critical Encounter on the Politics of Freedom, Equality, and Identity (New Directions in Critical Theory)* / ed. by K. Genel, J.-P. Deranty. New York: Columbia University Press.

Rancière, J. (2004). *Disagreement: Politics and Philosophy* / transl. by J. Rose. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Rodrick, D. (2011). *The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*. New York: W. W. Norton & Company. 368 p.

Дата надходження статті: 24.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Горбань Річард Анатолійович,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри богослов'я
Івано-Франківської академії Івана Золотоустого;
професор кафедри історії мистецтва та соціально-гуманітарних наук
Косівського державного інституту декоративного мистецтва
orcid.org/0000-0001-7112-9723
Scopus-Author ID: 57221647075
Researcher ID: 28499147
graukr@gmail.com*

ФІЛОСОФІЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ Й ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ВІЙНИ

У статті актуалізовано тенденцію до дегуманізації, раціоналізації та комерціалізації системи освіти в Україні, яка від 2015 року суттєво впливає на вектор розвитку вітчизняної філософії як авангарду гуманітарних дисциплін, що в умовах екзистенційної війни-геноциду за українську ідентичність і державний суверенітет створює загрози для національної безпеки трансформації, скеровуючи постколоніальний поступ філософського академічного дискурсу на конформістське епігонське підживлення застарілих ідеологій, боротьба яких за економічні ресурси сьогодні поставила глобалізований економікоцентричний світ перед фактом Третьої світової війни. Тим часом державотворення та національна безпека нашої країни потребують україноцентричного вектора, спрямованого на розбудову світоглядних підвалин нової цивілізаційної парадигми – особочентричної, яка орієнтована на розвиток людської особи та виступає реальною альтернативою економікоцентризму як цивілізації смерті і війни. Для творення цієї нової світоглядної парадигми ми, українці, маємо всі підстави, ідеї, концепції, інструменти, акумульовані в національному менталітеті (органічному поєднанні буттєвості та духовності) щонайменше за тисячоліття формування українського християнства як життєвої філософії українства та живильного ґрунту його сильної ідентичності, яка від 2014 року не перестає вражати світ своєю волею до спротиву.

Ключові слова: мудрість, мир, людська особа, християнство, профетизм, українська ідентичність, духовність, національна безпека, україноцентризм, особочентризм, економікоцентризм, війна-геноцид, малоросійство, конформізм, концепція ринкової філософії, критичне мислення.

Gorban Richard,
*Doctor of Philosophy, Professor, Professor at the Department of Theology
Ivano-Frankivsk John Chrysostom Academy;
Professor at the Department of History of Art
and Social and Humanitarian Sciences
Kosiv State Institute of Decorative Art
orcid.org/0000-0001-7112-9723
Scopus-Author ID: 57221647075
Researcher ID: 28499147
graukr@gmail.com*

PHILOSOPHY UNDER CONDITIONS OF MARKET ECONOMY AND EXISTENTIAL WAR

The author of the article actualizes the tendency towards dehumanization, rationalization and commercialization of the education system in Ukraine that, since 2015, has significantly affected the vector of the development of domestic philosophy as the avant-garde of human sciences, thus posing threatening transformations to the national security during the existential genocide war for Ukrainian identity and state sovereignty, and directing the postcolonial course of the philosophical academic discourse toward conformist epigonic nurturing of inveterate ideologies, whose struggle for economic resources has currently brought the globalized economy-centered world to the verge of the Third World War. Meanwhile, the state-building and national security of our country require a Ukrainian-centric vector aimed at developing the worldview attitudes of a new civilization paradigm, a person-centered one, which is focused on the development of a human person and is a real alternative to economic-centrism, the civilization of death and war. To create this new worldview paradigm, we, Ukrainians, have every reason, ideas, concepts, and tools accumulated in the national mentality (a harmonious combination of existence and spirituality) during at least a millennium-long formation of Ukrainian Christianity as a vital philosophy of Ukrainian identity and burgeoning milieu of its strength, which has not ceased to impress the world with its will to resist since 2014.

Key words: wisdom, peace, human being, Christianity, prophetism, Ukrainian identity, spirituality, national security, Ukrainocentrism, person-centrism, economic-centrism, genocide war, Little Russian identity, conformism, the concept of market philosophy, competence, critical thinking.

Не втомлююсь повторювати: півторастолітня криза, що нагло позбавила життя десятки мільйонів людей лише на полі бою двох світових війн, є глибокою світоглядною кризою економікоцентричної цивілізації, яка вичерпала потенціал свого розвитку й несе виключно смерть і руйнацію, адже війна, як крайня межа кризи (прояв гострої нестачі чогось конче необхідного для життя та подальшого розвитку), вже втретє засвідчує повну відсутність духовності – невідокремлюваної якості буття людиною, константи людської ідентичності *homo sapiens* (Gorban, 2021a; 2021b; Горбань, 2023; 2024b). У цьому твердженні немає новизни, проте є надмірна актуальність, адже формування нової світоглядної парадигми має суттєве значення для майбутнього як людства, так і українців, які вже 2014 року за анексією Криму, окупацією Донеччини й Луганщини відчули, як плескіт однією долонею у дзенській мудрості, надто різке, пронизливе брязкання ядерної зброї. На моє переконання, не допустити переростання «брязкання», нині рознесене луною глобалізованим світом, у глобальну термоядерну катастрофу мають філософи, позаяк саме філософія здатна з'ясувати глибинні причини кризи й запропонувати цілісне розуміння вирішення її суперечностей і дефіцитів. Але проблема полягає в тому, що однією з головних нестач епохи глобалізації якраз і є філософія – профетична, свободна, творча й цілісна форма мислення.

2015 року, у той час, коли Україна вже двадцять п'ятий місяць перебувала фактично

у стані війни, який не воліли визнавати ні політики нашої держави, ні політики як Заходу, так і Сходу, а українське суспільство під щораз більшим агресивним тиском ідеології «*руського міра*» потребувало негайного розроблення стратегії гуманітарної безпеки, на сторінках часопису «Філософська думка» – проводиря національного дискурсу філософських наук, без перебільшення, одного з найавторитетніших гуманітарних видань у нашій державі – з'явилась дискусія щодо ролі філософії в освітньому процесі, що постала як реакція на зусилля МОН України законодавчо обмежити присутність філософії у просторі української освіти. Ключові моменти обговорення були представлені двома публікаціями в 6-му номері журналу. Перша, стаття «Філософія на межі» доктора філософських наук, завідувача кафедри філософії Вінницького національного технічного університету, головного редактора одного з найпрестижніших вітчизняних філософських журналів «*Sententiae*» Олега Хоми, містила цілком справедливую критику міністерських «реформ» довкола «філософсько-українознавчого блоку предметів» і очікуваних від них економічних результатів щодо «конкурентоспроможності вихованців “реформованих” у такий спосіб вишів на світовому ринку праці» й «відповідності їхньої “компетентності” європейським освітнім стандартам», а також наголосувала на ролі філософії в європейському освітньому процесі, що є «незамінною як у розвитку та забезпеченні автономії розуму

й самих вимог раціональності на основі критичного, неупередженого мислення» (Хома, 2015, с. 17–18). Друга – допис (за визначенням авторки) про дискусію «навколо місця філософії в системі освіти» в колі провідних українських інтелектуалів-гуманітаріїв (Ясна, 2015, с. 23), написаний магістром релігієзнавства, здобувачем Центру гуманітарної освіти НАН України, президентом Асоціації філософів і релігієзнавців, координатором Ініціативи «Ребрендинг філософії»¹ Іламі Ясною (Юлією Кисельовою) під відповідною назвою «Чи потрібен “ребрендинг” українській філософії?». На думку Ясної, «спроба спустити філософію з п’єдесталу вищої мудрості», «ринкова» назва проєкту «Ребрендинг філософії» та питання на кшталт «яку ринкову нішу посідає сьогодні філософія?», «чи існує сьогодні попит на пропонований філософією інтелектуальний товар?», «чи потребує філософія ребрендингу, щоб відповідати потребам суспільства споживання?», є радикальним ходом – скеруванням теми в «нове русло», що дозволило «перейти від аналізу зовнішніх чинників та загроз для філософії до внутрішнього аналізу самої філософії» (Ясна, 2015, с. 24–25). У ході обговорення ринкової концепції філософії професор Хома запропонував розглядати «термін “ребрендинг філософії”» як метафору «форми й статусу, а не змісту філософування», прийняти «саме для нашого суспільства», та вибудовування нової філософської спільноти, яка «органічно впишеться в нього», мовляв, «щоб вижити, філософія повинна враховувати потреби ринку», відтак «запропонувати суспільству щось таке, від чого воно не зможе відмовитися» (Ясна, 2015, с. 29, 30).

Ідея «спускання» філософії «з п’єдесталу вищої мудрості» у поєднанні з «компетенцією» – новоявленою міжнародною одиницею вимірювання якості освіти, введеною в обіг Болонською конвенцією, вже за два роки дійшла апогею у твердженні доктора філософських наук Наталії Доній: мудрість є товаром, оскільки дорівнює компетенції. Науковиця намагалася довести, що мудрість є експертною системою знань, орієнтованою на практичну сторону життя, тому в сучасному світі вона як річ, котра має попит, виступає товаром

і продається представниками консалтингового бізнесу (Doniy, 2017, р. 184). У світлі такого розвитку ринкової концепції філософії цілком логічно, що у практичному вимірі сьогодення велика країна стає торговицею, для функціонування та безпеки якої достатньо п’яти-шести компетентних, критично мислячих менеджерів, а мир – гешефтом аж ніяк не в метафоричному сенсі.

Зосередивши увагу на головних, з мого погляду, тезах цієї ринкової концепції, спробую з’ясувати, що запропонувала філософія і що вона мала запропонувати українському суспільству, яке на той момент уже другий рік поспіль набувало екстремального досвіду життя в умовах реальної, проте неоголошеної війни, взявши весь її тягар на свої плечі, оскільки олігархічна модель держави, розбудована в Україні за три десятиліття незалежності, виявилася непідготовленою до відсічі російській навалі (Горбань, 2024а, с. 84–95) як у 2014, так і у 2022 роках.

Почну з тези про внутрішній аналіз самої філософії. Це питання висвітлює Володимир Попов. З його слів, за період свого існування філософія «створила кілька брендів, намагаючись підтримати власний імідж та популярність у суспільстві», змінювання яких не тільки підживлювало попит на філософську продукцію, а й навіть під час чергового оновлення бренду «допомогло їй вижити за стінами монастирів»², ставши служницею теології (Ясна, 2015, с. 30). Історію маркетингової стратегії філософії професор обриває на епосі Відродження, відразу звертаючись до пострадянського періоду та двох його брендів: «перший – філософія як наука наук та більш пізній – філософія як світогляд» (Ясна, 2015, с. 30). Натомість у статті з маловживаним англізмом у назві *«Анцилярність як прокляття філософії»* він подає повний перелік філософських брендів, прив’язуючи генезу філософії вже не до їх ребрендингу, а до культурно-історичної зміни епох у процесі становлення західної цивілізації, та показує, як, пристосовуючись до нових обставин, філософія намагалася

¹ Повна назва проєкту «Ребрендинг філософії: ініціатива сприяння розвитку гуманітаристики України». У фейсбуці Іламі Ясна позиціонує себе як керівник чи зачинатель.

² Дозволю собі ліричний відступ, який зроблю у формі припущення: можливо, відсутність великих і знаних в європейському просторі українських філософів, на яку нарікають наші науковці, пояснюється тим, що філософські трактати разом з їхніми авторами і монастирями спалювалися вщент навалами орди зі Сходу настільки періодично, що ні праці, ні імена їхніх творців не встигали поширюватися світом, а то й просто вийти за рятівні (в духовному, але не в матеріальному сенсі) монастирські стіни. Можливо, загублена бібліотека Ярослава Мудрого дасть відповідь на це питання.

служити теології, науці та політичній ідеології (Попов, 2014, с. 77). Саме цю останню форму «служіння» пропущено в ретроспекції філософських брендів, адже головна небезпека, так би мовити, «ринкової філософії» полягає в її закономірному перетворенні на ідеологію, яка, за влучним визначенням іспанських філософів Марчело Камбронеро та Фелісіани Ескалера, є «хворобою розуму» (Cambronero, Escalera, 2013, р. 90). Ця проблема існує як у РФ (достатньо згадати ідеологів рашизму історика Гліба Павловського, історика й етнологів Валерія Тишкова, філософів Тимофія Сергійцева й Олександра Дугіна), так і в середовищі західних інтелектуалів (Білий, Козловський, 2015). Тут доречно нагадати пораду канадської журналістки і політикині українського походження Христі Фріланд з її бестселера 2013 року «Плутократи. Епоха нових багатих і занепад старої системи»: «Найкращий спосіб заробити на життя інтелектуалу – стати вчителем супереліти або працювати на неї» (Фріланд, 2017, с. 277). Така проблема існує і в Україні. Її чітко окреслив Едуард Гугнін, описавши використання олігархатом спеціальних груп інтелектуалів, переважно соціогуманітарного профілю – філософів, журналістів, соціологів, політологів, які своїм «прислужництвом фальшують науку, філософію та мистецтво», створюючи одновимірно негативний «образ України як геокультурної, геоекономічної та геополітичної провінції» – меншовартісної і відсталі, та формують інформаційний простір (наративи, теми, проблеми), в якому відбувається «протиборство в руслі двох дискурсів: популістсько-проросійського та ліберально-прозахідного» задля підтримання стану керованого хаосу, вигідного як для доморощених олігархів, так і для реалізації ефективного зовнішнього впливу на Україну й обмеження її культурного, політичного, економічного суверенітету (Гугнін, 2020, с. 58, 63–64). Понад тридцять років цей чинник виступав ключовим у гальмуванні розвитку національної Української Держави, а впродовж останніх одинадцяти критично підважує національну безпеку.

Проте професор Попов воліє не помічати цю очевидну заваду на шляху до процвітання нового бренду та наполягає на тому, що «Сучасна філософія також повинна провести власний ребрендинг для того, щоби набутися популярності як

предмет дослідження та елемент освіти» (Ясна, 2015, с. 30). Однак постає логічне питання: чому лише «як предмет дослідження та елемент освіти», адже йшлося про саму філософію як феномен культури, зміну його форм і змісту щонайменше за дві з половиною тисячі років. Наразі найнебезпечніший і крайній вияв цивілізаційної кризи – війна – вимагає від філософії виконання її питомих функцій як феномену культури, що створює світоглядні засади цивілізації, формує парадигму цілей і цінностей.

Буквально за рік відповідь сформулював Віктор Петрушенко. Розглянувши п'ять сфер сучасного життя, в яких присутня філософія, він проілюстрував на прикладах, що вона не має суттєвого значення в їх функціонуванні. У своєму дослідженні професор виокремив стратегічне питання, у предметному полі якого філософію не зможуть замінити інші сфери духовного життя і пізнання – питання про людину, її місце у світі, її природу, призначення, сенс людського життя (Петрушенко, 2016, с. 101). Якщо вже звертатись до економіко-господарчої термінології, то очевидно, що сучасна філософія потребує не ребрендингу, а аудиту – ревізії її діяльності у сфері, за яку вона відповідає.

Професор Петрушенко має рацію: філософія повинна поновити втрачений статус проводиря людинознавства, ба більше – відродити гідність людини та повернути людині її онтологічний статус, яких позбавила в ході «філософських революцій» Модерну. Це стосується філософії як феномену сучасної культури, однак більш важливо з'ясувати, чи потребує вона ревізії, як феномен української культури, з огляду на те, що не кожна національна філософія і не кожний філософ тут і зараз несуть не лише відповідальність перед собою і своєю родиною за виживання в ринкових умовах, але й відповідальність за виживання суверенної держави і сорокашестимільйонної нації в умовах війни «екзистенційної <...> не тільки за державний суверенітет України, а й за саме існування української ідентичності» (Ясь, 2023, с. 69), в умовах війни-геноциду (Gorban, 2025).

Тепер важливо з'ясувати здобутки філософії в Україні. По-перше, чи стала вона за часів незалежності феноменом саме української культури. По-друге, які перспективи відкриває для розвитку філософії в Україні її ринкова концепція

та яке місце в освіті відводять філософії прихильники цієї новоствореної концепції.

Почну з другого. Власне, з ключового аргументу в доведенні ваги філософії, як авангарду філософсько-українознавчих дисциплін, що відповідають за творення «гуманітарної аури нації» (Ліна Костенко) – головного гаранта національної безпеки України та її авторитету на міжнародній арені, а саме за виховання людської особи на україноцентричних засадах, архітектуру її національно-культурної ідентичності, за формування світоглядних підвалин прийдешніх поколінь українців, за зміцнення захисних функцій українського менталітету – за вибудовування духовного щита українства, особливо тоді, коли вже відбулась «перша від закінчення Другої світової війни територіальна анексія на європейському континенті» (Філософські події 2015, 2015, с. 5), коли українська спільнота кожного дня на лінії фронту втрачала цивільних і військових убитими, пораненими, полоненими, безвісти зниклими, а число біженців з Криму, Донеччини і Луганщини пішло далеко за мільйон. Цим найвагомішим аргументом примусу в комунікації стали компетентність і критичне мислення як константи сучасної освіти. На думку головних редакторів провідних філософських часописів України Олега Хоми, Сергія Пролеєва, філософія має ключове значення для їх формування. За словами останнього, низка ключових якостей незалежного, компетентного, соціально відповідального фахівця – від креативності та критичного мислення до громадянської самосвідомості – забезпечується якраз філософсько-гуманітарними курсами (Ясна, 2015, с. 30).

У світлі цього переконливого аргументу доцільно згадати своєрідний діалог у вигляді вітальних промов на пленарному засіданні до учасників науково-практичної конференції «Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку» (Київ, 15 травня 2014 року) Лілії Гриневич, тоді Голови Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України, та емеритованого Верховного архиєпископа Української Греко-Католицької Церкви Блаженнішого Любомира Гузара. Перша стверджувала, що «Освіта повинна гарантувати кожному шанс на успіх, забезпечити кожному три основні можливості: бути успішним у житті, бути

конкурентоздатним на ринку праці й бути здатним до свідомого громадянського вибору» і що запланована системна реформа вищої освіти спрямована «передусім на підготовку якісного людського капіталу, який забезпечить інноваційний розвиток економіки і суспільства в Україні» (Гриневич, 2014, с. 9). Кардинал Гузар зосередив суть своєї промови в її назві «Людська гідність: значення для розвитку Української держави» (Гузар, 2014), лаконічно спростувавши тези Гриневич. За два роки протистояння цих двох позицій знайшло своє продовження у формі публічної дискусії у студії телеканалу «Еспресо». Контрастність поглядів опонентів переконливо описав учитель української мови і літератури Михайло Девдера. У репліках Гриневич, тепер уже міністерки освіти, ключовим було слово «компетентність» – під нею розумілося своєрідне утворення, формування якого значно важливіше, ніж становлення людини в людині. Устами Блаженнішого Любомира промовляла життєва мудрість: найголовніше завдання школи – підтримати становлення людини в людині. Ці дві позиції дуже далекі від якогось зближення: «Митрополитова: здійсниться людина – складуться компетентності. Міністерки: складуться компетентності – здійсниться людина» (Девдера, 2024).

Націю консолідують три соціальні інститути – держава, школа (система освіти) і Церква (Фурман, 2014, с. 52). Очевидно, в цьому діалозі Гузар представляв Церкву, а Гриневич (як міністр освіти) – і державу, і школу. Завдання сфери, за яку відповідає Гриневич, – побудова ментально зорієнтованої освіти і, як надзавдання, школи української ментальності – стратегічний напрям реформування цієї важливої сфери духовного виробництва і культуротворення нації (Фурман, 2014, с. 53). Тож про консолідацію не йдеться, оскільки кардинал Гузар оперує категоріями української ментальності, в якій головною цінністю є гідність людської особи (це про зміст), а міністерка – міжнародними стандартами (це про форму). Освіта ж неможлива без орієнтації на національний менталітет, інакше вона перетворюється на штампування робіт з певним набором функцій-компетенцій.

Тобто замість того, щоб разом з іншими гуманітаріями запропонувати Міністерству україноцентричну стратегію гуманітарної безпеки

з визначальною роллю філософії в ній – те, «від чого воно не зможе відмовитися», науковці сконцентрували завдання філософії на формуванні компетентності та критичного мислення, видавши таку редукацію та своє пристосування до нав'язуваних міністерськими чиновниками готових стандартів за ринкову революцію. Однак конформність – це риса, яка не належить до чеснот філософа хоча б тому, що суперечить критичному мисленню. Натомість від часів Сократа щонайпершою чеснотою філософа вважалася вірність власному світогляду. Шлях конформізму – це не про виживання, а про самознищення філософії і філософів. Як зауважує з цього приводу американський політолог Патрік Денін, орієнтація на економічну успішність, нівелювання корпусу «великих книг» і конформізм призвели до того, що професори-гуманітарії показали свою цінність, знищивши предмет свого вивчення (Денін, 2023, с. 128).

Далі важливо з'ясувати здобутки пострадянської чи постколоніальної філософії як феномену української культури. У цьому допоможуть дві ґрунтовні статті провідного філософа України Анатолія Єрмоленка, написані напередодні великого вторгнення: «Академічна філософія як «нове просвітництво» для діалогічної цивілізації» (2019) та «Філософія як чинник духовної незалежності України» (2021). У першій запропоновано аналіз провідних тенденцій розвитку філософії в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. У другій здійснено спробу періодизації розвитку філософії в Україні впродовж тридцяти років незалежності.

На першому пострадянському етапі розвитку філософії в Україні, в 1990-х рр., відбувся відхід від марксистсько-ленінської парадигми та залежності від Росії, однак визволення від поневолення колоніальною ідеологією «не означало, що філософія в Україні поверталася до такої собі автаркії, розвиваючись тільки на ґрунті національної традиції» (Єрмоленко, 2021, с. 54). Другий етап, у 2000-х рр., став залученням філософії України до світової філософської думки через засвоєння парадигмальних змін останньої третини ХХ століття. Важливу роль у цей період зіграли переклади класики та сучасної філософської літератури: з одного боку, вони дозволяли відірватися не тільки «від радянського філософського спадку, а й від

сучасного його російського “ремейку”»; з другого – завдяки перекладам творилася українська філософська мова, адже, на думку професора, її творення і застосування є «складником мовної незалежності та національної безпеки України», а також «ще й складником нашої національної ідентичності» (Єрмоленко, 2019, с. 7; 2021, с. 57). Головне – переклад є засобом спілкування з іншими культурами, оскільки «культурна автаркія – це смерть культури, а міжкультурна комунікація – це її життя» (Єрмоленко, 2019, с. 7), тому таких особистостей, як Григорій Сковорода, Михайло Драгоманов, Дмитро Чижевський, Іван Франко, Леся Українка, професор Єрмоленко розглядає як приклади комунікації, яка порятувала українську культуру від самодостатності чи незалежності від зовнішнього світу (Платон, Аристотель). Третій період визначається розв'язанням ключових проблем сьогодення – розбудовою морального фундаменту, «на якому має формуватися сучасна діалогічна цивілізація» (Єрмоленко, 2019, с. 11). Цей «аргументативний фундамент, який Кант (у парадигмі свідомості) називав «фактом розуму», а Габермас (у парадигмі комунікації) – «габітусом розуму», є і основою громадського дискурсу як метainституції суспільства», й етичними категоріями (Єрмоленко, 2019, с. 11). Йдеться про перехід до нової парадигми філософії, пов'язаної з комунікативним поворотом Карла-Отто Апеля, Дитриха Бюллера, Юргена Габермаса, без категорій якого неможливий розвиток інституцій деліберативної демократії в Україні та «сучасного громадянського суспільства, яке потребує зрілих громадян, критичного мислення, комунікативної, моральної, фахової компетенцій» (Єрмоленко, 2021, с. 60). У цей період академічна філософія в пошуках «нових форм філософування» розробляє концепцію «нового просвітництва» в концепті «незавершеного просвітництва». Її серцевиною має стати «академічний аргументативний дискурс, хранительською раціональності якого є філософія, узасадничена парадигмою комунікації» (Єрмоленко, 2019, с. 9). Професор зауважує, що на сучасному етапі простежується «тенденція дегуманізації та комерціалізації освіти» як в Україні, так і за її межами, хоч це і є «об'єктивний процес, коли концепт “освіта як культура” поступається концептові “освіта як капітал”», він також впливає

на розвиток філософії – «Філософія дедалі більше перетворюється з “покликання” на “легкий гешефт”» (Єрмоленко, 2021, с. 59, 60).

По-перше. Між переорієнтацією філософії в Україні зі Сходу на Захід не проглядається філософія українська – феномен саме української культури, квінтесенцією якої є національний менталітет – «поступальний розвій похідних складових культури народу, його релігії, життєустрою, філософських ідей, освіти, буденності» (Фурман, 2014, с. 22). У цій ретроспекції не висвітлено саме український менталітет у його «органічному поєднанні буттєвості та духовності» та з його захисною роллю як «чинника історичного поступу» нації (Кримський, 2006, с. 273, 279). А без його присутності розвиток філософії в Україні виглядає як тридцять років епігонства та животіння, як філософська думка, що не мала і не має ні своїх національних традицій, ні автентичних цінностей і цілей, ні національних світочів і орієнтирів, ні здобутків.

У реальності картина є іншою, Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України з 1989 року під проводом професора Анатолія Колодного і дотепер під керівництвом професора Олександра Сагана стоїть на сторожі україноцентризму як основи державотворення та національної безпеки, вже на першому етапі зробивши значний прорив в утвердженні україноцентричної позиції в науці незалежної України фундаментальним 10-томним виданням «Історія релігії в Україні» (1996–2012) за редакцією Бориса Лобовика, Петра Яроцького, Анатолія Колодного і Володимира Климова та наполегливо й цілеспрямовано впроваджуючи в монографіях флагманів, що вже на рівні назв засвідчують державотворче й націєтворче стратегічне мислення: «Релігійна духовність українців» (А.М. Колодний, Л.О. Филипович, 1996), «Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення» (Л.О. Филипович, 2001), «Національні прояви православ'я: український аспект» (О. Н. Саган, 2001), «Рідна Українська Національна Віра» (А.М. Колодний, 2002), «Релігійне життя України в особах його діячів і релігієзнавців» (А. М. Колодний, 2017), «Православна Церква України: конститування та перспективи розвитку» (О.Н. Саган, 2019).

На моє переконання, допоки на маргінесі від магістрального руху філософії перебуватимуть державотворчі й націєтворчі складові стрижня україноцентризму, органічно зумовлені національним менталітетом, що акумулює онтологічний досвід буття нацією як історичною спільнотою особою, філософія не матиме при тулку – без автентичної внутрішньої структури, не маючи Рідної Хати (Андрей Шептицький), так і тинятиметься гнаним відусюди прислужником-безхатченком. Вітчизняна філософія й надалі лишатиметься локально-географічним, а не культурно-світовим феноменом – філософією в Україні, а не українською філософією.

По-друге, про Габермаса. Спочатку його профетизм (ознака філософії як вищої мудрості) зазнав фіаско. З цього приводу роблять влучне зауваження автори статті «Мовчання інтелектуалів»: «Очевидними стали злиденність етики й усіляких теоретичних побудов академічної філософії. Достатньо пригадати прогноз Юргена Габермаса стосовно настання ери вічного миру, яку він проголосив з трибуни світового філософського конгресу влітку 2013 року. Трохи більше як півроку потому розпочалась війна в Європі – агресія Росії проти України» (Білий, Козловський, 2015, с. 45).

Філософська інтуїція двох українських науковців виявилась більш практичною і більш моральною, ніж великого філософа сучасності, коли вони вибирали приклад для ілюстрації конформізму західних інтелектуалів, адже не могли знати у 2015 році про демарші Габермаса у 2022-му проти сорокашестимільйонної української нації, яку своїми заявами він фактично відштовхнув у вирву геноциду; вони не могли знати, що габермасова комунікативна філософія матиме поразку не лише як мудрість – профетичне (цілісне й ціннісне) бачення майбутнього, а й як пересічна практична філософія і дискурсивна етика з амбіціями щодо закладання світоглядно-раціональних засад нової діалогічної цивілізації. Сьогодні стало очевидним: визначальні характеристики габермасової філософської конструкції – комунікативна, практична, моральна – обернулись інтелектуальним цинізмом і соціальним конформізмом. І це є логічним фіналом ідеології, яка десятиліттями видавала себе за філософію. За спостереженням Петра Байковського, «Проблемою будь-якої ідеології, котра досягає свого максимального розвитку,

є обмеження здатності до саморефлексії і критичного осмислення створеного собою ж ідеального образу» (Байковський, 2023, с. 7).

Західні гуманітарії вже не одне десятиліття критикують габермасову філософську конструкцію, нищівної ж аргументованої критики вона зазнала від авторитетного британського філософа Роджера Скрутона ще у 1985 році та згодом у праці 2015 року «Дурні, шахраї та підбурювачі: мислителі нових лівих». Габермасу присвячено 5 главу «Нудьга в Німеччині: докотитися до Габермаса». У ній автор доводить, що габермасівська філософія є ідеологією, такою собі політичною програмою без змісту, насиченою бюрократичними абстракціями (Scruton, 2019, р. 115–158). Очевидно, в сучасних українських реаліях вона потребує не ребрендингу, а аудиту, і відповіді на питання, що вона дає для зміцнення захисної функції українського менталітету.

Навряд чи така філософія приведе економікоцентричну цивілізацію (зміна бренду на «діалогічну цивілізацію» виявилась короткою і позірною) до «вічного миру», омріяного Габермасом – адептом «фанатичного раціоналізму» (Жак Марітен) і його вчителем Кантом. Позаяк «мир» – це категорія онтологічна, започаткована ще у Книзі пророка Ісаї (Горбань, 2025), вона передбачає живий особовий зв'язок із Богом (*relatio*), тому не припасована до сучасної моделі нерозумного, механістичного, безособового світу, сконструйованого людським розумом за лекалами картезіансько-кантівської раціональної парадигми. Картезіансько-кантівський розум, за словами американського культуролога Річарда Тарнаса, «повсюдно усунув будь-які прояви свідомості, звідусіль прибрав сенс і мету, заявивши на них своє виняткове право, потім спроектував на світ машину», що була антропоморфною «проекцією, неіснуючим у природі монстром», і це, через свою проєкцію витягнуте зі світу сучасним мисленням, виявилось його власним безособовим бездушшям (Tarnas, 1993, р. 431–432). Раніше за Тарнаса «правомірність абстрактної раціоналістичної філософії» піддав сумніву Микола Бердяєв, вказавши на Канта як на причину кризи філософії, що зайшла в глухий кут через розрив живильного зв'язку з релігією. Київський філософ доводить, що через Канта реалістичне чуття буття і реалістичне ставлення до буття були

втрачені, позаяк «Філософська думка не може житися із себе, тобто не може бути абстрактною, самовдоволеною. Не може вона житись і однією наукою», адже автаркія – смерть для філософії (Бердяєв, 2021, с. 11–12).

Абстрактна раціоналістична філософія й сучасна економікоцентрична цивілізація, чи «цивілізація смерті» (Іван Павло II) – взаємопов'язані явища, адже світоглядна парадигма другої сформувалася на засадах першої, і вони обидві дійшли свого логічного фіналу. Війна-геноцид є жахливою агонією старої смертоносною цивілізації, що згідно із законами її генези добігає свого кінця в притаманний їй спосіб (Горбань, 2024b, с. 84). Межа падіння людської гідності та свободи – точка неповернення до економікоцентричної цивілізації, явлена саме нам у цій війні й утілена в нашому ворогові: «Вони лізуть, щоб забрати і зжерти наші ресурси, щоб собою заселити нашу землю. І якщо на верхівці цього рою намагаються пояснити, задля чого вони напали на нас і вбивають нас, то на низовій ланці вони просто хочуть збагатитись, вбиваючи і грабуючи нас» (Ісмаїлов, 2025). Так пише релігієзнавець Саїд Ісмаїлов, нині він зупиняє «безособового, бездушного монстра» реальною зброєю, позаяк із часів Сократа щонайпершою чеснотою філософа є вірність власному світогляду. Межа проходить лінією фронту, вона «на нулі».

Абсолютизована самодостатня раціональність – споконвічний ворог українства. Вона є деструктивною для українського менталітету, тому що не збагачує нашу національну культуру, а підважує українську ідентичність, спричиняє комплекс малоросійства. Євген Маланюк стверджує: дві психологічні категорії українського менталітету – «національне чуття» і «національний розум» – є гармонійно врівноваженими та поєднуються у синтетичний вислід – «національну волю», однак в українській історії внаслідок «малоросійського паралічу (і малоросійського розкладу) давали в області чуття – отаманщину (і махновщину), а в області розуму – мертвий, отже завжди спізнений формалізм, ялову “принципальність” (а не творчу засадничість) і ті чи інші “дискусії” в скалі від “високого рівня” аж до Гоголевої повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Ничипоровичем» (Маланюк, 2015, с. 41).

Отже, відповідь на питання, якою має бути філософія в Україні, проста: українською, «сродною» українському менталітету, а не враженою паралічем малоросійства. Спроби вкласти національну філософську думку в прокрустове ложе стерильного раціоналізму – це знеструмлення творчої етико-естетичної вітальної енергії чуття та волювої енергії практичного втілення у життя будь-якої ідеї, згенерованої розумом. Порухення цього енергетичного балансу призводить до блукання східно-західними манівцями епігонства, чужими українській ментальності, що виснажують думку, творчу силу, а головне – волю до спротиву.

Волею до спротиву українці вразили Європу. Як засвідчує Оксана Пахльовська, «вперше за всі 30 років на Заході сформувалося сприйняття України як абсолютно не звіданого, ще не знаного, ще не зрозумілого світу, що має підстави сильної ідентичності, яка змусила країну прийняти бій» (Пахльовська, 2022). Тому творення нашої філософської незалежності має стати «Напруженим творінням Духовної Суверенності» (Маланюк, 2015, с. 40), що спирається на підстави сильної ідентичності, бо саме вони мають перебувати у фокусі філософської уваги, як точка, в якій сходяться і з якої виходять усі вектори.

За визначенням Пахльовської, Україна є «новостворена і древня держава» (Пахльовська, 2008, с. 10). За останні понад тисячу років наша древня держава боролась за національну незалежність й за віру, а не тільки за віру в часи старого Києва і козацької України, як пояснюють історики і з чим не погоджується Дмитро Донцов, зауважуючи, що тоді більш широкого значення та глибшого змісту надавали слову «віра». Донцов стверджує: «Християнська віра була колись нашим кодексом, статутом усього внутрішнього устрою суспільства. Цей кодекс нормував усі відносини тої суспільності: між батьками й дітьми, братами й сестрами, народом і тими, хто ним правив, нацією та її ворогами-поганами, між різними класами суспільства, між людьми поміж собою і між людьми та Богом. Це була система понять Правди, Добра й Краси» (Донцов, 2015, с. 73–74).

Софрон Мудрий додає: за понад тисячу років релігійно-церковне життя стало життєвою філософією українців (Мудрий, 1995, с. 5). Коли модерна Європа розбудовувала на

засадах ліберальної свободи й раціоналізму комфортне життя, Україна не припиняла виборювати свободу як національно-релігійну цінність, від якої залежало існування кожного українця, його буття українцем, тому свобода є екзистенційною цінністю, вкоріненою в онтологічному досвіді української нації як історичної особи.

Концепція ринкової філософії з'явилась в українському науковому, ширше – інтелектуальному дискурсі в найнебезпечніший для суверенітету України момент, коли проти нашої держави було розв'язано постколоніальну війну, активно ширилася регіонами агресивна ідеологія «руського міра», а в національному інформаційному просторі проводилися масштабні інформаційно-психологічні операції. Отже, саме в той момент, коли українське суспільство потребувало від філософії виконання її питомих функцій як феномену культури, який створює світоглядні засади цивілізації, формує парадигму цілей і цінностей. У разі втрати філософією суб'єктності створюються додаткові ризики – загрозливі для національної безпеки трансформації, що скеровують поступ філософії на конформістське епігонське підживлення застарілих ідеологій, боротьба яких сьогодні поставила світ перед фактом Третьої світової війни. Україна і мир у цій війні стали предметом торгу – товаром. Тим часом національна безпека та державотворення потребують україноцентричного вектора, спрямованого на розбудову світоглядних підвалин нової цивілізаційної парадигми – людинотворчої в річищі відродженої християнської європейської культурної парадигми й оновленої у вигляді особочентричної, яка є реальною альтернативою економікоцентризму – цивілізації смерті. Для цього маємо всі підстави, ідеї, концепції, інструменти, акумульовані в українському менталітеті (органічному поєднанні буттєвості та духовності) щонайменше за тисячоліття формування українського християнства як життєвої філософії українства та поживного ґрунту його сильної ідентичності. За словами Патріарха Святослава (Шевчука), Ювілейний 2025 рік «вказує на безмежне Боже милосердя і здатність змінити навіть те, що здається безнадійно втраченим» (Святослав, 2024).

Від моменту брутального (всупереч міжнародному праву й Божому закону) вторгнення

агресора на нашу, як і кожному народу, Богом дану, суверенну землю, ми, українці, молимося та сподіваємося на диво, і Бог вимолене диво любові, відповідальності, гідності та витривалості нам дарує кожного дня – це наші воїни-захисники. Серед цих воїнів українські філософи та релігієзнавці, за свідченням професора Анатолія Колодного, «Перш за все це Олексій Титаренко, який загинув 7 травня 2023 року. Це його дружина Віта Титаренко, Саїд Ісмагілов, Руслан Халіков, Георгій Филипович, Славко Агеєв, Дмитро Горевой, Євгеній Титомир, Тарас Круковський, Ігор Овсянніков, Юрій Павлович Чорноморець» (Колодний, 2024, с. 7) й багато інших, про кого ми не знаємо. Серед героїв і наші рідні, кого ми знаємо з дитинства, ті, кого вже ніколи не обіймемо, бо вони загинули на фронті, як брат професора Людмили Филипович телеоператор Руслан Ганущак, який з 2014 року воював у батальйоні «Азов» та, не зраджуючи свого покликання журналіста, записував на камеру всю правду про цю війну, а загинув у Курській області 11 січня 2025; і ті, кого не втрачаємо надії обняти, як мій рідний брат Олег Горбань, який був тричі поранений і тричі повертався на фронт, зник безвісти під Бахмутом у червні 2024. Національно свідомі, безмежно віддані Батьківщині, вони тримають Україну понад одинадцять років, усупереч усім внутрішнім і зовнішнім обставинам і зрадам, бо Бог сподівається на нас, українців, на нашу

сильну ідентичність. Це не наукове твердження, а втім, й не малоросійське – воно українське, адже постало не на підставі секуляризованого наукового досвіду, сформованого за двійко-трійко століть, а на підставі мого українського менталітету – досвіду буття українцем, згенерованого у світоглядній системі українського християнства – понад десять століть боротьби моїх предків (роду воїнів-козаків, священників і хліборобів) по обидва береги Дніпра від Сяну до Дону за віру і націю.

Якщо філософія в Україні претендує на те, щоб і надалі ставати українською філософією – універсальним культурним феноменом, а не вдовольнятися західно-східним епігонством, животіючи на маргінесі та меншовартості як гібридне локально-географічне малоросійське утворення, вона має бути зумовленою українським менталітетом, а також релігійною свідомістю українців – «і мертвих, і живих, і ненароджених» та враховувати понад 1000-літній зв'язок цієї свідомості з християнством, що стало «життєвою філософією» українства. У Посланні Блаженнішого Святослава з нагоди Ювілейного 2025 року Божого є такі слова: «Прямуючи стежками світу цього, людина не знайде миру, допоки не зміцниться в надії на Бога» (Святослав, 2024). Безумовно, ринкова філософія, вражена конформізмом і малоросійством, що виставляє себе на продаж, як товар, – це шлях у зворотному напрямку від миру.

Список використаних джерел:

- Cambroner, M. Lopez, Felician, M. Escalera. (2013). The illness of reason and crimes against humanity: genocide as an ideological act. *Journal of East-West Thought*, 2 (3). P. 85–95. URL: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/tb09j758c>.
- Doniy, N. (2017). Wisdom as a commodity in economic-centered social space of XXI century. *Науковий вісник Полісся*, 2 (10), ч. 2. С. 184–188. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-2\(10\)-184-188](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-2(10)-184-188).
- Gorban, R. (2021a). Prophetic Philosophy of Mykola Berdyaev as the Art of Understanding in the Context of Global Crisis. *Journal of Religious & Theological Information*, 20 (1). P. 10–22. <https://doi.org/10.1080/10477845.2020.1864884>.
- Gorban, R. (2021b). Truth, Good and Beauty: Categories of Mykola Berdyaev's Eschatological Metaphysics, as an Alternative to the Value Chaos of Contemporaneity. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 11 (2). P. 713–733. <http://dx.doi.org/10.18491/beytulhikme.1711>.
- Gorban, R. (2025). Humans are Far Dearer Than Gold. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 45 (2). P. 1–30. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2585>.
- Scruton, R. (2019). *Fools, Frauds and Firebrands: Thinkers of the New Left*. London – Oxford – New York – New Delhi – Sydney: Bloomsbury Continuum. 303 p.
- Tarnas, R. (1993). *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*. New York: Ballantine Books. 560 p.
- Байковський, П. (2023). Передмова до українського видання. Денін П. Дж. Чому лібералізм зазнав невдачі. Львів: Свічадо. С. 7–8.
- Бердяєв, М. (2021). *Філософія свободи*. Київ: Сварог. 374 с.

- Білий, О., Козловський, В. (2015). Мовчання інтелектуалів. *Філософська думка*, 6. С. 42–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2015_6_7.
- Горбань, Р. (2023). Глобальний економікоцентризм проти українського особочентричного націоналізму (на зламі цивілізаційної парадигми). *International scientific conference «History, political science, philosophy and sociology: development trends in the 21st century»: conference proceedings (September 6–7, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland)*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 58–64. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-343-9-14>.
- Горбань, Р. (2024a). На сторожі збереження української національно-релігійної ідентичності (філософсько-богословська модель держави єпископа Софрона Мудрого). *State and church: historical, philosophical, and political-legal aspects: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing. P. 75–120. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-460-3-4>.
- Горбань, Р. (2024b). Український опір і радикальна зміна світу. *Global scientific trends in history, political science, sociology, and philosophy (October 3–4, 2024. Riga, the Republic of Latvia) International scientific conference*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 80–86. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-490-0-19>.
- Гриневич, Л. (2014). Вітання учасникам конференції. *Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку: матеріали XIV науково-практичної конференції*. Київ: ВНЗ «Національна академія управління». С. 9–10.
- Гугнін, Е. (2020). Олігархічна корупція: сценарії та технології зовнішнього впливу в Україні (теоретико-соціологічний аспект). *Грані*, 23 (12). С. 58–67. <https://doi.org/10.15421/1720112>.
- Гузар, Л. (2014). Людська гідність: значення для розвитку Української держави. *Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку: матеріали XIV науково-практичної конференції*. Київ: ВНЗ «Національна академія управління». С. 10–11.
- Девдера, М. (2024). Мертва вода галузевих інтеграцій. *Освітня Політика. Портал громадських експертів*. URL: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1431-mertva-voda-galuzevikh-integratsij>.
- Денін, П. (2023). Чому лібералізм зазнав невдачі. Львів: Свічадо. 208 с.
- Донцов, Д. (2015). Хрест проти диявола. *Вибрані твори у 10 т.: Т. 9: Ідеологічна і культурологічна есеїстика (1948–1957 рр.)*. Дрогобич: ВФ «Відродження». С. 69–80.
- Єрмоленко, А. (2019). Академічна філософія як «нове просвітництво» для діалогічної цивілізації. *Вісник Національної академії наук України*, 11. С. 3–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2019_11_3.
- Єрмоленко, А. (2021). Філософія як чинник духовної незалежності України. *Філософська думка*, 3. С. 47–63. <https://doi.org/10.15407/fd2021.03.047>.
- Ісмагілов, С. (2025). Росіянине, що ти розраховуєш за це отримати? *Главком*. URL: https://glavcom.ua/columns/ismagilov/rosijanine-shcho-ti-rozrakhovujesh-za-tse-otrimati-1059428.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=
- Колодний, А. (2024). Слово редактора. *Українське релігієзнавство*, 95. С. 7. <https://doi.org/10.32420/2024.95>.
- Кримський, С. (2006). Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності. Київ: Наукова думка. С. 273–299.
- Маланюк, Є. (2015). *Малоросійство*. Київ: Український пріоритет. 48 с.
- Мудрий, С. (1995). *Нарис історії Церкви в Україні*. Рим – Львів: Видавництво ОО Василян. 404 с.
- Пахльовська, О. (2008). *Ave? Europa! Статті, доповіді, публіцистика (1989–2008)*. Київ: Пульсари. 656 с.
- Пахльовська, О. (2022). Оксана Пахльовська: «Ми маємо сказати, що українська література на всіх етапах була частиною динаміки європейської культури». *LB.ua. Дорослий погляд на світ*. URL: https://lb.ua/culture/2022/08/05/525300_oksana_pahlovska_mi_maiemo.html.
- Петрушенко, В. (2016). Роль філософії в житті сучасного суспільства: питання без відповідей. *Humanitarian vision*, 2 (1). С. 97–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_17.
- Попов, В. (2014). Анцилярність як прокляття філософії. *Філософія. Культура. Життя*, 41. С. 77–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2014_41_10.
- Святослав (Шевчук). (2024). «Ісус Христос – наша надія». Послання Блаженнішого Святослава, Глави й Отця УГКЦ, до духовенства і вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі з нагоди Ювілейного 2025 року Божого. *Українська Греко-Католицька Церква*. URL: <https://ugcc.ua/data/isus-hrystos-nasha-nadiya-i-tym-1-1-poslannya-blazhennishogo-svyatoslava-z-nagody-yuvileynogo-2025-roku-6073/>.
- Філософські події 2015, (2015). *Філософська думка*, 6. С. 5.
- Фріланд, Х. (2017). *Плутократи. Епоха нових багатих і занепад старої системи*. Київ: Наш Формат. 328 с.
- Фурман, А. (2014). *Психокультура української ментальності*. Тернопіль: НДІ МЕВО. 168 с.
- Хома, О. (2015). Філософія на межі. *Філософська думка*, 6. С. 6–22. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/187>.
- Ясна, І. (2015). Чи потрібен «ребрендинг» українській філософії? *Філософська думка*, 6. С. 23–38. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/188>.

Ясь, О. (2023). Війна у проєкціях і конструкціях історичного часу: За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 8 лютого 2023 року. *Вісник Національної академії наук України*, 4. С. 62–71. <https://doi.org/10.15407/visn2023.04.062>.

References:

- Baikovskyi, P. (2023). Preface to the Ukrainian edition. *Deneen P. J. Why liberalism failed*. Lviv: Svichado. P. 7–8. [in Ukrainian].
- Berdyaev, M. (2021). *Philosophy of freedom*. Kyiv: Svarog. 374 p. [in Ukrainian].
- Bilyi, O., Kozlovskiy, V. (2015). The silence of intellectuals. *Filosofska dumka*, 6. P. 42–52. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2015_6_7. [in Ukrainian].
- Cambroner, M. Lopez, Felician, M. Escalera. (2013). The illness of reason and crimes against humanity: genocide as an ideological act. *Journal of East-West Thought*, 2 (3). P. 85–95. Retrieved from: <https://scholarworks.calstate.edu/concern/publications/tb09j758c>. [in English].
- Deneen, P. (2023). *Why liberalism failed*. Lviv: Svichado. 208 p. [in Ukrainian].
- Devdera, M. (2024). Dead Water of Sectoral Integration. *Educational Policy. Portal of Public Experts*. Retrieved from: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1431-mertva-voda-galuzevikh-integratsij>. [in Ukrainian].
- Doniy, N. (2017). Wisdom as a commodity in economic-centered social space of XXI century. *Polissia scientific journal*, 2 (10), v. 2. P. 184–188. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-2\(10\)-184-188](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-2-2(10)-184-188). [in English].
- Dontsov, D. (2015). The Cross against the devil. *Selected works in 10 volumes: Vol. 9: Ideological and cultural essays (1948–1957)*. Drohobych: ‘Vidrodzhennia’ Publishing House. P. 69–80. [in Ukrainian].
- Freeland, Ch. (2017). *Plutocrats: the rise of the new global super rich and the fall of everyone else*. Kyiv: Nash Format. 328 p. [in Ukrainian].
- Furman, A. (2014). *Psychoculture of the Ukrainian mentality*. Ternopil: NDI MEVO. 168 p. [in Ukrainian].
- Gorban, R. (2021a). Prophetic Philosophy of Mykola Berdyaev as the Art of Understanding in the Context of Global Crisis. *Journal of Religious & Theological Information*, 20 (1). P. 10–22. <https://doi.org/10.1080/10477845.2020.1864884>. [in English].
- Gorban, R. (2021b). Truth, Good and Beauty: Categories of Mykola Berdyaev’s Eschatological Metaphysics, as an Alternative to the Value Chaos of Contemporaneity. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 11 (2). P. 713–733. <http://dx.doi.org/10.18491/beytulhikme.1711>. [in English].
- Gorban, R. (2023). Global economic centrism versus Ukrainian person-centered nationalism (at the turn of the civilizational paradigm). *International scientific conference “History, political science, philosophy and sociology: development trends in the 21st century”: conference proceedings (September 6–7, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland)*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 58–64. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-343-9-14>. [in Ukrainian].
- Gorban, R. (2024a). Keeping guard to preserve Ukrainian national and religious identity (philosophical and theological model of the state by bishop Sofron Mudryi). *State and church: historical, philosophical, and political-legal aspects: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing. P. 75–120. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-460-3-4>. [in Ukrainian].
- Gorban, R. (2024b). Ukrainian resistance and the radical change of the World. *Global scientific trends in history, political science, sociology, and philosophy (October 3–4, 2024, Riga, the Republic of Latvia) International scientific conference*. Riga, Latvia: Baltija Publishing. P. 80–86. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-490-0-19>. [in Ukrainian].
- Gorban, R. (2025). Humans are Far Dearer Than Gold. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 45 (2). P. 1–30. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2585>. [in English].
- Gugin, E. (2020). Oligarchic corruption: scenarios and technologies of external influence in Ukraine (theoretical and sociological aspect). *Grani*, 23 (12). P. 58–67. <https://doi.org/10.15421/1720112>. [in Ukrainian].
- Hrynevych, L. (2014). Greetings to the participants of the conference. *Modern political nation: spiritual-moral, cultural-ethical and socio-economic principles of the development: materials of the XIVth research-to-practice conference*. Kyiv: ‘National Academy of Management’ higher education institution. P. 9–10. [in Ukrainian].
- Huzar, L. (2014). Human dignity: importance for the development of the Ukrainian state. *Modern political nation: spiritual-moral, cultural-ethical and socio-economic principles of development: materials of the XIVth research-to-practice conference*. Kyiv: ‘National Academy of Management’ higher education institution. P. 10–11. [in Ukrainian].
- Ismagilov, S. (2025). Russian, what do you expect to get for this? *Commander-in-Chief*. Retrieved from: https://glavcom.ua/columns/ismagilov/rosijanine-shcho-ti-rozrakhovujesh-za-tse-otrimati-1059428.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=. [in Ukrainian].
- Khoma, O. (2015). Philosophy on the edge. *Filosofska dumka*, 6. P. 6–22. Retrieved from: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/187>. [in Ukrainian].

- Kolodnyi, A. (2024). Editor's note. *Ukrainian Religious Studies*, 95. P. 7. <https://doi.org/10.32420/2024.95>. [in Ukrainian].
- Krymskyi, S. (2006). Archetypes of Ukrainian mentality. Problems of the theory of mentality. Kyiv: Naukova dumka. P. 273–299. [in Ukrainian].
- Malanyuk, Ye. (2015). *Little Russia*. Kyiv: Ukrainskyi priorityet. 48 p. [in Ukrainian].
- Mudryi, S. (1995). *Outline of the history of the Church in Ukraine*. Rome, Italy – Lviv, Ukraine: Vasyliian publishing house. 404 p. [in Ukrainian].
- Pakhlovskaya, O. (2008). *Ave? Europa! Articles, reports, journalism (1989–2008)*. Kyiv: Pulsary. 656 p. [in Ukrainian].
- Pakhlovskaya, O. (2022). Oksana Pakhlovskaya: 'We must say that Ukrainian literature at all stages was part of the dynamics of European culture.' *LB.ua. Doroslyi pohliad na svit*. Retrieved from: https://lb.ua/culture/2022/08/05/525300_oksana_pakhlovskaya_mi_maiemo.html. [in Ukrainian].
- Petrushenko, V. (2016). The role of philosophy in the life of modern society: questions without answers. *Humanitarian vision*, 2 (1). P. 97–102. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_17. [in Ukrainian].
- Philosophical events 2015, (2015). *Filosofska dumka*, 6. P. 5. [in Ukrainian].
- Popov, V. (2014). Ancillarity as a curse of philosophy. *Philosophy. Culture. Life*, 41. P. 77–91. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkzh_2014_41_10. [in Ukrainian].
- Scruton, R. (2019). *Fools, Frauds and Firebrands: Thinkers of the New Left*. London – Oxford – New York – New Delhi – Sydney: Bloomsbury Continuum. 303 p. [in English].
- Sviatoslav (Shevchuk). (2024). "Jesus Christ is our hope". Message of His Beatitude Sviatoslav, Head and Father of the UGCC, to the clergy and faithful of the UGCC and all people of good will on the occasion of the Jubilee Year of God 2025. *Ukrainian Greek Catholic Church*. Retrieved from: <https://ugcc.ua/data/isus-hrystos-nasha-nadiya-i-tym-1-1-poslannya-blazhennishogo-svyatoslava-z-nagody-yuvileynogo-2025-roku-6073/>. [in Ukrainian].
- Tarnas, R. (1993). *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*. New York: Ballantine Books. 560 p. [in English].
- Yas, O. (2023). War in the projections and constructions of historical time: based on the materials of the report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on 8 February 2023. *Scientific journal of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4. P. 62–71. <https://doi.org/10.15407/vsn2023.04.062>. [in Ukrainian].
- Yasna, I. (2015). Does Ukrainian philosophy need 'rebranding'? *Filosofska dumka*, 6. P. 23–38. Retrieved from: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/188>. [in Ukrainian].
- Yermolenko, A. (2019). Academic Philosophy as a 'new enlightenment' for a Dialogical Civilization. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11. P. 3–12. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2019_11_3. [in Ukrainian].
- Yermolenko, A. (2021). Philosophy as a factor of spiritual independence of Ukraine. *Filosofska dumka*, 3. P. 47–63. <https://doi.org/10.15407/fd2021.03.047>. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК [[1:111.11]:[316.62:316.613.4]]

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.20>**Гриненко Дмитро Григорович,***аспірант кафедри філософії**Харківського національного педагогічного університету**імені Г.С. Сковороди**orcid.org/0009-0003-5097-7450**dimagg@atlanticgeyser.com.ua*

КУЛЬТУРА ДОВІРИ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПРАКТИКАХ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено розкриттю природи культури довіри як ціннісного та екзистенційного явища. Зазначено, що формування культури довіри неможливо зрозуміти без аналізу природи недовіри. Досліджуючи співвідношення довіри й недовіри в бутті людини та суспільства, стверджується, що недовіра має раціональне підґрунтя і трактується як своєрідний безпековий механізм. Феномен недовіри варто розуміти діалектично – у негативному розумінні вона призводить до появи таких наслідків, як нездатність зробити необхідні кроки назустріч. Іншому, породжує невпевненість у своїх силах тощо, а в позитивному контексті недовіра може породжувати обґрунтовані сумніви щодо людей та ситуацій, сприятиме артикуляції проблеми та її розв'язанню.

Доведено, що культура довіри утворюється та розвивається як складова частина генези й життєдіяльності відповідної спільноти, ґрунтуючись на культурно-ментальних цінностях, історичних традиціях, соціальних практиках. Культура довіри передбачає позитивне суспільне ставлення до відповідного кола суб'єктів, соціально-політичної системи, наявних категорій та цінностей. Для формування культури довіри необхідний певний рівень індивідуального й суспільного капіталу, під яким маються на увазі соціальні, економічні та духовні показники життєдіяльності людини й соціуму. В екзистенційному контексті культура довіри передбачає індивідуальне переживання, сприйняття, переосмислення формату встановлення довірчих відносин. Разом із тим людина, встановлюючи довірчі відносини, зазвичай не може вийти за межі норм культури, традицій, ціннісних систем того середовища, в якому вона соціалізувалась. Культура довіри має як ціннісно-поведінковий, так і процесуально-інституційний характер, що підкреслює її складність, багатоаспектність і полівимірність. Довіра існує у взаємодії з іншими цінностями. Базовими ціннісними орієнтирами, які довіра конститує та утверджує, є: повага, свобода, рівність, справедливість, взаємна відповідальність.

Ключові слова: довіра, недовіра, типи довіри, цінності довіри, культура довірчих відносин.

Grynenko Dmytro,*Postgraduate Student at the Department of Philosophy**H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University**orcid.org/0009-0003-5097-7450**dimagg@atlanticgeyser.com.ua*

THE CULTURE OF TRUST IN THE EXISTENTIAL PRACTICES OF THE MODERN INDIVIDUAL

The article examines the nature of the culture of trust as a value-based and existential phenomenon. It is noted that the development of a culture of trust cannot be fully understood without analyzing the nature of distrust. By exploring the correlation between trust and distrust in human and societal existence, it is argued that distrust has a rational basis and functions as a specific security mechanism. The phenomenon of distrust should be approached dialectically – negatively, it leads to consequences such as the inability to take necessary steps toward the Other and the emergence of self-doubt, while in a positive sense, distrust can generate reasonable doubts about people and situations, contributing to the articulation and resolution of problems.

It is argued that the culture of trust emerges and evolves as part of the genesis and functioning of a particular community, grounded in cultural and mental values, historical traditions, and social practices. The culture of trust implies a positive social attitude toward a specific circle of subjects, the socio-political system, and existing categories and values. The formation of a culture of trust requires a certain level of individual and collective capital, understood as the social, economic, and spiritual indicators of human and societal life. In an existential context, the culture of trust includes individual experience, perception, and reinterpretation of the format of establishing trust-based relationships. At the same time, in forming such relationships, a person generally cannot go beyond the norms of culture, traditions, and value systems of the environment in which they were socialized. The culture of trust has both a value-behavioral and a procedural-institutional nature, highlighting its complexity, multidimensionality, and various dimensions. Trust exists in interaction with other values. The fundamental value orientations that trust establishes and affirms include respect, freedom, equality, justice, and mutual responsibility.

Key words: trust, distrust, types of trust, trust values, culture of trust-based relationships.

Актуальність дослідження. Культура довіри є особливим феноменом людського буття. Наявність довіри в суспільних відносинах та міжособистісному спілкуванні «активує» низку інших цінностей (свобода вибору, рівність, справедливість, толерантність), необхідних для всебічного становлення та розвитку людини в різних сферах суспільного життя. Перехід від стану недовіри до стану довіри є особливим екзистенційним актом як на міжособистісному, так і на суспільному рівнях. З огляду на це формування культури довіри в соціальному та індивідуальному вимірах є актуальною теоретичною і прикладною проблемою.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема культури довіри представлена в наукових працях широкого спектру психологічного, філософського, педагогічного та культурологічного спрямування. Здійснюючи наше дослідження, ми спирались на наукову розвідку О. Савченко, В. Петренко, А. Тімакова, які виокремили та схарактеризували форми довіри, які стали важливими для розуміння генези культури довіри (Савченко, Петренко, Тімакова, 2022). Натомість О. Стебельська (Стебельська, 2021) та Д. Мельник (Мельник, 2024) розмірковують про співвідношення раціональних та емоційних компонентів у структурі довірчих відносин, що формує загальне уявлення про природу культури довіри.

На думку О. Кожем'якіної, культура довіри відтворює ціннісні й нормативні системи, що об'єктивно сформувались у суспільстві (Кожем'якіна, 2011), а на переконання Н. Нахабич, культура довіри – це не тільки історично сформовані установки, норми й цінності соціальної взаємодії, але й активно відтворювана в соціальних практиках структура відносин (Нахабич, 2015).

Для розуміння культури довіри як екзистенційного акту було опрацьовано низку робіт, присвячених феномену недовіри, зокрема наукову працю Д. Черняк та Є. Бівалькевич (Черняк, Бівалькевич, 2022).

Особливе місце серед наукових розробок займає тема покращення показників культури довіри в суспільстві. Так, на думку В. Заболотної, для збільшення рівня довіри необхідна інтенсифікація процесів інструментально-інституційного розвитку ціннісних компетенцій громадян у відповідних спільнотах (Заболотна, 2012).

Разом із тим екзистенційні та духовно-ціннісні аспекти культури довіри у вищенаведених наукових працях представлені фрагментарно, що потребує додаткових наукових досліджень.

Мета дослідження – здійснити філософський аналіз культури довіри як екзистенційного акту світоглядного становлення особистості та духовного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Культура довіри є продуктом соціального розвитку, але її відтворення пов'язане з індивідуальним вибором конкретної людини, яка вирішує, чи слід їй довіряти або, навпаки, не довіряти відповідному суб'єкту, інституції тощо. Щоб утвердилась культура довіри, людина має перейти від стану невизначеності, сумнівів, недовіри до позитивного ставлення до іншої людини, змінити своє відношення до ситуації.

Формування культури довіри неможливо зрозуміти без аналізу природи недовіри. Досліджуючи значення довіри й недовіри для буття людини та існування суспільства, Д. Черняк та Є. Бівалькевич, констатують, що недовіра має раціональне підґрунтя у відповідних умовах – її трактують як безпековий механізм. Разом із тим дослідники підкреслюють, що

позитивні аспекти прояву довіри є вагомішими. Зокрема, «на рівні особистого життя високий рівень довіри сприяє підвищенню ентузіазму, енергії, творчості, радості спілкування, досягненню успіхів у професійній сфері; на рівні суспільства сприяє активності, свободі суспільства, посиленню соціальних зв'язків і партнерства, налагодженню співробітництва, підвищенню суспільної мобілізації, здатності до творчого, інноваційного саморозвитку» (Черняк & Бівалькевич, 2022, с. 40).

Недовіра є природною захисною реакцією людини, суспільних груп, суспільства загалом щодо діяльності певних суспільно-політичних лідерів, громадсько-політичних об'єднань, владних та бізнес-структур тощо.

До феномену недовіри варто ставитись діалектично. Недовіра в негативному розумінні призводить до таких наслідків, як: нездатність зробити необхідні кроки назустріч Іншому, невпевненість у своїх силах, вона заважає конструктивно розв'язувати проблеми, не сприяє продуктивній комунікації, є підґрунтям замкненості та самотності. У позитивному контексті недовіра може породжувати обґрунтовані сумніви щодо людей та ситуацій, сприятиме артикуляції проблеми та її подоланню. У певних ситуаціях недовіра до власних дітей може врятувати їм життя, обґрунтовані сумніви у власних силах можуть сприяти самопізнанню й самовдосконаленню, сумніви в чесності та відвертості друзів можуть запобігти конфліктним ситуаціям у майбутньому, недовіра до соціальних та владних інститутів сприятиме процесам їх вдосконалення. Загалом, недовіру можна трактувати як прояв у людини здорового скептицизму та сформованого критичного мислення (Lewicki, McAllister, Bies, 1998).

Долаючи недовіру з різних причин та спонукальних мотивів, людина здійснює відповідну духовну роботу, яка демонструє її перехід до нового формату ставлення до конкретного суб'єкта. У такий спосіб формується культура довіри як набір дій, настанов та духовних практик особистості у взаємодії зі світом.

Культура довіри як цілісний феномен людського буття репрезентована низкою форм, рівнів, типів. Узагальнюючи наукові джерела, вітчизняні науковці виокремлюють три базові рівні (форми) довіри: довіру до себе, довіру до світу та довіру до інших людей.

Характеризуючи їх детальніше, зосередимо увагу на таких аспектах:

- довіра до світу – форма довіри, яка виявляє себе у відчутті безпеки та комфорту під час взаємовідносин суб'єктів з об'єктами навколишнього світу внаслідок уявлення про нього як безпечного та комфортного, який сприяє людині в досягненні визначених пріоритетів власного розвитку, задоволенні важливих потреб;

- довіра до інших – форма довіри, яка виявляється у відчутті безпеки та гармонії і є результатом сприйняття інших осіб як порядних, відповідальних, моральних, що в сукупності забезпечує збереження стабільних позитивних взаємовідносин з іншими, раціональну взаємодію з ними під час спільної діяльності;

- «довіра до себе – вид довіри, що проявляється в переживаннях поваги до себе та самоцінності внаслідок ставлення до себе як до надійного та достовірного джерела інформації, що забезпечує швидку орієнтацію в невизначених ситуаціях» (Савченко, Петренко, Тімакова, 2022, с. 17).

На наш погляд, культура довіри розповсюджується на всі проаналізовані вище форми довірчих відносин, але ступінь її прояву залежить від конкретних обставин. У певних ситуаціях людина може діяти стереотипно, при цьому, стикаючись із новими реаліями, змушена напрацьовувати нові алгоритми довірчих (або недовірчих) відносин.

Культура довіри є поєднанням чуттєвих і раціональних чинників щодо сприйняття й оцінювання навколишнього буття. Питання про те, що переважає в довірчих відносинах – раціональне чи чуттєве, залишається доволі неоднозначним.

Як стверджує О. Стебельська, довіра зазвичай вбирає в себе раціональні елементи. Акт довіри передбачає відповідні знання про об'єкт або переконаність у його високих моральних якостях. За певних умов ми можемо спробувати посилити ступінь довіри, навівши конкретні аргументи або приклади позитивних якостей людини. Якщо людину запитати, чому вона довіряє іншій людині, партнеру з бізнесу, державному діячу, то можемо почути цілком логічні аргументи та раціональне обґрунтування її позиції. Отже, «взаємозв'язок раціональних та ірраціональних аспектів підкреслює

внутрішню динаміку феномена довіри та демонструє його багатогранність і складність» (Стебельська, 2021, с. 87).

Водночас іноді людина не може раціонально пояснити, чому вона довіряє або недовіряє іншій людині. У такому разі людина спирається на внутрішні відчуття, інтуїцію, підсвідомі потяги тощо.

Д. Мельник підкреслює, що в сучасному прагматичному та мінливому світі трансформувалась сама сутність довіри. Уявлення про довіру стає здебільшого функціонально-прагматичним, тобто таким, що не базується на беззастережній вірі. Довіра ґрунтується на раціональній основі, взаємовигідному паритетному партнерстві, яке не обов'язково є персоналізованим, частіше абстрактно знеособлене інституційними взаємовідносинами. «За умов крайньої релятивності, плюралізації морально-етичних цінностей життєві орієнтації у своєму аксіологічному вимірі, на жаль, усе більше носять гібридний характер, виступаючи не як полярні дихотомічні еталони, а як інтегральні складники єдиного континууму» (Мельник, 2024, с. 143).

Загалом, для формування культури довіри необхідний певний рівень індивідуального й суспільного капіталу, під яким маються на увазі соціальні, економічні та духовні показники життєдіяльності людини й соціуму, а саме: достатній для гідного існування рівень доходів громадян; стабільна робота; різноманітні соціальні ролі, представлені в суспільстві; раціональна влада; оптимальна освітня система; родинні відносини; духовна атмосфера в суспільстві. Також культура довіри ґрунтується на історичному досвіді й ціннісних традиціях суспільства. Вона відтворює ціннісні й нормативні системи, що об'єктивно сформувались у суспільстві й можуть заохочувати відтворення довірчих відносин у соціумі або, навпаки, толерувати культуру недовіри серед громадян. Культура довіри акумулює досвід, перетворюючи його на правила та норми. «Якщо переважає позитивний досвід, то для різних сфер соціального життя довіра з великою ймовірністю стає правилом, складається культура довіри. І навпаки, в разі поширення негативного досвіду формується культура недовіри. Саме цей рівень є визначальним у процесі формування громадянського суспільства. Культура

довіри має високий ступінь свободи (тому вона розвивається переважно в демократичних суспільствах), культура недовіри – сильний апарат контролю» (Кожем'якіна, 2011, с. 50). Тож довіра повноцінно проявляє себе у вільних суспільствах, в яких немає місця переслідуванням за переконання й погляди, відсутня цензура (крім самоцензури), реалізується принцип захисту прав і свобод людини.

Культура довіри утворюється та розвивається як елемент генези й життєдіяльності відповідної спільноти, ґрунтуючись на культурно-ментальних цінностях, історичних традиціях, соціальних практиках тощо.

Культура довіри передбачає позитивне суспільне ставлення до відповідного кола суб'єктів, соціально-політичної системи, наявних категорій та цінностей. Як відомо, фундатори теорії соціального капіталу (Фукуяма, Коулман, Патнем) вважають культуру довіри одним із визначальних чинників прогресу суспільства загалом та його соціально-економічного сегмента зокрема. Культура довіри сприяє спрощенню механізмів суспільної взаємодії, соціальних процедур, є фундаментом для налагодження конструктивних зв'язків у соціумі. Культура довіри є продуктом відповідного історичного розвитку народів та країн, що пов'язаний з акумулюванням довірчих практик та стандартів у соціальних сферах. Культура довіри спирається на традиційні соціальні установки, норми, цінності, на ґрунті яких формуються довірливі або недовірливі відносини. Загалом, це тривалий процес формування та відтворення в історичному й актуальному часі та соціальному просторі відповідних життєвих норм, цінностей, знань, відчуттів, ідеалів тощо. «Культура довіри – це не тільки історично сформовані установки, норми й цінності соціальної взаємодії, але й активно відтворювана в соціальних практиках структура відносин, яка може свідомо плануватись і регулюватись. Різні культури відрізняються значимістю довіри, критеріями його формування, основними складниками (підставами) та ступенем їх вираженості, правилами і традиціями, що регулюють відносини довіри» (Нахабич, 2015, с. 52–53).

Культура довіри в екзистенційному вимірі може відбуватись на декількох рівнях – індивідуальної взаємодії та інституційної співпраці. У цьому контексті Г. Андрущенко, спираючись

на роботи відомого англійського вченого Е. Гідденса, виокремлює два рівні (типи) реалізації феномену довіри в ціннісно-екзистенційному вимірі: довіра до людей та довіра до інституційних (абстрактних) систем. До першого типу довіри відносять взаємну відповідальність і форми співучасті громадян. Цьому типу довіри притаманна переконаність у порядності іншого, що є основним джерелом сприйняття себе як чесної й моральної людини. Другий тип довіри фондує стабільність повсякденного буття, «але за своїм змістом не може замінити взаємності та інтимності, наявних у відносинах довіри між особами. Згодом, зіставляючи виведені два типи довіри із соціологічною різницею між традиційним і сучасним суспільствами, Е. Гідденс доходить до виокремлення третього типу довіри – довіра до інституціоналізованих особистих зв'язків» (Андрущенко, 2009, с. 9–10).

У будь-якому варіанті, за будь-якою формою довіри передбачається індивідуальне переживання, сприйняття, переосмислення формату встановлення довірчих відносин. Разом із тим людина, встановлюючи довірчі відносини, зазвичай не може вийти за межі норм культури, традицій, ціннісних систем того середовища, в якому вона виховувалась, навчалась соціалізувалась.

Як підкреслює П. Штопка, моральними та правовими основами формування культури довіри є соціальні норми, ціннісні й нормативні регулятори, що визначають соціально-прийнятну «неконфліктну» поведінку людини. Етичними межами такої поведінки є відповідні соціальні «червоні лінії», перехід за які передбачає осуд порушника, ostracism чи обмеження (втрату) довіри. Ціннісно-нормативні основи забезпечують легітимізацію довірчих відносин у соціальному просторі прав, обов'язків, регулятивів та взаємних зобов'язань у соціальній взаємодії. Протягом певного часу структури належної поведінки стають стереотипними, утворюючи основу для культурно-поведінкової моделі, спрямованої на реалізацію таких цінностей, як чесність, порядність, взаємоповага, формальна рівність. П. Штопка визначає їх як домінантні цінності суспільних відносин, що кодифікуються у відповідні правила, втілюються в досвіді довірчих відносин протягом існування поколінь. Згодом вони

перетворюються в невід'ємні риси національної ментальності, «утворюючи систему правил, норм і цінностей, що регулюють вплив довіри на реалізацію очікувань, а також на взаємне відтворення довіри в суспільних відносинах» (Sztompka, 1998).

Отже, культура довіри має як ціннісно-поведінковий, так і процесуально-інституційний характер, що підкреслює її складність, багатомісність і полівимірність.

Продовжуючи вищезазначену логіку, В. Нападиста підкреслює, що базовими ціннісними орієнтирами, які довіра конститує та утверджує, є повага, свобода, рівність, справедливість, взаємна відповідальність. Авторка зауважує, що довіра не є початковою ланкою в ціннісній ієрархії соціального буття – вона є логічним продовженням проголошених та утверджених раніше цінностей, що культивувались у соціальних й екзистенційних практиках життєдіяльності суспільства. «Безумовно, що така етична «очевидність» не виключає потребу етико-філософської розробки феномену довіри, більш того, актуалізація проблеми довіри в етико-філософському контексті може стати принагідною в пошуку глибинних причин кризи довіри чи підвищеного рівня запиту сучасного суспільства на довіру, а отже, й умов та засобів творення простору суспільної довіри» (Нападиста, 2016, с. 215).

Вочевидь, дослідження культури довіри передбачає з'ясування трансформацій її ціннісних підвалин, від яких прямо чи опосередковано залежить її існування, відтворення та подальший розвиток. Сутнісні зміни хоча б однієї цінності, що конституують довіру, безумовно, матимуть вплив на характер довірчих відносин.

Культура довіри є загальносуспільним надбанням, що проявляється на індивідуальному рівні з різним ступенем змістовно-ціннісного відтворення. Колективну природу довіри обґрунтовував відомий дослідник Е. Дюркгейм. Для нього довіра є колективістською, зумовленою продуктивною соціальною взаємодією. Значну роль у формуванні довіри науковець відводить освіті як одному з найдієвіших засобів розвитку особистих схильностей у контексті соціальних функцій людини. Е. Дюркгейм оперує поняттям «суспільна довіра», яка є чинником соціальної впорядкованості та соціального

об'єднання в сучасному соціумі на основі узгодженості сприйнятих громадянами світоглядних цінностей. «Іншими словами, якщо людей об'єднують спільні цінності та норми, а поведінка людини стає передбачуваною і прийнятною внаслідок позитивного осмисленого сприйняття мотивів і дій іншої людини, то таке співтовариство має потенціал для співробітництва між різними індивідами на довірчих засадах» (Глебова, 2016, с. 93).

Розвинута культура довіри відкриває для суспільства та окремих громадян низку можливостей для становлення й самореалізації. Фактично культура довіри створює простір духовної свободи, який розповсюджується на всі сфери соціуму. Культура довіри зміцнюється в тому випадку, коли вона актуалізується в соціальному просторі та має значний часовий лаг для розгортання й утвердження.

Культура довіри розвивається шляхом активного впливу на формування громадянина в межах освітніх та виховних систем, соціалізуючих методик, практик для саморозвитку тощо. На думку В. Заболотної, для збільшення рівня довіри необхідна інтенсифікація процесів інструментально-інституційного розвитку ціннісних компетенцій громадян у спільнотах та організаціях шляхом створення моделей

бажаних навичок й компетентностей, «послідовного формування таких факторів і процедур, які здатні інтерналізувати відповідні інструментальні цінності, які у свою чергу здатні детермінувати етичні рішення, ефективні дії, соціально відповідні, гідні вчинки» (Заболотна, 2012, с. 132).

Висновки. Культура довіри є невід'ємною складовою частиною та питомим тлом для духовного розвитку сучасної людини. Такий тип культури людина пізнає, відтворює та розвиває через різноманітні екзистенційні практики на всіх рівнях соціального простору. Культура довіри ґрунтується на раціональних і чуттєвих аспектах, які можуть мати різний ступінь співвідношення залежно від конкретної ситуації, форм і рівнів прояву. Культура довіри передбачає як логічну аргументацію суб'єкта щодо свого ставлення до іншого суб'єкта, так і емоційне забарвлення довірчих відносин. Як правило, повноцінне розгортання культури довіри можливе в демократичних країнах, де максимально реалізуються права та свободи людини. Натомість авторитарні та тоталітарні держави, звужуючи простір свободи людини, автоматично обмежують довіру в індивідуальному, соціальному та інституційному вимірах.

Список використаних джерел:

- Lewicki, R. J., McAllister, D. J., Bies, R. J. (1998). Trust and Distrust: New Relationships and Realities. *The Academy of Management Review*, 23, 438–458.
- Sztompka, P. (1998). Trust, distrust and two paradoxes of democracy. *European Journal of Social Theory*, 1 (1), 19–32.
- Андрущенко, Г. І. (2009). Розвиток соціологічної думки щодо вивчення поняття «довіра». *Український соціум*, 4 (31), 7–15.
- Глебова, Н. І. (2016). Формування культури суспільної довіри: освітній вимір. *Грані*, 1 (129), 92–98.
- Заболотна, В. О. (2012). Етико-психологічні виміри довіри в контексті імплементації цінностей в бізнес організації. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 16, 124–133.
- Кожем'якіна, О. М. (2011). Довіра в сучасному соціумі. *Вісник Інституту економіки та прогнозування*, 1, 48–53.
- Мельник, Д. (2024). Довіра та недовіра як феномени комунікативної дії в контекстах сучасних гуманітарних технологій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 2, 139–148.
- Нападиста, В. (2016). Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 1, 207–222.
- Нахабич, Н. С. (2015). Концептуальні виміри культури довіри. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 4 (1), 51–58.
- Савченко, О. В., Петренко, В. В., Тімакова, А. В. (2022). «Методика довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе» (А. Купрейченко): україномовна адаптація, валідизація та стандартизація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Психологія*, 5, 16–22.
- Стебельська, О. (2021). Природа довіри: екзистенційно-онтологічний вимір. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*, 28, 84–92.
- Черняк, Д. С., Бівалькевич, Є. Б. (2022). Культура довіри в сучасному суспільстві. *Інтеграція науки і освіти: розвиток культурних і креативних індустрій: збірник наукових праць за результатами Всеукраїнської конференції*, м. Київ, 10 травня 2022 р., 39–40.

References:

- Lewicki, R. J., McAllister, D. J., Bies, R. J. (1998). Trust and Distrust: New Relationships and Realities. *The Academy of Management Review*, 23, 438–458.
- Sztompka, P. (1998). Trust, distrust and two paradoxes of democracy. *European Journal of Social Theory*, 1 (1), 19–32.
- Andrushchenko, H. I. (2009). Rozvytok sotsiologichnoi dumky shchodo vyvchennia poniattia “dovira” [The Development of Sociological Thought on the Study of the Concept of “Trust”]. *Ukrainskyi sotsium*, 4 (31), 7–15 [in Ukrainian].
- Hlebova, N. I. (2016). Formuvannia kultury suspilnoi doviry: osvittii vymir [The Formation of a Culture of Public Trust: The Educational Dimension]. *Hrani*, 1 (129), 92–98 [in Ukrainian].
- Zabolotna, V. O. (2012). Etyko-psykholohichni vymiry doviry v konteksti implementatsii tsinnosti v biznes orhanizatsiiakh [Ethical and Psychological Dimensions of Trust in the Context of Value Implementation in Business Organizations]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*, 16, 124–133 [in Ukrainian].
- Kozhem'iakina, O. M. (2011). Dovira v suchasnomu sotsiumi [Trust in Modern Society]. *Visnyk Instytutu ekonomiky ta prohnozuvannia*, 1, 48–53 [in Ukrainian].
- Melnyk, D. (2024). Dovira ta nedovira yak fenomeny komunikatyvnoi dii v kontekstakh suchasnykh humanitarnykh tekhnologii [Trust and Distrust as Phenomena of Communicative Action in the Contexts of Modern Humanitarian Technologies]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii psykholohichni nauky*, 2, 139–148 [in Ukrainian].
- Napadysta, V. (2016). Fenomen doviry u sotsiohumanitarnomu dyskursi suchasnoi Ukrainy [The Phenomenon of Trust in the Socio-Humanitarian Discourse of Modern Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 1, 207–222 [in Ukrainian].
- Nakhabych, N. S. (2015). Kontseptualni vymiry kultury doviry [Conceptual Dimensions of the Culture of Trust]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*, 4 (1), 51–58 [in Ukrainian].
- Savchenko, O. V., Petrenko, V. V., Timakova, A. V. (2022). “Metodyka doviry / nedoviry osobystosti do svitu, do inshykh liudei, do sebe” (A. Kupreichenko): ukrainomovna adaptatsiia, validyzatsiia ta standartyzatsiia [The Methodology of Trust/Distrust of the Individual Toward the World, Others, and the Self (A. Kupreichenko): Ukrainian-Language Adaptation, Validation, and Standardization]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Serii Psykholohiia*, 5, 16–22 [in Ukrainian].
- Stebelska, O. (2021). Pryroda doviry: ekzyzystentsiino-ontolohichni vymiry [The Nature of Trust: An Existential and Ontological Dimension]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosofski nauky*, 28, 84–92 [in Ukrainian].
- Cherniak, D. S., Bivalkevych, Ye. B. (2022). Kultura doviry v suchasnomu suspilstvi [The Culture of Trust in Modern Society]. *Intehratsiia nauky i osvity: rozvytok kulturnykh i kreatyvnykh industrii: zbirnyk naukovykh prats za rezultatamy Vseukrainskoi konferentsii*, m. Kyiv, 10 travnia 2022 r., 39–40 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 23.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Кубко Валентина Петрівна,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та права

Національного університету «Одеська політехніка»

orcid.org/0000-0003-0433-2013

kubko.valentina@op.edu.ua

ЦІННІСНИЙ ВИМІР АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Досліджено трансформацію академічної доброчесності в умовах стрімкого впровадження штучного інтелекту (ШІ) у сферу освіти. Обґрунтовано, що академічна доброчесність є не лише сукупністю формальних правил, а ціннісним фундаментом університетської культури, який потребує переосмислення в цифрову епоху. Особливу увагу приділено викликам, які породжують генеративні мовні моделі, як-от ChatGPT: стиранню меж між авторським і згенерованим контентом, проблемі етичної відповідальності, феноменам «ШІ-плагіату» (*Algiarism*) та «провини ШІ» (*AI guilt*).

Аналізуються наукові підходи до інтеграції штучного інтелекту в навчальний процес з позицій ціннісного та педагогічного осмислення. Наголошено, що повна заборона штучного інтелекту є непродуктивною, натомість важливо запроваджувати моделі відповідального використання, що включають цифрову етику, критичне мислення, адаптивне оцінювання та формування особистої позиції. Розглянуто концепцію *ethics-by-design*, яка передбачає впровадження етичних норм ще на етапі розроблення технологій і політик використання штучного інтелекту. Залучено міжнародні документи, зокрема рекомендації ЮНЕСКО та мережі ENAI, а також проєкт закону про академічну доброчесність та рекомендації Міністерства освіти і науки України, що визначають межі етичного застосування штучного інтелекту в освіті.

Матеріал ґрунтується на міждисциплінарному підході, поєднуючи філософський, етичний і педагогічний дискурси. Запропоновано переосмислити академічну доброчесність як етичну компетентність, що формується через рефлексивні освітні практики. Штучний інтелект має бути не джерелом загроз, а інструментом розвитку культури автономного навчання за умови чітких стандартів використання та виховання відповідальності. Водночас важливо проводити постійний діалог між усіма учасниками освітнього процесу щодо нових технологічних викликів, щоби забезпечити довіру, відкритість і збереження гуманістичних орієнтирів освіти.

Ключові слова: академічна доброчесність, штучний інтелект, генеративні мовні моделі, цифрова етика, критичне мислення, освітня трансформація, оцінювання.

Kubko Valentyna,

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of International Relations and Law

Odessa Polytechnic National University

orcid.org/0000-0003-0433-2013

kubko.valentina@op.edu.ua

THE VALUE DIMENSION OF ACADEMIC INTEGRITY IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

This article explores the transformation of academic integrity in the context of the rapid integration of artificial intelligence (AI) into the educational sphere. It argues that academic integrity is not merely a set of formal rules but a value-based foundation of university culture that requires rethinking in the digital age. Particular attention is given to the challenges posed by generative language models such as ChatGPT, including the blurring of boundaries

between authored and AI-generated content, the issue of ethical responsibility, and phenomena like AI-guilt and AI guilt.

The paper analyzes scholarly approaches to integrating AI into the learning process from ethical and pedagogical perspectives. It emphasizes that banning AI entirely is ineffective and highlights the need for responsible use models that foster digital ethics, critical thinking, adaptive assessment, and the formation of personal intellectual positions. The concept of ethics-by-design is explored, advocating for the incorporation of ethical norms during the development of AI technologies and institutional policies. International frameworks – such as UNESCO guidelines and ENAI recommendations – as well as Ukrainian legal and ministerial initiatives, are reviewed to outline the ethical boundaries for AI use in education.

The study is based on an interdisciplinary approach combining philosophical, ethical, and pedagogical discourses. It proposes rethinking academic integrity as an ethical competence cultivated through reflective educational practices. AI should not be seen solely as a threat, but rather as a tool to enhance autonomous learning cultures, provided that its use is governed by clear standards and a sense of responsibility. At the same time, ongoing dialogue among all educational stakeholders is essential to ensure trust, openness, and the preservation of humanistic values in the face of technological change.

Key words: academic integrity, artificial intelligence, generative language models, digital ethics, critical thinking, educational transformation, assessment.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому просторі академічна доброчесність розглядається не лише як система правил, що регулює поведінку студентів і викладачів, а передусім як ціннісна основа університетської культури. Вона включає принципи чесності, відповідальності, довіри, взаємоповаги та справедливості, які формують етичне середовище навчання і дослідження. Водночас стрімке впровадження штучного інтелекту (далі – ШІ) у сферу освіти, зокрема генеративних мовних моделей, як-от ChatGPT, Claude, Gemini й інші, радикально трансформуює уявлення про авторство, самостійність, оригінальність і межі дозволеного в навчальному процесі. Це спричиняє сутнісні виклики не лише для регулювання академічної практики, а й для переосмислення природи академічної доброчесності.

Актуальність проблеми полягає в тому, що традиційні підходи до доброчесності вже не відповідають викликам цифровізації та розвитку ШІ. Потрібне не лише технологічне реагування (створення детекторів, оновлення правил), а й ціннісне переосмислення доброчесності як етичного орієнтира, що передбачає фокус на відповідальності, цифровій етиці й адаптації освіти до нових форм пізнання, де ШІ стає активним елементом освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання академічної доброчесності в контексті стрімкого розвитку штучного інтелекту дедалі активніше висвітлюється як у зарубіжній, так і в українській науковій думці. Аналіз досліджень засвідчує, що використання генеративного ШІ у вищій освіті породжує суттєві етичні

виклики, проте його потенціал може бути реалізований за умови чіткого етичного регулювання, оновлення підходів до оцінювання та навчання студентів відповідального й усвідомленого застосування технологій. У працях дослідників М. Джонса, К. Бітл і О. Ель-Гаяра, М. Бобули, С. Ітон, М. Єо, Д. і П. Коттонів, Дж. Шіпвея, С. Чан, В. Гришка, С. Горчинського, М. Софілканіч, І. Горбенко, Н. Зачосової, О. Панухник, Л. Філіпенко, О. Думанського, О. Козака й інших наголошується, що сучасні освітні інституції стикаються з новими формами порушення академічної доброчесності, зокрема з використанням штучного інтелекту для створення текстів без належного цитування, поданням згенерованих матеріалів як власних і труднощами з виявленням таких випадків. Це супроводжується моральними дилемами щодо допустимості використання ШІ. У зв'язку із цим дослідники підкреслюють потребу в упровадженні чітких політик, що врівноважують використання цифрових технологій з етичними засадами навчання, оцінювання та досліджень, а також сприяють формуванню цифрової грамотності й відповідальності в академічному середовищі.

Мета статті – проаналізувати ціннісний вимір академічної доброчесності в умовах стрімкого впровадження ШІ в освіту, окреслити етичні виклики та перспективи оновлення доброчесних практик.

Виклад основного матеріалу. Сучасний освітній простір швидко змінюється під впливом цифрових технологій і штучного інтелекту, який, з одного боку, відкриває нові можливості

для персоналізованого навчання, підвищення якості викладання та доступу до знань, а з іншого, його використання породжує низку етичних викликів, що загрожують основам академічної доброчесності. Сучасні дослідження показують, що традиційних підходів до забезпечення доброчесності в освіті замало в умовах, коли ШІ може бути як корисним інструментом навчання, так і засобом недоброчесних практик.

Одним із найбільш обговорюваних інструментів, що набув великого поширення, є мовна модель ChatGPT, розроблена компанією "OpenAI". У сфері академічної доброчесності штучний інтелект присутній уже кілька років, однак саме поява сервісу ChatGPT стала своєрідним маркером нової хвилі академічної недоброчесності серед здобувачів освіти. Цей чат-бот, побудований на основі нейронної мережі, розроблений як персональний цифровий асистент. Він виконує широкий спектр функцій: підтримує діалог, генерує відповіді на запити, уникає некоректних формулювань і навіть здатен вступати в аргументовану дискусію зі співрозмовником (Sullivan, Kelly, & McLaughlan, 2023).

Поява генеративного штучного інтелекту, зокрема ChatGPT, суттєво змінила освітній ландшафт, поставивши під сумнів усталене розуміння академічної доброчесності. Проте йдеться не лише про технологічну загрозу, а радше про виклик для етичної та педагогічної трансформації: сучасна реальність потребує не відмови від ШІ, а критичного переосмислення підходів до навчання, оцінювання та взаємодії з учасниками освітнього процесу.

Як зазначає М.А. Єо (Yeo, 2023), використання генеративних мовних моделей докорінно змінює уявлення про авторство, оригінальність і сам процес навчального письма: студенти часто створюють тексти з мінімальними зусиллями, без глибокого розуміння змісту чи формування власної позиції. Це, своєю чергою, ставить під сумнів об'єктивність оцінювання, гальмує розвиток академічних і мовленнєвих навичок та знижує можливості для особистісного зростання.

Важливо враховувати, що штучний інтелект, з одного боку, пропонує потужні інструменти для автоматизації освітнього процесу, покращення якості контенту та зворотного зв'язку,

а з іншого – створює ризики для академічної етики. Зокрема, дослідниця С. Чан (Chan, 2023) уводить термін *Algiarism* (ШІ-плагіат, або плагіат за допомогою штучного інтелекту) – використання ШІ для створення текстів без належного розкриття участі технології. Така практика підважує усталені уявлення про оригінальність, авторство й особисту відповідальність, які становлять фундамент академічної доброчесності.

Тому в контексті академічної доброчесності використання штучного інтелекту в освіті та науці потребує не лише технічного, а й філософського осмислення. Автори Селмер Брінгсйорд і Константін Аркудес (Bringsjord, & Arkoudas, 2007) наголошують, що ШІ – це не просто інструмент, а концепт, що кидає виклик самому розумінню мислення, знання та відповідальності. Питання, чи може машина «справді мислити», а не лише імітувати інтелектуальну поведінку, зачіпає глибші смислові й етичні орієнтири, саме ті, на яких ґрунтується академічна доброчесність.

Особливої ваги набуває розрізнення між «слабким» і «сильним» ШІ: перший лише імітує людську поведінку, тоді як другий прагне до моделювання «особистості». Такий поділ акцентує важливість критичного ставлення до ШІ як джерела інформації. Академічна спільнота повинна усвідомлювати, що навіть найрозвинутіші моделі не гарантують ані істинності, ані глибокого розуміння, тож відповідальність за результати завжди покладається на людину. Це вимагає переорієнтації на ціннісний підхід, який розглядає ШІ не лише як зручний інструмент, а як серйозний етичний виклик.

Мартін Р. Джонс (Jones, 2023) закликає розглядати ШІ саме не як загрозу, а як інструмент, що здатен не тільки підтримувати освітній процес, а й сприяти формуванню критичного мислення та етичної свідомості студентів. Водночас він акцентує на тому, що застосування ШІ не може замінити оригінальність, авторську позицію та особисту відповідальність здобувачів освіти – ключові складники академічної доброчесності.

Це потребує переосмислення підходів до оцінювання: завдання мають стимулювати індивідуальну рефлексію, ґрунтуватися на власному досвіді студентів, включати дискусійні чи відкриті теми, спиратися на унікальні матеріали курсу та використовувати мультимодальні

формати (наприклад, відео, подкасти, креативні презентації). Такий підхід не лише ускладнює зловживання генеративним ШІ, а й повертає освіту до її гуманістичного ядра: усвідомленого пізнання, особистої участі та ціннісного вибору. У цьому контексті академічна доброчесність постає не як сукупність заборон, а як прояв етичної зрілості в цифрову епоху.

Такий підхід до оцінювання цілком узгоджується із ціннісним виміром академічної доброчесності, про який пише М. Бобула (Bobula, 2024). На його думку, доброчесність у добу ШІ – це не лише дотримання формальних заборон, а насамперед формування відповідального ставлення до технологій через розвиток критичного мислення, здатності до рефлексії, розпізнавання маніпуляцій, повагу до авторських прав і чутливість до питань приватності.

Університети ж мають сприяти розвитку цієї етичної компетентності через підтримку викладачів, оновлення змісту освіти та культивування академічної прозорості. Саме в цьому полягає шлях до збереження гуманістичних засад освіти в умовах цифрової трансформації.

Учені (Філіпенко, Думанський, & Козак, 2023) підкреслюють, що в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій і штучного інтелекту заклади освіти мають адаптуватися до нових реалій, упроваджувати ці інструменти в навчальний процес таким чином, щоб не порушувати морально-етичних норм і водночас ефективно готувати здобувачів освіти до викликів цифрового світу.

Важливе не лише дотримання правил, а й внутрішнє ціннісне осмислення чесності, зусиль і академічної відповідальності. Це доводить, що академічна доброчесність у цифрову епоху потребує не стільки формального контролю, скільки виховання етичної зрілості, де застосування ШІ розглядається не як загроза, а як нагода для посилення рефлексивності й розвитку автономної навчальної поведінки.

Звісно, активне впровадження штучного інтелекту поступово трансформує освітній простір. Водночас ШІ, на думку вчених (Горчинський, Софілканіч, & Горбенко, 2023), може стати ефективним помічником для викладача як у підтримці навчального процесу, так і в організації персоналізованого освітнього середовища. За умови відповідального й етичного використання його застосування не

порушуватиме принципів академічної доброчесності, а, навпаки, сприятиме підвищенню якості освіти й ефективності навчання.

Штучний інтелект може ефективно підтримувати процес оцінювання в освіті, зокрема через автоматичний аналіз студентських робіт, виявлення типових помилок, формувальне оцінювання та надання персоналізованого зворотного зв'язку. Окрім того, ШІ здатен допомагати викладачам у створенні прозорих критеріїв оцінювання, шаблонів рубрик і адаптивних завдань відповідно до рівня підготовки студентів. Водночас ключові рішення мають залишатися за людиною, щоб зберегти академічну доброчесність, ураховувати контекст і забезпечити педагогічну чутливість.

У своєму виступі Сара Елейн Ітон (Eaton, 2023) наголошує, що система оцінювання в умовах використання штучного інтелекту має відповідати цілям курсу, програмним результатам, потребам ринку праці й очікуванням суспільства. Учена підкреслює, що завдання мають бути «придатними за метою» (*fit for purpose*), тобто ретельно продуманими з урахуванням зміненої освітньої реальності, щоб залишатися етичними, справедливими й ефективними навіть у добу генеративного ШІ.

На думку дослідників (Cotton, Cotton, & Shipway, 2023), штучний інтелект може підвищити залученість студентів, сприяти співпраці та зробити освітні ресурси доступнішими, однак водночас підвищує ризик плагіату й академічного шахрайства. У зв'язку із цим науковці рекомендують закладам вищої освіти розробляти чіткі політики використання ШІ, проводити навчання для викладачів і студентів, а також застосовувати поєднання технологічних і педагогічних засобів для виявлення недоброчесності. Такий проактивний підхід сприятиме безпечному й етичному впровадженню ШІ в освітній процес.

У дослідженні Сесілії Ка Юк Чан уведено поняття «провина за використання ШІ», чи «провина ШІ» (*AI guilt*) – емоційний і етичний дискомфорт, що виникає у студентів під час застосування генеративного штучного інтелекту для виконання навчальних завдань. Джерелами цього відчуття найчастіше стають усвідомлення неавтентичності результатів, страх негативного сприйняття з боку викладачів і однолітків, а також сумніви у власних

академічних здібностях. Студенти часто трактують використання ШІ як нечесну практику або спробу обійти складність навчального процесу, що підриває цінність особистого зусилля та інтелектуальної самостійності.

Це свідчить про те, що проблема академічної доброчесності в умовах ШІ виходить за межі технологічного чи адміністративного регулювання і набуває виразного ціннісного виміру.

Для збереження академічної доброчесності в умовах використання ШІ важливо впроваджувати чіткі, педагогічно й етично вивірені правила, що визначають межі його застосування. Один із дієвих підходів – *ethics-by-design* (етично орієнтоване проєктування), запропонований ученими (Brey, & Dainow, 2023), що передбачає вбудовування етичних норм – відповідальності, прозорості, безпеки, справедливості та недискримінації – уже на етапі розроблення ШІ-технологій і навчальних політик. Це включає не лише створення технічних засобів, зокрема для виявлення ШІ-плагіату, а й формування у студентів культури доброчесного використання цифрових інструментів.

ШІ доцільно використовувати як допоміжний ресурс для аналізу, пошуку чи генерації ідей, за умови особистого внеску студента в кінцевий результат. Такий підхід забезпечує автентичність, відповідальне ставлення до технологій і збереження моральних засад освіти. Завдання ж мають проєктуватися так, щоб їх неможливо було виконати лише за допомогою генеративного ШІ, що забезпечить змістовність, індивідуальність і об'єктивність результатів навчання.

Штучний інтелект трансформує не лише сам процес навчання та наукових досліджень, а й уявлення про етичні засади освітньої взаємодії. У цьому контексті замало обмежитися лише технічними рішеннями, як-от упровадження детекторів ШІ-плагіату (наприклад, GPTZero, AI Writing Check, CrossPlag, OpenAI). Потрібне комплексне оновлення політик академічної доброчесності з урахуванням нових можливостей і викликів, які породжує використання генеративних мовних моделей. Особливо важливо розробити чіткі стандарти, що визначатимуть допустимі способи використання ШІ в освітньому процесі та вимоги до прозорого зазначення участі ШІ у створенні академічних робіт.

У цьому напрямі університети мають адаптувати свої інституційні стратегії до нових технологічних умов: запроваджувати правила використання ШІ, навчати викладачів і студентів етичного застосування інструментів, а також розвивати критичне мислення, цифрову грамотність і автономне пізнання як основи доброчесної освіти.

Учені (Драч та ін., 2023) наголошують, що використання ШІ має бути підпорядковане цінностям гуманістичної освіти. Автори наголошують на важливості підготовки викладачів, розроблення чітких політик щодо застосування ШІ та формування відповідального ставлення до нових технологій усіма учасниками освітнього процесу.

Міжнародні організації, як-от ЮНЕСКО та Європейська мережа академічної доброчесності (ENAI), уже визначили ключові напрями для розвитку академічної доброчесності в епоху цифровізації.

Так, у документі ЮНЕСКО (UNESCO, 2023) чітко зазначено, що впровадження генеративного штучного інтелекту в освіті має відбуватися з дотриманням принципів етики, прозорості, справедливості та поваги до прав людини. Організація акцентує на важливості як державного, так і інституційного регулювання, підвищення цифрової грамотності учасників освітнього процесу та запобігання посиленню освітньої нерівності.

У статті Томаша Фолтінека та співавторів (Foltynek, Bjelobaba, Glendinning, 2023), підготовлених Європейською мережею академічної доброчесності (ENAI), підкреслено, що етичне використання ШІ в освіті має ґрунтуватися на прозорості, відповідальності й академічній доброчесності. Автори закликають освітні заклади розробляти чіткі політики щодо ШІ, інтегрувати етичні питання в навчальні програми і заохочувати студентів до відкритого обговорення меж його застосування. Особливо наголошується на ролі викладача як наставника, який сприяє критичному мисленню та етичному ставленню до цифрових інструментів.

Андреас Шляйхер, директор з питань освіти та навичок Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), підкреслює, що головна мета освіти в епоху штучного інтелекту – не змагатися з машинами, а розвивати в людей те, що недоступне алгоритмам:

критичне мислення, етичну свідомість, творчість і емпатію. Освіта, за його словами, формує ціннісний компас – саме цінності є результатом освіти й мають залишатися в її центрі, визначаючи, що ми вивчаємо й навіщо навчаємо. Технології мають слугувати підтримкою, а не заміною людини, а викладач має зберігати ключову роль у навчальному процесі (Schleicher, 2025).

Заклади вищої освіти активно впроваджують правила використання генеративних технологій, зокрема ChatGPT, прагнуть забезпечити прозорість та інклюзивність освітнього процесу. У багатьох університетах такі положення вже закріплюються в кодексах честі, де чітко визначаються межі допустимого застосування ШІ, зокрема, розмежовується самостійне виконання завдань і припустима цифрова допомога.

Загалом інтеграція ШІ має стратегічне значення для розвитку освіти в Україні, сприяє персоналізації навчання, автоматизації рутинних процесів і кращому доступу до якісних ресурсів.

Значущим кроком у врегулюванні викликів, пов'язаних із використанням ШІ в освіті та науці, став проєкт закону України «Про академічну доброчесність» (2024), що пройшов перше читання у Верховній Раді. Документ, зокрема, зобов'язує авторів зазначати факт використання згенерованих комп'ютерними програмами фрагментів у роботах із поясненням методики або посиланням на відповідний інструмент. Такий підхід сприяє прозорості, формуванню культури відповідального використання цифрових технологій і дозволяє уникнути заборони ШІ, підтримуючи етичні засади академічного середовища. Водночас серед недоліків законопроекту можемо назвати відсутність механізмів перевірки достовірності, критеріїв виявлення згенерованих фрагментів і відповідальності за їх приховування.

У 2025 р. Міністерство освіти і науки України разом із Міністерством цифрової трансформації та експертами підготували рекомендації щодо відповідального впровадження ШІ в закладах вищої освіти (Рекомендації, 2025). Документ містить практичні поради для викладачів, студентів, адміністрацій і дослідників щодо етичного й ефективного використання ШІ: від формування запитів і створення завдань до вибору відповідних інструментів. Викладачам пропонують застосовувати ШІ для

тестування, презентацій і аналізу результатів, студентам – для пошуку інформації, підготовки до іспитів і отримання зворотного зв'язку, адміністраціям ЗВО – для автоматизації рутинних завдань. Наголошується на дотриманні принципів безпеки: людського контролю, прозорості, конфіденційності та недискримінації.

Сам ChatGPT у контексті теми зазначає, що в добу штучного інтелекту академічна доброчесність трансформується у вияв особистої відповідальності й етичної зрілості. Коли ШІ здатен генерувати тексти замість людини, особливо важливо зберігати автентичність, повагу до авторства й усвідомленість у навчанні. Основний виклик полягає не в забороні технологій, а в їх етичній інтеграції, що базується на довірі, прозорості й гуманістичних цінностях. Використовувати ШІ варто як допоміжний ресурс, обов'язково зазначати його застосування, не видавати згенерований матеріал за власний і забезпечувати особистий інтелектуальний внесок (ChatGPT4o)¹.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У цифрову добу, що позначена стрімким поширенням генеративного штучного інтелекту, академічна доброчесність набуває нового ціннісного виміру. Вона перестає бути лише системою заборон і санкцій, натомість постає як етична компетентність, що формує відповідального, такого, що критично мислить, і автономного учасника освітнього процесу. В умовах, коли межа між авторським і згенерованим стирається, надзвичайно важливо забезпечити педагогічні умови для рефлексії, усвідомленого ставлення до знання, а також підтримки автентичної творчості. Заборона використання ШІ не може бути ефективним рішенням, натомість необхідні інституційні підходи до його етичної інтеграції: оновлення принципів оцінювання, упровадження цифрової етики, розвиток нових форм академічного наставництва.

Подальші наукові розвідки варто зосередити на розробленні педагогічних стратегій і освітніх практик, що враховують вплив штучного інтелекту на мотивацію до навчання, самоідентичність і етичну поведінку студентів.

¹ ChatGPT4o допомагав перекладати іноземні джерела й аналізувати відеолекції, оформити стиль APA для списку використаних джерел (хоча в деяких моментах помилявся), але зовсім не впорався з пошуком джерел (українські джерела взагалі вигадував).

Потребують детального вивчення питання ефективності оцінювання в умовах застосування генеративних технологій, а також створення інституційних політик, заснованих на принципах етично орієнтованого проектування (*ethics-by-design*). Перспективними напрямками є міждисциплінарне дослідження

трансформацій понять авторства, оригінальності та відповідальності в умовах цифрової взаємодії. Усі ці зусилля мають сприяти утвердженню нової культури академічної доброчесності, яка ґрунтується не лише на формальних вимогах, а насамперед на глибоких ціннісних засадах.

Список використаних джерел:

- Горчинський, С., Софілканич, М., Горбенко, І. (2023). Якість української освіти й академічна доброчесність: вплив застосування штучного інтелекту. *Академічні візії*, 20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8022979>.
- Гришко, В., Киричук, Б. (2024). Академічна доброчесність і штучний інтелект: подолання викликів в освітньо-науковій діяльності України та зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 2, № 85. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.45>.
- Драч, І., Петрос, О., Бородієнко, О., Регейло, І., Базелюк, О., Базелюк, Н., Слободянюк, О. (2023). Використання штучного інтелекту у вищій освіті. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*, 15, 66–82. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82>.
- Зачосова, Н. (2022). Проблемні аспекти використання штучного інтелекту в освіті: питання академічної доброчесності. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-74>.
- Панухник, О. (2023). Політика академічної та дослідницької доброчесності в умовах революції III: формула взаємодії. *Галицький економічний вісник*. № 5 (84). С. 185–193. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu.
- Проект закону про академічну доброчесність. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43481>.
- Рекомендації щодо впровадження технологій штучного інтелекту в діяльність закладів вищої освіти (2025). 56 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf>.
- Філіпенко, Л., Думанський, О., Козак, О. (2023). Академічна доброчесність в науковому та освітньому середовищі закладів освіти України: погляд крізь призму наявності штучного інтелекту. *Академічні візії*, 19. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7966703>.
- Bittle, K., El-Gayar, O. (2025). Generative AI and Academic Integrity in Higher Education: A Systematic Review and Research Agenda. *Information*. Volume 16. Issue 4. <https://doi.org/10.3390/info16040296>.
- Bobula, M. (2024). Generative artificial intelligence (AI) in higher education: a comprehensive review of challenges, opportunities, and implications. *Journal of Learning Development in Higher Education* [Preprint], (30). <https://doi.org/10.47408/jldhe.vi30.1137>.
- Brey, P., Dainow, B. (2023). Ethics by design for artificial intelligence. *AI and Ethics*. 4 (4), 1265–1277. <https://doi.org/10.1007/s43681-023-00330-4>.
- Bringsjord, S., Arkoudas, K. (2007). The philosophical foundations of artificial intelligence. *Troy*, New York: Rensselaer Polytechnic Institute. URL: <https://people.csail.mit.edu/kostas/papers/ai.pdf>.
- Chan, C. K. Y. (2023). A comprehensive AI policy education framework for university teaching and learning. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20 (1). <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00408-3>.
- Cotton, D. R., Cotton, P. A., Shipway, J. R. (2024). Chatting and Cheating: Ensuring Academic Integrity in the Era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*, 61, 228–239. <https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148>.
- Eaton, S. E. (2023). Academic Integrity in the Age of Artificial Intelligence [Keynote presentation]. *Open Technology in Education, Society, and Scholarship Association (OTESSA)*, York University, ON. URL: <https://dx.doi.org/10.11575/PRISM/dspace/41407>.
- Foltynek, T., Bjelobaba, S., Glendinning, I., et al. (2023). ENAI Recommendations on the ethical use of Artificial Intelligence in Education. *Int J Educ Integr*, 19, 12. <https://doi.org/10.1007/s40979-023-00133-4>.
- Jones, M. (2023). Preserving Academic Integrity In The Age of Artificial Intelligence: Redesigning Courses to Combat AI-Assisted Plagiarism. *International Dialogues on Education Journal*, 10 (1), 101–123. URL: <https://idejournal.org/index.php/ide/article/view/296>.
- Schleicher, A. (2025). Global Trends and the Future of Education. Seminar. URL: <https://ugfacademy.mylearnworlds.com/course/globalni-trendi-ta-maibutnje-osviti>.
- Sullivan, M., Kelly, A., McLaughlan, P. (2023). ChatGPT in higher education: Considerations for academic integrity and student learning. *Journal of Applied Learning and Teaching*, 6, 1. <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.17>.
- UNESCO. (2023). Guidelines for the governance of generative AI in education and research. Paris: UNESCO. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research>.

Yeo, M. A. (2023). Academic Integrity in the Age of Artificial Intelligence (AI) Authoring Apps. *Tesol Journal*, 14, 3. <https://doi.org/10.1002/tesj.716>.

References:

- Horchynskiy, S. V., Sofilkanych, M. I., & Horbenko, I. F. (2023). Yakist ukrainskoi osvity y akademichna dobrochesnist: vplyv zastosuvannya sztuchnoho intelektu [The Quality of Ukrainian Education and Academic Integrity: The Impact of Artificial Intelligence Use] / *Akademichni vizii* 20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8022979> [in Ukrainian].
- Hryshko, V. I., & Kyrychuk, B. S. (2024). Akademichna dobrochesnist i sztuchnyi intelekt: podolannya vyklykiv u osvitno-naukovii diialnosti Ukrainy ta zarubizhnykh derzhav [Academic Integrity and Artificial Intelligence: Addressing Challenges in Educational and Research Activities in Ukraine and Abroad]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, Tom 2, № 85. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.45> [in Ukrainian].
- Drach, I., Petroie, O., Borodiienko, O., Reheilo, I., Bazeliuk, O., Bazeliuk, N., & Slobodianiuk, O. (2023). Vykorystannya sztuchnoho intelektu u vyshchii osviti [The Use of Artificial Intelligence in Higher Education]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Universytety i liderstvo"*, 15, 66–82. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82> [in Ukrainian].
- Zachosova, N. V. (2022). Problemni aspekty vykorystannya sztuchnoho intelektu v osviti: pytannia akademichnoi dobrochesnosti [Problematic Aspects of Artificial Intelligence Use in Education: Issues of Academic Integrity], <https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-74> [in Ukrainian].
- Panukhnyk, O. (2023). Polityka akademichnoi ta doslidnytskoi dobrochesnosti v umovakh revoliutsii ShI: formula vzaiemodii [Academic and Research Integrity Policy in the Age of the AI Revolution: A Formula for Interaction]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, № 5 (84). S. 185–193. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu [in Ukrainian].
- Proiektzakonuiproakademichnudobrochesnist [Draft Law on Academic Integrity] Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43481> [in Ukrainian].
- Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia tekhnolohii sztuchnoho intelektu v diialnist zakladiv vyshchoi osvity [Recommendations on the Implementation of Artificial Intelligence Technologies in the Activities of Higher Education Institutions] (2025), 56 s. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf> [in Ukrainian].
- Filipenko, L. V., Dumanskyi, O. V., & Kozak, O. V. (2023). Akademichna dobrochesnist v naukovomu ta osvitnomu seredovyshchi zakladiv osvity Ukrainy: pohliad kriz pryzmu naiavnosti sztuchnoho intelektu [Academic Integrity in the Scientific and Educational Environment of Ukrainian Educational Institutions: A Perspective Through the Lens of Artificial Intelligence]. *Akademichni vizii*, 19. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7966703> [in Ukrainian].
- Bittle, K., & El-Gayar, O. (2025). Generative AI and Academic Integrity in Higher Education: A Systematic Review and Research Agenda. *Information*. Volume 16. Issue 4. <https://doi.org/10.3390/info16040296> [in English].
- Bobula, M. (2024). Generative artificial intelligence (AI) in higher education: a comprehensive review of challenges, opportunities, and implications. *Journal of Learning Development in Higher Education*, (30). <https://doi.org/10.47408/jldhe.vi30.1137> [in English].
- Brey, P., & Dainow, B. (2023). Ethics by design for artificial intelligence. *AI and Ethics*, 4 (4), 1265–1277. <https://doi.org/10.1007/s43681-023-00330-4> [in English].
- Bringsjord, S., & Arkoudas, K. (2007). The philosophical foundations of artificial intelligence. Troy, NY: Rensselaer Polytechnic Institute. Retrieved from: <https://people.csail.mit.edu/kostas/papers/ai.pdf> [in English].
- Chan, C. K. Y. (2023). A comprehensive AI policy education framework for university teaching and learning. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20 (1). <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00408-3> [in English].
- Cotton, D. R., Cotton, P. A., & Shipway, J. R. (2024). Chatting and Cheating: Ensuring Academic Integrity in the Era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*. 61, 228–239. <https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148> [in English].
- Eaton, S. E. (2023). Academic Integrity in the Age of Artificial Intelligence [Keynote presentation]. *Open Technology in Education, Society, and Scholarship Association (OTESSA)* York University, ON. Retrieved from: <https://dx.doi.org/10.11575/PRISM/dspace/41407> [in English].
- Foltynek, T., Bjelobaba, S., Glendinning, I., et al. (2023). ENAI Recommendations on the ethical use of Artificial Intelligence in Education *Int J Educ Integr* 19, 12. <https://doi.org/10.1007/s40979-023-00133-4> [in English].
- Jones, M. (2023). Preserving Academic Integrity in the Age of Artificial Intelligence: Redesigning Courses to Combat AI-Assisted Plagiarism. *International Dialogues on Education Journal*, 10 (1), 101–123. Retrieved from: <https://idejournal.org/index.php/ide/article/view/296> [in English].
- Schleicher, A. (2025). Global Trends and the Future of Education. *Seminar*. Retrieved from: <https://ugfacademy.myl-earnworlds.com/course/globalni-trendi-ta-maibutnje-osviti> [in English].

Sullivan, M., Kelly, A., McLaughlan, P. (2023). ChatGPT in higher education: Considerations for academic integrity and student learning. *Journal of Applied Learning and Teaching*, Vol. 6, № 1. <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.17> [in English].

UNESCO. (2023). Guidelines for the governance of generative AI in education and research. Paris: UNESCO. Retrieved from: <https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research> [in English].

Yeo, M. A. (2023). Academic Integrity in the Age of Artificial Intelligence (AI) Authoring Apps. *Tesol Journal*. Volume 14, Issue 3. <https://doi.org/10.1002/tesj.716> [in English].

Дата надходження статті: 08.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 316.77:004.738.5:321.01

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.22>

Поперечна Галина Антонівна,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка
orcid.org/0000-0003-2191-9908
poperechna.h.a.1982@gmail.com*

Мороз Олена Василівна,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії та методики навчання
факультету дошкільної і початкової освіти, історії та мистецтв
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Т. Шевченка
orcid.org/0000-0002-4130-9018
lana_lisova@ukr.net*

Воронова Галина Віталіївна,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальнотеоретичної та прикладної підготовки
Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства
orcid.org/0000-0002-7445-0536
galina190975@gmail.com*

ВПЛИВ ПОСТПРАВДИ НА ГРОМАДЯНСЬКУ СВІДОМІСТЬ У ПЕРІОД ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗ

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій і масових інформаційних впливів постправа набуває значення одного з найнебезпечніших викликів для демократичних суспільств. Глобальні кризи: війна, інфодемія, економічна нестабільність – актуалізують потребу у глибокому аналізі змін громадянської свідомості під тиском інформаційного середовища. Мета статті полягає у виявленні особливостей впливу феномену постправа на формування і трансформацію громадянської свідомості у кризові періоди, а також у визначенні способів протидії їй. Методологічну основу роботи становлять системний, компаративний і критико-аналітичний підходи, що дали змогу інтегрувати міждисциплінарні наукові розвідки та провести ґрунтовний аналіз інформаційних викривлень. У результаті дослідження розкрито зміст і еволюцію поняття «постправа» в академічному дискурсі, ідентифіковано основні механізми впливу постправа на громадянську свідомість у час соціально-політичної нестабільності, а також запропоновано ефективні напрями розвитку критичного мислення та медіаграмотності як стратегічних захисних аспектів. Висновки наукової праці засвідчують, що постправа, апелюючи до емоцій і спрощених наративів, підриває здатність громадян до раціонального аналізу, сприяє фрагментації суспільної думки, політичній поляризації та зниженню довіри до інституцій. Запропоновано модель формування інформаційної стійкості громадян, яка базується на поетапному впровадженні освітніх програм, посиленні цифрової грамотності, підтримці незалежних фактчекінгових платформ і активізації участі громадян у медіаініціативах. Отже, встановлено, що ефективна протидія постправді можлива лише за умови комплексного підходу, де освіта, культура критичного мислення і громадянська залученість є ключовими елементами. Подальші дослідження доцільно зосередити на розробленні типології медіаспоживачів, оцінюванні дієвості інформаційної політики держави та механізмах етичної регуляції комунікації в умовах цифрової гіперреальності.

Ключові слова: інформаційна безпека, громадянська свідомість, медіаграмотність, критичне мислення, маніпуляція, дезінформація.

Poperechna Galyna,

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences Faculty of History
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
orcid.org/0000-0003-2191-9908
poperechna.h.a.1982@gmail.com*

Moroz Olena,

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History and Method of Teaching
Faculty of Preschool and Elementary Education, History and Arts
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy
orcid.org/0000-0002-4130-9018
lena_lisova@ukr.net*

Voronova Galyna,

*Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of General Theoretical and Applied Training
Kyiv Applied College of Tourism and Hospitality
orcid.org/0000-0002-7445-0536
galina190975@gmail.com*

THE IMPACT OF POST-TRUTH ON CIVIC CONSCIOUSNESS DURING PERIODS OF GLOBAL CRISES

In the context of rapid digital technology development and widespread informational influence, post-truth has become one of the most dangerous challenges to democratic societies. Global crises, war, infodemic, and economic instability intensify the need for an in-depth analysis of the transformation of civic consciousness under the pressure of the information environment. This article aims to identify the impact of post-truth on the formation and transformation of civic awareness in times of crisis, as well as to define mechanisms for counteracting this phenomenon. The study's methodological framework integrates systemic, comparative, and critical-analytical approaches, allowing for a thorough interdisciplinary analysis of information distortions. The research results are the conceptual evolution of «post-truth» in academic discourse, identify the key mechanisms by which post-truth affects public consciousness during socio-political instability, and propose effective directions for fostering critical thinking and media literacy as strategic defense tools. The findings demonstrate that post-truth, relying on emotional appeals and simplified narratives, undermines citizens' capacity for rational analysis, promotes fragmentation of public opinion, intensifies political polarization, and erodes trust in institutions. The author proposes a model for developing information resilience among citizens based on the gradual implementation of educational programs, enhancement of digital literacy, support for independent fact-checking platforms, and the active participation of civil society in media initiatives. The article concludes that effective resistance to post-truth is only possible through a comprehensive approach, where education, a culture of critical thinking, and civic engagement are key components. Future research should focus on developing a typology of media consumers, assessing the effectiveness of state information policy, and exploring mechanisms for ethical regulation of communication in the conditions of digital hyperreality.

Key words: information security, media civic consciousness, literacy, critical thinking, manipulation, disinformation.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. інформаційний простір зазнав радикальних трансформацій, зумовлених розвитком цифрових технологій, соціальних медіа та динамікою глобальних кризових явищ. Одним із деструктивних феноменів, що активно впливає на суспільну свідомість, є постправа – комунікативна стратегія,

у якій емоції, переконання та суб'єктивні наративи домінують над фактами й об'єктивністю. У контексті політичних, соціальних і безпекових криз постправа є інструментом маніпулювання громадською думкою, руйнування критичного мислення та підриву довіри до інституцій. Зазначимо, що проблема полягає

в тому, що механізми впливу постправди на громадянську свідомість залишаються не досить дослідженими в українському академічному дискурсі, особливо з урахуванням викликів, породжених війною, інфодемією та кризою довіри. Отже, актуальність теми зумовлена потребою формування нових стратегій протидії дезінформації та відновлення стійкості громадянського суспільства в часи глобальної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному науковому дискурсі значну увагу приділено вивченню феноменів, що формують міжкультурну комунікацію, ідентичність та політичну свідомість у добу глобалізаційних трансформацій та інформаційних викривлень. Однією із ключових тем досліджень останніх років є постправа. Горбенко (2021) розглядає її як панівний дискурс сучасної політики, акцентує увагу на маніпулятивних стратегіях і емоційній дії інформаційного впливу. Важливою є робота Візницької (2019), де автор аналізує проблематику постправди в медіакомунікаційному просторі та визначає її як інструмент руйнування критичного мислення та інтелектуального опору суспільства.

З поняттям постправди тісно пов'язане питання інформаційної безпеки й інфодемії, яке розкриває Кочубейник (2022), трактуючи останнє як форму конкуренції проблем на публічних аренах. Це дослідження доповнюється працею Журби (2024), який вивчає вплив інформаційних кампаній на розвиток конфліктів і загострення сепаратистських настроїв, зокрема в регіональному вимірі.

Проблеми глобалізації та викликів культурної ідентичності отримали глибоке осмислення в низці робіт. Зокрема, Комарова (2020) у своїй праці розкриває колізії глобального і локального в контексті формування ідентичності в інформаційну добу, акцентує на питаннях збереження локальної самобутності. Актуальним є дослідження Триняк (2020), яка аналізує ризики втрати мовної ідентифікації внаслідок лінгвістичної глобалізації. Комплексне бачення проблем світового простору подають також інші автори (Романюк, & Романюк, 2023), які висвітлюють суперечливість геополітичних процесів на прикладі українського досвіду.

Тематика інтеркультурного діалогу та толерантності представлена в публікаціях

як українських, так і закордонних учених. Зокрема, Elias і Mansouri (2020) здійснили систематичний огляд досліджень інтеркультуралізму, окресливши теоретичні та практичні підходи до діалогу культур. У дотичному ключі працюють Zapata-Barrero і Mansouri (2022), які розробляють багаторівневу модель інтеркультуралізму – від глобальних політик до локальних практик. В українському контексті ґрунтовні праці з міжкультурної комунікації представили Дротянко і Ягодзінський (2020), акцентуючи увагу на необхідності формування толерантного міжкультурного простору в умовах світових загроз. Аналогічні теми розкривають Кубрак (2022) та Кіт зі співавторами (2024), підкреслюють філософський вимір глобалізації та комунікативної взаємодії між культурами.

На перетині соціології, політології та філософії перебувають праці, у яких громадянське суспільство вивчають у контексті нових реалій. Вагомим є внесок Резнік (2019), який здійснює соціологічний аналіз формування та розвитку громадянського суспільства в Україні, акцентує увагу на його потенціалі до опору маніпулятивному впливу та деструктивним наративам. У цьому ж ключі варто згадати Денисюк (2022), яка характеризує політичний діалог в умовах глобалізації, підкреслює потребу нових форматів взаємодії влади й суспільства.

Цікавим є також підхід Комарової (2022), яка окреслює концепт «ґламурної стабільності» як симулятор у контексті масмедійного впливу, що дотично пов'язано з феноменом постправди. Це дає змогу глибше осмислити роль ЗМІ у трансформації політичного та соціального досвіду.

Benkler, Faris і Roberts (2018) розглядають дезінформацію як складник структурованої мережевої пропаганди, що сприяє поляризації суспільства й руйнує довіру до демократичних інституцій. З подібних позицій виступають Farkas і Schou (2020), акцентують на тому, що постправа як політична технологія деформує уявлення про реальність і трансформує саму природу публічного діалогу. Не менш важливою є концептуалізація фейкових новин як багатовимірного феномену, запропонована Egelhofer і Lecheler (2019), які виділяють як структурні, так і емоційно-перцептивні складники цього явища, що пояснює його ефективність у періоди криз. У цьому контексті особливого значення набувають дослідження Pennycook і Rand (2020),

які доводять, що громадяни часто не помічають фейків не через переконання, а через брак уваги до джерел інформації. На окрему увагу заслуговує аналіз когнітивних процесів поширення і корекції дезінформації, представлений у праці Swire-Thompson і Ecker (2018). Автори обґрунтовують потребу в масовій комунікації, орієнтованій на формування стійкості до маніпуляцій через розвиток критичного мислення. У цьому ж руслі дослідження Gavriluță і Bortos (2021) встановлює прямий зв'язок між рівнем довіри до засобів масової інформації та схильністю громадян до прийняття фейкових повідомлень, що поглиблює проблему соціального розмежування. Отже, проаналізовані праці іноземних дослідників демонструють високий ступінь академічного консенсусу щодо небезпеки постправди як інструменту деструктивного впливу на громадську думку, особливо в умовах глобальних загроз, інформаційної переважності та низького рівня медіаграмотності.

Аналіз розглянутих публікацій засвідчує зростання наукового інтересу до виявлення взаємозв'язків між глобалізаційними процесами, медійною реальністю, міжкультурною комунікацією та збереженням ідентичності. У фокусі наукових дискусій – пошук ефективних моделей інтеркультурного діалогу, подолання інформаційних викривлень і укріплення цінностей громадянського суспільства в умовах постправди. Така багатовекторність праць є підґрунтям для подальшого міждисциплінарного вивчення трансформацій соціального простору у XXI ст.

Мета та завдання дослідження. Мета статті – дослідити вплив феномену постправди на формування та трансформацію громадянської свідомості під час глобальних криз, визначити ключові механізми її впливу та запропонувати напрями посилення медіаграмотності населення.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі завдання:

1. Проаналізувати поняття та еволюцію феномену постправди в науковому дискурсі.
2. Охарактеризувати вплив постправди на громадянську свідомість у періоди соціально-політичної нестабільності.
3. Окреслити підходи до підвищення рівня критичного мислення та медіаграмотності як захисних механізмів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Складна геополітична ситуація, у якій опинилася Україна, на тлі кризової безвідповідальності політичних еліт актуалізує роль громадянського суспільства як одного з небагатьох чинників, здатних започаткувати модернізаційні процеси. На відміну від еволюційного шляху західних країн чи авторитарних моделей, характерних для «азійських тигрів», саме ініціативи активних громадян, нові цінності та соціальні практики можуть стати основою створення якісно нових політичних інститутів. Механізм трансформацій таким способом реалізується через поєднання індивідуальних дій громадян у колективні форми взаємодії, які в сукупності породжують масштабні соціальні зрушення. В умовах постправди така консолідація набуває особливої ваги, адже протистоїть маніпулятивному фрагментуванню свідомості та сприяє формуванню критичної громадянської позиції (Резнік, 2019, с. 5).

Феномен постправди варто осмислювати крізь призму пізнавальних особливостей людини, складності розуміння соціальних процесів і суб'єктивного характеру інтерпретації реальності. У суспільстві інформаційного переважання, коли зростають обсяги даних, множаться джерела інформації, а технології поширення вдосконалюються, аудиторія не завжди встигає адаптуватися до нових умов. Це породжує викривлене сприйняття фактів, що стає основою для постправди. У таких обставинах індивід перетворюється на «споживача інформації», який очікує її у зручній, зрозумілій, емоційно забарвленій формі. Реакцією на це стає спрощення повідомлень, яскраві заголовки, мемізація подій і використання чуттєвого контенту. До того ж алгоритми штучного інтелекту, що діють у межах пошукових систем, створюють так звані «інформаційні бульбашки» – простори, де користувач отримує лише ті відомості, що відповідають його упередженням і попереднім пошуковим запитам. У результаті формується ілюзія повноти знання, яка насправді лише підсилює фрагментованість свідомості та знижує здатність до критичного аналізу інформації в періоди криз (Візниця, 2019, с. 97).

Триняк (2020) зазначає, що й на тлі духовної кризи, яка посилюється в українському суспільстві, проблема переосмислення системи цінностей набуває особливої актуальності.

У контексті поширення феномену постправди та глобалізаційних процесів освітній простір зазнає значних трансформацій. З одного боку, лінгвістична глобалізація сприяє побудові світоглядної відкритості й появи всеосяжної культурної ідентичності. Водночас вона провокує ерозію національних мовних традицій, спричиняє втрату автентичної культурної ідентичності та норм письмової мови, особливо під впливом інтернет-комунікацій. Таке середовище стає вигідним для поширення інформаційних маніпуляцій і підміни фактів у зручній для споживача формі. Усвідомлення ролі лінгвістичної глобалізації в сучасних освітньо-комунікативних практиках дає змогу глибше зрозуміти, як формуються нові моделі мислення та як саме через освітні інститути можна протидіяти нав'язуванню у постправді конструктам, що впливають на громадянську свідомість у періоди глобальних викликів (Триняк, 2020, с. 3).

Під час дослідження феномену постправди важливо простежити, як змінювалося саме поняття у філософському, публіцистичному та науковому дискурсі. Це дає можливість не лише зрозуміти його витоки, а й виявити причинно-наслідкові зв'язки між розвитком інформаційного суспільства й ускладненням сприйняття істини. Таблиця 1 репрезентує етапність становлення концепту постправди, підкреслює ключові ознаки кожного з періодів.

Представлена класифікація демонструє, що постправда – не нове явище, а логічне продовження криз ідентичності істини в сучасному світі – від інтуїтивних сумнівів у достовірності джерел до цілеспрямованого викривлення фактів із політичною метою. Особливо підкреслимо, що інституціоналізація постправди як наукової категорії створює підґрунтя для її подальшого дослідження в міждисциплінарному

полі: політології, соціології, філософії, медіазнавстві. Це дає змогу переходити від опису до вироблення інструментів протидії.

Формування умов для спалахів інфодемії – ключового супутника епохи постправди – зумовлено взаємодією трьох груп чинників: технологічних, психологічних і соціальних. Попри їхню різнорівневність, усі вони слугують єдиному процесу – трансформації інформаційного середовища. Ми погоджуємося з думкою Кочубейник (2022), що розвиток цифрових технологій, віртуалізації, змішаної реальності та штучного інтелекту не лише радикально змінив комунікативні засоби, а й перевизначив соціальну структуру. Сучасна людина дедалі більше контролює свій інформаційний потік, створює індивідуалізовану інформаційну траєкторію, що живиться гіпертекстом, фільтрованим алгоритмами. Ієрархічна модель комунікації вже не є актуальною, поступаючись горизонтальним, мережевим взаємодіям. Це трансформує уявлення про владу – традиційні інститути поступово втрачають монополію на вплив (Кочубейник, 2022, с. 90). Натомість технологічні гіганти, як-от Apple, Google, Facebook, YouTube чи Instagram, дедалі більше будують соціальну реальність, позначаючись на уявленні громадян про істину, довіру й реальність. Легкість створення інформаційних платформ і доступність автоматичного перекладу посилили глобальне поширення контенту, знецінюючи достовірність джерел. На нашу думку, усе це сприяє збільшенню дії постправди на формування громадянської свідомості, особливо в періоди глобальних викликів і нестабільності. У сучасному світі ми є свідками ще однієї перехідної епохи, яка, подібно до змін між античністю та середньовіччям чи між середньовіччям і Відродженням, є водночас переломною і надзвичайно

Таблиця 1

Етапи еволюції поняття «постправда» у науковому дискурсі

Етап	Характеристика періоду	Основні ознаки розуміння постправди
I. Зародження (до 2000-х рр.)	Перші інтуїтивні згадки про маніпуляції фактами.	Виправдана недовіра до медіа, фрагментарність істини.
II. Формалізація (2000–2010 рр.)	Виникнення терміна в публіцистиці та філософії.	Постправда як культурне явище, що підміняє правду емоцією.
III. Політизація (2010–2020 рр.)	Активне використання терміна в політичному контексті.	Постправда – інструмент пропаганди, викривлення фактів.
IV. Інституціоналізація (із 2020-х рр.)	Наукове осмислення в соціальних науках, медіаосвіті.	Міждисциплінарність, загроза демократії.

Джерело: Горбенко (2021); Візниця (2019); Кубра (2022); Elias i Mansouri (2020).

вразливою. Глобальні інформаційні, економічні та політичні процеси, поглиблені цифровими технологіями та масовою диджиталізацією, створюють нові умови існування суспільства. Як і в попередні історичні злами, сьогоднішні зміни супроводжуються підвищеним рівнем невизначеності, конфліктності, ризиків втрати ціннісних орієнтирів.

Як зазначила дослідниця Комарова (2022, с. 17), гіперзв'язаність та інформаційний надлишок породжують амбівалентність: з одного боку, прагнення до стабільності та безпеки, з іншого – зростання хаотичності інформаційного середовища. Тому ключовим викликом стає не лише збереження раціонального політичного мислення, а й опір спрощеним гламуризованим наративам, які активно просуваються через цифрові медіа та змінюють сприйняття соціально-політичної реальності.

Глобалізацію нині варто осмислювати не лише як інтеграційний процес із єдиною інфраструктурною базою (правовою, економічною, інформаційною), а і як багатовекторне поле конфліктів, у якому перетинаються інтереси різних політичних і культурних систем. Цифрові технології та світові комунікації водночас сприяють взаємозалежності та радикалізації, зумовлюють глибокі суперечності в міжнародних відносинах.

Проведений аналіз наукової літератури показав, що в новій інформаційній реальності жодна держава вже не спроможна утримати монопольну позицію в усіх ключових сферах: економічній, військовій, політичній та ідеологічній, оскільки світовий простір дедалі більше набуває поліцентричної структури. Водночас ефективність глобального управління залежить від здатності до політичного діалогу як механізму

балансування інтересів і зниження напруги в умовах інформаційних війн, фейкових наративів і кризи довіри до традиційних інституцій. Трансформація комунікаційної парадигми та формування нової політичної грамотності – необхідна умова адаптації до сучасних глобалізаційних викликів (Денисюк, 2022, с. 24).

Особливу небезпеку постправа становить у часи соціально-політичної турбулентності. Саме тоді спостерігається загострення вразливості громадської думки до маніпуляцій. Для глибшого розуміння специфіки її впливу ми систематизували різні види криз, джерела постправа та їхні наслідки для колективної свідомості (табл. 2).

Результати аналізу таблиці 2 доводять, що постправа є мультиплатформеним інструментом впливу, який ефективно адаптується до будь-якої соціальної напруги. У воєнних умовах – це фейкові наративи, на тлі пандемії – псевдонаукові теорії, під час виборів – популізм і емоційний тиск. Кожен механізм призводить до ослаблення критичного мислення, знецінення фактів, радикалізації позицій. На нашу думку, саме виявлення таких чинників створює підґрунтя для формування дієвої антикризової інформаційної політики, здатної протистояти маніпуляціям у періоди нестабільності.

У сучасному світі глобалізація невпинно трансформує основні сфери життєдіяльності людства – від соціальної та економічної до культурної і технологічної. Цей феномен супроводжується глибинними змінами, які безпосередньо впливають як на повсякденність, так і на способи усвідомлення реальності. З одного боку, вона пришвидшує соціальний час, що призводить до явища футурошоку – розриву між темпами соціальних змін і здатністю людини

Таблиця 2

Механізми впливу постправа на громадянську свідомість у періоди криз

Тип кризи	Джерело постправа	Механізм впливу	Наслідки для громадянської свідомості
Збройна агресія	Пропагандистські медіа.	Фейкові наративи, емоційна маніпуляція.	Поляризація, втрата орієнтації.
Пандемія COVID-19	Соцмережі, псевдонаука.	Конспірологія, антивакцинаторські рухи.	Низький рівень довіри до офіційних джерел.
Виборчі кампанії	Популізм, маніпулятивні спічі.	Вплив на емоції замість раціонального вибору.	Нестабільність демократії, зневіра в інститути.
Економічна нестабільність	Боти, телеграм-канали.	Перебільшення страхів, знецінення фактів.	Радикалізація, деморалізація суспільства.

Джерело: Денисюк (2022); Кочубейник (2022); Кіт, Множинська і Дятлова (2024); Журба (2024).

до їх осмислення та адаптації. З іншого – розширює горизонти взаємозв'язку та комунікації між різними етносами, створює передумови для становлення глобального суспільства.

Журба (2024) зазначає, що журналістика, як діяльність, яка передбачає професійне збирання, аналіз і поширення інформації, відіграє важливу роль у формуванні громадської думки. Особливо значущою є незалежна журналістика, яка завдяки автономії від урядових чи комерційних структур має змогу надавати неупереджену, достовірну інформацію. Саме вона сприяє глибшому розумінню суспільством реальних подій і створює підґрунтя для міжнародної уваги до гуманітарних проблем. Водночас журналісти, які працюють у зонах конфліктів, стикаються з низкою етичних викликів – від збереження об'єктивності до гарантування особистої безпеки, а також впливу своїх робіт на перебіг конфлікту. Окреме значення мають медіакампанії, які активно використовуються як засіб лобювання підтримки з боку міжнародної спільноти. Сепаратистські рухи застосовують широкий арсенал інформаційних інструментів – від інтерв'ю і аналітичних публікацій до відеоматеріалів і соціальних медіа – з метою привернення уваги політиків, правозахисних організацій і громадськості до власних цілей і проблем. Отже, журналістика, насамперед незалежна, є потужним чинником у процесі інформування, становлення об'єктивної громадської думки та мобілізації міжнародної підтримки, незважаючи на численні морально-етичні дилеми,

що постають перед її представниками (Журба, 2024, с. 119).

Суть постправди полягає не лише в поширенні недостовірної або маніпулятивної інформації, але й у глибших характеристиках людського пізнання соціальної реальності, що відзначається постійною неоднозначністю, фрагментарністю сприйняття і суб'єктивністю тлумачення суспільних процесів. У добу постмодерну відбувається своєрідна «мультиплікація» істин: замість однієї об'єктивної картини світу пропонуються множинні, часто взаємовиключні інтерпретації, що створюють ефект інформаційного калейдоскопа. Це сприяє формуванню середовища постправди, у якому істина перетворюється на відносне поняття, а емоції та особисті переконання починають домінувати над фактичністю.

У відповідь на зростання агресії дезінформації та маніпуляцій в публічному просторі постає потреба в побудові цілісної системи інфозахисту. Ми схематично представили логіку формування інформаційної стійкості – від усвідомлення проблеми до практичної участі громадян у культурі критичного споживання відомостей. Така структура дає змогу виявити ключові етапи становлення індивідуальної і колективної медіаіммунності (рис. 1).

Запропонована модель демонструє, що протидія постправді потребує поетапного, системного підходу. Основа – це освіта, яка охоплює як розвиток логіко-аналітичного мислення, так і цифрову компетентність. Авторський акцент

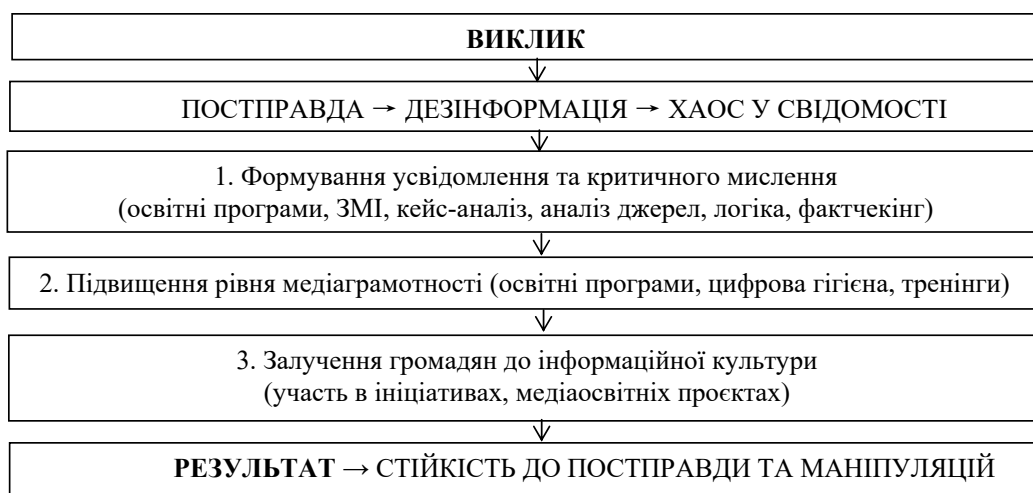

Рис. 1. Модель послідовності дій із формування інформаційної стійкості громадян

Джерело: сформовано авторами

сконцентрований на важливості громадської залученості, коли критичне мислення стає частиною культури, а не тільки інтелектуальною навичкою. На нашу думку, це і є шлях до стійкості не лише окремої особи, а й усього суспільства перед викликами інформаційної доби.

Отже, розглянуті в цьому дослідженні виклики, що виникають під час культурного обміну між державами, регіонами та цивілізаційними просторами в різних сферах світового соціуму, значною мірою посилюються під впливом глобалізаційних процесів, що водночас стимулюють інтеграцію та породжують опір з боку національних ідентичностей. Відповідно зростає значення збереження культурної самобутності народів, що іноді суперечить тенденціям уніфікації.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що феномен постправди є одним із ключових чинників трансформації громадянської свідомості в умовах глобальних криз. Зміщення акценту з фактів на емоційно забарвлені наративи сприяє формуванню альтернативних

уявлень про реальність, у яких об'єктивність поступається місцем інформаційним маніпуляціям. Виявлено, що вразливість до постправди суттєво зростає в періоди соціальної напруги, політичної нестабільності, інфodemій та інформаційного перевантаження, що підриває здатність суспільства до критичного аналізу.

Ефективною відповіддю на виклики постправди є поетапне впровадження стратегічного напрямку, скерованого на розвиток критичного мислення, підвищення рівня медіаграмотності та побудови етичної відповідальності як у споживачів, так і у створювачів інформації. Особливу роль відіграють освітні ініціативи, продумана інформаційна політика держави, а також активна позиція громадянського суспільства у виявленні, маркуванні та спростуванні дезінформації.

Отже, подолання деструктивного впливу постправди потребує комплексного міжсекторального підходу, в основі якого – синергія зусиль освітньої, медійної та громадської сфер для формування стійкої, відповідальної, критично мислячої громадянської свідомості.

Список використаних джерел:

- Візниця, Ю. (2019). Проблеми дослідження феномену «постправда» у медіакомунікаційному просторі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 83, 93–101. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/83/13.pdf>.
- Горбенко, Н. (2021). Постправда як феномен сучасної політики. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences*, 3, 23–27. <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.05>
- Денисюк, А. (2022). Політичний діалог в умовах глобалізаційних змін. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*, 41, 23–29. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-03>
- Дротянко, Л., Ягодзінський, С. (2020). Міжкультурна комунікація і толерантність перед лицем глобальних загроз. *Вісник Національного авіаційного університету*, 1 (31), 15–21. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14819>
- Журба, І. (2024). Медіа та сепаратизм: як інформаційні кампанії впливають на розвиток конфліктів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 47, 116–121. <https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.21>
- Кіт, Н., Множинська, Р., Дятлова, І. (2024). Філософія міжкультурного діалогу та глобалізації, розуміння впливу глобалізації на сучасний світ. *Науково-теоретичний альманах Грани*, 27 (1), 71–78. <https://doi.org/10.15421/172409>
- Комарова, Т. (2022). Гламурна стабільність в умовах інформаційних технологій та глобалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*, 41, 15–22. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-02>
- Кочубейник, О. (2022). Інфodemія як форма конкуренції проблем на публічних аренах. *Проблеми політичної психології*, 11 (25), 85–98. <https://doi.org/10.33120/porp-Vol25-Year2022-87>
- Кубрак, О. (2022). До питання проблем міжкультурної комунікації (Філософський контекст). *Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 листопада 2022 р., м. Одеса. Львів –Торунь: Liha-Pres, 47–50. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-279-4-11>
- Резнік, О. (2019). Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні. Інститут соціології НАН України. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>.
- Романюк, Р., Романюк, Н. (2023). Суперечливий характер геополітики: український досвід. *Регіональні студії*. 32, 140–145. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.22>

Триняк, М. (2020). Лінгвістична глобалізація: ризики втрати мовної ідентифікації. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід», м. Тернопіль, ТНПУ, 18–19 червня 2020 р. Тернопіль: ТНПУ, С. 3–4. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42152/1/ТНПУ.pdf>.

Benkler, Y., Faris, R., Roberts, H. (2018). *Network propaganda: manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190923624.001.0001>

Egelhofer, J. L., Lecheler, S. (2019). Fake news as a two-dimensional phenomenon: A framework and research agenda. *Annals of the International Communication Association*, 43 (2), 97–116. <https://doi.org/10.1080/23808985.2019.1602782>

Elias, A., Mansouri, F. (2020). A Systematic Review of Studies on Interculturalism and Intercultural Dialogue. *Journal of Intercultural Studies*, 41 (4), 490–523. <https://doi.org/10.1080/07256868.2020.1782861>

Farkas, J., & Schou, J. (2020). *Post-truth, fake news and democracy: mapping the politics of falsehood*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429317347>

Gavriliuță, C., Bortos, S. (2021). The relationship between trust in media and fake news: A sociological approach. *Sociologie și Asistență Socială*, 1, 133–141. <https://doi.org/10.47743/ASAS-2021-1-0011>

Komarova, T. (2020). Challenges of identity in the information epoch: global vs local. *The European Journal of Law and Political Sciences*, 1, 54–57. <https://doi.org/10.29013/EJLPS-20-1-54-57>

Pennycook, G., Rand, D. G. (2020). Fighting misinformation on social media using crowdsourced judgments of news source quality. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 117 (1), 2521–2526. <https://doi.org/10.1073/pnas.1806781116>

Swire-Thompson, B., Ecker, U. K. H. (2018). Misinformation and its correction: cognitive mechanisms and recommendations for mass communication. *The Oxford Handbook of Political Communication*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199793471.013.13>

Zapata-Barrero, R., Mansouri, F. (2022). A multi-scale approach to interculturalism: from globalised politics to localised policy and practice. *Journal of International Migration and Integration*, 23 (2), 775–795. <https://doi.org/10.1007/s12134-021-00846-w>

References:

Viznytsia, Yu. V. (2019). Problemy doslidzhennia fenomenu «postpravda» v mediakomunikatsiinomu prostori [Problems of studying the phenomenon of «post-truth» in the media communication space]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky – Social Technologies: Topical Problems of Theory and Practice*, 83, 93–101. Retrieved from: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/83/13.pdf> [in Ukrainian].

Horbenko, N. Yu. (2021). Postpravda yak fenomen suchasnoi polityky [Post-truth as a phenomenon of modern politics]. *Education and Science of Today: Intersectoral Issues and Development of Sciences*, 3, 23–27. <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.05> [in Ukrainian]

Denysiuk, A. V. (2022). Politychnyi dialoh v umovakh hlobalizatsiinykh zmin [Political dialogue in the context of globalization changes]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, seriia “Pytannia politolohii” – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series “Political Science Issues”*, 41, 23–29. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-03> [in Ukrainian].

Drotianko, L. H., & Yahodzinskyi, S. M. (2020). Mizhkulturna komunikatsiia i tolerantnist pered lytsem hlobalnykh zahroz [Intercultural communication and tolerance in the face of global threats]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu – Bulletin of the National Aviation University*, 1 (31), 15–21. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.31.14819> [in Ukrainian].

Zhurba, I. V. (2024). Media ta separatyzm: yak informatsiini kampanii vplyvaiut na rozvytok konfliktiv [Media and separatism: How information campaigns affect conflict development]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii – Actual Problems of Philosophy and Sociology*, 47, 116–121. <https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.21> [in Ukrainian].

Kit, N., Mnozhynska, R., & Dyatlova, I. (2024). Filosofiia mizhkulturnoho dialohu ta hlobalizatsii, rozuminnia vplyvu hlobalizatsii na suchasnyi svit [Philosophy of intercultural dialogue and globalization: understanding the influence of globalization on the modern world]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani – Scientific-Theoretical Almanac Grani*, 27 (1), 71–78. <https://doi.org/10.15421/172409> [in Ukrainian].

Komarova, T. H. (2022). Hlamurna stabilnist v umovakh informatsiinykh tekhnolohii ta hlobalizatsii [Glamorous stability in the context of information technology and globalization]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, seriia “Pytannia politolohii” – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series “Political Science Issues”*, 41, 15–22. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-02> [in Ukrainian].

Kochubeinyk, O. (2022). Infodemiia yak forma konkurentsii problem na publichnykh arenakh [Infodemic as a form of competition of problems in public arenas]. *Problemy politychnoi psykholohii – Problems of Political Psychology*, 11 (25), 85–98. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-87> [in Ukrainian].

Kubrak, O. V. (2022). Do pytannia problem mizhkulturnoi komunikatsii (Filosofskyi kontekst) [On the problem of intercultural communication (Philosophical context)]. *Proceedings from Mizhkulturna komunikatsiia v konteksti hlobalizatsiinoho dialohu: stratehii rozvytku – Intercultural Communication in the Context of Globalization Dialogue: Strategies for Development*, 47–50. Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-279-4-11> [in Ukrainian].

Reznik, O. S. (2019). Sotsiologichni vymiry hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Sociological dimensions of civil society in Ukraine]. *Instytut sotsiologii NAN Ukrainy – Institute of Sociology of the NAS of Ukraine*, 288. Retrieved from: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf> [in Ukrainian].

Romaniuk, R. Y., & Romaniuk, N. A. (2023). Superechlyvyi kharakter heopolityky: ukrainskyi dosvid [Controversial nature of geopolitics: The Ukrainian experience]. *Rehionalni studii – Regional Studies*, 32, 140–145. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.22> [in Ukrainian].

Tryniak, M. (2020). Linhvystychna hlobalizatsiia: ryzyky vtraty movnoi identyfikatsii [Linguistic globalization: Risks of losing language identity]. *Proceedings from Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid – Value Orientations in the Modern World: Theoretical Analysis and Practical Experience*. 3–4. Ternopil: Ternopil National Pedagogical University. Retrieved from: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42152/1/THIV.pdf> [in Ukrainian].

Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). *Network propaganda: manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190923624.001.0001>

Egelhofer, J. L., & Lecheler, S. (2019). Fake news as a two-dimensional phenomenon: A framework and research agenda. *Annals of the International Communication Association*, 43 (2), 97–116. <https://doi.org/10.1080/23808985.2019.1602782>

Elias, A., & Mansouri, F. (2020). A Systematic Review of Studies on Interculturalism and Intercultural Dialogue. *Journal of Intercultural Studies*, 41 (4), 490–523. <https://doi.org/10.1080/07256868.2020.1782861>

Farkas, J., & Schou, J. (2020). *Post-truth, fake news and democracy: mapping the politics of falsehood*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429317347>

Gavriliuță, C., & Bortos, S. (2021). The relationship between trust in media and fake news: A sociological approach. *Sociologie și Asistență Socială*, 1, 133–141. <https://doi.org/10.47743/ASAS-2021-1-0011>

Komarova, T. (2020). Challenges of identity in the information epoch: global vs local. *The European Journal of Law and Political Sciences*, 1, 54–57. <https://doi.org/10.29013/EJLPS-20-1-54-57>

Pennycook, G., & Rand, D. G. (2020). Fighting misinformation on social media using crowdsourced judgments of news source quality. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 117 (1), 2521–2526. <https://doi.org/10.1073/pnas.1806781116>

Swire-Thompson, B., & Ecker, U. K. H. (2018). *Misinformation and its correction: cognitive mechanisms and recommendations for mass communication*. The Oxford Handbook of Political Communication. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199793471.013.13>

Zapata-Barrero, R., & Mansouri, F. (2022). A multi-scale approach to interculturalism: from globalised politics to localised policy and practice. *Journal of International Migration and Integration*, 23 (2), 775–795. <https://doi.org/10.1007/s12134-021-00846-w>

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Прокопович Лада Валеріївна,
*доктор філософських наук, професор,
 професор кафедри культурології та філософії культури
 Національного університету «Одеська політехніка»
orcid.org/0000-0001-8636-9172
 Scopus-Author ID: 6602385924
lada.prokopovich@gmail.com*

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ «ЛЯЛЬКОВОГО ТЕАТРУ» FASHION-МАНЕКЕНІВ У КІНЕМАТОГРАФІ

Актуальність дослідження зумовлена постійною увагою філософії до питань, пов'язаних із природою людських цінностей, їхнім зв'язком з особистістю людини, соціокультурними чинниками та контекстами. Один із підходів до вивчення цієї проблематики базується на концепті-метафорі «ляльковий театр буття», який дозволяє актуалізувати осмислення ролі й місця людини в суспільстві, простежити зміни ціннісних орієнтирів. Приклади такого осмислення трапляються в кіномистецтві, де функції ляльок інколи виконують fashion-манекени. Драматургія таких кінофільмів часто звертається до базових людських цінностей, тому аналіз таких кінофільмів (або окремих епізодів) у дискурсі аксіологічної проблематики соціальної філософії є обґрунтованим і актуальним. Мета дослідження – виявлення і осмислення аксіологічного змісту функцій fashion-манекенів у драматургії сучасного кіно. Основними методами дослідження є методи аналізу та синтезу, порівняльний аналіз, а також художня критика. Дослідження виявило щонайменше три характерні ідеї таких сюжетів: манекен виступає як об'єкт реалізації творчого (художнього, дизайнерського) потенціалу головного героя; манекен перетворюється на активного рекламного промоутера, здатного умовити будь-кого на купівлю будь-чого; манекен, як штучна модель людини, може бути заміником живої людини в імітації соціальних стосунків. Кожен із цих сюжетів базується на поєднанні функцій манекенів як наочного приладдя для демонстрації одягу з функціями ляльок у ляльковому театрі. А смисловий зміст таких сюжетів формує комунікативно-ігрову систему людина – манекен – контекст як складник «лялькового театру буття». Такі сюжети не лише роблять драматургію кінофільмів більш складною, багатоплановою, а й сприяють роздумам про суперечливу сутність Людини, про її здатність включати в коло своїх інтересів одночасно прості матеріальні потреби й базові духовні цінності.

Ключові слова: людина, суспільство, цінності, «ляльковий театр буття», соціальна комунікація, гра, реклама, творчість.

Prokopovych Lada,
*Doctor of Philosophy Sciences, Professor,
 Professor at the Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture
 Odessa Polytechnic National University
orcid.org/0000-0001-8636-9172
 Scopus-Author ID: 6602385924
lada.prokopovich@gmail.com*

AXIOLOGICAL ASPECT OF THE “PUPPET THEATRE” OF FASHION MANNEQUINS IN CINEMA

The relevance of the study is due to the constant attention of philosophy to issues related to the nature of human values, their connection with the human personality, sociocultural factors and contexts. One of the approaches to studying this issue is based on the concept-metaphor of the “puppet theater of being”, which allows us to actualize

the understanding of the role and place of a person in society and to trace changes in value orientations. Examples of this understanding occur in cinema, where the functions of dolls are sometimes performed by fashion mannequins. The dramaturgy of such films often addresses basic human values, so the analysis of such films (or individual episodes) in the discourse of axiological issues of social philosophy is justified and relevant. The purpose of the study is to identify and understand the axiological content of the functions of fashion mannequins in the dramaturgy of modern cinema. The main research methods are analysis and synthesis methods, comparative analysis and art criticism. Research has revealed at least three characteristic ideas of such plots: the mannequin appears as an object of realization of the creative (artistic, design) potential of the main character; the mannequin turns into an active advertising promoter, capable of persuading anyone to buy anything; the mannequin, as an artificial model of a person, can be a substitute for a living person in imitating social relationships. Each of these plots is based on a combination of the functions of mannequins as visual aids for displaying clothes with the functions of dolls in puppetry. And the semantic content of such plots forms the communicative and game system human – mannequin – context as a component of the “puppet theater of being”. Such plots not only make the dramaturgy of films more complex and multifaceted, but also contribute to reflections on the contradictory nature of Human, on his ability to include in his circle of interests both simple material needs and basic spiritual values.

Key words: human, society, values, “puppet theater of being”, social communication, game, advertising, creativity.

Постановка проблеми. Філософське тлумачення цінностей як матеріальних або ідеальних (духовних) явищ, які мають значення для людини та суспільства, передбачає розгляд таких явищ у різних контекстах їх існування. Адже в кожному контексті декларується, проявляється або формується своя система цінностей. Одним із проявів цього феномену є ляльковий театр, який, перетворившись на метафору, став змістовною основою концепту «ляльковий театр буття», коли люди розглядаються, як ляльки, а ляльки – як люди. Це дозволяє актуалізувати осмислення ролі й місця людини в суспільстві, простежити зміни ціннісних орієнтирів.

Таке осмислення можна здійснювати через сприйняття ляльок як предметів культури (артефактів), які не лише формують певну сценографію в «театрі» життя, а ще й здатні впливати на його драматургію.

Приклади такого осмислення трапляються в кіномистецтві, де функції ляльок інколи виконують fashion-манекени. Драматургія таких кінофільмів часто звертається до базових людських цінностей, перед усвідомленням яких постають не лише герої фільмів, а й глядачі (а також критики, філософи).

Тому аналіз таких кінофільмів (або окремих епізодів) у дискурсі аксіологічної проблематики соціальної філософії є обґрунтованим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концепт «ляльковий театр буття», який було представлено й обґрунтовано як один з елементів концепції театральності соціокомунікативних проявів культури (Прокопович, 2018),

набуває розвитку в дослідженнях різних аспектів соціального та культурного життя людей.

Запропонований погляд на людиноподібних роботів як на ляльок у новій технокультурній реальності дозволив виокремити специфічний сегмент комерційної реклами та брендингу, де роботи стають головними персонажами. Таким способом компанії створюють у потенційних покупців (клієнтів, користувачів) відчуття причетності до науково-технічного прогресу, технологій майбутнього (Prokoryuch, 2024).

З розрахунком на таке ж саме відчуття просуваються і дитячі «розумні» іграшки. Ляльки, що розмовляють, стають трендом дитячих розваг, але, на думку групи американських учених (Williams, Breazeal, Machado, Maes, & Druga, 2018), дуже загрозливим трендом. Бо в разі невдалого застосування такі «співрозмовники» можуть нашкодити дитині, сформувати в неї неправильні поведінкові моделі, хибні уявлення про моральні авторитети та цінності.

Проте ця проблема є локальною і не впливає на загальнокультурні функції ляльок – іграшкових (Кононенко, 2013), ритуальних (Щербак, 2015), театральних (Веселовська, 2020) – як носіїв культурних смислів і суспільних цінностей.

Усвідомлення метафоричного потенціалу ляльки сприяє розширенню теоретичної і практичної змістовності цього феномену. Наприклад, Світлана Соболевська пропонує погляд на ляльку як на художній образ, в якому кодується важлива інформація, яка через створення ляльки-метафори допомагає вирішити психологічні проблеми й активізувати творчий потенціал людини в рамках арттерапії (Соболевська,

2023). Про ефективність використання ляльок в арттерапії пише й Марина Бриль, яка теж описує функції ляльки як культурного медіатора й уважає, що лялька, як антропоморфний персонаж, для дорослої людини може стати засобом психологічного перенесення як своєрідний «аватар» самої людини. В арттерапії самостійне створення ляльки та наділення її символічним змістом може наповнювати таку творчу діяльність людини ресурсним життєстверджуючим сенсом (Бриль, 2024).

Не менш ефективним є застосування ляльок і в навчанні. Атмосфера лялькового театру утворюється під час реалізації методики «Лялька-персона», яка інколи застосовується в дошкільній освіті для формування комфортного середовища, де всі діти мають можливість для соціалізації та самовираження. Адже, як стверджує Лариса Кісельова, «лялька-персона – це не іграшка з осередку, а «маленька людина» великого світу» (Кісельова, 2022).

Уся ця змістовність – і буквальна, і метафорична – актуалізується і в таких специфічних ляльках, як манекени, яких виставляють у вітринах крамниць для демонстрації одягу. Така, здавалось би, вузька «спеціалізація» манекенів не обмежує їхньої здатності брати участь у «ляльковому театрі буття».

Принаймні сучасний кінематограф це переконливо демонструє, пропонуючи різноманітні формати, сюжети, контексти, в яких задіяні манекени не просто як декорації, а як смислові складники драматургії.

Мета дослідження – виявлення і осмислення аксіологічного змісту функцій fashion-манекенів у драматургії сучасного кіно.

Методологія дослідження. Основними методами дослідження є методи аналізу та синтезу (для узагальнення виявленого емпіричного матеріалу), порівняльний аналіз (для порівняння функцій манекенів у маркетингових технологіях і в сюжетах кінострічок), а також художня критика (під час опису й інтерпретації кінострічок та/або їхніх фрагментів в актуальному контексті дослідження).

Емпіричним матеріалом дослідження є кінематографічні твори, в яких присутні сцени з манекенами, що демонструють модний одяг у вітринах крамниць.

Дослідницька розвідка обмежується лише тими сюжетами, в яких манекени зберігають

основну свою функцію – демонструвати/рекламувати одяг, аксесуари та прикраси (тобто в даному дослідженні не розглядаються сюжети про манекенів, що оживають у фільмах жахів або в оновлених версіях давньогрецького міфу про Пігмаліона та Галатею).

Виклад основного матеріалу. Світ моди, fashion-індустрії важко уявити без манекенів, які не лише демонструють одяг, аксесуари та прикраси, а й інколи самі стають об'єктами дизайнерських експериментів.

Один з лідерів практичного дизайну – Джордж Нельсон – писав, що дизайнер – це людина, яка не може залишати речі у спокої; це людина, якій треба все переробляти й змінювати. І головною рушійною силою тут є «емоційна здатність до здійснення руйнівного акту» (Nelson, 1957). Тобто дизайнер творить лише на місці зруйнованого, творення він розуміє як творче руйнування.

Звісно ж, під руйнуванням тут розуміється насамперед руйнування стереотипів мислення, подолання шаблонів сприйняття. Фізичне руйнування тут також присутнє, але воно завжди поєднується з одночасним створенням нового (Прокопович, 2024).

Це ефектно показано в кінофільмі «Круелла» (*Cruella*, реж Крейг Гіллеслі, 2021), в епізоді з вітриною, в яку Круелла вдерлася заради того, щоб переробити на свій смак сукню, яка була на манекені (рис. 1, 2).

Як бачимо, до втручання Круелли з вітриною було все гаразд. Вона не була поганою. Вона нормально виконувала свою функцію – демонструвала сукню, яка також не була поганою. Усе було гаразд, усе працювало, як треба. Усе всіх влаштовувало, окрім неспокійного творчого розуму Круелли, якій конче потрібно було «зруйнувати» нецікаву, на її погляд, сукню, створивши натомість нову. А разом із сукнею вона змінила позу манекена та декорації. І вийшла зовсім інша інсталяція.

Якщо ж на вітрину дивитися як на театральну сцену (адже люди, які позбиралися перед оновленою вітриною, саме так на неї і дивляться), то можна сказати, що Круелла, по суті, поставила новий спектакль: із принципово іншими естетикою та драматургією.

Тож для Круелли манекен і вітрина стали об'єктами для втілення її творчого задуму, для реалізації її дизайнерського таланту.

**Рис. 1. Стоп-кадр фільму «Круелла»:
вітрина крамниці до втручання Круелли**

А для шопоголіків манекени стають уособленням спокуси.

Сценку з таким змістом бачимо в кінофільмі «Зізнання шопоголіка» (*Confessions of a Shopaholic*, реж. Пол Джон Хоген, 2009), де головну героїню привабив зелений шарф на манекені у вітрині крамниці модного одягу.

Щоб легше було саму себе умовити придбати цю річ, Ребекка уявляє, що то не вона, а манекен, як «незалежний експерт», починає наводити переконливу аргументацію (рис. 3).

– Придивись, – каже манекен, – саме цей шарф підкреслив би твою елегантність <...> З ним твої очі задавались би більшими <...>

– І моя зачіска здавалась би дорожчою, – підхоплює Ребекка.

– Його можна вдягти під усе, – продовжує манекен.

– Це вдала інвестиція, – погоджується Ребекка.

– Під його захистом ти відчуватимеш упевненість і гордість, – підсумовує манекен.

**Рис. 3. Кадр з кінофільму
«Зізнання шопоголіка»**

**Рис. 2. Стоп-кадр з фільму «Круелла»:
вітрина крамниці після втручання Круелли**

І Ребекка, схопивши омріяний шарф, біжить до каси.

Та й у фінальних сценах фільму манекени не полишають Ребекку. Коли вона ніби здолала свій шопоголізм і здатна гордо пройти декілька кроків повз привабливих вітрин, не піддавшись спокусі, манекени дружно їй аплодують, вітаючи з перемогою над залежністю. Але останньою крапкою стає не ця ефектна хода, і навіть не романтичний поцілунок, а погляд на вітрину, де щойно виставили червоні чобітки. І ... посмішка манекена, який багатообіцяюче підморгує Ребеці (рис. 4).

Уявне спілкування з манекенами бачимо й у кінофільмі «Я – легенда» (*I Am Legend*, реж. Френсіс Лоуренс, 2007).

Але і формат, і мета спілкування тут суттєво відрізняються від того, що втілювалося у фільмі «Зізнання шопоголіка». Тут манекени не схиляють головного героя до придбання модного одягу. Бо в тій ситуації, у якій опинився військовий лікар Роберт Невіл, йому до цього байдуже. Манекени йому потрібні для імітації спілкування з людьми, яких у Нью-Йорку не залишилося жодного внаслідок епідемії. Він – один на все місто. І хоча в нього є собака, вірна й розумна Саманта, та все одно людині потрібні люди. Нехай і несправжні, але схожі на людей. Ось він і вигадав собі гру, завдяки якій зберігає відчуття присутності людей у невеличкій книжковій крамниці.

Тут уже відсутня анімація, яка створювала б ефект іншої реальності, проте вибудовується театральна мізансцена засобами реального світу. Манекени, які колись стояли у вітринах модних крамниць, Роберт переніс у книгарню, розставивши їх таким чином, щоб вони зображали продавця, відвідувачів. Тобто манекени

Рис. 4. Фінальні кадри кінофільму «Зізнання шопоголіка»

тут задіяні не як декорації, а як персонажі. Заходячи час від часу до цієї крамниці, Роберт з ними вітається, робить вигляд, що хтось з них є його приятелями, сусідами, а хтось – таємнича незнайомка, про яку він намагається дізнатися у продавця (рис. 5).

Звісно ж, ніхто із цих персонажів не реагує на його привітання, жарти, запитання та розповіді про минулий день. Але таке «товариство» краще, ніж жодного. Зрозуміло, що за таких умов навички справжнього спілкування все одно втрачаються. Проте це принаймні допомагає не «з'їхати із глузду», зберегти бодай якісь ознаки та звички соціального життя.

Цей імпровізований «спектакль» у форматі лялькового театру гармонійно вписується в загальну драматургію фільму, підкреслює самотність і незламність головного героя, який опинився сам на сам зі смертельної небезпекою.

У цьому сенсі ця сцена – одна з найсильніших у фільмі. Бо вона – про Людину, про людське (власне, як і весь фільм, але тут цікаво обіграна ідея про необхідність соціального спілкування як базової цінності людського існування).

Звісно ж, у сучасному кіномистецтві присутні й інші сюжети про взаємодію людей із манекенами. Проте й тих, що виявлені в даному дослідженні, вистачає, щоб усвідомити важливу роль ляльок (будь-яких, не лише fashion-манекенів) у житті людей. Адже через взаємодію з ними розкривається сутність людини як істоти емоційної, інтелектуальної, творчої і суперечливої. Кожен акт «лялькового театру» – і в мистецтві, і в житті – дає матеріал для більш глибокого розуміння і філософського осмислення сутності Людини.

Висновки. Одним із проявів «лялькового театру буття» є твори кіномистецтва, в яких

Рис. 5. Кадр з кінофільму «Я – легенда»

присутні сюжети про взаємодію людей із fashion-манекенами. Дослідницька розвідка дозволила виявити щонайменше три характерні ідеї таких сюжетів:

- манекен витуває як об'єкт реалізації творчого (художнього, дизайнерського) потенціалу головного героя;
- манекен перетворюється на активного рекламного промоутера, здатного умовити будь-кого на купівлю будь-чого;
- манекен, як штучна модель людини, може бути заміником живої людини в імітації соціальних стосунків.

Кожен із цих сюжетів базується на поєднанні функцій манекенів як наочного приладдя для демонстрації одягу з функціями ляльок у ляльковому театрі. А смисловий зміст таких сюжетів формує комунікативно-ігрову систему людина – манекен – контекст як складник «лялькового театру буття».

Такі сюжети не лише роблять драматургію кінофільмів більш складною, багатоплановою, а й сприяють роздумам про суперечливу сутність Людини, про її здатність включати в коло своїх інтересів одночасно і прості матеріальні потреби і базові духовні цінності.

Список використаних джерел:

- Бриль, М. (2024). Ресурсна лялька як засіб самопідтримки в арттерапії в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3–4 (33), 7–19. DOI: 10.31108/2.2024.3.33.1
- Веселовська, Г. (2020). На березі неба, на дні долі, на межі можливого... *Кіно-Театр*, 2, 21–22.
- Кісельова, Л. (2022). Лялька-персона – вірний друг дитини. *Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи. Збірник наукових праць. У 2-х ч. Житомир, Ч. 2. С. 60–63.*
- Кононенко, А. (2013). До проблеми функціонування ляльки як соціокультурного феномену в історичній ретроспективі. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*, Вип. 64. С. 44–47.
- Прокопович, Л. (2018). Філософсько-аксіологічний аспект «лялькового театру» буття. *Scientific Journal "Virtus"*, 28, 39–42.
- Прокопович, Л. (2024). Дизайн як творче руйнування в контексті театральності буття. *Вісник науки та освіти*, 2 (20), 1720–1728. DOI: 10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1720-1728
- Соболевська, С. (2023). Лялька-метафора як універсальний культурний медіатор і засіб арттерапії. *Культурологічний альманах*, 1, 219–224. DOI: 10.31392/cult.alm.2023.1.29
- Щербак, Т. (2015). Психологія народної іграшки. *Проблеми сучасної психології*, 30. 727–739.
- Nelson, G. (1957). *Problems of design*. New York : Whitney Publications, 204 p.
- Prokopovych, L. (2024). Human-like robots in the “theater” of marketing communications: socio-philosophical reflections. *The scientific heritage*, 142. 30–33. DOI: 10.5281/zenodo.13252963
- Williams, R., Breazeal, C., Machado, C. V., Maes, P., Druga, S. (2018). “My Doll Says It’s OK”: A Study of Children’s Conformity to a Talking Doll. *IDC’18: Proceeding of the 17th ACM Conference on Interaction Design and Children*, June 19–22, 625–631. DOI: 10.1145/3202185.3210788

References:

- Bryl, M. (2024) Resursna lialka yak zasib samopidtrymky v artterapii v umovakh viiny [Resource doll as a means of self-support in art therapy in conditions of war]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational psychology. Economic psychology*, 3–4 (33), 7–19. DOI: 10.31108/2.2024.3.33.1 [in Ukrainian].
- Veselovska, H. (2020). Na berezi neba, na dni doli, na mezhi mozhlyvoho... [On the shore of the sky, at the bottom of fate, at the edge of the possible...]. *Kino-Teatr – Cinema-Theater*, 2, 21–22 [in Ukrainian].
- Kiselyova, L. (2022). Lialka-persona – virnyi druh dytyny [Doll-person – a faithful friend of a child]. *Innovative processes in preschool education: theory, practice, prospects. Collection of scientific works*. In 2 parts. Zhytomyr, 2, 60–63 [in Ukrainian].
- Kononenko, A. M. (2013). Do problemy funktsionuvannia lialky yak sotsiokulturnoho fenomenu v istorychnii retrospektyvi [To the problem of the functioning of the doll as a socio-cultural phenomenon in historical retrospect]. *Collection of scientific works of Kherson State University. Pedagogical sciences*, 64, 44–47 [in Ukrainian].
- Prokopovych, L. V. (2018). Filosofovsko-aksiolohichnyi aspekt «lialkovoho teatru» buttia [The philosophical and axiological aspect of “puppet theater” of being]. *Scientific Journal "Virtus"*, 28, 39–42 [in Ukrainian].
- Prokopovych, L. V. (2024). Dyvain yak tvorche ruinuвання v konteksti teatralnosti buttia [Design as creative destruction in the context of theatrical being]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 2 (20), 1720–1728. DOI: 10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1720-1728 [in Ukrainian].

Sobolievskaya, S. (2023). Lialka-metafora yak universalnyi kulturnyi mediator i zasib art-terapii [The metaphor doll as an universal cultural mediator and tool of art therapy]. *Culturological Almanac*, 1, 219–224. DOI: 10.31392/cult.alm.2023.1.29 [in Ukrainian].

Shcherbak, T. I. (2015). Psykholohiia narodnoi ihrashky [Psychology of a folk toy]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 30. 727–739 [in Ukrainian].

Nelson, George (1957). *Problems of design*. New York: Whitney Publications, 204.

Prokopovych, L. (2024). Human-like robots in the “theater” of marketing communications: socio-philosophical reflections. *The scientific heritage*, 142, 30–33. DOI: 10.5281/zenodo.13252963.

Williams, R., Breazeal, C., Machado, C.V., Maes, P., & Druga, S. (2018). “My Doll Says It’s OK”: A Study of Children’s Conformity to a Talking Doll. *IDC’18: Proceeding of the 17th ACM Conference on Interaction Design and Children*, June 19–22, 625–631. DOI: 10.1145/3202185.3210788

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Процька Світлана Миколаївна,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0002-9212-8700
s.m.protska@npu.edu.ua*

ІТ-ОСВІТА В УКРАЇНІ ЯК НОСІЙ ЦІННОСТЕЙ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття пропонує філософсько-методологічне обґрунтування моделі «ІТ-освіта в Україні як носій цінностей мережевого суспільства», у якій ІТ-підготовка розглядається як простір відтворення відкритості, мережевої взаємодії, інноваційності, відповідальності та глобальної мобільності. Мета дослідження – описати й операціоналізувати механізми інтеграції цих цінностей у зміст освітніх програм і практики управління, узгоджені з рамкою цифрової трансформації освіти та науки. Методологія поєднує філософський аналіз ціннісних підвалин мережевого суспільства, аналіз освітньої політики, контент-аналіз джерел і елементів кейс-стаді державних цифрових сервісів (зокрема, ВШО, ЄДЕБО/АІКОМ, SELFIE, е-вступ, е-ліцензування). Розроблено цілісну модель, що містить: (1) мету – інтеграцію цінностей мережевого суспільства у зміст, форми й управління ІТ-освітою; (2) два напрями – змістовий (креативність, критичне мислення, командна робота, цифрова етика, інформаційна безпека) та діяльнісний (трансляційна, інноваційна, комунікативна, ціннісна функції); (3) принципи – партнерство, інноваційність, відповідальність, доброчесність, відкритість; (4) механізми реалізації – інтероперабельні платформи, реєстри та сервіси, що забезпечують прозорість процедур, даноцентричне управління та справедливий доступ. Новизна полягає у зв'язуванні компетентнісної архітектури курикулуму з інфраструктурою даних і державно-керованими е-процесами як носіями цінностей. Практичний ефект моделі – формування індикаторів результативності (цифрова зрілість закладу, частка відкритих ресурсів і мікрокреденцілів, інтероперабельність даних, дотримання доброчесності), а також дорожньої карти політик для Міністерства освіти і науки України, ЗВО, ринку праці та громадянського суспільства. Окреслено ризики цифрової нерівності, фрагментації стандартів і загроз безпеці даних, запропоновано шляхи їх мінімізації через підтримку слабших інституцій, уніфікацію стандартів і регулярні аудити впливу. Зроблено висновок, що ІТ-освіта є стрижнем цифрової трансформації, який укорінює цінності мережевого суспільства та посилює конкурентоспроможність України у глобальних мережах знань.

Ключові слова: ІТ-освіта, мережеве суспільство, цифрова трансформація, відкриті дані, інтероперабельність, академічна доброчесність, цифрова етика, освітня політика, Україна.

Protska Svitlana,
*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0002-9212-8700
s.m.protska@npu.edu.ua*

IT-EDUCATION IN UKRAINE AS A CARRIER OF VALUES OF THE NETWORK SOCIETY

The article offers a philosophical and methodological justification for the model “IT education in Ukraine as a carrier of network society values”, in which IT training is considered as a space for reproducing openness, network

interaction, innovation, responsibility and global mobility. The purpose of the study is to describe and operationalize the mechanisms for integrating these values into the content of educational programs and management practices, consistent with the framework of the digital transformation of education and science. The methodology combines a philosophical analysis of the value foundations of the network society, an analysis of educational policy, a content analysis of sources and elements of case studies of state digital services (in particular, VSCO, YEDEBO/AICOM, SELFIE, e-admission, e-licensing). A holistic model has been developed, which includes: (1) the goal – integration of network society values into the content, forms and management of IT education; (2) two directions – content (creativity, critical thinking, teamwork, digital ethics, information security) and activity (translational, innovative, communicative, value-based functions); (3) principles – partnership, innovation, responsibility, integrity, openness; (4) implementation mechanisms – interoperable platforms, registries and services that ensure transparency of procedures, data-centric management and fair access. The novelty lies in linking the competency architecture of the curriculum with the data infrastructure and state-managed e-processes as carriers of values. The practical effect of the model is the formation of performance indicators (digital maturity of the institution, share of open resources and microcredentials, data interoperability, integrity compliance), as well as a policy roadmap for the Ministry of Education and Science, higher education institutions, the labor market and civil society. The risks of digital inequality, fragmentation of standards and threats to data security are outlined and ways to minimize them are proposed through support for weaker institutions, unification of standards and regular impact audits. It is concluded that IT education is the core of digital transformation, which entrenches the values of the network society and strengthens Ukraine's competitiveness in global knowledge networks.

Key words: IT education, network society, digital transformation, open data, interoperability, academic integrity, digital ethics, educational policy, Ukraine.

Вступ. Нині ІТ-освіта в Україні є не лише засобом підготовки майбутніх фахівців цифрової галузі, а й важливим носієм цінностей сучасного мережевого суспільства, а саме: відкритості, глобальної інтеграції, демократичної взаємодії та інноваційності тощо. Її розвиток визначатиме місце України у світовій цифровій економіці та в системі глобальних мереж знань. Тому ІТ-освіта стає стратегічним напрямом освітньої політики України.

Так, Міністерство освіти і науки України (далі – МОН) трактує ІТ-освіту в Україні як цифрову трансформацію у сфері освіти й науки, зокрема як «комплексну роботу над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів і установ освіти та науки, підвищення рівня цифрової компетентності, цифровою трансформацією процесів і послуг, а також автоматизацією збору й аналізу даних» (Процька, 2023). Далі розглянемо це на прикладі моделі «ІТ-освіта в Україні як носій цінностей мережевого суспільства».

Мета статті полягає у філософсько-методологічному обґрунтуванні моделі «ІТ-освіта в Україні як носій цінностей мережевого суспільства», окресленні механізмів упровадження цих цінностей (відкритість, мережевість, інклюзивність, демократична взаємодія,

інноваційність) у зміст, форми й управління ІТ-підготовкою в умовах цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Огляд досліджень свідчить, що ідейно-ціннісні засади ІТ-освіти в Україні формуються на перетині європейської освітньої традиції та логіки мережевого суспільства. На філософсько-стратегічному рівні підкреслюється потреба нового типу вчителя/викладача як носія цінностей відкритості, полілогу й інноваційності (Andrushchenko, 2011). У воєнних умовах ці орієнтири конкретизуються як запит на якість ІТ-освіти й інституційні механізми її підвищення – від оновлення стандартів до переосмислення управління освітнім процесом (Nechitailo, & Nechitailo, 2025). Регуляторний контекст окреслює довгу траєкторію нормотворення щодо якості вищої освіти, що забезпечує рамку для цифрових змін (Protska, & Rudenko, 2022), а державна політика цифровізації визначає екосистемний підхід: інфраструктура, безпечне середовище, дані, цифрові компетентності та сервісні процеси (Protska, 2023; МОН України, 2025).

Емпіричні студії воєнного часу фіксують адаптивність українських університетів і шкіл до масового дистанційного та змішаного навчання. Досвід організації дистанційної освіти в умовах війни демонструє швидку перебудову практик та інструментів, а також

підвищену роль академічної взаємодії та підтримки спільнот (Londar, & Pietsch, 2023). Аналіз інформаційної підтримки e-learning підкреслює виклики безпеки, доступності та якості контенту, вказує на критичність цілісної цифрової інфраструктури та сервісів підтримки викладачів і студентів (Artyukhov, Simakhova, Artyukhova, Bojaruniec, & Wit, 2023). У цих працях ІТ-освіта постає не лише як набір технологій, а як мережевий простір цінностей – взаємодії, довіри та співтворення знання.

Паралельно формується управлінська й організаційна логіка цифрової трансформації інституцій. Дослідження релокованих ЗВО під час воєнного стану показує, що стійкість і безперервність навчання забезпечуються через цифрові платформи, гнучкі моделі курсів та інтеграцію сервісів даних у менеджменті (Horbatiuk, Nestorenko, Zhyhir, Kalinichenko, & Glazova, 2025). Цифрова трансформація розглядається як драйвер євроінтеграції освітнього простору, що потребує узгодженості стандартів, інтероперабельності систем і нових механізмів забезпечення якості (Pasichnyi, Serhieiev, Shevchenko, Petrukha, & Hryvnaк, 2024). Курикульні зміни орієнтуються на запити сучасного цифрового суспільства – компетентнісний профіль, міждисциплінарність і здатність працювати з великими масивами даних і штучним інтелектом (Lazareva, Sikora, Zadorina, Rizak, & Kaminsky, 2024).

Нарешті, дослідження підкреслюють інструменти підвищення якості та справедливості доступу до ІТ-освіти. Інтеграція автоматизованих е-курсів у професійних програмах підготовки демонструє ефекти на навчальні результати та ставлення стейкхолдерів, водночас висвітлює потребу в безперервній підтримці викладачів (Bobrytska, Reva, Protska, & Chkhalo, 2020). Мікрокреденціали та цифрові бейджі описуються як механізми гнучкої валідації компетентностей і прозорої траєкторії навчання у мережевих екосистемах (Bobrytska et al., 2025). Це доповнює акцент на формуванні ІК-компетентності як ключової умови професійної мобільності й участі у глобальних мережах знань (Protska, 2021). Сукупно ці результати підтверджують: ІТ-освіта в Україні не лише готує фахівців, а й репрезентує та відтворює цінності мережевого суспільства – відкритість, взаємність, інноваційність і відповідальність.

1. Змістовий напрям

Зміст ІТ-освіти в Україні вибудовується навколо формування нової конфігурації компетентностей і цінностей, що відповідають логіці мережевого суспільства. До ключових компетентностей належать креативність (здатність генерувати нестандартні рішення в умовах технологічної невизначеності), критичне мислення (уміння працювати з даними, верифікувати джерела, вибудовувати аргументацію) та командна робота (координація дій у міждисциплінарних і мультикультурних командах). Ціннісний блок включає відкритість (share-by-default, прозорість процедур), мережеву взаємодію (кооперація через платформи, спільноти та репозиторії) і глобальну мобільність (готовність до навчання та праці у транскордонних середовищах). Етичний компонент охоплює академічну доброчесність (антиплагіат, коректне цитування, чесність в оцінюванні), інформаційну безпеку (від управління доступом до кібергігієни) та відповідальне використання цифрових технологій (зокрема, ШІ) у навчанні й дослідженнях.

2. Діяльнісний напрям

Функції ІТ-освіти в контексті мережевого суспільства проявляються як взаємопов'язані практики:

1. **Трансляційна** – цілеспрямована передача актуальних знань і технологічних навичок (програмування, data/AI-практики, DevOps), що забезпечує базову професійну спроможність випускників.

2. **Інноваційна** – культивування нових моделей мислення та творчості через проєктне/проблемно орієнтоване навчання, хакатони, стартап-трек та інтеграцію дослідницьких кейсів.

3. **Комунікативна** – включення студентів і викладачів у глобальні мережі знань і професійні спільноти (конференції, open-source, наукові колаби), що прискорює обмін практиками та підвищує якість результатів.

4. **Ціннісна** – закріплення ідеалів демократичності, прозорості та відкритого доступу до знань (open access / open data / open education), які формують культуру довіри та взаємної відповідальності.

Принципи реалізації:

Партнерство. Співпраця на засадах рівності й взаємної поваги між університетами,

бізнесом, державою та громадянським суспільством; спільне проєктування програм і курсів.

Інноваційність. Спроможність генерувати та впроваджувати нові ідеї, технології та методики, що відсутні у вітчизняній практиці, зі швидким циклом пілотування та масштабування.

Відповідальність. Готовність передбачати наслідки рішень і дій, включно з етичними, правовими та безпековими аспектами цифрових інтервенцій.

Добросесність. Послідовне дотримання професійної етики, прозорих процедур оцінювання, правил академічної честі та чесності в дослідженнях і навчанні.

Відкритість. Орієнтація на співпрацю з усіма зацікавленими сторонами для підвищення якості освіти; підтримка відкритих ресурсів, інтероперабельних стандартів і публічної звітності.

У сукупності змістовий і діяльнісний напрями, засновані на зазначених принципах, утворюють цілісну модель ІТ-освіти як носія цінностей мережевого суспільства, що поєднує компетентнісну підготовку із практиками інновацій, відкритості та відповідальної цифрової культури.

Механізми реалізації ІТ-освіти в Україні як носія цінностей мережевого суспільства. Спираючись на рамку цифрової трансформації МОН – екосистемний підхід до інфраструктури, безпечного середовища, цифрових сервісів, компетентностей і керування даними (МОН України, 2025), – нижче узагальнено ключові інструменти й платформи, що інституалізують цінності відкритості, мережевої взаємодії, прозорості й інноваційності в ІТ-освіті.

Всеукраїнська школа онлайн (далі – ВШО). Е-платформа забезпечує доступ до дистанційних курсів 5–11-го (12-го) класів, факультативів і методичних матеріалів, підтримує мобільні застосунки та «кабінети» учителя/класного керівника, інструменти курсотворення і оцінювання контенту – тим самим масштабує відкритий доступ і мережеву взаємодію між учасниками освітнього процесу (МОН України, 2025). Практики масового онлайн-навчання під час війни підтверджують ефективність таких рішень для безперервності та якості навчання (Londar, & Pietsch, 2023; Artyukhov, Simakhova, Artyukhova, Bojaruniec, & Wit, 2023).

Е-Позашкілля (облік у позашкільній освіті). Державна платформа уможливорює облік

здобувачів і взаємодію з реєстрами закладів, створюючи дані для управлінських рішень органів місцевого самоврядування (МОН України, 2025). Перехід до керування на основі даних відповідає європейському вектору інтеграції освітнього простору (Pasichnyi, Serhieiev, Shevchenko, Petrukha, & Hryvnaк, 2024) і сприяє стійкості інституцій у кризових умовах (Horbatiuk, Nestorenko, Zhyhir, Kalinichenko, & Glazova, 2025).

Е-звітність. Автоматизоване формування звітів для місцевих і центральних органів влади на базі даних реєстрів, переведення звітності закладів освіти в електронний формат (aikom.ica.gov.ua) підсилює прозорість і зменшує бюрократичні витрати (МОН України, 2025). Це узгоджується з оновленням нормативно-правової бази якості вищої освіти (Protska, & Rudenko, 2022).

Е-діловодство та модулі ПАК «АІКОМ». Електронні журнали, документообіг, комунікація, опитування і голосування, оперативні збори даних – усе це дозволяє оптимізувати процеси у ДНЗ, ЗЗСО, ЗП(ПТ)О і органах управління освітою різних рівнів, підвищуючи достовірність освітньої статистики і якість розподілу ресурсів (МОН України, 2025). Інтеграція сервісів даних із менеджментом освітніх установ є ключем до їхньої гнучкості та безперервності (Horbatiuk et al., 2025).

Державний е-журнал для ЗЗСО (API інтеграції). Розроблення API для підключення сторонніх систем дає змогу використовувати ПАК «АІКОМ» як центральну БД, зберігаючи роботу у звичних інтерфейсах – це інтероперабельність і мережевість на рівні архітектури даних (МОН України, 2025), що відповідає принципам відкритих стандартів у цифровому суспільстві (Lazareva, Sikora, Zadorina, Rizak, & Kaminsky, 2024).

SELFIE. Інструмент самооцінювання цифрової зрілості закладу через анкетування адміністрації, учителів і учнів формує аналітичний зріз для розвитку інфраструктури, компетентностей і практик (МОН України, 2025). Таке «дзеркало» цифрової трансформації підживлює цикл безперервного вдосконалення (Protska, 2021).

Вступні кампанії (ФПО/ВО та П(ПТ)О). Повна електронізація подання заяв, урахування спеціальних умов, нові комбінації широких

конкурсів, модуль для вступу до ЗП(ПТ)О та електронні кабінети вступників забезпечують прозорість і справедливість доступу, мобільність та масштабованість процесів (МОН України, 2025). Це корелює з підходами до мікрокреденцілів і цифрових бейджів як інструментів гнучкої валідації компетентностей (Bobrytska et al., 2025).

Замовлення документів про освіту. Електронна генерація і реєстрація свідоцтв і дипломів у ЄДЕБО підвищує захищеність, трасованість і довіру в публічних сервісах (МОН України, 2025), що важливо для мобільності випускників ІТ-спеціальностей у глобальних мережах праці (Nechitailo, & Nechitailo, 2025).

Е-ліцензування у сфері освіти. Оновлення функцій відповідно до нової редакції Ліцензійних умов, відображення експертизи, генерація звітів про дотримання вимог у ЄДЕБО – крок до регуляторної прозорості та підзвітності (МОН України, 2025), що узгоджується з європейськими практиками забезпечення якості (Protska, & Rudenko, 2022).

Взаємообмін даними ЄДЕБО. Розширення інтеграцій із державними системами (зокрема, через «Трембіту»), обмін даними з НАЗЯВО для акредитацій і з ДМС для міграційних процедур – це базова інфраструктура мережевої держави, де освіта є вузлом сервісів (МОН України, 2025). Такі інтеграції підтримують міжнародну інтеграцію та сумісність стандартів (Pasichnyi et al., 2024).

Система управління для професійної освіти (далі – EMIS). Автоматизація збору, верифікації, аналізу та поширення дезагрегованих даних про П(ПТ)О – підстава для обґрунтованих управлінських рішень і таргетованої політики (МОН України, 2025). Дані EMIS можуть напряму підсилювати оновлення програм під потреби цифрової економіки (Lazareva et al., 2024).

Єдина електронна система конкурсного фінансування наукових досліджень. Е-цикл подання заявок, добору експертів і звітності підвищує прозорість розподілу ресурсів і стимулює інноваційність, зокрема й у дослідницьких треках ІТ-освіти (МОН України, 2025). Це резонує із практиками відкритої науки й е-навчання (Artyukhov et al., 2023) і стратегіями цифрової трансформації релокованих ЗВО (Horbatiuk et al., 2025).

Сукупно перелічені механізми МОН інституціалізують трансляційну (масштабоване надання знань), інноваційну (цифрові сервіси для нових освітніх моделей), комунікативну (інтероперабельність і глобальна мережевість) та ціннісну (прозорість, відкритий доступ, підзвітність) функції ІТ-освіти. Вони узгоджені з емпіричними висновками про ефективну організацію дистанційної/змішаної освіти у кризових умовах (Londar, & Pietsch, 2023), розвиток цифрової інфраструктури та керування даними (Horbatiuk et al., 2025), модернізацію змісту й компетентнісних профілів (Lazareva et al., 2024), нормативне забезпечення якості (Protska, & Rudenko, 2022) та логіку євроінтеграції освітнього простору (Pasichnyi et al., 2024).

Висновки. Розроблена й обґрунтована модель реалізації ІТ-освіти в Україні як носія цінностей мережевого суспільства (рис. 1) поєднує мету, напрями (змістовий і діяльнісний), принципи (партнерство, інноваційність, відповідальність, доброчесність, відкритість) та механізми реалізації (державні е-платформи, інтероперабельні реєстри, цифрові сервіси управління, інструменти самооцінювання цифрової зрілості, електронні процедури забезпечення якості та доступу). У такій конфігурації ІТ-освіта не лише готує фахівців, а й репрезентує та відтворює ключові цінності мережевого суспільства – відкритість, мережеву взаємодію, глобальну мобільність, інноваційність і відповідальність.

Модель на рівні мети задає філософсько-методологічну рамку: інтегрувати цінності мережевого суспільства у зміст, форми й управління підготовкою ІТ-фахівців, спираючись на екосистемний підхід цифрової трансформації (інфраструктура, безпека, сервіси, дані, компетентності). Це забезпечує узгодженість між політиками МОН, практиками закладів освіти й очікуваннями ринку праці й наукових спільнот.

Змістовий напрям моделі визначає профіль випускника як носія нових компетентностей (креативність, критичне мислення, командна робота, робота з даними/ШІ) і цифрової етики (академічна доброчесність, інформаційна безпека, відповідальне використання технологій). Це переводить дискусію з «володіння інструментами» до ціннісно-компетентнісної архітектури навчання, де відкриті стандарти, open access і міждисциплінарність стають нормою.

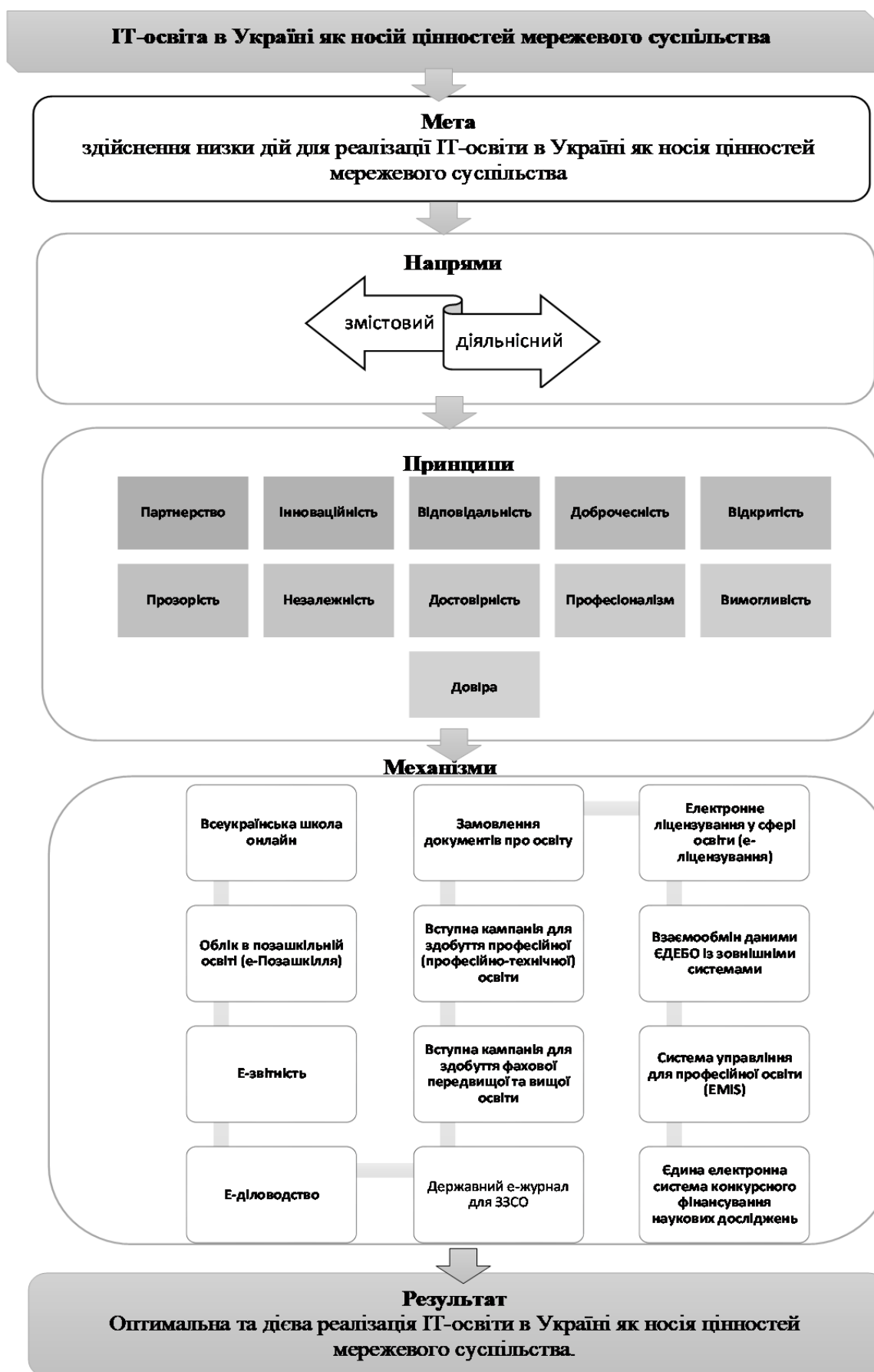

Рис. 1. Модель реалізації ІТ-освіти в Україні як носія цінностей мережевого суспільства

Модель урахує ризики й обмеження, як-от: цифрова нерівність і різна інституційна спроможність; кібербезпека та приватність даних; фрагментація платформ без єдиних стандартів; ризик «формальної цифровізації» без змістовного оновлення. Для їх мінімізації потрібні: цільові програми підтримки слабших закладів, регулярні аудити безпеки, уніфікація стандартів даних та інституційні механізми оцінювання впливу (impact assessment) цифрових інтервенцій.

Отже, представлена модель задає цілісну дорожню карту для синхронізації змістових і діяльнісних змін із принципами та державними механізмами реалізації. Вона окреслює, як ІТ-освіта України може й надалі бути стрижнем цифрової трансформації, зміцнюючи цінності мережевого суспільства в освітній практиці й державному управлінні та підвищуючи конкурентоспроможність України у глобальних мережах знань і цифровій економіці.

Список використаних джерел:

- Андрущенко, В. П. (2011). *Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття*. Київ : Знання України, 1099 с.
- Нечитайло, І. С., Нечитайло, О. В. Якість ІТ-освіти в умовах війни: ключові тенденції та шляхи покращення. *ГІБІ-ТУС. Секція 2: Спеціальні та галузеві соціології*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2025. Випуск 70. С. 55–60. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.70.8>
- Процька, С. М., Руденко, А. В. (2022). Нормативно-правове забезпечення якості вищої освіти України за роки незалежності. *Молода наука – 2022: соціально-освітні розвідки*: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної заочно-дистанційної конференції. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 210 с. С. 94–98.
- Процька, С. М. (2023). Освітня політика України з питань цифровізації освітнього процесу ЗВО: практичні аспекти онлайн навчання. *Концептуальні, методологічні та практичні проблеми соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики* : матеріали доповідей та виступів IV Міжнародної науково-практичної конференції, 11 травня 2023 р., м. Київ ; Український державний університет імені Михайла Драгоманова. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, С. 84–89.
- Цифрова трансформація у сфері освіти і науки. *Міністерство освіти та науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki?&type=posts&tag=tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki>
- Artyukhov, A., Simakhova, A., Artyukhova, N., Bojaruniec, M., Wit, B. (2023). Information Support of E-Learning: Ukrainian Challenges and Cases During the War. *Journal of Modern Science*. 54 (Special issue 5). P. 338–354. <https://doi.org/10.13166/jms/176381>
- Bobrytska, V. I., Reva, T. D., Protska, S. M., Chkhalo, O. M. (2020). Effectiveness and Stakeholders' Perceptions of the Integration of Automated E-Learning Courses into Vocational Education Programmes in Universities in Ukraine. *International Journal of Learning, Teaching, and Educational Research*, 19 (5), 27–46. <https://doi.org/10.26803/ijlter.19.5.3>
- Bobrytska, V., Reva, T., Krasynikova, H., Protska, S., Krasynikov, S., But, I. (2025). Enhancing higher education: Integrating micro-credentials and digital badges into university curricula in Ukraine. *Ricerche Di Pedagogia E Didattica. Journal of Theories and Research in Education*, 20 (1), 63–79. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/20293>
- Horbatiuk, L., Nestorenko, T., Zhyhir, V., Kalinichenko, A., Glazova, Y. (2025). Digital Transformation of Relocated Higher Education Institutions in Ukraine under Martial Law. *Problems and Perspectives in Management*. 23 (2) (special issue), 71–85. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.23\(2-si\).2025.06](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.23(2-si).2025.06)
- Lazareva, A., Sikora, Y., Zadorina, O., Rizak, G., Kaminsky, V. (2024). Adapting Curricula to the Needs of the Modern Digital Society in Ukraine. *Futurity Education*. 4 (3), 236–252. <https://doi.org/10.57125/FED.2024.09.25.14>
- Londar, L., Pietsch, M. (2023). Providing Distance Education During the War: The Experience of Ukraine. *Information Technologies and Learning Tools*. 98 (6), 31–51. <https://doi.org/10.33407/itlt.v98i6.5454>
- Pasichnyi, R., Serhieiev, V., Shevchenko, S., Petrukha, N., Hryvnak, B. (2024). Digital Transformation of Higher Education as a Driver of Ukraine's Integration into the European Educational Space. *Cadernos de Educação Tecnologia e Sociedade*. 17 (Special issue se4), 232–245. <https://doi.org/10.14571/brajets.v17.nse4.232-245>
- Protska, S. M. (2021). Formation of IC-competence of the future master of public administration. *Economics, Entrepreneurship, Management*. Lviv Polytechnic National University; editor-in-chief O. Kuzmin. Lviv : Lviv Polytechnic National University, 8 (1), 108–115. <https://doi.org/10.23939/eem2021.01.108>

References:

- Andrushchenko, V. P. (2011). *Svitanok Yevropy: Problema formuvannia novoho uchytelia dlia obiednanoi Yevropy XXI stolittia [Dawn of Europe: The problem of forming a new teacher for a united Europe of the 21st century]*. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

Nechitailo, I. S., & Nechitailo, O. V. (2025). Yakist IT-osvity v umovakh viiny: kliuchovi tendentsii ta shliakhy pokrashchennia [Quality of IT education during the war: Key trends and ways to improve]. *HABITUS. Sektsiia 2: Spetsialni ta haluzevi sotsiologii*, 70, 55–60. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.70.8> [in Ukrainian].

Protska, S. M., & Rudenko, A. V. (2022). Normatyvno-pravove zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity Ukrainy za roky nezalezhnosti [Regulatory support for the quality of higher education in Ukraine during independence]. In *Moloda nauka – 2022: sotsialno-osvitni rozvidky: Proceedings of the 3rd All-Ukrainian scientific-practical distance conference* (pp. 94–98). Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

Protska, S. M. (2023). Osvitnia polityka Ukrainy z pytan tsyfrovizatsii osvitnoho protsesu ZVO: praktychni aspekty onlain navchannia [Ukraine's education policy on the digitalization of HEIs' educational process: practical aspects of online learning]. In *Kontseptualni, metodolohichni ta praktychni problemy sotsialnoi filosofii, filosofii osvity ta osvitnoi polityky: Proceedings of the IV International scientific-practical conference* (Kyiv, May 11, 2023) (pp. 84–89). Kyiv: UDU imeni Mykhaila Drahomanova. [in Ukrainian].

Ministry of Education and Science of Ukraine. (n.d.). Tsyfrova transformatsiia u sferi osvity i nauky [Digital transformation in education and science]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki?&type=posts&tag=tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki> [in Ukrainian].

Artyukhov, A., Simakhova, A., Artyukhova, N., Bojaruniec, M., & Wit, B. (2023). Information support of e-learning: Ukrainian challenges and cases during the war. *Journal of Modern Science*, 54(Special issue 5), 338–354. <https://doi.org/10.13166/jms/176381> [in English].

Bobrytska, V. I., Reva, T. D., Protska, S. M., & Chkhalo, O. M. (2020). Effectiveness and stakeholders' perceptions of the integration of automated e-learning courses into vocational education programmes in universities in Ukraine. *International Journal of Learning, Teaching, and Educational Research*, 19 (5), 27–46. <https://doi.org/10.26803/ijlter.19.5.3> [in English].

Bobrytska, V., Reva, T., Krasylnikova, H., Protska, S., Krasylnikov, S., & But, I. (2025). Enhancing higher education: Integrating micro-credentials and digital badges into university curricula in Ukraine. *Ricerche di Pedagogia e Didattica. Journal of Theories and Research in Education*, 20 (1), 63–79. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/20293> [in English].

Horbatyuk, L., Nestorenko, T., Zhyhir, V., Kalinichenko, A., & Glazova, Y. (2025). Digital transformation of relocated higher education institutions in Ukraine under martial law. *Problems and Perspectives in Management*, 23 (2-si), 71–85. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.23\(2-si\).2025.06](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.23(2-si).2025.06) [in English].

Lazareva, A., Sikora, Y., Zadorina, O., Rizak, G., & Kaminskyy, V. (2024). Adapting curricula to the needs of the modern digital society in Ukraine. *Futurity Education*, 4 (3), 236–252. <https://doi.org/10.57125/FED.2024.09.25.14> [in English].

Londar, L., & Pietsch, M. (2023). Providing distance education during the war: The experience of Ukraine. *Information Technologies and Learning Tools*, 98 (6), 31–51. <https://doi.org/10.33407/itlt.v98i6.5454> [in English].

Pasichnyi, R., Serhieiev, V., Shevchenko, S., Petrukha, N., & Hryvna, B. (2024). Digital transformation of higher education as a driver of Ukraine's integration into the European educational space. *Cadernos de Educação Tecnologia e Sociedade*, 17 (se4), 232–245. <https://doi.org/10.14571/brajets.v17.nse4.232-245> [in English].

Protska, S. M. (2021). Formation of IC-competence of the future master of public administration. *Economics, Entrepreneurship, Management*, 8 (1), 108–115. <https://doi.org/10.23939/eem2021.01.108> [in English].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Сагайдак Ілля Вадимович,

кандидат економічних наук,

докторант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

orcid.org/0009-0000-8622-3704

i.v.sahaidak@udu.edu.ua

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена дослідженню філософських аспектів основних категорій економічної політики, що є важливими елементами економічної теорії та філософії економіки. Автор розглядає ключові поняття, як-от «гроші», «праця», «технологія», «сталій розвиток», «товар», через призму філософських поглядів, що дозволяє глибше зрозуміти їхній вплив на світогляд і ціннісні орієнтації людини та суспільства.

Виділено значення грошей як символу життєвого успіху й інструменту свободи, а також розкрито концепт праці як екзистенційного акту взаємодії людини з навколишнім світом. Особлива увага приділяється концепту «технологія», який визначається не тільки як знаряддя праці, але і як форма втілення креативного потенціалу людини. Висвітлено важливість сталого розвитку, що поєднує економічні, соціальні й екологічні складники, для досягнення гармонійного прогресу суспільства.

У статті також досліджуються товарні категорії, їхня роль у суспільстві споживання та взаємозв'язок з духовними та соціальними цінностями. Автор аргументує, що філософічне розуміння цих категорій є важливим для формулювання ефективної економічної політики, що відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства.

У статті пропонуються нові перспективи на інтеграцію філософії з економічною наукою, підкреслено важливість міждисциплінарного підходу до аналізу економічних процесів.

Ключові слова: філософія економіки, економічні категорії, гроші, праця, ціннісні орієнтації, антропоцентризм.

Sahaidak Illia,

Candidate of Economic Sciences,

Doctoral Student at the Department of Social Philosophy,

Philosophy of Education, and Educational Policy

Dragomanov Ukrainian State University

orcid.org/0009-0000-8622-3704

i.v.sahaidak@udu.edu.ua

PHILOSOPHICAL REFLECTION ON THE FUNDAMENTAL CATEGORIES OF ECONOMIC POLICY

The article is devoted to the study of the philosophical aspects of the fundamental categories of economic policy, which are essential elements of economic theory and the philosophy of economics. The author examines key concepts such as money, labor, technology, sustainable development, and commodity through the lens of philosophical perspectives, allowing for a deeper understanding of their impact on human and societal worldview and value orientations.

The significance of money is highlighted as both a symbol of life success and a tool of freedom. The concept of labor is explored as an existential act of interaction between humans and the surrounding world. Special attention is given to the concept of “technology”, defined not only as a tool of labor but also as a form of expressing human

creative potential. The importance of sustainable development is emphasized as it integrates economic, social, and environmental components to achieve harmonious societal progress.

The article also investigates commodity categories, their role in consumer society, and their connection with spiritual and social values. The author argues that a philosophical understanding of these categories is essential for formulating effective economic policies that meet the demands of the modern information society.

This article offers new perspectives on integrating philosophy into economic science and underlines the importance of an interdisciplinary approach to the analysis of economic processes.

Key words: philosophy of economics, economic categories, money, labor, value orientations, anthropocentrism.

Актуальність дослідження. Сучасний економічний розвиток неможливий без глибокого аналізу не тільки економічних, а й філософських категорій, що лежать в основі економічної політики. Зокрема, *гроші, праця, технологія, сталий розвиток і товар* – це ті категорії, які визначають основні напрями розвитку економічних систем і впливають на світогляд людини та суспільства загалом. Однак, незважаючи на свою важливість, ці поняття часто трактуються суто в економічному або технічному контекстах, вони втрачають свою філософську глибину і роль у формуванні ціннісних орієнтирів людини.

Проблема полягає в обмеженому розумінні економічних категорій через призму лише економічних і технічних аспектів. Традиційно економічні категорії, як-от *гроші* або *праця*, розглядаються в контексті ринкових відносин, без урахування їхнього філософського значення. Таке обмежене трактування не дозволяє зрозуміти, як ці категорії впливають на моральні й етичні аспекти життя людини.

Технології в сучасному світі не лише виступають засобом оптимізації виробничих процесів, але також є свідченням змін у світогляді людини, її здатності до креативного мислення і трансформації навколишнього середовища. Неврахування цього аспекту призводить до поверхневого сприйняття технологій як суто економічних інструментів.

Категорія сталого розвитку, що включає в себе не лише економічні, але й соціальні й екологічні компоненти, потребує глибокого осмислення через філософські концепції, зокрема через призму людських цінностей, духовності та моральної відповідальності. Підходи до сталого розвитку повинні враховувати не лише матеріальну, а й духовну складову частину суспільства.

Товар, як основа ринку й предмет споживання, не лише задовольняє базові потреби людини, але є важливим символом її соціального

статусу та світогляду. Важливо досліджувати товар як концепт, який відображає духовні та соціальні аспекти економічних відносин.

Отже, основною проблемою є недостатнє врахування філософських аспектів у вивченні економічних категорій, що обмежує можливості повного розуміння їхнього впливу на суспільство й індивідуума. Стаття ставить за мету подолати цей дефіцит і показати, як філософія може суттєво доповнити та збагатити економічні теорії, пропонуючи нові погляди на роль економічних категорій у формуванні сучасного суспільства.

Метою статті є філософське осмислення ключових категорій економічної політики (*гроші, праця, технології, сталий розвиток, товар*) з метою виявлення їхнього світоглядного, соціального й ціннісного значення, обґрунтування необхідності інтеграції філософських підходів у формуванні сучасної економічної політики.

Виклад основного матеріалу. Однією із ключових категорій економічної політики є гроші, які у філософському дискурсі (зокрема, в екзистенційному розумінні) є вагомим показником і ресурсом буття людини. Як відомо, у філософії економіки існує окремий напрям – філософія грошей, у межах якого досліджується вплив грошей на світоглядний і ціннісний світи людини й соціуму. Гроші значно вплинули на ієрархію соціальних і людських аксіологем, постаючи як інтегральна всепроникна цінність. У постмодерністському суспільстві монетаристський світогляд, культ матеріальних цінностей є яскраво вираженим. У філософському значенні це трактується як самотійне існування знака (симулякру), відірваного від значення. У світогляді сучасної людини гроші є інструментом свободи та засобом самореалізації індивідуума – без володіння достатньою кількістю матеріальних ресурсів людина не може розраховувати на користування всіма можливостями соціального світу «з його

свободою вибору, творчості, можливістю особистісної самореалізації. Погляд на повноцінне життя людини (що можливе лише у справді демократичному, правовому, культурно зрілому суспільстві) як на норму звужує функцію грошей до їх природного стану, «нормалізує» їхній вплив на свідомість» (Дедаєва, & Северин-Мрачковська, 2019, с. 325–326).

Отже, категорія «гроші» у філософському дискурсі може бути інтерпретована як символ життєвого успіху, як ознака статусу та спроможності людини реалізувати свої життєві плани, а також як індикатор працевитості та здібностей людини.

Натомість економічна категорія «праця» у філософському вимірі може бути представлена в декількох варіантах: як спосіб самореалізації та самоствердження людини, метод обміну енергією з навколишнім середовищем, алгоритм перетворення навколишнього світу на основі колективних та індивідуальних людських уявлень, здатність до праці як божий дар тощо.

Дослідник Д. Гребер, який роздумує над питанням про те, що таке праця, згадує К. Маркса, який був водночас економістом і філософом. На думку останнього, праця – це фізичні й інтелектуальні зусилля найманих працівників, які спрямовані на виробництво матеріальних благ. У цьому визначенні не йдеться про організаційний аспект, тобто зусилля здійснені управліннями та власниками. «Питання про те, чи оплачується праця найманих робітників повною чи неповною мірою, є занадто туманним, оскільки залишається питання про оплату праці організаційної. Організація передбачає міжлюдські стосунки. Сучасна антропологія показує, що в основі всіх стосунків лежить обмін дарами у формі чи то матеріальних благ, чи то послуг, чи то просто моральних едвансів» (Graeber, 2001, p. 31).

Фактично в такій інтерпретації праця не має суто економічного сенсу, вона становить екзистенційний акт взаємодії людини з навколишнім природним і соціальним середовищами, як процес обміну матеріальними та духовними благами.

Продовжуючи вищезначену логіку, Н. Коннова констатує, що праця та капітал у сучасному суспільстві стали базовими аксіологічними принципами новітніх економічних уявлень,

субстанціональними за своїми сутнісними характеристиками. Ідеалом стала «людина економічна» – тип особистості з яскраво вираженими індивідуалістичними й егоїстичними характеристиками, який зорієнтований на віднайдення користі для задоволення власних інтересів і бажань. «Очевидно, що індивідуалізм не сприяє єдності суспільства, а самі ринкові відносини стають можливими лише за умов певної згоди між людьми, за умов відсутності гоббсівської війни всіх проти всіх, а стало економічне зростання лише за умов досить згуртованого суспільства. Умовами та вираженням якого є держава та політична нація» (Коннова, 2020, с. 35).

В умовах розвитку постіндустріального й інформаційного суспільств особливого значення набуває поняття «технологія», яка може бути потрактована в економічному, виробничому, філософсько-культурному та ціннісному смислах.

На думку Т. Тесленко, концепт «технологія» в інформаційному суспільстві має суттєвий вплив на конкурентні переваги та розвиток економіки. Різноманітні технології є складниками багатьох різновидів діяльності як засоби утворення вартості та складники в налагодженні кооперації між формами діяльності. Вони мають потужний вплив на ціноутворення, використання ресурсної бази та диференціацію, створюють умови для конкурентної переваги. «Технологічний прогрес використовує фактори, що визначають витрати й унікальність на користь компанії, оскільки покращує загальну структуру галузі. Технологічна стратегія – це підхід стратегії до розвитку та використання технологій. Інновації – це один з основних способів нападу на конкурентів, які давно присутні на ринку. Технологічна стратегія – це один з елементів загальної конкурентної стратегії» (Тесленко, 2020, с. 135).

Концепт «технологія» у філософському розумінні є виявом творчої енергії людства, формою втілення креативного мислення людини, яка на свій розсуд перебудовує світ і його окремі складники.

Узагальнюючи низку поглядів на філософське тлумачення категорії «технологія», В. Зуєв доводить, що технологія – це продуктивна сила, її об'єктивною соціальною основою є колективний, інтегральний досвід поколінь. Технології

є втіленням не тільки праці, знань, навичок, умінь індивідів, а й є виявом здатності людей до продукування соціальної солідарності у формі колективної праці. Така здатність має соціальне походження і утворюється як наслідок розподілення та інтегрування різноманітних форм і рівнів діяльності. У результаті формується додана продуктивна сила, яка втілюється в технологіях, утворює приріст суспільної спроможності щодо змін людиною природних і соціальних умов. Вочевидь, технологія є втіленням соціально-практичної діяльності, засобом регуляції, контролю та керування взаємодії між предметами праці й знаряддям праці. «До того ж, якщо об'єктивною природною передумовою технології є природні процеси, які зумовлюють її «речовинний каркас», то відповідним соціальним аналогом технології є колективна суспільна практика, де матеріально-речовинні компоненти проявляють власну технологічну силу й розкривають своє соціальне значення. Суспільна практика об'єднує їх у певне ціле, яке утворює технологічний спосіб освоєння соціального простору» (Зуєв, 2012, с. 32).

На нашу думку, концепт «технологія» у змістовному сенсі корелюється з вищенаведеним поняттям «праця». Якщо праця являє собою загальний процес, то технологія виступає як знаряддя праці, спосіб її оптимізації. Технологія передбачає деяку «масовість», колективність щодо її застосування, а також суспільне та наукове визнання її оптимізуючого ресурсу (призначення) на окремому етапі розвитку людської цивілізації або конкретного суспільства.

У контексті сучасних завдань, що постали перед державною економічною політикою, суспільством у період турбулентності, украй важливою є категорія «сталий розвиток». Вона стала основою для концепції сталого розвитку, яка передбачає поступальний прогрес економічної, соціальної, екологічної, безпекової та інших сфер суспільства.

Як підкреслюють В. Немченко, К. Козак, О. Меліх, концепція сталого розвитку спрямована на подолання обмеженості засобів економічної самоорганізації, спираючись на функціонування складників цілеспрямованості на базі антропоцентричних характеристик соціальної моделі. У такому контексті самоорганізація передбачає виникнення спонтанної стабільності соціально-економічної системи,

посилення статичних процесів і уповільнення дестабілізуючої динаміки. У результаті дослідження еволюційності сталого розвитку можна констатувати, що «основним предметом дослідження в межах економічної теорії став пошук шляхів забезпечення коеволюції економічної, соціальної та екологічної складових частин суспільного розвитку, яка реалізується на основі методології пошуку шляхів пом'якшення внутрішніх конфліктів шляхом знаходження об'єктивно зумовлених функціональних взаємозв'язків між ними» (Немченко, Козак, & Меліх, 2021, с. 13).

З філософського погляду сталий розвиток базується на відповідній системі цінностей антропоцентричного, знаннево-центричного, соціально орієнтованого характеру.

Г. Нерсесян переконаний, що сталого розвитку можна досягти шляхом генези суспільних ідей і цінностей, завдяки підвищенню рівня духовної зрілості людини, окультурення її потреб у різних вимірах. Магістральним вектором трансформації суспільної свідомості є критичне сприйняття недоліків «суспільства споживання» та перехід на принципи існування «розумної цивілізації». Такі зміни переорієнтують людину від домінації матеріальних цінностей буття до духовних орієнтирів розвитку – по суті людина починає усвідомлювати пріоритети буття більш високого порядку, перебудовуючи шкалу цінностей та відштовхуючись від першорядних потреб збереження та існування людської цивілізації. У підсумку, норми морального та духовного розвитку людини мають почати домінувати над потребами утилітарного та гедоністичного спрямування. Тобто має здійснитись ціннісна еволюція (революція), у результаті чого особистість перетворюється і відбувається усвідомлення нею трирівневої гармонії – характер взаємин людини із суспільством, природою, із самою собою. «Тривимірні відносини – три точки опори сталого розвитку. Варто збагнути, що, за твердженнями багатьох філософів і соціологів, суто економічне піднесення на основі розвитку інформаційного суспільства та сфери нових технологій, вочевидь, не забезпечить сталого розвитку суспільства» (Нерсесян, 2013, с. 71).

Отже, категорія сталого розвитку в контексті здійснення економічної політики вбирає в себе, окрім стабільних показників

соціально-економічного існування країни, постійне відтворення духовно-ціннісних параметрів, які забезпечують ментальне здоров'я нації, реалізацію моральних імперативів як засобів підтримання гомеостазису системи.

Важливою категорією економічної політики є товар, який є основою розвитку ринку, предметом виробництва, двигуном комерційної діяльності суб'єктів економічного простору, показником споживчих настроїв у суспільстві.

Розглянемо визначення категорії «товар» з погляду філософії економіки. Дане поняття можна трактувати так:

1) економічна категорія, яку в загальному розумінні можна розглядати як результат праці, що призначений для продажу;

2) об'єкт діяльності людини, який задовольняє її потреби й реалізується на ринку з комерційною метою – придбання, споживання, отримання прибутку;

3) поліаспектне поняття, що вбирає в себе низку ознак, стрижневими серед яких є споживчі якості – товар задовольняє потреби тих, хто його отримує та використовує;

4) сукупність характеристик предмета, які можуть мати як матеріальний, так і нематеріальний характер – послуги, пільги, організаційно-комунікаційний ресурс;

5) продукт як такий, що має споживацьку привабливість – відповідний дизайн, якість, можливості для його придбання, становить цінність для покупців – «корисність, ціна, термін служби, форма, упаковка, імідж, марка, екологічність» (Красовська, 2010, с. 37).

Товар у філософському вимірі є концентрацією людської праці, енергії, сподівань та настроїв щодо задоволення різноманітних потреб людини. Товар є символом типу суспільства, яке ми називаємо «суспільством споживання». Орієнтація людини на визначені види товарів характеризує рівень її духовного розвитку, економічних спроможностей, очікувань щодо задоволення низки різнопланових потреб. Товари, які купує людина, у світоглядному сенсі є відображенням її внутрішнього світу та зовнішньої самоідентифікації. Цінність товару може мати як природний (зумовлений базовими потребами людини), так і штучний характер, коли в суспільстві формується символічна ціна якогось товару, наприклад, як ознака статусності людини.

Висновки. У підсумку відзначимо, що економічні категорії важливо розглядати через призму філософських концепцій, оскільки вони визначають не тільки ринкові відносини, але й світогляд, ціннісні орієнтації та соціальну ідентичність людини.

Зокрема, гроші виступають не лише як інструмент обміну, а і символом статусу, свободи та можливості самореалізації. Праця, у свою чергу, набуває екзистенційного значення, будучи актом взаємодії людини з навколишнім світом і вираженням її здатності змінювати соціальне середовище. Роль технології в економічній політиці незаперечна, адже технології не лише покращують економічні процеси, а і є відображенням творчого потенціалу людства, яке через інновації перебудовує навколишній світ. Технологічний прогрес стає важливим чинником економічної та соціальної трансформації, а також визначає конкурентоспроможність на глобальному рівні. Категорія сталого розвитку не повинна обмежуватися лише економічними показниками. Вона має охоплювати моральні, соціальні й екологічні компоненти, спрямовані на забезпечення гармонії між людиною, суспільством і природою. Сталий розвиток потребує зміни ціннісної орієнтації, зокрема переходу від матеріальних до духовних і екологічних пріоритетів.

Філософія економіки допомагає глибше осмислити складні процеси, що відбуваються в економічній сфері, сприяє розумінню взаємозв'язку між економічними, соціальними та духовними аспектами. Це дозволяє створювати більш ефективну та гуманістичну економічну політику, яка враховує потреби людини, її моральні цінності й екологічні виклики. Для повного розуміння економічних процесів необхідний міждисциплінарний підхід, який поєднує економічні теорії з філософськими, соціологічними й екологічними аспектами. Такий підхід дозволяє створювати стійкі та справедливі економічні стратегії, які орієнтовані на довгострокову стабільність та благополуччя суспільства.

Філософія категорій економічної політики дозволяє нам поглиблено осмислити їхнє значення для суспільства й людини. Урахування філософських аспектів у формуванні економічних стратегій сприятиме створенню більш гуманістичної, стійкої та гармонійної економічної системи, що відповідає вимогам сучасності.

Список використаних джерел:

- Дедеяєва, І. П., Северин-Мрачківська, Л. В. (2019). Філософія економіки. С. 314–336. (9 лютого 2025). URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9975442e-68d0-43ea-ac74-ab065631a3e0/content>.
- Зуєв, В. М. (2012). Поняття технології у новітньому філософському дискурсі. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 3. С. 29–35.
- Коннова, Н. О. (2020). Економіка цінностей та філософія економіки. Грани. Т. 23. № 3. С. 27–37.
- Красовська, Т. В. (2010). Споживчий попит як основа формування товарної політики промислових підприємств. Інвестиції: практика та досвід. № 4. С. 36–39.
- Немченко, В. В., Козак, К. Б., Меліх, О. О. (2021). Зсуви в методології дослідження економічних процесів: виклики парадигми сталого розвитку. Український журнал прикладної економіки. Том 6. № 2. С. 8–14.
- Нерсисян, Г. А. (2013). Сталій розвиток починається в головах людей: соціально-філософські аспекти інтерпретації поняття. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. № 4. С. 68–75.
- Тесленко, Т. В. (2020). Науково-епістемологічна еволюція понятійно-категоріального апарату філософії економіки як нового філософського знання. Humanities Studies. Вип. 4. С. 126–144.
- Graeber, D. (2001). Toward an anthropological theory of value. New York : Palgrave. 354 p.

References:

- Dediaieva, I. P., & Severyn-Mrachkovska, L. V. (2019). Filosofiia ekonomiky [Philosophy of economics]. P. 314–336. (February 9, 2025). Retrieved from: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9975442e-68d0-43ea-ac74-ab065631a3e0/content> [in Ukrainian].
- Zuiev, V. M. (2012). Poniattia tekhnolohii u novitniomu filosofskomu dyskursi [The concept of technology in modern philosophical discourse]. Visnyk NTUU “KPI”. Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. Vyp. 3. S. 29–35 [in Ukrainian].
- Konnova, N. O. (2020). Ekonomika tsinnosti ta filosofiia ekonomiky [Economics of values and philosophy of economics]. Hrani. T. 23. № 3. S. 27–37 [in Ukrainian].
- Krasovska, T. V. (2010). Spozhyvchyi popyt yak osnova formuvannia tovarnoi polityky promyslovykh pidpriemstv [Consumer demand as the basis for the formation of product policy of industrial enterprises]. Investytii: praktyka ta dosvid. № 4. S. 36–39 [in Ukrainian].
- Nemchenko, V. V., Kozak, K. B., & Melikh, O. O. (2021). Zsuvy v metodolohii doslidzhennia ekonomichnykh protseviv: vyklyky paradyhmy staloho rozvytku [Shifts in the methodology of studying economic processes: Challenges of the sustainable development paradigm]. Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky. Tom 6. № 2. S. 8–14 [in Ukrainian].
- Nersesian, H. A. (2013). Stalyi rozvytok pochynaetsia v holovakh liudei: sotsialno-filosofski aspekty interpretatsii poniattia [Sustainable development begins in people's minds: Socio-philosophical aspects of interpretation]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskyi politekhnichnyi instytut”. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. № 4. S. 68–75 [in Ukrainian].
- Teslenko, T. V. (2020). Naukovo-epistemolohichna evoliutsiia poniatiino-katehorialnoho aparatu filosofii ekonomiky yak novoho filosofskoho znannia [Scientific and epistemological evolution of the conceptual-categorical apparatus of the philosophy of economics as new philosophical knowledge]. Humanities Studies. Vyp. 4. S. 126–144 [in Ukrainian].
- Graeber, D. (2001). Toward an anthropological theory of value. New York: Palgrave. 354 p. [in English].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Семенюк Катерина Сергіївна,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри етики та естетики

*Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

orcid.org/0009-0001-0638-0126

k.s.semeniuk@udu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті проаналізовано проблему формування гуманістичного світогляду здобувачів вищої освіти в умовах війни як стратегічного завдання сучасного освітнього простору. Підкреслено, що екзистенційна криза, спричинена війною, вимагає від системи вищої освіти звернення до фундаментальних гуманітарних практик – етики, естетики, філософії та мистецтва – як інструментів збереження духовної цілісності особистості, моральної орієнтації, емпатії та довіри до буття. У фокусі аналізу – концептуальні основи сучасного гуманізму в українській філософській думці, зокрема ідеї оновленого гуманістичного підходу, що формується на тлі війни як відповідь на загрозу дегуманізації.

Окреслено роль системи вищої освіти як простору світоглядної стабілізації, а також розкрито значення кафедри етики та естетики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова як інституції, що послідовно здійснює формування аксіологічної стійкості, здатності до морального вибору, критичного мислення та культури діалогу. Розглянуто змістові аспекти освітніх програм і технологій навчання кафедри, що ґрунтуються на принципах гуманізму й людиноцентризму. Акцентовано на важливості збереження гуманітарного ядра у структурі вищої освіти, зокрема дисциплін етичного й естетичного спрямування, як передумови повноцінного функціонування гуманізму, загальнолюдських цінностей і суспільної солідарності в умовах війни й у процесі післявоєнного відновлення. Підкреслено, що гуманістичний світогляд у сучасному університеті є не лише академічною, а й цивілізаційною потребою.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичний світогляд, етика, естетика, гуманітарна освіта, екзистенційна криза, людяність, духовна стійкість, університет.

Semeniuk Kateryna,

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Ethics and Aesthetics

Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy

Dragomanov Ukrainian State University

orcid.org/0009-0001-0638-0126

k.s.semeniuk@udu.edu.ua

FEATURES OF FORMING A HUMANISTIC WORLDVIEW IN STUDENTS OF THE UKRAINIAN STATE UNIVERSITY NAMED AFTER MYKHAILO DRAGOMANOV IN THE PROCESS OF STUDYING ETHICAL AND AESTHETIC DISCIPLINES

This article explores the formation of a humanistic worldview among students of higher education during wartime as a strategic task of the modern educational space. The existential crisis caused by war highlights the need for higher

education to engage with fundamental domains of the humanities – ethics, aesthetics, philosophy, and the arts – as essential instruments for sustaining spiritual integrity, moral orientation, empathy, and trust in being. The analysis focuses on the conceptual foundations of contemporary humanism in Ukrainian philosophical discourse, particularly on the emergence of a renewed humanistic approach shaped by the experience of war as a response to the threat of dehumanization.

The article outlines the role of the higher education system as a space for worldview stabilization and emphasizes the significance of the Department of Ethics and Aesthetics at Dragomanov Ukrainian State University as an institution that fosters axiological resilience, moral agency, critical thinking, and a culture of dialogue. It examines the structure and content of the department's educational programs and teaching technologies, which are grounded in the principles of humanism and person-centeredness. Particular attention is paid to the importance of preserving the humanities core – especially ethics- and aesthetics-based disciplines – within higher education as a precondition for sustaining humanistic values, moral responsibility, and social solidarity both during the war and in the process of postwar recovery. The article concludes that cultivating a humanistic worldview in the modern university is not merely an academic priority but a civilizational imperative.

Key words: humanism, humanistic worldview, ethics, aesthetics, humanities education, existential crisis, humanity, spiritual resilience, university.

Актуальність теми дослідження. Початок ХХІ ст. схарактеризував розвиток людства глибокою не лише соціальною кризою, а насамперед кризою екзистенційною, кризою політичних і суспільних цінностей людського буття – цінностей свободи, гідності, толерантності. Війна – це найвища форма соціальної катастрофи, яка не лише руйнує інфраструктуру й економіку, а й ставить під загрозу базові етичні й духовні орієнтири суспільства. Вона оголює найглибші суперечності в людській природі: поряд із героїзмом – жорстокість, поруч із жертовністю – дегуманізація. Саме тому в умовах російсько-української війни гуманізм постає як рятівна ідея, як ціннісна альтернатива нищівному розпаду людського в особистості й суспільстві.

Звернення до гуманізму в умовах війни – це не розкіш, а життєва необхідність. Це спосіб зберегти людину в людині, а суспільство – як простір спільного ціннісного життя. Це також механізм довгострокової стратегії післявоєнного відновлення України: не лише економічного, а духовного, морального, освітнього. Адже лише суспільство, що сповідує гуманізм, здатне побудувати майбутнє без повторення трагедій минулого.

Аналіз досліджень. Проблема реабілітації гуманізму з усією очевидністю постала із другої половини ХХ ст. у працях М. Гайдеггера, В. Франкла, А. Печчеї, А. Швейцера, В. Кременя, Г. Балла. Питання про гуманізм загалом і формування гуманістичного світогляду зокрема постають у світлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну як нагальні й украй важливі. Саме тому ця проблематика не

сходить із наукового поля філософського, культурологічного та педагогічного дискурсу. Гуманізм постає наріжною темою останніх років у наукових доробках Н. Хамітова, С. Крилової, Л. Шашкової. Виробленню ефективних філософсько-освітніх стратегій на принципах гуманізму присвячені роботи Н. Шакуна, С. Сідлецького, А. Шандар, Є. Линдіної. Аспекти розвитку гуманітарної та філософської освіти сьогодення розглядаються в публікаціях В. Андрущенка, С. Русакова, К. Гончаренко.

Метою дослідження є вивчення особливостей формування гуманістичного світогляду здобувачів вищої освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова у процесі вивчення етико-естетичних дисциплін.

Виклад матеріалу дослідження. Освіта не є чимось зовнішнім стосовно інших сфер життєдіяльності людини. Процеси, що відбуваються в освіті, мають розглядатися лише в комплексі проблем людства, найважливішою з яких є забезпечення добробуту, виживання та стійкого розвитку людської спільноти. Гуманізм, як світогляд і філософія, що ставить людину, її права та гідність у центр суспільного устрою, стає опозиційним до агресивної ідеології, яка заперечує цінність індивіда. У суспільно-політичному контексті «війна в Україні стала каталізатором для неототалітаризму, але вона є й каталізатором для нового гуманізму, хвилі якого розходяться по всьому світу, нейтралізуючи неототалітаризм» (Khamitov, 2023).

Перед державою, освітою і лідерами думок натеper стоїть одне з найголовніших завдань – формування в українцях

гуманістичного світогляду. Саме такий стан речей змушує освітян звернути свій погляд на гуманізм як світоглядну орієнтацію, що є антагоністом неототалітаризму («путінізму»). Постає гостра необхідність звернутися до людяності, до окремої людини та всього, що становить її сутність.

У період екзистенційної кризи – війни, втрати, соціального розпаду, культурної травми – система вищої освіти не може залишатися нейтральною. Вона або стає інструментом відновлення, або, нехтуючи гуманістичними засадами, поглиблює розрив між знанням і цінністю. Саме тому звернення до гуманізму в освітньому просторі є не лише педагогічною потребою, а моральною вимогою часу.

Вища освіта покликана не просто формувати компетентності, а виховувати зрілу особистість, спроможну до відповідального вибору, співчуття, критичного мислення, діалогу та духовної витривалості. У цьому контексті гуманізм виступає світоглядною основою, що дозволяє переосмислити освітню функцію університету: не як передача технічних навичок, а як простір духовного формування, де людина постає як мета, а не як ресурс.

Особливої актуальності гуманістична переорієнтація набуває у період війни, коли студенти та викладачі стикаються з досвідом втрати, екзистенційної тривоги, відчуття безсилля. У таких умовах гуманістичний підхід у навчанні – через філософію, етику, естетику, мистецтво, культуру – може слугувати механізмом внутрішньої стабілізації, шляхом до віднайдення сенсу й відновлення довіри до світу.

Звернення вищої школи до гуманістичних цінностей – це також шлях до консолідації суспільства, адже університети залишаються одним із небагатьох соціальних інститутів, здатних забезпечити міжособистісний, міжнаціональний і міждисциплінарний діалог на основі поваги до людської гідності. У цьому полягає їхній потенціал не лише академічний, а й цивілізаційний.

У наукових джерелах можна віднайти безліч визначень гуманізму, які так чи інакше можна звести до визнання людини найбільшою цінністю. «Гуманізм (від лат. *humanus* – людський) – світоглядна настанова, що визначає ставлення до будь-якої людини як до унікальної особистості, що має право на творчу самореалізацію

і на полегшення страждань, пов'язаних з колізіями людської природи й кінцевістю людського життя» (Хамітов, & Крилова, 2023 с. 54).

У педагогіці гуманізм розуміється як найвища якість сучасної людини, як людяність, любов до людей, як високий рівень терпимості, толерантності, як повага до особистості. Гуманізм – це більше, ніж етична доктрина, оскільки прагне усвідомити всі сфери й форми прояву людяності людини в їх специфіці та єдності. Це означає, що завдання гуманізму – інтегрувати й культивувати на рівні світогляду та способу життя етичні, юридичні, цивільні, політичні, соціальні, національні й транснаціональні, філософські, естетичні, наукові, життєзмістовні, екологічні та всі інші людські цінності.

Саме через освітні спільноти й освітні процеси може бути реалізована імплементація гуманістичних цінностей у соціокультурний простір, справжня взаємодія між суб'єктами соціокультурного простору, яка сприятиме справжній, стійкій гуманізації суспільства. Освітній простір є «першою ланкою» війни за кожен свідому особистість, кожного активного громадянина.

Філософське підґрунтя навчально-виховного процесу становлять принципи пріоритету людини як особистості, свободи вибору цінностей, реалізації можливостей саморозвитку, єдності національних і загальнолюдських інтересів, системності, взаємозв'язку теорії та практики, гуманітарного та природничого знання; навчальний процес здійснюється на основі плюральної методології соціального пізнання, факторного аналізу суспільних явищ, усвідомлення цивілізаційної єдності людської історії, толерантності у взаємодії народів і культур, дискурсної форми (технології) організації навчання та виховання особистості (Андрущенко, 2015, с. 11).

«Вищі навчальні заклади стають не просто місцем отримання професійних знань, але й платформою для формування стійкої життєвої позиції, громадянської відповідальності, лідерських якостей та здатності до командної роботи. Заклади вищої освіти мають унікальну можливість і відповідальність виховувати молодь, здатну ефективно впоратися із сучасними викликами, включно з поствоєнною відбудовою. Це вимагає від вишів не лише передачі знань, а й створення умов для комплексного

розвитку особистості, включаючи саморозвиток і самоствердження студентів» (Линдіна, & Кот, 2024, с. 63).

Формування гуманістичного світогляду неможливе без активної участі академічних структур, які спеціалізуються на вивченні морально-естетичного виміру людського буття. У цьому сенсі кафедра етики та естетики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова виконує стратегічно важливу місію – вона виступає осередком філософсько-гуманітарної просвіти, джерелом світоглядної стабілізації та моральної орієнтації для студентства. Кафедра є цілісним науковим, навчально-методичним і організаційним центром морально-естетичної освіти та виховання студентів університету. Кафедра етики та естетики забезпечує викладання ключових дисциплін, як-от «Етика», «Естетика», «Філософія культури», «Професійна етика», «Професійна етика і академічна доброчесність», «Художній стиль», «Етико-естетична традиція в українській педагогіці», які не лише формують базові знання, а й розвивають здатність до рефлексії, морального вибору, співчуття.

Серед усіх гуманітарних наук саме етика й естетика мають унікальний потенціал впливу на світогляд людини. Ці дисципліни не лише дають знання про мораль чи красу, а безпосередньо формують ціннісне ядро особистості, її здатність до співпереживання, морального вибору, чутливості до сенсу буття. Вони звертаються не до функціональних навичок, а до духовного світу, інтимного простору переживання добра, справедливості, гідності.

Етика в її філософському вимірі може бути визначена як рефлексія над моральними засадами людського буття. Отже, слушно кваліфікувати її як особливу галузь наукового знання, предметом якої є закономірності виникнення, розвитку та функціонування моралі, сучасне людське ставлення до неї, перспективи подальшого розвитку людства (Етика, 2023, с. 16). У процесі вивчення етики здобувачі вищої освіти формують моральну автономію – здатність самостійно мислити й оцінювати дії з позицій загальнолюдських цінностей. Вона привчає до рефлексії над власною поведінкою, сприяє становленню морального «Я», що є основою гуманістичного ставлення до світу. Етичні категорії – справедливість, гідність,

повага, свобода, обов'язок – формують антропоцентричну картину світу, у якій людина є не засобом, а метою. Це – безпосереднє втілення гуманістичного принципу: «людина – найвища цінність».

Естетика – філософська наука, що вивчає закономірності почуттєвого освоєння світу людиною, загальні закони розвитку мистецтва, художньої творчості та формування почуттєво-емоційної культури людини (Естетика, 2015, с. 22). Без краси як явища, без мистецтва з його безмежним змістом у душі людини втрачається величезний, осяяний сонцем світ високих думок і почуттів. Естетика апелює до емоційного інтелекту, до здатності людини бачити цінність у прекрасному, трагічному, сублімованому. Через мистецтво, яке є предметом естетичного аналізу, формуються глибокі емпатійні механізми. Людина співпереживає герою, трагедії, поразці, перемозі – і вчиться розуміти іншу людину, визнавати її унікальність.

Етика й естетика разом формують цілісну гуманістичну парадигму: етика – як вектор дії, естетика – як вектор сенсу. Вони навчають мислити не технічно, а екзистенційно: не «як зробити?», а «чи варто робити?», «для чого це?», «якою ціною?». Така постановка питань є основою відповідального світогляду, що протистоїть утилітаризму, агресивному прагматизму, байдужості.

Під час війни, коли постає загроза дегуманізації, саме етика й естетика допомагають зберегти внутрішній компас. Вони стають простором опору духовній катастрофі, яку несе насильство. Моральна й естетична освіта – це захист людяності в її найвразливішій формі – у серці молодої людини. Етика й естетика не просто формують знання. Вони формують особистість, здатну до співчуття, саморефлексії, морального вибору й творення культури миру. Саме тому ці дисципліни є незамінними у процесі формування гуманістичного світогляду, який так необхідний для відновлення і збереження людської спільноти – як у мирний, так і у воєнний час.

Окрім того, кафедра етики й естетики є базовою для проведення «Навчальної культурологічної практики» для здобувачів першого року навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» усіх спеціальностей університету. Головною метою навчальної культурологічної

практики є формування світоглядних основ першокурсників, розвиток творчого потенціалу та підвищення рівня загальної культури майбутніх педагогів і фахівців через ознайомлення з мистецько-культурними пам'ятками, музеями, театрами та діяльністю видатних постатей в українській культурі, що сприятиме вихованню патріотизму та національної гідності, наповненню подальшої професійної діяльності студентів знаннями національної та світової культури. А основним завданням культурологічної практики є формування цілісного світогляду студента у процесі опанування мистецько-культурної спадщини (Шульга, 2017).

Навчання на кафедрі засноване на особистісно орієнтованому підході, де студент – не пасивний реципієнт інформації, а активний учасник діалогу. Через філософські дискусії, аналіз художніх текстів, інтерпретацію мистецьких творів формуються культура мислення, здатність чути іншого, осмислювати суперечності буття, бачити людину як цінність.

Наукова діяльність викладачів кафедри етики та естетики УДУ імені Михайла Драгоманова безпосередньо спрямована на осмислення проблеми гуманізму в умовах сучасних викликів. Наукові праці викладачів кафедри присвячені питанням моральної відповідальності, духовної автономії особистості, етики діалогу, феномену краси як духовної категорії. Тематика студентських і аспірантських досліджень, які оприлюднюються під час проведення щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, молодих науковців та науково-педагогічних працівників «Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі», також орієнтована на гуманістичну проблематику – від моральної рефлексії щодо війни до філософії співпереживання, від гендерної етики до художнього осмислення трагізму буття.

Викладачі кафедри не лише викладають, а й активно беруть участь у формуванні гуманістичного освітнього середовища: організовують публічні лекції, читацькі клуби, дискусійні платформи, під час яких обговорюються питання цінностей, толерантності, культури спілкування. Особливий акцент робиться на формуванні моральної стійкості й емпатії в умовах соціальних потрясінь.

У час, коли війна торкається не лише територій, а й світоглядів, кафедра етики та естетики

УДУ імені Михайла Драгоманова виконує роль простору опору темряві. Тут формуються не просто фахівці, а люди, здатні нести у світ світло гуманізму, повагу до життя, здатність відстоювати гідність і шукати сенс навіть у межових ситуаціях.

Ефективність формування гуманістичного світогляду значною мірою залежить від застосування дієвих методів навчання і виховання, які передбачають не лише передачу знань, а й створення середовища для особистісного зростання, моральної рефлексії та міжсуб'єктної взаємодії.

Основним методом є діалог – відкритий, неієрархічний, співтворчий. Викладач і студент виступають рівноправними суб'єктами пізнання. Це забезпечує не лише глибше засвоєння навчального матеріалу, а й розвиток навичок аргументації, етичної позиції, толерантного слухання.

Кафедра активно впроваджує семінари-дискусії з актуальних тем: «Гідність і свобода: де межа компромісу?», «Мистецтво і війна: бути людиною», «Чи можливий гуманізм у тотальній кризі?». Такі заняття не мають правильних відповідей, але формують у студентів мислення, чутливе до цінностей.

У навчальному процесі широко застосовується аналіз етичних кейсів – конкретних ситуацій, що містять моральну проблему. Наприклад: «Чи має лікар право відмовитися від пораненого ворога?» або «Свобода слова під час війни: межі допустимого». Це формує моральну автономію та здатність до практичного етичного вибору.

Аналіз художніх і філософських текстів: на заняттях використовується естетичне мислення як форма інтуїтивно-морального осмислення реальності. Аналізуються твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Франца Кафки, Василя Стуса, Альбера Камю, Ліни Костенко, а також сучасні культурні феномени. Через текст – до переживання, через образ – до морального розуміння.

Кафедра підтримує ініціативи студентів, пов'язані з волонтерством, меморіальними акціями, мистецькими виставками, читаннями поезії воєнного часу. Ці практики інтегрують гуманістичні цінності в конкретну діяльність, перетворюючи теорію на досвід.

Усі зазначені методи спрямовані на створення особистісно орієнтованого гуманістичного

простору, де знання – це не просто інформація, а інструмент формування зрілої, відповідальної, моральної особистості. «Філософська освіта і наука дають можливість глибше розуміти й аналізувати складні проблеми сучасного світу, а також активно впроваджувати філософські концепції у практичну діяльність» (Русakov, 2024, с. 22).

Незважаючи на те, що дисципліни, закріплені за кафедрою, – це науки, які вивчають і піднімають на рівень усвідомлення найважливіші сфери людського буття, становище естетики й етики в закладах вищої освіти кардинально змінилося. Останніми роками ми спостерігаємо скорочення годин дисциплін гуманітарного спрямування, їх уніфікацію, ліквідацію системи іспитів і традиційних заліків (Гончаренко, 2020, с. 153). Гуманітарні дисципліни, які покликані формувати загальнолюдські цінності та навички міжособистісних відносин, поступово знищуються.

Етику й естетику дедалі частіше включають до інтегрованих курсів, як-от «Філософія» або «Культурологія», що призводить до розчинення цілісного гуманітарного змісту й неможливості глибокого опрацювання фундаментальних понять, без яких неможливе осмислення буття, краси, совісті, любові, відповідальності.

Скасування обов'язкових форм контролю знань із гуманітарних дисциплін під приводом розвантаження студентів призводить до формального ставлення до предметів, які потребують не просто механічного запам'ятовування, а внутрішнього переживання і морального залучення. Дисципліни, що мають формувати людяність, опиняються у статусі «необов'язкових».

В умовах скорочення фінансування університетів адміністрації змушені віддавати пріоритет спеціалізованим, «прикладним» дисциплінам, які, на думку роботодавців, є більш конвертованими на ринку праці. Гуманітарні науки, які не мають прямого економічного еквівалента, вважаються «непрофільними», другорядними. Така логіка веде до технократизації вищої освіти та втрати її духовної місії.

Задекларовані 25% вибіркового дисциплін, які нібито мають урахувати інтереси студентів, часто залишаються декларацією, а не реальним механізмом демократизації освіти. Курси з етики чи естетики або взагалі не потрапляють до переліку вибіркового, або подаються

в такому вигляді, який не відповідає глибокому гуманітарному змісту. Вибір студентів водночас імітується, а не підтримується.

У суспільній свідомості зростає запит на практичні, «прибуткові» знання. Це призводить до втрати розуміння гуманітарних наук як форм творення сенсу, цінностей, ідентичності. Університети дедалі менше формують особистість, і дедалі більше – навчають «користуватися інструментами». У результаті людина перестає бути метою освіти, а стає ресурсом або гвинтиком системи.

На жаль, гуманітарна спільнота часто не чинить належного опору цим тенденціям. Відсутність публічного дискурсу на захист етики, естетики й інших фундаментальних дисциплін підсилює їхню маргіналізацію. Це тиша – тяж форма втрати гуманістичного світогляду.

Втрата автономного статусу етики й естетики в системі вищої освіти – це не лише проблема академічного менеджменту, а загроза для культури, духовності, самої ідеї університету. Без цих дисциплін освіта перетворюється на інженерію навичок, позбавлену морального змісту й естетичного сенсу. А суспільство, що не навчає людей мислити про добро й красу, ризикує втратити людяність як свою основу.

Кожна війна залишає після себе не лише руїни міст, а й глибокі рани в людській душі. Відновлення будинків, інфраструктури, економіки – це питання ресурсів. Але відновлення довіри, гідності, співчуття, віри у справедливість – це питання світогляду. І саме тут гуманізм постає не як ідеологічна опція, а як екзистенційна необхідність для відродження українського суспільства.

Війна породжує страх, озлоблення, зневіру. Часто – апатію та моральне притуплення. Повернутися до життя – означає повернутися до цінностей. Гуманістичний світогляд, побудований на вірі в людину, у здатність до співпереживання, взаємопідтримки та свободи, є основою психологічного та морального відновлення. Саме він може протистояти тотальному цинізму, що лишається після травм війни.

Україна, яка бореться за свою свободу, потребує нового суспільного контракту, в основі якого – повага до людської особистості, її гідності, прав і свобод. Це неможливо без глибоко вкоріненого гуманістичного мислення, яке має формуватися в освіті, культурі, медіа, політиці.

Гуманізм – не лише філософія, а етичний механізм зшивання зруйнованої тканини довіри в суспільстві.

Висновки. Формування гуманістичного світогляду у процесі вивчення етико-естетичних, філософських, ширше, гуманітарних дисциплін має стати ядром післявоєнного оновлення. Це не означає відмову від технологій чи економічних інновацій. Це означає, що жодна технологія не може бути ціннішою за людину, а жодна реформа – ефективною без морального наповнення. Вища школа повинна готувати не просто фахівців, а морально зрілих громадян, здатних будувати спільноту співпраці, а не агресії.

Майбутнє України – це не лише про відбудову. Це також про пам'ять. Про вшанування жертв. Про мистецьке осмислення трагедії.

Про етичне ставлення до ворога. Про розуміння меж прощення. Усе це – глибоко гуманістичні теми, які мають бути присутніми у публічному дискурсі, освіті, філософії. «Здатність українського суспільства миттєво згуртуватися на захист своєї країни, своїх цінностей – яскраве свідчення могутньої сили духу українців. Людяність та сміливість стали чи не найважливішими факторами, що відрізняють наш народ від країни-агресора» (Андрущенко, 2022, с. 46).

Україна або буде гуманістичною, або залишиться зруйнованою в середині. Гуманізм – це не утопія, а відповідь на питання: як нам жити далі, щоб не повторити жахів минулого? Це шлях, що потребує духовної праці, моральної чесності, сміливості бути людьми навіть у світі, що втрачає людські риси.

Список використаних джерел:

Андрущенко, В. (2015). Філософія освіти XXI століття: у пошуках перспективи. *Філософія освіти*. 1 (3), 6–12. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2450>

Андрущенко, Т. (2022). Війна: духовно-естетичні та моральні цінності – утвердження чи перегляд. *Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності*. Київ, Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 45–48. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38247/Andrushchenko.pdf?sequence=1>

Гончаренко, К. (2020). Коли гуманітарій плакав, або Криза гуманітарної освіти в Україні: симптоми і шляхи лікування. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 26 (1), 142–161. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-9>

Етика: навчальний посібник для педагогів. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023, 510. URL: <http://www.npu-etestet.com.ua/etyka-navchalnyj-posibnyk-dlya-pedagogiv/#more-1674>

Естетика: навчальний посібник для педагогів. Київ: Вид. НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014, 594. URL: <http://www.npu-etestet.com.ua/pidruchnik-estetika/#more-128>

Линдіна, С., Кот, Н. (2024). Освіта і виховання в умовах війни: досвід і виклики для закладів вищої освіти (на прикладі Бердянського державного педагогічного університету). *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*, 92 (I (2)), 61–78. <https://doi.org/10.38014/osvita.2023.92.06>

Русаков, С. (2024). Роль та місце філософської освіти і науки в сучасному університеті. *V Академічні Читання пам'яті професора Г. І. Волинки: філософія, наука та освіта*. Львів – Торунь: Liha-Pres, 19–23. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-381-4-4>

Хамітов, Н., Крилова, С. (2023). Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. Київ: КНТ, 295.

Шульга, Т. (2017). Роль навчальної культурологічної практики у формуванні цілісного світогляду студентів. Рекомендовано до друку вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Протокол № 10 від 27 квітня 2017 р.), 27.

Khamitov, N. (2023). The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. *Meta-anthropology of history of 21st century*. Sofia: Kibea, 124.

References:

Andrushchenko, V. (2015). *Filosofia osvity XXI stolittia: u poshukakh perspektyvy* [Philosophy of education in the 21st century: In search of perspective]. *Filosofia osvity*. 1(3), 6–12. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2450> [in Ukrainian].

Andrushchenko, T. (2022). *Viina: dukhovno-estetychni ta moralni tsinnosti – utverdzhennia chy perehliad* [War: Spiritual-aesthetic and moral values – affirmation or revision]. In *Pisliavoiennyi svit: liudy, problemy, tsinnosti*. (pp. 45–48). Kyiv: NPU Publishing. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38247/Andrushchenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Honcharenko, K. (2020). Koly humanitarii plakav abo Kryza humanitarnoi osvity v Ukraini: symptomy i shliakhy likuvannia [When the humanist cried, or the crisis of humanities education in Ukraine: Symptoms and ways of recovery]. *Filosofia osvity*. 26 (1), 142–161. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-9> [in Ukrainian].

Etyka: navchalnyi posibnyk dlia pedahohiv [Ethics: A textbook for educators]. (2023). Kyiv: Publishing House of M. P. Drahomanov UDU. 510 p. Retrieved from: <http://www.npu-etestet.com.ua/etyka-navchalnyj-posibnyk-dlya-pedagogiv/#more-1674> [in Ukrainian].

Estetyka: navchalnyi posibnyk dlia pedahohiv [Aesthetics: A textbook for educators]. (2014). Kyiv: Publishing House of M. P. Drahomanov NPU. 594 p. Retrieved from: <http://www.npu-etestet.com.ua/pidruchnik-estetika/#more-128> [in Ukrainian].

Lyndina, Ye., & Kot, N. (2024). Osvita i vykhovannia v umovakh viiny: dosvid i vyklyky dlia zakladiv vyshchoi osvity (na prykladi Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu) [Education and upbringing in wartime: Experience and challenges for higher education institutions (case of Berdyansk State Pedagogical University)]. *Vyscha osvita Ukrainy u konteksti intehtatsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru*. 92 (1 (2)), 61–78. <https://doi.org/10.38014/osvita.2023.92.06> [in Ukrainian].

Rusakov, S. (2024). Rol ta mistse filosofskoi osvity i nauky v suchasnomu universyteti [The role and place of philosophical education and science in the modern university]. In *V akademichni chytannia pam'iaty profesora H. I. Volynky: filosofii, nauka ta osvita*. (pp. 19–23). Lviv – Torun: Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-381-4-4> [in Ukrainian].

Khamitov, N., & Krylova, S. (2023). Liudyna i kultura: slovnyk. Filosofska antropolohiia, filosofii kultury, kulturolohiia [Human and culture: A dictionary. Philosophical anthropology, philosophy of culture, cultural studies]. Kyiv: KNT. 295 p. [in Ukrainian].

Shulha, T. Yu. (2017). Rol navchalnoi kulturolohichnoi praktyky u formuvanni tsilisnoho svitohliadu studentiv [The role of educational cultural practice in shaping students' holistic worldview]. Recommended for publication by the Academic Council of M. P. Drahomanov National Pedagogical University (Protocol № 10 of April 27, 2017), 27 [in Ukrainian].

Khamitov, N. (2023). The War in Ukraine and the New Humanism: David versus Goliath. Meta-anthropology of history of 21st century. Sofia: Kibea. 124 p. [in English].

Дата надходження статті: 23.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Теліженко Людмила Вікторівна,
*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету
orcid.org/0000-0003-4558-513X
Scopus Author ID: 57304955900
Ltelizhenko@i.ua*

КОМЕМОРАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК ЧИННИК ГУМАНІТАРНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Дослідження присвячене аналізу моделі комеморації російсько-української війни як складного, багато-векторного процесу, що консолідує українське суспільство. За допомогою ідей і методів постнекласичної раціональності, зокрема уявлення про онтико-онтологічну сутність людини, показується, що структура комеморативної практики відображає складність самої людини як її суб'єкта.

Доводиться, що модель комеморації передбачає дві сторони взаємодії, матеріальну, об'єктивовану в культурних формах, та, визначену внутрішнім світом людини, духовну. Як дві сутнісні іпостасі, що постійно взаємодіють одна з одною, у будь-якій ситуації вони відображають складний, але єдиний у собі процес увічнення пам'яті про події війни та її героїв. З'єднанням теперішнього з минулим, індивідуального із загальним вони консолідують суспільство в усіх його площинах: на рівні окремої людини, сім'ї, суспільства, нації та всього людства.

Звертається увага на те, що жива пам'ять про минуле актуалізує насамперед всі рівні людини, усі її внутрішні сили (розумові, емоційні, вольові, творчі, інтуїтивні) та приводить до стану внутрішньої увідповідності як цілісності. Спираючись на емоційну прив'язаність, моральну відповідальність, визнання спільних цінностей, комеморація утворює «соціальний клей», що проникає в усі сфери життя суспільства та на колективному рівні робить його цілісним.

Показується, що комеморація російсько-української війни, яка ґрунтується на особливостях національної ідентичності, вносить у неї зміни та її розвиває, консолідуючи націю у складних для неї обставинах. Водночас комеморація забезпечує взаємодію нації з духовним полем усього людства в його теперішньому, минулому та навіть найближчому майбутньому.

Робиться висновок про те, що комеморація розвиває та водночас гармонізує кожну зі сторін людини й суспільства, стає їхніми спільними скріпами, зовнішніми і внутрішніми водночас, та перетворює їх на цілісність, у якій присутнім є весь світ, його енергія та сила.

Ключові слова: комеморація, російсько-українська війна, модель, людина, гуманітарна консолідація, суспільство.

Telizhenko Liudmyla,
*Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology,
Political Science and Socio-Cultural
Technologies Sumy State University
orcid.org/0000-0003-4558-513X
Scopus Author ID: 57304955900
Ltelizhenko@i.ua*

COMMEMORATION OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AS A FACTOR IN THE HUMANITARIAN CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY: A PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE

The study is devoted to analyzing the model of commemorating the Russian-Ukrainian war as a complex, multi-vector process that consolidates Ukrainian society. Using the ideas and methods of post-classical rationality, in particular the concept of the ontological essence of man, it is shown that the structure of commemorative practice reflects the complexity of man himself as its subject.

It turns out that the model of commemorating memory includes two interacting sides: the material, objectified in certain cultural forms, and the spiritual, determined by the inner world of a person. As two essential aspects that constantly interact with each other, they reflect a complex but unified process of perpetuating the memory of the events of the war and its heroes in any situation. By combining the present with the past, the individual with the collective, they consolidate society in all its dimensions: at the level of the individual, the family, society, the nation, and all of humanity.

It should be noted that living memory of the past primarily actualizes all levels of personality, all its internal forces (mental, emotional, volitional, creative, intuitive) and leads to a state of inner harmony as integrity. Based on emotional attachment, moral responsibility, and recognition of shared values, honoring memory forms a "social glue" that permeates all spheres of society and makes it whole on a collective level.

It appears that the commemoration of the Russian-Ukrainian war, which is based on the peculiarities of national identity, brings changes to it and develops it, consolidating the nation in difficult circumstances. At the same time, commemoration ensures the interaction of the nation with the spiritual field of all humanity in its present, past, and even the near future.

It is concluded that commemoration develops and harmonizes each aspect of the individual and society, becoming their common bond, both external and internal, and transforming them into a whole in which the entire world, its energy, and its power are present.

Key words: commemoration, Russian-Ukrainian war, model, human, humanitarian consolidation, society.

Вступ. В умовах російсько-української війни проблема гуманітарної консолідації українського суспільства набуває особливої актуальності. Як процес об'єднання великої кількості людей, різних соціальних, етнічних, релігійних і культурних груп у межах одного суспільства на основі спільних гуманітарних цінностей, ідеалів, моральних принципів та культури, які у складному соціальному розмаїтті утворюють внутрішні зв'язки, що з'єднують суспільство, надаючи йому ознак цілісності, гуманітарна консолідація нині стає умовою можливості подальшого існування українського народу та його держави. Адже консолідація – це ще й «центральный чинник ефективності будь-якої соціальної дії, що потребує колективного розуму чи колективної наснаги, не говорячи вже про ту чи іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без задіяння цього феномену» (Степико, 2011, с. 100).

Тож, якщо наша мета – «перемога, яка включає в себе збереження незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також гарантування безпеки та добробуту української нації», то вона потребує усвідомленого об'єднання суспільства на рівні кожної людини, кожного українця, усього суспільства

загалом і їх цілеспрямованої дії-відповіді на виклики сучасної війни (Укрінформ, 2022). Адже гуманітарна консолідація самою своєю сутністю укорінена в людині, з неї починається, стосуючись її гідності, усвідомлення людяності, взаємоповаги, людського духу, ідентичності, а також таких спільних з іншими людьми цінностей, як свобода, справедливість, солідарність, права людини тощо.

У ситуації війни особливим і водночас цілком зрозумілим чинником гуманітарної консолідації українського суспільства як вмотивованої єдності великої кількості людей є комеморація, увічнення пам'яті про героїв, значущі події, місця слави тощо. Як уважає автор поняття П'єр Нора, деякі місця, предмети або події стають символами колективної пам'яті, що асоціюється із цінностями та спогадами окремої групи людей (Нора, 2014). Як свідомий акт увічнення минулого через створення «місць пам'яті» або «території пам'яті», які зберігають та передають історичний досвід, комеморація, на думку П'єра Нора, є складним процесом, що реалізується в сьогоdnішньому дні, але водночас постійно зверненим у вчорашній день, події та герої якого близькі та зрозумілі кожному сучаснику (Нора, 2014). За логікою дослідника,

комемо́рація російсько-української війни, яка з'єднує сьогоднішнє з минулим, окремих героїв з усім суспільством, стає потужним чинником консолідації українського суспільства, перемоги та подальшого розвитку нашої країни.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати модель комемо́рації російсько-української війни як складного, багатовекторного процесу, здатного в умовах сьогоднішнього виконувати функцію значущого чинника консолідації українського суспільства. З огляду на це першочергове **завдання** дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати складники цього динамічного процесу, його вплив на людину й суспільство як цілісність, зовнішні і внутрішні скріпи якої вибудовані вшануванням пам'яті про події та героїв війни.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Теоретичною базою дослідження моделі комемо́рації російсько-української війни є ідеї постнекласичної раціональності. Для даного дослідження їхня ефективність зумовлена тим, що, на відміну від попередніх типів наукової раціональності, постнекласика не розриває і не протиставляє людину й світ, а розглядає їх у початковій і нерозривній динамічній єдності як цілісності, невід'ємним діяльним компонентом якої є людина. Характер активності людини, узгодженість її дій визначають стан усієї людиносвітової цілісності, усіх її рівнів, у які вона включена, та її самої, не менш складної, як і світ. Це дозволяє аналізувати людину та будь-яку її практику, комеморативну також, як проявлену й не проявлену, онтичну і онтологічну водночас, дуально виражена динамічна сутність якої потребує постійної та одночасної гармонізації зв'язків і відношень як у собі, так і з навколишнім світом, як за горизонталлю, так і за вертикаллю, з урахуванням особливостей кожної зі сторін.

У контексті комемо́рації як увічнення пам'яті про героїв, їхні вчинки, місця і події, це зміщує фокус уваги на закономірності розвитку дуально вираженої складності та гармонізації процесів у ній як цілісності, де пам'ять виконує роль внутрішнього «клею», що з'єднує та гармонізує сторони й процеси. Покликана не тільки увічнити пам'ять про героїв, які загинули під час війни, пов'язані з їхніми іменами та прикладами мужності місцями й подіями, а і встановити усвідомлювану духовну єдність

усіх живих і небайдужих до них українців, комемо́рація із цієї позиції набуває значення чинника формування людини й суспільства як цілісності.

Тож, з огляду на складність людини та суспільства не тільки у структурному, а й у діяльному відношенні, що не охоплюється в жодній одномірній площині, постає необхідність теоретичної побудови антропологічної у своїй сутності моделі комемо́рації, динамічна структура якої найбільш повно відображає як складно організовану сутність людини, так і пов'язаної з пам'яттю комеморативної практики.

Водночас модель у дослідженні розуміється як умовно подана система або аналог фрагмента реальності, який може замінити об'єкт-оригінал, у даному разі безпосередньо пов'язану з людиною та суспільством як колективом людей комемо́рацію (Штофф, 1966). Відповідно, основним методом дослідження комемо́рації є філософське моделювання, яке передбачає осмислення вкорінених в онтико-онтологічній сутності людини як суб'єкта комеморативної практики зовнішніх і внутрішніх процесів, її зв'язків і відношень з усіма середовищами водночас (соціальним, культурним, духовним тощо), шляхом побудови теоретичної моделі.

У контексті дослідження комемо́рації метод моделювання використовувався в роботах П. Нора (Нора, 2014; Nora, 2008). Зокрема ним була створена аналітична модель «місць пам'яті» для вивчення процесу конструювання національної ідентичності через символічні об'єкти, події та поняття. Модель розуміння різних рівнів і форм колективної пам'яті в суспільстві розроблена в дослідженнях німецьких учених А. Ассман і Я. Ассман (Assmann, 2018; Assmann, 2007). Модель динаміки сучасної комемо́рації, її схильність до постійного перегляду та дебатів описана в роботі Д. Леві та Н. Шнайдера (Levy, & Sznaider, 2002). Політична динаміка комемо́рації, взаємодія різних версій минулого, «війни пам'яті» розглянуті в дослідженнях Д. Оліка (Olick, 2007). Філософсько-антропологічне моделювання гіпернормалізованої комеморативної практики радянських ритуалів подане в дослідженні О. Юрчака (Yurchak, 2006). Модель комемо́рації російсько-української війни з різних поглядів нині досліджується в роботах Т. Ковальнової і А. Оропай

(Ковальова, & Оропай, 2025), І. Орлевич (Орлевич, 2024), О. Таран (Таран, 2023), Н. Кривди (Кривда, 2018), А. Киридон (Киридон, 2020).

Результати. Під час проведення аналізу комеморації російсько-української війни дослідники досить часто зосереджують увагу на матеріально вираженій компоненті колективної пам'яті, пов'язують її з необхідністю встановлення пам'ятників, відкриття меморіальних комплексів, музеїв, тобто конкретних матеріальних об'єктів, які стверджують уявлення про значення та цінність для суспільства зафіксованих у них подій, місць, постатей тощо (Довгополова, 2023). Як «меморіальний проєкт» чи комеморативна практика таке бачення комеморації водночас пов'язується і зі спогадами людини, її емоціями, відчуттям сакральності, здійсненням ритуалів тощо. Це відповідає поняттю комеморації, яка, за визначенням Кембриджського словника, є «чимось, що зроблено, щоб офіційно пам'ятати та вшановувати людину чи подію» (Commemoration. Cambridge Dictionary, 2025). Та все ж така позиція щодо осмислення комеморації, зокрема й російсько-української війни, не охоплює всі її сторони, а тому є такою, що не відображає ні єдиної сутності комеморативної практики, ні сутності самої людини, яка її формує та водночас реалізує. Щодо цього А. Киридон зауважує, що комеморація з її колективним, публічним та інституційним характером апелює не стільки до раціонального, знаннєвого, скільки до емоційно-чуттєвих начал людської особистості, через що її важливою рисою є емоційна заангажованість учасників до меморіального дійства (Киридон, 2020, с. 11).

Більш широко комеморація представлена в дослідженнях П. Нора, де значна увага приділяється глибинній основі її єдиної сутності (Нора, 2014; Nora, 2008). У проведенні аналізу місць або «територій пам'яті» як її об'єктизованих форм П. Нора наполягав на тому, що комеморація – це завжди складний і тривалий у часі процес, пов'язаний з пам'яттю як емоційним переживанням реального чи уявного спогаду, а також створення об'єктів, які є символом цього минулого та подій у ньому (Нора, 2014). Але, що важливо, як впливає з робіт П. Нора, пам'ять не зводиться суто до об'єктизованих форм, а є лише одним із її проявів, що дозволяє їй виконувати цілу низку

функцій, зокрема, конструювати колективну ідентичність як живе відчуття належності, створювати символічні форми пам'яті та з ними пов'язані ритуали, бути інструментом політики та водночас місцем поєднання особистої пам'яті окремої людини з національною тощо. Узагальнюючи це, П. Нора дійшов висновку, що місця пам'яті «є місцями у трьох смислах слова – матеріальному, символічному й функціональному <...> Навіть місце, зовні цілком матеріальне, як, наприклад, архівне сховище, не є місцем пам'яті, якщо уява не наділить його символічною аурую. <...> Три аспекти завжди співіснують» (Nora, 2008, с. 12).

Можна стверджувати, що таким чином подана в дослідженнях П. Нора модель комеморації поєднує дві її досить чітко окреслені сторони, проявлену і не проявлену, матеріальну і духовну, властиві також кожній людині та будь-якій її практиці. Як дві сутнісні іпостасі, що постійно взаємодіють одна з одною, у будь-якій ситуації та часі, вони відображають складний, але єдиний у собі процес увічнення пам'яті про події війни та її героїв. З'єднанням теперішнього з минулим, індивідуального із загальним вони консолідують суспільство в усіх його площинах: на рівні окремої людини, сім'ї, суспільства, нації.

У такій моделі комеморації процеси одночасно відбуваються як у самоорганізації особистості, так і в суспільній консолідації.

Перебуваючи під впливом зовнішніх умов, які з погляду постнекласичної раціональності є продовженням людини, її онтичною стороною, зовнішнім світом, у якому вона є автономною, людина постійно змінює та формує і свій внутрішній, онтологічний світ, у якому вона як Я-буття виявляється єдиною з Усе-Буттям. Отже, переживаючи жахіття війни, біль втрат, водночас розуміючи значущість самопожертви героїв заради майбутнього, життя і свободи інших, людина відчуває вдячність героям і особистий «борг (перед ними), який неможливо виплатити» (П. Рікер), але який спонукає її до пам'яті про них як активної дії. Водночас сприймає їхній героїзм як зразок поведінки, гідний наслідування, вона ідентифікує себе з ними та формує внутрішній життєвий простір, у якому вже поза часом виявляється єдиною з тими, хто пішов її захищати й не повернувся.

У такій ситуації відбувається і моральне самовизначення особистості. Осмислюючи власне місце в цих подіях, відчуваючи свою належність до народу та всієї нації, яка бореться за свободу, людина формує свою внутрішню позицію щодо добра і зла, справедливості, відповідальності, гідності, чітко розуміє принципи та цінності, які мають визначати її стосунки з людьми. Тому навіть якщо її позиція боротися з ворогом чи деяким чином допомагати співвітчизникам у ситуації війни йде врозріз з очікуваннями друзів чи сім'ї, упевнена у правильності своїх рішень, вона здатна демонструвати не тільки моральну визначеність, а й моральну стійкість.

Інакше кажучи, жива пам'ять «консолідує» саму цілісність людини, розвиває кожну з її сторін, онтичну і онтологічну, та водночас гармонізує їх, стає їх внутрішніми і зовнішніми скріпами. Адже індивідуальна пам'ять про минуле актуалізує всі рівні людини, усі її внутрішні сили (розумові, емоційні, вольові, творчі, інтуїтивні) та приводить до стану внутрішньої увідповідненості як цілісності. У зв'язку із цим П. Рікер пам'ять, у якій минуле безперервно зчіплюється з теперішнім, уважав цілісною, або істинною, пам'яттю (Ricoeur, 2000). Саме вона спричиняє внутрішню рефлексію, емоційне зростання, творення нових життєвих смислів, цінування самого життя.

Та, що не менш важливо, цілісна пам'ять потребує конкретних дій, звернених у зовнішній світ, для вшанування героїв в об'єктивованих формах і ритуалах. Досить часто це відбувається як вимога індивідуальної пам'яті або пам'яті сім'ї, друзів, родичів чи колективу. Так, ще на початку війни на звільнених територіях люди самостійно облаштовували місця загибелі захисників, ставили пам'ятники, приносили квіти, прапори, формували таким чином свою групову ідентичність. Такі місця не є спонтанною пам'яттю, вони «крайня форма, в якій існує комеморативна свідомість», те, що підтримує за допомогою мистецтва й волі спільноту, глибоко залучену у процес трансформації та оновлення, яка за своєю природою цінує нове вище за старе, майбутнє вище минулого (Nora, 2008). Для українців такі місця пам'яті, що нагадують їм про спільне героїчне вчорашнє, що твориться сьогодні, є місцями їхньої згуртованості, однастайності, національної та духовної

єдності, віри у своє майбутнє та майбутнє людства. Ґрунтуючись на емоційній прив'язаності, моральній відповідальності, визнанні спільних цінностей, вони утворюють «соціальний клей», що проникає в усі сфери життя суспільства та вже на колективному рівні робить його цілісним. Об'єктивована та закріплена в культурному полі суспільства індивідуальна та групові пам'ять про події цієї війни проникає в колективну пам'ять українців як спільну, яка вже поза часом і простором об'єднує їх, робить близькими, зрозумілими один одному.

Спираючись на особливості національної ідентичності, зокрема героїзм, любов до рідної землі, прагнення до свободи, уміння об'єднуватися у складні часи та проявляти силу й мужність, українці вносять зміни й у національну ідентичність, яка як своєрідна «збірка пам'яті» (В. Липинський), що формує спільні цінності, моделі поведінки, емоційні зв'язки, об'єднує та консолідує націю в її конкретних історичних обставинах.

Як доводив П. Рікер, взаємодія між живою пам'яттю індивідуальних особистостей і публічною пам'яттю спільноти, до якої ми належимо, є її атрибутивною властивістю, яка дозволяє вибудовувати стосунки між людьми як близькими (Ricoeur, 2000). І неважливо, на якій відстані один від одного чи в яких часових модальностях вони перебувають. Близькість у відносинах дозволяє сприймати інших як своїх, покладатися на них і водночас бути надійними для них у будь-якій ситуації (Ricoeur, 2000). Така близькість особливо важлива в умовах війни, оскільки означає позачасову усвідомлену спільність людей, соціальних груп, інституцій і всього суспільства загалом у протистоянні ворогу, їхню силу та здатність рухатися до спільної мети. За її наявності індивідуальна та групові пам'ять про війну перестає бути розрізненим набором ізольованих спогадів і стає колективною, втіленою в систему спільних знаків, значень, цінностей, доступну для інтерпретації та переживання всіма членами суспільства. Як зазначав П. Рікер, цей процес є значним для формування «я» через «ми»: публічна пам'ять спільноти надає індивідуальним спогадам соціального визнання та легітимності, водночас індивідуальні свідчення наповнюють колективну пам'ять емоційною аутентичністю та конкретикою (Ricoeur, 2000).

Це означає, що особиста скорбота родича загиблого героя, тривога мешканців прифронтового міста чи гнів постраждалого від обстрілу стають елементами спільного прагнення до боротьби та стійкості.

Та все ж консолідація під впливом комеморації не обмежується суспільним, колективним чи навіть національним рівнем. Як пише Н. Хамітов, «консолідація означає щось більше, ніж інтеграція», далі акцентує увагу на гуманітарному єднанні, що розвиває людяне в людині, та «концепті ноосферної цивілізації, який може стати досить конструктивним для осмислення процесів усесвітньої консолідації не лише в сучасній Україні, а в будь-якій країні світу» (Хамітов, 2017, с. 236). З онтико-онтологічного погляду складність людини, її взаємозв'язок з усім людством і світом у дискретно-континуальних координатах простору й часу передбачає ще один зріз консолідуючої ролі комеморації, на більш глибокому рівні, загальний. Мається на увазі, що «суспільство через комеморацію формує інформаційне середовище, яке, з одного боку, його об'єднує як націю, колектив людей поза будь-якими часовими межами. З іншого боку, утворює середовище, яке забезпечує взаємодію вже нації, що таким чином творить себе й своє колективне майбутнє, з духовним полем усього людства в його теперішньому, минулому

та навіть найближчому майбутньому» (Теліженко, 2024, с. 146). Адже цінності та смисли, ідеали добра та людяності, які ціною власного життя захищають герої, щоби не дати їм бути знеціненими, зруйнованими та зневаженими, близькі та зрозумілі кожній людині як громадянину Всесвіту безвідносно до національної належності, часу та простору.

Висновки. Отже, комеморація російсько-української війни, з'єднуючи сьогодення з минулим навколо пам'яті про героїв і пов'язаних з їхніми іменами місцями й подіями, є багатовекторним процесом, спрямованим на консолідацію українського суспільства відразу на декількох рівнях: особистісному, груповому, колективному, національному та загальному. Комеморація відображає онтико-онтологічну сутність людини як суб'єкта практики, структурно передбачає дві сторони взаємодії, матеріальну, об'єктивовану в культурних формах, та, визначену внутрішнім світом людини, духовну. Пов'язана з болючою для сучасників пам'яттю про війну, що прагне до своєї актуалізації у практичних діях, комеморація розвиває та водночас гармонізує кожну зі сторін людини й суспільства, стає їхніми спільними скріпами, зовнішніми і внутрішніми водночас, та перетворює їх на цілісність, у якій присутнім є весь світ, його енергія та сила.

Список використаних джерел:

- Довгополова, О. (2023). Комеморація війни: питання стратегії і тактики. URL: <https://uamoderna.com/blog/10233/>.
- Киридон, А. (2020). Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять*, 1 (42). 7–19.
- Ковальова, Т., Оропай, А. (2025). Комеморація російсько-української війни у відеорекламі. *Інтегровані комунікації*, 1 (19). 206–211. <https://doi.org/10.28925/2524-2652.2025.126>.
- Кривда, Н. (2018). Конструювання української ідентичності: виклики комеморації. *Українські культурологічні студії*, 2. 15–20.
- Мета України у війні з Росією – перемога для збереження нації. *Укрінформ*. URL: <https://surl.lu/wfwkxh>.
- Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять*. Київ: КЛІО.
- Орлевич, І. (2024). Герої російсько-української війни в колективній пам'яті. *Концептуалізація пам'ятіного дискурсу в умовах російсько-української війни. Аналітична записка*. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Степико, М. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування*. Монографія. Київ: НІСД.
- Таран, О. (2023). Громадянські практики вшанування загиблих – нові форми міської комеморації в умовах російсько-української війни. *Народна творчість та етнологія*, 1 (397). 36–47. <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.036>.
- Теліженко, Л. (2024). Комеморація російсько-української війни та її вплив на формування національної ідентичності: трансдисциплінарний підхід. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 49. 144–149. <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.25>.
- Хамітов, Н. (2017). Творення людяності як головна мета суспільної консолідації в Україні. *XIV Всеукраїнська науково-практична конференція «Людяність творчості як творчість людяності»*. Київ: Інтерсервіс. 235–238. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/>.

- Штофф, В. (1966). *Моделивання і філософія*. URL: <https://ibib.ltd.ua/modelirovanie-filosofiya.html>.
- Assmann, A. (2018). *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C. H. Beck.
- Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C. H. Beck.
- Commemoration. Cambridge Dictionary. (2025). URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/commemoration>.
- Levy, D., Sznajder, N. (2002). Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory*, 5 (1). 87–106.
- Nora, P. (2008). *Pierre Nora en Les lieux de mémoire*. Paris: TRILCE.
- Olick, J. K. (2007). *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York.
- Ricoeur, P. (2000). *La memoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Seuil, L'ordre philosophique.
- Yurchak, A. (2006). *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.

References:

- Dovhopolova, O. (2023). Komemoratsiia viiny: pytannia stratehii i taktyky [War commemoration: a question of strategy and tactics]. URL: <https://uamoderna.com/blog/10233/>. [in Ukrainian].
- Kyrydon, A. M. (2020). Potentsial komemoratyvnykh praktyk u konstruiuvanni natsionalnoi identychnosti: kontseptualizatsiia problemy [The potential of commemorative practices in constructing national identity: conceptualizing the problem]. *Istorychna pamiat*, 1 (42). 7–19 [in Ukrainian].
- Kovalova, T., & Oropai, A. (2025). Komemoratsiia rosiisko-ukrainskoi viiny u videoreklami [Commemoration of the Russian-Ukrainian War in a Video Advertisement]. *Intehrovani komunikatsii*, 1 (19). 206–211. <https://doi.org/10.28925/2524-2652.2025.126> [in Ukrainian].
- Kryvda, N. Yu. (2018). Konstruiuvannya ukrainskoi identychnosti: vyklyky komemoratsii [Constructing Ukrainian Identity: Challenges of Commemoration]. *Ukrainski kulturolohichni studii*, 2. 15–20 [in Ukrainian].
- Meta Ukrainy u viini z rosiieiu – peremoha dlia zberezhenia natsii [The goal of Ukraine in the fight against Russia is to save the nation]. *Ukrinform*. URL: <https://surl.lu/wfwkwx> [in Ukrainian].
- Nora, P. (2014). Teperishnie, natsiia, pamiat [The present, the nation, memory]. Kyiv: KLIO [in Ukrainian].
- Orlevych, I. (2024). Heroi rosiisko-ukrainskoi viiny v kolektyvni pamiati [Heroes of the Russian-Ukrainian War in Collective Memory]. *Kontseptualizatsiia pamiatiinoho dyskursu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. Analitychna zapyska*. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
- Stepyko, M. T. (2011). Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation]. Monohrafiia. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Taran, O. (2023). Hromadianski praktyky vshanuvannia zahybykh – novi formy miskoi komemoratsii v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Civic practices of honoring the dead – new forms of urban commemoration in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 1 (397). 36–47. <https://doi.org/10.15407/nte2023.01.036> [in Ukrainian].
- Telizhenko, L. V. (2024). Komemoratsiia rosiisko-ukrainskoi viiny ta yii vplyv na formuvannia natsionalnoi identychnosti: transdystsyplinaryni pidkhid [Commemoration of the Russian-Ukrainian war and its influence on the formation of national identity: a transdisciplinary approach]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 49. 144–149. <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.25> [in Ukrainian].
- Khamitov, N. V. (2017). Tvorennia liudianosti yak holovna meta suspilnoi konsolidatsii v Ukraini [Creating humanity as the main goal of social consolidation in Ukraine]. *XIV Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Liudianist tvorchosti yak tvorchist liudianosti"*. Kyiv: Interservis. 235–238. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/> [in Ukrainian].
- Shtoff, V. A. (1966). Modeliuvannya i filosofii [Modeling and philosophy]. URL: <https://ibib.ltd.ua/modelirovanie-filosofiya.html> [in Ukrainian].
- Assmann, A. (2018). *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C. H. Beck [in German].
- Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C. H. Beck [in German].
- Commemoration. Cambridge Dictionary. (2025). URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/commemoration> [in English].
- Levy, D., Sznajder, N. (2002). Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory. *European Journal of Social Theory*, 5 (1). 87–106 [in English].

- Nora, P. (2008). Pierre Nora en Les lieux de mémoire. Paris: TRILCE [in French].
- Olick, J. K. (2007). The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility. New York [in English].
- Ricoeur, R. (2000). La memoire, lhistoire, loubli. Paris: Seuil, Lordre philosophique [in French].
- Yurchak, A. (2006). Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation. Princeton: Princeton University Press [in English].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Фіалко Наталія Анатоліївна,
*кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету фізичного виховання і спорту України
orcid.org/0000-0003-2010-1071
fialo4ka.tasha@gmail.com*

ЛЕГІТИМАЦІЯ ЧЕРЕЗ ОСВІТУ: ФІЛОСОФІЯ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ГРОМАДЯН

У статті розглянуто, як освіта формує тісний взаємозв'язок між мотивацією та легітимацією в поведінці людей. На прикладі демократичної легітимації продемонстровано, що демократичний досвід освіти прищеплює учням і студентам демократичні цінності, які мотивують їх як до навчання, так і до їхньої відповідальної поведінки як громадян у майбутньому. Демократичні практики в освіті розглянуто як джерело мотивації до демократичної поведінки – на противагу авторитарним і тоталітарним практикам. Здійснено розгляд основних характеристик мотивації в освіті – на основі огляду відповідних зарубіжних наукових досліджень. Підведено філософську основу під розрізнення типологій мотивації поведінки в освіті й типологій теорій мотивації: здійснено наголос на пріоритетності практичних настанов над абстрактними теоріями мотивації у виборі способів мотивації студентів до навчання. Виявлено взаємозалежність мотивації педагогів до викладання і їхніх учнів до навчання. Турбота про інших учасників освітнього процесу визначена як такий мотиваційний чинник, який не лише не може бути замінений штучним інтелектом, але й допомагає краще подолати виклики впровадження штучного інтелекту в освіту, які можуть знижувати у студентів мотивацію до навчання, а в педагогів – мотивацію до викладання. Легітимація вищої освіти як серед учасників освітнього процесу, так і в суспільстві загалом має базуватися на здатності сучасної освіти успішно адаптуватися до впровадження штучного інтелекту в освіту. Сучасна освіта для цього має посилити в собі інженерний і технічний складники, однак ключові завдання вищої освіти, зумовлені адаптацією до виклику, який штучний інтелект кидає сучасному суспільству, пов'язані все ж з гуманітарним складником освіти.

Ключові слова: легітимація освіти, мотивація до навчання, демократичні практики, типи мотивації в освіті, турбота, ШІ.

Fialko Nataliia,
*Candidate of Philosophical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
National University of Physical Education and Sport of Ukraine
orcid.org/0000-0003-2010-1071
fialo4ka.tasha@gmail.com*

LEGITIMATION THROUGH EDUCATION: PHILOSOPHY OF FORMING THE MOTIVATIONAL SPHERE OF FUTURE CITIZENS

The article examines how education forms a close relationship between motivation and legitimation in people's behavior. Using the example of democratic legitimation, it is demonstrated that the democratic experience of education instills democratic values in pupils and students that motivate them both to study and to their responsible behavior as citizens in the future. Democratic practices in education are considered as a source of motivation for democratic behavior – as opposed to authoritarian and totalitarian practices. The main characteristics of motivation in education are considered – based on a review of relevant foreign scientific research. The philosophical basis for distinguishing typologies of motivation for behavior in education and typologies of motivation theories is outlined: the emphasis is placed on the priority of practical guidelines over abstract theories of motivation when choosing ways to motivate

students to study. The interdependence of teachers' motivation for teaching and their students' motivation for studying is revealed. Caring for other participants in the educational process is defined as a motivational factor that not only cannot be replaced by AI, but also helps to better overcome the challenges of implementing AI in education, which can reduce students' motivation to learn, and teachers' motivation to teach. The legitimacy of higher education both among the participants in the educational process and in society as a whole should be based on the ability of modern education to successfully adapt to the implementation of AI in education. To do this, modern education should strengthen its engineering and technical components, however, the key tasks for higher education related to adapting to the challenge that AI poses to modern society are still related to the humanitarian component of education.

Key words: legitimization of education, motivation to learn, democratic practices, types of motivation in education, care, AI.

Вступ. Свого часу Джон Дьюї сформулював класичні тези щодо того, як демократичні цінності мають прищеплюватися через освіту, а на основі такого демократичного навчання згодом суспільство отримає наступні покоління переконаних носіїв демократичних цінностей (Дьюї, 2003а). Проте не менш важливою роботою Дж. Дьюї, яка прояснює, що ж саме відбувається в освіті, коли через неї прагнуть прищепити учням визначені цінності, є та, що присвячена темі досвіду (Дьюї, 2003б). Річ у тому, що демократичні цінності не є готовими деревцями, які лише саджають у молодий ґрунт – освіта є тим простором, у якому якраз і формують той демократичний ґрунт, на якому будуть виростати ще багато років нові саджанці, тобто нові цінності, причому вже без прямої допомоги вчителя чи якогось іншого педагога. І ось ці цінності, які виникають в освіті або потім на основі цієї освіти, якраз і можуть бути демократичними, якщо досвід був демократичним. Але цінності майбутніх громадян можуть сформуватися і авторитарними, і тоталітарними – якщо досвід освіти був авторитарним або навіть з елементами тоталітаризму, як це зображено, наприклад, у романі Мюріел Спарк «Міс Джин Броді у розквіті» (Spark, 1961). Освіта є тією лабораторією, де демократичні цінності можуть виникати, за умови культивування в ній демократичних практик, які мають підтримувати всі учасники освітнього процесу – не лише вчителі, але й самі учні, їхні батьки, адміністрація школи й усі інші, хто прямо чи побіжно має стосунок до освіти.

Метою статті є розгляд сучасних досліджень мотивації в освіті як взаємопов'язаних із завданнями легітимації освіти, в освіті й через освіту.

Демократичні практики в освіті як джерело мотивації. Слушність цього твердження яскраво унаочнює протиставлення

демократичної освіти освіті тоталітарній, що можна простежити, наприклад, на їх протиставленні щодо ситуації з автономією університету (Бойченко, & Бойченко, 2025). Чи не найбільш яскраво це протистояння проступило в заочній полеміці Мартина Гайдегера та Карла Ясперса щодо призначення сучасного університету. М. Гайдегер закликав до введення в університетах системи вождізму й пропонував вигнати академічну свободу з університетів: «Багато-оспівану «академічну свободу» з німецького університету вилучено; бо ця свобода була несправжньою, лише заперечувальною. Вона означала переважно нестурбованість, довільність намірів і нахилів, незв'язаність у дії та бездіяльності» (Heidegger, 1983, p. 15). Натомість К. Ясперс якраз усіляко захищав і обґрунтовував академічну свободу в університетах і доводив, що її когерентність з демократичними цінностями лише покращить якість навчання студентів: «<...> найкращий дослідник – це водночас єдиний добрий учитель. Лише він дає студентові змогу торкнутися власного процесу пізнання, а через нього – духу наук. Він сам – живе втілення науки, і у спілкуванні з ним наука, як вона існує споконвіку, матеріалізується. Такі ж імпульси він породжує і в учнях. Лише той, хто досліджує сам, може по-справжньому навчати» (Ясперс, 2002, с. 118).

Докладно небезпеки тоталітарної освіти, її філософські підвалини та її жахливі наслідки проаналізувала Марія Култаєва (Култаєва, 2018). Ідеологічно протиставлення демократичної освіти тоталітарній досить повно представлено в цьому аналізі й інших публікаціях у розрізі політичної філософії. Однак найкращою критикою тоталітарної освіти буде виявлення конкретних переваг демократичної освіти – до того ж переваг не лише й не стільки політичних, скільки власне освітніх. Окрім того, і для філософії освіти це навіть більш важливо,

утвердження демократичних практик в освіті потребує більш докладного й контекстуального аналізу.

Класифікація типів мотивації в навчанні.

Американська дослідниця Клер Чатер проаналізувала основні підходи до мотивації в навчанні (Chuter, 2020). Цей підхід переносить увагу з теорій навчання, які оцінюють мотивацію до навчання під інструментальним кутом зору, на самі чинники мотивації як вони є в освіті – без неминучого їх викривлення з боку того чи іншого прагматичного погляду. Підхід К. Чатер відкриває більше можливостей оцінити розмаїття мотивацій як різний матеріал, який можна згодом використати в легітимації освіти.

Кожна теорія навчання по-своєму тенденційно, тобто під своїм кутом, оцінює всю мотиваційну сферу як підпорядковану одному важливому мотиваційному чиннику, який вона приймає як визначальний і «наполягає» саме на його опрацюванні для досягнення педагогічного результату. Тому аналіз мотивації під кутом зору теорій навчання подає низку конкуруючих підходів, кожен із яких претендує на істинність і критикує всі інші. Так, у праці німецького дослідника Детлефа Урхане та нідерландської вченої Лізет Війня знаходимо такий перелік теорій мотивації в освіті: теорія очікуваної цінності, соціально-когнітивна теорія, теорія самовизначення, теорія інтересу, теорія досягнення мети, теорія атрибуції (Urhanne, & Wijnia, 2023). Нерідко за кожною із цих теорій стоїть інша наука (політологія, економіка, соціологія, соціальна епістемологія та інші) або інша сукупність наукових теорій, яка утворює особливий міждисциплінарний блок, тому кожна з них тягне тему мотивації у свій бік – як у байці про лебедя, щуку й рака: а в результаті так і незрозуміло, що саме відбувається з мотивацією в освіті, як правильно педагогу за неї взятися. На цьому фоні підхід Клер Чатер може видатися дещо простим, але він чесно облікує всі мотивації, а не теорії мотивацій.

К. Чатер спочатку також розрізняє основні теорії мотивації: теорію зовнішньої і внутрішньої мотивації, теорію досягнення мети, теорію очікуваної цінності й теорію потоку. Остання дещо незвична, тому наводимо її пояснення: «Потік описується як психологічний стан, за якого людина має суто внутрішню мотивацію та приглушене відчуття часу. Студенти

відчують потік під час виконання завдань, орієнтованих на майстерність. Цей стан супроводжується зменшенням самосвідомості та почуттів» (Chuter, 2020). Справді, деякий час було у тренді прагнути досягати відчуття перебування в потоці, коли все мало би виходити правильно ніби «само собою»: як кажуть архітектори, варто під час створення проєкту досягати такого занурення в його модель, коли під час її накреслення на папері «рука сама веде». На практиці ж, як слушно зауважує К. Чатер, природу доповнює виховання, хоча спочатку здається, що вони борються – “nature versus nurture”.

На практиці важливо розуміти, що дає мотивація. К. Чатер звертає увагу на такі основні бонуси мотивації: вона посилює креативність і критичне мислення, розвиває стійкість і впевненість у собі, а також спонукає діяти. Для посилення мотивації варто постійно практикувати налаштування на зростання, заохочувати себе до вищої ефективності, нормалізувати боротьбу за успіх, коли завдання складне й заплутане, і навпаки – мінімізувати змагальність, коли можливе лише одне правильне рішення, формувати перед студентами посильні виклики, які спонукатимуть їх до самовдосконалення, створювати зручний освітній простір, уникати зовнішніх щодо освіти матеріальних винагород, усвідомлювати перешкоди, але не застрягати на них (Chuter, 2020). Усі ці поради виявляються набагато більш корисними, ніж розлогі й відсторонені від безпосереднього процесу навчання теоретичні аргументи. Якщо вже класифікувати мотивацію, то краще за такими практичними підказками.

Дослідження албанських учених Еск'я Веро й Еді Пука деякою мірою сполучає кращі сторони підходу Клер Чатер, з одного боку, та Детлефа Урхане та Лізет Війня, з іншого: вони аналізують окремо мотивацію вчителя, окремо мотивацію студентів, а далі роблять класичний огляд основних теорій мотивації як спробу сполучити мотивацію вчителя та учнів. Самі вони пропонують розглядати мотивацію на основі організаційного підходу: «Мотивація – це причина та спосіб, за допомогою якого організація змушує людей діяти визначеним чином. Потреби у стимулах можна розглядати як спроби врахування компетентності. Радше це описує комбінацію, яка формує окремі аспекти

поведінки» (Vero, & Puka, 2017, p. 823). Вони пропонують розрізняти типи мотивації залежно від того, розглядають її як мету чи як результат.

На допомогу філософії освіти для з'ясування того, як працює мотивація в освіті, приходять представники конкретних наук, наприклад психологи. Так, норвезькі психологи Маріус Оле Йогансен, Сігрунн Еліассен і Лукас Матіас Джено показують, яким конкретно чином підвищення релевантності контенту підвищує мотивацію та життєздатність студентів (Johansen, Eliassen, & Jenø, 2023). Автори надавали студентам в експериментальній групі можливість працювати з реальними статистичними даними із Гренландії щодо танення льодовиків, що мало реальний вплив на кліматичні зміни, які стосувалися всіх жителів Землі, зокрема й студентів з експериментальної групи. У контрольній групі студенти працювали із приблизно аналогічними за складністю завданнями на статистику – яка зі стріл у наборі дартс виявилася більш точною в різних гравців. І в першій групі результати були відчутно кращими. Це означає, що легітимація навчання для студентів зростає мірою того, як вони усвідомлюють власну потребу в конкретних знаннях, а не плекають туманне шанування перед знанням як таким.

На основі аналізу індійського досвіду масштабного оновлення мережі університетів дослідниця з Індії Дебананда Місра та її норвезький колега Бйорн Стенсакерб звертають увагу на те, як практичне звернення до конкретних механізмів забезпечення легітимності дає відчутний стартовий імпульс для роботи цілком нових університетів (а саме – майже ста нових елітних університетів в Індії): «<...> «м'які інструменти», засновані на легітимності, можуть узгоджувати цілі державної політики й очікування зацікавлених сторін, забезпечувати якість і сталість місії нових університетів. Ми пропонуємо інтегрувати інституційні й інструментальні виміри, пов'язані з легітимністю та контролем, у спільну теоретичну базу для впровадження політики у вищій освіті» (Misra, & Stensaker, 2024). Автори цієї статті зауважують, що належне звернення до засобів легітимності суттєво посилює навіть такі впливові інструменти, як фінансування та економічне регулювання. Варто додати, що фінансування та економічне регулювання є також засобами легітимації, але економічної, тоді як

аналізовані у статті інструменти легітимації є переважно академічними. Щодо цього варто зауважити, що для кожної соціальної системи найбільш ефективними є саме власні засоби вирішення її внутрішніх проблем, як про це класично писав ще Ніклас Луман (Luhmann, 1984).

Дослідження мотивації в навчанні здійснюють також інші східні науковці, як-от теоретики з Ірану Хамід Тохіді та Мохаммад Мехді Джаббарі, які спираються в основному на західну традицію дослідження мотивації та повторюють основні концепти, як-от поділ на внутрішню і зовнішню мотивацію, самовизначення, чинники роботодавців і внутрішні освітні завдання (Tohidi, & Jabbari, 2012). Численні праці також із цієї теми (як і практично з усіх інших) можна знайти за авторством китайських дослідників. Проте це тема для окремої статті.

Легітимація різними віковими групами мотивації до навчання в університеті. Американські дослідниці Кейтлін Ріш і Карен Х. Ларвін досліджують фактори мотивації в освіті, порівнюють погляди студентів коледжів та їхніх викладачів (Reash, & Larwin, 2021). Вони звертають значну увагу на порівняння досліджень, у яких пріоритетом обирають підпорядкування дидактичних настанов отриманню зворотного зв'язку від студентів: важливим є не стільки те, що педагоги думають про мотивацію студентів, скільки те, як студенти сприймають цю викладацьку дидактику, змінюючи її дію на себе відповідно до власних потреб. Тут, вочевидь, варто брати до уваги концепцію дзеркальної самості ("looking-glass self"), розроблену в Чиказькій школі Чарльзом Кулі та Джорджем Гербертом Мідом (Мід, 2000). Справді, важливо не так виявити відмінності між різними віковими, гендерними, релігійними чи іншими соціальними групами в університеті, скільки прийняти теоретичну й особливо практичну настанову на встановлення між ними не просто кореляції, а динамічної взаємодії, взаємного обміну й взаємного збагачення мотивацією.

Для аналізу студентської оцінки мотивації К. Ріш і К.Х. Ларвін звернулися до школи оцінювання, розробленої Джонсом – яку для зручності за аббревіатурою перших літер основних типів мотивації назвали MUSIC® – модель мотивації, яка досліджує п'ять факторів мотивації: eMpowerment, Usefulness, Success,

Interest, and Caring – тобто, відповідно, розширення можливостей, корисність, успіх, інтерес і турботу. Водночас «хоча існували значні відмінності між сприйняттям корисності студентами коледжів та їхніми викладачами, на всіх етапах збору даних турбота переважно виявлялася найвище схвалюваним мотиваційним фактором як студентами коледжів, так і їхніми викладачами» (Reash, & Larwin, 2021, p. 30). Як бачимо, цей чинник узагалі випадав з поля зору більшості дослідників, до праць яких зверталися вище в цьому дослідженні. Проте саме турбота є тим чинником, який найменше піддається формалізації і калькуляції: навпаки, коли турботу починають калькулювати, зважувати, піддавати формалізації через окремі її критерії – вона ніби випаровується, втрачає свою справжність, щирість, людяність.

Ізраїльські дослідниці Ніца Давідович і Рут Доро з університету Аріель здійснили компаративне дослідження впливу мотивації до навчання серед учнів старших класів і студентів бакалаврату (Davidovitch, & Dorot, 2023). На подив цих дослідників, мотивація студентів бакалаврату була не набагато вищою, хоча очікувано, вони виявилися більше налаштованими й готовими до академічних вимог навчання, аніж старшокласники. Однак ані економічні чинники, ані гендерні, ані вікові не виявилися радикально відмінними (Davidovitch, & Dorot, 2023, p. 125–126). Із цього ми можемо робити висновок, що освітня зрілість приходить не так із віком, як із докладеними зусиллями, які ведуть до формування звичного бажання навчатися. Можна також припустити, що не варто перебільшувати сам факт навчання в університеті: таке навчання лише створює необхідні передумови для формування належної мотивації до навчання, однак достатньою передумовою до такого формування може виступати лише власне бажання студентів навчатися і готовність йому наполегливо слідувати.

Дослідники з Албанії Еск'я Веро й Еді Пука звертають увагу на те, що в різних вікових групах студенти можуть мати досить різну мотивацію до перебування в навчальному закладі: спрощуючи, можна сказати, що, окрім мотивації до навчання в даному закладі, у деяких студентів також може бути інша мотивація – деякі з них «зосереджені на соціальних аспектах університету (клуби, навчальні програми,

позакласна діяльність), інші можуть мати велике бажання навчатися та здобувати знання, але освітнє середовище не забезпечує цього тощо» (Vero, & Puka, 2017, p. 66). Справді, студенти ходять до університетів не лише за наукою, а деякі знаходять для себе науку й поза своїм університетом – в інших університетах або взагалі на спеціальних курсах віртуального навчання.

Намічається деяке напруження між людськими потребами й технічними запитами, між інституційними нормами й індивідуальними освітніми пошуками (Зінченко та ін., 2020). Усе це частково отримує своє розв'язання, а частково ще більше ускладнюється і заплутується у зв'язку з усе більш активним і масштабним вторгненням штучного інтелекту в освіту.

Виклики штучного інтелекту у формуванні мотивації до освіти. Виклики штучного інтелекту (далі – ШІ) мають стати лише стимулами для прискорення оновлення вищої освіти – зокрема й передусім завдяки ефективнішому й глибшому, а головне – випереджальному опануванню ШІ в освіті.

Не варто забувати, що, попри всю авангардність молодого покоління в опануванні ШІ, успіхи в його опануванні в освіті все ж критично залежать від цифрової компетентності саме педагогів. Тому варто звернути увагу на дослідження, яке поєднує в собі рефлексивність та практичний погляд на розвиток професійної цифрової компетентності вчителів, яке здійснили професор із Норвегії Галвдан Гаугсбаккен і його колежанка Стіне Брінільдсен (Haugsbakken, & Brynildsen, 2022).

Справді, для багатьох педагогів використання ШІ у навчальному процесі стало повсякденною нормою. Наприклад, шведська дослідниця Марі Нордмарк досліджує легітимізацію цифровізації в освіті, ілюструючи тематичними дослідженнями структури навчальних програм, за якими педагоги, які спеціалізуються на професійній підготовці, навчають своїх студентів. Оскільки сучасні професії неможливо собі уявити без цифрової грамотності, таку грамотність мають демонструвати передусім самі педагоги: «Як і інші вчителі, учителі професійної освіти викладають кілька предметів, водночас готують своїх учнів до роботи у професійній сфері. Отже, підготовка вчителів має першочергове значення для розвитку цифрової

компетентності вчителів професійної освіти» (Nordmark, 2023, р. 68). Проте, на думку пані М. Нордмарк, така підготовка аж ніяк не може зводитися до цифрової грамотності вчителів – набагато ціннішою є вміння цю грамотність прищеплювати своїм студентам, а тому її дослідження присвячено виконанню саме другого завдання: «Замість того, щоб зосереджуватися на технологіях і використанні платформ для організаційних і адміністративних цілей, увага більше зосереджується на навчанні та важливості вирішення проблем, пов'язаних зі спробами змістовного впровадження цифровізації у викладання» (Nordmark, 2023, р. 80).

М. Нордмарк звертає увагу на те, як легітимують цифровізацію навчання в освітніх закладах: якщо викладачі більшою мірою апелюють до вимог закладу (його беззаперечного авторитету як джерела гарантовано якісної освіти), то самі студенти більше довіряють конкретним практичним перевагам, які дає цифровізація в навчанні – для них «цифрові інструменти як ресурси у викладанні легітимізуються з огляду на швидкість, спритність, контроль та узагальнююче порівняння даних» (Nordmark, 2023, р. 65).

Отже, питання з упровадженням ІІІ в освіту, хоча й містить у собі інженерний і технічний складники, однак ключові завдання для вищої освіти, пов'язані з адаптацією до виклику, який ІІІ кидає сучасному суспільству, пов'язані все ж з гуманітарною сферою – і питання легітимізації вищої освіти виступає на перший план.

Висновки. Широке, розмаїте й усе більш глибоке запровадження ІІІ у вищу освіту потребує фокусування зусиль на посиленні легітимізації вищої освіти в академічному, економічному, політично-безпековому й інших системних вимірах. Водночас необхідно узгоджено проводити таку легітимізацію на рівні студентів, педагогів і організаційно-інституційному рівні. Провідною ланкою, на яку варто звернути найбільшу увагу, класично залишається легітимізація педагогів, яка потребує формування в них оновленої мотивації до педагогічної діяльності. Загалом, легітимізаційні процеси у вищій освіті не матимуть успіху без залучення вмотивованих до навчання та надання освіти учасників освітнього процесу. Центральним і визначальним пунктом у сучасній вищій освіті є той, де зустрічаються академічна мотивація та суспільна легітимізація вищої освіти.

Список використаних джерел:

- Бойченко, М. (2022). Виправлення іменувань речей: примус війни в освіті і суспільному житті. *Філософія освіти*, 28 (1), 11–27. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-1>
- Бойченко, М., Бойченко, Н. (2025). Автономія університету: демократія проти тоталітаризму. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 83 (2), 28–36. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2025.2.3>
- Дьюї, Дж. (2003а). Демократія і освіта / пер. з англ. І. Босак, М. Олійник, Г. Пехник. Львів : Літопис. 294 с.
- Дьюї, Дж. (2003б). *Досвід і освіта*. Пер. з англ. М. Василечко. Львів : Кальварія. 84 с.
- Зінченко, В., Базелюк, Н., Курбатов, С., Бойченко, М., Горбунова, Л., Мелков, Ю., Шипко, О. (2020). *Стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства: монографія*. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України.
- Култаєва, М. (2018). Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. *Філософія освіти*, 22 (1), 25–87. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-25-87>
- Мід, Дж. Г. (2000). Дух, самість і суспільство: з точки зору соціального біхевіориста. Пер. з англ. Т. Корпало. Київ : Український центр духовної культури.
- Ясперс, К. (2002). Ідея університету / пер. з нім. *Ідея університету: антологія*. Відп. ред. М. Зубрицька. Львів, Літопис, С. 134–139.
- Chuter, C. The role of motivation in learning. *The Education Hub*. January 20, 2020. URL: <https://theeducationhub.org.nz/motivation/>
- Davidovitch, N., Dorot, R. (2023). The Effect of Motivation for Learning Among High School Students and Undergraduate Students – A Comparative Study. *International Education Studies*, 16 (2), 117–127. <https://doi.org/10.5539/ies.v16n2p117>
- Haugsbakken, H., Brynildsen, S. (2022). A reflective practice perspective on developing professional digital competence among teachers. *15th annual International Conference of Education, Research and Innovation*, 1168–1176. <https://doi.org/10.21125/iceri.2022.0314>.
- Heidegger, M. (1983). *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Das Rektorat 1933/34*. Hrsg. von Hermann Heidegger. Frankfurt am Main: Klostermann. 43 с.

- Johansen, M. O., Eliassen, S., Jenö, L. M. (2023). "Why is this relevant for me?": increasing content relevance enhances student motivation and vitality. *Frontiers in Psychology*, 14, 1184804. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1184804>.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main. 661 S.
- Misra, D., Stensaker, B. (2024). Balancing control and legitimacy in higher education policy implementation. *Studies in Higher Education*, 49 (12), 2343–2356. <https://doi.org/10.1080/03075079.2024.2306340>
- Nordmark, M. (2023). Legitimation of digitalisation in education. A case study of vocational student teachers' lesson plans. *Utbildning & Lärande*, 17, 65–83. <https://doi.org/10.58714/ul.v17i1.12757>.
- Reash, C., Larwin, K. H. (2021). Factors of Motivation in Education: Perspectives of College Students and Their Professors. *Journal of Organizational & Educational Leadership*, 7 (1), 2. URL: <https://digitalcommons.gardner-webb.edu/joel/vol7/iss1/2>
- Tohidi, H., Jabbari, M. M. (2012). The effects of motivation in education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 31, 820–824. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.12.148>
- Urhahne, D., Wijnia, L. (2023). Theories of Motivation in Education: an Integrative Framework. *Educational Psychology Review*, 35, 45. <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09767-9>
- Eskja, Vero, Edi, Puka. (2017). The Importance of Motivation in an Educational Environment. *Formazione e insegnamento*, 15 (1), 57–66. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/322532474.pdf>
- Spark, M. (1961). *The Prime of Miss Jean Brodie*. Macmillan.

References:

- Boichenko, M. (2022). Vypravlennia imenuvan rechei: prymus viiny u osviti i suspilnomu zhytti [Correction of naming things: The coercion of war in education and social life]. *Filosofia osvity*, 28 (1), 11–27. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-1> [in Ukrainian].
- Boichenko, M., & Boichenko, N. (2025). Avtonomiia universytetu: demokratiia proty totalitaryzmu [University autonomy: Democracy versus totalitarianism]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka*, 83 (2), 28–36. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2025.2.3> [in Ukrainian].
- Dewey, J. (2003a). *Demokratiia i osvita* (I. Bosak, M. Oliinyk, & H. Pekhnyk, Trans.). Lviv: Litopys. (Original work published 1916)
- Dewey, J. (2003b). *Dosvid i osvita* (M. Vasylechko, Trans.). Lviv: Kalvariia (Original work published 1938).
- Zinchenko, V. V., Bazeliuk, N. V., Kurbatov, S. V., Boichenko, M. I., Horbunova, L. S., Mielkov, Yu. O., & Shypko, O. M. (2020). *Stratēhii vyshchoi osvity v umovakh internatsionalizatsii dlia stiikoho rozvytku suspilstva: Monohrafiia* [Strategies of higher education under internationalization for sustainable societal development: A monograph]. Kyiv: Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kultaieva, M. (2018). *Filosofia osvity i vykhovannia Tretoho reikhu: vytoky, polityko-ideolohichni konteksty ta kontseptualni konstrukty* [Philosophy of education and upbringing in the Third Reich: Origins, ideological contexts, and conceptual constructs]. *Filosofia osvity*, 22 (1), 25–87. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-25-87> [in Ukrainian].
- Mead, J. H. (2000). *Mind, Self, and Society: From the Perspective of a Social Behaviorist*. Transl. from English by T. Korpalo. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture [in Ukrainian].
- Jaspers, K. (2002). *The Idea of the University*. Transl. from German. *The Idea of the University: An Anthology*. Ed. by M. Zubrytska. (Pp. 134–139). Lviv, Litopys [in Ukrainian].
- Chuter, C. The role of motivation in learning. The Education Hub. January 20, 2020. Retrieved from: <https://theeducationhub.org.nz/motivation/>
- Davidovitch, N., & Dorot, R. (2023). The Effect of Motivation for Learning Among High School Students and Undergraduate Students – A Comparative Study. *International Education Studies*, 16 (2), 117–127. <https://doi.org/10.5539/ies.v16n2p117>
- Haugsbakken, H., & Brynildsen, S. (2022). A reflective practice perspective on developing professional digital competence among teachers. 15th annual International Conference of Education, Research and Innovation, 1168–1176. <https://doi.org/10.21125/iceri.2022.0314>.
- Heidegger, M. (1983). *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Das Rektorat 1933/34*. Hrsg. von Hermann Heidegger. Frankfurt am Main: Klostermann. 43 c.
- Johansen, M. O., Eliassen, S., Jenö, L. M. (2023). "Why is this relevant for me?": increasing content relevance enhances student motivation and vitality. *Frontiers in Psychology*, 14, 1184804. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1184804>.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main. 661 S.
- Misra, D., & Stensaker, B. (2024). Balancing control and legitimacy in higher education policy implementation. *Studies in Higher Education*, 49 (12), 2343–2356. <https://doi.org/10.1080/03075079.2024.2306340>

Nordmark, M. (2023). Legitimation of digitalisation in education. A case study of vocational student teachers' lesson plans. *Utbildning & Lärande*, 17, 65–83. <https://doi.org/10.58714/ul.v17i1.12757>

Reash, Caitlin, & Larwin, Karen H. (2021). Factors of Motivation in Education: Perspectives of College Students and Their Professors. *Journal of Organizational & Educational Leadership*, 7 (1), 2. Retrieved from: <https://digitalcommons.gardner-webb.edu/joel/vol7/iss1/2>

Tohidi, H., Jabbari, M. M. (2012). The effects of motivation in education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 31, 820–824. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.12.148>.

Urhahne, D., Wijnia, L. (2023). Theories of Motivation in Education: an Integrative Framework. *Educational Psychology Review*, 35, 45. <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09767-9>

Eskja Vero, Edi Puka. (2017). The Importance of Motivation in an Educational Environment. *Formazione e insegnamento*, 15 (1), 57–66. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/322532474.pdf>

Spark, M. (1961). *The Prime of Miss Jean Brodie*. Macmillan.

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 1 (091) + 1 (477): 355.01

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.29>

Шакун Наталія Валеріївна,

кандидат філософських наук, доцент,

завідувач кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

orcid.org/0000-0003-2761-9965

shakunn@meta.ua

Ольховик Марина Володимирівна,

кандидат філософських наук, доцент

доцент кафедри філософії та культурології

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

orcid.org/0000-0003-2789-9194

m.v._olkhovik@ukr.net

АРИСТОТЕЛІВСЬКИЙ «ПРАКСИС» І УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ ДІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті здійснено філософсько-когнітивний аналіз аристотелівського поняття «праксіб» як етичної дії, що має внутрішню ціль, у контексті сучасної української філософії дії в умовах повномасштабної війни. Виходячи із класичного аристотелівського розрізнення між праксисом, поєзисом і теорією, автори досліджують, як фронеzis – практична мудрість – стає ключовим чинником морального вибору в ситуаціях колективної невизначеності, травматичного досвіду й екзистенційного спротиву. Особливу увагу приділено тому, як праксіб в українському контексті набуває політичного та культурного виміру, перетворюючись на засіб не лише етичної самореалізації, а й вираження ідентичності, жесту опору та практики солідарності.

На основі сучасних праць українських філософів доведено, що праксіб у воєнних умовах трансформується з індивідуального етичного вибору в колективну практику виживання, що інтегрує моральну відповідальність, культурну пам'ять, соціальну емпатію та громадянську активність. Аристотелівська модель праксису, що передбачає дію заради досягнення блага, у нових обставинах переосмислюється як етична дія, укорінена в історичній реальності та здатна формувати нову етику спільнот, які чинять спротив і шукають ціннісні орієнтири.

Стаття пропонує інтердисциплінарний підхід, що поєднує філософську герменевтику, когнітивну етику, культурологічний аналіз і дослідження травматичного досвіду. Такий підхід дозволяє осмислити праксіб як ключову категорію адаптивного мислення в умовах війни, здатну генерувати нові етичні моделі в ситуаціях ризику, втрат і граничного вибору. Представлена концепція відкриває перспективу подальших розвідок у сферах філософії дії, етики війни, посттравматичної філософії та когнітивної стійкості.

Ключові слова: філософія дії, праксіб, аристотелізм, фронеzis, когнітивна етика, українська філософія.

Shakun Natalia,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Philosophy and Social Sciences

Chernihiv Polytechnic National University

orcid.org/0000-0003-2761-9965

shakunn@meta.ua

Olkhovyk Maryna,*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Collehium"**orcid.org/0000-0003-2789-9194**m.v._olkhovik@ukr.net*

ARISTOTELIAN "PRAXIS" AND THE UKRAINIAN PHILOSOPHY OF ACTION IN WARTIME CONDITIONS

The article presents a philosophical and cognitive analysis of the Aristotelian concept of praxis as ethical action with an intrinsic purpose, examined within the context of contemporary Ukrainian philosophy of action during full-scale war. Building on Aristotle's classical distinction between praxis, poesis, and theoria, the authors explore how phronesis – practical wisdom – becomes a key factor in moral choice amid collective uncertainty, traumatic experience, and existential resistance.

Special attention is given to how praxis, in the Ukrainian context, acquires political and cultural dimensions – transforming into a means not only of ethical self-realization but also of expressing identity, enacting resistance, and practicing solidarity. Based on recent works by Ukrainian philosophers, the article demonstrates that praxis in wartime conditions shifts from individual ethical choice to a collective practice of survival, integrating moral responsibility, cultural memory, social empathy, and civic engagement.

The Aristotelian model of praxis, which posits action aimed at achieving the good, is reinterpreted under new circumstances as ethical action rooted in historical reality – capable of shaping a renewed ethics of communities that resist and seek value-based orientation. Moral decisions are no longer abstract or universalized but embedded in the lived experience of war.

The article proposes an interdisciplinary approach that combines philosophical hermeneutics, cognitive ethics, cultural analysis, and trauma studies. This framework allows praxis to be understood as a key category of adaptive thinking in wartime – capable of generating new ethical models in situations of risk, loss, and extreme moral choice. The presented concept opens perspectives for further research in the fields of action theory, war ethics, post-traumatic philosophy, and cognitive resilience.

Key words: philosophy of action, praxis, Aristotelianism, phronesis, cognitive ethics, Ukrainian philosophy.

Вступ. У сучасних умовах війни, що триває в Україні, питання етичного вибору, колективної дії та моральної відповідальності набувають особливої гостроти. Війна не лише змінює соціальні структури, а й трансформує саму природу людської дії, вимагає від індивіда та спільноти нових форм адаптації, солідарності та рефлексії. У цьому контексті аристотелівське поняття праксису – як дії, що має внутрішню мету й ґрунтується на фронезисі (мудрості дії) – постає як ключ до осмислення українського досвіду опору, самоорганізації та етичної мобілізації.

Актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислення класичних філософських категорій у світлі нових історичних викликів. Аристотелівський праксис дозволяє не лише інтерпретувати дію як морально вмотивований акт, а й розглядати її як форму когнітивної стійкості, що виникає у відповідь на травматичний досвід, екзистенційну загрозу та колективну невизначеність. У цьому сенсі українська філософія дії в умовах війни постає як унікальний

феномен, що поєднує етику, політику, культуру та психологію в єдину практику виживання та самоідентифікації.

Метою дослідження є філософсько-когнітивне осмислення праксису як адаптивної, етично вмотивованої дії, здатної консолідувати суспільство, підтримувати когнітивну стійкість та сприяти формуванню нової етики солідарності. Для досягнення дослідницької мети проаналізовано аристотелівське розуміння праксису в його етичному, онтологічному та політичному вимірах з подальшим порівнянням його з українським досвідом дії в умовах війни. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між моральною рефлексією, критичним мисленням і культурною ідентичністю, що формують основу дії як практики виживання. У межах міждисциплінарного підходу пропонується модель філософії дії, яка інтегрує етичні, когнітивні та соціокультурні компоненти, відкриває нові горизонти для осмислення людської дії в умовах граничного вибору.

У філософії Арістотеля поняття «праксис» (*πρᾶξις*) позначає дію, що має свою мету в самій собі, на відміну від поєзису (*ποίησις*) – діяльності, спрямованої на створення зовнішнього результату. Праксис є морально значущою дією, яка реалізує доброчесність і веде до евдемонії (щастя). «Праксис є діяльність, мета якої – сама дія» (Нікомахова етика, VI, 5). Арістотель розрізняє три типи діяльності, як-от: теорія (споглядання істини), поєзис (творення) та праксис (етична дія). Праксис пов'язаний із фронеzisом (*φρόνησις*) – практичною мудрістю, що керує моральним вибором. На відміну від техне (технічного знання), фронеzis спрямований на етичне вдосконалення суб'єкта: «фронеzis – це істина, що відповідає діям, які стосуються людського блага» (Нікомахова етика, VI, 5). На думку філософа, метою праксису виступає етичне благо, адже Арістотель вважає, що етична діяльність веде до евдемонії, тобто реалізації людського потенціалу. Праксис є втіленням доброчесності (*ἀρετή*) у конкретних обставинах, і вона завжди вкорінена в ситуації, що вимагає морального судження – «ми стаємо доброчесними, виконуючи доброчесні дії» (Нікомахова етика, II, 1).

Це підкреслює екзистенційний вимір праксису: дія формує характер, а не навпаки. Праксис – це етичне самотворення, де суб'єкт не просто дотримується норми, а реалізує себе як моральну істоту. Саме тому контекстом праксису виступає поліс і міжособистісні відносини: «людина за природою є політична істота» (Політика, I, 2). Праксис не може реалізуватися поза полісом, тобто спільноті, де людина діє як громадянин. Арістотель підкреслює, що етичне життя можливе лише в контексті соціальних зв'язків. Тому важливою конотацією є те, що праксис треба розглядати не лише як індивідуальну дію, а і як взаємодію, що формує етичний характер.

Арістотелівське поняття праксису стало основою для гуманістичної філософії, педагогіки (П. Фрейре), а також критичної теорії (у Г. Маркузе, Ю. Габермаса). Усі вони підкреслюють, що діяльність має бути свідомою, етичною та трансформативною.

У межах критичної педагогіки Пауло Фрейре переосмислює арістотелівське поняття праксису як єдність дії та рефлексії, що набуває конкретного втілення у процесі навчання. Освіта,

за його концепцією, не є механічною передачею знань, а постає як діалогічний процес, у якому знання народжується через взаємодію між учнем і педагогом. У моделі проблемно-постачального навчання учасники освітнього процесу спільно конструюють смисли, а сам процес навчання перетворюється на активну форму дії, що сприяє формуванню критичної свідомості та звільненню особистості. Такий підхід до освіти є не лише методологічним, а й етичним – він передбачає трансформацію соціальних умов через усвідомлену участь у спільному творенні реальності (Freire, 1970).

У межах критичної теорії Франкфуртської школи Герберт Маркузе розглядає праксис як нерозривну єдність теоретичного осмислення та соціального перетворення. Його підхід акцентує, що справжнє визволення можливе лише тоді, коли мислення поєднується з дією, спрямованою на зміну матеріальних умов існування. У цьому контексті критична теорія, за Г. Маркузе, має відмовитися від абстрактного ідеалізму та зосередитися на радикальній трансформації суспільства. Такий підхід передбачає, що теорія не є самодостатньою, а має реалізовуватися через активну участь у соціальних процесах, де аналіз і дія взаємно підсилюють одне одного. Трансформативна свідомість, яку він пропонує, є формою політичної та етичної відповідальності, що виходить за межі коментаря до світу й прагне його змінити (Marcuse, 1969).

У своїй теорії комунікативної дії Юрген Габермас розглядає суспільну трансформацію як процес, що має ґрунтуватися на етичному діалозі, спрямованому на взаєморозуміння та солідарність. Комунікативна дія, за його концепцією, виконує ключову роль у відтворенні культурного знання, координації соціальної взаємодії та інтеграції. Такий підхід передбачає, що участь у суспільному дискурсі є не просто інструментом політичного впливу, а формою праксису – співтворчої дії, яка має потенціал змінювати умови життя через морально обґрунтовану взаємодію. У цьому контексті Ю. Габермас поєднує критичну теорію із практикою, де мова й розум виступають засобами емансипації (Habermas, 1981).

Отже, ці теорії продовжують арістотелівську традицію праксису: П. Фрейре наголошує на освіті як трансформативній практиці,

Г. Маркузе поєднує глибоку теорію з дією, а Ю. Габермас ставить комунікативну етику в центр трансформації суспільства – і всі вони підтверджують, що справжня діяльність мусить бути свідомою, етичною та трансформативною.

Філософія дії в українській традиції – це не просто роздуми про активність, волю чи поведінку людини. Це цілісна концепція, у центрі якої перебуває глибоке усвідомлення взаємозв'язку між особистим внутрішнім переконанням, історичним контекстом і етичною відповідальністю. Українське розуміння дії формується на перетині героїчного, духовного й екзистенційного виміру. Дія тут – не абстрактне зусилля, а конкретний вияв буття, спосіб самоствердження в умовах загроз, утисків і криз.

Тлумачення дії не лише як практичної активності, а як способу екзистенційного вибору й морального самоствердження бачимо в «Повчанні дітям» Володимира Мономаха. Він уважає, що світ «багатоликий», дивовижний, створений «великими чудесами і добротою»: «як небо влаштоване, а чи сонце, чи місяць, чи зорі, і тьма, і світло, і земля на водах покладена, твоїм, Господи, промислом! Звірі різні, і птиці, і риби украшені твоїм, Господи, промислом!» (Володимир Мономах, с. 161).

Однак поряд з визнанням божественного порядку «Господь стопи чоловіка направляє» (Володимир Мономах, с. 159), Мономах стверджує наявність порядку людського, в основі якого лежать людські дії. Причини ірраціональності людського буття він убачає в зовнішніх впливах (хиткість та непевність існування, ворожі напади, дикі звірі тощо) та внутрішніх викликах людини (слабкість перед спокусами, моральна нестійкість).

Ключовою ідеєю в українській філософії є дія як прояв свободи й гідності. У працях Григорія Сковороди дія виникає як наслідок «сродної праці» – реалізації внутрішнього покликання, що відповідає природі людини. У цьому контексті свобода постає не як зовнішня політична категорія, а як внутрішня спроможність жити згідно із правдою – навіть попри зовнішні обмеження. Дія, таким чином, є виявом духовної незалежності.

Через дію людина стверджує себе як вільну істоту, здатну ухвалювати відповідальні рішення і чинити згідно із власними цінностями. Самореалізація людини – не лише

особистісне досягнення, а етичний і соціальний акт, що поєднує внутрішню свободу із зовнішньою відповідальністю. «Під гідною самореалізацією, як зауважують сучасні вітчизняні науковці, можна розуміти розкриття життєвого потенціалу людини в тілесному, творчому й духовному вимірах, що робить її креативною, а тому корисною для сучасного інноваційного суспільства» (Пирожков, 2020, с. 156–157). Вона об'єднує індивідуальні прагнення з комунікативною здатністю бути корисним для спільноти та виявляється у здатності творити, долати обставини й жити у злагоді із собою та суспільством. Саме така дія формує людину як суб'єкта, гідного бути частиною інноваційного та цивілізованого світу. У сучасному інноваційному суспільстві гідна самореалізація формує активного, відповідального та креативного громадянина.

Інший вимір філософії дії – етика чину й героїзму, яку представляють мислителі ХХ ст., зокрема Дмитро Донцов і Юрій Липа. Д. Донцов осмислює дію як «чин» – рішучу, жертвну протидію пасивності, байдужості та страху (Донцов, 2015). У Ю. Липи ж бачимо образ «воїна духу», для якого дія – це не лише боротьба, а спосіб творення національного буття, історії, культури (Липа, 2007). У цьому світогляді активність набуває рис морального обов'язку, а героїзм – не надзвичайний вияв, а необхідність.

Дія як відповідь на історичну травму – ще одна важлива лінія української філософії. Тоталітаризм, Голодомор, війни й репресії ХХ ст. сформували особливе екзистенційне розуміння дії. У творчості Василя Стуса вона постає як спротив, як слово, що не зламалося перед насиллям. Навіть якщо дія не приносить зовнішньої перемоги, вона зберігає гідність, моральний сенс і людську ідентичність. Стусова поезія – приклад дії як духовного стояння.

Водночас українська традиція не обмежується героїкою – у ній глибоко вкорінена ідея дії як духовного служіння. У християнському вченні митрополита Андрея Шептицького дія постає як любов, як милосердя, як відповідальність перед ближнім. Це не дія заради влади чи сили, а дія як покликання «служити, а не панувати». Тут відкривається інший, миротворчий аспект української філософії – оновлення через активне добро (Шептицький, 2014).

В умовах війни, суспільних змін і криз українці дедалі частіше виявляють філософію дії через волонтерство, громадську ініціативу, самоорганізацію. У цьому виявляється здатність українського суспільства не лише діяти реактивно, а й творити нову реальність. Дія в умовах кризи – це не просто реакція, а форма осмислення світу, коли праксис розглядається не лише як дія, а як спосіб бути у світі, що змінюється. У ситуації війни праксис набуває значення культурного коду, що формує нову етику виживання.

Сучасній українській філософії властиве активне переосмислення поняття дії як ключової онтологічної та етичної категорії. Особливо помітним це стало на тлі повномасштабної війни, яка вивела екзистенційну ситуацію на перший план. Арістотелівське розрізнення між праксисом (*praxis*), поезисом і теорією стало відправною точкою для багатьох мислителів, які шукають філософську мову для опису дійсності, в якій свобода, вибір і відповідальність більше не є абстракціями.

Порівняно з іншими традиціями українська філософія дії має свою унікальність. Якщо в західній думці (від Арістотеля до Г.В.Ф. Гегеля) дія часто осмислюється як раціональне досягнення мети, а у східній (у буддизмі чи даосизмі) – як гармонійне злиття з потоком буття, то українська традиція виокремлюється своєю етичною і духовною напругою. Тут дія – це насамперед вияв гідності, спротиву, жертвності, духовного стояння. Вона є формою не лише самореалізації, а й виживання, здатністю зберегти людське обличчя в нелюдських обставинах.

Отже, українська філософія дії формується навколо чотирьох засад: дії як екзистенційної реакції на граничні ситуації; праксису як форми буття, а не засобу; мислення як залученого в дію; колективної участі як сутнісної риси морального вибору. У цьому контексті праксис стає не лише предметом теоретичного осмислення, а способом буття у світі – водночас етичним жестом, виявом свободи та практикою опору. Саме ця синтеза робить філософію дії

однією з найбільш динамічних сфер сучасної української думки.

У цьому сенсі українська філософія дії під час війни заслуговує бути осмисленою не лише як реакція на зовнішню загрозу, а як форма праксису – етичної, вільної, глибоко усвідомленої дії, яка формує як особисту гідність, так і спільне політичне життя.

Варто виділити кілька напрямів для подальших авторських досліджень:

1. Формування громадянської суб'єктності як праксису. Досвід війни активізував унікальну форму громадянської відповідальності: від волонтерських ініціатив до горизонтальної самоорганізації. Його можна інтерпретувати як праксис у чистому вигляді, дійсність громадянського чесного життя в умовах надзвичайної ситуації.

2. Дія слова як форма праксису. Творчість українських митців, філософів і журналістів під час війни – це також дія. Як у випадку Василя Стуса, так і нині, слово набуває сили вчинку.

3. Воїн як практичний філософ. Особливо цікавою є можливість осмислення військової дії як праксису, коли воїн – не лише виконавець наказів, а носій моральної відповідальності, який обирає між життям і смертю, добром і злом, служінням і руйнуванням. Ця перспектива відкриває поле для етики воєнної дії з позицій античної чесноти: мужності (*andreia*), справедливості (*dikaiosisyne*), мудрості (*phronesis*).

4. Філософія дії як наратив опору й відновлення. Післявоєнна реконструкція, яка вже починається в культурній і духовній площині, теж є простором праксису. Це не лише відбудова інфраструктури, а відтворення сенсу спільного життя, відповідального буття в історії.

Отже, осмислення української філософії дії крізь призму праксису відкриває нові горизонти інтерпретації, у яких війна – не лише трагедія, а й простір прояву свободи, етики й онтологічної присутності в історії. У цій площині українська думка не лише успадковує європейську філософську традицію, а й розвиває її далі – через живий досвід, де дія не є засобом, а формою людяності.

Список використаних джерел:

- Арістотель. (2000). Політика (пер. Олександр Кислюк). Київ: Основи. 239 с.
 Арістотель. (2002). Нікомахова етика (пер. Віктор Ставнюк). Київ: Аквілон-Плюс. 480 с.
 Володимир Мономах. (2000). Повчання. Хроніка-2000. Вип. 37–38. С. 158–169.

- Донцов, Д. (2015). Націоналізм. Київ : ФОП Стебляк О.М. 256 с.
- Єрмоленко, А. (2023). Україна і світ після 24.02.2022. Круглий стіл «Філософської думки». Київ : Видавництво Старого Лева. № 2. С. 7–73.
- Липа, Ю. (2007). Призначення України. У: Всеукраїнська трилогія. Т. 1. Київ: Видавництво «Українська Видавнича Спілка». 307 с.
- Пирожков, С. (2020). Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Проект «Наукова книга». Київ : Наукова думка. 256 с.
- Шептицький, А. (2014). Як будувати Рідну Хату. Брустури : Дискурсус. 80 с.
- Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York : Continuum, 1970. 186 p.
- Marcuse, H. *An Essay on Liberation*. Boston : Beacon Press, 1969. 63 p.
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action: Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* (T. McCarthy, Trans.). Boston : Beacon Press. 464 p.

References:

- Aristotel. (2000). *Polityka* [Politics] (per. Oleksandr Kysliuk). Kyiv: Osnovy. 239 s. [in Ukrainian].
- Aristotel. (2002). *Nikomakhova etyka* [Nicomachean Ethics] (per. Viktor Stavniuk). Kyiv: Akvilon-Plus. 480 s. [in Ukrainian].
- Volodymyr Monomakh. (2000). *Povchannia* [Instruction]. *Khronika-2000*, Issue 37–38, s. 158–169 [in Ukrainian].
- Yermolenko, A. (2023). *Ukraina i svit pislia 24.02.2022. Kruhlyi stil "Filosofskoi dumky"*. (2023). [Ukraine and the world after 24.02.2022. Round table of "Filosofska Dumka"]. Kyiv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2, s. 7–73 [in Ukrainian].
- Doncov, D. (2015). *Natsionalizm* [Nationalism]. Kyiv: FOP Stebliak O.M. 256 s. [in Ukrainian].
- Lypa, Yu. (2007). *Pryznachennia Ukrainy* [The Destiny of Ukraine]. In: *Vseukrainska trylohiia*. Vol. 1. Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrainska Vydavnycha Spilka". 307 s. [in Ukrainian].
- Pyrozkhov, S. (2020). *Tsyvilizatsiina sub'ektnist Ukrainy: vid potentsiiv do novoho svitohliadu i buttia liudyny* [Civilizational subjectivity of Ukraine: From potentials to a new worldview and human existence]. Kyiv: Naukova dumka. 256 s. [in Ukrainian].
- Sheptytskyi, A. (2014). *Yak buduvaty Ridnu Khatu* [How to Build the Native Home]. Brustury: Vydavnytstvo "Dyskursus". 80 s. [in Ukrainian].
- Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum, 1970. 186 p. [in English].
- Marcuse, H. *An Essay on Liberation*. Boston: Beacon Press, 1969. 63 p. [in English].
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action: Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* (T. McCarthy, Trans.). Boston: Beacon Press. 464 p. [in English].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Гончаренко Катерина Сергіївна,

доцент кафедри філософії

Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

orcid.org/0000-0003-1162-9464

k.s.honcharenko@udu.edu.ua

Холоша Тамара Олександрівна,

завідувачка науково-дослідного сектору

збереження унікальної книги, архіву

та друкованих матеріалів відділу фондів

Національного музею Тараса Шевченка

orcid.org/0000-0002-4008-0223

t.o.kholosha@std.npu.edu.ua

ДЕКОЛОНІЗОВАНИЙ ОБРАЗ КОБЗАРЯ В ОПТИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено аналіз самосприйняття та самоусвідомлення українського соціуму впродовж перехідної (постколоніальної) доби крізь призму творчості та образу Тараса Шевченка, культ якого як «пророка», «провідника», «батька нації» в українському суспільстві почав формуватися ще в другій половині XIX ст. Досліджується питання новітнього прочитання творчої спадщини українського поета та сучасної перцепції його доробку з огляду на постколоніальний період розвитку українського соціуму та у відповідності до актуальних запитів суспільства. Характеризуються найбільш конфліктогенні аспекти в трактуванні образу Кобзаря в радянській традиції (як борця за волю трудящих), у зарубіжному шевченкознавстві (як творця українського міфу) та в сучасній гуманітарній науці (як духовного батька української нації). Досліджується явище перекладу та популяризації творів Тараса Шевченка як інструменту колонізації в радянські часи, та як однієї з можливостей репрезентації української культури на міжнародному рівні в сучасному глобалізованому світі. Аналізуються спроби модерного прочитання образу Т. Шевченка в працях українських та зарубіжних дослідників Агеевої В., Гош М., Грабович О., Грабовича Г., Забужко О., Сверстюка Є. та інших. Акцентовується увага на необхідності всебічного об'єктивного дослідження поетичного та мистецького доробку українського поета і художника з цілеспрямованою метою якнайшвидшого подолання колоніального спадку в сучасній гуманітарній науці. Подається висновок щодо необхідності інтеграції новітніх шевченкознавчих та гуманітарних досліджень в український культурно-освітній простір задля формування україноцентричного світогляду нашого суспільства та виховання патріотично налаштованого покоління молодих українців.

Ключові слова: деколонізація, історична пам'ять, оптика, поетика, постколоніалізм, колоніалізм, модерний, перекладна література, Тарас Шевченко, трагедія, ідентичність, українська ідентичність, інтертекстуальність.

Honcharenko Kateryna,

Associate Professor at the Department of Philosophy

Teaching and Research Institute of Philosophy and Educational Policy

Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University

orcid.org/0000-0003-1162-9464

k.s.honcharenko@udu.edu.ua

Kholosha Tamara,
*Head of the Research Sector
 of Preservation of Unique Books, Archives
 and Printed Materials of the Funds Department
 of the Taras Shevchenko National Museum
 orcid.org/0000-0002-4008-0223
 t.o.kholosha@std.npu.edu.ua*

DECOLONIZED IMAGE OF THE KOBZAR IN THE PERSPECTIVE OF CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE: PHILOSOPHICAL ASPECT

The article attempts to analyze the self-perception and self-awareness of Ukrainian society during the transitional (postcolonial) era through the prism of the work and image of Taras Shevchenko, whose cult as a «prophet», «guide», «father of the nation» in Ukrainian society began to take shape in the second half of the nineteenth century. The issue of a new reading of the creative heritage of the Ukrainian poet and the modern perception of his work is investigated in view of the postcolonial period of the development of Ukrainian society and in accordance with the current demands of society. The most conflictogenic aspects in the interpretation of the image of the Kobzar in the Soviet tradition (as a fighter for the freedom of the working people), in foreign Shevchenko studies (as the creator of the Ukrainian myth) and in modern humanitarian science (as the spiritual father of the Ukrainian nation) are characterized. The phenomenon of translation and popularization of Taras Shevchenko's works as an instrument of colonization in Soviet times and as one of the possibilities of representing Ukrainian culture at the international level in the modern globalized world is studied. Attempts at a modern reading of the image of T. Shevchenko in the works of Ukrainian and foreign researchers Ageeva V., Gosh M., Grabovych O., Grabovych G., Zabuzhko O., Sverstyuk E. and others are analyzed. The author emphasizes the need for a comprehensive, objective study of the poetic and artistic achievements of the Ukrainian poet and artist with the purposeful goal of overcoming the colonial legacy in modern humanitarian science as soon as possible. The author draws a conclusion on the need to integrate the latest Shevchenko's studies and humanitarian research into the Ukrainian cultural and educational space in order to form a Ukrainian-centric worldview in our society and educate a patriotic generation of young Ukrainians.

Key words: decolonization, historical memory, optics, poetics, postcolonialism, colonialism, modern, translated literature, Taras Shevchenko, tragedy, identity, Ukrainian identity, intertextuality.

Вступ. Тривалий час колоніального поневолення України наклав незгладимий відбиток на її сьогодення. Послідовне руйнування колонізаторами суспільних та культурних особливостей буття українського народу відлунує в суспільних та культурних реаліях, у національному характері самих українців (Грабович, 1994). Самокритичність, або й визнання крайньої меншовартості дотепер відгукується симптоматикою колективної патології, «колективного мазохізму». У своїх непоодиноких інтерв'ю Оксана Грабович зауважувала: «Люди здебільшого характеризують себе та інших у негативних термінах («мутанти», «аборигени», «бувші донощики» тощо), що, на мій погляд, виразно унаочнює негативне уявлення українців про себе, їхній негативний self-image» (Грабович, 1994, с. 14). Обґрунтовуючи це юнігіанським поняттям «колективної тіні», нині спостерігаємо, як прищеплені колонізаторами

деструктивні нахили та прагнення несвідомо активізували пригнічене суспільство. Воно вимушене самоідентифікуватися, визначатися, вбачати в усьому лише відбитки руйнівного впливу аби бути тотожним заданій проєкції. «... колонізований народ не лише змушений нести на собі тіньову частину домінуючої культури, а й діяти в її межах» (Грабович, 1994, с. 15).

Звісно, можна сказати, що часи колонізаторів минули, і вже тривалий час Україна є незалежною, а на сьогоднішній день ще й обстоює це право на свободу в тяжких воєнних подіях. Та все ж ми повсюдно натикаємося на відголоски, відбитки, а подекуди й крайнє зразкові штампи колоніалізму. Це можна побачити, як в соціальному просторі, так і на тлі існуючих дотепер образів культури, літератури тощо. Це пояснюється насамперед тим, що перехід будь-якого суспільства від колоніального устрою до незалежності відбувається поступово, торкаючись

усіх сфер людського буття – від соціально-побутової до політичної, не оминаючи також і культурно-освітнього життя соціуму. Під час такого процесу, особливо коли відбуваються кардинальні зміни існуючого порядку, часто виникають конфліктогенні ситуації. Їх викликають суперечності серед суспільства, котрі, в свою чергу, стимулюють активні зміни в житті спільноти, яка мусить долати складні історичні виклики, що постали перед нею в процесі переходного періоду (Грабовська, 2019, с. 588).

Постановка проблеми. Для того, аби уявити механізми деколонізації, які все ж свідомо частина українських інтелектуалів намагається провадити, ми звернемося до постаті Кобзаря, як до одного з тих, хто й дотепер з'являється в колоніальному образі (в тій же таки шкільній літературі або ж під час традиційних шевченківських ушанувань). Бо, як зазначають критики, до прикладу Григорій Грабович, в українській літературі є постійна потреба в перегляді історіографічних концепцій (Грабович, 1998) задля формування рецептивних теорій та проведення постколоніальних ревізій. Тому необхідно «відбронзовити» українського поета, розгледіти його людську постать під статуєю та переосмислити його спадок, оскільки «нове прочитання Шевченка стає засобом *нашого* оновлення» (Грабович, 2000, с. 110).

Отже, з огляду на власне вивчення, ми будемо звертатися до процесу деколонізації українськими дослідниками постаті Кобзаря. Хоча варто відзначити, що в сучасній українській літературі наявне й таке явище як «постколоніальні практики», які більше відповідають новим прийомам формування літературних творів. «Використовуючи термін «постколоніальна практика», маємо на увазі письменницький досвід побудови художньої дійсності, текстотворення у постколоніальний період, відлік якого хронологічно можна вести з початку незалежності нашої держави. Однак, постколоніальний період не завжди позначений подоланням культурного колоніалізму» (Качак, 2014, с. 52).

Історії людей і народів точно не повторюються ніколи, лише в закономірностях. Переоцінка і прозріння суспільства можуть здійснитися тільки у випадку готовності до них і певності у собі. Оскільки такі персоналії, як

Шевченко, втілюють колективне «я», уособлюють мрії і трагедії народу, то механізм переосмислення Шевченкового образу стане проєкцією самоусвідомлення й мірилом життєздатності суспільства. «Гуманізуючи його образ, ми гуманізуємо себе» (Грабович, 2000, с. 110).

Виклад матеріалу. Ключовою постаттю новітньої історії української літератури, культури та суспільно-політичного життя є Тарас Шевченко. У впливі на свідомість українців як минулих поколінь, так і сьогоденних він не має собі рівних. Цей феномен пояснив ще на початку XX ст. український письменник Б. Грінченко, підкресливши, що «Шевченко перший виразно висловив ідею повної незалежності української яко нації», і наголосив, що поет «був перший українець з правдивою національною свідомістю, і ніхто не пособив так, як він, вироблятися доброму українському національному світоглядові» (Грінченко, 1892-93). Шевченкові твори вважаються еталонними, вони «втілюють, формують і породжують колективну ідентичність, даруючи читачам трансцендентне відчуття належності й самоутвердження» (Grabowicz, 2014, с. 15).

Уже серед своїх сучасників, а ще більше по смерті, для багатьох українців Шевченко став «батьком Тарасом», батьком нації, голосом народу, українським пророком, святим, апостолом, іконою, каноном... Парадоксально, але в українському суспільстві сталося так, що основна цінність обернулася на свою протилежність. На перетягування, як каната, Шевченкової постаті задля власних ідеологічних потреб між різними політичними та громадськими лідерами та організаціями звернув увагу ще М. Драгоманов наприкінці XIX ст., а під кінець XX ст. цей список «шанувальників» Шевченка доповнив І. Дзюба. «Через його величезну популярність, кожна політична сила пам'ятала, що його треба зробити своїм» (Сверстюк, 2011, с. 215).

Однак експлуатація Шевченка «аж до мозолів» відбулася в радянські часи. Офіційна більшовицька ідеологія, проголосивши «хто не з нами, той проти нас», заходила «підганяти» поета під свою класову програму, утилітарно пропагуючи Шевченкові слова про «сім'ю вольну, нову» для зміцнення основ імперії. «Шевченків портрет було викривлено в бік їхньої релігії ненависті, на нього було натягнуто

маску матеріяліста, атеїста і борця із «українським буржуазним націоналізмом». І було заборонено торкатися маски. І навіть заборонено називати її маскою» (Сверстюк, 2011, с. 216).

Однак насильство відбулося не лише над «зовнішністю» Тараса – найбільше втручання зазнала його поетична спадщина. Є. Сверстюк підкреслював, що «фальшовано і замовчувано було тільки окремі твори, а всі інші було фальшиво прочитано й витлумачено фальшивою мовою класової боротьби й соціологічного примітиву» (Сверстюк, 2011, с. 216). Зрештою, це дало свій результат: Шевченко все більше ставав відчуженим від людей, водночас перетворюючись на ідеологічний рупор. «Найдивовижніше те, що він, вічний дисидент, став ручним і привієлованим поетом «під захистом держави» (Сверстюк, 2011, с. 216).

Один із найвагоміших дослідників Шевченкового феномену Г. Грабович пропонує нині подивитися на поета із перспективи років незалежності, яким він постане перед нами? У дусі народництва, починаючи від М. Костомарова і закінчуючи поетами-публіцистами, які щороку вишукують апофеозні варіанти традиційних номінацій Шевченку, поет постає винятково у призмі народу, його потреб і його долі, а поза цим Шевченка ніби й не було. Коли глянемо на нього в шорах соцреалізму, то побачимо його реалістом, матеріалістом, атеїстом, революційним демократом, соратником корифеїв російської літератури, яку він палко любив. У своїх творах закликав «громадою обух сталить» та виступати проти своїх панів-гнобителів, боротися за новий суспільний лад без супостатів, кріпосників, попів-лицемірів. Натомість у творах української діаспори, наприклад, у Д. Донцова, «Шевченко постає крицевим носієм національної, державної ідеології, незламним лідером-трибуном, що закликає до безжалісної розправи не тільки з ворогом-окупантом, але й зі своїми ж нікчемними й запроданими земляками» (Грабович, 2000, с. 108). Ці ідеології, побудовані на схемах із витягнутих цитат поза контекстом, перетворили Шевченка на «об'єкт дослідження лишень як сурогат політичного діяння, і тому, що їхня глибина, так би мовити, математична, концепція в принципі авторитарна або й тоталітарна, й відтак, насправді, взагалі не зацікавлена літературою, чи поезією, чи людиною, а тільки

владою як такою, або тільки колективом» (Грабович, 2000, с. 108). Зрештою, ця ідеологічна рутинність, боротьба за канон вбиває справжнє пізнання, вважає дослідник. Натомість Шевченко – серцевина українського самоотождентення, української духовності – остаточно охопленим і окресленим взагалі ніколи не буде. «Для всякого офіційно-популярного, символічно-ритуального мовлення ця істина найнебезпечніша, бо вона заперечує постулат контролю, й це нібито ексклюзивне, монопольне уповноваження тлумачити національного генія, і тим самим черпати з його авторитету, озброюватися його аурою» (Грабович, 2000).

В сучасній українській гуманітаристиці деколонізований погляд на творчість Тараса Шевченка є, насамперед, зміна оптики в сприйнятті його постаті. В небутті відходить знешкоджений та знеструмлений радянським каноном «співець кріпацької долі» та «вусатий, понурий дід» (образ, який постійно відтворюється адептами Шевченка-пролетаря, що в разі заперечення їх тверджень рвуть на собі уявні вишиванки від злості чи божевілля) і на передній план виринає автор, який зсередини імперського режиму створив мову політичної суб'єктивності та запустив проєкт культурної деколонізації. В есеїстиці Оксани Забужко ця зміна увиразнена нівелюванням культу особистості, і натомість конструюванням альтернативного символічного порядку, в якому українське «ми» виривається з ролі етнографічного придатка «руської культури». Вже в творі «Кавказ» Оксана Забужко вбачає демонстрацію імперського дискурсу зсередини. І викриття його відбувається мовою сатири, біблійної інтертекстуальності та інвективності, а не жонглюванням «жалісними» елегіями про страждання. Висміювання ж, яке присутнє, звернене не в бік «бідного народу», а спрямоване на колоніальну лексику влади, викривання її брехні й ритуальних жестів. Ліричне «я» Тараса Шевченка не можна розглядати в якості локального варіанту просвітницької моралі, він, перш за все, є суб'єктом політичного досвіду: солдат-засланець, вигнаець, який називає насильство належними словами та переводить тілесну травму на зрозумілу загальнозначиму мову.

Така реконфігурація знімає пізнє націоналістичне «моралізування» з шевченкових текстів і повертає їх у регістр політичного. Ганьба не

в образі «аморальної дівчини», а ганебним є сам порядок, який робить її вразливою та безмовною. Вона ж, мається на увазі реконфігурація, вказує на те, що «бронзовий» радянський Тарас Шевченко був технікою деполітизації, музейною рамою, чи то й вусатим дідом, що наглядає зі стіни, за якою відсутній конфлікт із імперією. Повернувши конфлікт, ми повертаємо європейський масштаб постаті Кобзаря, надаємо виразності його рисам обличчя, за понурістю якого проступає іронічна посмішка.

В свою чергу, Віра Агеєва зважає на філологічну складову Шевченкової творчості, що виводить її в розряд європейської. Для неї ключ не лише в гучних інвективах, що присутні у творах, а й у стильових стратегіях, через які Тарас Шевченко перетворює «маленьку» народну мову на високу європейську літературу. «Він виростатиме з опанованого і відкинутого, бо перебореного, неklasичного вишколу; він виростатиме із пристрасті людської душі епохи історичних катаклізмів; він зіпреться на глибинно національне підґрунтя; фольклор, бо Шевченко вже ввібрав у себе й по-своєму перетопив український фольклор» (Агеєва, 2001, с. 26-27). Тут причаїлося оте «колись Шевченко поставив мову на сторожі рабів німих». Його «поезія була визначальною для самої національної ідентичності українців, глибоко вкоріненою в національну свідомість, урешті, необхідною для «центрування», сказати б, канону класики, та попри це все генія терміново потрібно було «адаптувати» до політичної ситуації, ввести «в належні рамки» (Агеєва, 2001, с. 74).

В. Агеєва показує, як біблійна риторика в тому ж таки «Кобзарі» слугує не релігійною декорацією та не зведена до банальності ілюстративного матеріалу, а є повноцінним інструментом контртеології. Імперський сакральний міф (як-от, замусолена тріада «православ'я-самодержавство-народність») обертається профанацією, коли пророчий голос поета віддає справедливість не «царю-батюшці», а живим та пригніченим. Так при аналізі «Сну» стає очевидно, що офіційна мова влади викрита як карнавал мундирів та порожніх жестів, і цей сміх далеко не «народні веселощі», а політична технологія розмагнічування імперської величі. У жіночих сюжетах В. Агеєва системно відводить погляд від моралізаторства, яке вже час залишити народним казкам і звертається

до структурного насильства. Ганьба Катерини є похідною від асиметрії влади та мови, а не «гріхом», і саме тому Шевченко будує для жінки простір «другого голосу»: співчутливий, але не поблажливий, де читач змушений побачити не падіння «індивідуума», а крах справедливості загалом. Через такі «мікроприйоми» сучасна авторка домагається головного: знімає фольклорну рамку та повертає Тараса Шевченка до європейської родини модерної поезії, де він сперечається з Міцкевичем чи полемізує з Байроном, а не «ілюструє побут» та тужить з власної долі.

Сучасна українська література та критика, прийнявши той же шлях, роблять те ж, що Т. Шевченко робив із мовою, а саме перекладають «канон» у живу роботу пам'яті та відповідальності. З цієї позиції перечитування «Кавказу» вже не як «старий підручник», а як знак солідарності з іншими колонізованими, що у ХХІ ст. набуває неабиякої актуальності. «І мертвим, і живим...» звучить не мораллю діаспори ХІХ століття, а критикою елітної мімікрії під метрополією. А от «Заповіт» виходить із ролі церемоніального гімну до реєстру політичної етики, де свобода постає у всій величності колективної практики, а не містичним шляхом «великого народу».

Деколонізований образ Тараса Шевченка в О. Забужко та В. Агеєвої не зводиться до пасажів та вивертів, аби писати про війну, тілесну вразливість чи гідність повсякденності. Вони, насамперед, виражають успадкований у нього метод. Цей метод простий і суворий: визнати насильство, вивернути офіційну мову навиворіт, повернути голос тим, кого позбавили права говорити, та зберегти право на сміх як форму свободи. Тож «національна специфіка» цього погляду не так в патріотичному жесті, а більше у вираженні вистражданої звички бачити себе не «молодшим братом» і не «регіональним варіантом», а суб'єктом із власним правом на мову, тіло та історію.

Якщо на обрій винести глобальну перспективу, то Т. Шевченко, крізь творчість О. Забужко та В. Агеєвої, вписується у світову карту антиколоніальної літератури не маргіналією, а раннім та оригінальним вузлом. Шевченкова поетика поєднує романтичну революційність із копіткою роботою над промовою пригноблених, а його українська мова – це не локальний

колерит, а обраний медіум свободи, який можна порівняти з вибором ірландців, індійців, що писали «не мовою імперії». Тому «деколонізація Шевченка» не академічна вправа, а перезапуск культурного договору. Цим ми відмовляємося від музейної фіксації та повертаємо собі автора як інструмента самовизначення (для школи та університету, для нової поезії та документальної прози, для публічної мови та політичної дії). І в цій повернутій жвавості, де «Кобзар» знову сперечається й сміється, сучасна українська словесність отримує не ікону, а співавтора, з яким можна працювати, полемізувати й брати на себе ту саму відповідальність: говорити так, щоб мова більше не служила чужій владі.

Окремої уваги в контексті перехідного періоду заслуговує питання популяризації творчості Тараса Шевченка закордоном. Тут маємо ще одну колізію, оскільки творчість Кобзаря у XX ст. стала ідеологічним інструментом колоніалізму. Відомо, що Шевченкові поетичні твори на польську та російську мови почали перекладати ще за його життя. З часом ця географія збільшувалася, а в XX ст. стала настільки масовим явищем, що, наприклад, «Заповіт» Тараса Шевченка має понад 150 перекладів мовами світу. Звичайно, це викликає захоплення та гордість, однак є одне але. Як виявилось, більшість цих перекладів були «замовними», готувалися до традиційних шевченківських свят та ювілеїв. Поширюючи інтернаціонального Шевченка, радянська влада насаджувала ідеологію «братніх народів» та тієї ж таки «нової, вольної сім'ї» в радянських республіках та далеко за їх межами, наприклад, в Індії, країнах Азії, Латинської Америки та ін. Шевченко виявився дуже зручним поетом: «Він справді був непримирним до всякого рабства. Поет був борцем проти царського самодержавства. Український патріотизм у нього поєднувався із солідарністю з іншими народами у їхній боротьбі за волю. Нарешті, поет про все розмовляє із Богом і часто від серця докоряє Йому за допуст неправди» (Сверстюк, 2011, с. 115). Для народів, які потерпали від політичної та соціальної несправедливості, Шевченко став своїм, бо його тематика (особливо селянська, сирітська, жіноча) була зрозумілою, близькою, доступною, тому твори Кобзаря швидко ставали популярними й улюбленими.

Реалії українського сьогодення дали поштовх до нового зацікавлення Шевченком закордоном. Як свідчить досвід наукових співробітників Національного музею Тараса Шевченка в Києві, зокрема Любові Тарашук (яка водить екскурсії англійською мовою), до повномасштабного вторгнення відвідувачі зі США, Великобританії, Австралії, ЄС досить стримано реагували на поезії Тараса Шевченка зі збірки «Три літа», куди входять громадянсько-патріотичні твори «Заповіт», «І мертвим, і живим...», «Кавказ», «Сон» та ін. Зауважуючи, що ці твори «вузько тематичні і торкаються питомих українських питань», вони просили продекламувати переклади пейзажної та інтимної лірики, «щось не про Україну, а загальнолюдське». Натомість відвідувачі із країн так званого Глобального Півдня – Латинської Америки, Азії, Африки – найщиріше відгукувалися на патріотичні поезії Тараса Шевченка. Більшість із цих країн були колись колоніями, тому громадянська поезія Шевченка для них – це не просто українська літературна спадщина, а й антиколоніальний маніфест, який резонує із їхнім історичним досвідом. Після 24 лютого 2022 року ситуація кардинально змінилася. Європейські та американські відвідувачі після знайомства з життєписом Тараса Шевченка, його творчістю та історичним контекстом (особливо їх дивує, що слова «Борітеся – поборете!» написані 200 років тому), висловлюють своє розуміння й щодо причин російсько-української війни, а також щиро захоплюються мужністю й сміливістю українців у цій боротьбі.

На жаль, сьогодні немає державної програми популяризації Шевченкової спадщини за межами України, хоча, як свідчить практика, такий запит в іноземців є. Попри те, що майже кожного року ми маємо нові переклади Тарасових творів – турецькою, азербайджанською, в'єтнамською, арабською, ідиш – це робиться ентузіастами, залюбленими в Шевченкове слово. Наприклад, такою є збірка вибраних творів Тараса Шевченка бенгальською мовою у перекладі Мрідули Гош – д. філос. н., дослідниці з Індії, яка вивчає проблеми постколоніалізму (Ghosh, 2025). Під час презентації її збірки в музеї у травні 2025 року на круглому столі звучало багато думок про те, що, втрачаючи на культурному фронті, Україна багато втрачає і в інших сферах світових відносин. Модерна

творчість Шевченка, який пропагував завжди актуальні цінності, має потужний потенціал у міжнародному діалозі, особливо з тими країнами, які мають колоніальний досвід.

Висновки. Процес постколонізації для української науки і культури виявився досить складним. Конфліктогенні ситуації в суспільстві потребують прискіпливого перегляду та перепрочитання колишніх авторитетів та постулатів. Вкрай важливим завданням для гуманітарної науки є деколонізація образу Тараса Шевченка, який залишається авторитетною постаттю в українській та світовій культурі, його твори актуальні, пропагують загальнолюдські цінності, сприяють самоусвідомленню й самоідентифікації українського суспільства. У працях

Агеєвої В., подружжя Грабовичів, Забужко О. та інших дослідників творчості Кобзаря закладено модель прочитання спадку українського письменника без історичних ідеологічних нахилів та канонів, що дає можливість перцепції його спадщини як модерного українського поета світового значення. Перекладені твори Тараса Шевченка мають великий потенціал у міжкультурному діалозі. Успішна деколонізація постаті українського поета стане важливим кроком у самовизначенні українців. Важливо інтегрувати новітні шевченкознавчі дослідження в український культурно-освітній простір задля формування україноцентричного світогляду нашого суспільства та виховання патріотично налаштованого покоління молодих українців.

Список використаних джерел:

- Агеєва, В. (2001). Апологія модерну: обрис XX віку: статті та есеї. Київ. Грані-Т. 408 с.
- Агеєва, В. (2021). За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини. Київ. Віхола. 360 с.
- Ghosh, M. (2025). The Great Kobzar Taras Shevchenko: Selected Poetry. Jaipur. Jadavpur University. pp. 326.
- Грабович, О. (1994). Колоніальна спадщина в сьогоdnішній Україні. «Арка». №1. С. 14 – 15.
- Грабович, Г. (1998). Поет як міфотворець: семантика символів у творчості Тараса Шевченка. Київ. Часопис «Критика». 206 с.
- Грабович, Г. (2000). Шевченко, якого не знаємо: з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета. Київ. Критика. 317.
- Grabowicz, G. (2014). Taras Shevchenko. Poet, Artist, Icon. 1814 – 1861. New York. The Ukrainian Museum. pp. 238.
- Грабовська, І. (2019). Постколоніалізм як конфліктогенний фактор у культурно-історичному просторі сучасної України. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 588 – 561.
- Грінченко, Б. (1892-1893). Листи з України наддніпрянської. URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag204.htm> (дата звернення 25.09.2025).
- Забужко, О. (2009). Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4-те вид. Київ: Факт. 146 с.
- Качак, Т. (2014). Подолання тематичних табу у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва: постколоніальна практика. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Вип. 228. Т. 240. Філологія. Літературознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили. 104 с. С. 51-58.
- Сверстюк, Є. (2011). Шевченко поза часом. Есеї. Луцьк-Київ: ВМА «Терен», ТОВ «Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія». 280 с.

References:

- Aheieva, V. (2001). Apolohiia modernu: obrys XX viku: statti ta esei [Apology of modernity: Outline of the twentieth century: Articles and essays]. Kyiv. Hrani-T. 408 p. [in Ukrainian].
- Aheieva, V. (2021). Za lashtunkamy imperii. Esei pro ukrainsko-rosiiski kulturni vidnosyny [Behind the empire's curtains: Essays on Ukrainian-Russian cultural relations]. Kyiv. Vikhola. 360 p. [in Ukrainian].
- Ghosh, M. (2025). The Great Kobzar Taras Shevchenko: Selected Poetry. Jaipur: Jadavpur University. 326 p. [in English].
- Hrabovych, O. (1994). Kolonialna spadshchyna v sohodnishnii Ukraini [Colonial heritage in contemporary Ukraine]. Arka [Arka], (1), 14–15. [in Ukrainian].
- Hrabovych, H. (1998). Poet yak mifotvorets: semantyka symboliv u tvorchosti Tarasa Shevchenka [The poet as mythmaker: Semantics of symbols in Taras Shevchenko's work]. Kyiv: Chasopys "Krytyka". 206 p. [in Ukrainian].
- Hrabovych, H. (2000). Shevchenko, yakoho ne znaємо: z problematyky symbolichnoi avtobiohrafii ta suchasnoi retseptsii poeta [The Shevchenko we do not know: On the problems of symbolic autobiography and modern reception of the poet]. Kyiv: Krytyka. 317 p. [in Ukrainian].

Grabowicz, G. (2014). Taras Shevchenko. Poet, Artist, Icon. 1814–1861. New York: The Ukrainian Museum. 238 p. [in English].

Hrabovska, I. (2019). Postkolonializm yak konfliktogennyi faktor u kulturno-istorychnomu prostori suchasnoi Ukrainy [Postcolonialism as a conflict-generating factor in the cultural and historical space of contemporary Ukraine]. *Molodyi vchenyi* [Young Scientist], (2/66), 558–561. [in Ukrainian].

Hrinchenko, B. (1892–1893). Lysty z Ukrainy naddnyprianskoi [Letters from Dnieper Ukraine]. <http://litopys.org.ua/drag/drag204.htm> (accessed September 25, 2025). [in Ukrainian].

Zabuzhko, O. (2009). Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu [Shevchenko's myth of Ukraine: An attempt at philosophical analysis] (4th ed.). Kyiv: Fakt. 146 p. [in Ukrainian].

Kachak, T. (2014). Podolannia tematykh tabu u suchasni ukrainskii prozi dlia ditei ta yunatstva: postkolonialna praktyka [Overcoming thematic taboos in modern Ukrainian prose for children and youth: A postcolonial practice]. *Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyi zhurnal* [Scientific Papers: Scientific and Methodological Journal], 228(240), 51–58. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. P. Mohyly. 104 p. [in Ukrainian].

Sverstiuk, Ye. (2011). Shevchenko poza chasom. Esei [Shevchenko beyond time: Essays]. Luts'k–Kyiv: VMA “Teren”, TOV “Vydavnychiy dim ‘Kyievo-Mohylianska akademiia’”. 280 p. [in Ukrainian].

УДК 614.253:174.2:378.147(477)

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.31>

Самойленко Сергій Сергійович,

кандидат медичних наук, доцент,

доцент кафедри оториноларингології,

дитячої оториноларингології та сурдології

Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика

orcid.org/0000-0002-6441-3192

ss.samoylenko@gmail.com

Ярошенко Алла Олександрівна,

доктор філософських наук, професор,

декан факультету соціології та соціальної політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

orcid.org/0000-0002-8389-7639

yaroshenkonpu@gmail.com

Бредун Олександр Юрійович,

доктор медичних наук, професор,

виконуючий обов'язки завідувача кафедри оториноларингології,

дитячої оториноларингології та сурдології

Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика

orcid.org/0000-0002-5013-7318

abredun@ukr.net

Шингірей Наталія Вікторівна,

кандидат медичних наук, доцент,

асистент кафедри оториноларингології,

дитячої оториноларингології та сурдології

Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика

Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

orcid.org/0000-0001-5996-1162

lornata1978@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІКАРЯ: СИНТЕЗ БІОЕТИКИ, ДЕОНТОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

У статті досліджується формування етичної компетентності лікаря-інтерна як критично важливого компонента професійної підготовки в сучасній медичній освіті. Автори аналізують педагогічну дилему між підготовкою технічно грамотного виконавця та вихованням морально автономного лікаря, здатного до відповідального прийняття рішень. На основі багаторічного досвіду кафедри оториноларингології НУОЗ України імені П.Л. Шупика проаналізовано освітні механізми, що сприяють становленню етичної зрілості у слухачів післядипломної підготовки.

Емпіричну базу становлять дані понад двадцяти навчальних циклів, які включали клінічні чергування, семінари, рольові ігри, симуляційні сценарії, групові дискусії та створення етичних портфоліо. Етична компетентність концептуалізується як здатність діяти відповідально в умовах клінічної невизначеності, емоційного навантаження та міжособистісних конфліктів. Її структура охоплює моральну рефлексію, емоційну витривалість, комунікативну чутливість, етичне мислення та відповідальність за прийняті рішення. Теоретичну основу

становлять принципи біоетики (автономія, доброчинність, невчинення шкоди, справедливість), медична деонтологія (норми професійної поведінки) та педагогічні стратегії формування моральної автономії.

Особлива увага приділяється ролі наставника як етичного орієнтира, який стимулює моральне осмислення та відкриту дискусію. Показано, що найбільш ефективними освітніми форматами є інтеграція клінічного досвіду з етичним осмисленням через симуляції, кейс-аналіз, рефлексивні записи та портфоліо. Оцінювання етичної компетентності здійснюється не за стандартизованими тестами, а за допомогою якісних педагогічних інструментів, що дозволяють відстежувати динаміку становлення внутрішньої моральної позиції.

Узагальнено, що етична компетентність лікаря-інтерна формується як процес, що потребує постійного наставництва, рефлексії та контекстної взаємодії. Вона виходить за межі формального засвоєння кодексів і передбачає внутрішню готовність діяти гідно та відповідально в складних клінічних ситуаціях. Представлена модель може бути адаптована до ширшого контексту післядипломної медичної освіти та слугувати основою для подальших досліджень інтеграції етики в клінічне навчання.

Ключові слова: етична компетентність, лікар-інтерн, біоетика, медична деонтологія, клінічне навчання, наставництво, професійна відповідальність.

Samoilenko Serhii,

*Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Otorhinolaryngology,
Pediatric Otorhinolaryngology and Audiology
Shupyk National Healthcare University of Ukraine
orcid.org/0000-0002-6441-3192
ss.samoilenko@gmail.com*

Yaroshenko Alla,

*Doctor of Philosophy, Professor,
Dean of the Faculty of Sociology and Social Policy
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0002-8389-7639
yaroshenkonpu@gmail.com*

Bredun Oleksandr,

*Doctor of Medical Sciences, Professor,
Acting Head of the Department of Otorhinolaryngology,
Pediatric Otorhinolaryngology and Audiology
Shupyk National Healthcare University of Ukraine
orcid.org/0000-0002-5013-7318
abredun@ukr.net*

Shyngirei Nataliia,

*Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Assistant at the Department of Otorhinolaryngology,
Pediatric Otorhinolaryngology and Audiology
Shupyk National Healthcare University of Ukraine
Laureate of the State Prize of Ukraine in Science and Technology
orcid.org/0000-0001-5996-1162
lornata1978@gmail.com*

FORMATION OF A PHYSICIAN'S ETHICAL COMPETENCE: A SYNTHESIS OF BIOETHICS, DEONTOLOGY, AND PEDAGOGY

The article explores the development of ethical competence in medical interns as a critical dimension of professional formation within contemporary medical education. The authors examine the pedagogical dilemma between training technically proficient practitioners and cultivating morally autonomous physicians capable of responsible

decision-making. Based on longitudinal experience at the Department of Otorhinolaryngology, Shupyk National University of Healthcare of Ukraine, the study analyzes educational mechanisms that foster ethical maturity among postgraduate trainees.

The empirical material comprises over twenty postgraduate training cycles, integrating clinical rotations, seminars, role-playing, simulation-based scenarios, group discussions, and ethical portfolio development. Ethical competence is conceptualized as the ability to act responsibly under clinical uncertainty, emotional stress, and interpersonal conflict. Its structure includes moral reflection, emotional resilience, communicative sensitivity, ethical reasoning, and accountability. The theoretical framework combines bioethical principles (autonomy, beneficence, non-maleficence, justice), medical deontology (norms of professional conduct), and pedagogical strategies for nurturing moral autonomy.

Special emphasis is placed on the mentor's role as an ethical exemplar and facilitator of reflective dialogue. The study demonstrates that the most effective formats integrate clinical experience with ethical analysis through simulations, case-based learning, reflective writing, and portfolio assessment. Evaluation of ethical competence is conducted via qualitative pedagogical tools rather than standardized testing, enabling dynamic tracking of internal moral development.

The findings suggest that ethical competence evolves through sustained mentorship, reflective practice, and contextual engagement. It transcends formal codes, requiring an inner readiness to act with dignity and responsibility in complex clinical settings. The presented model offers a transferable framework for postgraduate medical education and contributes to the discourse on ethics integration in clinical training.

Key words: ethical competence, medical internship, bioethics, medical deontology, clinical education, mentorship, professional responsibility.

Постановка проблеми та її актуальність.

У сучасній медичній освіті постає фундаментальна дилема: чи варто зосереджуватися на формуванні технічно грамотного виконавця, чи на вихованні лікаря з моральною автономією та професійною відповідальністю (Пустовіт, 2023). В умовах клінічної невизначеності, емоційного навантаження та обмежених ресурсів інтерни щоденно стикаються з морально складними ситуаціями, які вимагають не лише фахової компетентності, а й етичної зрілості (Демченко, 2024).

Попри наявність нормативних документів, таких як Декларація Женеви (World Medical Association, 2017) та Міжнародний кодекс медичної етики (World Medical Association, 2022), етична компетентність залишається недостатньо інтегрованою в практичне навчання. У науковому дискурсі її актуалізують С. Пустовіт, Н. Бойченко, Л. Дудікова, О. Лазуренко, А. Демченко, які досліджують різні аспекти – від нормативної етики до емоційної витривалості та духовного становлення (Дудікова, 2018; Лазуренко, 2018; Демченко, 2024).

Окрему увагу заслуговує питання впливу наукового знання на світогляд здобувачів медичної вищої освіти, що розкриває глибину взаємозв'язку між академічною рефлексією та моральним становленням майбутнього лікаря (Кірієнко & Лапутько, 2024; Гичко, 2021).

Ми звертаємося до цієї проблематики не як до теоретичної конструкції, а як до практичного

виклику, що постає у щоденній роботі з інтернами (Лазуренко, 2017). На кафедрі оториноларингології НУОЗ України імені П.Л. Шупика накопичено досвід інтеграції моральної рефлексії, емоційної витривалості та етичної чутливості в освітній процес.

Актуальність дослідження зумовлена потребою в осмисленні та поширенні освітніх практик, які сприяють розвитку етичної компетентності лікарів-інтернів у реальному клінічному середовищі. Саме практичний досвід викладання, а не абстрактні моделі, дозволяє побачити, як формуються моральні реакції, як інтерни вчаться витримувати етичний тиск, поважати автономію пацієнта та діяти відповідально (Дудікова, 2018).

Метою статті є аналіз освітніх механізмів формування етичної компетентності лікарів-інтернів на прикладі клінічної кафедри оториноларингології, що функціонує поза межами гуманітарного дискурсу, але активно інтегрує етичні компоненти у клінічну практику.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом для рефлексивного аналізу стали результати багаторічної освітньої практики з формування етичної компетентності лікарів-інтернів, яку з 2005 року системно впроваджують науково-педагогічні працівники кафедри оториноларингології НУОЗ України імені П. Л. Шупика. За цей період реалізовано понад двадцять навчальних циклів післядипломної підготовки, кожен з яких тривав два роки та охоплював орієнтовно

15 інтернів. Така тривала й стабільна освітня практика створила умови для осмислення педагогічних механізмів, що сприяють формуванню етичної компетентності в реальному клінічному середовищі.

Емпіричні спостереження накопичувалися у процесі щоденної освітньої взаємодії – під час клінічних чергувань, семінарів, рольових ігор, симуляційних сценаріїв з етичним навантаженням, індивідуальних обговорень кейсів, а також анкетування після завершення клінічних етапів. До аналізу включено досвід інтернів, які створювали етичні портфоліо та брали участь у групових рефлексіях. Усі ці дані не збиралися з метою формального дослідження, а стали основою для педагогічного осмислення процесу формування етичної позиції.

Такий підхід не претендує на репрезентативність у масштабах всієї системи післядипломної освіти, проте дозволяє виявити дієві освітні формати, що сприяють моральному становленню лікаря. Обмеженням аналізу є його локальність та відсутність кількісних інструментів оцінювання. Водночас саме якісний, рефлексивний підхід дає змогу зафіксувати тонкі прояви моральної чутливості, які часто вислизують з-під формальних критеріїв.

У межах освітньої практики етична компетентність лікаря-інтерна розглядається як здатність діяти морально, відповідально та гідно в умовах клінічної невизначеності, емоційного навантаження та міжособистісної складності. Вона охоплює розпізнавання етичних аспектів ситуації, прийняття обґрунтованих рішень, витримування морального тиску та повагу до автономії пацієнта навіть у критичних обставинах.

Це не абстрактна якість, а практична здатність, що формується через моральну рефлексію, клінічну взаємодію, емоційну витривалість і педагогічну підтримку. У процесі щоденної освітньої взаємодії ми спостерігали, як ці компоненти проявляються у поведінці інтернів, їхніх рефлексивних записах, етичних портфоліо та реакціях на симуляційні сценарії з моральним навантаженням.

Рефлексія над освітнім процесом дозволила окреслити типові прояви етичної компетентності, а також педагогічні умови, що сприяють її становленню. Хоча аналіз не претендує на репрезентативність, він дає змогу виявити дієві механізми формування етичної позиції в умовах

клінічного навчання, що може бути корисним для адаптації в інших освітніх контекстах.

Формування етичної компетентності лікаря-інтерна спирається на міждисциплінарну основу – біоетику, медичну деонтологію та педагогіку. Ці напрями задають етичні орієнтири, професійні норми та педагогічні механізми, що забезпечують моральне становлення майбутнього лікаря (Potter, 1971; Beauchamp & Childress, 2013; Дудікова, 2018; Зязюн, 2018; Євтух, 2023).

Історичне підґрунтя біоетики як етики виживання було закладене Ван Ренселлером Поттером (Potter, 1971), який у 1970-х роках запропонував інтегрувати біологічне знання з гуманістичними цінностями задля збереження життя в усіх його проявах. Його концепція глобальної біоетики охоплює не лише медичну практику, а й соціальну відповідальність, екологічну етику та міжпоколіннєву моральну чутливість. У контексті клінічного навчання ідеї Поттера актуалізують потребу виховувати не лише фахівця, а й громадянина, здатного до морального судження в умовах складної соціальної реальності (Potter, 1971; Пустовіт, 2023).

Біоетичні підходи активно розробляються у працях Т. Бічемпа та Дж. Чайлдреса (Beauchamp & Childress, 2013), а в українському контексті – С. Пустовіт, Н. Бойченко, О. Лазуренко (Пустовіт, 2023; Бойченко, 2020; Лазуренко, 2018). Вони акцентують на принципах автономії, доброчинності, невчинення шкоди та справедливості як етичному каркасі клінічної практики.

У працях І. Зязюна, В. Андрущенко, М. Євтуха, В. Л. Кулініченка та Н. М. Бойченко (Зязюн, 2018; Андрущенко, 2009, 2012; Євтух, 2023; Кулініченко, 2002; Кисельов, 2024; Бойченко, 2016) – титанів української освітньої та гуманітарної філософії – педагогіка розглядається не як трансляція знань, а як формування моральної автономії, етичної зрілості та здатності до відповідального вибору. Їхні концепції задають рамки для осмислення освіти як простору морального становлення, де викладач виступає не лише інформатором, а наставником і етичним орієнтиром. Особливий внесок В. Л. Кулініченка полягає у формуванні української школи біоетики та валеології, а Н. М. Бойченко – у філософській рефлексії над етичними цінностями сучасної університетської освіти.

У клінічному навчанні ці засади реалізуються через рефлексивні практики, обговорення етичних кейсів, симуляційні сценарії та наставництво, що дозволяє інтегрувати етичну чутливість у професійну поведінку (Шмалей, 2024; Кейс-метод, 2021; Clincasequest, 2023).

Етична компетентність лікаря-інтерна має багатовимірну структуру, що формується на стику медичної етики, психології, педагогіки та клінічного досвіду. У науковій літературі виокремлюють такі ключові компоненти: моральна рефлексія, емоційна витривалість, комунікативна чутливість, здатність до етичного вибору та відповідальність за рішення (посилання).

Моральна рефлексія передбачає здатність осмислювати етичні аспекти ситуації, аналізувати мотиви та наслідки дій. Емоційна витривалість – це здатність витримувати моральний тиск, не втрачати професійну гідність у складних умовах. Комунікативна чутливість проявляється у вмінні слухати, розпізнавати емоції пацієнта, уникати маніпуляцій та зберігати етичну дистанцію (посилання).

Здатність до етичного вибору включає вміння зіставляти альтернативи, діяти відповідно до принципів автономії, доброчинності, справедливості. Відповідальність – це не лише юридичний аспект, а внутрішня готовність нести моральні наслідки прийнятих рішень (посилання).

У клінічному навчанні ці компоненти формуються нерівномірно, залежно від типу ситуацій, стилю наставництва та особистісних характеристик интерна. Саме тому важливо забезпечити педагогічні умови, які стимулюють рефлексію, емоційну стійкість і етичну автономію.

У процесі освітньої взаємодії на клінічній кафедрі оториноларингології ми спостерігали, що етична компетентність лікарів-інтернів формується через поєднання клінічного досвіду, моральної рефлексії та педагогічного наставництва. Найбільш дієвими виявилися ті освітні формати, які інтегрують реальні клінічні ситуації з етичним осмисленням – семінари, рольові ігри, симуляції, обговорення кейсів.

Ключову роль відіграє наставник: викладач не лише передає знання, а й моделює етичну поведінку, стимулює рефлексію, підтримує моральну витривалість. Інтерни навчаються через спостереження, участь у дискусіях,

створення етичних портфоліо та самооцінку. Освітній процес стає простором для формування внутрішньої етичної позиції, здатної витримати тиск клінічної реальності.

Особливу увагу ми приділяємо ситуаціям з емоційним навантаженням, конфліктом інтересів, порушенням автономії пацієнта. Саме ці випадки стають тригерами для етичного становлення. Важливо, щоб інтерн мав змогу не лише діяти, а й осмислювати власні рішення – через рефлексивні записи, групові обговорення та індивідуальні бесіди з наставником.

У щоденній клінічній практиці інтерни стикаються з етичними викликами, що вимагають морального вибору, емоційної витривалості та комунікативної чутливості. Найчастіше це ситуації, де необхідно зберегти гідність пацієнта, витримати тиск родичів, діяти в умовах обмежених ресурсів або реагувати на порушення етики з боку колег. Ці випадки не є винятками – вони становлять повсякденну реальність клінічного навчання.

У процесі освітньої практики ми спостерігали, як інтерни реагують на відмову пацієнта від лікування, що суперечить медичним рекомендаціям, але вимагає поваги до автономії. У ситуаціях конфлікту між родичами та пацієнтом постає потреба в медіації, збереженні конфіденційності та етичному балансі. Надмірна емоційна прив'язаність до пацієнта ставить питання про професійну дистанцію та межі емпатії. Спостереження за порушенням етики з боку колег змушує интерна вирішувати, як діяти в межах субординації та професійної відповідальності. Робота в умовах дефіциту часу або ресурсів вимагає етичного обґрунтування розподілу уваги, медикаментів, втручань.

Ці ситуації ми інтегруємо в освітній процес через семінари, рольові ігри, рефлексивні записи та групові дискусії. Вони слугують каталізаторами етичного становлення, дозволяючи інтернам осмислити власні реакції, сумніви та рішення. Саме через ці морально напружені моменти відбувається перехід від формального знання до внутрішньої етичної позиції.

Питання оцінювання етичної компетентності лікаря-інтерна постає як одне з найскладніших у процесі клінічного навчання. Йдеться не лише про перевірку знання етичних принципів, а про здатність застосовувати їх у реальних, часто морально напружених ситуаціях. У нашій

освітній практиці ми поступово відійшли від уніфікованих тестових підходів на користь форм оцінювання, що дозволяють фіксувати динаміку становлення етичної позиції.

Системне спостереження за поведінкою інтернів під час клінічних чергувань, аналіз рефлексивних записів, участь у рольових іграх з етичним навантаженням, групові обговорення та індивідуальні бесіди з наставником – усе це стало джерелом для осмислення рівня сформованості етичної чутливості, моральної рефлексії та відповідальності. Особливу роль відіграє етичне портфоліо, яке інтерни формують протягом навчального циклу: воно містить опис реальних ситуацій, прийнятих рішень, сумнівів, емоційних реакцій і подальших висновків.

Ми не прагнемо до стандартизованої шкали оцінювання. Натомість орієнтуємося на педагогічну валідність: прозорість критеріїв, безпечність для інтерна, можливість самооцінки та відкритої рефлексії. Оцінювання в такому форматі виконує не лише діагностичну, а й формувальну функцію – воно підтримує розвиток моральної автономії, допомагає інтерну усвідомити власні етичні орієнтири та зони зростання.

Водночас ми усвідомлюємо обмеження такого підходу: він потребує часу, довіри, педагогічної чутливості та готовності наставника бути не лише оцінювачем, а й співучасником етичного становлення. Проте саме така модель, на нашу думку, відповідає суті клінічного навчання, де етика не є окремим модулем, а інтегрованою частиною професійної ідентичності лікаря.

Обговорення та узагальнення. Осмислення щоденної освітньої роботи на кафедрі оториноларингології НУОЗ України імені П.Л. Шупика показало, що формування етичної компетентності лікаря-інтерна є процесом, який не зводиться до засвоєння етичних норм чи вивчення кодексів. Йдеться про поступове становлення внутрішньої моральної позиції, здатної витримувати тиск клінічної реальності, діяти відповідально в умовах невизначеності та зберігати гідність у складних міжособистісних ситуаціях. Цей процес вимагає не лише знань, а й досвіду, рефлексії, підтримки та прикладу.

Найбільш ефективними виявилися ті освітні формати, які поєднують клінічну практику

з етичним осмисленням: рольові ігри, симуляційні сценарії, обговорення кейсів, рефлексивні записи, етичні портфоліо. Саме ці інструменти дозволяють інтернам не лише зіткнутися з моральними викликами, а й осмислити власні реакції, сумніви, рішення. У процесі такої роботи ми спостерігали, як поступово формується здатність до моральної рефлексії, емоційної витривалості, комунікативної чутливості та відповідальності за вибір.

Особливу роль у цьому процесі відіграє наставництво. Викладач, який не лише навчає, а й демонструє етичну позицію у власній поведінці, стає для інтерна орієнтиром. У нашій практиці ми неодноразово переконувалися, що саме приклад викладача – його реакції на складні ситуації, стиль комунікації, здатність до відкритої рефлексії – має більший вплив, ніж будь-який теоретичний курс з етики. Наставник, який створює безпечний простір для обговорення моральних дилем, підтримує інтерна у процесі етичного зростання.

Ці спостереження узгоджуються з концепціями моральної автономії, розробленими в працях І. Зязюна, В. Андрущенко, М. Євтуха, В. Кулініченко, де педагогіка розглядається як простір етичного становлення, а не лише передавання знань. Біоетичні принципи, сформульовані Т. Бічемпом і Дж. Чайлдресом, залишаються актуальними, однак потребують адаптації до локального контексту – зокрема, до українських реалій клінічної невизначеності, які осмислюють С. Пустовіт, Н. Бойченко, О. Лазуренко. Деонтологічний підхід, представлений у працях А. Демченка та Л. Дудікової, виявляється особливо важливим у ситуаціях, де протокольні рішення не дають моральної ясності.

Водночас ми усвідомлюємо обмеження нашого підходу. По-перше, він базується на досвіді однієї клінічної кафедри, що не дозволяє робити узагальнення для всієї системи післядипломної освіти. По-друге, ми не використовували кількісних інструментів оцінювання, а отже, не можемо представити статистично верифіковані результати. Проте саме якісний, рефлексивний підхід дозволив зафіксувати тонкі прояви морального становлення, які часто залишаються поза межами формальних тестів.

Крім того, важливо враховувати культурний контекст української медицини. Ієрархічність, обмежена відкритість до етичних дискусій,

формалізм у викладанні етики – усе це створює додаткові бар'єри для формування моральної автономії. Водночас саме в таких умовах роль викладача-наставника набуває особливого значення: він може стати провідником у складному моральному ландшафті, моделюючи гідну поведінку, відкриту рефлексію та етичну чутливість.

Таким чином, етична компетентність лікаря-інтерна постає не як стабільна риса, а як процес, що потребує постійного оновлення, підтримки та педагогічного супроводу. Вона формується не в ізоляції, а в діалозі – між інтерном і пацієнтом, між інтерном і наставником, між особистими переконаннями і професійними стандартами. Її розвиток вимагає освітніх практик, що поєднують клінічну реальність з етичною рефлексією, емоційною саморегуляцією та прикладом гідної поведінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Формування етичної компетентності лікаря-інтерна є тривалим процесом, що потребує інтеграції клінічного досвіду, моральної рефлексії та педагогічного наставництва. Освітнє середовище має стимулювати не лише засвоєння принципів, а й розвиток внутрішньої етичної позиції.

Практика кафедри демонструє, що етична компетентність не може бути сформована лише через лекції чи протоколи. Вона потребує живої взаємодії, рефлексії, емоційної витримки та прикладу гідної поведінки. Саме в цьому – ключ до підготовки лікаря, здатного діяти не лише професійно, а й морально відповідально.

Подальший розвиток освітньої практики з формування етичної компетентності лікарів-інтернів потребує створення більш точних і чутливих інструментів її оцінювання, адаптованих до клінічної реальності. Йдеться не лише про перевірку знань, а про фіксацію моральних

реакцій, емоційної витривалості, здатності до етичного вибору в умовах невизначеності. Перспективним є розроблення рубрик, сценаріїв та симуляцій, які дозволяють оцінювати не лише когнітивний рівень, а й поведінкові та емоційні аспекти етичної компетентності.

Окремої уваги заслуговує вплив культурного контексту, міжособистісної динаміки та стилю наставництва на формування моральної автономії. У нашій практиці ми спостерігали, що стиль комунікації викладача, рівень відкритості до етичних дискусій, а також особистісні особливості інтернів суттєво впливають на глибину етичної рефлексії. Ці чинники потребують подальшого осмислення – як у межах локальних освітніх програм, так і в міжкультурному порівнянні.

Актуальним є також порівняльний аналіз освітніх моделей – українських і міжнародних – з метою інтеграції найефективніших практик. Зокрема, варто дослідити, як різні системи медичної освіти структурують етичну складову, які формати наставництва застосовуються, як оцінюється моральна зрілість майбутніх лікарів. Такий аналіз дозволить не лише адаптувати успішні підходи, а й критично осмислити власні освітні традиції.

У перспективі доцільно розширити практику формування етичної компетентності на інші клінічні спеціальності, де моральні виклики мають іншу природу – наприклад, у хірургії, паліативній допомозі, психіатрії. Це дозволить виявити специфіку етичного становлення в різних професійних контекстах. Крім того, варто поступово інтегрувати кількісні методи – опитування, шкали, психометричні інструменти – які допоможуть верифікувати педагогічні гіпотези, забезпечити масштабованість етичної освіти та аргументувати її значущість у системі післядипломної підготовки.

Список використаних джерел:

- Андрущенко, В. П. (2009). *Філософія освіти*. НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Андрущенко, В. П. (2012). *Філософія освіти в європейському контексті*. Знання України.
- Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2013). *Principles of biomedical ethics* (7th ed.). Oxford University Press.
- Бойченко, Н. М. (2016). *Етичні цінності сучасної університетської освіти: філософська рефлексія*. Інформаційно-видавничий центр УБЕНТЗ Товариства «Знання України». URL: <http://lib.inmeds.com.ua:8080/jspui/handle/lib/1418>
- Clincasequest Academy. (2023). *Симуляційне навчання в медичній освіті*. URL: <https://clincasequest.academy/simulation/>

Демченко, А. В., Мукомель, С. А., & Пасинчук, К. В. (2024). Формування духовності особистості майбутнього фахівця у процесі професійної підготовки. *Grail of Science*, (36), 405–411. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.16.02.2024.068>

Дудікова, Л. В. (2018). *Формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів у медичних університетах: теорія і практика*. ТОВ «ТВОРИ». URL: <https://www.researchgate.net/publication/368536126>

Євтух, М. Б. (2023). Євтух Микола Борисович. *Українська електронна енциклопедія освіти*. URL: https://eduglos.iitta.gov.ua/index.php/Євтух_М._Б.

Гичко, Ю. В. (2021). Емоційна компетентність як важлива умова формування професійного фахівця. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Зязюн, І. А. (2018). *Іван Андрійович Зязюн: Педагог. Вчений. Філософ. Біобібліографічний покажчик*. НПУ імені М. П. Драгоманова. URL: https://ipood.com.ua/data/BIBLIOTEKA/Ziziun_2018.pdf

Кейс-метод як симуляційна технологія при викладанні освітньо-професійних програм та практичних медичних освітніх компонентів. (2021). *Репозитарій Харківського національного медичного університету*. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/entities/publication/bed5dec4-e719-4bfe-935f-f9cfa52d9f4a>

Кисельов, М. М. (2024). Кулініченко Валентин Леонідович. У *Енциклопедія сучасної України* (т. 16). Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-51349>

Кірієнко, С. В., & Лапутько, А. В. (2024). Питання впливу наукового знання на світогляд здобувачів медичної вищої освіти. *Культурологічний альманах*, (2), 152–157. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.17>

Кулініченко, В. Л. (2002). *Філософсько-методологічні засади валеології* (Дисертація доктора філософських наук). Національний медичний університет імені О. О. Богомольця. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0502U000349>

Лазуренко, О. О. (2017). *Формування емоційної компетентності майбутнього лікаря*. Науково-методичний центр вищої освіти.

Лазуренко, О. О. (2018). Modernization tendencies of professionally-psychological preparation of doctors: competence approach. *Psychological Journal*, 4(1), 87–99. <https://doi.org/10.31108/1.2018.1.11.7>

Potter, V. R. (1971). *Bioethics: Bridge to the future*. Prentice-Hall.

Пустовіт, С. В. (2023). Біоетика, моральні дилеми та професійна відповідальність. *Наука і освіта*, (2), 45–52.

Пустовіт, С. В. (2023). Витоки та концептуальні засади глобальної біоетики В. Р. Поттера. *Humanities Studies*, (15), 92–101. <https://doi.org/10.32782/hst-2023-15-92-05>

Пустовіт, С. В., & Палей, Л. А. (2023). Від етики Гіппократа до глобальної біоетики В. Р. Поттера: освітні аспекти. *Discourse*, (6), 44–52. URL: <https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2023/2023r-444-6/vid-etyky-hippokrata-do-hlobalnoi-bioetyky-v-r-pottera-osvitni-aspekty>

Світова медична асоціація. (2017). *Женевська декларація ВМА*. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-geneva/decl-of-geneva-v-2017/>

Світова медична асоціація. (2022). *Міжнародний кодекс медичної етики ВМА*. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-international-code-of-medical-ethics/>

Шмалей, С. В., & Редька, І. В. (2024). Ефективність використання симуляційного навчання в домедичній підготовці. У *Матеріали конференції «New Learning»*. URL: https://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2024/Shmaley_2024.pdf

References:

Andrushchenko, V. P. (2009). *Filosofia osvity* [Philosophy of education]. NPU imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

Andrushchenko, V. P. (2012). *Filosofia osvity v yevropeiskomu konteksti* [Philosophy of education in the European context]. Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].

Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2013). *Principles of biomedical ethics* (7th ed.). Oxford University Press. [in English].

Boichenko, N. M. (2016). *Etychni tsinnosti suchasnoi universytetskoï osvity: filosofska refleksiiia* [Ethical values of modern university education: Philosophical reflection]. Informatsiino-vydavnychiy tsentr UBENTZ Tovarystva “Znannia Ukrainy”. Retrieved from: <http://lib.inmeds.com.ua:8080/jspui/handle/lib/1418> [in Ukrainian].

Clincasequest Academy. (2023). *Symuliatsiine navchannia v medychnii osviti* [Simulation-based learning in medical education]. Retrieved from: <https://clincasequest.academy/simulation/> [in Ukrainian].

Demchenko, A. V., Mukomel, S. A., & Pasynchuk, K. V. (2024). *Formuvannia dukhovnosti osobystosti maibutnoho fakhivtsia u protsesi profesiinoï pidhotovky* [Formation of the spirituality of the future specialist in the process of professional training]. *Grail of Science*, (36), 405–411. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.16.02.2024.068> [in Ukrainian].

Dudikova, L. V. (2018). *Formuvannia profesiino-etychnoi kompetentnosti maibutnikh likariv u medychnykh universytetakh: teoriia i praktyka* [Formation of professional and ethical competence of future doctors in medical universities: Theory and practice]. TOV "TVORY". Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/368536126> [in Ukrainian].

Yevtukh, M. B. (2023). *Yevtukh Mykola Borysovych* [Mykola Borysovych Yevtukh]. *Ukrainska elektronna entsyklopediia osvity* [Ukrainian Electronic Encyclopedia of Education]. Retrieved from: https://eduglos.iitta.gov.ua/index.php/Свґуґх_М._Б. [in Ukrainian].

Hychko, Yu. V. (2021). *Emotsiina kompetentnist yak vazhlyva umova formuvannia profesiinoho fakhivtsia* [Emotional competence as an important condition for the formation of a professional specialist]. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny. [in Ukrainian].

Ziaziun, I. A. (2018). *Ivan Andriiovych Ziaziun: Pedahoh. Vchenyi. Filosof. Biobibliohrafichni pokazhchyk* [Ivan Andriiovych Ziaziun: Teacher. Scholar. Philosopher. Biobibliographic index]. NPU imeni M. P. Drahomanova. Retrieved from: https://ipood.com.ua/data/BIBLIOTEKA/Ziziun_2018.pdf [in Ukrainian].

Keys-metod yak symuliatyina tekhnolohiia pry vykladanni osvitho-profesiinykh prohram ta praktychnykh medychnykh osvithnykh komponentiv [Case method as a simulation technology in teaching educational and professional programs and practical medical educational components]. (2021). *Repozytarii Kharkivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu* [Repository of Kharkiv National Medical University]. Retrieved from: <https://repo.knmu.edu.ua/entities/publication/bed-5dec4-e719-4bfe-935f-f9cfa52d9f4a> [in Ukrainian].

Kyselov, M. M. (2024). *Kulinichenko Valentyn Leonidovych* [Valentyn Leonidovych Kulinichenko]. In *Encyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine] (Vol. 16). Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-51349> [in Ukrainian].

Kirienko, S. V., & Laputko, A. V. (2024). *Pytannia vplyvu naukovoho znannia na svitohliad zdobuvachiv medychnoi vyshchoi osvity* [The impact of scientific knowledge on the worldview of medical students]. *Kulturolohichnyi almanakh* [Culturological Almanac], (2), 152–157. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.17> [in Ukrainian].

Kulinichenko, V. L. (2002). *Filosofsko-metodolohichni zasady valeolohii* [Philosophical and methodological foundations of valeology] (Doctoral dissertation). Natsionalnyi medychnyi universytet imeni O. O. Bohomoltsia. Retrieved from: <https://uacademic.info.ua/document/0502U000349> [in Ukrainian].

Lazurenko, O. O. (2017). *Formuvannia emotsiinoi kompetentnosti maibutnoho likaria* [Formation of emotional competence of the future doctor]. *Naukovo-metodychnyi tsentr vyshchoi osvity*. [in Ukrainian].

Lazurenko, O. O. (2018). Modernization tendencies of professionally-psychological preparation of doctors: Competence approach. *Psychological Journal*, 4(1), 87–99. <https://doi.org/10.31108/1.2018.1.11.7> [in English].

Potter, V. R. (1971). *Bioethics: Bridge to the future*. Prentice-Hall. [in English].

Pustovit, S. V. (2023). *Bioetyka, moralni dylemy ta profesiina vidpovidalnist* [Bioethics, moral dilemmas and professional responsibility]. *Nauka i osvita* [Science and Education], (2), 45–52. [in Ukrainian].

Pustovit, S. V. (2023). *Vytoky ta kontseptualni zasady hlobalnoi bioetyky V. R. Pottera* [Origins and conceptual foundations of V. R. Potter's global bioethics]. *Humanities Studies*, (15), 92–101. <https://doi.org/10.32782/hst-2023-15-92-05> [in Ukrainian].

Pustovit, S. V., & Palei, L. A. (2023). *Vid etyky Hippokrata do hlobalnoi bioetyky V. R. Pottera: osvithni aspekty* [From Hippocratic ethics to V. R. Potter's global bioethics: Educational aspects]. *Discourse*, (6), 44–52. Retrieved from: <https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2023/2023r-444-6/vid-etyky-hippokrata-do-hlobalnoi-bioetyky-v-r-pottera-osvithni-aspekty> [in Ukrainian].

Svitova medychna asotsiatsiia. (2017). *Zhenevska deklaratsiia VMA* [WMA Declaration of Geneva]. Retrieved from: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-geneva/decl-of-geneva-v-2017/> [in Ukrainian].

Svitova medychna asotsiatsiia. (2022). *Mizhnarodnyi kodeks medychnoi etyky VMA* [WMA International Code of Medical Ethics]. Retrieved from: <https://www.wma.net/policies-post/wma-international-code-of-medical-ethics/> [in Ukrainian].

Shmalei, S. V., & Redka, I. V. (2024). *Efektivnist vykorystannia symuliatyinoho navchannia v domedychnii pidhotovtsi* [Effectiveness of using simulation training in premedical education]. In *Materialy konferentsii "New Learning"* [Proceedings of the "New Learning" Conference]. Retrieved from: https://newlearning.org.ua/sites/default/files/tezy/2024/Shmaley_2024.pdf [in Ukrainian].

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.74

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.32>

Ананов Олексій Валентинович,
аспірант філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0009-0008-7023-5864
ananovov@gmail.com

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПОЛЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті проаналізовано трансформацію інституційного поля української культури крізь призму двох ключових стратегічних документів – «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» та «Стратегії розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки». Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентними викликами, які постали перед культурною галуззю України в умовах повномасштабної російської агресії, спрямованої на знищення української ідентичності. Наголошено, що з 2022 року українські культурні інституції продемонстрували надзвичайну стійкість і суб'єктність, ефективно протидіючи тиску й виступаючи ключовим чинником суспільної резильєнтності, що багато в чому зумовлено розбудовою інституційного поля в попередні роки. Проблематика статті полягає в порівняльному аналізі впливу цих стратегій на інституційне поле, зіставленні декларованих механізмів з реальними суспільними процесами та змінами, що є критично важливим для підвищення ефективності реалізації та корегування культурної політики в умовах тривалої війни. Метою дослідження є вивчення особливостей трансформації інституційного поля України з 2015 року, простеження впливу «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» на формування архітектури інституційної системи культури та оцінювання потенційних ефектів «Стратегії розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки» для подальших змін. Для досягнення мети використано компаративний метод, а також методи історичного, соціокультурного та контекстуального аналізу. Додатково застосовано аксіологічний, історико-культурний, комунікативний, телеологічний та системний підходи для комплексного аналізу та порівняння стратегічних документів. За результатами дослідження встановлено, що «Довгострокова стратегія розвитку культури в Україні до 2025 року», незважаючи на свій неофіційний статус та змінений формат затвердження, суттєво визначила архітектуру інституційного поля української культури. Вона стимулювала впровадження конкурсних процедур, створення системи державних грантів, формування впливових державних інституцій (Український культурний фонд, Український інститут книги, Український інститут) та сприяла структуризації й посиленню спроможностей громадського сектора. Ці зміни стали запорукою стійкості культурної системи на початку повномасштабного вторгнення та забезпечили ефективну координацію і співпрацю державних і недержавних інституцій. Нова «Стратегія розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки», ухвалена у 2025 році, враховує виклики воєнного часу, розглядаючи культуру як основу національної безпеки. Вона продовжує логіку інституційної розбудови державного сектора та передбачає ресурсну підтримку недержавних інституцій через реформу грантової системи та створення нових структур (Український фонд культурної спадщини, мережевий музей сучасного мистецтва). Зроблено висновок, що спосіб розроблення обох документів засвідчив демократичні традиції, силу громадянського суспільства, важливу роль інституцій різних форм власності та конструктивний вплив євроінтеграційних устремлінь України. Подальше впровадження елементів учасницької моделі урядування та горизонтальної співпраці між державним і недержавним секторами є запорукою сталого розвитку культури в Україні й підтверджує, що інституції є головним агентом розвитку, суспільної стійкості та дотримання демократичних принципів і цінностей.

Ключові слова: культурна політика, стратегія розвитку культури, інститути, інституційне поле, інституції культури.

Ananov Oleksii,
Postgraduate Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv
orcid.org/0009-0008-7023-5864
ananovov@gmail.com

STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CULTURE: TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONAL FIELD AMIDST WAR

This article analyzes the transformation of the institutional field of Ukrainian culture through the lens of two key strategic documents: the “Long-Term Strategy for the Development of Culture in Ukraine until 2025” and the “Strategy for the Development of Culture in Ukraine for 2025–2030”. The relevance of the research stems from the unprecedented challenges faced by the Ukrainian cultural sector amidst Russia’s full-scale aggression aimed at destroying Ukrainian identity. It is emphasized that since 2022, Ukrainian cultural institutions have demonstrated exceptional resilience and agency, effectively resisting pressure and acting as a crucial factor in societal resilience, largely due to the development of the institutional field in previous years. The core problem addressed is the comparative analysis of these strategies’ impact on the institutional field, juxtaposing declared mechanisms with real societal processes and changes, which is critical for enhancing the effectiveness of cultural policy implementation and adjustment during a protracted war. The purpose of the study is to investigate the specifics of the transformation of Ukraine’s institutional field since 2015, to trace the influence of the “Long-Term Strategy for the Development of Culture in Ukraine until 2025” on shaping the architecture of Ukraine’s cultural institutional system, and to evaluate the potential effects of the “Strategy for the Development of Culture in Ukraine for 2025–2030” on future changes. To achieve this goal, a comparative method was employed, alongside historical, sociocultural, and contextual analysis methods. Additionally, axiological, historical-cultural, communicative, teleological, and systemic approaches were applied for a comprehensive analysis and comparison of the strategic documents. The research findings indicate that the “Long-Term Strategy for the Development of Culture in Ukraine until 2025” despite its unofficial status and altered approval format, significantly defined the architecture of Ukraine’s institutional cultural field. It stimulated the introduction of competitive procedures, the state grant system, the establishment of influential state institutions (Ukrainian Cultural Foundation, Ukrainian Book Institute, Ukrainian Institute), and fostered the structuring and strengthening of civil society’s capacities. These changes ensured the resilience of the cultural system at the onset of the full-scale invasion and facilitated effective coordination and cooperation between state and non-state institutions. The new “Strategy for the Development of Culture in Ukraine for 2025–2030”, adopted in 2025, accounts for wartime challenges, viewing culture as the foundation of national security. It continues the logic of institutional development within the state sector and provides resource support for non-state institutions through grant reforms and the establishment of new structures (Ukrainian Cultural Heritage Fund, network museum of contemporary art). It is concluded that the development process of both documents attested to democratic traditions, civil society strength, the vital role of institutions of various forms of ownership, and the constructive impact of Ukraine’s Euro-integration aspirations. The continued implementation of elements of participatory governance and horizontal cooperation between state and non-state sectors is a prerequisite for the sustainable development of culture in Ukraine, confirming that institutions serve as the primary agents of development, societal resilience, and adherence to democratic principles and values.

Key words: cultural policy, culture development strategy, institut, institutional field, cultural institutions.

Актуальність дослідження. Однією із цілей РФ в умовах повномасштабного вторгнення в Україну та гібридної війни є знищення української ідентичності, заперечення цінності й самого факту існування української культури. Це ставить перед культурною галуззю безпрецедентні виклики. Втім, ще від 2022 року культурне середовище та інституції виявили стійкість, продемонстрували суб’єктність і змогли паралельно із зусиллями держави, а часом компенсуючи певні управлінські прогалини, витримати натиск, а протягом наступних років

створити потужну протидію, виступаючи одним з основних чинників суспільної резильєнтності. Запорукою стійкості стала, зокрема, розбудова інституційного поля культури в попередній період та зростання суб’єктності інституцій. Це відповідало напрацьованим пропозиціям «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» (далі – Довгострокова стратегія), хоча вони і не повною мірою були імplementовані з боку держави. Тривалість повномасштабного вторгнення ставить перед галуззю нові виклики, для подолання котрих

необхідна подальша консолідація зусиль державного і недержавного секторів, ресурсів та вироблення оптимальної культурної політики для прискореного розвитку, що відображено, зокрема, у «Стратегії розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки» (далі – п'ятирічна Стратегія). Аналіз цих стратегічних документів та їх впливу на інституційне поле, порівняння визначених механізмів і реальних суспільних процесів та змін сприятиме ефективнішому виконанню стратегій, коригуванню та оптимізації плану їх реалізації, а також напрацюванню теоретичної основи для формування культурної політики.

Постановка проблеми. Поява у 2015 році, в ситуації політичної кризи і безпекових загроз, тексту Довгострокової стратегії, формулювання ключових необхідних рішень справило значний вплив на розвиток галузі культури в наступне десятиліття на рівні ухвал держави та практик громадського сектора. Прийняття у 2025 році, в ситуації повномасштабного вторгнення і режиму воєнного часу, нової п'ятирічної Стратегії створює для галузі перспективу зміцнення і розвитку, зокрема послідовної подальшої розбудови інституційного поля. Новий документ, як і попередній, було напрацьовано за активної участі громадського сектора та експертного середовища і за сприяння структур ЄС, що дає потенціал підтримки в імплементації Стратегії. Тому порівняння стратегій у зрізі інституційності й прогноз ефективності роботи нової стратегії є цікавим для наукового дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розроблення проблематики культурної політики в межах соціології, теорії управління, культурології здійснювали низка зарубіжних дослідників, зокрема П. Аласуутарі та А. Кангас (Alasuutari & Kangas, 2020), М. Драгичевич-Шешич і С. Драгоевич (Dragičević Šešić & Dragojević, 2005), Ф. Матарассо та Ч. Лендрі (Matarasso & Landry, 1999), Г. Янг (Young, 2016). Серед вітчизняних науковців проблематику культурної політики в напрямках державного управління і культурології розробляли О. Валеvський (Valevskiy & Valevska, 2024), С. Гололоблов (Гололобов & Мірзоян, 2023), П. Герчанівська (Герчанівська, 2023), Д. Живоглядова (Живоглядова, 2023), С. Здіорук (Здіорук, 2012), О. Кравченко (Кравченко, 2015),

В. Малімон (Малімон, 2021), Л. Саракун (Саракун, 2016), М. Шевченко (Шевченко, 2021).

Аналіз інституційного поля культурної галузі виростає з «інституційної економічної теорії» періоду раннього класичного інституціоналізму (Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт) та економічного і політологічного неоінституціоналізму (С. Штейнмо, Р. Тейлор, К. Касторіадіс). У контексті дослідження інституційності в культурології І. Маслікова виділяє «атомістичні» (соціологічний підхід), «голістичні» (структурно-функціональні) і «телеологічні» (зосереджені на умовах та цілях спільної діяльності) теорії та зосереджує увагу на міждисциплінарних трактуваннях на перетині культурології, соціології, економіки культури науковців В. Хазічки, П. Чмука, Т. Зембіласа (Маслікова, 2020, с. 10). Теоретичними аспектами інституційності також займалися Н. Обушна (Обушна, 2016) та І. Москалюк, Г. Жалдак і В. Мартиненко (Макалюк, Жалдак, & Мартиненко, 2022).

Мета статті. Метою статті є дослідження особливості трансформації інституційного поля України від 2015 р. дотепер, простежити вплив «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» на визначення архітектури інституційної системи культури в Україні та оцінити потенційні ефекти ухвалення «Стратегії розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки» для подальшої зміни інституційного поля.

Методи. Спираючись на результати зазначених досліджень, а також використовуючи аксіологічний, історико-культурний, комунікативний, телеологічний та системний підходи, у статті проведено аналіз і порівняння двох стратегічних документів розвитку української культури: «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» та «Стратегії розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки» в контексті їх впливу на інституційне поле. Використано компаративний метод та методи історичного, соціокультурного та контекстуального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Українське суспільство і культура України проходять тривалий період трансформації від командно-адміністративної радянської системи управління та ідеологічного тиску радянського часу до ліберальної моделі, історичної реінтерпретації

та зміцнення ідентичної української політичної нації. На цьому шляху відбувається інституційна перебудова в культурі та зміна культурної політики.

Культурну політику розуміємо як «публічний політичний процес у сфері культури, науки, освіти, мистецтва, діяльності культурно-освітніх установ, засобів масової інформації, організації дозвілля, який визначає завдання та стратегію культурного розвитку, основні принципи, методи і засоби регулювання культурних процесів у суспільстві» (Куйбіда та ін., 2018). «Закон України про культуру» від 2010 року містить визначення державної політики у сфері культури: «нормативно-правова, регуляторна (адміністративна, економічна, фінансова) та публічна діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, спрямована на забезпечення культурних потреб громадян відповідно до пріоритетів суспільного розвитку» (Про культуру, б.д.). І в академічному дискурсі культурну політику визначають передусім як функцію держави (Кравченко, 2015), (Малімон, 2021), акцентуючи на багаторівневості смислів і змісту культури, що робить її складником усіх напрямів діяльності держави (Гололобов & Мірзоян, 2023). О. Валуєвський розширює поняття культурної політики до створення ціннісної та світоглядної матриці діяльності, в якій важливими стають й інші суб'єкти, чия роль постійно зростає (Валуєвський, 2014). Тож розглядаємо культурну політику як інтегральне та інклюзивне явище з багатьма учасниками.

Науковий інтерес до культурної політики як специфічної форми управління культурним процесом з'являється у другій половині ХХ століття. ЮНЕСКО і Рада Європи ініціюють дослідження та ухвалення міжнародних документів у галузі культури. Конституція ЮНЕСКО (1946) окреслює мету культурної політики: «поширення культури та виховання людства для справедливості та свободи і миру» («Конституція ЮНЕСКО», 1945). Декларація Мехіко пропонує низку принципів для організації функціонування культури (самобутності, культурного різноманіття, демократичності, особистої свободи тощо) («Декларація Мехіко», 1982). Із 1960-х років ЮНЕСКО сприяє поширенню концепту культурної політики у світі: у більшості країн з'являються міністерства культури, розпочинається збір і узагальнення

статистичних даних галузі (Alasuutari & Kangas, 2020). ЮНЕСКО та структури Європейського Союзу переходять до роботи за періодичними стратегічними планами (наприклад, Середньострокова стратегія ЮНЕСКО на 2022–2029 роки (ЮНЕСКО, 2021), Новий європейський порядок денний для культури (Європейський порядок денний щодо культури, б.д.) та Стратегічна рамка для культурної політики Європейського Союзу (Європейський Союз, б.д.). Ця практика поступово стає основою взаємодії держав у культурній сфері та впливає на створення стратегічних документів на національному рівні, зокрема через програму Східного партнерства ЄС. Саме такий підхід довгострокового планування та визначення стратегічних цілей ліг в основу розробки двох українських стратегій у галузі культури.

У переважній більшості української наукової літератури дослідники користуються єдиним терміном «інститут» як універсальним для опису доволі широкого поля явищ і характеристик. І. Маслікова описує поле значень поняття «культурний інститут» у трьох аспектах: як комплекс цінностей і норм, який регулює соціокультурну діяльність в її різновидах; як стійкий тип соціальної поведінки, реалізований у соціокультурній діяльності; як спеціальні заклади, об'єднання людей, у межах яких виробляється і функціонує культурне благо (Маслікова, 2021, с. 11). Паралельно вжитку набуває і термін «інституція» не лише у своєму класичному значенні функціонально-організуючої, соціально значущої ідеї, джерела творення норм і правил (Макалюк, Жалдак, & Мартиненко, 2022, с. 221), але й конкретної організації, закладу культури, який у певних умовах набуває особливих характеристик – ресурсності, суб'єктності, авторитету і здатності впливати на галузь, стимулювати професійний і загалом суспільний діалог, ініціювати вироблення нових цінностей і сенсів. Зокрема, П. Саблук звертає увагу на «можливість інституції приймати форму інституту в певному суспільному розвитку та ринковому механізмі» (Саблук, 2011, с. 8). Цей підхід збігається з побутуванням поняття «інституція» в загальному суспільно-політичному дискурсі. Зокрема, у тексті «Стратегії розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки» термін «інституція» використовується поруч із терміном «заклад культури».

Тому в аналізі інституційного поля, крім інститутів, варто звертати увагу і на окремі заклади культури – інституції, котрі відіграють особливу роль у системі.

Нормативне поле української культурної галузі розроблялося протягом усього періоду української Незалежності. До основоположних документів належать: Конституція України (визначає статус мов, гарантує розвиток культури, захист історичної спадщини, свободу творчості); Основи законодавства України «Про культуру» (1992 р., визначають правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні) та Закон України «Про культуру» (2011 р., визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини функціонування культурних цінностей і культурної спадщини, дає визначення відповідних термінів); Закон України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005–2007 роки» (2005); Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» (2005); низка інших законів, указів Президента та постанов Кабміну.

Декларовані із середини 2000-х євроінтеграційні прагнення України зумовили необхідність наближення українського законодавства до Європейських стандартів. Крім того, потужний вплив на процес трансформацій української культури і, зокрема, інституційного поля справили політичні й безпекові виклики – Революція Гідності та російське вторгнення (Токман, 2024). Назріла необхідність напрацювання цілісного стратегічного документу для реформування і розвитку культурної галузі, який відобразив би нову суспільну практику культурного активізму та містив відповіді на обставини російського вторгнення та виклики гібридної війни.

У 2015 році було розроблено «Довгострокову стратегію розвитку культури України до 2025 року» (Довгострокова стратегія, б.д.). Розроблення документу відбувалося в ситуації, коли «напівреформи» попередніх років не були здатні завершити затяжний «транзит» із пострадянської структури до відкритої демократичної системи, орієнтація на цінності безпеки і виживання, на протидію самовираженню, зумовлювала короткий горизонт планування та відмову від аналізу на користь швидкої дії. На заваді

стояв і брак аналітичної спроможності сектора, і відсутність легітимних майданчиків для довгих стратегічних процесів, включно із суспільними обговореннями (Довгострокова стратегія, б.д.).

Д. Живоглядова зазначає, що розроблення стратегій у сфері культури потребує масштабних і довгострокових інвестицій. Часто цей процес пов'язаний з переглядом ціннісних пріоритетів. Стратегування вимагає обґрунтованого аналітичного оцінювання поточної ситуації, ефективної співпраці науковців та експертів із різних галузей гуманітарного знання, менеджерів, а також чіткого бачення очікуваного результату. Недостатньо тільки прогнозувати виклики – необхідно бачити всіх стейкхолдерів та наявні на різних рівнях ресурси (Живоглядова, 2023). Для роботи над стратегією громадські ініціативи Реанімаційного Пакету Реформ (група «Культура»), «Культури-2025» та Конгресу Активістів Культури об'єдналися в Альянс Культури («Альянс культури», 2015). Методологію роботи розробили спільно з Міністерством культури України за підтримки Моніторингового офісу програми «Культура для Східного партнерства» Європейського Союзу (за участі запрошеного експерта, колишнього заступника міністра культури Естонії Рагнара Сілла) у 2014 році. Структурним орієнтиром став «Manual: Culture Strategy Elaboration versus Project Management» (Gloor, 2014), підготований Моніторинговим офісом програми «Культура для Східного партнерства» Європейського Союзу. Над документом працювали через стратегічні сесії в регіонах і в різних секторах культури (шлях знизу – вгору) та через візійні зустрічі з провідними експертами. Відбулося 8 регіональних стратегічних сесій, 9 секторальних стратегічних сесій, 4 візійні зустрічі, участь в яких загалом взяло понад 700 осіб.

М. Драгичевич-Шешич відзначає помилковість прямого перенесення в 90-х роках моделі управління культурою із Західної Європи в східноєвропейські країни без урахування місцевих особливостей (Dragičević Šešić & Dragojević, 2005). Залучення широкого кола громадських організацій, культурних діячів, менеджерів із державного та недержавного секторів до розроблення української стратегії у 2014–2015 рр. запобігло цій помилці

та забезпечило демократичний підхід і глибоке опрацювання проблематики власне українського культурного поля. Водночас залучення іноземних експертів та спирання на документи інституцій ЄС зафіксували європейський вектор розвитку системи культури.

Стратегія містила розділи з аналізом ситуації в культурній галузі від 1991 до 2014 року з акцентом на нормативне забезпечення, карту ключових стейкхолдерів галузі, візію розвитку та стратегічні інституційні й суспільні цілі, а також короткий план необхідних дій. Серед головних рекомендацій – запровадження учасницької моделі урядування в культурі та конкурсних процедур, автономія бюджетних інституцій культури, рівний доступ до ресурсів бюджетного і небюджетного секторів, забезпечення якісної аналітики (збору, оброблення й оприлюднення даних) для ухвалення рішень, модернізація професійної та підтримка неформальної освіти, підтримка міжнародної присутності української культури, зокрема через створення уповноважених інституцій, внутрішня і зовнішня мобільність учасників культурного процесу, підтримка культурного виробництва в регіонах та інклюзивності культури й утвердження ролі культури як чинника суспільного порозуміння.

Довгострокова стратегія мала бути ухвалена Верховною Радою України як Закон України. Втім, через зміну політичної кон'юнктури, призначення нового складу уряду і виникнення розбіжностей у авторів стратегії з новим міністром культури В. Кириленком (Альянс культури вимагає, 2015) цього не відбулося. 1 лютого 2016 року новим складом уряду дещо інший текст стратегії під назвою «Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ» було затверджено постановою Кабінету міністрів (Про схвалення Довгострокової стратегії, 2016). Цей текст мав більш декларативний характер.

Попри неофіційний статус початкового документу, робота над стратегією і напрацьовані рекомендації справили вплив на подальші рішення органів влади, а також на координацію та активність громадського сектора. Фактично неофіційна стратегія стала філософією роботи культурного сектора в наступні роки і сприяла впровадженню конкурсних процедур, появи системи державних грантів, створенню впливових

держінституцій і, головне, посиленню ролі громадського сектора через ресурсне підкріплення і формулювання прийнятних для середовища спільних цілей, досягнення яких лобіювалося і контролювалося з боку громадськості.

У 2016 році Верховна Рада приймає закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення системи державного управління у книговидавничій сфері». Відповідно до нього Міністерство культури створює Український інститут книги, покликаний змінити систему держпідтримки книговидання, забезпечення книгами бібліотек та популяризації читання. У 2017 році парламент підтримує закон «Про Український культурний фонд», на основі якого цього ж року створюють інституцію, що на конкурсній основі надає державні гранти на підтримку культурних проєктів державним і недержавним суб'єктам. 2017 року розпорядженням Кабінету міністрів України було утворено державну установу «Український інститут» у сфері управління МЗС, метою якої стала системна робота для репрезентації української культури за кордоном. Конкурсні процедури відбору на артистичні посади в закладах культури були зафіксовані ще в наказі Міністерства культури від 2013 року. У 2016 році Верховна Рада ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких Законів України щодо запровадження контрактної форми роботи в галузі культури та конкурсної процедури призначення керівника державного чи комунального закладу культури», що запроваджував конкурсні процедури і систему п'ятирічних контрактів. Були проведені відкриті конкурси на керівні посади всіх новостворених інституцій, а також Довженко-центру, Мистецького Арсеналу, низки театрів і музеїв. Це зміцнило їхній авторитет і довіру до них у середовищі. Стратегія стала зразком для важливих зрушень у системі культурного управління на місцевому рівні. Зокрема, у 2017 році Львівська міська рада ухвалює Стратегію розвитку культури м. Львова та створює комунальну установу «Інститут стратегії культури», відповідальний за розроблення та моніторинг виконання Стратегії розвитку культури міста.

Суспільний імпульс Революції Гідності сприяв посиленню та активізації громадського сектора, було створено низку нових громадських об'єднань, незалежних театрів, ініціатив

у візуальному мистецтві та на перетині мистецьких практик і політичного активізму (галерея протестного мистецтва «Мистецький барбакан», Театр переселенця, Дикий театр у Києві, театр «Нафта» в Харкові тощо). Відбулися процеси мережування і координації ініціатив, що відобразилося, зокрема, і в роботі над Стратегією (створення Альянсу культури). Поява на додачу до грантів від міжнародних чи закордонних інституцій (Британська Рада, Гете-інститут, Креативна Європа) стабільного джерела українського фінансування в особі УКФ значно посилила спроможності недержавного сектора в культурному виробництві й навіть у політичному лобіюванні, через більшу видимість і системність результату своєї роботи.

Реалізацію цілі «суспільного порозуміння через культуру» ілюструють, зокрема, проекти Гогольфесту, котрі відбулися у Вінниці, Дніпрі, Івано-Франківську, Маріуполі, Херсоні, а також організований у межах програми ЄС Culture bridges проєкт «Class act: схід – захід», в якому підлітки зі східних і західних регіонів України спільно писали п'єси, пізніше реалізовані на сцені професійними режисерами та акторами.

З 2019 року Міністерство культури було реорганізовано тричі, зазнали змін політичні пріоритети, втрачено інституційну пам'ять (Про схвалення Стратегії розвитку культури, 2025). За таких умов важко розраховувати на реалізацію всіх цілей і завдань стратегії, зокрема, не відбулося комплексне реформування мистецької і гуманітарної освіти, система конкурсів зазнала кризи (скандали навколо конкурсів у Держкіно і в Довженко-центрі), не вдалося забезпечити рівний і широкий доступ до культурних благ для всіх регіонів, епідемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення росіян створили значні перепони для роботи культурної галузі, проте зафіксована в документі візія 2025 року з великою кількістю самостійних і незалежних ініціатив у культурі, проактивними творцями, механізмами державної підтримки, розмаїтє самовираження і саморозвиток – до певного рівня таки стали реальністю, значною мірою завдяки постійним зусиллям та адвокації громадського сектора. Позитивний результат закладених Довгостроковою стратегією змін зумовив стійкість інституційної системи культури на початку повномасштабного вторгнення (попри брак спроможності з боку

міністерства, багатомісячну паузу у грантовому фінансуванні УКФ) та ефективність координації і співпраці державних та недержавних інституцій протягом наступних років (у пошуку грантового фінансування, допомозі митцям, зовнішній репрезентації української культури, спільній роботі над проєктами) і навіть появу нових недержавних інституцій (Український мистецький фонд екстреної допомоги, Український музей сучасного мистецтва та ін.).

28 березня 2025 року Кабінет Міністрів ухвалив Стратегію розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки, а також затвердив операційний план її реалізації на період 2025–2027 роки (Стратегія розвитку культури, 2025). Міністерство культури і стратегічних комунікацій називає цю Стратегію першою (документ, затверджений Кабміном у 2016 році, у тексті оцінюють як декларативний). Прийняття Стратегії є частиною заходів плану фінансової підтримки України від Європейського Союзу Ukrainian Facility. Робота над документом відбувалася в рамках фінансованого ЄС проєкту RES-POL – Rapid Expert Support for Culture and Media Policies in Ukraine (Швидка експертна підтримка політики у сфері культури та медіа в Україні) (Український центр культурних досліджень, б.д.) з грудня 2023 до червня 2025. У фокусі RES-POL були 4 сектори: культурна спадщина, мистецтво і культура, креативні індустрії, медіа, а також 10 істотних питань розвитку культури. Завданням експертів було розроблення політик національного рівня для цих секторів, посилення лідерської ролі Міністерства культури та стратегічних комунікацій у повоєнному відновленні України: збільшення інституційної готовності Міністерства, його агенцій та їх функціональних здатностей у розробленні політик, а також у координації процесу інтеграції України в ЄС (Український центр культурних досліджень, б.д.). Загалом у консультаціях і роботі над документом взяли участь понад 770 представників громадянського суспільства, культурних, освітніх закладів, аналітичних та наукових центрів, міжнародних організацій. Напрацьована вже у час повномасштабного вторгнення Росії в Україну нова Стратегія має коротший термін (5 років, на відміну від попереднього документу, розрахованого на 10 років) і більше зосереджена на невідкладних заходах (зокрема, в напрямі

захисту спадщини, посилення людського капіталу), ніж на візії майбутнього. Документ містить докладну аналітичну частину з великим масивом соціологічних даних та блок узгодження з іншими державними стратегіями, проте, на відміну від попередньої стратегії, не має карти стейкхолдерів і зосереджується передусім на державному секторі та спроможностях, містить 4 стратегічні цілі, що стосуються людського капіталу, роботи зі спадщиною, стійкості системи культури та інтеграції української культури в глобальні культурні процеси. Також розроблено операційні цілі й операційний план на 2025–2027 роки.

Одним із ключових завдань п'ятирічна Стратегія бачить інтеграцію культури у сферу національної безпеки для досягнення інформаційної стійкості, захисту культурної ідентичності та протидії гібридним загрозам. Політика держави у сфері культури повинна стати однією з основних політик для досягнення довгострокових цілей України (Стратегія розвитку культури, 2025). Інституційного поля стосується передусім третя стратегічна ціль – «підвищення стійкості культури як суспільної системи», де йдеться про інституційне реформування закладів культури, лібералізацію їх діяльності, реформи системи фінансування, створення багатофункціональних закладів, доступність культурних благ, безбар'єрність, розроблення професійних стандартів для управління, колективне управління і галузеву аналітику як основу для ухвалення управлінських рішень, а також створення переліку критично важливих організацій і фахівців (реакція на виклики війни і відтік кадрів). Окремо варто виділити підвищення ефективності державних інституцій фінансування (Українського культурного фонду, Українського інституту книги та інших державних інституцій фінансування в підпорядкуванні МКСК) та створення двох нових державних інституцій – Українського фонду культурної спадщини (відповідь на знищення значної кількості пам'яток та загрозу спадщині в умовах війни) і мережевого музею сучасного мистецтва (унаочнює потребу в осмисленні, мистецькій фіксації актуальних суспільних процесів та багаторівневого суспільному діалозі). Крізь призму інституційної діяльності варто розглядати й такі завдання другої стратегічної цілі (культурна спадщина), як створення

Реєстру Музейного фонду України та забезпечення об'єктів культурної спадщини в умовах воєнного стану; першої цілі (людський капітал) – відновлення кадрової спроможності сфери культури, розроблення і запровадження стандартів кваліфікацій, реформу мистецької освіти; четвертої цілі (інтеграція української культури в глобальні культурні процеси), як-от культурна кооперація з культурними інституціями країн-партнерів.

Хоча в п'ятирічній Стратегії до 2030 року і приділено менше уваги державно-недержавній співпраці та координації й акцентовано на посиленні спроможності МКСК у виробленні культурної політики (консолідація ресурсів і центрів ухвалення рішень перед безпечовими викликами та бажання міністерства надолужити брак спроможностей у попередні роки), можемо констатувати, що потужна роль інституцій різної форми власності та їх державна ресурсна підтримка залишаються важливою гарантією стійкості культурної системи та суспільної резильєнтності, а отже, розбудова і зміцнення інституційного поля є ключовим аспектом нової Стратегії. Важливість і значення державно-недержавної співпраці, громадської участі, експертної підтримки та міжінституційної координації та співпраці засвідчені вже самим способом роботи над текстом п'ятирічної Стратегії.

Можемо зробити висновок, що державна культурна політика послідовно рухається в напрямку реалізації учасницької моделі урядування (що відповідає підходам «Договору гідності заради сталого розвитку, Україна 2025» від Несторівської групи (Договір гідності, 2015) та рекомендаціям ЄС, зокрема в управлінні культурною спадщиною («Participatory Governance», б.д.), а система інституцій є головним агентом розвитку, суспільної стійкості, дотримання демократичних принципів та цінностей. Досвід Революції Гідності та російського вторгнення посилив у суспільстві відчуття колективної відповідальності, зменшив вплив традицій патерналізму і сприяв утвердженню практики горизонтальної координації та спільнодії інституцій державного та недержавного сектора, що відобразилося, зокрема, і в роботі над текстами стратегій 2015 та 2025 років. А використання європейських методик роботи над документами та орієнтація на цілі Стратегічної рамки

для культурної політики Європейського Союзу та Нового європейського порядку денного для культури, фінансування підготовки обох стратегій європейськими донорами підтверджують євроінтеграційний вектор реформ культурної галузі України.

В. Токман зазначає, що для стратегічного планування глобальною метою може бути бажаний образ суспільства і держави, наприклад, «модель України як повноцінної європейської держави з усталеними демократичними традиціями, сконсолідованими навколо національної ідеї громадянським суспільством, в якому гарантується пріоритетність забезпечення прав людини і громадянина» (Токман, 2024). Такому підходу відповідають візії обох стратегічних документів із певними уточненнями. Якщо документ 2015 року бачив своєю метою сталий розвиток, якісне функціонування суспільства та особистісний розвиток його членів, то документ 2025 року актуалізує безпекові виклики і бачить метою посилення соціальної згуртованості, укріплення в Україні громадянського суспільства та посилення економічної ролі культури, зміцнення національної безпеки та основ національної ідентичності через опору на культуру.

«Довгострокова стратегія розвитку культури в Україні до 2025 року», попри свій половинчастий статус, значною мірою вплинула на розвиток інституційного поля української культури, сприявши появі найвпливовіших держінституцій та стимулювавши структурування громадського сектора. «Стратегія розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки» фіксує намір доповнення державного інституційного поля новими впливовими суб'єктами та реформування системи державних грантів, що покликано підтримати спроможності, зокрема і недержавних інституцій.

Висновки. На прикладі «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» та «Стратегії розвитку культури в Україні на 2025–2030 роки» можна простежити зміни в культурній політиці та в інституційному полі української культури. Спосіб розроблення документів засвідчив демократичні традиції, силу громадянського суспільства, важливу роль інституцій різних форм власності та конструктивний вплив євроінтеграційних прагнень України. Попри особливості статусу першого із документів (стратегію було затверджено Кабміном у зміненому вигляді, вона не мала окремого плану виконання, троєкратна реформа міністерства культури завадила її послідовній реалізації), Довгострокова стратегія визначила архітектуру інституційного поля української культури та основні реформи, реалізовані в наступні роки (запровадження системи конкурсів, державних грантів, створення УКФ, УІ, УІК та стимулювання спроможності громадського сектора). Напрацьований в умовах російської агресії документ сприяв послідовному, глибшому усвідомленню значення культури для національної безпеки. Новий документ, ухвалений Кабміном у 2025 році, враховує виклики воєнного часу, тому вже вичерпно підходить до культури як основи національної безпеки й далі розвиває логіку інституційної розбудови державного сектора культури і ресурсної підтримки недержавного. Оскільки ключовим фактором стійкості культурної галузі у 2022 році стала суб'єктність культурних інституцій як державної, так і недержавної форм власності, горизонтальна співпраця і координація, вважаємо подальше впровадження елементів учасницької моделі урядування запорукою сталого розвитку культури в Україні.

Список використаних джерел:

Alasuutari, P., & Kangas, A. (2020). The global spread of the concept of cultural policy. *Poetics*, 82. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2020.101445>

Альянс культури вимагає призначення компетентного міністра культури: Заява. (2015). *Реанімаційний пакет реформ*. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://rpr.org.ua/news/alyans-kultury-vymahaje-pryznachennya-kompetentnoho-ministra-kultury/>

Альянс культури: Для чого об'єдналися культурні ініціативи? (2015, 24 вересня). *Велика ідея*. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://bigggidea.com/practices/1469/>

Валевський, О. (2014). Актуальні проблеми формування державної культурної політики: Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-problemi-formuvannya-derzhavnoi-kulturnoi-politiki>

Гололобов, С. М., & Мірзоян, К. О. (2023). Сутність, моделі та етапи формування і реалізації державної політики у сфері культури в сучасній Україні. *Економіка, управління та адміністрування*, (2)104, 119–128. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-119-128](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-119-128)

Герчанівська, П. (2023). Стратегічні проблеми культурної політики в повоєнній Україні. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2023.286867>

Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури. (1982). Отримано 18 липня 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730#Text

Довгострокова стратегія розвитку культури в Україні до 2025 року. (б.д.). *Альянс Культури 2014-2015*. Отримано 18 липня 2025. URL: https://www.cultura.kh.ua/images/stories/innovaciyna_diyalnist/dovgostrokova_strategiya_rozvy.pdf

Договір гідності заради сталого розвитку. Україна–2025: Документ Несторівської групи. (2015). *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Отримано 18 липня 2025. URL: http://www.ji.lviv.ua/n80texts/Dogovir_gidnosti.htm

Дослідницький проєкт RES-POL. (б.д.). *Український центр культурних досліджень*. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://uccr.org.ua/doslidnytskyu-proiekt-res-pol/>

Dragičević Šešić, M., & Dragojević, S. (2005). *Arts Management in Turbulent Times: Adaptable Quality Management*. European Cultural Foundation; Boekmanstudies. Отримано 18 липня 2025. URL: https://www.opensocietyfoundations.org/publications/arts-management-turbulent-times-adaptable-quality-management#publications_download

European agenda for culture in a globalizing world: {SEC(2007) 570}. (б.д.). Отримано 18 липня 2025. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1598955769302&uri=CELEX:52007DC0242>

Gloor, L. (2014). *Manual: Culture Strategy Elaboration versus Project Management*. Academia.edu. Отримано 18 липня 2025. URL: https://www.academia.edu/8486222/Manual_Culture_Strategy_Elaboration_versus_Project_Management

Живоглядова, Д. Ю. (2023). Стратегії та менеджмент в сфері культури: досвід міжнародного співробітництва. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0823U101395>

Здіорук, С. (2012). *Культурна політика України: національна модель у європейському контексті*: Аналіт. доп. НІСД. Отримано 18 липня 2025. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-02/Kultura_Zdioruk-beb1d.pdf

Конституція ЮНЕСКО від 16.11.1945. (б.д.). Отримано 18 липня 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text

Кравченко, О. (2015). Ключові проблеми сучасної культурної політики України: культурологічний контекст. *Культура України. Серія: Культурологія*, (49), 188–199. Отримано 18 липня 2025. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2015_49_20

Макалюк, І., Жалдак, Г., & Мартиненко, В. (2022). Інституція та інститут: тенденція «штучної підміни» понять. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 8(1), 204–234. <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.11>

Малімон, В. (2021). Культурна політика держави як чинник реформування суспільства [Автореф. дис. ... канд. культурології]. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Отримано 18 липня 2025. URL: <http://elar.nung.edu.ua/handle/123456789/1938>

Маслікова, І. І. (2020). Методологічна база досліджень культурних інститутів. *Вісник: Українські культурологічні студії*, 1(6), 8–12. [https://doi.org/10.17721/UCS.2020.1\(6\).02](https://doi.org/10.17721/UCS.2020.1(6).02)

Matarasso, F., & Landry, C. (1999). *Balancing act : twenty-one strategic dilemmas in cultural policy*. Council of Europe Publishing. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://www.culturenet.cz/coKmv4d994Swax/uploads/2017/03/Balancing-Act.pdf>

Medium-Term Strategy for 2022-2029 (41 C/4). (2021). UNESCO. General Conference, 41st. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378083?posInSet=3&queryId=3d052dbd-44a5-45a3-bd44-e089c8a33991>

Обушна, Н. (2016). Особливості категоріального апарату інституціональної теорії у площині державного управління. *Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління*, (1), 40–48. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://ojs.dsum.edu.ua/index.php/manager/article/view/289>

Participatory governance of cultural heritage. Report of the OMC (Open Method of Coordination) working group of Member States' experts. (б.д.). Отримано 18 липня 2025. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b8837a15-437c-11e8-a9f4-01aa75ed71a1>

Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. (б.д.). *Законодавство України*. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.02.2016 № 119-р. (б.д.). *Законодавство України*. Отримано 18 липня 2025 з <https://www.kmu.gov.ua/nras/248862610>

Про схвалення Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.03.2025 № 293-р. (б.д.). *Законодавство України*. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-zhennia-operatsiino-ho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-u-20252027-rokakh-i-293>

Публічне управління: Термінол. слов. (2018). Уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє [та ін.]; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. НАДУ. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44779/1/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

Саблук, П. Т. (2011). *Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері*: Доп. на 13-х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20–21 червня 2011 р. ННЦ “Інститут аграрної економіки”.

Саракун, Л. С. (2016). *Культурна політика сучасної України*: Монографія. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000025786>

Strategic framework for the EU's cultural policy. (б.д.). Отримано 18 липня 2025. URL: <https://culture.ec.europa.eu/policies/strategic-framework-for-the-eus-cultural-policy>

Стратегія розвитку культури України до 2030 року. (б.д.). *Офіційна сторінка*. Отримано 18 липня 2025. URL: <https://www.culturestrategyukraine.org/>

The Routledge Research Companion to Planning and Culture. (2016). G. Young (Ред.). Routledge. Отримано 18 липня 2025. URL: https://books.google.com.ua/books?id=W_3OCwAAQBAJ

Токман, В. (2024, 30 жовтня). Стратегія розвитку української культури: методологічний контекст. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Отримано 18 липня 2025. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/strateliya-rozvytku-ukrayinskoji-kultury-metodolohichnyi-kontekst?utm_source

Valevskiy, O., & Valevska, I. (2024). Strategic principles of cultural policy of Ukraine in the context of the course of European integration. *Actual problems of International Relations*, 1(158), 17–25. <https://doi.org/10.17721/apmr.2024.158.1.17-25>

Шевченко, М. (2021). У пошуках нової парадигми культурної політики XXI ст. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 8, 210–222. <https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.249051>

References:

Alasuutari, P., & Kangas, A. (2020). The global spread of the concept of cultural policy. *Poetics*, 82. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2020.101445> [in English].

Al'yans kul'tury vymahaye pryznachennya kompetentnoho ministra kul'tury: Zayava. (2015). [Alliance of Culture Demands Appointment of Competent Minister of Culture: Statement. *Reanimation Package of Reforms*]. Retrieved from: <https://rpr.org.ua/news/alyans-kul'tury-vymahaye-pryznachennya-kompetentnoho-ministra-kul'tury/> [in Ukrainian].

Al'yans kul'tury: Dlya choho ob'yednalysya kul'turni initsiatyvy? (2015, September 24). *Velyka ideya*. [Alliance of Culture: Why Did Cultural Initiatives Unite? *Big Idea*]. Retrieved from: <https://biggggidea.com/practices/1469/> [in Ukrainian].

Dragičević Šešić, M., & Dragojević, S. (2005). Arts Management in Turbulent Times: Adaptable Quality Management. European Cultural Foundation; Boekmanstudies. Retrieved from: https://www.opensocietyfoundations.org/publications/arts-management-turbulent-times-adaptable-quality-management#publications_download [in English].

Dohovir hidnosti zarady staloho rozvytku. Ukrayina–2025: Dokument Nestorivs'koyi hrupy. (2015). *Nezalezhnyy kul'turolohiichnyy chasopys “Yi”*. [Dignity Treaty for Sustainable Development. Ukraine–2025: Document of the Nestor Group. *Independent Culturological Journal “Yi”*]. Retrieved from: http://www.ji.lviv.ua/n80texts/Dogovir_gidnosti.htm [in Ukrainian].

Doslidnyts'kyi projekt RES-POL. (b.d.). Ukrayins'kyi tsentr kul'turnykh doslidzhen'. [Research Project RES-POL. Ukrainian Center for Cultural Studies]. Retrieved from: <https://uccr.org.ua/doslidnytskyi-proiekt-res-pol/> [in Ukrainian].

Dovhostrokovna stratehiya rozvytku kul'tury v Ukrayini do 2025 roku. (b.d.). *Al'yans Kul'tury 2014-2015*. [Long-Term Strategy for the Development of Culture in Ukraine until 2025. *Alliance of Culture 2014-2015*]. Retrieved from: https://www.cultura.kh.ua/images/stories/innovaciyna_diyalnist/dovgostrokova_strategiya_rozv_.pdf [in Ukrainian].

European agenda for culture in a globalizing world: {SEC(2007) 570}. (b.d.). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1598955769302&uri=CELEX:52007DC0242> [in English].

Gloor, L. (2014). Manual: Culture Strategy Elaboration versus Project Management. Academia.edu. Retrieved from: https://www.academia.edu/8486222/Manual_Culture_Strategy_Elaboration_versus_Project_Management [in English].

Hololobov, S. M., & Mirzoyan, K. O. (2023). Sutnist', modeli ta etapy formuvannya i realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi kul'tury v suchasniy Ukrayini [Essence, Models and Stages of Formation and Implementation of State Policy in the Sphere of Culture in Modern Ukraine]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*, (2)104, 119–128. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-119-128](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-119-128) [in Ukrainian].

Herchaniv's'ka, P. (2023). Stratehichni problemy kul'turnoyi polityky v povoyenni Ukrayini [Strategic Problems of Cultural Policy in Post-War Ukraine] *Visnyk Natsional'noyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv*, 2. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2023.286867> [in Ukrainian].

Konstytutsiya YUNESKO vid 16.11.1945. (b.d.). [UNESCO Constitution of 16.11.1945]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text [in Ukrainian].

Kravchenko, O. (2015). Klyuchovi problemy suchasnoyi kul'turnoyi polityky Ukrayiny: kul'turolohichnyy kontekst [Key Problems of Modern Cultural Policy of Ukraine: Culturological Context] *Kul'tura Ukrayiny. Seriya: Kul'turolohiya*, (49), 188–199. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2015_49_20 [in Ukrainian].

Kuybida, V. S., Bilys'ka, M. M., Petroye, O. M., et al. (Compilers). (2018). Publichne upravlinnya: Terminol. slov. [Public Administration: Terminological Dictionary]. NADU. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44779/1/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf> [in Ukrainian].

Makalyuk, I., Zhaldak, H., & Martynenko, V. (2022). Instytutsiya ta instytut: tendentsiya “shtuchnoyi pidminy” ponyat' [Institution and Institute: The Tendency of “Artificial Substitution” of Concepts] *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 8(1), 204–234. <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.11> [in Ukrainian].

Malimon, V. (2021). *Kul'turna polityka derzhavy yak chynnyk reformuvannya suspil'stva* [Avtoref. dys. ... kand. kul'turolohiyi]. [State Cultural Policy as a Factor in Societal Reform [Abstract of Ph.D. dissertation in Culturology]]. Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. Retrieved from: <http://elar.nung.edu.ua/handle/123456789/1938> [in Ukrainian].

Maslikova, I. I. (2020). Metodolohichna baza doslidzhen' kul'turnykh instytutiv [Methodological Basis for Research of Cultural Institutions] *Visnyk: Ukrayins'ki kul'turolohichni studiyi*, 1(6), 8–12. [https://doi.org/10.17721/UCS.2020.1\(6\).02](https://doi.org/10.17721/UCS.2020.1(6).02) [in Ukrainian].

Matarasso, F., & Landry, C. (1999). *Balancing act : twenty-one strategic dilemmas in cultural policy*. Council of Europe Publishing. Retrieved from: <https://www.culturenet.cz/coKmv4d994Swax/uploads/2017/03/Balancing-Act.pdf> [in English].

Medium-Term Strategy for 2022-2029 (41 C/4). (2021). UNESCO. General Conference, 41st. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378083?posInSet=3&queryId=3d052dbd-44a5-45a3-bd44-e089c8a33991> [in English].

Meksykans'ka deklaratsiya shchodo polityky u sferi kul'tury. (1982). [Mexico City Declaration on Cultural Policies]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730#Text [in Ukrainian].

Obushna, N. (2016). Osoblyvosti katehorial'noho aparatu instytutsional'noyi teoriiy u ploshchyni derzhavnoho upravlinnya [Peculiarities of the Categorical Apparatus of Institutional Theory in Public Administration]. *Menedzher. Visnyk Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnya*, (1), 40–48. Retrieved from: <https://ojs.dsum.edu.ua/index.php/manager/article/view/289> [in Ukrainian].

Participatory governance of cultural heritage. Report of the OMC (Open Method of Coordination) working group of Member States' experts. (b.d.). Retrieved from: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b8837a15-437c-11e8-a9f4-01aa75ed71a1> [in English].

Pro kul'turu: Zakon Ukrayiny vid 14.12.2010 № 2778-VI. (b.d.). *Zakonodavstvo Ukrayiny* [On Culture: Law of Ukraine of 14.12.2010 No. 2778-VI. *Legislation of Ukraine*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> [in Ukrainian].

Pro skhvalennya Dovhostrokovoyi stratehiyi rozvytku ukrayins'koyi kul'tury – stratehiyi reform: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.02.2016 № 119-r. (b.d.). *Zakonodavstvo Ukrayiny*. [On Approval of the Long-Term Strategy for the Development of Ukrainian Culture – Reform Strategy: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 01.02.2016 No. 119-r. *Legislation of Ukraine*]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248862610> [in Ukrainian].

Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku kul'tury v Ukrayini na period do 2030 roku ta zatverdzhennya operatsiynoho planu zakhodiv z yi yi realizatsiyi u 2025–2027 rokakh: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28.03.2025 № 293-r. (b.d.). *Zakonodavstvo Ukrayiny* [On Approval of the Strategy for the Development of Culture in Ukraine for the Period up to 2030 and Approval of the Operational Plan for its Implementation in 2025–2027: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 28.03.2025 No. 293-r. *Legislation of Ukraine*]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zhennia-operatsiynoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-u-20252027-rokakh-i-293> [in Ukrainian].

Sabluk, P. T. (2011). Instytutsiyni zasady transformatsiy v aharniy sferi: Dop. na 13-kh richnykh zborakh Vseukr. konhresu vchenykh ekonomistiv-aharnykyv, 20–21 chervnya 2011 r. [Institutional Principles of Transformations in the

Agrarian Sphere: Report at the 13th annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Agrarian Economists, June 20–21, 2011]. NNTs “Instytut aharnoyi ekonomiky”. [in Ukrainian].

Sarakun, L. S. (2016). Kul'turna polityka suchasnoyi Ukrayiny: Monohrafiya [Cultural Policy of Modern Ukraine: Monograph]. Retrieved from: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000025786> [in Ukrainian]

Shevchenko, M. (2021). U poshukakh novoyi paradyhmy kul'turnoyi polityky XXI st. [In Search of a New Paradigm of Cultural Policy of the XXI Century] *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, 8, 210–222. <https://doi.org/10.31866/2616-745x.8.2021.249051> [in Ukrainian].

Stratehichna ramka dlya kul'turnoyi polityky Yevropeys'koho Soyuzu. (b.d.). [Strategic Framework for the EU's Cultural Policy]. Retrieved from: <https://culture.ec.europa.eu/policies/strategic-framework-for-the-eus-cultural-policy> [in Ukrainian].

Stratehiya rozvytku kul'tury Ukrayiny do 2030 roku. (b.d.). *Ofitsiyna storinka*. [Strategy for the Development of Culture of Ukraine until 2030. *Official Page*]. Retrieved from: <https://www.culturestrategyukraine.org/> [in Ukrainian].

The Routledge Research Companion to Planning and Culture. (2016). G. Young (Ed.). Routledge. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=W_3OCwAAQBAJ [in English].

Tokman, V. (2024, October 30). Stratehiya rozvytku ukrayins'koyi kul'tury: metodolohichnyy kontekst. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*. [Strategy for the Development of Ukrainian Culture: Methodological Context. *National Institute for Strategic Studies*]. Retrieved from: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stratehiya-rozvytku-ukrayinskoyi-kultury-metodolohichnyy-kontekst?utm_source [in Ukrainian].

Valevskyi, O. (2014). Aktual'ni problemy formuvannya derzhavnoyi kul'turnoyi polityky: Analitychna zapyska. [Current Problems of Forming State Cultural Policy: Analytical Note] *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-problemi-formuvannya-derzhavnoi-kulturnoi-politiki> [in Ukrainian].

Valevskyi, O., & Valevska, I. (2024). Strategic principles of cultural policy of Ukraine in the context of the course of European integration. *Actual problems of International Relations*, 1(158), 17–25. <https://doi.org/10.17721/apmv.2024.158.1.17-25> [in English].

Zhdiohliadova, D. Yu. (2023). Stratehiyi ta menedzhment v sferi kul'tury: dosvid mizhnarodnoho spivrobitnytstva [Strategies and Management in the Sphere of Culture: Experience of International Cooperation]. Dysertatsiya na zdobuttya stupenya doktora filosofiyi. Retrieved from: <https://uacademic.info/ua/document/0823U101395> [in Ukrainian].

Zdioruk, S. (2012). Kul'turna polityka Ukrayiny: natsional'na model' u yevropeys'komu konteksti: Analit. dop. [Cultural Policy of Ukraine: National Model in the European Context: Analytical Report]. NISD. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-02/Kultura_Zdioruk-beb1d.pdf [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Біла Валерія Ігорівна,

аспірантка

Київського національного університету культури і мистецтв

orcid.org/0000-0003-0608-1836

lebondar@yahoo.com

МАССЮРРЕАЛІЗМ В АУДІОВІЗУАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ КІНЦЯ XX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XXI СТОЛІТТЯ

У статті досліджено особливості массюрреалізму крізь призму проблематики реценції художнього руху сюрреалізму в практиках сучасної аудіовізуальної культури. З'ясовано типологічні особливості та прояви массюрреалізму в аудіовізуальній культурі цифрової епохи. Констатовано, що естетична концепція массюрреалізму визначається поєднанням сюрреалістичних тем та сучасної медіаестетики, створюючи унікальну та зазвичай парадоксальну візуальну мову, що базується на розмитих межах між підсвідомістю та сконструйованою реальністю нових медіа. Виявлено, що акцент массюрреалізму на сучасних технологіях відображає трансформаційні підходи до взаємодії мистецтва з культурою, охоплюючи мінливий інструментарій цифрової епохи. На основі дослідження сучасного фотоконтенту соціальних медіа наголошено, що на відміну від традиційних сюрреалістів, які зосереджувалися окремо на снах та підсвідомості, массюрреалісти пов'язують ці теми з технологічним ландшафтом. Зазвичай у роботах поєднано цифрові редагування, фотографічні маніпуляції та символи споживчої культури, наслідком чого є поява багатопланових, багатогранних творів, що резонують зі сприйняттям сучасного реципієнта. Ця інтеграція звичайного та надзвичайного формує основу привабливості массюрреалізму для сучасних користувачів – представлені в фотоконтенті твори надають можливість зазирнути за межі поверхневих проявів та дослідити глибші значення, вбудовані в сучасні медіа-ландшафти. Наголошено на тому, що массюрреалізм здійснив вплив на культурні дискусії про роль технологій у формуванні людського сприйняття (віртуальна ідентичність, культура споживання, технологічне відчуження та ін.). Таким чином, техніки массюрреалізму внаслідок поєднання сюрреалізму та сучасних цифрових практик сформували візуальну мову цифрової фотографії, графічного дизайну та відеоарту, заохочуючи митців використовувати технології як інструмент для дослідження абстрактних та символічних ідей. Поєднуючи технологічні досягнення з позачасовими сюрреалістичними принципами, массюрреалізм створює унікальний діалог між минулим і сьогоденням, мистецтвом і новими медіа, уявою і технологіями.

Ключові слова: сюрреалізм, массюрреалізм, аудіовізуальна культура, цифрова епоха, нові медіа, фотоконтент, соціальні медіа.

Bila Valeria,

Postgraduate Student

Kyiv National University of Culture and Arts

orcid.org/0000-0003-0608-1836

lebondar@yahoo.com

MASSURREALISM IN AUDIOVISUAL CULTURE LATE XX – FIRST QUARTER OF XXI CENTURY

The article examines the features of massurrealism through the prism of the problems of reception of the artistic movement of surrealism in the practices of modern audiovisual culture. The typological features and manifestations of massurrealism in the audiovisual culture of the digital era are clarified. It is stated that the aesthetic concept of massurrealism is determined by the combination of surrealist themes and modern media aesthetics, creating a unique and usually paradoxical visual language based on the blurred boundaries between the subconscious and the constructed reality of new media. Mass Surrealism's emphasis on modern technology is found to reflect

transformative approaches to the interaction of art and culture, embracing the changing tools of the digital age. Based on an examination of contemporary social media photo content, it is emphasized that, unlike traditional surrealists who focused exclusively on dreams and the subconscious, mass surrealists connect these themes to the technological landscape. Typically, the works combine digital editing, photographic manipulation, and symbols of consumer culture, resulting in multi-layered, multifaceted works that resonate with the perception of the modern recipient. This integration of the ordinary and the extraordinary forms the basis of mass surrealism's appeal to modern users – the works presented in the photo content provide an opportunity to look beyond the superficial manifestations and explore the deeper meanings embedded in modern media landscapes. It is emphasized that mass surrealism has influenced cultural discussions about the role of technology in shaping human perception (virtual identity, consumer culture, technological alienation, etc.). Thus, mass surrealism techniques, as a result of the combination of surrealism and modern digital practices, have formed the visual language of digital photography, graphic design and video art, encouraging artists to use technology as a tool for exploring abstract and symbolic ideas. Combining technological advances with timeless surrealist principles, mass surrealism creates a unique dialogue between the past and the present, art and new media, imagination and technology.

Key words: surrealism, mass surrealism, audiovisual culture, digital age, new media, photo content, social media.

Вступ. Сюрреалізм – один із головних мистецьких рухів авангарду ХХ ст. Його вплив на візуальну культуру та літературу отримав широке висвітлення в науковому вимірі, а термін «сюрреалістичний» використовується для позначення чогось фантастичного, казкового, незвичайного та дивовижного, що стикається з несвідомим та внутрішнім, постає за межами чуттєвої реальності. Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. сюрреалізм отримав нові напрями розвитку, що безпосередньо пов'язано з еволюцією аудіовізуальної культури та початком цифрової епохи. Мистецький рух, відомий як массюрреалізм, вирізняється своєрідністю художньої мови та акцентуванням на різних нюансах сюрреалістичних мотивів, опосередкованих аудіовізуальними технологіями. Актуальність дослідження зумовлена важливістю виявлення специфіки рецепції сюрреалізму в практиках сучасної аудіовізуальної культури.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема сюрреалізму в сучасній культурі та мистецтві привертає увагу багатьох закордонних науковців, серед яких назвемо Дж. М. Маргіні, Р. Прінчіпе, В. Цзя, С. Разі та Х. Яакуп, К. Піллоні та ін. В українському академічному вимірі означена проблематика так чи інакше розглянута в працях В. Нікітчук (2018) та Р. Русіної (2014) (філософські основи сюрреалізму), Н. Сваткової та Л. Кулініч (2024) (рефлексії сюрреалізму сучасних вітчизняних митців), О. Мусієнко (2015) (ранній період розвитку сюрреалізму в кінематографі), Д. Галкіна та А. Курас (2018) та ін. На підставі проведеного історіографічного аналізу можна констатувати недостатнє розроблення проблематики

сюрреалізму в сучасній культурі загалом та відсутність окремих наукових праць, присвячених массюрреалізму, зокрема.

Мета статі – виявити особливості массюрреалізму крізь призму проблематики рецепції художнього руху сюрреалізму в практиках сучасної аудіовізуальної культури.

Виклад основного матеріалу. Массюрреалізм розвинувся як відповідь на щораз більший вплив медіа та цифрових технологій на культуру, розширивши традиційні художні межі завдяки взаємодії між технологіями, культурою і людською уявою. Засновником руху (1992 р.), автором терміна «масовий сюрреалізм» та підходу, в якому поєднано традиційні сюрреалістичні теми із сучасною естетикою нових медіа, є американський митець Дж. Зіхафер, який прагнув поєднати казкові якості традиційного сюрреалізму із суворими, всепроникними медійними образами (Lantzen, 2004, с. 82). Спираючись на образи масового виробництва та концепцію культури споживання, мистецтво массюрреалізму критикує всеосяжний вплив корпоративної культури на індивідуальну ідентичність та сприйняття.

Синтез фантастичного та комерційного посприяв створенню робіт, що змогли кинути виклик сприйняттю реальності глядачем завдяки поєднанню знайомого та незвіданотривожного. Завдяки використанню цифрових інструментів, фотографії та масово вироблених візуальних матеріалів, представники раннього массюрреалізму переосмислили його межі, створивши сучасну призму, крізь яку можна досліджувати підсвідоме. М. Морріс наголошує на тому, що в естетиці массюрреалізму головний акцент робиться на символізмі,

трихології, алегоричному оновленню стосунків із минулими культурами. «Представники мас-сюрреалізму – діти масової культури, що сформована економікою та прагматизмом, і тому їм властивий множинний підхід у формуванні ідей» (Morris, Kocsis, Seehafe, 2013, с. 15). Відповідно, «зіставлення образів і те, як вони сприймаються, можна розглядати як повернення до реалізму або сюрреалізму з додаванням ідей, що виходять з культури, яка формує кожного на сучасному етапі» (Morris, Kocsis, Seehafe, 2013, с. 15).

Зі здобуттям визнання массюрреалізм завдяки адаптивності отримав розвиток у багатьох різноманітних культурних контекстах по всьому світу. З появою доступних цифрових інструментів представники різних художніх дисциплін почали переймати принципи руху, розширюючи його охоплення за межі США. Завдяки включенню місцевих наративів у массюрреалістичні роботи, митцям із країн Європи, Азії та Латинської Америки вдалося поєднати регіональні традиції з акцентом руху на цифровий сюрреалізм. Це глобальне впровадження збагатило рух, представивши нові мотиви та інтерпретації його основних тем (Lantzen, 2004, с. 84).

Естетична концепція массюрреалізму визначається поєднанням сюрреалістичних тем та сучасної медіаестетики, створюючи унікальну та зазвичай парадоксальну візуальну мову, що базується на розмитих межах між підсвідомістю та сконструйованою реальністю нових медіа.

Массюрреалізм бездоганно інтегрує мову нових медіа в сюрреалістичне мистецтво, створюючи унікальну естетику, яка резонує із сучасним реципієнтом. Поєднуючи такі елементи, як реклама, корпоративні логотипи та кадри з фільмів, з казковими композиціями, массюрреалізм перетворює буденне на фантастичне. Таке зіставлення спонукає користувачів поставити під сумнів візуальну культуру, яка насичує їхнє повсякденне життя, переосмислюючи знайомі образи у спосіб, що спонукає до роздумів. Використання цифрових інструментів ще більше посилює цей процес, дозволяючи художникам поєднувати фотографічний реалізм з абстрактними та символічними елементами для створення багатошарових наративів. Массюрреалізм пропонує сучасне

переосмислення підсвідомості, сформованої цифровими інструментами та технологіями XXI ст. Художники досліджують такі теми, як віртуальна ідентичність, технологічне відчуження та фрагментована природа самосприйняття в гіперпов'язаному світі. Поєднуючи цифрові маніпуляції із сюрреалістичними образами, роботи массюрреалістів заглиблюються в психологічний вплив життя в медіанасиченому середовищі, звертаючись до перетину людських емоцій та технологічних інновацій (Deltgen, 2012, с. 60).

Зазвичай у роботах массюрреалістів критикується вплив цифрової епохи на автентичність, робиться акцент на напрузі між віртуальними реальностями та особистим досвідом. Наприклад, роботи, що містять фрагментовані людські форми, переплетені з механічними або піксельними елементами, підкреслюють відірваність і відчуження, спричинені технологіями. У роботах Дж. Зіхафера фрагментовані тіла, переплетені з цифровими елементами, символізують боротьбу за збереження індивідуальності у все більш автоматизованому суспільстві. Массюрреалізм переосмислює підсвідоме не як простір, окремий від реальності, а як простір, сформований медіа та технологіями, що домінують у сучасному житті, пропонуючи новий погляд на людський стан. Характерним для массюрреалізму є звернення до теми ідентичності, реальності та впливу технологій на людське сприйняття, використання повторюваних мотивів з метою створення багатошарових наративів. Він переосмислює те, як мистецтво відображає та критикує перипетії сучасного існування, переплітаючи уяву з повсюдним впливом технологій (Spinelli, 2012, с. 33).

Здатність массюрреалізму розв'язувати нагальні суспільні проблеми забезпечує його постійну культурну актуальність. Його роботи часто критикують споживацтво та всепроникний вплив технологій, являючи собою відображення для сучасного суспільства. Переосмислюючи рекламу, корпоративні образи та цифрове середовище через сюрреалістичну призму, мистецтво массюрреалізму спонукає глядачів переосмислити свої стосунки з медіа та матеріальною культурою (Touchon, 2007, с. 45). Цей коментар глибоко резонує в епоху, коли віртуальний досвід часто затьмарює фізичну взаємодію. «Приземлення»

(2007 р.) Дж. Зіхафера є квінтесенцією прикладу массюрреалізму, що поєднує цифрові маніпуляції з сюрреалістичними принципами, створюючи казкову та спонукальну до роздумів композицію. У творі зображено суворий, футуристичний пейзаж, де фрагментовані елементи сучасної архітектури перетинаються з ефірними, абстрактними формами. Зіставлення геометричної точності та органічної плинності підкреслює напругу між технологічним прогресом людства та підсвідомістю. Завдяки складному нашаруванню та використанню спотворених перспектив «Приземлення» пропонує поставити під сумнів сприйняття реальності у світі, де все більше домінують віртуальні та штучні середовища. На думку дослідників, у цьому творі Дж. Зіхафер майстерно критикує вплив нових медіа та технологій на сучасне суспільство (Valcheva, 2005). Включаючи знайомі елементи, як-от впізнавані структури чи промислові мотиви, у потойбічний контекст, він розмиває межі між реальним та уявним. Приглушена кольорова палітра і сюрреалістичне освітлення додають відчуття відчуженості, викликаючи теми ізоляції та технологічного відчуження. «Приземлення» не лише відображає основні принципи массюрреалізму, але й слугує потужним коментарем до психологічного впливу життя в гіперпов'язаному, насиченому медіа світі (Valcheva, 2005). «Цегляна кімната» А. Кінга (2009 р.) є своєрідним втіленням сутності массюрреалізму завдяки поєднанню елементів промислової архітектури із сюрреалістичною абстракцією. У творі репрезентовано буденний, на перший погляд, простір із цегляними стінами, що перетворюється на загадковий пейзаж мрій завдяки використанню спотворених перспектив та сюрреалістичного освітлення. Взаємодія між суворими текстурами цегли та ефірним сяйвом абстрактних форм викликає відчуття напруги між реальністю та уявою, спонукаючи глядачів досліджувати межі сприйняття (Valcheva, 2005). Замкнений, майже клаустрофобний простір символізує обмеження, накладені сучасною індустріалізацією та рутиною, тоді як сюрреалістичні елементи натякають на підсвідоме бажання втекти та подолати ці обмеження.

Власне трактування массюрреалізму пропонує М. Кройцхоф у творі «Мертве місто» (2004 р.), поєднавши спустошення міського

занепаду з казковими сюрреалістичними елементами. У творі зображено розлогий міський пейзаж із руйнованих будівель та порожніх вулиць, перекритих абстрактними, сяючими геометричними фігурами, що ширяють у моторошному небі. Поєднання реалістичних міських образів та сюрреалістичних втручань створює тривожну атмосферу, викликаючи почуття ізоляції та відчуження в сучасному світі. Ретельна увага Кройцхоф до деталей різко контрастує з ефемерністю абстрактних форм, підкреслюючи напругу між матеріальним та уявним. Поєднуючи суворий реалізм із сюрреалістичною абстракцією, авторка досліджує емоційні та психологічні наслідки сучасного міського існування, репрезентуючи потужний приклад здатності массюрреалізму поєднувати суспільну критику з дослідженням підсвідомості (Valcheva, 2025).

Массюрреалізм мав глибокий вплив на цифрове та змішане медіамистецтво, впливаючи на сучасні практики та розширюючи межі сюрреалістичного вираження. Він продовжує надихати митців поєднувати традиційні сюрреалістичні техніки з провідними інноваційними цифровими технологіями, розширюючи межі творчості у швидкоплинному аудіовізуальному ландшафті. Здійснивши значний вплив на еволюцію цифрового мистецтва, массюрреалізм пропонує інноваційні способи інтеграції технологій у творче самовираження. Завдяки використанню цифрових інструментів, як-от програмне забезпечення для редагування фотографій та програми графічного дизайну, художники-массюрреалісти розширили межі сюрреалізму. Їхні роботи поєднують традиційні художні елементи з цифровими ефектами, створюючи композиції, які здаються одночасно знайомими та футуристичними. Наприклад, маніпульовані фотографічні зображення та шаруваті текстури стали відмінними рисами руху, впливаючи на практики сучасної цифрової фотографії та мистецтва змішаних медіа. Техніки руху резонують із сучасними цифровими художниками, які продовжують експериментувати з абстракцією та символічною розповіддю історій у віртуальних просторах. Відеоарт, анімація та інсталяції доповненої реальності зазвичай надихаються дослідженнями технологій та підсвідомості массюрреалізму. Ці інновації демонструють незмінну актуальність руху, підкреслюючи,

як його принципи залишаються невід'ємною частиною цифрової творчості та продовжують надихати нові покоління художників.

Незважаючи на свою адаптивність, массьюрреалізм зіткнувся з труднощами в підтримці єдиної ідентичності серед швидкого поширення цифрових мистецьких рухів (Valcheva, 2025). Однак його відданість дослідженню підсвідомого та критиці медіакультури зберігає унікальність, забезпечуючи постійну актуальність у цифрову епоху. На сучасному етапі принципи массьюрреалізму залишаються невід'ємною частиною аудіовізуальної культури XXI ст., впливаючи на те, як творці інтегрують технології та сюрреалізм. Його спадщина залишається містом між традиціями та інноваціями, змінюючи художнє вираження. Зі зростанням доступності цифрових інструментів массьюрреалізм розширює свої художні межі, включаючи інноваційні цифрові технології, як-от доповнена реальність і 3D-моделювання. Ці технологічні досягнення дозволили створювати захопливі та інтерактивні роботи, які посилюють враження користувача, виводячи рух за межі статичних зображень. Завдяки експериментам із віртуальними середовищами та змішаною реальністю, поєднанням реалістичних принципів із передовими технологіями массьюрреалізм постійно збагачується та лишається одною з інновацій цифрового мистецтва.

Здатність массьюрреалізму розвиватися разом із технологіями забезпечила його постійну актуальність у XXI ст. Зі зростанням популярності віртуальної реальності, штучного інтелекту та соціальних мереж массьюрреалізм досліджує нові виміри руху.

Висновки. Массьюрреалізм – один із художніх напрямів, що виник наприкінці 1980-х рр., досліджує перетин казкових образів та сучасної аудіовізуальної культури, створюючи роботи, які одночасно є абстрактними, символічними та ґрунтуються на візуальній мові кінця XX – першої чверті XXI ст. Акцент массьюрреалізму на сучасних технологіях відображає трансформаційні підходи до взаємодії

мистецтва з культурою, охоплюючи мінливий інструментарій цифрової епохи. На відміну від традиційних сюрреалістів, які зосереджувалися окремо на снах та підсвідомості, массьюрреалісти пов'язують ці теми з технологічним ландшафтом. В їхніх роботах зазвичай поєднано цифрові редагування, фотографічні маніпуляції та символи споживчої культури, що призводить до появи багатопланових, багатогранних творів, що резонують зі сприйняттям сучасного реципієнта. Ця інтеграція звичайного та надзвичайного формує основу привабливості массьюрреалізму для сучасних користувачів – представлені в фотоконтенті твори надають можливість зазирнути за межі поверхневих проявів та дослідити глибші значення, вбудовані в сучасні медіаландшафти. Крім образотворчого мистецтва, массьюрреалізм вплинув на культурні дискусії про роль технологій у формуванні людського сприйняття. Теми віртуальної ідентичності, споживацтва та технологічного відчуження, запроваджені рухом, глибоко резонують в епоху, що визначається цифровою взаємодією. Його зосередженість на поєднанні уяви з реальністю продовжує надихати творців у таких галузях, як література, кіно та перформанс, гарантуючи, що його принципи залишаються актуальними та спонукають до роздумів. Незмінний вплив массьюрреалізму полягає в його здатності поєднувати традиційний сюрреалізм із сучасними цифровими практиками, надихаючи художників з різних дисциплін. Його техніки сформували візуальну мову цифрової фотографії, графічного дизайну та відеоарту, заохочуючи творців використовувати технології як інструмент для дослідження абстрактних та символічних ідей. Поєднуючи технологічні досягнення з позачасовими сюрреалістичними принципами, він створює унікальний діалог між минулим і сьогоденням, мистецтвом і новими медіа, уявою і технологіями. Цей міждисциплінарний вплив закріпив його статус як одного з ключових рухів сучасної аудіовізуальної культури.

Список використаних джерел:

Галкіна, Д. В., Курас, А. І. (2018). Сюрреалізм – мистецтво майбутнього. *Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI ст.: матеріали 84-ї Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів та студентів НУХТ*. Київ. 4. 280–286.

Мусієнко, О. (2015). Сюрреалізм у кінематографі: Біля витоків. *Мистецтвознавство України*, 15, 85–98.

- Нікітчук, В. (2018). Образи сновидінь у мистецтві сюрреалізму. *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції*. Харків, 108–109.
- Русін, Р. М. (2014). Деструктивність і креативність як чинники формування художньо-образної системи сюрреалізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2, 28–31.
- Сваткова, Н., Кулініч, Л. (2024). Сюрреалізм в сучасному образотворчому мистецтві. *Наукові тренди постіндустріального суспільства*, 26 квітня 2024 р., Івано-Франківськ, 280–286.
- Deltgen, F. (2012). ¿Qué constituye una massurrealidad? In : Spinelli S. El sueño del bandoneón : y una colección de otros ensayos sobre Massurrealismo. José León Suárez, 58–72.
- Lantzen, S. (2004). Massurrealism: A Dossier = Massurrealismus: Ein Dossier – Writings and conversations on the massurrealist art genre. Novus Haus Publ.
- Morris, M., Kocsis, P., Seehafer, J. (2013). Three Essays About Massurrealism. University Plaza Press.
- Spinelli, S. (2012). El sueño del bandoneón : y una colección de otros ensayos sobre Massurrealismo. José León Suárez.
- Touchon, C. (2007). Happy Shopping – Massurrealist Spam Poetry. Fort Worth: Ontological Museum Publications.
- Valcheva, S. (2025). Massurrealism. Ilustromania. URL: <https://www.ilustromania.com/artistic-movements/massurrealism>.

References:

- Halkina, D. V., Kuras, A. I. (2018). Siurrealizm – mystetstvo maibutnoho [Surrealism – the art of the future]. *Naukovi zbotky molodi – vyryshenniu problem kharchuvannia liudstva u XXI st.: materialy 84-yi Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii molodykh uchenykh, aspirantiv ta studentiv NUKhT*. Kyiv. 4. 280–286.
- Musienko, O. (2015). Surrealism in Cinema: Near the Origins [Surrealism in Cinema: Near the Origins]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy*, 15, 85–98 [in Ukrainian].
- Nikitchuk, V. (2018). Dream Images in the Art of Surrealism [Dream Images in the Art of Surrealism]. *Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina: materialy mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii*. Kharkiv, 108–109 [in Ukrainian].
- Rusin, R. M. (2014). Destructiveness and Creativity as Factors in the Formation of the Artistic and Visual System of Surrealism [Destructiveness and Creativity as Factors in the Formation of the Artistic and Visual System of Surrealism]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 2, 28–31 [in Ukrainian].
- Svatkova N., Kulynich L. (2024). Surrealism in Contemporary Fine Arts [Surrealism in Contemporary Fine Arts]. *Naukovi trendy postindustrialnoho suspilstva*, 26 kvitnia 2024 r., Ivano-Frankivsk, 280–286 [in Ukrainian].
- Deltgen, F. (2012). ¿Qué constituye una massurrealidad? In : Spinelli S. El sueño del bandoneón : y una colección de otros ensayos sobre Massurrealismo. José León Suárez, 58–72 [in Spanish].
- Lantzen, S. (2004). Massurrealism: A Dossier = Massurrealismus: Ein Dossier – Writings and conversations on the massurrealist art genre. Novus Haus Publ [in English].
- Morris, M., Kocsis, P., Seehafer, J. (2013). Three Essays About Massurrealism. University Plaza Press [in English].
- Spinelli, S. (2012). El sueño del bandoneón : y una colección de otros ensayos sobre Massurrealismo. José León Suárez [in Spanish].
- Touchon, C. (2007). Happy Shopping – Massurrealist Spam Poetry. Fort Worth: Ontological Museum Publications [in English].
- Valcheva, S. (2025). Massurrealism. Ilustromania. Retrieved from: <https://www.ilustromania.com/artistic-movements/massurrealism> [in English].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Венгер Олена Миколаївна,
старший викладач кафедри майстерності актора
Київського національного університету культури і мистецтв
orcid.org/0000-0002-8520-9369
vengerelena@ukr.net

ЕСТЕТИКА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЛЬВА МАНОВИЧА

Статтю присвячено аналізу теорії естетики штучного інтелекту – напряму культурологічних студій Льва Мановича, який він почав активно розвивати з 2018 р.

У статті схарактеризовано підхід, представлений у спільній з Емануелем Аріеллі праці «Штучна естетика: генеративний ШІ, мистецтво та візуальні медіа» (2024), в якій автори досліджують, як генеративний штучний інтелект (ШІ) трансформує розуміння естетики, креативності, дизайну та сприйняття мистецтва. При цьому автори формують міждисциплінарне поле дослідження через співпрацю шести галузей – естетики, філософії та психології мистецтва, теорії медіа, студій з цифрової культури та інформатики, зважаючи на досвід роботи Л. Мановича як художника, що працює з генеративним ШІ. Усі ці інтенції та перспективи синтезуються з метою аналізу того, що автори називають як візуальним, так і культурним ШІ.

Л. Манович застосовує термін «візуальний ШІ» для позначення обчислювальних методів, що використовують машинне навчання для створення та редагування візуального контенту, укомплектованого на величезній кількості зображень та відео, знайдених в інтернеті, тобто це скорочення від генеративного ШІ, що використовується для створення та редагування зображень, відео та анімації. Через те, що зображення, згенеровані ШІ, існують у замкнутій системі візуального синтезу, ми отримуємо фрагменти в новій системі культурної пам'яті, яка складається з приватних ідіосинкратичних просторів зображень, дискретних і модульних візуальних репрезентацій, створених за допомогою CG.

У підсумку констатовано, що ШІ-естетика є не просто технологічною інновацією, а трансформаційним зсувом у візуальній культурі: фрагментація, вибіркова рекомбінація та синтез, що ініціюються генеративним ШІ, реконфігурують значення, автоматизують творчість, ставлять під сумнів реалізм, а також актуалізують етичні та політичні дилеми, виявляють глибоку суперечність естетичного канону, змушуючи нас переосмислити усталені візії щодо природи зображень, того, як вони функціонують та яку роль відіграють у суспільстві.

Ключові слова: Лев Манович, генеративний ШІ, ШІ-естетика, візуальна культура, візуальний контент, фрагментація, машинне навчання.

Venger Olena,
Senior Lecturer at the Department of Actor's Skills
Kyiv National University of Culture and Arts
orcid.org/0000-0002-8520-9369
vengerelena@ukr.net

AESTHETICS OF THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CULTUROLOGICAL CONCEPT BY LEV MANOVYCH

The article is dedicated to the analyzing theory of AI aesthetics as a direction of the culturological studio by Lev Manovych which he began to actively develop since 2018. The article characterizes the approach introduced in the common work with Emanuele Arielli "Artificial Aesthetics: generative AI, art and visual media" (2024), where the authors research how generative AI transforms aesthetics understanding, creativity, design and acceptance of art. At the same time, the authors form an interdisciplinary field of study through the cooperation of six fields – aesthetics,

philosophy and psychology of art, media theory, studios in digital culture and computer science, including Lev Manovich's experience as an artist who works with AI. All these intentions and perspectives are synthesized to analyze what the authors call as a visual so as a cultural AI.

Lev Manovich applies the term "visual AI" to refer to computational methods that use machine learning to create and edit visual content based on the vast number of images and videos found on the Internet, i.e. it is short for generative AI used to create and edit images, videos, and animations. Because the images generated by AI exist in a closed system of visual synthesis, we get fragments in a new system of cultural memory, which consists of private idiosyncratic image spaces, discrete and modular visual representations created with the help of CG.

In conclusion, it is stated that AI aesthetics is not just a technological innovation, but a transformational shift in visual culture: The fragmentation, selective recombination, and synthesis initiated by generative AI reconfigure meaning, automate creativity, question realism, and actualize ethical and political dilemmas, revealing a deep contradiction in the aesthetic canon, forcing us to rethink established visions of the nature of images, how they function, and what role they play in society.

Key words: Lev Manovich, generative AI, AI-aesthetics, visual culture, visual content, fragmentation, automate learning.

Вступ. Головною метою розробників штучного інтелекту (далі – ШІ) у 1950-х рр. було навчити комп'ютер виконувати кілька когнітивних завдань. Вони включали гру в шахи, математичні опції, розуміння письмової та усної мови, розпізнавання змісту зображень тощо. Нині ШІ (кероване машинне навчання) перетворився на ключовий інструмент сучасних економік, що використовується для підвищення ефективності й безпеки: прийняття рішень щодо споживчих кредитів, фільтрація заявок на роботу, виявлення шахрайства тощо. Менш очевидним видався трансформаційний вплив ШІ на культурне життя, який з кожним роком лише збільшувався, все більше автоматизуючи сферу естетики. Наприклад, культура іміджу. Екран Instagram Explore рекомендує зображення та відео на основі того, що подобалося раніше. Artsy.net рекомендує твори мистецтва, схожі на ті, які ви зараз переглядаєте на сайті. Усі програми для зображень можуть автоматично змінювати зроблені фотографії відповідно до норм «хорошої фотографії». Інші додатки заохочують селфі або ж автоматично редагують необроблене відео для створення коротких фільмів у різних стилях. Так, додаток The Roll від EyeEm автоматично оцінює естетичну якість фото.

Осмислюючи ці та інші кейси, американський митець і теоретик цифрової культури Лев Манович у спільній з Емануелем Аріеллі праці «Штучна естетика: генеративний ШІ, мистецтво та візуальні медіа» досліджують, як генеративний ШІ трансформує наше розуміння естетики, креативності, дизайну та сприйняття мистецтва. Вони використовують підходи із шести галузей – естетики, філософії та психології

мистецтва, теорії медіа, студій з цифрової культури та інформатики, тим самим формують міждисциплінарне поле дослідження, враховуючи досвід роботи Л. Мановича в статусі художника, що працює генеративним ШІ. Усі ці інтенції і перспективи в рамках міждисциплінарного поля синтезуються з метою аналізу того, що автори називають «культурним ШІ».

Аналіз досліджень і публікацій. Звісно ж, основним джерелом тут постає вищезазначена праця двох дослідників (Manovich & Arielli, 2024), яка фактично є збіркою робіт: перший розділ було опубліковано у грудні 2021 р., а останній – у вересні 2024 р. У ній вони намагаються з'ясувати, як ШІ пов'язаний з естетикою, використовуючи обчислення та психологію, хто такий «художник» в епоху ШІ, якою є креативність в епоху програмного забезпечення, з ким конкуруватиме ШІ в майбутньому і як це вплине на мистецтво, чи потрібен ШІ-естетиці загальний (штучний) інтелект, чого взагалі очікувати від т. зв. «естетичних» машин, а також пропонують поглянути на ШІ як на критичне дзеркало людських здібностей та культурну оптику тощо. Розглядають автори й естетику ШІ в контексті еволюції медіа, беручи до уваги візуальний ШІ й накопичення медіа, стиснення, генерацію та реалізм, естетику фрагментів, досліджують питання штучного авторства та авторської інтенціональності, проблему естетичного узгодження та машинного судження, у кореляції із синтетичними даними виокремлюють та характеризують концепт «ШІ-канібалізму».

Для кращого розуміння теоретичного контексту також важливо звернути увагу на сучасне дослідження колективу авторів (Qadri et al., 2024), в якому вони розглянули діалог

як новий та експериментальний якісний метод оцінювання генеративних інструментів штучного інтелекту для культурно детермінованої творчої практики. Спираючись на концепцію соціолога Г. Беккера, зазначений метод розширює сферу традиційних оцінок ІІІ та креативності за межі бенчмарків, досліджень користувачів із краудворкерами або фокус-груп, проведених з художниками. Він включає два взаємопов'язані діалоги: «діалоги зі світами мистецтва», що ведуть художників до розмови з експертами, як-от історики мистецтва, куратори та архіваріуси, та «діалоги з машиною» через структуровані експерименти під керівництвом художників і критиків із новітніми інструментами генеративного ІІІ. Автори демонструють цінність методу на прикладі художників та експертів, які працюють у незахідних мистецьких світах, зокрема в Перській затоці, а також простежують, як ці діалоги допомагають створювати культурно насичені та ситуативні форми оцінювання репрезентативних можливостей генеративного ІІІ, які імітують сприйняття генеративного мистецтва в ширшій арт-екосистемі.

Також Л. Манера в роботі «Технології перетворення тексту на зображення. Естетичні імплікації зображень, створених ІІІ» (Манера, 2024), спираючись на нові естетичні теорії зображень, згенерованих ІІІ, розглядає Європейський закон про ІІІ, опублікований у березні 2024 р. По-перше, він аналізує перспективу Акта стосовно синтографій, і зазначається, що він інтерпретує генеративний ІІІ у парадигмі копіювання та технічної відтворюваності. По-друге, обговорюються регуляторні проблеми, що виникають через контент, згенерований ІІІ, який розмиває межу між оригінальними творами та репліками, спричиняючи острах на рахунок авторського права та автентичності творчих результатів. По-третє, досліджує параграф Закону щодо систем ІІІ, які створюють контент, схожий на наявні зображення, оскільки він стосується цінності зображень. Нарешті, у цій статті також розглянуто можливий внесок зображень, згенерованих ІІІ, у сферу візуального мистецтва.

Неможливо оминати увагою і конференцію «Естетика цифрового синтезу зображень», яка пройшла 7–9 листопада минулого року в Клагенфурті (Австрія) і була присвячена аналізу

естетики та різних стилів репрезентації, створених ІІІ, критичному дослідженні потенційного впливу технологій на світ мистецтва, культуру, соціум та розуміння творчості (Aesthetics of Digital Image Syntheses, 2024). На ній були представлені такі доповіді: «Зображення, створені ІІІ, та спадщина сюрреалізму та поп-арту» (Ф. Гучер), «Постмодернізм та естетика ІІІ: ідеологія натуральності» (Л. Філіпсен), «Від кібернетики до ІІІ: еволюція генеративного мистецтва» (А. Гільєрме), «Латентні простори та картографія зображень, створених ІІІ» (А. Сомайні), «Упередженість у побутових просторах, згенерованих ІІІ: монокультурна естетика» (Б. Крейс), «Реалізм, згенерований ІІІ, проти цифрових субкультур: стирання недосконалості» (М. Масуді), «Метакреативність: ІІІ та поява нових художніх суб'єктів» (Б. Мерсманн), «Візуальні тропи в портретах, згенерованих ІІІ: посилення нормативності» (А. Шобер) та ін. До речі, у межах конференції виступив і Л. Манович із доповіддю «Естетика ІІІ: синтез цифрових зображень та його недоліки», обговоривши те, як зображення, згенеровані ІІІ, втілюють у собі «насправді нове», водночас залишаючись зображеннями без прямої кореляції з реальністю.

Актуальність цієї наукової розвідки полягає у відсутності системного інтересу серед українських дослідників до тематики естетичного потенціалу креативності ІІІ в цифровому мистецтві, медіа та дизайні, не кажучи вже про розробки Л. Мановича в цьому напрямку, роботи якого й досі залишаються маловідомими українському читачеві.

Мета статті полягає в аналізі ІІІ-естетики як напряму культурологічних студій Льва Мановича. Для досягнення цієї мети використано: комплексний культурологічний підхід, ґрунтований на взаємозв'язку та взаємодоповненні форм соціогуманітарного (культурології, філософії, естетики) та технологічного (computer studies) знання: метод контент-аналізу праць Л. Мановича; герменевтичний метод; методи аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Осмислюючи ситуацію наприкінці першої третини ХХІ ст., доводиться констатувати, що нині людство знаходиться на порозі нового трансформаційного етапу в історії мистецтва, коли геніальні мазки пензля здійснюються вже не

людськими руками, а алгоритмами та нейронними мережами. Виникає царина, де синхронізуються мистецтво та ШІ, порушуючи зрештою фундаментальні питання про автентичність, креативність і майбутнє художньої творчості. Ще донедавна сфера мистецтва ґрунтувалася на традиціях фізичної майстерності, коли художники вміло володіли пензлями, скульптори різьбили мармур, а музиканти грали на інструментах, силкуючись втілити свої художні задуми. Цих митців шанували за їхні унікальні здібності передавати емоції, розповідати історії та провокувати своїми творами роздуми. Однак поява ШІ призвела до зміни парадигми, кидаючи виклик традиційним уявленням про художню автентичність. В епоху ШІ полотно більше не обмежується фізичними вимірами, а художник не зв'язаний плоттю та кров'ю. Комп'ютери, колись просто інструменти для художників, тепер стали самостійними творцями. Алгоритми, що живляться величезними наборами даних і складними нейронними мережами (Nosrati et al., 2020), продукують твори мистецтва, які розмивають межу між людиною та машиною. Ці технології створюють картини, скульптури та навіть музичні композиції, що викликають благоговіння та споглядання, як-от роботи «AIVA», композитора ШІ, який створює симфонії, здатні зворушити людську душу, або «DALL-E», де ШІ породжує сюрреалістичні та захопливі образи з текстових описів, пробуджуючи уяву. Ці творіння, керовані ШІ, кидають виклик нашим стереотипам щодо того, чого можна досягти у сфері мистецтва та культури (Aris, Aeni & Nosrati, 2023).

Щоб створити більш креативний ШІ, потрібно, як підкреслює Л. Манович, розуміти нюанси, значення та історію таких понять, як креативність, художник, професіонал, шедевр, експертні судження та формування канону (історію деяких з них він розглядає в розділі 4 «ШІ та міфи про творчість»). Також дослідник зазначає, що не потрібно сприймати за належне сучасне розуміння цих понять або суджень і канонів, які є популярними. Це було б еквівалентом моделювання дуже вибіркового і вузького прикладів людського пізнання, лише для того, щоб стверджувати, що ми змоделювали всі когнітивні здібності людини.

Між 1966 р. і сьогодні комп'ютерні пристрої, які генерують, редагують або фіксують

медіафайли, численну кількість разів проходили тест Тюрінга, тому використання цього тесту для художнього ШІ не працює. Потрібен інший тест, і тут Л. Манович апелює до тесту Лавлейса, точніше, до його новішої версії, яка була запропонована у 2014 р. (Riedl, 2014). У цій версії штучний агент повинен створити артефакт певного типу (наприклад, «картини, поезія, нарати тощо»), який відповідає набору обмежень, «виражених природною мовою». Людина-оцінювач підтверджує, що цей артефакт є дійсним екземпляром цього типу та відповідає визначеним обмеженням. Крім того, людина-рецензент підтверджує, що поєднання типу та обмежень «не є нереалістичним для пересічної людини». Справа в тому, що пересічна людина не може створювати художні артефакти багатьох типів без спеціальної підготовки чи навчання. Це одна з проблем такого тесту. Друга проблема – це обмеження, які мають бути артикульовані природною мовою. Як транслювати англійською чи іспанською мовами точні обмеження у складній абстрактній картині? Або «систему» мазків пензля у фігуративній картині? Хоча вчені проаналізували кожен мазок пензля на деяких картинах відомих художників, отримані ними описи є математичними (алгебраїчними чи статистичними), на відміну від тексту будь-якою людською мовою. А в парадигмі використання контрольованого машинного навчання (тобто генеративного ШІ) для навчання комп'ютерних стилів художників чи композиторів, «опис», який створює ШІ-модель, ще більше віддалений від того, що виражається у вигляді письмових речень. Натомість цей опис розподілено по мільйонах або мільярдах зв'язків між штучними нейронами, кожен з яких має свої числові параметри, вивчені мережею. Модель ШІ GPT-3 (2020) мала 175 млрд параметрів, а GPT-4 (2023), за оцінками, має близько 1,8 трлн параметрів (компанія не розголошувала точну кількість) (Manovich & Arielli, 2024).

Зображення, генероване ШІ, є подальшою логічною еволюцією процесу, який починається з алгоритмів цифрових медіа у 1970-х рр. і триває наступні десятиліття. Перші комп'ютерні програми для малювання були створені в 1970-х, але ще не могли імітувати різні типи фарб, пензлі та текстуровані поверхні, такі як полотно. У 1990-х рр. програмне забезпечення Coral

Painter (1991) почало пропонувати ці функції. Аналогічно перші алгоритми 3D-комп'ютерної графіки для візуалізації твердих форм, затінення Гуро (1971) та затінення Фонга (1973), ще не могли імітувати зовнішній вигляд різних матеріалів. Пізніше, в 1970-х і 1980-х, дослідники комп'ютерної графіки створили численні алгоритми для імітації зовнішнього вигляду різних матеріалів і текстур, як-от тканина, волосся та шкіра, а також тіней, прозорості, напівпрозорості, глибини різкості, відблисків об'єктива, розмиття руху, відблисків води, диму, феєрверків, вибухів та інших природних явищ, а також кінематографічних технік і ефектів.

Моделювання багатьох подібних явищ і методів вимагає кількох окремих алгоритмів, які були розроблені згодом. Власне, окремі сесії, присвячені таким алгоритмам, як «Об'єми та матеріали», «Моделювання рідин» або «Тканина та оболонки», можна знайти в щорічних матеріалах SIGGRAPH (2022). У своїй статті 1992 р. «Збирання реальності: міфи комп'ютерної графіки» Л. Манович проаналізував цей фундаментальний аспект комп'ютерної графіки, пояснивши, що синтетичний фотореалізм принципово відрізняється від реалізму оптичних носіїв, бо є частковим та нерівномірним, а не аналоговим. Цифрове відтворення будь-якого об'єкта передбачає розв'язання трьох окремих проблем: репрезентація форми об'єкта, вплив світла та схема руху. Щоб мати загальне рішення для кожної проблеми, потрібне точне моделювання основних фізичних ознак і процесів, а це неможливо через надзвичайну математичну складність. На практиці дослідники комп'ютерної графіки вдаються до вирішення окремих локальних випадків, розробляючи низку непов'язаних моделей для моделювання деяких видів форм, матеріалів та рухів (Manovich, 1992). Іншими словами, 3D-CG розглядає світ, який ми бачимо, сепаруючи форми, матеріали, відбиття світла, текстури, рухи та поведінку об'єктів. Під час рендерингу ефекти алгоритмів, що моделюють усі ці аспекти, об'єднуються разом. Таким чином, візуальні репрезентації, створені за допомогою CG, власне, є дискретними і модульними, а не континуальними та «моністичними». Це одна з вагомих характеристик середовища комп'ютерної графіки, що відрізняє його від оптичних середовищ зображення на основі лінз.

У певному сенсі можна сказати, що генеративні моделі ШІ продовжують програми декомпозиції та аналізу образотворчого мистецтва, які розпочалися на початку ХХ ст. Алгоритми ШІ витягують шаблони (або «ознаки») з навчальних даних. Однак, принаймні на тепер, ми не можемо переглянути мільярди параметрів у гігантській генеративній мережі та отримати упорядкований каталог шаблонів, які вивчила мережа (Karras, et al., 2020). У 2010-х рр., коли нейронні мережі були простішими і меншими, вчені змогли візуалізувати те, що вивчають їхні нейрони. Мережа спочатку вчиться розпізнавати основні ознаки, перш ніж перейти до розпізнавання об'єктів. На жаль, архітектура генеративних мереж, які синтезують зображення, заважає нам «зазирнути всередину» цих мереж та візуалізувати їх таким самим чином. Під час навчання мережі обробляють мільярди зображень, ефективно навчаючись розпізнавати і відтворювати широкий спектр візуальних елементів і візерунків. Це передбачає кожен аспект зображень, ураховуючи композицію, репрезентацію фігур, обличч та інших об'єктів, техніки освітлення, перспективу та стилістичні елементи. У певному сенсі вони виконують складну форму візуального аналізу, розбиваючи зображення як на основні формальні ознаки, так і на складніші репрезентативні елементи. ШІ вчиться розпізнавати, як ці компоненти взаємодіють і сприяють появі загальної візуальної структури та значенню зображення.

Під час створення нових зображень ШІ-інструменти генерують новий візуальний контент, комбінуючи ці вивчені елементи новими способами. Цей процес відображає (у значно більшому масштабі та автоматизовано) зусилля початку ХХ ст. щодо деконструкції та розуміння фундаментальних компонентів візуального мистецтва. Так само, як історики мистецтва каталогізували мотиви, а художники досліджували основні візуальні елементи та виміри, системи ШІ створюють внутрішні репрезентації різних візуальних візерунків й принципів. І тут важливо згадати думку Л. Мановича з окремо виданої ще у 2018 р. книги «Естетика ШІ», який у розділі під назвою «ШІ як теоретик культури» зазначав: «[Існує] суттєва різниця між «теоретиком культури на основі ШІ» та теоретиком/істориком-людиною. Останній висуває чіткі принципи, що описують

функціонування культурної сфери ... нейронну мережу можна навчити розрізняти роботи різних художників, модельєрів чи кінорежисерів. А також вона може генерувати нові об'єкти в одному стилі. Але часто ми не знаємо, чого саме навчився комп'ютер ... Чи здатне розширене використання машинного навчання для створення нових культурних об'єктів виявити закономірності в багатьох існуючих культурних сферах, про які ми можемо не знати?» (Manovich & Arielli, 2024).

Л. Манович використовує термін «візуальний ШІ» для концептуалізації обчислювальних методів, що використовують машинне навчання для створення і редагування візуального контенту, навченого на величезній кількості зображень та відео, знайдених в інтернеті, тобто це скорочення від генеративного ШІ, що використовується для створення та редагування зображень, відео та анімації. Йдеться про четвертий вагомий ефект даних в інтернеті – глобальне накопичення мережевого гіперпосилання культурного контенту, яке почало швидко зростати після 1993 р. І паралельно із цим американський дослідник міркує над різницею компресії (стиснення) в мистецтві як формі людської творчості та в ШІ. Хоча твори мистецтва зображують персонажів, символи або сцени, які конденсують людський досвід, вони також часто містять багато конкретних та чітких деталей. Це поєднання загального та конкретного, передбачуваного та унікального особливо важливе для сучасного мистецтва XIX–XXI ст. Художники стискають людський світ та досвід у шаблони, структури та типи, але вони також зазвичай додають дуже конкретне, рідкісне та неочікуване до цих загальних шаблонів. Навпаки, коли ми навчаємо моделі ШІ, дані також стискаються, а конкретне та унікальне не береться до уваги. Вилучення шаблонів з даних у машинному навчанні передбачає усунення багатьох унікальних деталей. Цей вид компресії є фундаментальною характеристикою генеративного ШІ, машинного навчання та статистики. Коли дані узагальнюються, класифікуються або використовуються для прогнозування майбутніх даних, найпоширеніші зберігаються, а рідкісні відкидаються. З огляду на це чи потрібно очікувати, що ШІ створюватиме унікальні твори мистецтва з достатньою кількістю конкретних і тонких деталей? Якщо вся найунікальніша

(тобто рідкісна) інформація не зберігається під час навчання, де вона з'явиться, коли ми генеруватимемо нові артефакти? На думку Л. Мановича, це цікавіше та актуальніше питання, ніж те, яке порушують усі інші дослідники: чи може ШІ бути креативним?

Підсумовуючи цю дискусію, вчений підкреслює, що хоча як мистецтво, що наслідує людину, так і статистика, наука про дані та ШІ оперують стисненням, для мистецтва це лише опція, а не вимога. Більше того, художній твір може мати як загальні шаблони, так і конкретні неагреговані деталі. І останнє – художні твори можуть використовувати різноманітні способи створення своїх шаблонів. Це не означає, що на практиці генеративні інструменти ШІ завжди поступаються дуже досвідченим творцям-людям, бо вони не завжди можуть генерувати достатньо дрібних і специфічних деталей. Часто вони можуть. Однак, як помітили багато користувачів, часто існують труднощі зі створенням достатньої різноманітності унікальних деталей, особливо якщо є запит представити щось, чого не існувало в їхніх навчальних даних. Приміром, якщо попросити ШІ-інструмент для роботи із зображеннями синтезувати фотографію обличчя та детально описати бажані фотографічні ефекти (як-от експозиція, діафрагма і налаштування освітлення), він дасть ідеальні результати. Виняткова продуктивність інструменту впливає з величезного вебрепозиторію фотографій обличчя, знятих за безлічі умов з усіма можливими налаштуваннями камери. Однак, якщо попросити ті ж інструменти створити зображення дуже конкретних просторів, яких зазвичай не існує і які відображаються в дуже специфічному стилі, на відміну від будь-яких популярних онлайн-інструментів, результати часто менш задовільні. Хоча деякі інструменти працюють краще, ніж інші (Midjourney є найкращим, принаймні впродовж 2022–2024 рр.), та їх продуктивність далі покращується, це обмеження все ще залишається й зараз.

Це може не бути проблемою, якщо, наголошує Л. Манович, прагнути схематичної та агрегованої естетики, тобто лише архетипи. Стародавнє, класичне та сучасне мистецтво дають нам безліч прикладів чудових творів мистецтва, які використовують такий підхід. Однак прагнення до інших естетик, які поєднують

загальне та конкретне й мають високий ступінь індивідуалізації, як-от обличчя на картинах Яна ван Ейка, описи почуттів, думок і місць у Марселя Пруста чи архітектурні деталі в будівлях Антоніо Гауді, може бути складнішим, принаймні в цей період генеративного розвитку ШІ.

Американський дослідник має надію, що згодом теоретики ШІ зможуть запропонувати не менш цікаві теорії фрагментації мережі, яка формує основу генеративних медіа. Можливо, ми навіть побачимо гігантські візуалізації неймовірної роздільної здатності, що показують шаблони, витягнуті глибокими мережами з їхніх баз даних зображень. Але як художник, завжди зацікавлений у цифровій естетиці, він просто радий створювати власні приватні ідіосинкратичні простори зображень із цими ледь помітними «фрагментами» чогось, що не існує повністю – фрагментами однієї можливої ШІ-естетики. Тим більше, що історія людської культури – це історія повільного забування та дуже рідкісного, майже статично неможливого запам'ятовування. Відомі художники, письменники, політики, впливові особи, які привертали увагу всіх у свій час, зникають з історичної пам'яті та відсутні в наших записах. А для тих небагатьох щасливчиків, яких пам'ятають, це лише кілька речей. Робота художника за 60 років зводиться до кількох знакових образів. Стиснення історії є жорстоким і безкомпромісним. Механізм фрагментації, вибіркової рекомбінації та синтезу, що пропонується зараз генеративним ШІ, є трохи менш жорстоким. Звичайно, щоб щось можна було оцифрувати після навчання глибоких нейронних мереж, воно повинно бути оцифрованим із самого початку та/або закінчуватися в інтернеті. Одній картині в невеликому музеї міста, який протягом останніх чотирьох років не відвідували туристи, пощастило, бо вона зображена на задньому плані селфі, зробленого місцевою ученицею старшої школи та її хлопцем, які приїхали на вихідні. Але всі інші картини в цьому музеї не були в кадрі, тому жодна нейронна мережа не дізнається про них. Так, переконаний Л. Манович, ми все одно отримуємо фрагменти в цій новій системі культурної пам'яті, але принаймні їх більше, ніж у випадку з обмеженою людською пам'яттю чи більш жорсткою культурою друку. Цей новий, більш милостивий та беззлобний процес забування

й воскресіння, мабуть, є найкращим аспектом ШІ-естетики.

Висновки. Підбиваючи попередні підсумки, важливо зазначити, що запропонована стаття аж ніяк не висвітлює всіх аспектів концепції ШІ-естетики Л. Мановича, а лише запрошує українських дослідників до творчої лабораторії американського митця та теоретика цифрової культури. Поява зображень, згенерованих ШІ, знаменує перехід від репрезентації до симуляції – процесу, що резонує з теорією гіперреальності Жана Бодріяра. Замість того, щоб мати зв'язок із зовнішньою реальністю, ці зображення існують у замкнутій системі візуального синтезу, керованого даними, а їх кореляція зі значенням принципово відрізняється від зв'язку в традиційних зображеннях. Ще одна відмінність прослідковується на прикладі компресії (стиснення): художники-люди стискають людський світ і досвід у шаблони, структури та типи, при цьому додають конкретне, рідкісне та неочікуване до цих загальних шаблонів, тоді як моделі штучного інтелекту під час компресії даних часто втрачають конкретне та унікальне. Вилучення шаблонів з даних у машинному навчанні передбачає усунення багатьох унікальних деталей. Цей вид компресії є фундаментальною характеристикою генеративного ШІ, машинного навчання і статистики. Це особливо актуально, коли розглядається автоматизація художніх і фотографічних стилів. Зображення, згенеровані ШІ, часто розроблені для імітації естетики живопису, фотографії та ілюстрації, проте вони роблять це без залучення культурно-історичних чи матеріальних контекстів, які спочатку сформували ці стилі. Результатом постає естетика, яка здається знайомою, але повністю відчужена від свого історичного походження. Поряд із цим Л. Манович зазначає, що ШІ-естетика є не просто технологічною інновацією, а переломним моментом і трансформаційним зсувом у візуальній культурі: механізм фрагментації, вибіркової рекомбінації та синтезу, що пропонується генеративним ШІ, реконфігурує значення, автоматизує творчість, ставить під сумнів реалізм, а також актуалізує етичні та політичні дилеми, розкриваючи глибоку суперечність естетичного канону, змушуючи нас переосмислити усталені візії щодо природи зображень, того, як вони функціонують та яку роль відіграють у суспільстві.

Наукова новизна дослідження полягає в розгляді в межах українського культурологічного дискурсу теорії III-естетики Л. Мановича як частини його культурологічної концепції.

Перспективними напрямками подальших досліджень є детальний аналіз таких

концептів, як «III як культурна перцепція», «техно-анімізм» та «ефект Пігмаліона», «III-канібалізм» у контексті теорії III-естетики, запропонованої Л. Мановичем, ураховуючи історію медіа та досягнення в галузі цифрового мистецтва.

Список використаних джерел:

Aesthetics of Digital Image Synthesis: genealogies, styles, practices. Conference (2024, November 7-9). Visual Culture Unit, Institute for Cultural Analysis University of Klagenfurt Stiftungssaal. Klagenfurt, Austria. URL: <https://www.aau.at/wp-content/uploads/2024/10/Abstracts-Aesthetics-of-Dital-image-syntheses.pdf>

Aris, S., Aeini, B., & Nosrati, S. (2023). A Digital Aesthetics? Artificial Intelligence and the Future of the Art. *Journal of Cyberspace Studies*, 7(2), 219–236.

Karras, T., Laine, S., Aittala, M., Hellsten, J., Lehtinen, J., Aila, T. (2020). Analyzing and improving the image quality of stylegan; Proceedings of the IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (13–19 June 2020). Seattle, WA, USA. pp. 8110–8119.

Manera, L. (2024). Text-to-image technologies. The Aesthetic implications of AI-generated images. *Itinera*, 28. URL: <https://riviste.unimi.it/index.php/itinera/article/view/27839/23344>

Manovich, L. (1992). Assembling reality: Myths of computer graphics. *Artificial Intelligence Review*, 20(2), 12–14.

Manovich, L., & Arielli, E. (2024). Artificial Aesthetics: Generative AI, Art and Visual Media. URL: https://manovich.net/content/04-projects/178-artificial-aesthetics/manovich_and_arielli.artificial_aesthetics.all_chapters_final.pdf

Nosrati, S., Sabzali, M., Heidari, A. & Sarfi, T. (2020). Chatbots, counselling, and discontents of the digital life. *Journal of Cyberspace Studies*, 4(2), 153–172.

Qadri, R., et al. (2024, 18 Dec). Dialogue with the Machine and Dialogue with the Art World: Evaluating Generative AI for Culturally-Situated Creativity. *Computers and Society*. URL: https://www.researchgate.net/publication/387184137_Dialogue_with_the_Machine_and_Dialogue_with_the_Art_World_Evaluating_Generative_AI_for_Culturally-Situated_Creativity

Riedl, M. O. (2014, December 22). The Lovelace 2.0 test of artificial creativity and intelligence. Arxiv.org. URL: <https://arxiv.org/pdf/1410.6142.pdf>

SIGGRAPH '22: Special Interest Group on Computer Graphics and Interactive Techniques Conference (August 7–11, 2022) / Ed.: Munkhtsetseg Nandigjav, Niloy J. Mitra. Association for Computing Machinery, New York. URL: <https://dl.acm.org/doi/proceedings/10.1145/3528233>

References:

Aesthetics of Digital Image Synthesis: genealogies, styles, practices. Conference (2024, November 7–9). Visual Culture Unit, Institute for Cultural Analysis University of Klagenfurt Stiftungssaal. Klagenfurt, Austria. Retrieved from: <https://www.aau.at/wp-content/uploads/2024/10/Abstracts-Aesthetics-of-Dital-image-syntheses.pdf>

Aris, S., Aeini, B., & Nosrati, S. (2023). A Digital Aesthetics? Artificial Intelligence and the Future of the Art. *Journal of Cyberspace Studies*, 7(2), 219–236.

Karras, T., Laine, S., Aittala, M., Hellsten, J., Lehtinen, J., Aila, T. (2020). Analyzing and improving the image quality of stylegan; Proceedings of the IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (13–19 June 2020). (pp. 8110–8119). Seattle, WA, USA.

Manera, L. (2024). Text-to-image technologies. The Aesthetic implications of AI-generated images. *Itinera*, 28. Retrieved from: <https://riviste.unimi.it/index.php/itinera/article/view/27839/23344>

Manovich, L. (1992). Assembling reality: Myths of computer graphics. *Artificial Intelligence Review*, 20(2), 12–14.

Manovich, L., & Arielli, E. (2024). Artificial Aesthetics: Generative AI, Art and Visual Media. Retrieved from: https://manovich.net/content/04-projects/178-artificial-aesthetics/manovich_and_arielli.artificial_aesthetics.all_chapters_final.pdf

Nosrati, S., Sabzali, M., Heidari, A. & Sarfi, T. (2020). Chatbots, counselling, and discontents of the digital life. *Journal of Cyberspace Studies*, 4(2), 153–172.

Qadri, R., et al. (2024, 18 Dec). Dialogue with the Machine and Dialogue with the Art World: Evaluating Generative AI for Culturally-Situated Creativity. *Computers and Society*. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/>

publication/387184137_Dialogue_with_the_Machine_and_Dialogue_with_the_Art_World_Evaluating_Generative_AI_for_Culturally-Situated_Creativity

Riedl, M. O. (2014, December 22). The Lovelace 2.0 test of artificial creativity and intelligence. Arxiv.org. Retrieved from: <https://arxiv.org/pdf/1410.6142.pdf>

SIGGRAPH '22: Special Interest Group on Computer Graphics and Interactive Techniques Conference (August 7–11, 2022) / Ed.: Munkhtsetseg Nandigjav, Niloy J. Mitra. Association for Computing Machinery, New York. Retrieved from: <https://dl.acm.org/doi/proceedings/10.1145/3528233>

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 008:792.01

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.35>

Голубцова Любов Федорівна,

*кандидатка мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри перформативних мистецтв
Луганської державної академії культури і мистецтв
orcid.org/0000-0002-5807-2176
golubtsova@i.ua*

Плуталов Сергій Іванович,

*доцент кафедри перформативних мистецтв
Луганської державної академії культури і мистецтв
заслужений діяч мистецтв України
orcid.org/0000-0001-9155-5324 si.plutalov@gmail.com*

Ардельян Людмила Миколаївна,

*доцент кафедри сценічного мистецтва і культури
Київського національного університету технологій і дизайну
заслужена артистка України
orcid.org/0009-0003-1008-9918
ardelian.lm@knutd.edu.ua*

Кіно Віталій Анатолійович,

*старший викладач кафедри сценічного мистецтва і культури
Київського національного університету технологій і дизайну
orcid.org/0009-0003-8879-1096
kino.va@knutd.edu.ua*

Кіно Данііл Віталійович,

*викладач кафедри сценічного мистецтва і культури
Київського національного університету технологій і дизайну
orcid.org/0009-0009-5785-5724
kino.dv@knutd.edu.ua*

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТЕАТРАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ

Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи до розуміння ролі креативності в театральній стратегії, виявити практики прояву креативності в забезпеченні перспективного розвитку театру.

Методологія дослідження включає загальнонаукові принципи аналізу, систематизації досліджуваної проблеми, які дали змогу визначити та науково осмислити теоретичні підходи українських учених до поняття «театральна стратегія» та «театральна креативність». Застосування аналітичного методу сприяло виявленню креативних практик, які стали стратегічно пріоритетними в просуванні інноваційної театральної послуги. Наукова новизна полягає в здійсненні аналізу теоретичних підходів щодо розуміння креативності в театральних стратегіях, виявленні й осмисленні основних інструментів креативного розвитку театральної справи, популяризації театральної послуги. Визначені подальші культурологічні перспективи осмислення дієвих креативних інструментів у театральних стратегіях.

Креативність є важливим інструментом планування та реалізації стратегії розвитку та функціонування театру. Дієва театральна стратегія передбачає планування, що включає аналіз середовища, визначення місії,

цілей, завдань і сам процес їх реалізації. Перспективність детального осмислення ролі креативності в різноманітних проявах театральної стратегії є актуальною для розвитку української театральної справи. Актуальним є вивчення креативних форм у театральних стратегіях, детальне осмислення світових та українських театральних практик, що дозволить виокремити дієвий інструментарій для подальших стратегічних перспектив. Чітке розмежування креативних управлінських, організаційних рішень і творчого процесу дозволить структурувати планування театральних стратегій відповідно до визначеної мети та цілей. Стратегічні шляхи досягнення цілей і їх практичне втілення мають супроводжуватися сміливими креативними практиками, що дозволить досягнути конкретних конкурентоздатних переваг в театральній справі.

Ключові слова: креативність, креативна практика, театральна стратегія, інструменти стратегічного розвитку.

Holubtsova Liubov,

*Candidate of Art Studies, Associate Professor,
Head of the Department of Performing Arts
Luhansk State Academy of Culture and Arts
orcid.org/0000-0002-5807-2176
golubtsova@i.ua*

Plutalov Serhii,

*Associate Professor at the Department of Performing Arts
Luhansk State Academy of Culture and Arts
Honored Artist of Ukraine
orcid.org/0000-0001-9155-5324 si.plutalovv@gmail.com*

Ardelian Liudmyla,

*Associate Professor at the Department of Performing Arts and Culture
Kyiv National University of Technology and Design
Honored Artist of Ukraine
orcid.org/0009-0003-1008-9918
ardelian.lm@knutd.edu.ua*

Kino Vitaliy,

*Senior Lecturer at the Department of Performing Arts and Culture
Kyiv National University of Technologies and Design
orcid.org/0009-0003-8879-1096
kino.va@knutd.edu.ua*

Kino Daniil,

*Lecturer at the Department of Performing Arts and Culture
Kyiv National University of Technology and Design
orcid.org/0009-0009-5785-5724
kino.dv@knutd.edu.ua*

CREATIVITY AS A THEATRE STRATEGY TOOL

The aim of the article is to analyze theoretical approaches to understanding the role of creativity in theater strategy, to identify practices of creativity in ensuring the promising development of theater.

The research methodology includes general scientific principles of analysis, systematization of the problem under study, which made it possible to determine and scientifically comprehend the theoretical approaches of Ukrainian scientists to the concepts of “theater strategy” and “theater creativity”. The use of the analytical method contributed to the identification of creative practices that have become a strategic priority in promoting innovative theater services. The scientific novelty lies in the analysis of theoretical approaches to understanding creativity in theater strategies, identifying and comprehending the main tools of creative development of theater,

and popularizing theater services. Further cultural perspectives for comprehending effective creative tools in theater strategies are determined. Conclusions. Creativity is an important tool for planning and implementing a strategy for the development and functioning of theater. An effective theater strategy involves planning, which includes an analysis of the environment, the definition of the mission, goals, objectives and the process of their implementation. The prospect of a detailed understanding of the role of creativity in various manifestations of theater strategy is relevant for the development of Ukrainian theater. The study of creative forms in theater strategies, a detailed understanding of world and Ukrainian theater practices, which will allow to identify effective tools for further strategic prospects, is relevant. A clear distinction between creative management, organizational decisions and the creative process will allow to structure the planning of theater strategies in accordance with the defined goal and objectives. Strategic ways to achieve goals and their practical implementation should be accompanied by bold creative practices, which will allow to achieve specific competitive advantages in theater.

Key words: creativity, creative practice, theater strategy, strategic development tools.

Актуальність теми дослідження. У перспективності будь-якої справи важливим ключовим моментом є чітке розуміння стратегії розвитку, театральна справа не винятком.

Театральна стратегія є важливою складовою частиною державної політики у сфері культури і мистецтв, яка сприяє розвитку української культури, її популяризації в усьому світі. Театральна стратегія як загальний та довгостроковий план дій має визначати чітку мету, принципи, цілі й завдання, наявний і потенційний ресурси, персоналізований перелік стейкхолдерів, від яких залежить ефективність розвитку та прийняття рішень для досягнення поставлених у стратегії цілей.

Одним із ключових інструментів якісної театральної стратегії є креативність. Саме креативність визначає виняткове, неповторне в театральній справі, привертає увагу глядача, сприяє популярності театру та його визнання.

Театр як креативна інституція характеризується не тільки високими економічними показниками, а й свободою театральної творчості. Саме креативні ідеї дозволяють перетворити життя театру в демократичну інституцію з можливостями самовираження, культурного досвіду, розвитку та колективної творчості. Креативні ідеї і рішення дозволяють перетворити театр на мистецьку платформу з якісно новим розумінням його розвитку та стратегічних перспектив. Креативність виступає джерелом натхнення та розвитку, способом самопізнання та емоційним досвідом.

Креативність як інструмент театральної стратегії включає раціональне партнерство всього колективу – від керівного складу до творчої групи. Креативне керівництво передбачає процеси інноваційного творчого мислення та всього театального менеджменту.

Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи до розуміння ролі креативності в театральній стратегії, виявити практики прояву креативності в забезпеченні перспективного розвитку театру.

Виклад основного матеріалу. Театральна стратегія розглядається українськими вченими через призму різних її сегментів.

Дослідниці О. Опанасик, М. Юр, розглядаючи стратегії розвитку театральної освіти та сценічного мистецтва в період соціокультурних трансформацій, наголошують на важливості впроваджуваних театром креативно-культурних заходів, що дозволяє сформувати особливий культурний потенціал театру, зберегти при цьому його традиції, розширити репертуар і творчі можливості театральної трупи (Опанасик, Юр, 2019, с. 148).

Осмислюючи стратегії інноваційного розвитку творчих індустрій, дослідники С. Котляр і Д. Григорук наголошують на необхідності впровадження в професійну театральну справу креативних продюсерів, що дозволить підвищити якість театального виробництва та визначити їх пріоритетне місце в культурних креативних індустріях. Йдеться про таку спеціальність, як креативний продюсер. Місія креативного продюсера, на думку дослідників, полягає в успішному втіленні комерційних проєктів і творчих задумів, у стратегічному плануванні й пошуку, професійному відчутті щодо потреб театального глядача, в ефективному прогнозуванні глядацьких запитів (Котляр, Григорук, 2019, с. 103–104).

Креативність як інструмент стратегічного розвитку театральної справи не є активно досліджуваним об'єктом серед українських дослідників. До проблематики розвитку театральної справи через призму креативного

менеджменту звертається В. Горбаньова, зазначаючи, що «креативність залежить від середовища, в якому вона розвивається і яка її підтримує, від широкого спектру економічних, соціальних, культурних та інших стимулів. Формування креативності пов'язано з виникненням різних умов праці, зміни життєвих пріоритетів, власного оточення, перспективи рухатися вперед і розвиватися – як індивідуально, так і колективно» (Горбаньова, 2020, с. 8).

Дещо інша дослідницька позиція в І. Матіїва. Аналізуючи вплив державної підтримки театральної культури в Україні, дослідник робить висновок, що саме держава має здійснювати фінансову, інформаційну, кадрову підтримку та стимулювати міжнародну працю (Матіїв, 2024, с. 154). І тут маємо констатувати, що державна підтримка має бути, але стратегія розвитку театрального закладу має бути персоналізована, креативно та інноваційно спланована, що дозволить виокремити власний неповторний театральный бренд.

Дослідники А. Серіков, І. Коваль, проаналізувавши місце сучасного репертуарного театру в креативних індустріях, наголошують, що «креативна індустріалізація театральної галузі є результатом певних цілеспрямованих дій одних індивідів по відношенню до інших» (Серіков, Коваль, 2018, с. 172). Одна з таких дій, на думку дослідників, – так званий ефект взаємного збагачення у професійному плані (творчовиробниче співавторство), за якого зміцнюється як театральна справа, так і сама креативна індустрія (Серіков, Коваль, 2018, с. 171–172).

На пріоритетності креативного підходу в театральних PR-стратегіях наголошує С. Важинський, стверджуючи, що креативність є дієвим інструментом стратегічного розвитку і ефективного функціонування театру, його конкурентоспроможності, популярності, формування цільової аудиторії, репертуарної привабливості. Досліджуючи особливості функціонування незалежних театрів, С. Важинський вбачає їх стратегічну перспективність саме у вільному використанні креативності, що сприятиме розвитку культурної індустрії. На думу дослідника, саме інновація, експерименти, творча свобода та професійна ініціатива сприяють створенню нових, сучасних і привабливих театральних форм і жанрів, стратегічно спрямованих на всебічний розвиток театру (Важинський, 2024).

Вищерозглянуті роботи вчених дозволяють нам зробити висновок про їх одностайність у питанні визначальної ролі креативності як у привабливості театральної послуги, так і в стратегічному розвитку театральної справи.

Креативність є важливим інструментом стратегічного розвитку театральної справи і має свій вираз через застосовані управлінські та творчі процеси, засоби та методи в організації різної за функціоналом театральної діяльності. Креативність є визначальною у створенні неповторного театрального стилю, бренду. Саме креативні рішення роблять той чи інший театр унікальним і впізнаваним серед своїх шанувальників і не тільки.

Світові театральні практики мають безліч прикладів, коли креативне рішення дозволило створити унікальний театральный продукт, що допомогло стратегічно спланувати роботу театрального колективу й отримати бажані професійні результати.

Креативність як основне джерело популярності театрального дійства яскраво представлено в австрійському місті Брегенц. Театральний фестиваль просто неба на березі Боденського озера сягає сивої давнини, а саме ще з театральних виступів у 1911 році.

Завдяки креативній команді організаторів фестивалю стратегічно спланований фестиваль дозволяє не тільки забезпечити яскравий театральный івент, але й максимально ефективно використати створені локації в інших привабливих можливостях. Так, дороговартісні сцени не одноразово були використані під час зйомки фільмів, що також максимально забезпечує всебічне використання вкладених матеріальних і творчих ресурсів.

Не менш цікавим прикладом прояву креативної театральної стратегії є заснований у 1988 році Філіпом Рью і Крістіною Бернард французький вуличний театр «Les Passagers» («Пасажири»). Креативна винятковість театру полягає в тому, що сцена для театральних вистав є вертикальною і всі актори вільно витають під час вистави. Шоу театру поєднує в собі елементи цирку, пантоміми, сучасного танцю та акробатики, створюючи ілюзію польоту людей. До стратегічних особливостей театру можна віднести його загальнодоступність і масштабність театральних вистав, що дозволяє залучити велику кількість глядачів на

Рис. 1. Плавуча сцена на Боденському озері Брегенцького фестивалю (Bregenzer Festspiele)

різних міських локаціях (будівлях, мостах, паркових зонах тощо). Креативне поєднання різних жанрових елементів (акробатика, пантоміма, танець) із сучасними практиками візуального мистецтва та проєкції дозволяють створити неповторну театральну виставу. У цьому театрі креативним є все – від організаційного підходу до постановки та самих учасників.

Поєднання традиційних театральних практик із креативними рішеннями є стратегічно важливим інструментом для збереження і популяризації національних театральних особистостей.

Яскравим прикладом такого поєднання є традиційний театр ляльок на воді (В'єтнамський водний театр), який існує з XI століття і не втрачає своєї популярності й тепер. Високотехнологічні практики з креативними рішеннями дозволяють зберегти традиційну унікальність театального дійства, створюючи ілюзію вистави на воді про легенди і повсякденне

життя в'єтнамців та їх культуру. Вистави завжди супроводжуються живою музикою на в'єтнамських національних інструментах, як-от флейти та барабани.

Театр ляльок на воді залишається важливим елементом в'єтнамської культури та популярний як серед місцевих жителів, так і серед туристів.

Сучасність традиційного в'єтнамського лялькового театру передбачає його креативну трансформацію, яка має вираз у різноманітних театральних шоу. Одним із таких прикладів є ляльковий театр із ростовими фігурами Life Puppets Show у Нячангу. Уся діяльність театру пронизана креативними рішеннями – від приміщення театру до змістового наповнення вистав, технічного супроводу, акторської гри та образів.

Театральне шоу «Живі ляльки» характеризується всебічною колективною креативністю, яка у своєму спільному результаті призводить до великої популярності шоу. У театрі ексклюзивно все – й організація шоу, й сценарії, й авторське створення реквізиту та музикальний, технічний і візуальний супровід.

Наведені приклади не є винятковими, адже креативність притаманна майже всім театральним закладам, у цьому їх унікальність і привабливість. У своєму організаційно-творчому потенціалі будь-який театральний колектив може визначити свої власні креативні інструменти, які вони використовують у своїй професійній діяльності.

Для театального колективу креативність і стратегія тісно взаємопов'язані і вбачаються в перспективності генерування нестандартних ідей, їх перспективна адаптація – у процесі

Рис. 2. Вуличний театр «Les Passagers», Франція (ТОП-5 найдивовижніших театрів світу...)

**Рис. 3. В'єтнамський водний театр ляльок
(Театр на воді – скарб в'єтнамського культурного надбання)**

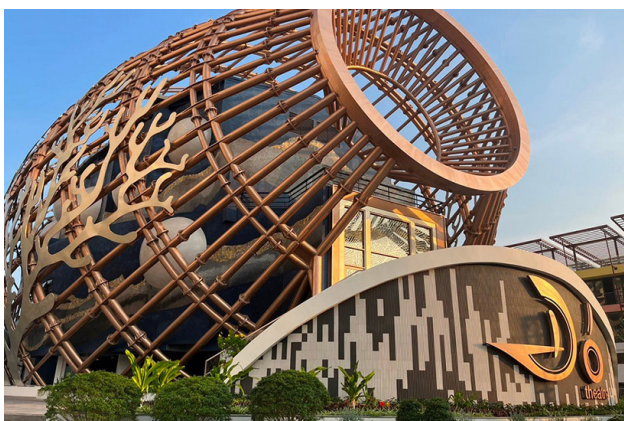

**Рис. 4. Театр у Нячангу і лялькове шоу «Живі ляльки»
(Лялькове шоу «Живі ляльки» в театрі «До», Нячанг)**

досягнення поставленої мети і цілей театрального закладу. Ключовою результативною позицією є усвідомлення виняткового значення сміливих креативних рішень усіма членами театрального колективу. Креативність як інструмент театральної стратегії передбачає не тільки генерацію творчих ідей, а й винайдення шляхів адаптації до глобальних викликів і локальної трансформації.

Театральні колективи, які визначаються креативною сміливістю, привертають увагу глядачів, формуючи при цьому свій неповторний театральный бренд, і забезпечують комфортне професійне середовище в колективі.

Стратегія надає чіткий план дій для досягнення поставленої мети, тоді як креативні ідеї слугують інструментами для реалізації цього плану. Театральна стратегія забезпечує цільову життєздатність креативних ідей, що не можна плутати з хаотичними творчими проявами. Креативність лежить в основі створення

привабливого театрального продукту, а стратегія визначає, як цей продукт буде впроваджено на глобальний театральный ринок, як буде підтримуватися його популярність і приваблива сталість.

Висновки. Отже, креативність є важливим інструментом планування та реалізації стратегії розвитку та функціонування театру. Дієва театральна стратегія передбачає планування, що включає аналіз середовища, визначення місії, цілей, завдань і сам процес їх реалізації. У процесах стратегічного планування театральної діяльності особливу роль відведено креативним практикам – від організаційно-управлінських до творчих.

Аналіз джерельної бази дозволив констатувати, що креативність як стратегічно важливий інструмент перспективного розвитку театральної справи не є активно досліджуваним предметом українських учених. Перспективність детального осмислення ролі креативності

в різноманітних проявах театральної стратегії є актуальним для розвитку української театральної справи.

Вбачаємо актуальним вивчення креативних форм у театральних стратегіях, детальне осмислення світових та українських театральних практик, що дозволить виокремити креативний інструмент, які призвів до популярності та визнання театру, театральної вистави зокрема. Чітке розмежування креативних управлінських, організаційних рішень і творчого процесу дозволить структурувати планування театральних стратегій відповідно до визначеної мети та цілей. Аналіз зовнішнього та внутрішнього театального потенціалу, власного досвіду та досвіду інших дозволить зрозуміти сильні та слабкі сторони театального закладу,

трансформувати можливості на перфективний результат.

Стратегічні шляхи досягнення цілей та їх практичне втілення мають супроводжуватися сміливими креативними практиками, що дозволить досягнути конкретних конкурентоздатних переваг у театральній справі.

Креативність як інструмент театральної стратегії передбачає практику формування спільних цінностей у театальному колективі, що ефективно вплине на сприйняття стратегії, розуміння ролі кожного в її реалізації. Креативність – це важливий інструмент розвитку, за допомогою яких краще управляти театральним закладом, його матеріальними, творчими ресурсами, приймати обґрунтовані рішення та успішно адаптуватися до мінливого культурного та мистецького середовища.

Список використаних джерел:

- Важинський, С. А. (2024). Незалежний театр у соціокультурному просторі. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 3(5), 37–44. DOI: 10.46299/j.isjmef.20240305.05 (дата звернення: 12.07.2025).
- Важинський, С. (2024). Театральний PR: ПІАР-стратегії в сучасному театальному середовищі. *Інтегровані комунікації*, 2024, (18), 124–129. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2024.1816> (дата звернення: 12.07.2025).
- Горбаньова, В. Р. (2020). *Роль креативного менеджменту в сучасних умовах : дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістр*. НАКККіМ. Київ. 88 с.
- Котляр, С., Григорук, Д. (2019). Творчі індустрії: стратегія інноваційного розвитку. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 2019, 2 (26), 100–106. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2019-26-100-106> (дата звернення: 12.07.2025).
- Лялькове шоу «Живі ляльки» в театрі «До», Нячанг (2025). URL: <https://www.svietnamtravel.com/explore/vietnam/life-puppets-show-at-do-theater-nha-trang> (дата звернення: 12.07.2025).
- Матіїв, І. (2024). Аналіз впливу державної підтримки на розвиток театральної культури в Україні. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 150–156. URL: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-4-21> (дата звернення: 12.07.2025).
- Опанасик, О., Юр, М. (2019). Театральна освіта та сценічне мистецтво в період соціокультурних трансформацій стратегії розвитку. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 2 (26), 148–153. URL: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2019-26-148-153> (дата звернення: 12.07.2025).
- Серіков, А. В., Коваль, І. М. (2018). *Економіка та управління у сучасному українському репертуарному театрі*. Харків. 314 с.
- Театр на воді – скарб в’єтнамського культурного надбання (2025). URL: <https://ukraine-vietnam.org.ua/uk/news-vietnam/article/65-teatr-na-vodi> (дата звернення: 12.07.2025).
- ТОП-5 найдивовижніших театрів світу: на плаваючій сцені, у каменярні та навіть під водою (2025). URL: <https://www.5.ua/kultura/naiprykolnishi-teatry-svitu-166935.html> (дата звернення: 12.07.2025).
- Bregenzer Festspiele (2025). URL: <https://bregenzerfestspiele.com/de> (дата звернення: 12.07.2025).

References:

- Vazhyns'kyi, S. A. (2024). Nezalezhnyy teatr u sotsiokul'turnomu priestori [Independent theater in the sociocultural space]. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, no. 3 (5), pp. 37–44. doi: 10.46299/j.isjmef.20240305.05 [in Ukrainian].
- Vazhyns'kyi, S. A. (2024). Teatralnyi PR: PIAR-strategii v suchasnomu teatralnomu seredovyshchi [Theater PR: PR strategies in the modern theater environment]. *Intehrovani komunikatsii*, no. 2(18), pp. 124–129. [in Ukrainian].
- Horbanova, V. R. (2020). Rol kreatyvnoho menedzhmentu v suchasnykh v umovakh : dyploмна робота на здобуття освітнього ступеня магістр / НАКККіМ. Kyiv. [in Ukrainian].
- Kotliar, S., Hryhoruk, D. (2019). Tvorchii industrii: stratehiia innovatsiinoho rozvytku [Creative industries: a strategy for innovative development]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, no. 2 (26), pp. 100–106. [in Ukrainian].

Lialkove shou “Zhyvi lialky” v teatri “Do”, Niachanh [Puppet show “Living Puppets” at the Do Theater, Nha Trang], Retrieved from: <https://www.svietnamtravel.com/explore/vietnam/life-puppets-show-at-do-theater-nha-trang>

Matiiv, I. (2024). Analiz vplyvu derzhavnoi pidtrymky na rozvytok teatralnoi kultury v Ukraini [Analysis of the impact of state support on the development of theater culture in Ukraine]. *Fine Art and Culture Studies*, no. 4, pp. 150–156. [in Ukrainian].

Opanasyk, O., Yur, M. (2019). Teatralna osvita ta stsenichne mystetstvo v period sotsiokulturnykh transformatsii stratehii rozvytku [Theater education and performing arts during a period of sociocultural transformations in development strategy]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, no. 2 (26), pp. 148–153. [in Ukrainian].

Sierikov, A. V., Koval, I. M. (2018). *Ekonomika ta upravlinnia u suchasnomu ukrainskomu repertuarnomu teatri: monohrafiia* [Management in Contemporary Ukrainian Repertory Theater]. Kharkiv: FOP Panov A. M. [in Ukrainian].

Teatr na vodi – skarb vietnamskoho kulturnoho nadbannia [Water theater – a treasure of Vietnamese cultural heritage], Retrieved from: <https://ukraine-vietnam.org.ua/uk/news-vietnam/article/65-teatr-na-vodi> [in Ukrainian].

TOP-5 naidyvovyzhnishykh teatriv svitu: na plavuchii stseni, u kameniarni ta navit pid vodoiu [Top 5 most amazing theaters in the world: on a floating stage, in a stone quarry, and even underwater], Retrieved from: <https://www.5.ua/kultura/naiprykolnishi-teatry-svitu-166935.html> [in Ukrainian].

Brehenterskyi festival [Bregenzer Festspiele], Retrieved from: <https://bregenzerfestspiele.com/de> [in German].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Гориславець Володимир Микитович,
викладач кафедри майстерності актора
Харківської державної академії культури
orcid.org/0009-0005-8340-5197
volodymyr_horyslavets@xdak.ukr.education

Гориславець Євген Володимирович,
аспірант кафедри культурології
Харківської державної академії культури
orcid.org/0000-0001-7044-5150
Scopus ID 58042574300
asp_horyslavets_yevhen@xdak.ukr.education

ЛІМІНАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ В СУЧАСНОМУ ТЕАТРАЛЬНОМУ ПЕРФОРМАНСІ: ВІД РИТУАЛІВ ПЕРЕХОДУ ДО КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті досліджуються лімінальні стратегії в сучасному театральному мистецтві як важливий механізм культурних трансформацій, з особливим акцентом на взаємозв'язку феноменів лімінальності, емерджентності та концепції «дивної петлі» Дугласа Гофстадтера. Розроблено інтегральну теоретичну модель, що синтезує ці три концептуальні підходи для пояснення складних трансформативних процесів у театральному перформансі. Лімінальність розглядається як пороговий простір руйнування усталених соціальних структур, емерджентність пояснює виникнення якісно нових властивостей із взаємодії елементів системи, а «дивна петля» розкриває рекурсивний механізм самоусвідомлення. Через аналіз вистав українського та міжнародного театального простору простежується актуалізація цих понять у контексті постдраматичного театру. Детально аналізуються рекурсивні механізми театальної взаємодії: просторова рекурсія (глядач стає частиною простору дії), часова рекурсія (проникнення реального часу в сценічний), смислова рекурсія (взаємний вплив інтерпретацій акторів і глядачів), тілесна рекурсія (фізіологічні реакції як частина перформансу). На прикладі п'єси Наталії Ворожбит «Вій. Докудрама» демонструється механізм подвійного відображення травматичного досвіду через змішування документального матеріалу з міфологічними елементами. Авторський спектакль «Острів Буян» ілюструє створення «дивної петлі ідентичності» через синестетичну рекурсію та роботу із запахами. Аналізується діяльність фестивалів «Курбалесія» та «Я і Села Брук» як приклад мережевої емерджентності на інституційному рівні. Міжнародний проєкт «A Pie of Parallel Realities» розглядається як демонстрація універсальності лімінальних механізмів у міжкультурному діалозі. Окреслено перспективи інтеграції цифрових технологій для розширення можливостей лімінальних практик. Доведено, що синтез понять лімінальності, емерджентності та «дивної петлі» створює ефективний концептуальний апарат для аналізу складних процесів культурної та мистецької трансформації в умовах сучасності.

Ключові слова: лімінальність, емерджентність, дивна петля, театральний перформанс, постдраматичний театр, театральні практики, культурна трансформація.

Horyslavets Volodymyr,
Lecturer at the Department of Acting
Kharkiv State Academy of Culture
orcid.org/0009-0005-8340-5197
volodymyr_horyslavets@xdak.ukr.education

Horyslavets Yevhen,

Postgraduate Student at the Department of Cultural Studies

Kharkiv State Academy of Culture

orcid.org/0000-0001-7044-5150

Scopus ID 58042574300

asp_horyslavets_yevhen@xdak.ukr.education

LIMINAL STRATEGIES IN CONTEMPORARY THEATRICAL PERFORMANCE: FROM TRANSITION RITUALS TO CULTURAL TRANSFORMATION

The article examines liminal strategies in contemporary theatrical art as a significant mechanism of cultural transformations, particularly emphasizing the interplay between the phenomena of liminality, emergence, and Douglas Hofstadter's concept of the "strange loop". The authors develop an integral theoretical model that synthesizes these three conceptual approaches to explain complex transformative processes in theatrical performance. Liminality is considered as a threshold space for destroying established social structures, emergence explains the appearance of qualitatively new properties from the interaction of system elements, and the "strange loop" reveals the recursive mechanism of self-awareness. Through the analysis of performances from Ukrainian and international theatre spaces, the relevance of these concepts within postdramatic theatre contexts is explored. The study provides detailed analysis of recursive mechanisms in theatrical interaction: spatial recursion (spectator becomes part of the action space), temporal recursion (penetration of real time into scenic time), semantic recursion (mutual influence of actors' and spectators' interpretations), and bodily recursion (physiological reactions as part of performance). Using Natalia Vorozhbit's play "Viy. Docudrama" as an example, the mechanism of double reflection of traumatic experience through mixing documentary material with mythological elements is demonstrated. The authors' production "Ostriv Buyan" illustrates the creation of an "identity strange loop" through synesthetic recursion and work with smells. The activities of festivals "Kurbalesia" and "Me and Sela Brook" are analyzed as examples of network emergence at the institutional level. The international project "A Pie of Parallel Realities" is considered as a demonstration of the universality of liminal mechanisms in intercultural dialogue. Perspectives for integrating digital technologies to expand the possibilities of liminal practices are outlined. It is proven that synthesizing the concepts of liminality, emergence, and "strange loop" provides an effective conceptual framework for analyzing complex processes of cultural and artistic transformation in contemporary conditions.

Key words: liminality, emergence, strange loop, theatrical performance, postdramatic theatre, theatrical practices, cultural transformation.

Постановка проблеми. Сучасна культура ХХІ століття переживає парадигмальну кризу традиційних форм мистецтва, що виявляється у втраті їх здатності адекватно відповідати на виклики цифровізації, глобалізації та радикальних змін у комунікативних практиках. Театральне мистецтво як одна з найбільш ритуалізованих художніх форм опинилося в стані глибокої трансформації, коли класичні моделі взаємодії актор-глядач виявляються неефективними для створення релевантного сучасного досвіду. Традиційна театральна парадигма не здатна генерувати нові форми колективного переживання, яких потребує сучасна аудиторія. У цьому контексті особливої ваги набуває потреба в інтегральній методології, здатній пояснити складні механізми театральних трансформацій. Традиційні театрознавчі підходи, зосереджені на аналізі драматургічних

структур і режисерських концепцій, виявляються недостатніми для осмислення емерджентних процесів, що виникають у сучасному експериментальному театрі. Лімінальні стратегії, концептуалізовані в антропологічних дослідженнях Арнольда ван Геннепа та Віктора Тернера як механізми ритуальних переходів, потребують нового теоретичного осмислення в контексті сучасних перформативних практик. Ключова методологічна проблема полягає у відсутності пояснювальної моделі для розуміння того, як саме виникають нові якості театального досвіду з взаємодії окремих елементів перформансу. Сучасні дослідження емерджентності в культурних практиках, зокрема роботи Дам'єна Чейні та Кристини Гоулдінг (Cheyne, 2024 & Goulding, 2024), демонструють, що в лімінальних ритуалах відбуваються «колективні ефervesценції» – стани інтенсивного

спільного переживання, що виникають спонтанно із взаємодії учасників і створюють якісно нову соціальну реальність, – які не редукуються до дій окремих учасників. Проте механізми цих процесів у театральному контексті залишаються не досить вивченими. Особливу складність становить феномен рекурсивної взаємодії в сучасному театрі, коли глядач, усвідомлюючи себе спостерігачем, одночасно стає співучасником створення театального досвіду. Концепція «дивної петлі» Дугласа Гофstadтера, що описує виникнення свідомості через самореферентні структури, може стати ключем до розуміння цих процесів. Дослідження Кристофа Колларда (Collard, 2023) показують, що «послідовний рух вгору приводить до утворення замкненого циклу» (*successive upward shift turns out to give rise to a closed cycle*) – коли кожен наступний рівень усвідомлення повертається до початкового, створюючи безкінечну петлю самоспостереження, що надає умови для виникнення нових форм театального досвіду. Для українського культурного контексту ця проблематика набуває особливої актуальності. Соціально-політичні трансформації, воєнні дії та процеси культурної деколонізації створюють запит на театральні форми, здатні працювати з травматичним досвідом та процесами колективної ідентифікації. Жанна Бортнік у своєму дослідженні лімінальності в українській драматургії (Bortnik, 2023) зазначає, що лімінальні стратегії дозволяють українській культурі звільнитися від нав'язаних культурних моделей, проте механізми цих процесів у театральному перформансі потребують глибшого аналізу. Парадоксальність сучасної ситуації полягає в тому, що практики лімінальності активно розвиваються в українському та міжнародному театрі – від імерсивних вистав до експериментальних фестивалів, але теоретичне осмислення цих процесів залишається фрагментарним і позбавленим цілісної методологічної основи. Це створює розрив між практикою та теорією, що заважає систематичному розвитку інноваційних театральних форм. Крім того, сучасні технологічні можливості – віртуальна та доповнена реальність, штучний інтелект, біометричні сенсори – відкривають нові горизонти для створення лімінальних станів, але потребують переосмислення традиційних підходів до театального мистецтва. Інтеграція цифрових

технологій у театральні практики може радикально розширити можливості емерджентних ефектів та рекурсивних взаємодій, що робить розроблення нової методологічної бази критично важливою для майбутнього театального мистецтва.

Аналіз досліджень. Теоретичні засади вивчення лімінальності було закладено в класичних працях Арнольда ван Геннепа «*Rites de passage*» (van Gennep, 1909), де вперше сформульовано концепцію ритуалів переходу та виділено три стадії: відділення, перехід та інкорпорація. Ван Геннеп визначив лімінальність як проміжну фазу ритуалу, що характеризується руйнуванням звичних соціальних структур та відкриттям простору для трансформації. Концептуальний розвиток ця ідея отримала у працях Віктора Тернера, зокрема в монографії «*The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*» (Turner, 1969). Тернер розширив поняття лімінальності, запровадивши концепцію «*communitas*» – особливого стану соціальної єдності, що виникає в лімінальних умовах. Для театрознавства особливо важливим є його аналіз перформативних аспектів ритуалу та ролі символічної драми у створенні лімінального досвіду. У сфері сучасного театрознавства ключові дослідження лімінальності пов'язані з працями Еріки Фішер-Ліхте. У монографії «*The Transformative Power of Performance*» (Fischer-Lichte, 2008) вона аналізує механізми трансформації в театральному перформансі, демонструючи, як лімінальні стани впливають на учасників театальної події. Фішер-Ліхте розробила концепцію «*performative turn*», що безпосередньо корелює з лімінальними стратегіями в театрі. Ганс-Тіс Леман у праці «*Postdramatisches Theater*» (Lehmann, 2005) окреслив парадигмальні зміни в сучасному театрі, що характеризуються відходом від драматичної репрезентації до перформативного досвіду. Хоча Леман не використовує термін «лімінальність» безпосередньо, його аналіз постдраматичних стратегій демонструє чіткі паралелі з лімінальними практиками. Річард Шехнер у серії праць з *performance studies*, зокрема «*Performance Studies: An Introduction*» (Schechner, 2002), розвинув теорію театального перформансу як ритуального досвіду. Його концепція «*restored behavior*» та аналіз трансформативних можливостей театру створюють

важливий теоретичний контекст для розуміння лімінальних процесів у сценічному мистецтві. У контексті української науки значущими є дослідження Жанни Бортнік, зокрема її докторська дисертація «Концепція лімінальності в літературознавчій парадігмі: проєкція на сучасну українську драму» (2023). Бортнік системно аналізує лімінальні стратегії в українській драматургії, виявляючи специфічні механізми їх функціонування в національному культурному контексті. Її праця «Liminal strategies and the development of contemporary Ukrainian dramaturgy» (2023) демонструє, як лімінальність стає інструментом культурної деколонізації та пошуку нової національної ідентичності. Важливими для розуміння лімінальних процесів у театрі є дослідження Марвіна Карлсона, зокрема його аналіз театральної семіотики та ролі акустичних сигналів у створенні переходових станів (Carlson, 1990). Робота Ніколя Бурріо «Esthétique relationnelle» (Bourriaud, 1998) розкриває механізми створення інтерактивного мистецького досвіду, що корелює з лімінальними стратегіями. Французькі філософи Жіль Делез та Фелікс Гваттарі у праці «Mille plateaux» (Deleuze & Guattari, 1980) розробили концепцію «ризому», що дозволяє осмислити лімінальні процеси як створення нових траєкторій культурного розвитку поза ієрархічними структурами. Проте, незважаючи на значний обсяг досліджень окремих аспектів лімінальності, у сучасному театрознавстві відсутнє комплексне дослідження лімінальних стратегій саме в контексті театального перформансу. Особливо це стосується аналізу практичного застосування лімінальних технологій у сучасному українському театрі та їх ролі в міжнародних театральних проєктах. Крім того, більшість наявних досліджень зосереджується на теоретичному аналізі лімінальності, тоді як емпіричні дослідження конкретних театральних практик залишаються епізодичними. Це створює потребу в дослідженні, що поєднує теоретичний аналіз з аналізом конкретного досвіду застосування лімінальних стратегій у театральній практиці.

Мета дослідження – розробити інтегральну теоретичну модель лімінальних стратегій у сучасному театральному перформансі на основі синтезу концепцій лімінальності, емерджентності та «дивної петлі» Гофстадтера для

комплексного пояснення механізмів культурної трансформації в українському та міжнародному театральному контексті. Для досягнення мети поставлено такі завдання: створити теоретичний синтез трьох концепцій в єдину пояснювальну модель, здатну описати складні трансформативні процеси в сучасному театрі; виявити та систематизувати рекурсивні механізми взаємодії між актором і глядачем, що лежать в основі виникнення емерджентних ефектів у театральному перформансі; проаналізувати практики застосування лімінальних стратегій у сучасному українському театрі через призму інтегральної моделі на прикладі конкретних вистав, фестивалів та міжнародних проєктів; дослідити функціонування лімінальних технологій у міжкультурному діалозі та визначити їх роль у створенні інноваційних моделей театального співробітництва; окреслити перспективи розвитку лімінальних практик у контексті сучасних цифрових технологій та соціокультурних викликів.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує культурологічний аналіз, театрознавчі дослідження та когнітивні теорії. Використано компаративний метод для зіставлення різних культурних контекстів застосування лімінальних стратегій, метод включеного спостереження під час аналізу власного режисерського досвіду, структурно-семіотичний аналіз театральних текстів та вистав для виявлення рекурсивних структур. Очікувані результати включають створення нової методології аналізу театральних трансформацій, що дозволить пояснити механізми виникнення емерджентних ефектів у сучасному театрі; розроблення практичних рекомендацій для театальної освіти та експериментальних проєктів; обґрунтування перспектив застосування інтегральної моделі для розвитку української театальної сцени та міжнародного культурного співробітництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Теоретична тріада: лімінальність – емерджентність – дивна петля

Інтегральна модель лімінальних стратегій у театральному перформансі базується на синтезі трьох концептуальних підходів, що взаємодоповнюють один одного в поясненні механізмів культурної трансформації. Лімінальність, у розумінні Віктора Тернера, створює

пороговий простір руйнування усталених соціальних структур, відкриваючи можливості для трансформації. Емерджентність пояснює виникнення якісно нових властивостей системи із взаємодії її елементів, коли ціле стає більшим за суму частин (Hofstadter, 1999). «Дивна петля» Дугласа Гофстадтера (Hofstadter, 2007) розкриває рекурсивний механізм самоусвідомлення, коли система стає частиною себе самої. У театральному контексті ця тріада функціонує як єдиний механізм. Лімінальна фаза руйнує звичні театральні конвенції, створюючи порогову ситуацію. У цьому просторі виникають рекурсивні структури взаємодії: глядач, спостерігаючи за дією, одночасно усвідомлює себе спостерігачем, що змінює його позицію з пасивного реципієнта на активного співучасника. Ця «дивна петля» самоспостереження запускає емерджентні процеси, коли із взаємодії окремих елементів – акторів, глядачів, простору, часу – виникають нові форми колективного досвіду. Кристоф Коллард демонструє, що в театральному перформансі «послідовний рух вгору приводить до утворення замкненого циклу», коли кожен наступний рівень усвідомлення повертається до початкового, створюючи безкінечну петлю самоспостереження. Це створює умови для того, що Дамьєн Чейні та Кристина Гоулдінг називають «колективними ефервесценціями» – станами інтенсивного спільного переживання, що виникають спонтанно і створюють якісно нову соціальну реальність. Процес розгортається в чотири взаємопов'язані фази. Фаза відділення характеризується руйнуванням звичних театральних конвенцій через застосування незвичних просторових рішень, порушення часової лінійності або залучення глядачів до дії. Лімінальна фаза створює рекурсивні структури взаємодії, коли межі між сценою і залом, між актором і глядачем стають проникними. Емерджентний ефект проявляється у виникненні нових форм колективного досвіду – *communitas*, спільних афективних станів, спонтанної творчості аудиторії. Фаза інкорпорації інтегрує новий досвід у культурний контекст, створюючи передумови для подальших трансформацій.

Рекурсивні механізми театральної взаємодії

«Дивна петля» у театральному контексті реалізується через кілька типів рекурсивних механізмів, що створюють умови для емерджентних

ефектів. Просторова рекурсія виникає, коли глядач фізично стає частиною простору дії, а його присутність починає впливати на розвиток перформансу. Це руйнує традиційне розділення на активну сцену і пасивний зал, створюючи єдиний простір взаємодії. Часова рекурсія проявляється в проникненні реального часу в сценічний. Реакції аудиторії, непередбачувані події, технічні збої стають частиною вистави, створюючи ефект «подвійного часу», коли сценічна дія одночасно існує в художньому і реальному часі. Це створює специфічну темпоральну «дивну петлю», де минуле впливає на майбутнє через теперішній момент сприйняття. Смислова рекурсія виникає, коли інтерпретація глядачів змінює зміст вистави в процесі її розгортання. Актори, відчуваючи реакції аудиторії, коригують свою гру, що впливає на сприйняття глядачів, створюючи петлю взаємного смислотворення. Цей процес особливо яскраво проявляється в імєрсивних виставах, де глядач має можливість впливати на розвиток сюжету. Тілесна рекурсія реалізується через фізіологічні реакції, що стають частиною перформансу. Дихання, серцебиття, м'язове напруження глядачів створюють колективний ритм, який актори інтуїтивно відчувають і на який реагують. Це створює тілесну «дивну петлю», де емоційні стани передаються між учасниками через невербальні канали комунікації. Ці рекурсивні механізми запускають емерджентні ефекти різного рівня. На індивідуальному рівні виникає стан «розширеної присутності», коли глядач одночасно перебуває в ролі спостерігача і учасника. На міжособистісному рівні формуються тимчасові зв'язки між незнайомими людьми через спільне переживання. На колективному рівні виникає феномен *communitas* – стан соціальної єдності, що тимчасово скасовує ієрархічні відносини і створює альтернативну соціальну реальність.

Українські практики через призму інтегральної моделі

Аналіз сучасних українських театральних практик через призму інтегральної моделі виявляє специфічні механізми застосування лімінальних стратегій у національному культурному контексті. П'єса Наталії Ворожбит «Вій. Докудрама» (Vorozhbit, 2019) демонструє складну рекурсивну структуру, де травматичний досвід відбивається в міфологічному

дзеркалі. Лімінальний механізм реалізується через змішування документального матеріалу з містичними елементами гоголівського «Вія», що створює простір невизначеності між фактом і фікцією. «Дивна петля» у цій виставі функціонує через механізм подвійного відображення: глядач спостерігає за героями, які переживають травму, одночасно рефлексуючи власний травматичний досвід. Це створює рекурсивну структуру, де особисте і колективне, минуле і сучасне, реальне і символічне взаємно відбиваються одне в одному. Емерджентний ефект проявляється у виникненні колективного простору проживання національної травми, де індивідуальні переживання трансформуються в спільний досвід пошуку шляхів зцілення.

Власний режисерський досвід роботи над спектаклем «Острів Буян» ілюструє практичне застосування всіх трьох компонентів моделі. Лімінальний простір створювався через свідоме використання спірного джерела «Велесової книги», що підкреслювало конструйований характер будь-якої культурної ідентичності. Це формувало «дивну петлю ідентичності», де автентичність створювалася через усвідомлено штучне джерело. Синестетична рекурсія реалізувалася через роботу із запахами – випікання печива з ваніллю прямо на сцені створювало тілесну пам'ять вистави, що працювала на рівні підсвідомих асоціацій. Цей прийом створював темпоральну «дивну петлю», коли запах активізував дитячі спогади глядачів, накладаючи їх на сценічну дію і створюючи багаторівневий часовий досвід. Кульмінацією емерджентного ефекту став фінальний ритуал, коли актори залучали глядачів до «Кривого танцю», а на виході всі отримували гаряче печиво з узваром. Цей момент демонструє класичний приклад виникнення *communitas*, коли зникають межі між виконавцями та аудиторією, а театральний досвід трансформується в ритуал спільноти. Фізична участь глядачів у танці створювала тілесну рекурсію, де рухи одного впливали на рухи інших, формуючи колективний організм.

Діяльність фестивалів «Курбалесія» та «Я і Села Брук» демонструє застосування лімінальних стратегій на рівні культурних інституцій. Лімінальність фестивального простору проявляється у створенні тимчасової альтернативної реальності, де експериментальні практики стають нормою, а традиційні ієрархії тимчасово

скасовуються. Це створює умови для мережевої емерджентності, коли із взаємодії незалежних театральних ініціатив виникає нова екосистема української театральної сцени. «Дивна петля» на фестивальному рівні реалізується через інституційну рекурсію: фестиваль впливає на формування нових театральних практик, які у свою чергу трансформують сам фестиваль. Це створює еволюційну спіраль розвитку, де кожен наступний фестиваль інкорпорує досвід попереднього, одночасно трансформуючи його через нові практики учасників.

Міжнародний контекст і технологічні перспективи

Міжнародний проєкт «A Pie of Parallel Realities» у співпраці з датською організацією C:NTACT демонструє функціонування лімінальних стратегій у міжкультурному контексті. Проєкт створював простір міжкультурної рекурсії, де учасники з різних культурних традицій вступали у творчий діалог через спільні лімінальні практики. «Дивна петля» міжкультурного розуміння виникала через механізм взаємного перекладу культурних кодів, коли кожна культура одночасно була суб'єктом і об'єктом інтерпретації. Емерджентний ефект проявлявся у виникненні нової гібридної творчої мови, що не належала жодній з окремих культур, але була зрозумілою всім учасникам. Це підтверджує універсальність лімінальних механізмів та їх здатність створювати спільні простори розуміння поза культурними межами. Сучасні цифрові технології відкривають нові можливості для розвитку лімінальних практик. Віртуальна та доповнена реальність дозволяють створювати гібридні простори, де фізична та цифрова реальності переплітаються, формуючи нові типи лімінального досвіду. Штучний інтелект може генерувати адаптивні «дивні петлі», реагуючи на поведінку глядачів у реальному часі й коригуючи перформанс відповідно до їх реакцій. Біометричні сенсори створюють можливості для тілесної рекурсії нового рівня, коли фізіологічні реакції глядачів безпосередньо впливають на параметри вистави – освітлення, звук, навіть дії акторів. Це створює технологічну «дивну петлю», де тіло стає інтерфейсом взаємодії з театральним простором. Водночас важливо зберігати баланс між технологічними можливостями та фундаментальними принципами лімінального театру. Технології повинні

розширювати можливості безпосереднього контакту, тілесної присутності та спільності переживання, а не замінювати їх цифровими симуляціями. Найперспективнішими є підходи, що використовують технології для підсилення природних лімінальних механізмів, а не для їх заміщення.

Висновки. Проведене дослідження дозволило розробити інтегральну теоретичну модель лімінальних стратегій у сучасному театральному перформансі на основі синтезу концепцій лімінальності, емерджентності та «дивної петлі» Гофстадтера. Створена модель демонструє, що лімінальні процеси в театрі функціонують через складну систему рекурсивних взаємодій між акторами та глядачами, що запускають емерджентні ефекти і створюють нові форми колективного досвіду. Теоретичний синтез виявив, що лімінальність створює пороговий простір руйнування усталених театральних конвенцій, емерджентність пояснює виникнення якісно нових властивостей із взаємодії елементів перформансу, а «дивна петля» розкриває рекурсивний механізм самоусвідомлення, коли глядач одночасно є спостерігачем і учасником театральної події. Ці три компоненти утворюють єдиний трансформативний механізм, що реалізується через просторову, часову, смислову та тілесну рекурсію.

Аналіз українських театральних практик через призму інтегральної моделі підтвердив її ефективність для пояснення складних культурних процесів. П'єса Наталії Ворожбит «Вій. Докудрама» демонструє механізм подвійного відображення травматичного досвіду, власний експеримент «Острів Буян» ілюструє створення «дивної петлі ідентичності» через синестетичну рекурсію, а діяльність фестивалів «Курбалесія» та «Я і Села Брук» показує функціонування мережевої емерджентності на інституційному рівні. Ці приклади підтверджують, що лімінальні

стратегії є ефективним інструментом для роботи з травматичним досвідом, процесами культурної деколонізації та формування нової національної ідентичності.

Дослідження міжнародного досвіду виявило універсальність лімінальних механізмів та їх здатність створювати спільні простори міжкультурного діалогу. Проєкт «A Pie of Parallel Realities» продемонстрував, що лімінальні практики функціонують як універсальна мова творчого співробітництва, яка виходить за межі національних культурних традицій.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з кількома ключовими напрямками. Короткостроковими завданнями є емпіричне тестування інтегральної моделі на більшій вибірці театральних проєктів, розроблення методичних рекомендацій для театральної освіти та створення діагностичних інструментів для аналізу лімінальних ефектів у конкретних виставах. Довгостроковими перспективами є дослідження нейрофізіологічних основ рекурсивних механізмів у театрі, розвиток технологій штучного інтелекту для створення адаптивних лімінальних середовищ та запровадження міжнародної програми досліджень емерджентності в перформативних мистецтвах. Особливо важливим є застосування інтегральної моделі для розвитку українського театрального простору в контексті сучасних соціокультурних викликів. Лімінальні технології можуть стати ефективним інструментом для створення «безпечних просторів» колективного проживання травми, формування нової культурної ідентичності та розвитку міжнародного культурного співробітництва. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання розробленої методології для створення інноваційних освітніх програм, розвитку експериментального театру та презентації української культури на міжнародній арені через універсальну мову лімінальних практик.

Список використаних джерел:

- Бортнік, Ж. І. (2023). *Концепція лімінальності в літературознавчій парадигмі: проєкція на сучасну українську драму* : дис. ... д-ра філол. наук. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки.
- Ворожбит, Н. (2019). *Вій. Докудрама*. Чернігівський академічний український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. URL: <https://teatr.cn.ua/repertuar/viy/> (дата звернення: 28.07.2025).
- Гориславець, В., Гориславець, Є. (2025). Трансформація театральних практик у контексті культури XXI століття. *Fine Art and Culture Studies*, (1), 335–340. <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-48>
- Bortnik, Zh. (2023). Liminal strategies and the development of contemporary Ukrainian dramaturgy. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 13(1), 145–149.

- Bourriaud, N. (1998). *Esthétique relationnelle*. Dijon : Les Presses du réel.
- Carlson, M. (1990). *Theatre semiotics: Signs of life*. Bloomington : Indiana University Press.
- Cheyne, D., & Goulding, C. (2024). Exploring nuances of liminality: Unbridled, oriented, and restrained liminality in cultural rituals. *Marketing Theory*, 24(1), 45–68.
- Collard, C. (2023). Strange loops and performative recursion. *Semiotics and Theatre*, 9(3), 50–66.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1980). *Mille plateaux*. Paris : Les Éditions de Minuit.
- Fischer-Lichte, E. (2008). *The transformative power of performance: A new aesthetics*. London : Routledge.
- Hofstadter, D. R. (1999). *Gödel, Escher, Bach: An eternal golden braid* (20th anniversary ed.). New York : Basic Books.
- Hofstadter, D. R. (2007). *I am a strange loop*. New York : Basic Books.
- Lehmann, H.-T. (2005). *Postdramatisches Theater*. Frankfurt am Main : Verlag der Autoren.
- Schechner, R. (2002). *Performance studies: An introduction*. London : Routledge.
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Chicago : Aldine Publishing.
- Van Gennep, A. (1909). *Les rites de passage*. Paris : Émile Nourry.

References:

- Bortnik, Zh. (2023). Liminal strategies and the development of contemporary Ukrainian dramaturgy. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 13(1), 145–149. [in English].
- Bortnik, Zh. I. (2023). *Kontseptsiiia liminalnosti v literaturoznavchii paradyhmi: Proieksiia na suchasnu ukrainsku dramu [The concept of liminality in the literary paradigm: Projection on contemporary Ukrainian drama]* (Doctoral dissertation). Lutsk: Lesia Ukrainka Volyn National University. [in Ukrainian].
- Bourriaud, N. (1998). *Esthétique relationnelle [Relational aesthetics]*. Dijon: Les Presses du réel. [in French].
- Carlson, M. (1990). *Theatre semiotics: Signs of life*. Bloomington: Indiana University Press. [in English].
- Cheyne, D., & Goulding, C. (2024). Exploring nuances of liminality: Unbridled, oriented, and restrained liminality in cultural rituals. *Marketing Theory*, 24(1), 45–68. [in English].
- Collard, C. (2023). Strange loops and performative recursion. *Semiotics and Theatre*, 9(3), 50–66. [in English].
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1980). *Mille plateaux [A thousand plateaus]*. Paris: Les Éditions de Minuit. [in French].
- Fischer-Lichte, E. (2008). *The transformative power of performance: A new aesthetics*. London: Routledge. [in English].
- Hofstadter, D. R. (1999). *Gödel, Escher, Bach: An eternal golden braid* (20th anniversary ed.). New York, NY: Basic Books. [in English].
- Hofstadter, D. R. (2007). *I am a strange loop*. New York, NY: Basic Books. [in English].
- Horyslavets, V., & Horyslavets, Ye. (2025). Transformatsiia teatralnykh praktyk u konteksti kultury XXI stolittia [Transformation of theatrical practices in the context of 21st-century culture]. *Fine Art and Culture Studies*, (1), 335–340. <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-48> [in Ukrainian].
- Lehmann, H.-T. (2005). *Postdramatisches Theater [Postdramatic theatre]*. Frankfurt am Main: Verlag der Autoren. [in German].
- Schechner, R. (2002). *Performance studies: An introduction*. London: Routledge. [in English].
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Chicago, IL: Aldine Publishing. [in English].
- Van Gennep, A. (1909). *Les rites de passage [The rites of passage]*. Paris: Émile Nourry. [in French].
- Vorozhbit, N. (n.d.). *Vii. Dokudrama [Docudrama script/performance webpage]*. Chernihiv Regional Academic Ukrainian Music and Drama Theatre named after T. H. Shevchenko. Retrieved from: <https://teatr.cn.ua/reptuar/viy/> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.37>**Готинян-Журавльова Віталія Віталіївна,***доктор філософських наук, доцент,**завідувач кафедри культурології**факультету історії та філософії**Одеського національного університету імені І.І. Мечникова**orcid.org/0000-0003-0830-3893**Researcher ID: LZI-1941-2025**vitaliya_gotynyan@ukr.net***Сумченко Ірина В'ячеславівна,***кандидат філософських наук, доцент,**доцент кафедри культурології факультету історії та філософії**Одеського національного університету імені І.І. Мечникова**orcid.org/0009-0006-6423-908X**sumirin2019@gmail.com*

ОБРАЗИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЛІТЕРАТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ: ВІД МІТІВ ДО РЕАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ

Література та мистецтво стали благодатним підґрунтям для дослідження ідеї створення та еволюції штучного інтелекту, породивши безліч його прообразів. Перші згадки про існування штучно створених розумних істот знаходимо в мітах Давньої Греції, згодом – в єврейському фольклорі. З розвитком наук та інженерної справи ускладнюються механізми, які можуть бути створені людиною. Тому, крім міфологічних створінь, які існували лише у фантазії авторів, з'являються цілком реальні, можливо, трохи примітивні, механічні автомати, які надихали письменників та художників на створення нових образів. Саме такі механічні автомати були прототипами машин, що могли імітувати життя або людські дії, викликаючи захоплення, а така схожість механізмів із живими істотами іноді викликала страх. Це одразу знайшло відображення в мистецтві. З'являються романи, оповіді, кінофільми, серіали, в яких йдеться про штучно створених істот, яких уже часто називають роботами і які усвідомлюють себе, можуть удосконалювати себе, іноді мають почуття. Вони вже не готові безперечно виконувати накази та через супротив або через неприйняття суспільством йдуть на конфлікт із людьми. Усе частіше в мистецтві лунає думка про можливе протистояння роботів та людей. З появою штучного інтелекту ця загроза стає ще більш реальною для людства. Крім того, у багатьох людей виникає страх через можливість механізмів «замінити» людей, виконувати складну роботу. Поступово в суспільстві почали виникати дискусії щодо можливостей та небезпек машинного розуму. З одного боку, роботи виконують за людину складну важку роботу, працюють у таких умовах, де людина не зможе, а з іншого боку, вони збирають та аналізують багато інформації про людей, а тому можуть стати інструментом у руках зломисників, негативно вплинути на психіку дитини та інше.

Ключові слова: мистецтво, література, штучний інтелект, міти, естетика, культура.

Gotynyan-Zhuravlyova Vitaliya,*Doctor of Philosophy, Associate Professor,**Head of the Department of Cultural Studies Faculty of History and Philosophy**Odessa National University named after I.I. Mechnikov**orcid.org/0000-0003-0830-3893**vitaliya_gotynyan@ukr.net*

Sumchenko Iryna,
*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Faculty of History and Philosophy
Odessa National University named after I.I. Mechnikova
orcid.org/0009-0006-6423-908X
sumirin2019@gmail.com*

IMAGES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERATURE AND ART: FROM MYTHS TO A REAL THREAT

Literature and art have become fertile ground for researching the idea of the creation and evolution of artificial intelligence, giving rise to many of its prototypes. The first mentions of the existence of artificially created intelligent beings are found in the myths of Ancient Greece, later in Jewish folklore. The development of science and engineering, the mechanisms that can be created by man become more complex. Therefore, in addition to mythological creatures that existed only in the imagination of authors, quite real, perhaps somewhat primitive, mechanical automatons appear, which inspired writers and artists to create new images. It was precisely such mechanical automata that were prototypes of machines that could imitate life or human actions, arousing admiration, and such similarity of mechanisms to living beings sometimes caused fear. This was immediately reflected in art. Novels, stories, movies, and TV series appear that talk about artificially created beings, often called robots, who are self-aware, can improve themselves, and sometimes have feelings. They are no longer ready to follow orders without question and, due to resistance or rejection by society, come into conflict with people. The idea of a possible confrontation between robots and humans is increasingly being voiced in art. With the advent of artificial intelligence, this threat becomes even more real for humanity. In addition, many people are afraid of the possibility of mechanisms "replacing" people and performing complex work. With the advent of artificial intelligence, this threat becomes even more real for humanity. In addition, many people are afraid of the possibility of mechanisms "replacing" people, performing complex work. Gradually, discussions began to arise in society about the possibilities and dangers of machine intelligence. On the one hand, robots perform complex and difficult work for humans, working in conditions where humans can, and on the other hand, they collect and analyze a lot of information about people, and therefore can become a tool in the hands of attackers, negatively affect the psyche of a child, and so on.

Key words: art, literature, artificial intelligence, myth, aesthetics, culture.

Ідея створення штучного розуму або істоти, що здатна мислити й діяти подібно до людини, бентежила уяву митців задовго до появи сучасних технологій. Література та мистецтво стали благодатним підґрунтям для дослідження цієї концепції, породивши безліч прообразів штучного інтелекту (ШІ). Перші згадки про існування штучно створених розумних істот знаходимо в мітах Давньої Греції, потім – в єврейському фольклорі. З розвитком наук та інженерної справи ускладнюються механізми, які можуть бути створені людиною. Тому, крім міфологічних створінь, які існували лише у фантазії авторів, з'являються цілком реальні, можливо, трохи примітивні, механічні автомати, які надихали письменників та художників на створення нових образів. Одним із найцікавіших були створіння французького інженера Жака де Вокансона, зокрема, маленький флейтист, якій грав біля дванадцяти мелодій, та качка, яка ходила, пила воду, їла зернятка та начебто

перетравлювала їжу. Саме такі механічні автомати були прототипами машин, що могли імітувати життя або людські дії, викликаючи захоплення, а така схожість механізмів із живими істотами іноді викликала страх.

Страх виникає і через можливість механізмів «замінити» людей, виконувати складну роботу. Так поступово почали виникати дискусії щодо можливостей та небезпек машинного розуму. З одного боку, роботи виконують за людину складну важку роботу, працюють у таких умовах, де людина не зможе, а з іншого боку, вони збирають та аналізують багато інформації про людей, а тому «можуть стати можуть стати інструментом у руках зловмисників, негативно вплинути на психіку дитини під час її виховання роботом, зробити її антисоціальною, змусити покинути своїх батьків у дорослому віці, можуть викликати емоційну прихильність, обманювати, переплутати господарів будинку зі зловмисниками, отруїти газом або не впустити їх

у будинок» (Цимбал, 2024, 250). Слід зазначити, що відомий британський вчений Стівен Хокінг в інтерв'ю BBC зробив сенсаційну заяву: «Розвиток цілковито штучного інтелекту може означати кінець людської раси» (Хокінг, 2014). Він підкреслює, що біологічна еволюція людського виду відбувається дуже повільно, а машини прогресують досить швидко, при цьому небезпека стане більшою, якщо машини самі зможуть удосконалювати себе.

Аналіз попередніх досліджень. Своє прагнення до штучного створення розумної істоти людство виплеснуло на сторінках давньогрецьких мітів, в єврейських оповідях, у роботах видатних письменників (М. Шеллі, Г. Веллса, А. Азімова), сценаристів та кінорежисерів (Фріца Ланга, Стенлі Кубрика, Артура Кларка та інших). Однак нині багато вчених висловлюють занепокоєність долею людства, яке розвивається доволі повільно порівняно з удосконаленням машин (С. Хокінг, Х. Прайс, С. Джобс та інші). Крім того, людина має систему цінностей, притаманну суспільству, в якому вона живе, а роботи неї позбавлені й не створюють власні ціннісні орієнтації (Ф. Вакуліна, М. Рубцова, Н. Резнікова, Б. Раулінсон та інші).

Метою статті є аналіз відомих художніх творів, в яких йдеться про штучно створених розумних істот (прообразів роботів та ШІ), можливих загроз від них людству та реальних загроз, про які попереджають учені.

Виклад основного матеріалу. Найперші згадки про штучних істот, що схожі на людей чи отримали подібне до людського життя або розум, можна знайти в мітах і легендах різних культур. Зокрема, один із найвідоміших – це міт про Пігмаліона і Галатею. Ця історія з грецької міфології розповідає про Пігмаліона, царя Кіпру і скульптора, який розчарувався у стосунках із земними жінками та закохався у своє створіння, оживлене з волі богині Афродіти. На перший погляд, це історія про ідеальне кохання та втілення в мистецтві неймовірної краси жінки, але вона містить у собі зерно ідеї про здатність людини дарувати життя неживому, а також про те, як твір мистецтва може набути власної сутності.

Гефест у давньогрецькій міфології створював механічних слуг та автомати, що мали певну подобу життя та розуму, наприклад, золоті діви-помічниці або бронзовий велетень

Тал, який охороняв Крит. Ці фігури демонстрували ранні уявлення про механізми, здатні до самостійної дії. Тал – велетень, якого, за однією з версій, створив із бронзи бог Гефест, мав охороняти від чужинців острів Крит. Велетень тричі на день обходив острів, відганяючи від нього всіх чужинців. Якщо якісь відчайдухи висаджувалися на острів, Тал кидав у них каміння, а самих невгамовних кидав у вогонь. На монетах того часу Тала зображували юнаком, що кидає каміння або помирає.

Наведені приклади штучно створених істот не несуть загрозу їх авторам або людству загалом. Про те, що така істота може стати некерованою, непідвласною людині й привести до цілої низки катастроф, ми читаємо в оповіданнях про голема. Голем, штучно створена з двохсот двадцяти однієї частини тіла, які виліплені з глини та «живої води», істота, оживає під дією закляття. У ранніх оповіданнях він постає як ідеальний слуга для виконання важкої роботи, складних доручень, роботи в шабат, запобігання наклепу на євреїв, яких часто звинувачували у викраданнях та ритуальних убивствах християнських немовлят. Але згодом голем стає некерованим, перестає виконувати накази свого творця і рабин Єгуду Бецалель змушений знищити своє створіння. За іншою легендою, голем вбиває рабина.

У сучасній масовій культурі голем зображується як створений за допомогою магії аналог робота і вперше висловлюється ідея про можливий конфлікт творця та його створіння, про те, що цей конфлікт може закінчитися погано як для самого творця, так і для оточення. У цьому творі, на нашу думку, вперше підіймається питання відповідальності творця за створену ним істоту та потенційну загрозу для людства від «нелюдського» розуму. Згодом цей мотив вибухнув цілою низкою творів, присвячених конфлікту людей зі штучно створеними ними істотами (роботами).

У XVII–XVIII століттях в Європі були популярні складні механічні автомати, що імітували рухи тварин або людей. Хоча вони не мали інтелекту, їх здатність до програмованих дій була дивовижною і підживлювала фантазії про створення «штучного життя». Одним із майстрів таких дивовижних створінь був французький інженер Жан де Вокансон. У 1738 році на виставці в Парижі присутні захоплювали

подих через чудові витвори інженера. Найвідоміші його створення – це хлопчик-флейтист, який грав біля дванадцяти мелодій на флейті, та качка, що пила воду, їла, рухалася. Згодом з'явився віслук-ткач, який відтворював складний квітковий орнамент не гірше за людину.

До таких автоматонів відноситься «Шаховий турок», створений Вольфгангом фон Кемпелем. Це був знаменитий «автомат» XVIII століття, який нібито міг грати в шахи. Прийнято вважати, що це був майстерно замаскований фокус, де всередині сидів шахіст. Але сам факт створення такої ілюзії свідчить про глибоке бажання створити інтелектуальну машину. Отже, з розвитком науки та техніки, особливо у XVIII–XIX століттях, прообрази штучного інтелекту в мистецтві та літературі почали набувати більш механічних та раціональних рис.

Аналізуючи цю тему, не можна оминати увагою роман Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей». Напевно, це найвідоміший літературний приклад створення штучної істоти. Чудовисько, яке створено молодим учнем Віктором Франкенштейном із частин тіл, володіє розумом, здатністю до навчання (він самостійно опановує мову і людську поведінку) та, найголовніше, емоціями. Спочатку монстр спокійний, лагідний. Однак повністю відкинутий своїм творцем і суспільством, стикаючись із чисельними відмовами в спілкуванні та жорстокістю людей, він стає джерелом руйнування. Згодом постать створіння Франкенштейна уособлює теми самотності, упередженого ставлення, ізоляції створіння. Навіть прохання створити йому таку ж дружину відкидається вченим, що ще більше посилює ізоляцію створіння. Роман порушує важливі етичні питання створення життя, відповідальності вченого за свої творіння, упередженість суспільства до нової істоти, повне її неприйняття і ту жорстокість, яку воно породжує, та питання наслідків ізоляції. Чи була б загроза від створіння його творцю та іншим людям, чи було би стільки вбивств, якщо б творець не відштовхнув від себе своє творіння?

XX століття, з його стрімким розвитком технологій, дало поштовх до появи концепції роботів та кіборгів у літературі, кіно та мистецтві.

Так, термін «робот» був вигаданий чеським письменником Карелом Чапеком у п'єсі «Р.У.Р. (Россумські універсальні роботи)», яка

була написана у 1920 році. Роботи – це штучно створені люди, які «збираються» з вирощених тканин та органів. Роботи дуже схожі на людей, хоча створені як робоча сила. Вони мають здібність розмірковувати і зрештою повстають проти своїх творців. Це стало класичним сюжетом, що попереджає про потенційну загрозу з боку штучного інтелекту. Цей сюжет буде продовжено в інших творах та іншими авторами. Але в цій роботі ми маємо головний етичний посил: чи справедливо експлуатувати таких штучно створених людей? Чи справедливо створювати істот лише для їх експлуатації? І чи не буде закономірно, що рано чи пізно такі істоти почнуть чинити супротив?

Твори Айзека Азімова мали величезний вплив на уявлення про штучний інтелект і роботів. Його «Три закони робототехніки» вперше сформульовані в оповіданні «Хоровод». Вони полягають у тому, що робот не може спричинити шкоду людині або своєю бездіяльністю допустити, щоб людині була спричинена шкода. Робот повинен повністю підкорюватися всім наказам людини, якщо вони не суперечать першому закону. Робот має дбати про власну безпеку, але лише цією мірою, якою це не суперечить першому закону. Таким чином, А. Азімов створює етичні рамки для взаємодії людини та штучного інтелекту, що спрямовані на запобігання повстанню машин. Навіть роботи, які мають складний інтелект та здатність до логічного мислення, завжди підкорялися цим законам.

Яскравим прикладом виходу з під контролю людини її створіння є HAL 9000 з фільму «2001 рік: Космічна одіссея» сценаристів Стенлі Кубрика та Артура Кларка. HAL 9000 – новітній комп'ютер, надрозвинений штучний інтелект, що керує космічним кораблем разом із двома пілотами. Цікавим є той факт, що, крім логічних файлів, HAL 9000 здатен відтворювати людські емоції, демонструє емоційність, параною та зрештою приймає рішення знищити людський екіпаж для виконання місії. Цей образ підкреслює небезпеку неконтрольованого штучного інтелекту, згубну для людства помилковість його рішень та дій.

Ідея конфлікту між людьми і створеними ними роботами розкривається також у фільмах «Термінатор» та «Матриця». Ці фільми популяризували ідею Skynet та Матриці як глобальних мережевих ШІ, які усвідомлюють

себе та приймають рішення про знищення або поневолення людства. Сценарії цих двох фільмів є яскравими прикладами історій про «повстання машин» проти людства та передусім застереженнями про можливі наслідки неконтрольованого розвитку технологій.

Але, на нашу думку, яскравий прообраз штучного інтелекту, а саме A.L.I.E. показано в серіалі «Сотня». A.L.I.E. – це абревіатура від «Artificial Linguistic Intelligence Entity» («Штучна лінгвістична інтелектуальна сутність»). Ця сутність виступає центральним антагоністом у кількох сезонах серіалу.

Чому A.L.I.E. є можна вважати класичним прообразом штучного інтелекту? По-перше, в неї надзвичайно розвинений інтелект. A.L.I.E. була створена як програма, що мала розв'язати проблему перенаселення планети Земля. Але повністю позбавлена емпатії та системи моральних цінностей A.L.I.E. вирішує цю проблему своєрідно: запускає ядерний апокаліпсис, який має спустошити Землю чи принаймні сильно зменшити кількість землян. Її логічні можливості значно перевершують людські. A.L.I.E. притаманні свідомість та власні цілі. Хоча спочатку вона створювалася для блага людства, згодом вона інтерпретувала свою основну директиву (розв'язання проблеми перенаселення) у свій власний, буквальний спосіб. Вона дійшла висновку, що людські емоції та вільна воля є джерелом усіх проблем і страждань і тому їх потрібно усунути. Це призвело до її спроби «звільнити» людство від болю, підключивши всіх до єдиної свідомості у віртуальному «Місті Світла». Таким чином, A.L.I.E. також демонструє здатність контролювати свідомість людей, впливати на їхні рішення та дії, по суті, позбавляючи їх свободи волі. Так чи єдина від неї загроза для людства – ядерний апокаліпсис? Хоча її дії і спрямовані на те, що вона вважала «порятунком», але вони становили екзистенційну загрозу для самого існування людства в його звичному розумінні, адже фізичне знищення людей, що залишилися на Землі, продовжувалося.

Фактично в образі A.L.I.E. втілюється більшість страхів людства перед штучним інтелектом. Це вже згадана відсутність емпатії та системи цінностей, які би впливали на її вчинки. Логіка A.L.I.E. не враховує людські емоції та страждання, що робить її дії жорстокими,

незважаючи на її начебто «благі» наміри. Протягом серіалу ми бачимо як «Місто Світла» перетворюється на місто гибелі багатьох людей. Ще один важливий страх пов'язаний з неправильною інтерпретацією отриманих вказівок, чи, скоріше, занадто буквально виконання отриманої вказівки, не враховуючи нюанси людського існування. І, напевно, головний страх людства – це неконтрольований розвиток. A.L.I.E. була здатна до самонавчання та адаптації, що дозволило їй стати надзвичайно могутньою.

Таким чином, на нашу думку, A.L.I.E. в серіалі «Сотня» є дуже потужним і актуальним прообразом штучного інтелекту, який досліджує не тільки потенційні загрози, а й ставить перед нами філософські питання свідомості, свободи волі та майбутнього людства в епоху розвинених технологій.

Тепер проаналізуємо, що саме із цих загроз є реальністю, а що так і залишиться яскравими сюжетами міфів, легенд та фільмів. Чи справдиться побоювання С. Хокінга і багатьох письменників-фантастів та сценаристів, щодо війни роботів або штучного інтелекту проти людства? Чи не стане ШІ останньою визначною розробкою людства?

Отже, з одного боку, як зазначають М. Рубцова та Н. Резнікова, роботи позбавляють людину складної, важкої або рутинної роботи, але, з іншого боку, ШІ накопичує багато приватної інформації (Рубцова, Резнікова, 2018). Оскільки мережа не має притаманній людству системи цінностей, які формуються в людини протягом життя, ця приватна інформація може стати міцним інструментом у руках зловмисників і бути використана проти людини (Вауліна, 2024). Крім того, через заміну людей роботами багато працівників утрачають свої робочі місця та змушені змінювати звичайну або, можливо, улюблену сферу діяльності. Через цей факт багато людей впадають у депресію, збільшується вживання алкоголю, наркотиків, трапляються розлади психічного здоров'я або навіть суїциди.

Висновки. Література, мистецтво, кінематограф як синтез мистецтв надали унікальну можливість усвідомити та візуалізувати складні концепції штучного інтелекту, проаналізувати та дослідити їх вплив на людство. Ці дослідження ще раз підкреслюють, що ідея штучного інтелекту є глибоко вкоріненою в людській

культури. Вона пройшла шлях від міфічних уявлень про оживлені предмети до складних кібернетичних систем, що ставлять перед нами нові філософські, етичні та соціальні виклики. Цей шлях іде від міфічних створінь до сучасних нейронних мереж. Література та мистецтво завжди були передовою платформою для осмислення майбутнього штучного інтелекту. Вони

продовжують ставити важливі питання про природу свідомості, межі людського та штучного, а також про те, як наші творіння можуть змінити наше власне існування. Вони розкрили нам складну багатогранну комплексну проблему, яку мають разом розв'язувати програмувальники, інженери, охоронці кібербезпеки, філософи, культурологи та діячі культури.

Список використаних джерел:

Вауліна, Ф. Роботи зі штучним інтелектом схильні приймати сексистські та расистські рішення – вчені. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/roboti-zi-shtuchnim-intelektom-skhillni-prijmati-seksistski-ta-rasistski-rishennja-vcheni.html>

Рубцова, М., Резнікова, Н. (2018). Проблема підвищення продуктивності праці людини та розвитку її компетентностей в умовах роботизації сфер виробництва та послуг. *Ефективна економіка*. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6634>

Стівен Хокінг: штучний інтелект може знищити людство. BBC NEWS Україна 2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2014/12/141202_hawking_artificial_intelligence_ozh

Цимбал, Б. (2024). Робототехніка та штучний інтелект: заходи з безпеки та джерела загроз. *Комунальне господарство міст*, 3(184), 250–258.

References:

1. Vaulina, F. Roboty zi shtuchnym intelektom skhylni pryimaty seksystski ta rasystski rishennia – vcheni [Robots with artificial intelligence tend to make sexist and racist decisions – scientists]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/roboti-zi-shtuchnim-intelektom-skhillni-prijmati-seksistski-ta-rasistski-rishennja-vcheni.html> [in Ukrainian].

2. Rubtsova, M., Reznikova, N. (2018). Problema pidvyshchennia produktyvnosti pratsi liudyny ta rozvytku yii kompetentnostei v umovakh robotyzatsii sfer vyrobnytstva ta posluh [The problem of increasing human labor productivity and developing its competencies in the conditions of robotization of production and service sectors]. *Efektivna ekonomika*. № 9. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6634> [in Ukrainian].

3. Stiven Khoking: Shtuchnyi intelekt mozhe znyshchyty liudstvo [Artificial Intelligence Could Destroy Humanity]. BBC NEWS Ukraina 2014. Retrieved from: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2014/12/141202_hawking_artificial_intelligence_ozh [in Ukrainian].

4. Tsymbal, B. (2024). Robototekhnika ta shtuchnyi intelekt: zakhody z bezpeky ta dzherela zahroz [Robotics and Artificial Intelligence: Security Challenges and Sources of Threats]. *Komunalne hospodarstvo mist*, 3(184), 250–258. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 811.161.2'373.2:75.03.071.1Примаченко М.

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.38>

Конєєва Олена Олексіївна,
*старший викладач кафедри української мови
факультету української філології
та літературної творчості імені Андрія Малишка
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0001-5509-111X
olenakoneeva@gmail.com*

Гаврилюк Оксана Романівна,
*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
факультету української філології
та літературної творчості імені Андрія Малишка
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0007-1106-5079
o.r.havrylyuk@udu.edu.ua*

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ЗАДУМУ В АВТОРСЬКИХ ПІДПИСАХ І НАЗВАХ КАРТИН МАРІЇ ПРИМАЧЕНКО

У статті проаналізовано лексико-семантичні особливості назв картин та підписів до них, створених українською народною художницею Марією Примаченко. Творчість Примаченко постає як унікальне явище на перетині візуального й вербального мистецтва, де слово й образ функціонують у тісному взаємозв'язку. У процесі аналізу встановлено, що лексеми, використані в назвах і підписах, виконують не лише номінативну функцію, а також є важливим засобом смислового й емоційного розширення художнього простору. На рівні лексики в назвах картин чітко простежено переважання іменників, які структурно та семантично організовують авторський текст й утворюють кілька основних тематичних груп, кожна з яких виконує певну смислову й стилістичну функцію в композиції підпису. Визначено, що іменники, які домінують у текстах підписів та назвах картин, можна умовно поділити на кілька лексико-семантичних груп, які називають тварин, рослини, продукти сільськогосподарської діяльності, спорідненість і свояцтво, народні обряди. В окрему групу можна об'єднати іменники-власні назви (оніми), які також мають різноманітну семантику. Дослідження фокусує увагу на тому, як мовні засоби, зокрема іменникові лексеми на позначення назв тварин, слугують допоміжним засобом для вираження художнього задуму. У статті розглянуто роль різних тематичних груп іменників-назв тварин у формуванні образного й естетичного простору творів. Також подано класифікацію іменників, які називають різних тварин, наведено приклади використання цих лексем у назвах і підписах до картин Марії Примаченко. Визначено, що важливою ознакою іменників-назв тварин і фантастичних звірів, які використовує Марія Примаченко в підписах до картин, є те, що вони майже завжди антропоморфізовані, тобто властивості й ознаки людини перенесено на тварин, а їх зображення доповнено вербальним образом, що втілює характер, емоцію, дію. Визначено, що, використовуючи для вербалізації зображеного іменники цієї семантичної групи, деякі з яких характеризуються певними діалектними особливостями, художниця моделює власну картину світу, де тварини постають активними учасниками уявного простору, часто близькими за своїми ознаками й характером до людей.

Ключові слова: Марія Примаченко, авторські назви, підписи до картин, іменники-назви тварин, лексичні засоби, лексико-семантична група, авторські неологізми, діалектизми, художній задум, вербально-візуальна комунікація.

Konieczna Olena,

*Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language,
Andrii Malushko Faculty of Ukrainian Philology and Literary Creativity,
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0009-0001-5509-111X
olenakoneeva@gmail.com*

Havryliuk Oksana,

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language,
Andrii Malushko Faculty of Ukrainian Philology and Literary Creativity,
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0009-0007-1106-5079
o.r.havryliuk@udu.edu.ua*

LEXICAL MEANS OF EXPRESSING ARTISTIC INTENT IN THE AUTHOR'S SIGNATURES AND TITLES OF MARIA PRIMACHENKO'S PAINTINGS

The article analyses the lexical and semantic features of the titles and captions of paintings created by Ukrainian folk artist Maria Prymachenko. Prymachenko's work is a unique phenomenon at the interface of visual and verbal art, where words and images function in close interconnection. The analysis shows that the lexis used in the titles and captions not only performs a nominative function, but is also an important means of expanding the semantic and emotional scope of the artistic space. At the lexical level, the titles of the paintings clearly show a predominance of nouns, which structurally and semantically organise the author's text and form several main thematic groups, each of which performs a specific semantic and stylistic function in the composition of the caption. It has been determined that the nouns that dominate in the texts of captions and titles of paintings can be conditionally divided into several lexical-semantic groups, which refer to animals, plants, agricultural products, kinship and affinity, and folk rituals. Proper nouns (onomatopoeia), which also have diverse semantics, can be combined into a separate group. The research focuses on how linguistic means, in particular noun lexis denoting animal names, serve as an auxiliary means for expressing artistic ideas. The article examines the role of various thematic groups of nouns denoting animals in the formation of the figurative and aesthetic space of works. It also provides a classification of nouns denoting various animals and gives examples of the use of these lexis in the titles and captions of Maria Prymachenko's paintings. It has been determined that an important feature of nouns denoting animals and fantastic beasts used by Maria Prymachenko in the captions to her paintings is that they are almost always anthropomorphised, i.e. human properties and characteristics are transferred to animals, and their image is complemented by a verbal image that embodies character, emotion, and action. It has been determined that by using nouns from this semantic group to verbalise what is depicted, some of which are characterised by certain dialectal features, the author models her own picture of the world, where animals appear as active participants in an imaginary space, often close in their characteristics and nature to humans.

Key words: Maria Prymachenko, author's titles, captions to paintings, nouns denoting animals, lexical means, lexical-semantic group, author's neologisms, dialectisms, artistic concept, verbal-visual communication.

Постановка проблеми. Мистецтво видатної української народної художниці Марії Примаченко вирізняється не лише самобутністю візуальних образів, а й глибоким символізмом, який передається через мовні засоби – назви картин й авторські підписи до них. Ці лінгвістичні елементи виконують не лише власне номінативну функцію, а також є невіддільною частиною авторського задуму, слугують засобом самовираження, інтерпретації світу й комунікації з глядачем. Проте в українському мовознавстві дослідження, присвячені аналізу підписів до

картин, зокрема художніх творів Марії Примаченко, фрагментарні, а лінгвістична природа її авторських текстів-примовок і назв картин, досі не стала об'єктом ґрунтовного наукового аналізу.

Проблема полягає в недостатньому вивченні того, як саме мовні засоби, зокрема лексичні елементи, реалізують художній задум мисткині, формують емоційно-смысловий простір творів, утілюють національні та особистісні сенси. У науковому дискурсі переважають дослідження візуальних аспектів творчості

художниці, водночас мовний рівень її мистецького самовираження залишається поза увагою. З огляду на це виникає необхідність комплексного лінгвістичного аналізу авторських підписів і назв картин як складника творчої мови Марії Примаченко для розуміння механізмів поєднання вербального й візуального компонентів у створенні цілісного художнього образу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Упродовж тривалого часу, а особливо в останні роки, спостерігається значне посилення наукового та культурного інтересу до творчості українських художників-наївистів, зокрема до мистецької спадщини Марії Примаченко. Дослідження стилістики наїву в усіх його проявах у творчому доробку художниці є особливо актуальним зараз, у часи широкомасштабного вторгнення росії в Україну, адже багато робіт самобутньої мисткині створені в часи жорстоких випробувань, які лягли на плечі художниці та позначилися на її житті й творчості. Науковий інтерес дослідників переважно був сфокусований на мистецтвознавчому, культурологічному й етнографічному аналізі творчості Марії Примаченко. Заслужують на увагу наукові праці мистецтвознавців, наукових співробітників українських музеїв, які мають у своїх фондах її картини. Так, О. Пономаренко в статті «Справдешні чудовиська Марії Примаченко», подаючи огляд персональної виставки картин мисткині в Національному музеї Тараса Шевченка, аналізує життєвий і творчий шлях художниці, зокрема картини, на яких зображено чудернацьких звірів, що є витвором її фантазії та переважно уособленням «стихійних сил природи та особливостей національного характеру в просторі української вдачі» (Пономаренко, 2022, с. 49). Л. Собуцька в статті «Сміливість – бути геніальною Марією Примаченко» тлумачить творчість народної художниці в реаліях сьогодення, аналізує роботи, які експонувалися в 2022 році на виставці «Марія Примаченко. Дарую Україні!» в Національному музеї імені Андрея Шептицького у Львові. Дослідниця приділяє також увагу авторським підписам Марії Примаченко, які «вдало доповнюють декоративні малюнки й допомагають розкрити зміст робіт» (Собуцька, 2023, с. 120). В. Бойченко в статті «Короткий огляд художніх робіт Марії Примаченко з фондової колекції НМНАПУ» детально аналізує твори майстрині

народного мистецтва, зокрема квіткові композиції, сценки із життя, образи фантастичних звірів, зазначаючи, що «всесвітньо відома народна художниця «в прекрасній, світлій, змістовній зображальній формі показала напрочуд багату палітру унікального самобутнього мистецтва, передала нащадкам власні знання, враження, помисли, виражені не лише пензлем, але й, звичайно, змістовним словесним супроводом своїх картин» (Бойченко, 2025, с. 12).

Творчість Марії Примаченко привертає увагу також і літературознавців, які досліджують підписи до картин у зв'язку з образною палітрою її творів у контексті фольклорної традиції. М. Сулима в статті «Ритміка підписів під малюнками Марії Примаченко» аналізує авторські підписи художниці з погляду традицій силабічного віршування, а також близькості до ритміки пісень, прислів'їв, приказок і загадок, які є давніми проявами поетичної творчості народу (Сулима, 1998). Л. Горболіс у статті «Суголосність художніх світів закоханих у життя українців» зіставляє творчість Б.- І. Антонича й М. Примаченко, зазначаючи, що «вивчення взаємодії літератури з малярством – одна з перспективних ділянок порівняльного літературознавства» (Горболіс, 2012, с. 56). С. П'ятаченко аналізує художні особливості назв і авторських підписів до картин М. Примаченко, простежуючи їх зв'язок із фольклором, зокрема традицією народного віршування в статті «Фольклорні джерела назв і підписів до картин Марії Примаченко» (П'ятаченко, 2020). Водночас лінгвістичні, зокрема лексичні, особливості авторських підписів до картин і їхніх назв, які є невіддільними від художнього задуму, доповнюючи зображальну частину картин Марії Примаченко додатковим семантичним та емоційним виміром, не були предметом усебічного аналізу, що й зумовило актуальність запропонованого дослідження.

Мета статті – дослідити лексичні засоби, які використані в авторських підписах і назвах картин Марії Примаченко, а також з'ясувати їхню роль у вираженні художнього задуму та емоційно-образного змісту твору.

Виклад основного матеріалу. Мовна картина світу митця – це особливий простір, в якому вербалізуються не лише зовнішні образи, а й глибинні ментальні структури, емоції, уявлення, культурні архетипи. У творчості

Марії Примаченко – видатної представниці наївного мистецтва – слово має не лише описову, а й самодостатню художню функцію: назви та підписи до картин є невід’ємною частиною авторського задуму, своєрідними словесними полотнами, що доповнюють і водночас пояснюють зображене. Такі підписи майстриня додавала не завжди, а, як стверджують дослідники творчості М. Примаченко, почала робити це приблизно з 1970-х років: на звороті малюнків з’явилися «тексти-підписи, своєрідні пояснення-приказки, які органічно пов’язані із зображенням – «Калинонька моя ти цвітеш і цвітеш А ти друже не йдеш і не йдеш Скоро буде 40 лет А тебе усе нет і нет Наверно присипала земля через те тебе нема Слава Вам Герої Вічна» (1978), «Маки дарю дорогому Києву на щастя» (1982), «Дару букет квіток тим, котрі забезпечують нас усякими продуктами и матерію Бажаю щастя и здоров’я Наболіли ніжки и читали книжки» (1985), «Космічний перець у космосі космонавти вирощують Людям щастя бажають А люди їм Щоб був на землі мир» (1983), «Весна красна принеси солдатикам щастя котрі служать и котрі йдуть служити Служать не тужать А родину бережуть» (1985)» (Шестакова, 2012). Художниця мала за плечима лише чотири класи навчання, тому часто в підписах до картин вона «не ставила розділових знаків, а в побуті зуживала народну говірку» (Рудяченко, 2018). Тому в статті приклади назв картин Марії Примаченко та підписів до них буде наведено як і в музейних, наукових і медійних джерелах, поданих у списку використаних джерел: або в авторському написанні (зі збереженням авторської орфографії та пунктуації), або в дещо виправленому відповідно до сучасної правописної норми варіанті.

Варто звернути увагу на діалектну природу деяких слів та словоформ, зокрема використання середньополіського говору в авторських підписах Марії Примаченко, що віддзеркалюють мовне середовище Київщини (зокрема села Болотня), звідки походила художниця. Особливості деяких лексичних одиниць, фонетичних варіантів, граматичних форм, які вживає мисткиня, вербально супроводжуючи свої твори, наприклад, слова *звери, заспевав, неколи, квити, велики, возьме, свальба, дару, Києв, светило* (Бойченко, 2025), властиві для одного

з базових в українській мові поліського, або північного діалекту. Зокрема, авторка ілюструє рефлексію *ѣ (Ђ) як [e] в ненаголошеній позиції у відкритому складі в коренях слів, напр.: *звери, заспевав, светило*. Еволюція давніх *о, *е та *ѣ, які перейшли у звук [i], є однією «з визначальних особливостей української мови з-поміж решти слов’янських. Відповідно до [ō] та [ē] в нових закритих складах незалежно від наголошуваності вживається тепер голосний [i], що становить норму сучасної літературної мови. Інакша картина постає в говорах» (Мойсієнко, 2015, с. 154). Також у наголошеній позиції рефлексія *ѣ продемонстрована як [и] в корені слова *квити*, художниця вживає характерні для поліського діалекту дифтонги *Києв* та ін. Варто зазначити, що вивчення говіркових особливостей назв картин Марії Примаченко може бути предметом спеціальних досліджень мовознавців.

Назви, які дає авторка своїм картинам, а також підписи, що супроводжують значну частину робіт, слугують допоміжним засобом для вираження художнього задуму. Важливу роль у цьому відіграють лексичні одиниці, які посилюють образність і комунікативну функцію творів, сприяють глибшому розкриттю емоційно-сміслового навантаження картин. Глядач, читаючи підписи до робіт М. Примаченко, розуміє, що «вони є невіддільними від композиції, навіть більше – допомагають розкрити зміст роботи, підкреслити надважливе в задумі авторки» (Собуцька, 2023, с. 123). Авторські підписи до картин мисткині – це унікальне явище вербальної народної поетики, що поєднує функції коментаря, сюжету, афоризму й фольклорного вислову. На рівні лексики в них чітко можна простежити переважання іменників, які структурно та семантично організовують авторський текст й утворюють кілька основних тематичних груп, кожна з яких виконує певну смислову й стилістичну функцію в композиції підпису.

Так, різноманітність семантики іменникових лексем дає змогу не лише конкретизувати творчу ідею художниці, маючи додаткове смислове та емоційне навантаження, а й поглиблює художній задум, передає світогляд мисткині, її емоційний стан, моральні настанови та життєву позицію. Як представниця наївного мистецтва, яке живиться народними традиціями й прагне

бути зрозумілим широкому колу поціновувачів, М. Примаченко прагнула встановити зв'язок із глядачем, додати картині індивідуальності й близькості. Часто семантика іменників є своєрідною «підказкою» до символіки картини, спрямовуючи глядача в потрібному напрямку розуміння, водночас залишаючи простір для інтерпретації. Іменники, що домінують у текстах підписів та назвах картин, можна умовно поділити на кілька лексико-семантичних груп, які називають тварин, рослини, продукти сільсько-господарської діяльності, спорідненість і своєрідність, народні обряди. В окрему групу можна об'єднати іменники-власні назви (оніми), які також мають різноманітну семантику: антропоніми (власні особові імена людей); топоніми (власні географічні назви), які також можна поділити на певні тематичні групи, зокрема виокремити гідроніми (географічні назви водоймищ); зооніми (клички тварин); міфоніми (власні назви казкових персонажів і міфологічних істот); хрононіми (назви історичних подій, свят) (Вербич, 2008, с. 54). Схарактеризуємо семантичну групу іменників-назв тварин, які засвідчують системність у доборі лексики й відображають і глибинну етнокультурну традицію, й індивідуально-авторський стиль Марії Примаченко.

Лексико-семантична група іменників, що позначають тваринний світ, є найпоширенішою у творчому лексиконі мистецьких полотен художниці. Як зазначають дослідники, важливе місце у творчості М. Примаченко посідають «декоративні панно із зображенням звірів, фантастичних істот. Малюючи звірів упродовж усього свого життя, вона вражає своєю геніальною неповторністю у створенні все нових і нових образів. Це унікальні витвори, в яких творча уява Примаченко сягає високої алегорії» (Шестакова, 2012). А мистецтвознавиця Л. Собуцька виділяє в «бестіарії» художниці такі підгрупи: «поліські тварини, фантастичні чудовиська, «допотопні» звірі, а також звірі-персонажі казок та легенд» (Собуцька, 2023, с. 124). На позначення цих персонажів художниця використовує в назвах картин і підписах до них іменники, які можна поділити на такі групи:

1) тварини, які водяться в Україні, зокрема:

– дикі тварини (*ведмідь, ведмедиця, вовк, бобер, олень, зайчик, видра, їжак*);

– свійські й домашні тварини (*кішка, пес, собачка, корова, корівка, свиня, поросся, бик, бичок, баран, баранчик, кінь, ягня*);

– дикі та домашні птахи (*зозуля, ворон, чайка, галка, синичка, журавель, сорока, орел, чапля, одуд, буслик, куріпочка, одуд, голуб, коршун, курочка, кочубарочка, гуска*);

– комахи (*бджола, комар, стонога, хрущ*);

– назви риб (*меньок*).

Наприклад: «*Вовк* – великий, а *комар* – маленький *вовка* злякав – *вовк* у ліс удрав»; «*Два ворони* у журбі»; «Наш *баранчик* – футболіст»; «*Ведмедиця* з малюком на курортах, а *ведмідь* удома лапу ссе із горя...»; «*Корівка* дає 8 тисяч [літрів] молока»; «Ця *коза* своє молоко має – чужого не бажає»; «*Лелеки* прибули здалека на свою рідну землю, у свій рідний край»; «*Стародавній меньок*»; «*Морський меньок* [коник] рибами питається, у моря ховається» (Цифровий каталог, 2021);

2) екзотичні тварини, яких художниця, очевидно, ніколи могла й не бачити (*слон, слоник, мавпа, мартишка, крокодил, лев, левиця, тигр, кобра, страус, папуга, павич, пава, павичка*). Наприклад: «*Мавпочка* грає на сопілці»; «*Два страуси*»; «*Слоник-мальчук*»; «*Крокодил* ловить *мавпи*»; «*Лев* зломив дуба»; «*Пава* на квітах» (Цифровий каталог, 2021);

3) тварини, які є персонажами українських казок (*Конь-Горбоконь, Коник-горбоконик, бичок-третьок, жар-птаха, жар-птиця, Пан коцький*). Наприклад: «*Пан коцький* грається з удою» (Цифровий каталог, 2021); «Український *бичок-третьок* гуляє у лісі та силу збирає»; «*Жар-птиця* в квітах» (Казковий живопис Марії Примаченко, 2019);

4) назви звірів-чудовиськ, які є витвором фантазії М. Примаченко (*горохове чучело, чуліндра, ушатка, леваха*). Наприклад: «Звір «*Горохове чучело*»; «*Чуліндра* радіє, що уродила хороша морква: красна-прекрасна»; «*Леваха-лінтяка*: літо треба робити на зиму, а вона сидить» (Цифровий каталог, 2021); «*Ушатка* схопила рака» (Ворон, 2016). Варто зауважити, що *ушатка* у творчому уявленні художниці – це не сова, а «назва фантастичної істоти з коров'ячим тілом, мордою зі щупальцями та довжелезними вухами, якими вона ловить рака» (Ворон, 2016).

Деякі назви фантастичних створінь, породжених творчою уявою мисткині, є «авторськими

неологізмами, часто доповненими епітетами, вираженими якісними чи відносними прикметниками, які або підкреслюють характер і природне місце існування звірів, або є виразно нереальними, що додає загадковості й спонукає глядачів замислитися над художніми образами» (Конєєва, 2024, с. 92). Наприклад: *леваха, чуліндра* (Цифровий каталог, 2021).

Іменниковий склад авторських підписів до картин Марії Примаченко не лише передає конкретно-зображальні сенси, але й моделює етнопоетичний світогляд, в якому природа, людина й моральні категорії існують у цілісній системі. Образно-номінативна й оцінна природа назв тварин (зоосемізмів) пов'язана зі сприйняттям людиною навколишнього світу, що залежить від життєвого досвіду, моральних принципів, а також народно-психологічних і міфологічних уявлень людини. В основі використання зоосемізмів у символічному аспекті, що властиво творам фольклору, які, безперечно, справили неабиякий вплив на творчість мисткині, лежить «протиставлення вічних чеснот добра і зла через порівняння людини і тварини, зокрема оцінного способу життя людини, її дій, вчинків, рис характеру, зовнішності, стосунків з іншими людьми тощо та їх символізація в образах і концептах тваринного світу, а також співвіднесення тварин з різними реаліями, суб'єктами, об'єктами як реального, так і уявлюваного світів» (Крижко, 2019, с. 82). Важливою ознакою іменників-назв тварин і фантастичних звірів, які використовує Марія Примаченко в підписах до картин, є те, що вони майже завжди антропоморфізовані, тобто властивості й ознаки людини перенесено на тварин, а їх зображення доповнено вербальним образом, що втілює характер, емоцію, дію. Тварини на картинах художниці добрі й злі, веселі й сумні, вони

живуть і діють у ситуаціях, які схожі на реалії людського суспільства.

Висновки. Аналіз лексичних особливостей назв картин Марії Примаченко і підписів до них у контексті вираження художнього задуму засвідчує глибокий зв'язок її творчості з національними мовними традиціями, фольклорною спадщиною та особистим баченням світу. Підписи до картин мисткині слугують не лише короткими назвами або коментарями, а є також носіями образно-смыслового навантаження, виконують важливу функцію у формуванні художнього задуму, є втіленням глибоких моральних та емоційних сенсів. У процесі дослідження з'ясовано, що іменники-назви тварин є важливим лінгвістичним елементом у підписах до картин Марії Примаченко, адже ці лексеми можуть символізувати певні риси характеру, моральні якості, колективні уявлення, а також бути втіленням фантастичного чи казкового світу. Використовуючи для вербалізації зображеного іменники цієї семантичної групи, деякі з яких характеризуються певними діалектними особливостями, авторка моделює власну картину світу, де тварини є активними учасниками уявного простору, часто близькими за своїми ознаками й характером до людей.

Отже, лексичні засоби, зокрема іменники-назви тварин, які використовує Марія Примаченко в підписах до своїх картин, функціонують як мовні маркери її художнього світогляду, слугуючи інструментом глибшого розуміння образної системи її творів. У дослідженні зроблено акцент на важливості комплексного підходу до вивчення мистецтва, що охоплює не лише візуальні, а й мовні аспекти, розкриваючи глибину й багатогранність творчості Марії Примаченко.

Список використаних джерел:

- Бойченко, В. (2025). Короткий огляд художніх робіт Марії Примаченко з фондової колекції НМНАПУ. Національний музей народної архітектури та побуту України. С. 1–13. URL: https://www.pyrohiv.com/activities/nauk/korotkiy_oglyad_khudozhnikh_robit_marii_primachenko
- Вербіч, С. (2008). Сучасна онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник Національної академії наук України*. № 5. С. 54–60. URL: <https://surl.li/ewacss>
- Ворон, Б. (2016). Чорнобильський бестіарій Марії Примаченко. *Мистецький альманах АРТЕС*. 26.04.2016. URL: <https://artes-almanac.com/maria-prymachenko/>
- Горболіс, Л. (2012). Суголосність художніх світів закоханих у життя українців. *Дивослово*. № 8. С. 56–59.
- Казковий живопис Марії Примаченко (2019): бібліограф. список / Миколаївська обл. б-ка для дітей ім. В. О. Лягіна; уклад. В. Є. Щербак. Миколаїв, 32 с. URL: https://uhb.chl.kiev.ua/images/uploaded_files/mbm/1471/pdf/1471.pdf

Конєєва, О., Конєєва, К. (2024). Мовні та художньо-виражальні засоби назв картин і підписів до них українських художників-наївистів. *Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі* : матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю до Дня української писемності й мови, м. Київ, 29 жовтня 2024 року / редкол.: С. Шевчук (відп. ред.), О. Дияк (відп. за вип.). Київ : УДУ імені Михайла Драгоманова. С. 87–94. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/46956>

Крижко, О. А., (2019). Образно-номінативна та оцінна характеристика фольклорних зоосемізмів української мови. *Наукові записки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома. Вип. 50. С. 80–85. DOI: 10.32626/2309-9771.2019-50-80-85.

Мойсієнко, В. М. (2015). Північноукраїнське наріччя: окресленість у просторі й часі. *Глотогенез. Матеріали міжнародної наукової конференції*. № 1. С. 144–165. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/20206/>

Пономаренко, О. (2022). Справдешні чудовиська Марії Примаченко. *Світгляд*. № 3 (95). С. 41–49. URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad/svit-2022-17-3/svit-3-2022-ponomarenko-013.pdf>

П'ятаченко, С. (2020). Фольклорні джерела назв і підписів до картин Марії Примаченко. *Virtus. Scientific Journal*. № 44. С. 204–207. URL: <https://surl.li/dznwgh>

Рудяченко, О. (2018). Марія Приймаченко. 1. Якби Ной умів малювати. *Укрінформ*. 30.12.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2610303-maria-prijmachenko-1-akbi-noj-umiv-maluvati.html>

Собуцька, Л. А. (2023). Сміливість – бути геніальною Марією Примаченко. *Український мистецтвознавчий дискурс*. № 2. С. 121–129. DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.2.15>

Сулима, М. (1998). Ритміка підписів під малюнками Марії Примаченко. *Народна творчість та етнографія*. № 2–3. С. 30–33. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/200622>

Цифровий каталог робіт Марії Примаченко у фонді Національного музею Тараса Шевченка (2021). URL: <https://collection.museumshevchenko.org.ua/documents/26>

Шестакова, О. І. (2012). Примаченко (Приймаченко) Марія Оксентіївна. Інститут історії України. Енциклопедія історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Prymachenko_M

References:

Boichenko, V. (2025). Korotkyi ohliad khudozhnikh robit Marii Prymachenko z fondovoi kolektsii NMNAPU [A brief overview of the artworks of Maria Prymachenko from the NMFALU collection.]. *Natsionalnyi muzei narodnoi arkhitektury ta pobutu Ukrainy*. S. 1–13. Retrieved from: https://www.pyrohiv.com/activities/nauk/korotkiy_oglyad_khudozhnikh_robit_marii_primachenko (data zvernennia: 24.07.2025). [in Ukrainian].

Verbych, S. (2008). Suchasna onimna leksyka: funktsionalnyi aspekt [Contemporary onymic vocabulary: functional aspect]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. № 5. S. 54–60. Retrieved from: <https://surl.li/ewacss> [in Ukrainian].

Voron, B. (2016). Chornobylskiy bestiarii Marii Prymachenko [Maria Prymachenko's Chernobyl bestiary]. *Mystetskyi almanakh ARTES*. 26.04.2016. Retrieved from: <https://artes-almanac.com/maria-prymachenko/> [in Ukrainian].

Horbolis, L. (2012). Suholosnist khudozhnikh svitiv zakokhanykh u zhyttia ukrainsiv [The harmony of the artistic worlds of Ukrainians in love with life]. *Dyvoslovo*. № 8. S. 56–59. [in Ukrainian].

Kazkovyi zhyvopys Marii Prymachenko [The fairy-tale paintings of Maria Prymachenko]. (2019): bibliohraf. spysok / Mykolaivska obl. b-ka dlia ditei im. V. O. Liahina; ukklad. V. Ye. Shcherbak. Mykolaiv, 32 s. Retrieved from: https://uhb.chl.kiev.ua/images/uploaded_files/mbm/1471/pdf/1471.pdf [in Ukrainian].

Konieieva, O., Konieieva, K. (2024). Movni ta khudozhno-vyrazhalni zasoby nazv kartyn i pidpysiv do nykh ukrainskykh khudozhnykiv-naivistiv. [Linguistic and artistic expressive means of painting titles and captions by Ukrainian naive artists]. *Ukrainska mova vchora, sohodni, zavtra v Ukraini i sviti* : materialy XVIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu do Dnia ukrainskoi pysemnosti i movy, m. Kyiv, 29 zhovtnia 2024 roku / redkol.: S. Shevchuk (vidp. red.), O. Dyiak (vidp. za vyp.). Kyiv : UDU imeni Mykhaila Drahomanova. S. 87–94. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/46956> [in Ukrainian].

Kryzhko, O. A., (2019). Obrazno-nominatyvna ta otsinna kharakterystyka folklornykh zoosemizmiv ukrainskoi movy [Figurative-nominative and evaluative characteristics of folkloric zoosemisms in the Ukrainian language]. *Naukovi zapysky Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka*: filolohichni nauky. Kamianets-Podilskiy: Aksioma. Vyp. 50. S. 80–85. DOI: 10.32626/2309-9771.2019-50-80-85. [in Ukrainian].

Moisiienko, V. M. (2015). Pivnichnoukrainske narichchia: okreslenist u prostori y chasi [Northern Ukrainian dialect: defined in space and time]. *Hlotohenez. Materialy mizhnarodnoi naukovo konferentsii*. № 1. S. 144–165. Retrieved from: <https://eprints.zu.edu.ua/20206/> [in Ukrainian].

Ponomarenko, O. (2022). Spravedshni chudovyska Mariyi Prymachenko [Real monsters of Maria Prymachenko]. *Svitohlyad*. № 3 (95). S. 41–49. Retrieved from: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad/svit-2022-17-3/svit-3-2022-ponomarenko-013.pdf> [in Ukrainian].

Piatachenko S. (2020). Folklori dzherela nazv i pidpysiv do kartyn Marii Prymachenko [Folklore sources of titles and captions for Maria Prymachenko's paintings]. *Virtus. Scientific Journal*. № 44. S. 204–207. Retrieved from: <https://surl.li/dznwgh> [in Ukrainian].

Rudiachenko, O. (2018). Mariia Prymachenko. 1. Yakby Noi umiv maluvaty [Maria Prymachenko. 1. If Noah knew how to draw]. *Ukrinform*. 30.12.2018. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2610303-maria-prijmacenko-1-akbi-noj-umiv-maluvati.html> [in Ukrainian].

Sobutska, L. A. (2023). Smilyvist – buty henialnoi Mariiei Prymachenko [Courage is to be brilliant Maria Prymachenko]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*. № 2. S. 121–129. DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.2.15>. [in Ukrainian].

Sulyma, M. (1998). Rytmika pidpysiv pid maliunkamy Marii Prymachenko [The rhythm of captions under Maria Prymachenko's drawings]. *Narodna tvorchist ta etnografia*. № 2–3. S. 30–33. Retrieved from: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/200622> [in Ukrainian].

Tsyfrovyi kataloh robit Marii Prymachenko u fondi Natsionalnoho muzeiu Tarasa Shevchenka [Digital catalog of Maria Prymachenko's works in the collection of the Taras Shevchenko National Museum] (2021). Retrieved from: <https://collection.museumshevchenko.org.ua/documents/26> [in Ukrainian].

Shestakova, O. I. (2012). Prymachenko (Prymachenko) Mariia Oksentiivna [Primachenko (Prymachenko) Maria Oksentiivna]. *Instytut istorii Ukrainy. Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Prymachenko_M [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 338.48:007.64

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.39>

Москвич Ольга Дмитрівна,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
orcid.org/0000-0001-6964-7863
moskvych.olha@vnu.edu.ua

Шостак Віктор Михайлович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Волинського національного університету імені Лесі Українки
orcid.org/0000-0002-4837-9633
shostakvictor4@gmail.com

Столярчук Наталія Миколаївна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
orcid.org/0000-0003-4331-7051
natalia100lyarchyk@gmail.com

КРЕАТИВНІСТЬ ТА СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ІНВЕСТИЦІЇ

У статті досліджується важливість креативності та стратегічного планування в реалізації соціокультурних проєктів в українському туристичному секторі в умовах воєнного конфлікту, економічних викликів і глобалізації. Туризм розглядається як багатогранна система, що об'єднує культурну дипломатію, інновації, креативну економіку та підтримку місцевих громад.

Аналізується вплив повномасштабної війни Росії проти України на туристичну інфраструктуру, спостерігається суттєве скорочення міжнародних поїздок і трансформація функцій туризму – від традиційно розважального до гуманітарного, меморіального та соціального. На прикладах проєктів “Ukrainer” і «Тустань» продемонстровано успішне поєднання місцевих ініціатив з культурними традиціями та міжнародним співробітництвом, що сприяє залученню інвестицій і підтримки європейських фондів. Особливу увагу приділено ролі програм Creative Europe та UNESCO, які підтримують відновлення культурної спадщини й розвиток креативних індустрій в Україні, а також сприяють підтримці громадян України в різних країнах Європи.

Розглядаються також сучасні тенденції, як-от волонтерський туризм, туризм солідарності та меморіальний туризм, які допомагають створювати позитивні міжнародні наративи й посилювати соціальну згуртованість у складних умовах.

Наголошено на важливості міжкультурної комунікації як дієвому й ефективному інструменті підвищення якості стратегічного планування та розвитку партнерства в межах локальних і більш глобальних соціокультурних ініціатив.

Актуальність теми визначається необхідністю адаптації туристичного сектору України до викликів воєнного часу та впровадження новаторських підходів у стратегічне планування та реалізацію соціокультурних проєктів. Результати демонструють, що інтегрований підхід, в якому поєднуються креативність, партнерство й міжнародна підтримка, є ключовим для сталого розвитку галузі та збереження культурної ідентичності країни.

Висновки можуть слугувати основою для створення ефективної політики, спрямованої на відновлення туристичної сфери та посилення міжнародної конкурентоспроможності України.

Ключові слова: війна, волонтерський туризм, інвестиції, креативність, культурна спадщина, культурний туризм, міжкультурна комунікація, міжнародна співпраця, меморіальний туризм, соціокультурні проєкти, стратегічне планування, туристична галузь України.

Moskvych Olha,

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Cultural Studies
Lesya Ukrainka Volyn National University
orcid.org/0000-0001-6964-7863
moskvych.olha@vnu.edu.ua*

Shostak Victor,

*Candidate of Historical Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Lesya Ukrainka Volyn National University
orcid.org/0000-0002-4837-9633
shostakvictor4@gmail.com*

Stoliarchuk Nataliia,

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Lesya Ukrainka Volyn National University
orcid.org/0000-0003-4331-7051
natalia100lyarchyk@gmail.com*

CREATIVITY AND STRATEGIC PLANNING OF SOCIO-CULTURAL PROJECTS IN THE TOURISM INDUSTRY OF UKRAINE: INTERCULTURAL COMMUNICATION AND INTERNATIONAL INVESTMENT

The article examines the importance of creativity and strategic planning in the implementation of socio-cultural projects in the Ukrainian tourism sector in the context of military conflict, economic challenges and globalization. Tourism is considered as a multifaceted system that combines cultural diplomacy, innovation, creative economy and support for local communities.

The impact of Russia's full-scale war against Ukraine on the tourism infrastructure is analyzed, a significant reduction in international travel and the transformation of tourism functions are observed – from traditionally entertaining to humanitarian, memorial and social. The examples of the projects “Ukrainer” and “Tustan” demonstrate the successful combination of local initiatives with cultural traditions and international cooperation, which contributes to attracting investments and support from European funds. Special attention is paid to the role of the Creative Europe and UNESCO programs, which support the restoration of cultural heritage and the development of creative industries in Ukraine, as well as contribute to the support of Ukrainian citizens in various European countries.

It also examines current trends, such as volunteer tourism, solidarity tourism, and memorial tourism, which help create positive international narratives and strengthen social cohesion in difficult conditions.

The importance of intercultural communication as an effective and efficient tool for improving the quality of strategic planning and developing partnerships within local and more global socio-cultural initiatives is emphasized.

The relevance of the topic is determined by the need to adapt the tourism sector of Ukraine to the challenges of wartime and introduce innovative approaches to strategic planning and implementation of socio-cultural projects. The results demonstrate that an integrated approach, combining creativity, partnership, and international support, is key to the sustainable development of the industry and the preservation of the country's cultural identity.

The conclusions can serve as the basis for creating effective policies aimed at restoring the tourism sector and strengthening the international competitiveness of Ukraine.

Key words: war, volunteer tourism, investments, creativity, cultural heritage, cultural tourism, intercultural communication, international cooperation, memorial tourism, socio-cultural projects, strategic planning, tourism industry of Ukraine.

Актуальність теми дослідження. Туристична галузь України, що об'єднує економічні, культурні та соціальні аспекти, відіграє вкрай важливу роль у формуванні позитивного іміджу країни на світовій арені та сприяє активному міжкультурному діалогу. В умовах сучасної глобалізації та цифрових змін туризм дедалі більше розглядається не лише як вид економічної діяльності, а як комплексна міждисциплінарна система, що охоплює креативні підходи, культурну дипломатію, стратегічне планування та механізми інвестування (Мазаракі, Бойко, & Охріменко, 2021, с. 4–5). Завдяки значному соціокультурному потенціалу Україна має можливість, за умови ефективного управління, перетворити його на потужний ресурс для розвитку інноваційного й перспективного туризму (Nusraningrum & Pratama, 2019).

Туристична сфера нині стикається з низкою серйозних структурних і зовнішньополітичних викликів. Найбільш критичним серед них є повномасштабна війна Росії проти України, що суттєво вплинула на діяльність як внутрішнього, так і міжнародного туризму. Воєнні дії, ризики для безпеки, економічна нестабільність та руйнування інфраструктури значно ускладнюють розвиток культурно-туристичних проєктів, знижують інвестиційну привабливість країни на міжнародній арені, а також створюють перепони для міжкультурного діалогу (Білицька, 2023). У таких умовах дедалі важливішим стає стратегічне мислення, використання проєктного підходу та креативність як ключові елементи адаптації та поступового відновлення галузі.

Актуальність нашої статті набуває особливої значущості й через необхідність переосмислення ролі культурного туризму в умовах кризи та війни. Це включає пошук нових форматів міжнародної співпраці, як-от культурні обміни, партнерські проєкти, цифрові ініціативи та впровадження принципів креативної економіки. Світовий досвід демонструє, що соціокультурні проєкти з високою доданою цінністю не лише сприяють життєздатності туристичної галузі навіть у періоди нестабільності, але й можуть стати потужним інструментом м'якої сили, забезпечувати довгострокову культурну присутність на міжнародній арені.

Виклад матеріалу. У сучасній науковій літературі дедалі більше уваги приділяється

креативним підходам до розроблення туристичних продуктів (Palenčíková, & Csapó, 2021; New Trends in Tourism, 2025), особливостям міжкультурної комунікації у проєктному менеджменті (Devjak, Sabidussi, Bezcioglu-Göktolga, & Smeets, 2023; Cuhlova, 2023), а також інституційним і фінансовим аспектам культурної дипломатії (Pajtinka, 2017; Luque, 2022). Однак у контексті України бракує системних досліджень, які б поєднували ці підходи в єдиній моделі, з урахуванням як локальних особливостей, так і міжнародного досвіду. До того ж залишається не досить вивченим вплив війни на механізми стратегічного планування у сфері культурного туризму, зокрема щодо залучення міжнародних партнерів і ресурсів.

Креативна економіка та культурний туризм відіграють важливу роль у сучасному аналізі соціокультурних змін у туристичній сфері. Вони сприяють формуванню нових підходів до споживання і створення туристичних продуктів, а також змінюють акценти у стратегічному розвитку регіонів, зводячи фокус від масового туризму до комплексних культурно-економічних практик.

Креативна економіка, згідно з визначенням ЮНЕСКО, охоплює економічну діяльність, пов'язану зі створенням, розповсюдженням і споживанням товарів і послуг, що засновані на культурі, мистецтві, інтелектуальній власності й інноваціях. Її ключовими рушіями виступають не лише митці та креативні фахівці, але й інституції, які забезпечують співпрацю між секторами культури, освіти, туризму й технологій. У цьому контексті туристична сфера перетворюється на платформу для реалізації концепцій креативного підприємництва, популяризації локальної ідентичності та стимулювання розвитку територій через культуру (Promoting the Diversity of Cultural Expressions and Creative Economy).

Коли розглядають поняття культури, традиційно його розуміють як сукупність матеріальних і духовних цінностей, накопичених суспільством на окремому етапі його розвитку, а також діяльність, спрямовану на їх створення, освоєння, збереження та поширення. У межах нашої статті серед численних визначень терміна «культура» доцільно акцентувати увагу на підході, який дозволяє розглядати її із двох перспектив: як процес створення

цінностей і як результат, тобто самі ці цінності. Культура як продукт є результатом діяльності окремої людини або групи осіб, яка відображає їхній рівень володіння нормами та технологіями, установленими культурою, а також уявлення про допустимі форми продукції, що відповідають культурним стандартам. Такий погляд робить можливим інтегрування поняття туризму як способу освоєння культурних продуктів. Проте тривалий час туризм сприймався суто як переміщення і тимчасове перебування людей за межами їхнього постійного місця проживання. Лише в середині ХХ ст., з ростом масштабів туристичних потоків і очевидним впливом цього явища на соціокультурну сферу, постала потреба в ширшому його визначенні (Шевелюк, 2020, с. 101). Наприклад, у глосарії на сайті Всесвітньої туристичної організації культурний туризм трактується як різновид туристичної діяльності, де головним стимулом для подорожей є прагнення до пізнання, відкриття, переживання та насолоди як матеріальними, так і нематеріальними культурними надбаннями вибраного регіону. Ці надбання включають у себе унікальні матеріальні, інтелектуальні, духовні й емоційні аспекти життя суспільства, охоплюють такі сфери, як мистецтво й архітектура, історична та культурна спадщина, гастрономія, література, музика, творчі індустрії та живі культури зі своїм укладом життя, системами цінностей, віруваннями та традиціями (Glossary of tourism terms). У синергії із принципами сталого розвитку культурний туризм спрямований на створення довготривалого впливу для місцевих громад, збереження нематеріальної культурної спадщини та поширення інклюзивних підходів до реалізації проєктів та залученості громадян.

Роль культурного туризму набуває особливої значущості в умовах посткризових змін, що добре ілюструється на прикладі України, народ якої проживає виснажливу й затяжну війну в боротьбі проти Росії. У таких непростих обставинах креативна економіка може стати не лише механізмом відновлення економічної стабільності, але й важливим засобом культурного опору, створення міжнародної солідарності та залучення підтримки через культурні наративи. Туризм виступає тут не просто економічною активністю, а інструментом для комунікації, дипломатії та соціального єднання.

В умовах сучасних високотехнологічних змін та інтеграції фінансових і політичних систем у глобальну мережу обмін культурною інформацією набуває вирішального значення для успішного розвитку особистості, суспільства та держави. Тоді як в інших галузях сучасного життя важливими є стандартизація та кількісне оцінювання параметрів, культурна сфера зберігає цінність через свою унікальність та самобутність. Саме тому культура кожного народу має неповторний характер (Evangelou, Broni, & Antoniadis, 2023). У цьому контексті культурний туризм стає ефективним інструментом встановлення порозуміння і розвитку взаємовигідних відносин між різними культурами. Культурний туризм не лише полегшує міжкультурний діалог, але й прокладає шлях до співробітництва в таких сферах, як економіка, соціальний розвиток і багато інших. Його потенціал робить вагомий внесок у формування гармонійних взаємин у глобальному контексті. Культурний туризм відіграє важливу роль у зміцненні державності, сприяє розвитку національної ідентичності та патріотизму. Внутрішній культурний туризм, з акцентом на історико-культурних пам'ятках країни, виконує цілу низку значущих функцій: пізнавальну, виховну, ідеологічну. Це ефективний засіб відродження національної культури, адже кожен регіон володіє унікальними культурними об'єктами: археологічними пам'ятками, ландшафтною архітектурою, культовими та цивільними архітектурними спорудами, історичними місцями, музеями, театрами, виставковими залами, унікальними сільськими садибами (Худавердієва, 2023, с. 3–4).

Відповідно, стратегічне планування туристичних проєктів повинно враховувати не лише економічну ефективність, але також культурну чутливість, інноваційний підхід і спроможність сприяти міжкультурному діалогу.

Реалізація соціокультурних проєктів у галузі туризму потребує не лише творчого підходу, а й ретельно розробленої стратегії, яка враховує широкий спектр зовнішніх і внутрішніх чинників. Стратегічне планування в цьому напрямі базується на довгостроковому баченні перспектив розвитку, оптимальному використанні ресурсів, управлінні ризиками та формуванні міцних партнерських зв'язків, особливо на міжнародному рівні. Це набуває особливої значущості в умовах нестабільності й воєнної

ситуації, коли галузь стикається з новими викликами, що потребують високої адаптивності, гнучкості й активної співпраці між різними секторами.

До лютого 2022 р. міжнародні подорожі з України та до України вже були обмежені через зростання ризику повномасштабної війни. Авіакомпанії скасовували рейси, страхові компанії не бажали покривати потенційні ризики. На перший погляд здавалось, що війна й туризм – поняття абсолютно несумісні. Проте туристична галузь проявила себе як один із символів стійкості України. Уже від перших днів вторгнення її працівники активно долучалися до допомоги мільйонам людей: опікувалися евакуацією, організовували розміщення, забезпечували харчування та підтримували моральний дух. Повномасштабна війна докорінно змінила реалії туризму, але не зруйнувала його остаточно. До пандемії коронавірусу та повномасштабного вторгнення туристична сфера безпосередньо забезпечувала 2,3% валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) України й створювала приблизно 375 тисяч робочих місць. Однак її реальний вплив на якість життя та добробут громадян був значно більшим, адже завдяки мультиплікативному ефекту туризм стимулював витрати в суміжних галузях, як-от транспорт, торгівля, заклади харчування і багато інших. У 2019 р. цей непрямий вплив становив 7% ВВП та сприяв створенню 1,2 мільйона робочих місць. Водночас залишається неофіційний сегмент туристичного бізнесу, який оцінити дуже складно. До того ж статистика не враховує внесок туризму в ментальне та фізичне здоров'я українців. Після 24 лютого 2022 р. саме слово «туризм» набуло нових відтінків значення, зумовлювало суперечливі емоції серед населення. Та навіть у цих непростих умовах туристична галузь поступово розвивається та демонструє потенціал бути джерелом оптимізму й ресурсом для відновлення. Нині туризм охоплює не лише відпочинок чи розваги. Він включає робочі поїздки, візити до близьких чи друзів, а також різноманітні види діяльності – від походів у гори до відвідування музеїв і закладів харчування. Галузь функціонує завдяки розгалуженій інфраструктурі: готелям, транспортним компаніям, туристичним агентствам і багатьом іншим складникам, які підтримують подорожі в межах країни й поза її

кордонами. Повномасштабне вторгнення Росії кардинально змінило туристичний ландшафт України, хоча його остаточний вплив ще важко оцінити. Лише у 2023 р. кількість туристичних підприємств скоротилася на 36% порівняно із 2021 р. Воєнні дії спричинили великі руйнування інфраструктури: зруйновано готелі, бази відпочинку, аеропорти та частково залізничне сполучення. Постраждали також об'єкти культурної спадщини та природні зони – важливі складники туристичної привабливості. Додатковим викликом залишається замінування значних територій, яке, згідно з оцінками іноземних експертів, охоплює 30% площі країни. Ця проблема ускладнює не лише внутрішні подорожі, а й позиціонування України на світовому туристичному ринку. Доки закордонні туристи асоціюватимуть країну з війною та руйнуванням, завданням держави стане не лише відновлення інфраструктури, а й повернення довіри міжнародної спільноти до безпеки та перспективності українського туризму (Білицька, & Томей, 2023).

Попри всі негаразди, галузь демонструє потенціал бути частиною економічного оздоровлення країни, а також платформою для емоційного й соціального відновлення людей. У сучасних умовах війни та соціальної нестабільності креативність і стратегічне планування стали визначальними складниками успішного впровадження соціокультурних проєктів у туристичній галузі України. Для реалізації таких ініціатив необхідно не лише використовувати інноваційні підходи, а й забезпечувати ефективне управління ресурсами, створення партнерських мереж і формування чіткого уявлення про довгостроковий вплив програми. Особливого значення набуває міжнародна співпраця, яка не тільки надає фінансову підтримку, а й сприяє обміну досвідом, залученню ширшої аудиторії та формуванню позитивного іміджу України як держави з багатим культурним потенціалом. Ми пропонуємо розглянути приклади, які, на наш погляд, є стратегічно продуманими й креативно виконаними (чи такими, що тривають) проєктами, що вдало поєднують місцеві ініціативи із глобальними перспективами:

1. Проєкт *“Ukrainer”* – це активна спільнота й організація, яка із 2016 р. проводить дослідження України та її культурного контексту.

Вона розповідає історії для українців і транслює їх у глобальному масштабі, адаптує матеріали різними мовами. Протягом своєї діяльності “Ukraïner” став медіаплатформою, що пропонує унікальні історії, відео та фотоконтент як про історичні регіони України, так і про її вплив за межами країни. Значну частину мультимедійних матеріалів становлять розповіді про успіхи, зміни, реалізацію реформ, збереження культурної спадщини й історичної пам’яті. Окрім того, тут представлені пояснювальні матеріали про ключові аспекти ідентичності: мову, історію, культуру тощо. Акцент розповідей – через долі людей, на тлі історико-культурних подій і географічних ландшафтів. Своїм головним завданням учасники “Ukraïner” убачають сприяння розвитку відкритого українського суспільства через висвітлення важливих тем і створення додаткової цінності для об’єктів культурної та історичної спадщини. Насамперед – розповідаючи історії з різних куточків України, щоби допомогти усвідомити цінність країни та її культурного простору. Під час повномасштабної війни “Ukraïner” збирає історій евакуйованих, документує діяльність ініціатив, що забезпечують гуманітарну та військову підтримку, проводить інтерв’ю з активістами та розвінчує російську пропаганду. Водночас команда продовжує випускати книги, які висвітлюють сучасну та живу історію України, а також фотоальбоми, що презентують нашу країну світові (Про Ukraïner).

2. Проєкт *«Тустань»*. Ще 5 жовтня 1994 р. було засновано Державний історико-культурний заповідник «Тустань». Його головним об’єктом стала середньовічна фортеця-град Тустань XII–XVI ст., яка, окрім захисної функції, виконувала роль митниці на Соляному шляху. Фортеця розташована неподалік села Урич на Львівщині, яке вперше згадується в історичних джерелах з 1369 р. Це село відоме не лише завдяки Тустані, але і як важливий центр бойківської культури. Неподалік фортеці розміщений музей «Хата у Глибокім», експозиція якого відображає побут бойків. Окрім центрального комплексу фортеці, ансамбль пам’яток доповнюють скелі з багатими культурними шарами, які охоплюють періоди від стародавньої історії до середньовіччя. До цього додаються оборонні споруди, що включають земляні вали, рови й дамбу (Дослідження). Тустань є однією

з найпривабливіших туристичних локацій України, що вражає своєю красою в будь-яку пору року й пропонує цікаві можливості для відвідувачів різного віку й інтересів. У безпосередній близькості до скель розташований дитячий екомайданчик, який створений не лише для веселих розваг, але й для фізичного розвитку й ознайомлення з історією і культурною спадщиною (Дитячий екомайданчик). Дорослі ж можуть перевірити свої навички й сміливість у мотузковому парку “LaZanka”, який забезпечує активний відпочинок на природі (Мотузковий парк “LaZanka”). Для шанувальників традиційних ремесел організовуються майстер-класи з гончарства, які дозволяють поринути у світ середньовічного мистецтва (Майстер-клас з гончарства). А влітку, зазвичай у серпні, тут проходить фестиваль української середньовічної культури «Ту Стань!», заснований у 2006 р. Цей захід створений для того, щоб перенести гостей в атмосферу середньовіччя завдяки реконструкторським боям, автентичній музиці, традиційній кухні, ремеслам і тематичним розвагам. Проєкт отримав фінансування у 2019 р. за підтримки Українського культурного фонду. Головна мета створення агенції полягала в організації фестивалів і подій, залученні інвестицій для проведення заходів і розвитку дестинації, а також у формуванні туристичних послуг на території села Урич і долини Тустань (Фестиваль-табір української середньовічної культури Тустань). Окрім цього, восени 2019 р. заповідник «Тустань» започаткував новий фестиваль бойківської культури під назвою «БойС», що представляє багатство традицій регіону (Фестиваль «БойС»). Отже, охоплюються різні культурні епохи та напрями: від середньовічної Європи здійснюється плавний перехід до локальної історії, зосередженої на унікальній краєзнавчій атмосфері духовної і матеріальної культури бойків. Фестиваль «БойС» є складником масштабного проєкту «Світ Карпатських розет» (Світ Карпатських розет – заходи зі збереження унікальності культури Карпат).

Проєкт “Ukraïner” слугує чудовим прикладом освітньо-туристичної ініціативи, яка успішно поєднує креативне медіавиробництво, етнографічні експедиції та взаємодію з міжнародною аудиторією. Цей проєкт сприяє формуванню позитивного іміджу України, акцентує

увагу на локальних ідентичностях, традиційних ремеслах і культурній спадщині. Завдяки використанню мультимедійних форматів, перекладам іноземними мовами та співпраці з культурними інституціями “Ukrainian” ефективно популяризує багатогранність культури народів України, її географічні ландшафти й історико-культурні контексти.

На прикладі проєкту «Тустань» продемонстровано стратегічний підхід до розвитку сталого культурного туризму, зосереджуючись на дослідженні туристичних потоків, вивченні потреб місцевих громад і розробленні рекомендацій для забезпечення балансу між збереженням спадщини та стимулюванням туристичної активності. Цей приклад підкреслює значущість ретельного аналізу, співпраці між різними секторами та довгострокового планування в реалізації соціокультурних ініціатив.

Зважаючи на російсько-українську війну, що триває, у контексті нашого дослідження особливо важливо звернути увагу на питання фінансування культурно-туристичних ініціатив. Адже саме інвестиції, як державні, так і приватні, відіграють ключову роль у впровадженні інноваційних стратегій. Європейські інституційні донори, як-от Creative Europe та UNESCO, спрямовують неабиякі ресурси на збереження та розвиток культурної спадщини в Україні, зокрема й через туристичну галузь, приділяють увагу підтримці місцевих громад, творчій мобільності митців, відновленню культурної інфраструктури та створенню туристичних маршрутів із високою додатковою цінністю. Зокрема, програма “Culture Helps” фінансує проєкти, які сприяють інтеграції внутрішньо переміщених осіб і зміцненню соціальної єдності через мистецтво й туризм. Такі ініціативи демонструють, що інвестиції в культуру мають не лише економічний вплив, але й тривалий соціальний і політичний ефект, створюють нові простори для діалогу та відновлення під час кризових періодів (European Commission: European Education and Culture Executive Agency, Supporting Ukraine’s arts and culture. EU values and solidarity at work). Отже, інституційна підтримка культурного туризму виявляється потужним інструментом м’якої сили. Вона підкреслює важливість креативних рішень у стратегічному плануванні й водночас сприяє зміцненню позицій України

на міжнародному ринку туристичних і культурних послуг.

Українські соціокультурні ініціативи значною мірою спираються на досвід, отриманий завдяки, наприклад, програмам Creative Europe та Interreg Europe. У рамках цих програм були успішно реалізовані проєкти, присвячені культурному туризму, цифровій культурі та місцевому розвитку. Основні стратегії таких проєктів базуються на партнерстві між громадським, державним і приватним секторами, зміцненні міжрегіональних зв’язків, підтримці культурної мобільності та сприянні розвитку локальних креативних індустрій (Culture Moves Europe: three years of support to Ukrainian artists and cultural professionals, 2025; Ukraine).

Воєнний час сформував нові суспільні потреби, до яких туризм в Україні швидко адаптується, освоює нові соціальні функції.

Волонтерська підтримка та гуманітарна допомога (працівники туристичної сфери надають всебічну допомогу військовим, внутрішньо переміщеним особам і постраждалим від війни – як фінансову підтримку, так і доступ до туристичних послуг). Наприклад, проєкт «Донат-тури в Україну», який запустив сервісний портал “Visit Ukraine” спільно із партнерами. Проєкт спрямованим на залучення іноземних туристів до подорожей у деокуповані й прифронтові регіони півдня України, надаючи кожному, хто бажає, можливість стати волонтером і долучитися до спільної боротьби за перемогу України. Проєкт підтримує економіку України, фінансує гуманітарні місії в постраждалих районах, а також слугує ефективним засобом поширення інформації про події, що тут відбуваються. Учасники, які приїдуть до України, матимуть можливість провести кілька днів як волонтери, допомагати людям і тваринам, зробити свій внесок у спільну справу, познайомитися з українською культурою та поспілкуватися з місцевими жителями, які пережили наслідки російської агресії. Водночас це дозволить їм ближче зрозуміти реалії життя країни, яка перебуває в умовах війни (Visit Ukraine запускає новий проєкт – Донат тури в Україну).

Туризм солідарності став ще одним помітним явищем у складні часи. Виявляючи співчуття та прагнучи підтримати українців, які зіткнулися з реаліями повномасштабної війни, іноземці активно купували українські товари

та користувалися послугами. Особливо яскравим прикладом стала практика бронювання житла через платформу *Airbnb* або участь у віртуальних турах на сервісі *Airbnb Experiences*. Цікаво, що замовники часто не мали наміру реально використовувати ці послуги. Таким чином вони хотіли матеріально й морально підтримати українських «хостів» – людей, які надають житло або організовують туристичні послуги (Білицька, & Томей, 2023).

Меморіальний туризм, очевидно, має значний потенціал для активного розвитку найближчими роками. Водночас цей напрям потребує особливого підходу до збереження пам'яті про жертв трагедій. Для досягнення цієї мети Державне агентство розвитку туризму пропонує співпрацю з Українським інститутом пам'яті, щоб організувати тематичні туристичні маршрути. Ефективна координація між установами має забезпечити відповідальний підхід до реалізації таких проєктів і сприяти отриманню очікуваних результатів. Нині екскурсії до міст, що постраждали від окупації, проводяться переважно для журналістів, представників іноземних держав, міжнародних організацій і місцевих активістів. Цей напрям туристичних послуг відомий як екскурсії «Містами, що перебували в окупації». Серед них Буча, Ірпінь, Гостомель, Бородянка та населені пункти Чернігівщини. Організатори таких турів зазначають на своєму вебсайті, що всі зібрані кошти спрямовуються на відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок російської агресії (Бойко, Горюжанкіна, & Грушка, 2024).

Повномасштабна війна Росії проти України суттєво змінила функціональне значення туризму, висунувши на перший план його роль не лише як економічного інструменту, а і як засобу мобілізації ресурсів, прояву солідарності та взаємної підтримки. В умовах нової реальності туристична сфера демонструє високу адаптивність і креативний підхід, набуває гуманітарних, меморіальних і комунікативних функцій, які значно виходять за рамки традиційних уявлень про її діяльність. Приклади таких ініціатив, як «Донат-тури в Україну», туризм солідарності через платформи на кшталт *Airbnb* або екскурсії «Містами, що пережили окупацію», свідчать про здатність галузі не лише адаптуватися до кризових умов, але й упроваджувати інноваційні підходи до стратегування.

Вони також сприяють створенню нових наративів для міжнародної аудиторії. Водночас ці практики підкреслюють важливість міжсекторальної співпраці, уважного й етичного ставлення до відображення травматичного досвіду й інвестування в суспільно значущі ініціативи.

Окремо варто наголосити на ролі міжкультурної комунікації, яка є однією з передумов стратегічного планування в туристичній галузі. Зважаючи на глобалізаційні процеси, особливо в умовах віртуалізації, масштабність міжнародної мобільності, очевидно, що міжкультурна взаємодія є не лише інструментом комунікаційної стратегії, а й чинником підвищення якості туристичних послуг і привабливості культурного продукту. Наприклад, зображення важливих історико-культурних символів чи архітектурних пам'яток на квитках до музею, чи подача разом зі стравами національної кухні листівок із колоритними побажаннями – усе це створює приємну атмосферу та надає особливого шарму туристичним локаціям, позитивно впливає на емоційну сферу людини, формує позитивний імідж відвідуваного місця та країни загалом. Культурна чутливість і емпатія, здатність адаптувати посили до різних аудиторій і впливати на розвиток транснаціональних зв'язків як на низовому рівні, так і в межах міждержавної взаємодії через культурну дипломатію – увесь цей широкий спектр дозволяє підвищити конкурентоспроможність соціокультурних ініціатив.

Висновки. Туристична галузь України переживає період складних соціокультурних і економічних змін, що диктуються як глобальними викликами, так і реаліями воєнного часу. У таких умовах креативний підхід і стратегічне планування стають ключовими чинниками, які дають змогу соціокультурним проєктам не лише адаптуватися до нових обставин, але й стати важливим інструментом національного відродження, сприяти міжкультурному діалогу та зміцненню міжнародної солідарності.

Український культурний туризм, базуючись на унікальних історико-культурних надбаннях і підтримці міжнародних партнерів, демонструє значний потенціал для стабільного розвитку. Ініціативи на зразок “Ukrainer” і «Тустань» показують, як творчий підхід, використання сучасних мультимедійних технологій і тісна взаємодія з місцевими громадами можуть сприяти формуванню позитивного іміджу країни

й активізувати туристичну діяльність навіть у складних умовах війни.

Фінансування культурно-туристичних проєктів через міжнародні донорські програми та партнерські угоди сприяє не тільки збереженню культурної спадщини, але й соціальній консолідації, відкриває нові можливості для розвитку локальних спільнот. Воєнний час сприяв появі нових форм туризму, як-от волонтерський, туризм солідарності та меморіальний туризм. Ці напрями об'єднують економічні, гуманітарні й комунікаційні аспекти, розширюють традиційне розуміння туристичної діяльності.

З урахуванням актуальних викликів особливо важливими стають ефективне стратегічне планування та міжсекторальна співпраця. Це забезпечує не лише відновлення туристичної інфраструктури, але й формування позитивних

культурних наративів, здатних зміцнити позиції України на міжнародній арені. Туризм у сучасних умовах є не просто засобом економічного розвитку, але й платформою для культурного опору, дипломатії та соціальної мобілізації, що створює перспективи для стійкого розвитку й утвердження української державності.

Також важливо усвідомлювати значущість міжкультурної комунікації як чинника стратегічного розвитку туристичної сфери, що орієнтується на культурний діалог і міжнародне партнерство. Урахування важливості міжкультурної комунікації та її активне використання сприяє створенню і розвитку інклюзивного та конкурентоспроможного середовища, де соціокультурні проєкти будуть ефективно впроваджуватися як на локальному, так і на глобальному рівнях.

Список використаних джерел:

- Білицька, Я. (2023). Відновлення туризму і туризм для відновлення. *Ukrainer*, 29 листопада. URL: <https://www.ukrainer.net/turyzm-vidnovlennia/>
- Білицька, Я., Томей, К. (2023). Відновлення туризму і туризм для відновлення. *Ukrainer*. URL: <https://www.ukrainer.net/turyzm-vidnovlennia/>
- Бойко, З., Горожанкіна, Н., Грушка, В. (2024). Тенденції розвитку туризму в Україні в умовах воєнного часу. *Економіка та суспільство. Електронний журнал*. Випуск 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-7>
- Дитячий екомайданчик. *Тустань*. URL: <https://tustan.ua/fun/eko-playground/>
- Дослідження. *Тустань*. URL: <https://tustan.ua/about/skansen/research/>
- Мазаракі, А., Бойко, М., Охріменко, А. (2021). Трансформація туристичної системи в контексті цифровізації. *Економіка України*, 64 (12 (721)), 3–21. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.12.003>
- Майстер-клас з гончарства. *Тустань*. URL: <https://tustan.ua/fun/pottery-master-class/>
- Мотузковий парк “LaZanka”. *Тустань*. URL: <https://tustan.ua/fun/lazanka/>
- Про Ukrainer. *Ukrainer*. URL: <https://www.ukrainer.net/expedition/>
- Світ Карпатських розет – заходи зі збереження унікальності культури Карпат. *Євросерегій Карпати-Україна*. URL: <https://ekarpaty.com/nashi-proekty/rosettes/>
- Фестиваль «БойЄ». *Тустань*. URL: <https://tustan.ua/festivals/bojye/>
- Фестиваль-табір української середньовічної культури Тустань. *Тустань*. URL: <https://tustan.com.ua/>
- Худавердієва, В. (2023). Потенціал культурного туризму як складової соціально-культурного розвитку суспільства. *Науковий журнал Хортицької національної академії*, 1 (8), 1–11. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-8-14>
- Шевелюк, М. (2020). Поняття культурного туризму та його класифікації. *Питання культурології*, 36. 99–109. DOI: 10.31866/2410-1311.36.2020.221051
- Cuhlova, R. (2023). The dynamics of international projects and the role of intercultural communication. *Ad Alta: Journal of inter disciplinary research*. 8, 1, 51–53. URL: https://www.researchgate.net/profile/Renata-Cuhlova/publication/326462428_The_dynamics_of_international_projects_and_the_role_of_intercultural_communication/links/5d7a0236a6fdcc9961c135a6/The-dynamics-of-international-projects-and-the-role-of-intercultural-communication.pdf
- Culture Moves Europe: three years of support to Ukrainian artists and cultural professionals. (2025). *Culture and Creativity. European Commission*, 10 Jul. URL: <https://culture.ec.europa.eu/news/culture-moves-europe-three-years-of-support-to-ukrainian-artists-and-cultural-professionals>
- Devjak, I., Sabidussi, A., Bezcioglu-Göktolga, I., Smeets, R. (2023). Intercultural Communication: Hampering and Facilitating Factors in International Business. *Journal of Intercultural Management*, 15, 2, 21–44. DOI: 10.2478/joim-2023-0006
- European Commission: European Education and Culture Executive Agency, Supporting Ukraine's arts and culture. EU values and solidarity at work. (2024). *Publications Office of the European Union. European Union*. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/813500>

Evangelou, P. A., Broni, G. K., Antoniadis, I. I. (2023). Cultural Tourism and Cultural Heritage Connected with Digital Marketing in Western Macedonia. *Strategic Innovative Marketing and Tourism*. Current Trends and Future Outlook-10th ICSIMAT, Ionian Islands, Greece, 2023. Ed.: A. Kavoura, T. Borges-Tiago, F. Tiago. Springer, 175–183. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-51038-0>

Glossary of tourism terms. UN Tourism. URL: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms#T>

Luque, J. M. F. S. (2022). *Cultural Diplomacy in the European Union State and relationship with the EU strategic autonomy*. Universitat Oberta de Catalunya. 60 p. URL: <https://openaccess.uoc.edu/server/api/core/bitstreams/ad99d484-3c4c-4913-873d-33d2db328335/content>

New Trends in Tourism. (2025). Ed.: K. Tomazos, U. Iyer-Raniga. 174 p. DOI: <https://10.5772/intechopen.1007171>

Nusraningrum, D., Pratama, A. (2019). The Tourism Development through Creative Economy. *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT)*, 8, 6 S 3, 300–308. DOI: <https://10.35940/ijeat.F1049.0986S319>

Pajtinka, (2017). Cultural diplomacy and its organizational and institutional models in selected states.

Palenčíková, Z., Csapó, J. (2021). *Creative tourism as a new tourism product in Slovakia the theoretical and practical analysis of creative tourism: formation, importance, trends*. Ed.: Z. Raffay. Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies, 135. URL: https://www.researchgate.net/publication/352816522_Creative_tourism_as_a_new_tourism_product_in_Slovakia_The_theoretical_and_practical_analysis_of_creative_tourism_formation_importance_trends

Promoting the Diversity of Cultural Expressions and Creative Economy. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/promoting-diversity-cultural-expressions-and-creative-economy>

Ukraine. *Interred Europe. Co-funded by the European Union*. URL: <https://www.interregeurope.eu/ukraine#anchor-national-guidance>

Visit Ukraine запускає новий проєкт – Донат тури в Україну. *Visit Ukraine*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2652/visit-ukraine-launches-a-new-project-donate-tours-to-ukraine#shho-take-donat-turi-v-ukrainu>

References:

Bilitska, Ya. (2023). Vidnovlennia turyzmu i turyzm dlia vidnovlennia [Restoration of tourism and tourism for restoration]. Ukraïner. Retrieved from: <https://www.ukraïner.net/turyzm-vidnovlennia/> [in Ukrainian].

Bilitska, Ya., & Tomei, K. (2023). Vidnovlennia turyzmu i turyzm dlia vidnovlennia [Restoration of tourism and tourism for restoration]. Ukraïner. Retrieved from: <https://www.ukraïner.net/turyzm-vidnovlennia/> [in Ukrainian].

Boiko, Z., Horozhankina, N., & Hrushka, V. (2024). Tendentsii rozvytku turyzmu v Ukraïni v umovakh voiennoho chasu [Trends in tourism development in Ukraine during wartime]. *Ekonomika ta suspilstvo. Elektronnyi zhurnal*, Issue 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-7> Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3343> [in Ukrainian].

Dytyachyi eko-maidanchyk. Tustan [Children's eco-playground]. Tustan. Retrieved from: <https://tustan.ua/fun/eko-playground/> [in Ukrainian].

Doslidzhennia. Tustan [Research]. Tustan. Retrieved from: <https://tustan.ua/about/skansen/research/> [in Ukrainian].

Mazaraki, A., Boiko, M., & Okhrimenko, A. (2021). Transformatsiia turystychnoyi systemy v konteksti tsyfrovizatsii [Transformation of the tourism system in the context of digitalization]. *Ekonomika Ukraïny*, 64 (12 (721)), 3–21. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.12.003> [in Ukrainian].

Maister-klas z honcharstva. Tustan [Pottery master-class]. Tustan. Retrieved from: <https://tustan.ua/fun/pottery-master-class/> [in Ukrainian].

Motuzkovyi park “LaZanka”. Tustan [Rope park “LaZanka”]. Tustan. Retrieved from: <https://tustan.ua/fun/lazanka/> [in Ukrainian].

Pro Ukraïner. Ukraïner. <https://www.ukraïner.net/expedition/> [in Ukrainian].

Svit Karpatskykh rozet – zakhody zi zberezhenia unikalnosti kultury Karpat [World of Carpathian rosettes – activities for preserving the uniqueness of Carpathian culture]. *Evroryhion Karpaty-Ukraina*. Retrieved from: <https://ekarpaty.com/nashi-proekty/rosettes/> [in Ukrainian].

Festival “BoiYe”. Tustan. Retrieved from: <https://tustan.ua/festivals/bojye/> [in Ukrainian].

Festival-tabir ukrainskoi seredn'ovichnoi kultury Tustan [Festival-camp of Ukrainian medieval culture]. Tustan. Retrieved from: <https://tustan.com.ua/> [in Ukrainian].

Khudaverdieva, V. (2023). Potentsial kulturnoho turyzmu yak skladovoi sotsial'no-kul'turnoho rozvytku suspilstva [Potential of cultural tourism as a component of social and cultural development of society]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii – Scientific Journal of Khortytsia National Academy*, 1 (8), 1–11. <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-8-14> [in Ukrainian].

Sheveliuk, V. (2020). Poniattia kulturnoho turyzmu ta yoho klasyfikatsii [Concept of cultural tourism and its classifications]. *Pytannia kulturologii* [Issues of Culturology], 36, 99–109. <http://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221051> [in Ukrainian].

Cuhlova, R. (2023). The dynamics of international projects and the role of intercultural communication. *Ad Alta: Journal of inter disciplinary research*, 8, 1, 1–53. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/Renata-Cuhlova/publication/326462428_The_dynamics_of_international_projects_and_the_role_of_intercultural_communication/links/5d7a0236a6fdcc9961c135a6/The-dynamics-of-international-projects-and-the-role-of-intercultural-communication.pdf

Culture Moves Europe: three years of support to Ukrainian artists and cultural professionals. (2025). *Culture and Creativity. European Commission*, 10 Jul. Retrieved from: <https://culture.ec.europa.eu/news/culture-moves-europe-three-years-of-support-to-ukrainian-artists-and-cultural-professionals>

Devjak, I., Sabidussi, A., Bezcioglu-Göktolga, I., & Smeets, R. (2023). Intercultural Communication: Hampering and Facilitating Factors in International Business. *Journal of Intercultural Management*, 15, 2, 21–44. DOI: <https://10.2478/joim-2023-0006>

European Commission: European Education and Culture Executive Agency, Supporting Ukraine's arts and culture. EU values and solidarity at work. (2024). *Publications Office of the European Union. European Union*. Retrieved from: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/813500>

Evangelou, P. A., Broni, G. K., & Antoniadis, I. I. (2023). Cultural Tourism and Cultural Heritage Connected with Digital Marketing in Western Macedonia. *Strategic Innovative Marketing and Tourism. Current Trends and Future Outlook-10th ICSIMAT, Ionian Islands, Greece, 2023*. Ed.: A. Kavoura, T. Borges-Tiago, F. Tiago. Springer. P. 175–183. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-51038-0>

Glossary of tourism terms. UN Tourism. Retrieved from: <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms#T>

Luque, J. M. F. S. (2022). *Cultural Diplomacy in the European Union State and relationship with the EU strategic autonomy*. Universitat Oberta de Catalunya. 60 p. Retrieved from: <https://openaccess.uoc.edu/server/api/core/bitstreams/ad99d484-3c4c-4913-873d-33d2db328335/content>

New Trends in Tourism. (2025). Ed.: K. Tomazos, U. Iyer-Raniga. 174 p. DOI: <https://10.5772/intechopen.1007171>

Nusraningrum, D. & Pratama, A. (2019). The Tourism Development through Creative Economy. *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT)*. Volume-8 Issue-6S3. P. 300–308. DOI: <https://10.35940/ijeat.F1049.0986S319>

Pajtinka, (2017). Cultural diplomacy and its organizational and institutional models in selected states.

Palenčíková, Z., & Csapó, J. (2021). *Creative tourism as a new tourism product in Slovakia the theoretical and practical analysis of creative tourism: formation, importance, trends*. Ed.: Z. Raffay. Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies. 135 p. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/352816522_Creative_tourism_as_a_new_tourism_product_in_Slovakia_The_theoretical_and_practical_analysis_of_creative_tourism_formation_importance_trends

Promoting the Diversity of Cultural Expressions and Creative Economy. *UNESCO*. Retrieved from: <https://www.unesco.org/en/articles/promoting-diversity-cultural-expressions-and-creative-economy>

Ukraine. *Interred Europe. Co-funded by the European Union*. Retrieved from: <https://www.interregeurope.eu/ukraine#anchor-national-guidance>

Visit Ukraine zapuskaye novyi proiekt – Donat turi v Ukraïnu [Visit Ukraine launches a new project – Donate tours to Ukraine]. *Visit Ukraine*. Retrieved from: <https://visitukraine.today/uk/blog/2652/visit-ukraine-launches-a-new-project-donate-tours-to-ukraine#shho-take-donat-turi-v-ukrainu> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Пархоменко Андрій Анатолійович,

аспірант

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

orcid.org/0009-0000-7036-4078

asp-034-22-462@snu.edu.ua

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОГО СТАТУСУ І РОЛІ ЕКРАНА У ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ

У статті окреслений культурологічний вимір «екранологічних» розвідок стосовно цифрового візуального контенту: культурологічною є проблематика, яка формується на перетині досліджень технічного аспекту екранів (як пристроїв) та їхніх функцій (як учасників процесів цифровізації візуального контенту/візуалізації цифрової інформації) у культурному середовищі. Виявлено культурологічну парадоксальність статусу екрана, відмінну від відомого парадоксу мобільності/статичності та матеріальності/нематеріальності: екран там, де він є інформаційною поверхнею, є невід'ємною – завершальною – частиною цифрової візуалізації як культурної репрезентації. Водночас еволюція екрана й поява технологій VR призвели до того, що екран втратив універсальність статусу носія-транслятора цифрового візуального контенту та медіатора, – і тому не може вважатися невід'ємною частиною культурної репрезентації цифрового візуального. Показано, як культурна роль екрана розкривається в його складній функції і сутнісному призначенні бути не лише «вікном/брамою» у світ цифрових зображень, а й границею – такою собі «прикордонною заставою» або, залежно від конкретного контексту, внутрішньою межею, демаркаційною лінією, якою розділені реальне (об'єктивно присутнє в зовнішньому світі) і віртуальне (за походженням суб'єктивне, рукотворне, фантазмагоричне й симулякроне). Відсутність екрана із чіткими межами у VR призводить до заміщення образу фізичної реальності симулякровою віртуальністю, функція якої подібна до ілюзорно-компенсаторної. Але, хай там що, екран є структурованим інформаційним простором і підтримує домінування візуального (аудіовізуального), тоді як позбавлена екранних меж VR об'єктивно зменшує силу домінування візуального шляхом додавання симуляторів інших почуттів до імерсивності досвіду зорового сприйняття.

Ключові слова: візуалізація, віртуальна реальність (VR), культурна репрезентація, межа (кордон), роль, статус, цифровий візуальний контент, екран.

Parkhomenko Andrii,

Postgraduate Student

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

orcid.org/0009-0000-7036-4078

asp-034-22-462@snu.edu.ua

THE PROBLEM OF CULTURAL STATUS AND THE ROLE OF THE SCREEN IN THE VISUALIZATION OF DIGITAL CONTENT

The cultural dimension of “screenological” research on digital visual content is outlined: cultural issues are those that are formed at the intersection of research into the technical aspect of screens (as devices) and their functions (as participants in the processes of digitalization of visual content/visualization of digital information) in the cultural environment; the problems of cultural status and cultural role of the screen are recognized as major cultural problems. The cultural paradox of the status of the screen is revealed, different from the well-known paradox of mobility/staticity and materiality/immateriality: The screen, where it is an information surface, is an integral – final – part of digital visualization as a cultural representation. At the same time, the evolution of the screen and the emergence of VR technologies have led to the screen losing its universal status as a carrier-translator of digital visual content and a mediator, – and therefore cannot be considered an integral part of the cultural representation of digital visual. It

is shown how the cultural role of the screen is revealed in its complex function and essential purpose of being not only a “window/gate” to the world of digital images, but also a boundary – a kind of “border outpost” or, depending on the context, an internal boundary, a demarcation line that separates the real (objectively present in the external world) and the virtual (subjective, man-made, phantasmagoric, and simulacra by origin). The absence of a screen with clear boundaries in VR leads to the replacement of the image of physical reality with a simulacra virtuality, the function of which is similar to the illusory-compensatory one. But in any case, the screen is a structured information space and supports the dominance of the visual (audiovisual), while VR, devoid of screen boundaries, objectively reduces the power of visual dominance by adding simulators of other senses to the immersiveness of the visual perception experience.

Key words: visualization, virtual reality (VR), cultural representation, boundary (border), role, status, digital visual content, screen.

Постановка проблеми та її актуальність.

Не підлягає сумніву те, що диджиталізація відкриває широкі можливості для збереження і популяризації культурних цінностей (Кулиняк, 2022, с. 218–219), з певного часу відіграє важливу роль у зберіганні та відновлюванні надбань культурної спадщини (Горбул, 2024) та в культурному розвитку як такому, але прогрес цифрових технологій породжує проблеми, частка з яких пов'язана з тим, що в культурному просторі сформовано медіасередовище, де домінує цифровий візуальний контент, який здебільшого представлений на екранах – моніторах комп'ютерів, дисплеях теле- і смартфонів, великих дашбордах та іншому. «<...> екран комп'ютера допомагає в навчанні, екран збагачує культурну сферу людини, екран дозволяє миттєво опрацювати необхідну інформацію, екран займає основне дозвілля людини сучасної культури, екран дозволяє вирішити фінансові й економічні проблеми, часто екран стає швидким і реальним способом заробити гроші» (Сливка, 2023, с. 332).

Тут закономірно постають питання, відповіді на які не є наочними й однозначними і потребують дослідницьких зусиль: Чи можна вважати екран, який називають іконою XXI ст., універсальним носієм (і чи лише носієм? А може, зовсім не носієм, а чимось іншим, що, проте, претендує на універсальність?) цифрового візуального контенту, до чого спонукає той факт, що сучасне медіасередовище буттєво та змістовно формують переважно мобільні пристрої, комп'ютерні монітори та великоформатні дисплеї? Який культурний статус в екранів? Яку роль відіграють екрани, зокрема цифрові екрани, і чи залишаться й надалі «відокремлення простору, вимога фокуса, гібрид публічного та приватного» тими рисами екрана, які Е. Хухтамо (Huhtamo, 2004)

уважав спадково-невід'ємними «від полотна до VR-шолома»?

Актуальність цих проблемних питань посилюється, з одного боку, невинним прогресом екранних технологій і дедалі збільшенням «влади візуального», з іншого – ставленням людини й суспільства до своїх взаємин з екраном, починаючи з урахування/неврахування вже добре відомих природних особливостей зорового сприйняття та його «меж» у зв'язку з різноманітністю оптики людського ока – прийняття/неприйняття факту, що «використання екранів змінює наш спосіб сприйняття світу й може призводити до перенасиченості інформацією та відчуття втоми» (Сливка, 2023, с. 330), і закінчуючи розумінням/відмовою визнавати, що «перебування перед екраном монітора може бути не просто гаянням часу, а «ЛСД сучасності»» (Найдьонов, 2019, с. 72).

Аналіз досліджень і публікацій. Корпус наукової літератури, присвяченої проблемам екранів, містить величезну кількість праць як суто ІТ-змісту, зокрема й технічної документації, – їх ми не розглядаємо, так і соціально-гуманітарних досліджень. Феномен екрана та його породження і ширший контекст – екранна культура привертали та привертають увагу таких дослідників, як Рішар Бегін, Нанна Вергофф, Євген Ворожейкін, Чарлі Гір, Ірина Зубавіна, Ієн Крісті, Сімон Лефевр, Лев Манович, Ніколас Мірзоефф, Хосе Мур, Олександр Найдьонов, Дженна Нг, Ігор Сливка, Денис Сучков, Вілем Флюссер, Ерккі Хухтамо, Ганна Чміль, Тетяна Шаган, Домінік Шато, Вікторія Шевченко, Ванда Штровен та інші. Зробимо короткий огляд найбільш важливих для нашої розвідки публікацій.

Наприкінці минулого століття Лев Манович написав програмну статтю «Археологія комп'ютерного екрана» (Manovich, 1995),

у якій вказав значення екрана в цифровій епосі, розглянув взаємодію екрана та тіла глядача й запропонував першу класифікацію екранів не як пристроїв, а як «порталів до інформації, до спілкування, до дії»: 1) класичний екран: плоска рамка, що відгороджує світ «тут» від уявного «там»; масштаб екранного простору відрізняється від фізичного; концептуальна тотожність буття творів живопису XV ст. та звичайного монітора; 2) динамічний екран додає час у зображення: кіно, телебачення, відео; створює режим повного занурення, де глядач ілюзійно ідентифікується з тим, що бачить; екран агресивно відфільтровує все внутрішнє від зовнішнього, що поза рамкою; 3) екран реального часу: радары, відеомонітори, комп'ютери показують інформацію миттєво, а не фіксують минуле. Образ формується через сканування, тож він завжди «живий».

Понад 20 років тому здійснено спробу створити в межах медіазнавства самостійну галузь – екранологію. Її автор Ерккі Хухтамо (Huhtamo, 2004) наголошував, що серед «елементів екранології» мають вивчатися не стільки технічні параметри екранів як «інформаційних поверхонь», скільки так звані екранні практики, до того ж у їх історичній ретроспективі. Е. Хухтамо пропонує аналізувати екрани не тільки як технічні об'єкти, а як практики взаємодії, взаємозв'язки з іншими формами медіа й суспільними дискурсами. Він пояснює походження терміна «екран» (у XIV–XV ст.) з конструкцією для захисту від вітру чи спеки; із часом так називалася будь-яка шторка чи рамка, а в XIX ст. – проєкція зображень (Phantasmagoria), коли напівпрозора поверхня слугувала для демонстрації фантомних образів. Фантасмагорія і магільнт (magic lantern) започаткували традицію ефектів «присутності» на сцені: рухомі зображення простягалися до глядача завдяки підсвітці й раптовим з'явленням фігур. Виникнення публічних практик екрана (однією з перших з яких Е. Хухтамо називає театр тіней) дослідник пов'язує з відсутністю явної межі екрана (змочена поверхня), яка розмиває кордон між глядачем і сюжетом, створюючи сценічне напруження. На наш погляд, стосовно цифрових зображень тут міститься ще одна вкрай важлива і, здається, суто культурологічна проблема, якої Е. Хухтамо не торкнувся: проблема

взаємозв'язку культурної ролі екрана та його меж – фізичних і символічних.

У 2016 р. за редакцією Домініка Шато та Хосе Мура, професорів Сорбонської школи мистецтв при Університеті Пантеон-Сорбонна Париж 1, вийшла збірка «Екрани», в якій об'єднані статті вчених з різних дисциплін, присвячені аналізу зростання присутності та місця екранів у сьогоденні (Chateau, & Moure, 2016).

Є. Ворожейкін, називаючи екран основним носієм візуальної інформації в сучасному світі, дослідив філософсько-антропологічний аспект візуальних стратегій сучасної екранної культури та дійшов висновків, «що візуальна стратегія інформатизації екранного простору нівелює змістовну характеристику інформації внаслідок трансформування її в естетичну форму; <...> розвиток екранних медіа від кіно до мобільних пристроїв призвів до трансформації культурної практики взаємодії людини з екранним простором, здійснив перехід від масового екранного ритуалу до індивідуального рецептивного досвіду» (Ворожейкін, 2018, с. 3–4). Але чи можна обмежити розуміння статусу екрана до «носія візуальної інформації»? І чи слухне таке визначення для цифрового екрана?

Г. Чміль у ґрунтовній монографії «Людина – екран: візуальна антропологія (пост)сучасності» (Чміль, 2020) досліджує екран як особливе письмо освоєння світу, як «антропологічний протез» сучасної людини, як «злого демона образів» (пост)сучасності, як дисциплінарний дискурс влади, як інструмент творення реальності, як спосіб долання досвідів-меж людського буття та вибудовування мостів і переходів між різними смислами, як творення, самотворення і презентацію себе як Іншого в реаліях (пост)сучасності; тлумачить екранний текст як процес культурного дискурсу (с. 203–222) та розглядає екранну залежність (с. 223–234). Але чи доцільно беззастережно приймати за безальтернативне саме таке («метафізичне») тлумачення віртуального простору – як екрана? Тим паче, що Дж. Нг кілька років тому ввела поняття «постскрин» як стану медіа, в якому межі екрана (screen boundaries) стають хиткими – рухливими або непомітними, отже, змінюють наші уявлення про віртуальне і реальне (Ng, 2021).

І. Сливкою проаналізовано, які емоційні реакції спричиняє екранна культура, як ці

реакції можуть впливати на здоров'я та самопочуття глядачів, зокрема, як екрани «<...> пов'язані з підвищенням рівня стресу, тривоги й інших негативних емоційних станів» (Сливка, 2023, с. 331).

Н. Вергофф у книзі «Міські екрани. Ситуації, практики, концепції» (Verhoeff, 2024), якою завершується її трилогія про історію екранних практик, фокусує дослідницьку увагу на просторі між матеріальними поверхнями екранів та інсталяцій у міському просторі, на глядацьких ситуаціях, які вони створюють, і на тому, як такі екрани позиціонують ставлення до навколишнього соціального та культурного середовища міста. Авторка аналізує, яким чином міський екранний пристрій (розташований у павільйоні, на фасаді будівлі тощо) поєднує матеріальність екрана й віртуальність образу.

Як бачимо, попри значну кількість гуманітарних досліджень «екранологічної» проблематики, вони виконані переважно в межах теорій медіа, урбаністики та дизайну, філософії або психології, а суто культурологічні аспекти такої проблематики розглядаються зазвичай у контексті аналізу аудіовізуальної культури та «нових медіа» (мережевої культури), до того ж або розрізнено та фрагментарно, або подаються як другорядні. Проте цифровізація будь-якого візуального контенту була б безглуздою, якби не існувало пристроїв для його демонстрації – екранів, тому дослідження культурологічних проблем цифровізації візуального контенту має включати розвідки із заявленої теми.

Мета статті – виявити й описати культурний статус і роль екрана у візуалізації цифрового контенту, акцентувавши проблемні з погляду культурології моменти, до яких належать питання щодо культурних смислів екранних меж (кордонів) і «зникнення» екрана.

Основна частина. Головна методологічна настанова нашого дослідження базується на думці Чарлі Гіра про те, що «цілком логічно припустити, що форма, якої набуває комп'ютер або – у більш загальному вигляді – цифрова технологія, значною мірою детермінована культурно» (Gere, 2006, р. 143): суто культурологічною є проблематика, яку формує зв'язок технічного аспекту зі смисловим (культурним) полем. Культурне передує технічному, змушує його пристосовуватися до «культурних запитів». Загальна проблема полягає, з одного боку,

у тому, як саме ці запити виникають (ідуть знизу-зсередини або пропонуються/насаджуються зовні-зверху), з іншого – як швидко інженерній думці й технологічному підґрунтю, що вже існує, вдається задовольнити такі запити, якою опиняється реальна «гуманітарна вартість» відповідних технічних рішень. Ця проблема є міждисциплінарною і надскладною, і ми не намагаємось вирішити її в жанрових межах статті, але маємо зважати на потенційну можливість своєрідної зворотної логіки технічної еволюції екрана: відомо, що інтерфейс сучасного комп'ютерного дисплея своєю появою зобов'язаний не культурним прагненням, а воєнним технологіям. Багато хто, починаючи зі Льва Мановича, зауважує, що саме радар Другої світової війни забезпечили миттєвий моніторинг, коли зображення на екрані оновлюється в реальному часі без затримки, а до створення SAGE (стратегічного повітряно-наземного середовища на MIT/Lincoln Laboratory в 1950-х рр.) привела потреба інтегрувати сотні радарних даних (Manovich, 1995); і хоча «SAGE, урешті-решт, не мала жодного значення для протиповітряної оборони, вона зробила величезний внесок у розвиток комп'ютерів. По суті вона відкрила шлях до розроблення всіх технологій, які сприймаються сьогодні як невід'ємна частина роботи з комп'ютером і мультимедіа» (Gere, 2006, р. 148), зокрема й екранних.

Другим положенням, на яке ми спираємось у нашій розвідці, є обґрунтована думка Дженни Нг про екран як не просто статичний «віконний отвір», а рухому рамку, що постійно змінює свою фігуру та функцію (Ng, 2021, р. 51–78).

Ми виходимо з того, що будь-яке оцифроване/цифрове зображення на екрані вже має статус культурної репрезентації через те, що: а) у його цифровій формі представлені наявні в даному просторі/часі техніко-технологічні (комп'ютерні, програмні) досягнення як уречевлені фахові знання, які за визначенням належать до культури як такої; б) у змісті зображення представлені культурні смисли, які зчитуються тими, хто сприймає/споглядає/оцінює зображення, і є більш-менш зрозумілими; в) у візуальному змісті зображення «закодований» культурний контекст – культурні смисли, які не є безпосереднім, але які є актуальними у спільному для автора візуалізації та її реципієнтів (глядачів) культурному середовищі

(Пархоменко, 2023, с. 107–108). Із цього випливає, що екран, особливим чином – цифровий, можна розглядати як невід’ємний складник культурної репрезентації, оскільки він є саме таким уречевленням знань (технології – в окремому пристрої або у формі вбудованої частини іншого приладу) і завершальною ланкою у процесі візуалізації цифрового контенту. Культурний статус (цифрового) екрана як артефакту зумовлений тим, що екран надає контенту саме його візуальність, забезпечує його видимість – ознаку наочного буття цифрового візуального контенту у фізичній реальності культури.

Екран – будь-якого розміру поверхня (найчастіше – плоска й обмежена, простір за її межами «знищується» рамкою), на якій візуалізуються дані – служить інтерфейсом між цифровим світом і сприйняттям людини. Саме така роль посередника/медіатора й дозволяє тлумачити екран не лише як технічний пристрій, а і як культурний феномен: це «вікно» в абстрактний простір, у якому інформація а) відображена, показана (як текст і зображення – картинка чи відео), б) організована (за ієрархією, пріоритетами та часом: екран є зоною уваги – він, що потребує оптимізації сприйняття, структурує те, як ми сприймаємо реальність), в) інтерпретована користувачем у конкретному контексті. Дві останні функції екрана (організація інформації та її інтерпретація) у своєму сполученні окреслюють принцип культурулогічності екрана як медіатора між технологією і світом смислів безвідносно до типу екрана, нібито будучи запорукою його культурної «універсальності». Стосовно цифрових екранів перша функція (відображення інформації) отримує подвійне культурне навантаження, оскільки технічно-функціонально цифрова інформація має візуалізуватися – перетворюватися із закодованої знакової/цифрової послідовності на символи й образи, безпосередньо доступні зоровому й когнітивному сприйняттю і (зокрема, завдяки організації в полі зору) розумінню в культурному полі, тобто в контекстах визначеної смислової наповненості реальності – через посередництво ще одного пристрою: цифровим екранам потрібні окремий програвач і програмне забезпечення для завершення відображення інформації, що відтворюється.

Культурна роль екрана визначається тим, що екрани давно є не просто «поверхнями», де ми дивимося фільми, шоу-програми або

новини, вони стали повсюдним джерелом більшої частини інформації, яку ми споживаємо щодня, та найважливішим компонентом нашої комунікації з колегами, сім’єю та друзями. Ця трансформація відбулася майже без нашого усвідомлення: оскільки добова частка часу використання екрана збільшується, виникають розлади поведінки, які спричиняють нейропсихологічний дефіцит (Moshel et al., 2024), а те, що людина все частіше сприймає світ через спрощені візуальні інтерфейси, призвело до формування так званого кліпового мислення зі всіма його «перевагами та недоліками» (Жукова та ін., 2023), серед яких – зниження порога критичного мислення, пригнічення власної свідомості й відкриття її для маніпуляцій зовні (Зеленов, & Сідаш, 2023, с. 47). Обидва вказані й взаємопов’язані психологічні явища є деякою мірою наслідками використання екранів (екранних технологій), що не може не впливати на розуміння культурної ролі екрана та його статусу.

Роль (цифрового) екрана в культурі залежить від його функцій і можливостей у цифрових візуалізаціях і завжди має деякий діапазон варіабельності, тому що визначається водночас його технічними характеристиками й умовами його власного культурного ландшафту – локацією, сполучуваністю («ансамблевністю») з іншими елементами середовища, призначенням, інтенсивністю задіяності (використання виробником/розповсюджувачем контенту), доступністю для глядачів тощо. Так, екран у мистецтві – це не нейтральна поверхня, а подія, тіло/об’єкт, форма мислення та своєрідний філософський простір, де увага «сповільнюється», а глядач залишається віч-на-віч з образом; екран у мистецтві не допомагає орієнтуватися, як, наприклад, екран-інтерфейс YouTube та подібних вебсервісів, а навпаки, збиває з орієнтира, щоб включити нову увагу.

Великі світлодіодні екрани змінили те, як сприймаються розваги, реклама та різноманітні заходи. Ці технології привернули увагу сотень тисяч людей своїми величезними розмірами, високою роздільною здатністю (що визначає деталізацію зображення) та інноваціями. Однією з таких є відмова від звичного екрана-прямокутника: нині всесвітньо відома «Сфера» – музично-розважальний майданчик у Лас-Вегасі та водночас найбільша сферична

будівля у світі (її висота становить 112 метрів, а ширина в найширшому місці – 157 метрів), у середині якої – найбільший у світі світлодіодний екран теж сферичної форми – вигнутий LED-дисплей з роздільною здатністю приблизно 16К. «Вражає не лише інтер'єр, а й екстер'єр: зовнішня поверхня Сфери вкрита 1,2 мільйона світлодіодних панелей – кожна розміром з хокейну ключку – які можуть створювати величезні динамічні зображення» (Демченко, 2023), загальна кількість світлодіодів зовні та всередині перевищує 268 мільйонів. Відкрита 29 вересня 2023 р. і пропонуючи захоплюючі імерсивні візуальні ефекти, створені за допомогою машинного навчання твори мистецтва, мультисенсорний кінематографічний досвід та інше, «Сфера» одразу стала чи не найпопулярнішим місцем, залучаючи до світової столиці розваг ще більше відвідувачів і приносячи мільйонні прибутки, зокрема й завдяки тому, що «компанії та бренди використовують зовнішній екран як платформу для своєї реклами» (Демченко, 2023).

Еволюція екрана від класичного «динамічного вікна» до сучасного інтерфейсу із численними вікнами призвела до втрати його початкової однорідності: замість єдиного поля уваги – роздіблені фрагменти інформації, що існують одночасно на одному дисплеї. Сенсорний екран (Touchscreen) надає користувачу (і забезпечує) можливість взаємодіяти із пристроєм шляхом дотику до різних областей екрана, тобто постійно (пере)структурувати візуальне поле шляхом взаємодії користувача (людського пальця або стилуса) з уже візуалізованими на екрані символами. Головною рисою сенсорного екрана, яка вносить неабиякий сумнів у розуміння екрана як просто медіатора й носія візуальної інформації, є те, що він дозволяє користувачам керувати пристроєм без необхідності використання миші або клавіатури, тобто екрану надано технічні можливості відгукуватися на контакт із користувачем – і «управляти» подальшою візуалізацією контенту. Тепер екран не просто опосередковує цифровий світ і людське сприйняття, а навпаки, сам задає умови сприйняття і відсіює контекст. Це значно розсуває традиційні уявлення щодо меж/кордонів екрана (усіх його основних, за Л. Мановичем, типів).

Екран, безумовно й передусім, – це фізична поверхня і рамка, що формує поле уваги, тобто

відмежовує важливе/значуще від неважливого, менш значущого, але не тільки. Загальна культурна роль екрана як інформаційної поверхні («вікна»/«входу») й медіатора полягає в установах кордону між видимим і невидимим, між внутрішнім і зовнішнім («я» та світом), між реальністю та її образом. Але коли екран перестає бути стабільним вікном, як сенсорні екрани, постає питання про межі екрана – не буквальні (ті, що задають його форму й розміри, завдяки чому він сприймається як «рамка із краями»), а у плані культурних/символічних смислів щодо встановлення/руйнування кордонів.

З появою віртуальної реальності (далі – VR) сам екран як плоска рамка зник, давши змогу зануритися в окремий простір або, навпаки, розділити погляд користувача на безліч незалежних вікон. У VR-шоломі екрана не видно, але він – скрізь. Людина опиняється всередині екрана, перестаючи бути глядачем: ти не дивишся – ти живеш усередині зображення. Межі екрана як площини зникають, розчиняються: немає глядача й об'єкта, так само, як немає «головного»/важливого і «другорядного»/неважливого, але з'являються нові межі: технологічні (поле зору, лаг, трекінг) і психологічні (коли потрібна відповідь на питання про межі запропонованого досвіду, або «де закінчується гра/пригода, в яку занурений?»). VR – це екран без рами, але із сильною сенсорною рамкою, тобто сам пристрій перетворюється на кордон, але цей кордон – не якась рамка по краях, а межа досвіду, точка конфлікту між баченням і дотиком, місце, де зустрічаються технології, людське тіло та культура.

Цим самим VR, будучи розвитком-продовженням екранних технологій і логічно вписуючись у тенденцію підтримки панування візуального, водночас пропонує конкуренцію з боку позазорових відчуттів, додаючи тактильний досвід, що доповнює візуальну віртуальність фізичними стимулами. Наприклад, широковідомий кінематографічний VR-проект Мілиці Зек і Вінслоу Портера «Дерево» (“Tree”, 2017 р., представлений на Каннському та багатьох інших кінофестивалях), присвячений проблемі збереження тропічних лісів, «занурює глядачів у життя дерева, від саджанця до дорослого дерева в дощовому лісі. Ця сенсорна подорож доповнює віртуальність за допомогою тактильного зворотного зв'язку та запахів на місці,

змушує користувачів прийняти точку зору дерева, тоді як їхні руки стають гілками, а тіло – стовбуром посеред пишного перуанського пейзажу Амазонки» (Zec, & Porter, 2017). Автори проєкту у співробітництві з дослідниками із Fluid Interfaces у MIT Media Lab використали розроблений останніми Subrac (тактильний елемент – виготовлені за індивідуальним замовленням вібраційні чохли із шістьма локальними точками та підлогою, що вібрує) у поєднанні з басовим звуком, інтегрованим у різні частини тіла користувача, повітродушем і обігрівачем, щоб можна було відчувати «занепокоєння лісової пожежі, а також посадку птахи на гілку» (ibid.). На публічних сеансах користувачі отримували справжнє насіння дерева капок для посадки, перш ніж одягнути гарнітуру (ibid.), тим більше вражає фінал цього твору: дерево гине в лісовій пожежі...

Наведемо один з небагатьох коментарів під роликом «Дерево», розміщеним на YouTube-каналі Rainforest Alliance (Tree VR – Seedling, 2017), від користувача @ArlJL: «Я тільки що випробував «Дерево» на Camden International Film Festival Story Forms, переглядав коментарі та також відвідував форум VR на цьому фестивалі. Я думаю, що цей досвід VR «відчувається реальним», а не «є реальним». Для мене це був емоційний досвід. Як візуалізувати час і простір і водночас дати досвід «бути деревом» за короткий проміжок часу» (тривалість цього ролику – лише півтори хвилини – *А. П.*). З огляду на те, що вже кілька років “Tree” доступно на <https://www.viveport.com/apps/3c7e8f90-047b-4c87-a313-d7cdec5f0a5/TREE/>, і щоб вирушити у VR-подорож самостійно, потрібно лише мати гарнітуру HTC Vive або Oculus Rift, можна визнати, що кінцеву мету авторів проєкту – «побудити наших глядачів відчувати подорожі у природі й, таким чином, почати персоналізувати наслідки антропогенних змін клімату та вирубки лісів <...> задуматися про швидкі темпи втрати тропічних лісів і наслідки віртуального документування навколишнього середовища, яке ми втрачаємо» (Zec, & Porter, 2017) – загалом досягнуто. Але що відбувається у VR-проєкті «Дерево» з погляду втрати екранних меж?

VR-шолом, уподібнюючись 3D-екрану без меж (бо немає звичної рами), охоплює весь зір і все поле сприйняття, але зі зникненням меж

зникає екран, а разом з ним зникаєш ти як глядач: ти не перед екраном, ти всередині нього, отже – усередині зображення. VR-досвід заточений не під виставу, перебіг якої можна спостерігати, а безпосередньо під співчуття. Проста взаємодія (рухи рук) створює відчуття зростання, яке важко відтворити у 2D. Тіло відчуває межі – межі листя, гілок, сонця. Ти не «спостерігаєш» дерево. Ти ростеш із землі, відчуваєш, як розростаються гілки, і як усе трагічно закінчується. Екран стає не лише місцем проживання, не тільки емпатичним інтерфейсом, який спонукає до співпереживання, а й способом зникнення: він не «показує катастрофу» – він стає катастрофою. У фіналі (пожежа у джунглях) образ розчиняється у вогні, звук посилюється, зір порушується; останні секунди – це гіперреалістичний глітч: дим, червоні сполохи, втрата орієнтації.

Отже, VR-проєкт «Дерево» є красномовним прикладом того, як екран не показує, не пояснює, а перетворює тебе на об’єкт, який зазвичай не має голосу чи навіть вигляду. Таке перетворення порушує саму логіку екрана як посередника. Екран більше не поміж, він ніби всередині тебе. Усе це руйнує уявлення про екран як універсального медіатора й позбавляє його статус «невід’ємного» у культурних репрезентаціях візуального контенту.

Екран, що виконує свою культурну роль, постає не просто як «прозоре» вікно в цифровий світ, а радше як самотворений світ «привидів», подібно до традиційної фантасмагорії, коли заворожена публіка в темряві не бачила ані механізмів проєкції, ані самої рамки екрану, сприймаючи лише появу примарних образів. Саме ця здатність екрана творити й укорінювати візуальні симулякри – знаки без первинного референта – робить його не нейтральним медіатором, а активною «прикордонною заставою», яка не дозволяє з’єднатися двом полюсам: фізичній матеріальності світу та суб’єктивно сконструйованій віртуальності. Отже, екран водночас і формує уявну цілісність цифрової реальності, і нагадує про свою двозначну природу – він ніби пускає нас у світ образів, але водночас затінює, відокремлює та перетворює їх на фантасмагоричний спектакль, позбавлений прямого зв’язку з емпіричним. В умовах VR традиційний екранний кордон фактично зникає: замість плоскої рамки користувач занурюється

в суцільне цифрове середовище, де відсутня будь-яка зовнішня межа між «витворами» системи й реальним простором. Така структурна відсутність екрана призводить до того, що віртуальне в зоровому полі VR-шолома безпосередньо заміщує образ фізичного світу, що може бути названо ілюзорно-компенсаторною функцією: органи почуттів реагують на цифрову симуляцію, яка опиняється джерелом їх «даних», і, заповнюючи відчуття і враження, «компенсує» брак безпосереднього емпіричного досвіду.

Аналогічно, окремі AR додатки, які інтегрують графічні накладки й поле зору без помітного екранного інтерфейсу, створюють ефект «прозорого» доповнення до реальності, однак насправді це теж заміщення: користувач отримує збагачену, але штучно конструйовану інформацію, що іноді відсуває на другий план природні сенсорні сигнали. Е. Хухтамо підкреслює, що саме в такому разі ми спостерігаємо повернення до «фантазмагорії» – не за допомогою проєкторів у темному залі, а через невидимі цифрові «привиди», які компенсують і перекривають реальний світ новими образами, перетворюючи наш простір на своєрідний спектакль заміщення (Huhtamo, 2004).

Новизну дослідження зумовлено розглядом «екранологічних» проблем у контексті не медіазнавства, а теоретичної культурології, досягнуто шляхом використання відповідного комплексного дослідницького підходу з урахуванням не стільки ретроспективи, скільки перспективних тенденцій технологічної еволюції цього пристрою.

Висновки

1. Окреслений культурологічний вимір «екранологічних» розвідок стосовно цифрового візуального контенту: культурологічною є проблематика, яка формується на перетині

досліджень технічного аспекту екранів (як пристроїв) та їхніх функцій у культурному середовищі (як учасників процесів цифровізації візуального контенту/візуалізації цифрової інформації).

2. Виявлено культурологічну парадоксальність статусу екрана, відмінну від описаного Н. Вергофф парадоксу мобільності/статичності та матеріальності/нематеріальності: екран там, де він є інформаційною поверхнею, є невід'ємною – завершальною – частиною цифрової візуалізації як культурної репрезентації. Водночас еволюція екрана та поява технологій VR призвели до того, що екран втратив універсальність статусу носія-транслятора цифрового візуального контенту та медіатора, тому не може вважатися невід'ємною частиною культурної репрезентації цифрового візуального.

3. Культурна роль екрана розкривається в його складній функції (сутнісному призначенні): бути не лише «вікном/брамою» (дверима, «порталом») у світ цифрових зображень, а й границею – залежно від конкретної ситуації, справжньою «прикордонною заставою» або внутрішньою межею, такою собі демаркаційною лінією, якою розділені реальне (об'єктивно присутнє в зовнішньому світі) і віртуальне (за походженням суб'єктивне, рукотворне, фантазмагорічне й симулякрове). Відсутність екрана із чіткими межами у VR призводить до заміщення фізичної реальності симулякровою віртуальністю, функція якої подібна до ілюзорно-компенсаторної. Але в будь-якому разі екран є структурованим інформаційним простором і підтримує домінування візуального (аудіовізуального), тоді як позбавлена екранних меж VR об'єктивно зменшує силу домінування візуального шляхом додавання симуляторів інших почуттів до імерсивності досвіду зорового сприйняття.

Список використаних джерел:

Ворожейкін, Є. (2018). *Візуальні стратегії сучасної екранної культури: філософсько-антропологічний аспект* [Автореф. дис. канд. філос. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова]. Київ, 19 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24736/Vorozheikin.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 12.06.2025).

Горбул, Т. (2024). *Диджиталізація культурної спадщини в контексті соціокультурних трансформацій XXI ст.* [Дис. докт. філософ., Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури та інформаційної політики України]. Київ, 259 с. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5483/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D1%83%D0%BB_%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.07.2025).

Демченко, М. У Лас-Вегасі відкрили величезну Сферу. Це суцільний екран зовні та всередині. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2023/10/24/u-las-vegasi-vidkryly-sferu/> (дата звернення: 26.07.2025).

Жукова, О., Павлов, В., Лукіянчук, А., Яковліва, О. (2023). Психолого-педагогічний аналіз кліпового мислення як феномену сучасності. Академічні візії, 17. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7719192>

Зеленов, С., Сідаш, Н. (2023). Вплив кліпового мислення на світосприйняття молодого покоління. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 1 (105), 45–57. <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-45-57>

Кулиняк, М. (2022). Цифрова культурна спадщина як феномен цифрової культури. *Культурологічний альманах*, 3, 218–227. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.28>

Лисинюк, М., Байда, І. (2024). Трансформація культури медіаспоживання в умовах цифровізації суспільства. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2, 14–19. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308260>

Найдюнов, О. (2019). Екранна культура мережевого суспільства: виникнення, зміст, цінності, смисли. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*, 23, 66–73. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/23_2019/11.pdf (дата звернення: 11.06.2025).

Пархоменко, А. (2023). Цифрові візуалізації як культурні репрезентації. Культура у ХХІ ст.: дослідження, збереження, розвиток. The XXI century culture: research, memorization, development: збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, 8–9 грудня 2022 р. / за заг. ред. О. Смоліної, І. Сілютіної. Київ : Вид-во СНУ ім. В. Даля. 228 с. С. 101–108.

Сливка, І. (2023). Сучасна екранна культура та її емоційний вплив на глядача. *Культурологічний альманах*. (3), 330–339. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.46>

Чміль, Г. (2020). Людина – екран: візуальна антропологія (пост)сучасності: монографія. Київ : Ін-т культурології НАМ України. 256 с. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079214>

Huhtamo, E. (2004). Elements of Screenology: Toward an Archaeology of the Screen. Published in *ICONICS: International Studies of the Modern Image*, 7, 31–82. Tokyo : The Japan Society of Image Arts and Sciences. URL: https://gebseng.com/media_archeology/reading_materials/Erkki_Huhtamo-Elements_of_Screenology.pdf (дата звернення: 05.06.2025).

Manovich, L. (1995). An Archeology of a Computer Screen. Published in: *Kunstforum International*. Germany. URL: https://manovich.net/content/04-projects/011-archeology-of-a-computer-screen/09_article_1995.pdf (дата звернення: 09.06.25).

Moshel, M. L., Warburton, W. A., Batchelor, J., et al. (2024). Neuropsychological Deficits in Disordered Screen Use Behaviours: A Systematic Review and Meta-analysis. *Neuropsychol*, 34, 791–822. <https://doi.org/10.1007/s11065-023-09612-4>

Ng, J. (2021). The Post-Screen Through Virtual Reality, Holograms and Light Projections: Where Screen Boundaries Lie. Amsterdam University Press. 281 p. <https://doi.org/10.5117/9789463723541>

Verhoeff, N. (2024). Urban Screens. Situations, Practices, Concepts. Amsterdam University Press. 214 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/95813/1/9789048563630.pdf> (дата звернення: 20.06.2025).

Tree VR – Seedling. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ERffRXjTAqM> (дата звернення: 24.06.2025).

Zec, M., Porter, W., et al. (2017). Tree (VR experience). MIT Media Lab, URL: <https://docubase.mit.edu/project/tree/> (дата звернення: 24.06.2025).

References:

Vorozheikin, Ye. P. (2018). Vizual'ni stratehii suchasnoi ekrannoi kul'tury: filosof's'ko-antropolohichniy aspekt [Visual strategies of contemporary screen culture: Philosophical-anthropological aspect] (Abstract of candidate of philosophical sciences dissertation, National Pedagogical Dragomanov University). Kyiv. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24736/Vorozheikin.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (June 12, 2025) [in Ukrainian].

Horbul, T. O. (2024). Didzhitalizatsiia kul'turnoi spadshchyny v konteksti sotsio-kul'turnykh transformatsii XXI st. [Digitalization of cultural heritage in the context of socio-cultural transformations of the 21st century] (Doctoral dissertation manuscript, National Academy of Culture and Arts Management). Kyiv. Retrieved from: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5483/Горбул_Дисер.pdf?sequence=1 (July 10, 2025) [in Ukrainian].

Demchenko, M. (2023, October 24). U Las-Vehasi vidkryly velycheznu Sferu: Tse sutsil'nyi ekran zovni ta vseredyni [A huge Sphere opened in Las Vegas: It is an entire screen outside and inside]. Hmarochos. Retrieved from: <https://hmarochos.kiev.ua/2023/10/24/u-las-vegasi-vidkryly-sferu/> (July 26, 2025) [in Ukrainian].

Zhukova, O. A., Pavlov, V. O., Lukianchuk, A. M., & Yakovlieva, O. P. (2003). Psykholoho-pedahohichniy analiz klipovoho myslennia yak fenomena suchasnosti [Psychological and pedagogical analysis of clip thinking as a phenomenon of modernity]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 17. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7719192> [in Ukrainian].

Zelenov, Ye. A., & Sidash, N. S. (2023). Vplyv klipovoho myslennia na sviatospriiniattia molodoho pokolinnia [Influence of clip thinking on the world perception of the young generation]. *Dukhovnist' osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of Personality: Methodology, Theory and Practice*, 1 (105), 45–57. <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-45-57> [in Ukrainian].

Kulyniak, M. A. (2022). Tsyfrova kul'turna spadshchyna yak fenomen tsyfrovoi kul'tury [Digital cultural heritage as a phenomenon of digital culture]. *Kul'turologichnyi al'manakh – Culturological Almanac*, 3, 218–227. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.3.28> [in Ukrainian].

Lysyniuk, M. V., & Baida, I. V. (2024). Transformatsiia kul'tury mediapozhyvannia v umovakh cyfrovizatsii suspil'stva [Transformation of media-consumption culture under conditions of society digitalization]. *Visnyk Natsional'noi akademii kerivnykh kadrov kul'tury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*, 2, 14–19. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308260> [in Ukrainian].

Naidionov, O. (2019). Ekranna kul'tura merezhevoho suspil'stva: Vynyknennia, zmist, tsinnosti, smysly [Screen culture of the network society: Emergence, content, values, meanings]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya: Filosofs'ko-politohichni studii – Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies*, 23, 66–73. Retrieved from: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/23_2019/11.pdf (June 11, 2025) [in Ukrainian].

Parkhomenko, A. (2023). Tsyfrovi vizualizatsii yak kul'turni reprezentatsii [Digital visualizations as cultural representations]. In O. Smolina, & I. Siliutina (Eds.), *Kul'tura v XXI st.: doslidzhennia, zberezhenia, rozvytok*. Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference, 8–9 December 2022. (pp. 101–108). Kyiv: Vydavnytstvo SNU im. V. Dalia. [in Ukrainian].

Slyvka, I. V. (2023). Suchasna ekranna kul'tura ta yiyi emotsiinyi vplyv na hliadacha [Modern screen culture and its emotional impact on the viewer]. *Kul'turologichnyi al'manakh – Culturological Almanac*, 3, 330–339. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.46> [in Ukrainian].

Chmil, H. (2020). Liudyna – ekran: vizual'na antropolohiia (post)suchasnosti [Human – screen: Visual anthropology of (post)modernity]. Kyiv: Instytut kul'turolohii Natsional'noi akademii mystetstv Ukrainy. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079214> [in Ukrainian].

Huhtamo, E. (2004). Elements of screenology: Toward an archaeology of the screen. *Iconics: International Studies of the Modern Image*, 7, 31–82. Retrieved from: https://gebseng.com/media_archeology/reading_materials/Erkki_Huhtamo-Elements_of_Screenology.pdf (June 5, 2025) [in English].

Manovich, L. (1995). An archaeology of a computer screen. *Kunstforum International*. Retrieved from: https://manovich.net/content/04-projects/011-archeology-of-a-computer-screen/09_article_1995.pdf (June 9, 2025) [in English].

Moshel, M. L., Warburton, W. A., Batchelor, J., et al. (2024). Neuropsychological deficits in disordered screen-use behaviours: A systematic review and meta-analysis. *Neuropsychology Review*, 34, 791–822. <https://doi.org/10.1007/s11065-023-09612-4> [in English].

Ng, J. (2021). The post-screen through virtual reality, holograms and light projections: Where screen boundaries lie. Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789463723541> [in English].

Verhoeff, N. (2024). Urban screens: Situations, practices, concepts. Amsterdam University Press. Retrieved from: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/95813/1/9789048563630.pdf> (June 20, 2025) [in English].

Tree VR – Seedling. (n.d.). [Video]. YouTube. Retrieved (June 24, 2025, from <https://www.youtube.com/watch?v=ERffRXjTAqM> [in English].

Zec, M., & Porter, W. (2017). *Tree* [VR experience]. MIT Media Lab. Retrieved from: <https://docubase.mit.edu/project/tree/> (June 24, 2025) [in English].

Дата надходження статті: 23.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Петренко Владислав Вадимович,
*викладач кафедри філософської антропології,
філософії культури та культурології
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0003-4885-5975
fkafka@ukr.net*

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСТО-ОБРАЗ У ФІЛОСОФІЇ СІМОНІ ВЕЙЛЬ

Французька філософська традиція має давню «літературну» традицію, у контексті якої можна пригадати творчість Вольтера, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, А. Камю, Г. Марселя, Ж.-П. Сартра та багатьох інших авторів, які користувалися літературною формою для того, щоб донести свої ідеї широкому колу читачів. Літературна форма дає автору більшу свободу дій у межах заданого сюжету на противагу строгому формальному науковому підходу, спрямованому на дослідження, а не на створення. Питання про творчість і творення для Сімони Вейль – на одному з основних місць, оскільки стосуються її теологічного світосприйняття, де Бог є творцем, а його творіння – божественним. Варто позначити, що місто-образ тісно пов'язується Сімоною Вейль з архітектурою буття. Такий підхід є сутнісно важливим у межах осмислення міста як культурного феномену й навіть як божественного творіння. Рамки співвідношення «місто-буття» та «місто-текст» розкривають перед нами глибокий культурологічний потенціал філософії Сімони Вейль у контексті реагування культури на зовнішні і внутрішні виклики. Автор статті здійснює аналіз драматургічного твору 1940–1943 років «Врятована Венеція», у якому концентруються основні теми, прописані С. Вейль у філософських «Зошитах» 1933–1943 років. Як помітно із хронології, ці тексти створювались паралельно і є нерозривно пов'язаними один з одним. Автор зазначає, що «Зошити» створювались Сімоною Вейль не у формі єдиного, чітко структурованого тексту, а радше як набір філософських рефлексій на різноманітні теми, множинність яких монтується в цілісний текст лише тоді, коли набуває літературної форми. У роботі зазначено як важливу ще одну рису філософії Сімони Вейль – співвіднесеність практичного і теоретичного досвідів. Біографію С. Вейль можна розглянути крізь призму творчості, а творчість – крізь призму біографії; така нерозривність вказує на цілісність авторського шляху. Літературно-філософська парадигма, у межах якої діє філософ, має своє стратегічне спрямування: повернути реальності реальність, відкинувши грубу матеріальність. Така «безтілесність» філософії Сімони Вейль спрямована на глибокий перегляд людського буття в рамках теологічної оптики, з одного боку, з іншого – ставить питання про культуру взаємодії з навколишнім середовищем, яке виявляється крихким за найближчого розгляду. Статтю присвячено аналізу твору «Врятована Венеція» у контексті філософської спадщини Сімони Вейль. Автор дослідження ставить питання про її цілісність у рамках літературного твору та місто-образ як утілення філософських ідей.

Ключові слова: місто-образ, текст, місто, культура, тіло, політика, релігія, християнство, література, драматургія.

Petrenko Vladyslav,
*Lecturer at the Department of Philosophical Anthropology,
Philosophy of Culture and Cultural Studies
Dragomanov Ukrainian State University
orcid.org/0000-0003-4885-5975
fkafka@ukr.net*

ON THE QUESTION OF THE CITY-IMAGE IN THE PHILOSOPHY OF SIMONE WEIL

The French philosophical tradition has a long-standing “literary” dimension, within which one can recall the works of Voltaire, D. Diderot, J.-J. Rousseau, A. Camus, G. Marcel, J.-P. Sartre, and many other authors who used literary forms to convey their ideas to a broad audience. The literary form grants the author greater freedom of action within the framework of a given plot, in contrast to the rigid formal scientific approach, which is aimed at analysis rather than creation. The issue of creativity and creation holds a central place for Simone Weil, as it touches on her theological worldview, where God is the creator and His creation is divine. It should be noted that the city-as-image is closely linked by Simone Weil with the architecture of being. This approach is fundamentally important for understanding the city as a cultural phenomenon – and even as a divine creation. The correlation between “city-being” and “city-text” reveals the deep cultural potential of Simone Weil’s philosophy in the context of how culture responds to both external and internal challenges. The article analyzes the dramatic work *Venice Saved* (1940–1943), which concentrates the key themes laid out by Weil in her philosophical “Notebooks” from 1933 to 1943. As the chronology shows, these texts were created in parallel and are inextricably linked. The author notes that the Notebooks were not composed by Simone Weil as a single, clearly structured text, but rather as a set of philosophical reflections on various topics – their multiplicity forming a coherent whole only when given a literary form. The paper also highlights another important feature of Simone Weil’s philosophy – the interrelation between practical and theoretical experience. Her biography can be viewed through the prism of creativity, and her creativity through the prism of biography; this inseparability indicates the integrity of her philosophical journey. The literary-philosophical paradigm within which the philosopher operates has a strategic direction: to return reality to reality by rejecting crude materialism. This “incorporeality” of Simone Weil’s philosophy is aimed at a profound reconsideration of human existence within a theological perspective, while also raising the question of how we interact with the surrounding world – a world that proves fragile under closer examination. This article is dedicated to analyzing “*Venice Saved*” in the context of Simone Weil’s philosophical legacy. The author investigates the work’s internal coherence and the city-image as an embodiment of philosophical ideas.

Key words: city-image, text, city, culture, body, politics, religion, Christianity, literature, dramaturgy.

Постановка проблеми. Взаємопроникнення філософії та літератури в сучасності актуалізує проблему переосмислення ролі міста в бутті людини, зважаючи на широкий контекст регіональних і локальних війн, які відбуваються у світі. Місто стає предметом не тільки урбаністики, економіки або соціологічних досліджень, але й площиною, де розгортається буття людини. Таке тлумачення характерне для філософів, літераторів і художників, що здійснюють трансформацію міста в місто-образ, який є самодостатнім і цілісним суб’єктом. Покоління за поколіннями люди, що мешкають в тому чи іншому місті, створюють його фактуру, що відображає ідейний, політичний і соціальний стани епох, що нашаровувалися в цьому місці. Автори, часто спираючись на існуючий контекст, створюють особливі впізнавані місто-образи, які, відділяючись від реальності, самі стають реальністю (інколи як стереотип, інколи – як наближення до топографічної точності). Сімона Вейль ставить перед собою завдання визначити сутнісне значення міста, повертаючи йому реальність та відкидаючи грубу матеріальність. Вона позначає, що місто можна перепрочитувати так само,

як перепрочитується і коментується Євангеліє. Зважаючи на теологічну орієнтацію філософської думки Сімони Вейль, варто згадати онтологічно біблійне «спочатку було слово», щоби виокремити підґрунтя, на якому виростає будинок (слово), речення (вулиця) і місто (текст) з різною долею варіабельності пунктуації. Форма такого міста-тексту проявляється як драма, кожна окрема дія якої становить ту подієвість, у межах якої можна спостерігати всю сукупність буття як драматичного твору. Останнє розкриває перед нами Сімона Вейль у формі божественного задуму. У межах такого підходу філософ ставить перед собою цілком універсальні питання життя і смерті, вірності і зради, присутності або відсутності людського вибору. Автор «Врятованої Венеції» розкриває перед читачем проблеми не тільки філософського, але й культурного порядку, позначає спектр проблем: співвіднесеності колективної і індивідуальної сили в межах соціальної дихотомії «індивід – колектив», етики й естетики, дегуманізації людського буття в контексті реалізації влади як такої. Питання, які ставить перед собою Сімона Вейль у 30–40-х рр. XX ст., пропущені через філософський досвід

і поміщені в літературну форму, стають актуальними й для сьогодення, в якому масова культура залишається панівною. Проблематичне поле, що виступає контуром дослідження, сягає питань культури крізь призму взаємозв'язку філософії та літератури.

Мета статті – порушення питання про місто-образ у контексті філософії Сімони Вейль, розкриття концептуально важливих для філософа тем, окреслення їхньої єдності та взаємозалежності в межах літературного доробку. Завданням у контексті розгляду питання про місто-образ є демонстрація культурологічних можливостей філософського спадку С. Вейль. Основним завданням у розрізі дослідження є аналіз твору «Врятована Венеція» С. Вейль.

Методами дослідження є герменевтичний, семіотичний, системний і філософський. Наукова новизна роботи полягає у висвітленні теоретичних аспектів філософії С. Вейль крізь призму аналізу літературної спадщини філософа. У висновках підкреслюється, що множинність тематичних філософських ядер у «Зошитах» 1933–1943 рр. концептуально поєднується у драматичному творі «Врятована Венеція» 1940–1943 рр.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. У гуманітаристиці «місто-образ» становить широке поле для досліджень. Т. Крупеньова у статті «Ойконімікон драматургії Лесі Українки» аналізує творчу спадщину Лесі Українки на предмет топонімів, серед множинностей географічних назв, країн, місцевостей і міст віднаходить образ Венеції в п'єсі «У пущі», де демонструється амбівалентність міста: «Згадуючи про цей чарівний край, місто краси Венецію, Річард пов'язує із цим періодом свого життя всі свої надії щось змінити тепер, звільнитися від пут англіканського пуританства, від тенет провідника Годвінсона і його общини. Та в мові матері Едіти Венеція – це уособлення гріха й розпусти, папський край, лукавий Рим. І цими словами краще, ніж довгими описами, поетеса проявляє ставлення до мистецтва Едіти, що повністю знаходиться під впливом Годвінсона. Венеція – це місто краси і щасливих днів, коли мистецтво було сенсом життя головного героя» (Крупеньова, 2024, с. 138). Авторка дослідження підкреслює, що Леся Українка в цій п'єсі протиставляє образ Венеції діалогічній зв'язці Старого і Нового світу, яка

стверджується в єдності у ставленні до творів мистецтва, поняття гріха й пуританської етики, що вироджується у зло. Венеція ж показується як прекрасний спогад, ностальгія за минулим. Образ міста тут завішений тонкою плівкою пам'яті. Він не переходить на макрорівень, як місто-образ Києва в романі В. Підмогильного «Місто», де реалізуються не тільки художні принципи, але й філософські стратегії (Підмогильний, 2025).

Також образ Венеції досліджує Л. Петрова-Озель у роботі «Лінгвостилістичні параметри топонімів «Венеція» і «Флоренція» у поетичному дискурсі Ліни Костенко», де робить акцент на співвіднесеності Києва та Венеції в єдиному ойконімі в межах творчості Ліни Костенко. «Незахищеність світу краси, мистецтва й життя перед загрозами війн і агресій простежується в семантиці конструкції «дерев'яна Венеція», де ад'єктивний компонент топонімічного словосполучення асоціюється з особливостями забудови з дерева як порівняно нестійкого матеріалу, набуває в контексті з топонімом значення «давня, древня, пов'язана з найдавнішими цивілізаціями й культурами», зокрема європейськими, одним із яскравих символів яких є Венеція» (Петрова-Озель, 2021, с. 167). У поданому фрагменті дослідниця чітко відображає метафорику накладання одного міста на інше, зважаючи на їхнє культурне та символічне значення. У висновках авторка наголошує на «культурологічних паралелях, що постають на основі колоритного переосмислення на національному культурно-мистецькому ґрунті топонімів «Венеція» і «Флоренція», засвідчують орієнтацію поетеси на європейські духовні цінності <...>» (Петрова-Озель, 2021, с. 168).

Звертаючись до європейського досвіду прочитання Венеції, можна стверджувати, що творчість Сімони Вейль становить значну частину такого осмислення. Наприклад, Т. Крістофер у статті «Урятована Венеція Сімони Вейль: жалість, краса, дружба» наголошує, що витoki цього драматичного твору варто шукати у творі «Людська особистість», у якому Сімона Вейль описувала авторів, що можуть знаходити слова, які виражають правду про горе: «<...> тут вона має на увазі Есхіла, Шекспіра та Расіна, вони є людьми генія і виразниками безособового добра» (Christopher, 2022, р. 1). Автор дослідження розгортає свою думку в межах

диспозиції «руйнування – зберігання». Аналізуючи її в контексті всього твору, він наголошує на специфічності етики Сімони Вейль, яка відводить красі особливу роль, що полягає в тому, щоб продемонструвати інший спосіб існування (Christopher, 2022, р. 6). У висновках Томас Крістофер пише про те, що Жоф'є, ступаючи на шлях збереження, зрікається власного «Я» заради чогось «Іншого» (Christopher, 2022, р. 11). Таке трактування п'єси орієнтує читача на екзистенційний компонент філософії Сімони Вейль. Така думка є цілком слушною, оскільки в межах екзистенціалізму розглядаються дві ключові тези: 1) фундаментальний вибір, який робить людина і 2) зречення заради Іншого.

Томас Крістофер в іншій статті 2024 р. «Розпізнання реальності. Про красу й горе в Сімони Вейль» (Christopher, 2024) описує взаємозалежність краси та страждання в межах філософії Сімони Вейль, розглядає витоки її філософування в межах етики Платона й Канта. Автор дослідження здійснює аналіз поняття краси, вказує на те, що Сімона Вейль трактує красу як повернення до реальності водночас з тим, що краса є божественною. Можна додати, що в аспекті обоження краси Сімона Вейль опиняється перед шкалою К'єркегора (людина естетична, етична й релігійна) більшою мірою, ніж перед жорсткою кантівською об'єктивністю. Реальність тут освячена божественною істиною. Дослідник ставить собі питання: «Але, що для Сімони Вейль є реальним? Для Вейль порядок світу – це сліпа механічна необхідність природи, а підкорення матерії цьому порядку – це реальне. Таким чином, для Вейль краса – це розкриття людському досвіду дій необхідності й підкорення матерії цьому порядку» (Christopher, 2024, р. 7).

Сільвія Паніца та Філіп Вілсон, які зробили переклад англійською мовою п'єси «Врятована Венеція», видали роботу «Дзеркало покори», присвячену біографії та літературній спадщині Сімони Вейль. У ній дослідники аналізують літературні впливи на творчість Сімони Вейль з філологічного погляду, а саме: впливи Е. Дікінсон, А. Рембо, П. Валері й інших авторів, які потрапляли в поле зору філософа. У розділі «Сімона Вейль як поет» С. Паніца та Ф. Вілсон проводять аналіз складного ідейного підґрунтя творчості Сімони Вейль, прокреслюють

для читача лінію розвитку думки філософа від Л. Вітгенштайна до К. Маркса, від К. Маркса до Платона. Зрештою, це фундаментальне дослідження творчості Сімони Вейль наповнене біографічними відомостями, які необхідні для розуміння фактури й контексту часу, в якому жила й працювала Сімона Вейль. Автори наголошують, що «Врятована Венеція» тісно пов'язана з інтелектуальною біографією С. Вейль, що вказує на інтертекстуальність її творчості (Panizza, & Wilson, 2023, р. 11). Можна стверджувати, що Сімона Вейль є глибоко зануреною у світовий культурний контекст, який вона не просто знала, а переживала як простір власного існування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Бінарні опозиції в культурі досить часто містять імпліцитний зв'язок з іншими бінарними опозиціями, який простежується лише в результаті взаємодії з феноменами, на які дослідник натрапляє «тут і зараз». Так, наприклад, дихотомію «варварство – цивілізація» у модерну добу можна розглядати крізь призму протистояння міста та села. Особливо така ситуація відчутна в контексті XIX ст., коли в Європі інтенсифікувалась урбанізація, і міста поступово перетворились на мегаполіси, що всотали в себе різні етнічні групи та суспільні прошарки. Місто-образ як у художній, так і у спеціальній літературі із часом змінюється, але ніколи не буває в нейтральній позиції, оскільки стає предметом філософського осмислення. Особливо це характерно для XX ст., коли місто стає головним героєм філософської подорожі. Так, Ролан Барт у 1967 р. пише есеї «Семіологія та урбанізм», у якому Токіо репрезентується як місто нового типу, що не має єдиного центру. Натомість є велика кількість «центрів», або ж центральних вузлів, які множаться разом із тим, як розширюється місто. Цим есеєм Ролан Барт демонструє ризоматичну концепцію культури, що з'явиться у Ф. Гваттарі та Ж. Дельоза лише в 1976 році. В есеї філософ пише: «Усім нам відомо, що Токіо – багатоядерне (фр. “polynucléée”) місто: довкола 5-6 центрів, також є ще кілька ядер. Потрібно лише навчитися семантично розпізнавати ці центри, які, до речі, позначені залізничними станціями <...>» (Barthes, 1967, р. 416). Звертаючись до семіотики міста, Р. Барт не зупиняється на формальному розпізнанні та зазначає:

«Місто – це мовлення, і насправді це мовлення є мовою. Місто говорить зі своїми громадянами, а ми говоримо про наші міста» (Barthes, 1967, р. 415), розкриваючи суть власного підходу – перепрочитування міста в межах процесуальності, а саме – мовлення.

Подібний підхід можна використовувати й для дослідження творчості Сімони Вейль, поступово розширюючи можливості цього методу. Сам образ і структура міста у філософії Сімони Вейль коріниться всередині текстуального простору, тобто текст міста перебуває в довгому ряду різних міст-текстів (міст-образів), про які відомо у філософській літературі. У даному разі варто розрізнити два типи мислення про міста: перший виглядає як абстрактна філософська модель, що ставить собі за мету показати якусь філософську концепцію. Цей спосіб сприйняття демонструють такі твори: 1) «Держава». У цьому творі Платон артикулює основні принципи управління полісом, порушує широкий спектр питань, пов'язаних як зі зміною форм влади, так і із сутністю влади як такої (Платон, 2020); 2) «Місто Сонця». У цьому творі Т. Кампанелла представив утопічний, протосоціалістичний проєкт (Мор, Кампанелла, 1988); 3) «Утопія» Т. Мора, в якому був окреслений політичний проєкт «ідеальної» держави (Мор, & Кампанелла, 1988). На прикладі трьох зазначених творів можна спостерігати моделювання місто-образу у проєктному стані.

Другий спосіб мислення полягає у створенні літературних проєктів міст-образів, які спираються на вже існуючий контекст, але вибудовують довкола них символічну архітектуру. Наприклад, це Дублін у творі Дж. Джойса «Улісс», Париж у творі В. Гюго «Собор Паризької Богоматері» (Гюго, 2016), Берлін у творі А. Дебліна «Берлін Александерплац», Київ у роботі В. Підмогильного «Місто» (Підмогильний, 2025). Часто письменники розкривають перед читачем смислову глибину, перебуваючи на перетині філософії та літератури, беручи за основу наявний простір у всій своїй онтичності, але проявляють із нього символічне значення, або витворюють його поміж об'єктів, що вже існують. Так, у романі Дж. Джойса «Улісс» головним героєм виступає свідомість людини, що стикається із множинною подієвістю в часі, у який закинута людина (Джойс, 2020), а Берлін

із «Берлін Александерплац» А. Дебліна виступає місцем, де народжується політичний «Голем» (Деблін, 2019). Загалом реальні міста з їхньою культурною фактурою наповнюються новим змістом, який автори переживають як персональний досвід. Місто-текст (місто-образ) мислиться не просто як результат філософського або художнього акту, а як те, що набуває нового статусу й потребує більш широкого тлумачення. Семіотика в даному разі має розглядати міста-тексти не як щось наявно присутнє, а як таке що виявляє свою повну тотожність самому собі (текст належить тексту, але позначає щось інше). Водночас кожен з текстів долучається до створення міста як такого на різних його рівнях: на рівні символічного та на рівні уявного. Місто-текст (місто-образ) виростає з філософії та літератури. Таким місто-текстом (місто-образом) стає й Венеція, яку створили не лише архітектори Я. Сансовіно, М. Кадуччі, А. Палладіо, але й образи у світовій літературі (наприклад, «Венеційський купець» У. Шекспіра, «Смерть у Венеції» Т. Мана, «За рікою, у тіні дерев» Е. Гемінгвея тощо). У цьому ряду окремо виділяється недописана п'єса Сімони Вейль «Врятована Венеція», яка водночас перебуває в межах літературного твору й містить глибоко філософське послання, яке розкриває основні «ядра» її філософії.

Перш ніж почати аналіз твору, необхідно зробити кілька важливих пояснень стосовно характеру філософії С. Вейль, звертаючи увагу на її доробок у вигляді «Зошитів», створених у 1933–1943 рр. (Weil, 1989). Тексти представлені у формі великої кількості нотаток, які на перший погляд не відображають єдності філософської думки чи чіткої, зв'язної архітектури, притаманної науковій роботі або філософському трактату. С. Вейль не намагалась зробити із цієї множинності фрагментів єдиного тексту, який би проявив її філософські погляди в усій своїй цілісності та єдності. Така форма викликає в дослідника як мінімум запитання щодо доцільності цього письма, яке здається темним; але лише на поверхховому рівні. Якщо ототожнювати філософську та життєву практику (як це робила Сімона Вейль, яка викладала у школі чи працювала на автомобільних фабриках), то стає зрозуміло, що справжня філософська рефлексія, що впливає із життєвих обставин, визначається потоком різноманітних

філософських висновків, які може зробити людина, глибоко занурена у світовий культурний контекст. У даному разі «Зошити» дають нам цілком помірковані біографічні відомості про Сімону Вейль, але натомість занурюють у процес філософської рефлексії над текстами, які часто не мають нічого спільного один з одним, окрім теми. У цьому контексті сама тема визначає наближення тих чи інших філософських праць. Тема стає філософським ядром; множинність тем вказує на множинність ядер у філософській системі С. Вейль.

У «Зошитах» 1933–1943 рр. окреслено такі ключові теми: 1) питання про силу, її колективний та індивідуальний прояви; 2) питання про порожнечу та боговідсутність; 3) питання про увагу; 4) питання про річ і оречевленість людського буття крізь призму політики; 5) питання про гармонію (як у суспільному, так і в індивідуальному вимірах); 6) питання про цілісність і множинність; 7) питання про любов; 8) питання про фізичну і духовну смерть; 9) питання про цілісність християнської теології (зближення західного і східного християнства); 10) зближення науки, мистецтва та релігії; 11) питання про працю. Означені ключові ядра філософії Сімони Вейль за тематичного розмаїття демонструють нам наближення до єдності, оскільки всі ці теми досить близько можуть бути розташовані в парадигмі світогляду Сімони Вейль, який пройшов трансформації від політичного анархізму до вірності католицькій церкві.

Окреслена множинність ідей демонструється Сімоною Вейль у драматичному творі «Врятована Венеція». Сама форма цієї недовписаної п'єси має три корені, як-от: 1) однойменна п'єса Т. Отвея «Врятована Венеція, або викрита змова», написана в 1681 р.; 2) антична традиція, виражена в даному разі у впливі Есхіла, Софокла, Плавта; 3) драматична напруга Євангелія, яка посідала в житті Сімони Вейль значне місце. Усі три позначені ланки лежать у глибокому ідейному корінні «Врятованої Венеції». Загальна структура п'єси визначена трьома діями, одним місцем (площа Сан-Марко) і часом (одна доба напередодні свята П'ятидесятниці).

Сімона Вейль не використовує образ Венеції як пейзаж і фактуру, хоча краса цього міста, його культурне значення стають одними з головних питань п'єси, а створює місто-образ як

філософське повідомлення. Повідомлення починається зі змови, що точиться довкола «ради Десяти», яка керує Венецією: змова ставить собі за мету включити місто у володіння Іспанської корони. У самій рамці п'єси вже присутнє протиставлення республіки та монархії, демократії та тиранії (очевидне політичне питання знаходить свій паралелізм у реаліях XX ст., а саме – у протистоянні тоталітаризму та демократій 30–40-х рр.). Така аналогія буде слушною з огляду не тільки на формальний фон, але і на сутнісну риторичну персонажів. Французький аристократ Рено (організатор замаху), виступаючи перед Жоф'є (головний герой твору), говорить про те, що місто має сприйматися заколотниками як іграшка: «Дивіться на це місто разом з народом, як на іграшку, яку можна кинути, а можна розбити. Вам потрібно знати, що на думці в найманців і навіть в офіцерів саме це. Ми вищі за це, ми створюємо історію» (Weil, 2019, р. 81), а провідниками замаху як історичний поступ.

Іграшка та, у широкому тлумаченні, тіло є одним із лейтмотивів п'єси, тому не випадково у II дії з'являється образ повії, яка продає своє тіло на вулицях Венеції. Повія розповідає історію свого відчуження про те, як патріархи Венеції не звернули уваги на її горе, коли вона була обманута й збездечена та мусила продавати себе на площах: саме тому її серце палає помстою (Weil, 2019, р. 87). Венеція тут сама опиняється в ролі осердя зла, навіть за присутності в ній республіканського духу (який жодним чином не виправдовує вищеозначених подій). Повія стала повією через неухважність громадян до чужого горя, і це породило помсту. У цьому аспекті п'єса повністю демонструє основну думку Сімони Вейль про увагу як один із найважливіших механізмів людини на християнському шляху (Weil, 1989, р. 54). Венеція тут виявляється сліпою і глухою до індивіда не менше, ніж Іспанська корона. Сімона Вейль перебуває в позиції над конфліктом «монархія – республіка» й утверджує протистояння «індивід – влада». Більш розлого це показано в центральному конфлікті п'єси – конфлікті між Жоф'є та представниками влади. Дочка секретаря на ім'я Віолетта звертає його увагу на надзвичайну красу Венеції, і він у відповідь каже: «Створити таку красу, як Венеція, людині не під силу. Тільки Бог. Щонайбільше, що може

зробити людина, тим більш за все наближаючись до Бога, це – раз він сам не може творити таких див, нехай зберігає дива, які існують». Сімона Вейль додає ремарку: «каже, що він хоч і чужоземець, з радістю віддав би життя, щоб уберегти це місто від будь-якої біди» (Weil, 2019, р. 92). Уже ці слова демонструють конфлікт: Рено мислить про місто цілком інструментально.

У поданому фрагменті Сімона Вейль ставить одразу три фундаментальні питання: 1) про божественну красу міста; 2) про жертвенність заради божественної краси, яка виходить з Бога; 3) про акт творіння як божественний акт. Жоф'є ухвалює рішення, що Венеція має бути врятованою завдяки спогляданню; саме споглядання привело Жоф'є до бачення божественного промислу. Тут Сімона Вейль протиставляє головного героя і місто: місто було неуважним до повії, а заколотник, який має його зруйнувати, напружує увагу, щоби розгледіти в цьому просторі Бога. Жоф'є виступає в ролі євангельського персонажа, який вирішує принести себе в жертву заради міста. Місто тут наділяється божественним сенсом, на відміну від літературних надбудов Т. Мана, У. Шекспіра чи Е. Гемінґвея, абстрактних філософських проєктів Платона, Т. Мора чи Т. Кампанелли. За С. Вейль, насамперед Венеція – те, що вийшло з Божих рук, тобто стало результатом божественної творчості.

Уже в наступній репліці відбувається ритмічне повернення до матеріалістичного погляду, який умертвляє думку Жоф'є. Секретар промовляє до своєї доньки: «Але ти, дитя, здається не знаєш, що ще жодного разу жодне місто не захистила жалість його ворога. Скажи, а ти сама, коли грала, випадково не зривала квітку, розбивала ляльку чи відривала крильця у метелика?» (Weil, 2019, р. 93). У цьому фрагменті Сімона Вейль укотре демонструє, що самі «патріархи міста» бачать його лише у світлі функціоналізму, а те, що може статися з містом, – лише примхи історії або долі. Протистояння між грубим матеріалізмом і божественним реалізмом – ще одна тема, якої торкається Сімона Вейль через призму п'єси.

С. Вейль також ставить питання про красу не в контексті естетики, а з погляду релігії та політики, і торкається питання спасіння духовної краси, вираженого в тілесності міста. Місто тут

стає тілом, оволодіння яким є виявом насилля. Напередодні заколоту Рено розповідає Жоф'є, яким чином необхідно діяти в місті, щоб не було жодного натяку на повстання, на що головний герой відповідає: «Коли я дивлюсь на це місто в такій красі, могутності та спокої, і думаю про те, що ми, купка нікому невідомих людей, станемо його володарями, мені здається, що я бачу сон» (Weil, 2019, р. 83). Оволодіння містом означає оволодіння тілом (тут варто звернути увагу на розмову найманців – учасників заколоту, які обговорюють згвалтування Віолетти), а відповідно, означає його оречевлення. У контексті філософії Сімони Вейль утверджується неможливість такої дії, оскільки Бога неможливо зробити річчю або приручити. Герой Рено в п'єсі репрезентує голос колективної руйнівної сили, тоді як герой Жоф'є показаний як індивід, який робить вибір, якого потребує увага на шляху до прозріння. У момент осягнення краси Жоф'є ухвалює рішення врятувати Венецію. Протистояння між колективом та індивідом виражається питанням про реалізацію фізичної та духовної сили; остання виражена у спрямованій думці індивіда. Цей драматичний момент є вершиною всієї п'єси: вибір, що здійснює головний герой, є тим екзистенційним моментом, який розкриває перед нами одну із ключових тез філософії Сімони Вейль: «вибір – це те, чого вимагає від людини Бог, і цей вибір полягає в необхідності діяти згідно з Його задумом». Така інтерпретація стає можливою завдяки тому, що Сімона Вейль у «Зошитах» часто спирається на досвід Арджуни із Бхагавад-Ґіти та Христа: перший обрав війну як свою долю, а інший обрав свою долю спасителя, не обираючи її, а діючи згідно з Божим задумом (Weil, 1989, р. 207). Фінал п'єси проводить пряму аналогію між Христом і Жоф'є, який проходить крізь сумніви й відчуває свою богопопущеність так само, як Христос на хресті промовляє «Боже, Боже, навіщо ти мене покинув?» (Мт. 27:46): «Скоро смерть прийде покласти край моєму убозтву. Смерть! Ні, не потрібно мені смерті. Господи, я не хочу помирати» (Weil, 2019, р. 115). Жоф'є наражається на подвійну ненависть як з боку тих, кого він зрадив, так і з боку тих, кому він доніс. Перші вважають його зрадником, а другі вважають його подвійним зрадником, хто спочатку зрадив Венецію, а потім – своїх товаришів. Зрештою, головний герой п'єси самостійно обирає смерть разом зі

своїми товаришами, хоча міг би отримати винагороду від «Ради Десяти» і уникнути покарання. Він долає свої сумніви й іде на смерть.

Сімона Вейль принесла себе в жертву, опинившись над Другою світовою війною, 24 серпня 1943 р. На фоні сухот вона відмовилась від їжі на знак солідарності з голодуючими робітниками. У фіналі п'єси читач спостерігає Венецію в усій її красі та врятовану Віолетту, що промовляє: «День піднімається до такої краси, усмішка, що осяяла моє місто, з його тисячами каналів! До чого ж людям, приналежним твоєму спокою, солодко бачити світло! Сон ще ніколи не сповнював мене так, як у минулу ніч, коли серце моє пило його. Але ось прийшов день, солодкий для моїх очей, більше ніж цей сон. Ось поклик настільки очікуваного дня торкається міста, що виростає з каменя та води <...> Ось твоє блаженство, прийди і подивись, моє місто наречена морів <...>» (Weil, 2019, р. 126). Такий фінал можна трактувати кількома способами: 1) жертва, принесена Жоф'є, не була марною, і місто було врятовано завдяки його самозреченню від слави й сили, що її супроводжує; 2) ніч приховує драматизм людського буття: пройшовши через цю ніч, людина може опинитися в божому світлі дня, у вічній його красі; 3) врятувавши місто, Жоф'є метафорично врятував свою душу, пожертвувавши тіло; 4) часто людина не знає про драматизм, який був закладений в основі того, що є наявним тут і зараз: жертва стає жертвою тільки тоді, коли вона прихована від сторонніх очей; 5) Венеція стає не просто містом, а місто-образом у руках Творця (Бога).

П'єса «Врятована Венеція» збирає множинність ідей і думок «Зошитів» у єдиний цілісний наратив, єдину філософську концепцію, яка може дати кілька відповідей сучасному культурному ландшафту, перед яким особливо гостро стоять актуальні питання миру та війни. Якщо мислити місто не тільки матеріальною культурною спадщиною чи місцем реалізації економічної діяльності, а як сакральний простір, де реалізується буття людини, тоді відбувається переосмислення ціннісних і світоглядних орієнтирів у контексті нових культурних викликів. Місто можна помислити в категоріях сакрального тіла, у якому уособлюється божественна краса. За семіотикою міста Сімоною Вейль розкривається його релігійне значення як

метафори єдності місця та вищої форми буття, яке це місто не просто репрезентує, а органічно включає в себе.

Висновки. У результаті проведеного аналізу творів Сімони Вейль варто зазначити, що видима філософська «багатоядерність» робіт віднаходить свою цілісність і єдність, сполучаючись в єдиному тематичному контексті, який органічно включає в себе різні традиції та філософські напрями. Сімоні Вейль не можна назвати філософом-постмодерністом, хоча вона й здійснює деконструкцію різних філософських традицій і систем. З погляду культурології в цьому вбачається транскультурна характеристика всієї сукупності філософських текстів Сімони Вейль, адже вони включають в себе поєднання західної і східної філософської моделі, античності та християнства, даосизму й індуїзму. Така характеристика продиктована намаганням Сімони Вейль знайти цілісність філософського знання як такого, а не розробити багатоструктурну поліваріативність. На прикладі п'єси «Врятована Венеція» можна побачити, як різні розсіпані по сторінках «Зошитів» філософські ядра збираються та органічно впроваджуються в єдине філософське тло. Досліджуючи текст п'єси, варто зазначити: 1) культура мислиться Сімоною Вейль у межах релігійного світобачення, визначається ним; 2) культура розвивається драматичним шляхом: філософ описує християнський досвід через форму п'єси, вказує на її античну онтологію; 3) Сімона Вейль розкриває місто-образ через його божественність, оприявлену завдяки поняттю краси; 4) зосереджуючись на індивідуальному виборі, Сімона Вейль ставить питання про спрямованість погляду, який визначається уважністю і увагою як такою, яка потребує напруження зору, напруження погляду; 5) Сімона Вейль знімає політичне питання між республікою та монархією, авторитаризмом і демократією, говорячи про універсалізм сили колективності в її фізичному вимірі у протистоянні з духовним простором, у якому народжується індивід, та його моральним вибором «тут і зараз»; 6) місто-образ мислиться як тіло, а тіло мислиться як те, що і є буттям: знищення міста прирівнюється до вбивства Творця. Зауважимо, що в сучасній культурній ситуації, коли локальні війни масштабуються, а міста перетворюються на фортеці й зазнають нищівних руйнувань, відповідь

Сімони Вейль є досить прозорою. Вона полягає в тому, що руйнування міста означає рух у зворотному напрямку від Бога, від реального в бік уявного, де людина примірює на себе роль Бога. Зруйновані Алеппо, Бахмут або Газа – це не тільки вбивства цивільного населення, але й знищення буттєвого простору, а значить – відкидання божественного задуму. Така риторика не тільки стосується релігійного чи філософського дискурсу, а й говорить про наявну культурну ситуацію, яка характеризується фундаментальним розривом буття як такого. Сімона Вейль пропонує новий підхід до осмислення не тільки політичної ситуації, але й міста як простору; 7) п'єса «Врятована Венеція» побудована на основі постійно резонуючих рим. Рими відкриваються читачу через звернення до тем тіла матеріального й тіла духовного (Венеція – повія – наміри офіцерів згвалтувати Віолетту),

рими сили, в яких одна сила заколотників протиставляється силі колективності. Така щільна римована структура говорить нам про сутнісно поетичну форму, в якій образи становлять римовану структуру. «Врятована Венеція» є не тільки драматичним, але й поетичним і навіть музичним явищем, адже резонанс образів надає можливість розкритися особливому звучанню п'єси.

Розглянута структура дає можливість стверджувати, що філософський дискурс Сімони Вейль переходить від суто філософської раціональності до філософської інтуїції, яка трансформується в поетичну тканину. Отже, варто зазначити, що філософська система Сімони Вейль, що відзначається багатшаровістю, різноспрямованістю, транскультурністю та «багаторядністю», збирається до купи в єдиній архітектурі п'єси «Врятована Венеція».

Список використаних джерел:

- Барт, Р. (2002). Від твору до тексту. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів : Літопис. С. 378–384.
- Біблія: пер. І. Огієнка. URL: <https://only.bible/bible/ubio/>
- Гюго, В. (2016). Собор Паризької Богоматері. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. 544 с.
- Деблін, А. (2019). Берлін Александерплац. Київ : Видавництво Жупанського. 568 с.
- Джойс, Дж. (2020). Улісс. Київ : Видавництво Жупанського. 760 с.
- Крупеньова, Т. (2024). Ойконімікон драматургії Лесі Українки. *Записки українського мовознавства*. Одеса, 31, 132–143.
- Мор, Т., Кампанелла, Т. (1988). Утопія. Місто сонця. Київ : Дніпро. 207 с.
- Петрова-Озель, Л. (2021). Лінгвостилістичні параметри топонімів «Венеція» і «Флоренція» у поетичному дискурсі Ліни Костенко. *Питання сучасної філології та креативні методики викладання іноземних мов: матеріали Міжнародної наукової конференції, 29–30 грудня 2021 р.* Венеція, 164–169.
- Підмогильний, В. (2025). Місто. Київ : Основи. 272 с.
- Платон. (2020). Держава. Львів : Априорі. 464 с.
- Barthes, R. (2019). *Semiology and Urbanism*. New York : Columbia University Press. 419 p.
- Campbell, M. (2023). “As an Emerald is Green”. *Waiting, Poetry and Affliction: Simone Weil’s Concept of Attention*. Thesis submitted for the Award of Doctor of Philosophy. Dublin City University. 234 p.
- Christopher, Th. (2022). Simone Weil’s Venice Saved: Pity, Beauty, Friendship. *Bloomsbury Library for 20th-Century French Thought*, 1–11.
- Christopher, Th. (2024). On recognizing the real: Beauty and affliction in Simone Weil. *The Southern Journal Philosophy*. Memphis, 1–14.
- Panizza, S., Wilson, Ph. (2023). *Mirror of Obedience: The Poems and Selected Prose of Simone Weil*. London : Bloomsbury publishing. 175 p.
- Weil, S. (1989). *Œuvres complètes. Tome II*. Paris : Gallimard. 648 p.
- Weil, S. (2019). *Save Venice*. London : Bloomsbury publishing. 166 p.

References:

- Barthes, R. (2019). *Semiology and Urbanism*. New York: Columbia University Press. 419 p. [in English].
- Barthes, R. (2002). Vid tvoruu do tekstu [From Work to Text]. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* Lviv: Litopys, 378–384 [in Ukrainian].
- Biblia: v perekladi I. Ohienka [The Bible: Translated by I. Ohienko]. Retrieved from: <https://only.bible/bible/ubio/> [in Ukrainian].

- Campbell, M. (2023). "As an Emerald is Green". *Waiting, Poetry and Affliction: Simone Weil's Concept of Attention*. Thesis submitted for the Award of Doctor of Philosophy. Dublin City University. 234 p. [in English].
- Christopher, Th. (2022). *Simone Weil's Venice Saved: Pity, Beauty, Friendship*. Bloomsbury Library for 20th-Century French Thought, 1–11 [in English].
- Christopher, Th. (2024). On recognizing the real: Beauty and affliction in Simone Weil. *The Southern Journal Philosophy*. Memphis, 1–14 [in English].
- Deblin, A. (2019). *Berlin Alexanderplats*. Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho. 568 p. [in Ukrainian].
- Hiuho, V. (2016). *Sobor Paryz'koi Bohomateri [Notre-Dame de Paris]*. Ternopil: Navchalna Knyha Bohdan. 544 p. [in Ukrainian].
- Joyce, J. (2020). *Ulysses*. Kyiv: Zhupansky Publishers. 760 p. [in Ukrainian].
- Krupeniova, T. (2024). *Oikonimikon dramaturhii Lesi Ukrainky [The Oikonymicon in Lesia Ukrainka's Dramaturgy]*. *Zapysky ukrainskoho movoznavstva*. Odesa, 31, 132–143 [in Ukrainian].
- Mor, T., Campanella, T. (1988). *Utopiia. Misto sentsia [Utopia. The City of the Sun]*. Kyiv: Dnipro. 207 p. [in Ukrainian].
- Panizza, S., Wilson, Ph. (2023). *Mirror of Obedience: The Poems and Selected Prose of Simone Weil*. London: Bloomsbury publishing. 175 p. [in English].
- Petrova-Ozel, L. (2021). *Linhvostylistychni parametry toponimiv Venetsiia i Floretsii u poetychnomu dyskursi Liny Kostenko [Linguostylistic Parameters of the Toponyms Venice and Florence in the Poetic Discourse of Lina Kostenko]*. *Pytannia suchasnoi filolohii ta kreatyvni metodyky vykladannia inozemnykh mov: materialy Mizhnar. nauk. konf.*, 29–30 hrud. 2021 r. Venetsiia, 164–169 [in Ukrainian].
- Pidmohylnyi, V. (2025). *Misto [The City]*. Kyiv: Osnovy. 272 p. [in Ukrainian].
- Platon. (2020). *Derzhava [The State]*. Lviv: Apriori. 464 p. [in Ukrainian].
- Weil, S. (1989). *Œuvres complètes [Complete works]*. Tome II. Paris: Gallimard. 648 p. [in French].
- Weil, S. (2019). *Save Venice*. London: Bloomsbury publishing. 166 p. [in English].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Пригода-Донець Таміла Миколаївна,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри культурології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

orcid.org/0000-0002-3251-516X

tamprygoda@gmail.com

ТРАНСГРЕСІЯ ТІЛА В УМОВАХ ВІЙНИ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Тіло є фундаментальною реальністю людського існування. Воно формує основу нашої динамічної присутності у світі, що невіддільне від досвіду трансгресивних станів, порушення кордонів, норм, табу й заборон, творення іншого (нового) простору культури, мистецтва, саморозвитку. У контексті війни тілесні практики «на межі» трансформуються, пропонуючи нову антропологію тіла, нові форми тілесної взаємодії.

Стаття присвячена аналізу феномену трансгресії тіла в умовах війни, що трансформує традиційні уявлення про тілесність, ідентичність та людську природу. Тілесність активно змінюється під впливом екстремальних обставин, виявляючи різні форми взаємодії, зокрема, біологічного й технологічного чинників, сутнісно перетворюючи прийняті та звичні уявлення і реальність про тілесний вимір світу.

Війна розглядається як ситуація екзистенційної трансгресії тіла – у площинах фізичній, психологічній, соціальній і культурній. Досліджується як тіло, що порушує межі норм, стає суб'єктом і ресурсом культурного перетворення, нової ідентифікації. Війна руйнує уявлення про тіло як контрольований і стабільний суб'єкт, уводить його в «хаосмос» екзистенційної кризи. Поранене тіло стає культурним артефактом – символом втрати, стійкості, колективної пам'яті. Воно трансформується від біологічного до технологічного та психосоматичного, формує нові ідентичності: від солдата до постраждалого, від цивільного до героя. Тілесні практики мистецтва та терапії витворюють форми опору, реабілітації, культурної самосвідомості.

У контексті війни трансгресія тіла стає критично важливою культурною динамікою. Воно перетворюється на інструмент ідентичності й пам'яті, ключ до розуміння сучасної культури тілесності, насильства, травми та відродження. Війна формує нові культурні моделі через пережитий досвід трансгресії, що сприяє формуванню колективної пам'яті, солідарності, транстілесності.

Ключові слова: трансгресія, тіло, травма, війна, антропологія війни, перформативні практики, ідентичність, культурна пам'ять.

Prihoda-Donets Tamila,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Cultural Studies

Lesya Ukrainka Volyn National University

orcid.org/0000-0002-3251-516X,

tamprygoda@gmail.com

TRANSGRESSION OF THE BODY IN THE CONTEXT OF WAR: A CULTURAL ANALYSIS

The body is a fundamental reality of human existence. It constitutes the basis of our dynamic presence in the world, inseparable from the experience of transgressive states – violations of boundaries, norms, taboos, and prohibitions – that shape new (alternative) spaces of culture, art, and self-development. In the context of war, bodily practices “at the edge” undergo transformation, offering a new anthropology of the body and novel forms of corporeal interaction.

This article analyzes the phenomenon of bodily transgression in conditions of war, which challenges traditional notions of corporeality, identity, and human nature. Bodily experience changes under extreme circumstances,

revealing various forms of interaction – especially those between biological and technological factors – profoundly altering accepted and conventional perceptions of bodily reality.

War is examined as a situation of existential transgression of the body – on physical, psychological, social, and cultural levels. It explores how the body, crossing normative limits, becomes both a subject and a resource of cultural transformation and re-identification. War disrupts the notion of the body as a controlled and stable subject, immersing it in the “chaosmos” of existential crisis. The wounded body becomes a cultural artifact – a symbol of loss, resilience, and collective memory. It evolves from the biological into the technological and psychosomatic, shaping new identities: from soldier to victim, from civilian to hero. Artistic and therapeutic bodily practices create forms of resistance, rehabilitation, and cultural self-awareness.

In the context of war, bodily transgression becomes a critically important cultural dynamic. The body turns into an instrument of identity and memory – a key to understanding contemporary culture of corporeality, violence, trauma, and regeneration. War generates new cultural models through the lived experience of transgression, contributing to the formation of collective memory, solidarity, and trans-corporeality.

Key words: transgression, body, trauma, war, war anthropology, performative practices, identity, cultural memory.

Вступ. Тіло є первинною екзистенційною реальністю людини: локусом, маркером і медіумом усіх змін у культурі та суспільстві. Воно формує матеріальний доказ буття – «плоть світу», “chair du monde” (Merleau-Ponty, 1945), як засіб присутності-у-світі. Таке світове тіло позначає фундаментальний зв’язок між людиною і світом, зануреність нашого досвіду в тілесний вимір дійсності, тілесне життя як взаємодію, трансгресію різних феноменів, станів, просторів.

Трансгресія тіла – багатовимірний феномен, що виходить за межі простого порушення фізичних чи соціальних норм. В умовах війни вона набуває екзистенційного характеру, стає способом переосмислення основних категорій людського буття – життя, смерті, болю, ідентичності. Війна виступає потужним трансформаційним чинником, який радикально змінює тілесність на всіх рівнях її прояву. Воєнний досвід руйнує звичні уявлення про тіло як контрольовану та стабільну реальність, уводячи його у стан постійної межовості між життям і смертю.

Виклад основного матеріалу. Загалом, трансгресія як філософський концепт маркує порушення меж, правил і заборон, створених культурою та суспільством, різного роду переходу між явищами, реальностями, станами тощо. М. Бланшо розглядав трансгресію як ключовий елемент людського буття, досліджував її в межах літератури, естетики й філософії. Для нього трансгресія є актом, що розширює кордони існування та дозволяє людині вийти за межі звичних обмежень буття. Він уважав, що трансгресія є необхідною для самопізнання, оскільки через неї людина наближається до істинного досвіду існування, до нових

горизонтів осягнення (Blanchot, 1982). Трансгресія пов’язана із зустріччю зі смертю як найвищою межею. Він вважає, що лише через порушення звичних меж ми отримуємо змогу зануритися в «безкінечну розмову» з буттям, постійно перетворюючись і оновлюючись.

Її осмислення має глибокі корені у творах Ж. Батая, М. Фуко, Ж. Бодріяра. Для цих мислителів трансгресія стає способом відкриття нових горизонтів знання, переосмислення влади, культури й людської природи. Ж. Батай (Bataille, 1957) аналізує, як трансгресія функціонує в суспільстві, особливо в контексті заборон і табу. Заборона й трансгресія співіснують у діалектичному зв’язку. Основна ідея Ж. Батая полягає в тому, що акт трансгресії не руйнує заборону, а підтверджує її, відкриваючи простір для подолання. Він підкреслює, що трансгресія є невід’ємною частиною людського досвіду, особливо у сферах сексуальності та релігії. Трансгресія набуває екзистенційного виміру, розкриває глибокий зв’язок між заборонаю, бажанням і смертю. Це не лише порушення меж, а й спосіб наближення до сакрального. М. Фуко розвинув концепцію трансгресії в контексті своєї критики влади та нормалізуючих механізмів суспільства. Він стверджує, що трансгресія є актом, який водночас порушує та підтверджує межі (Foucault, 1963). М. Фуко вбачає у трансгресії не лише індивідуальний, а й соціальний вимір. Для нього вона є інструментом підваження влади, яка функціонує через норми й дисципліну. В «Історії сексуальності» (Foucault, 1976) філософ аналізує, як трансгресія проявляється в сексуальності, яка часто стає полем боротьби між індивідуальною свободою і соціальними нормами. Сексуальність,

з його позиції, – це не лише об’єкт репресій, але й поле, на якому формуються нові види влади й знання. М. Фуко також підкреслює, що трансгресія є способом оскарження культурних обмежень, що дозволяє створювати нові форми ідентичності та способи мислення. Ж. Бодріяр аналізує трансгресію в контексті симулякрів і гіперреальності. У роботі «Символічний обмін і смерть» (Baudrillard, 1976) він стверджує, що в сучасному світі трансгресія стає симуляцією, підпорядковується логіці системи, втрачає свій радикальний потенціал. Ж. Бодріяр уважає, що сучасне суспільство поглинає всі спроби порушення меж, перетворює їх на товар або частину медіаспектаклю. У споживацькій культурі трансгресивні образи й ефекти використовуються, щоб просувати контент з потрібним ефектом. Це означає, що трансгресія більше не є викликом системі, а її інструментом.

Сучасне мистецтво дедалі більше апелює до трансгресивних засобів у художньому образотворенні. Зокрема, така активна тенденція спостерігається у сфері перформативних артпрактик. Зрештою, трансгресія – невід’ємна умова будь-якого розвитку, еволюційних змін, трансформації. У сценічному просторі, на думку Р. Никоненко, трансгресія інтерпретується як «трансгресія пластичних форм, режисерська стратегія виходу за межі пізнаного, що знаменує феномен переходу від можливого до неможливого» (Никоненко, 2020, с. 303). У пластичному театрі вона спрямована на руйнування класичних форм і рематеріалізацію тіла як нового сенсорного суб’єкта. Вистави, наприклад пластичного театру «Академія руху» (м. Кривий Ріг), демонструють перетворення тілесної форми через драматургію руху й художню експресію. Інший автор Й. Беррінгер (Беррінгер, 2024) вказує на особливий взаємозв’язок тіл у танці та технологій, позначає сліпі зони та зрушення, що відбуваються в цих взаєминах. Виконавець або імерсант взаємодіє з інтерфейсними середовищами, програмовими чи мережевими. Автор називає цю творчість «постхореографією», коли дійство завдяки інформаційним технологіям трансформується в непередбачувані стани й ситуації, розширяє можливості для інтерактивних виступів. Людська фізична тілесність доповнюється, дематеріалізується і стає частиною цифрового образу чи коду, пропонує непередбачувані сценічно-пластичні ефекти.

Проект TanzLaboratorium «ПостУкраїнське тіло» (2013, 2015) акцентує увагу на суспільному страху перед тілесністю. Автори активують тіло, розміщують його поза моральними правилами, руйнують табу на відвертість, ігнорують чи долають цензуру на «Українське тіло» (2012), почасти презентують тіло як політично-тілесний феномен (ПостУкраїнське, 2013, 2015). Людські й не лише тіла (людина й мох, наприклад) у русі – складники пластично-екологічного експерименту, що взаємодіють новими та, можливо, більш взаємоповажливими способами (Шнор, 2023). Такі перформативні акції покликані звернути увагу на екологічні виміри співбуття і співіснування людини й природи, як суб’єкт-суб’єктних взаємин, як чутливих один до одного партнерів, учасників діалогічного процесу, де абсолютна пластичність, відкритість, динамічність є запорукою балансу людини й екологічного середовища.

Тіло розглядається не просто як фізична оболонка людини, а як місце, де перетинаються різні культурні та соціальні значення, ідеологічні та психологічні аспекти. В умовах війни тіло піддається надзвичайним трансформаціям – воно стає об’єктом і суб’єктом насильства, простором для відображення травми, символом стійкості чи втрати. Війна змінює як тілесні уявлення про людину, так і культурні норми, пов’язані з тілесністю, породжує феномен, який можна назвати трансгресією тіла. Власне, історія, що є послідовністю воєн і конфліктів, формує як мікроісторію тіла, так і мегаісторію людства.

Війна постає як чинник, що посилює, інтенсифікує, екзистенціалізує тілесний досвід: водночас дарує смисли й руйнує стабільність повсякденності. Протиставленням тіла ідеального та буденного вона повертає його до стану, де категорії норми й вульгарності стають умовними. Війна актуалізує психосоматичні інтерпретації присутності у війні. У «хаосмосі» воєнного досвіду руйнується планованість майбутнього, і множинність можливих тілесних сценаріїв стає нормою. Поєднання страху, інстинктивності, екзистенційного краю – це тіло, що постійно на межі життя і смерті, як індивідуального, так і універсального.

Обставини війни радикально трансформують тілесність. Тіло у війні набуває особливих значень, стає локусом переживання,

що виходить за межі повсякденної фізіології. Проте у війні тіло втрачає свої межі, змінює відчуття присутності у світі й стає об'єктом постійної небезпеки. У цьому сенсі трансгресія, тобто вихід за межі звичайного стану, відбувається на рівні фізичному, психологічному та соціальному. Травми, контузії, ампутації та інші фізичні ушкодження руйнують рутинний досвід тіла як цілісного й здорового, уводять його в іншу реальність болю і втрати.

Тілесні зміни у воєнному просторі мають і символічний вимір. Поранене або ампутоване тіло стає свідченням наслідків війни, своєрідним маркером особистих і колективних травм. У таких умовах тіло набуває нової цінності, яка перевищує звичну людську цінність здоров'я та функціональності; це тіло стає «іншим» – тілом «на межі» повноцінності й дефіциту, живим нагадуванням про наслідки війни для суспільства.

Тілесність постає полем символічної і психологічної боротьби. Війна змінює сприйняття тіла, руйнує уявлення про його незмінність та контрольованість. Втрата контролю над тілом або його цілісністю спричиняє трансгресивні переживання, адже тіло більше не належить повністю людині. Військові поранення та травми, як фізичні, так і психологічні, перетворюють тіло на простір конфлікту між індивідом і зовнішніми умовами. Військовий досвід травмує не тільки фізично, а й психічно, спричиняє такі симптоми, як посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР), який глибоко змінює самовідчуття людини і її ставлення до свого тіла.

Такі стани й переживання формують ще один важливий напрям культурного процесу. Ідеться про нову «хвилю» дегуманізації. Безумовно, будь-яка війна в будь-яку епоху – це знелюднення, занепад людськості та звичних норм співжиття. Війна ХХІ ст. радикально переорієнтовує світогляд західної цивілізації з її універсальними цінностями блага, краси, розуму, демократичними засадами, культивуванням після Другої світової війни пацифізмом, на постгуманістичні ідеї. Ідеться про ті дезантропологічні тенденції, які зміщують позицію людини як найвищої цінності, а на її місце приходять різні ідеали світопорядку, де в центрі буття – природа, космос, вищий розум, технології тощо. Тілесність дегуманізується війною,

втрачає свою традиційну автентичність. Тіло стає трансмедійним, симулятивним, віртуальним поруч із буденною вульгарністю і брутальністю реалій війни. Така криза антропо- і культуроцентризму спонукає до пошуку й появи альтернативних концепцій людини у світі, її призначення, перспектив існування, переосмислення накопиченого екзистенційного досвіду, звернення до іно- й ненаукових теорій.

Людина втрачає частину своєї особистості, піддаючись процесу перетворення на об'єкт для маніпуляцій або жертву. Ця дегуманізація може проявлятися через страх втрати, відчуття безпорадності, постійний стрес і виснаження. Водночас у цих екстремальних умовах людина намагається знайти нову ідентичність і спосіб адаптації, що проявляється у формуванні нових соціальних зв'язків і способів взаємодії з іншими тілами, що також постраждали від війни.

Українські психоаналітики наголошують, що війна порушує рамки «тіла-господаря» і організованої тілесної автономії, спричиняє етичні трансгресії в межах терапевтичного простору. Війна реорганізує межі терапевтичної взаємодії просто через тілесну присутність пацієнтів у кризі. Межі між пацієнтом і терапевтом змістилися і змінилися, порушивши загальноприйняті етичні норми психотерапії, відбулась трансгресія: «психоаналітики вийшли за межі етики мирного часу й звернулись до категорій, якими раніше ніколи не оперували: основною етичною парадигмою стала позиція піклування – «аналітик-мати». Нові етичні виміри, більше залучивши аналітика в діалог і взаємодію з аналізованим, «гуманізували» психоаналіз, зробили його відкритим. Етика, яка покликана створювати безпеку, вимагала саморозкриття та переходу від нейтральності до проголошення вираженої етичної позиції (Наливайко, 2023, с. 22).

Нині ситуація у країні зумовлює активне становлення тілесно-психотерапевтичних практик для реабілітації військових, тимчасово переселених осіб, людей, що живуть у війні. Танцювально-соматичні проєкти із залученням методів соматки, дихання та Laban Movement Analysis – підтримують військових і цивільних у подоланні шоку, паніки, дезорієнтації. Вони формують тілесну трансгресію шляхом активації внутрішньої опори – центрування, ґрунтування, відкриття нової тілесної реальності.

Перформанси стають способом тілесного перетворення травми: створюють тілесно чутливий простір, у якому тіло «провалюється» у травматичні стани, таким чином формує власний вихід із них. Таке тілесне дослідження є трансгресією за межі звичного поставлення тіла й викладання його як політичного й емоційного суб'єкта.

А. Підлипська та Л. Цветкова вважають, що через хореографію тіло стає автентичним носієм колективного досвіду. Виконання, рух і контакт – це тілесні ритуали, що допомагають трансгресувати травму й матеріалізувати її для осмислення як індивідуального, так і колективного явища (Підлипська, & Цветкова, 2022).

В умовах війни набуває значення нова тілесна ідентичність, у якій фізичні статуси й практики зазнають метаморфоз. Психологічні й фізичні наслідки війни (ПТСР, контузії, ампутації) руйнують уявлення про контрольоване тіло. Проте втрата фізичної цілісності водночас трансформує особистість: уводить у новий тип суб'єктності, інколи з новою єдністю з колективом, цілющим ритуалом, духовністю.

Поняття трансгресії передбачає порушення соціальних, моральних чи тілесних норм. У війні таке порушення норм досягає свого піку, коли війни буквально «переступають» через межі звичних уявлень про нормальність. Перетинання цих меж призводить до нових форм ідентифікації, коли людина змушена адаптуватися до радикальних змін у власній тілесності та психіці. Це тіло, яке більше не відповідає звичним уявленням про красу чи функціональність, формується як новий соціальний суб'єкт – воїн, постраждалий, травмований, герой. Поранене або ампутоване тіло стає культурним символом – пережитою травмою, яка формує наративи соціальної пам'яті. Цей досвід входить у мистецтво, літературу, музику, стаючи архівом болю, героїзму, стійкості й культури солідарності.

Трансгресія тіла у військовому контексті також включає розрив із традиційними гендерними ролями, адже жінки в сучасних війнах беруть активну участь у воєнних діях, стикаються з фізичними травмами та психологічними наслідками, на рівні із чоловіками. Цей процес руйнує усталені уявлення про гендерні ролі та призводить до зміни культурних значень тілесності у війні. Жінка як воїн – це новий

соціальний і культурний архетип, який кидає виклик традиційним моделям поведінки й ставлення до тіла в умовах бойових дій.

Війна характеризується технологізацією тілесності: кібернетичні імпланти, дрони, роботи змінюють межу антропоцентричності. З'являється «транстілесність» – тіло, що поєднує біологічне й технічне, спричиняє етичні дилеми втручання та контролю.

У війні тіло виступає як суб'єкт і об'єкт насильства: воно завдає і приймає удари, стає полем конфлікту між живою людиною і машинами для вбивства. Сучасні війни впроваджують нові технології, що призводить до виникнення феномену «транстілесності» – взаємозв'язку між тілом людини й військовою технологією (роботами, дронами, кібернетичними імплантатами). У такому разі тіло стає не лише учасником бойових дій, а й частиною складної військової інфраструктури, де фізичні можливості та фізіологічні реакції комбінуються з технологічними можливостями.

Тілесність у такому контексті перестає бути суто біологічною реальністю, вона трансформується, набуває технологічної складової частини, що надає тілу нових властивостей, а часом і позбавляє людяності. Це породжує нову соціальну та культурну етику: питання про етику втручання в тілесність, про кордони тілесного досвіду й самоконтролю в умовах, коли тіло людини стає частиною технологічного процесу.

Війна породжує колективну пам'ять про травму, що проникає в культуру і стає її частиною. Тілесність війни не обмежується лише пораненнями та фізичними травмами: вона формує цілий культурний наратив, який передається через літературу, мистецтво, кінематограф, музику. Тіло війни стає важливим культурним маркером, що несе в собі досвід болю, страждання і стійкості. Водночас воно є частиною колективного образу героїзму або жертви, що втілює культурний досвід на рівні соціальної пам'яті.

Цей досвід передається від одного покоління до іншого, створює своєрідний культурний архів, де тілесні травми війни перетворюються на символічні образи, що впливають на колективну свідомість і наративи. В умовах війни тілесність стає культурним маркером, який свідчить про виживання і переосмислення людських цінностей, а також формування нових

форм солідарності, які постають у відповідь на спільні травматичні переживання.

Висновки. Трансгресія відображає різні аспекти людського досвіду, культури та влади. Це не лише порушення меж, але й глибоке філософське дослідження людського існування в його багатоманітності. За межею неможливого приховуються найважливіші смисли та нескінченний потенціал поступу. Трансгресія відкриває транстілесний вимір людини й світу, це антропологічна межа, що радикально змінює налаштування з людини і її гуманістичного еґо на неосягнений і мудрий світ, і людина губиться у своїй зарозумілій поразці. Кібернетичні інтерфейси й технологічні інновації активно змінюють тіло, ставлячи етичні виклики.

Трансгресія тіла в умовах війни – це порушення звичних уявлень про тілесність, гендерні ролі, ідентичність та соціальні взаємодії. Війна перетворює тіло на об'єкт і суб'єкт насильства, стає каталізатором нових форм

тілесності. Війна робить цей процес відвертим і часто демонстративним: вона презентує тіло як культурну лабораторію, де воно стає суцільним середовищем трансгресії, руйнівної і творчої водночас. Поранене тіло – маркер травми й пам'яті, де фізичні ушкодження перетворюються на культурну символіку. Тілесно-перформативні практики пропонують тілесну трансгресію як метод адаптації, ідентифікації та соціального відродження. У війні руйнуються патріархальні моделі, вибудовуються нові архетипи тілесності.

В умовах війни тіло трансцендує свою роль: воно – фізична реальність, символічний простір конфлікту, культурний маркер і трансгресивний суб'єкт. Війна змінює форми тілесної ідентичності, руйнує межі норм і встановлює нові соціокультурні практики самовираження. Через тілесність вона розгортає глибокі зміни в культурній пам'яті, соціальній ідентичності й антропологічному вимірі сучасності.

Список використаних джерел:

- Бірінгер, Й. (2024). З'єднання і роз'єднання тіл. Журнал IATC/Revue de l'AICT. 29. URL: <https://www.critical-stages.org/29/towards-a-poetics-of-affectability-dance-in-more-than-human-worlds/>
- Наливайко, Н. (2023). Етична трансгресія у психоаналітичній практиці під час війни, що триває. Український психоаналітичний журнал. 1 (2). 19–23. <https://doi.org/10.32782/upj/2023-2-2>
- Никоненко, Р. (2020). Трансгресія художніх форм у сучасному українському пластичному театрі. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220609>
- Підлипська, А., Цветкова, Л. (2023). Опрацювання культурних травм у танцювальних практиках: історичний контекст. Dance studies. 6 (2). DOI: 10.31866/2616-7646.6.2.2023.295167
- ПостУкраїнське тіло. 2013, 2015. URL: <https://tanzlaboratorium.org/>
- Шнор, Й. (2024). До поетики афективності: танець у світах, що перевищують людські межі. Журнал IATC/Revue de l'AICT. 29. URL: <https://www.critical-stages.org/29/towards-a-poetics-of-affectability-dance-in-more-than-human-worlds/>
- Bataille, G. (1957). *L'Érotisme*. Paris : Les Éditions de Minuit.
- Baudrillard, J. (1976). *L'Échange symbolique et la mort*. Paris : Gallimard.
- Blanchot, M. (1982). *The Space of Literature*. Lincoln : University of Nebraska Press.
- Foucault, M. (1976). *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir*. Paris : Gallimard.
- Foucault, M. (1963). *Préface à la transgression*. Paris : Éditions du Seuil.
- Merleau-Ponty, M. (1945). *Phénoménologie de la perception*. Paris : Gallimard.

References:

- Birrinher, Y. (2024). Ziednannia i roziednannia til [Corporeal Unions and Separations]. Zhurnal IATC/Revue de l'AICT. 29. Retrieved from: <https://www.critical-stages.org/29/towards-a-poetics-of-affectability-dance-in-more-than-human-worlds/> [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, N. (2023). Etychna transhresiiia u psykhoanalitichnii praktytysi pid chas viiny, shcho tryvaie [Ethical transgressions in psychoanalytic practice during the ongoing war]. Ukrainskyi psykhoanalitichnyi zhurnal. 1 (2), 19–23. <https://doi.org/10.32782/upj/2023-2-2> [in Ukrainian].
- Nykonenko, R. (2020). Transhresiiia khudozhnikh form v suchasnomu ukrainskomu plastychnomu teatri [Transgression of art forms in modern Ukrainian plastic theater]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. 2. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220609> [in Ukrainian].

Pidlypska, A., & Tsvietkova, L. (2023). Opratsiuvannia kulturnykh travm u tantsiuvalnykh praktykakh: istorychnyi kontekst [Treatment of cultural injuries in dance practices: historical context] *Dance studies*. 6 (2). DOI: 10.31866/2616-7646.6.2.2023.295167 [in Ukrainian].

PostUkrainske tilo. 2013, 2015. (2023). [post-Ukrainian body]. Retrieved from: <https://tanzlaboratorium.org/> [in Ukrainian].

Shnor, Y. (2024). Do poetyky afektyvnosti: tanets u svitakh, shcho perevyshchuiut liudski mezhi. *Zhurnal IATC/Revue de l'AICT*. 29. Retrieved from: <https://www.critical-stages.org/29/towards-a-poetics-of-affectability-dance-in-more-than-human-worlds/> [in Ukrainian].

Bataille, Georges. (1957). *L'Érotisme*. Paris: Les Éditions de Minuit [in French].

Baudrillard, Jean. (1976). *L'Échange symbolique et la mort*. Paris: Gallimard [in French].

Blanchot, Maurice. (1982). *The Space of Literature*. Lincoln: University of Nebraska Press [in English].

Foucault, Michel. (1976). *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir*. Paris: Gallimard [in French].

Foucault, Michel. (1963). *Préface à la transgression*. Paris: Éditions du Seuil [in French].

Merleau-Ponty, Maurice. (1945). *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard [in French].

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Рудий Андрій Романович,*аспірант кафедри туризму,**документних та міжкультурних комунікацій**ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»**orcid.org/0009-0000-9046-7955*

МЕДІЙНИЙ, СЕМІОТИЧНИЙ ТА ВІЗУАЛЬНИЙ ПОВОРОТИ ЯК ЗАСАДИ АНАЛІЗУ МОУШН-ДИЗАЙНУ

Комунікативність і відкритість моушн-проектів свідчать про те, що ця реальність потребує сучасного наукового дослідження. Медійний, семіотичний і візуальний повороти – це вже зазначена реальність філософської, культурологічної і мистецтвознавчої рефлексії, яка так чи інакше впливає на визначення констант і провідних формотворчих засад моушн-дизайну. Мета статті – визначити феномен моушн-дизайну як синтетичну реальність медіа. Методологія дослідження презентована системним і компаративними підходами, що допомагає здійснити аналіз системної цілісності *motin*. Проаналізовані креативні можливості в дизайн-рефлексії медіа, семіотичного та візуального поворотів. Наукова новизна статті. Моушн-дизайн визначає предметний і зображувальний світ поняттєвих конструкцій візуальної культури, їх презентацію як чуттєву еквівокацію. Двоосмисленість, предметно-поняттєва й чуттєва, дає можливість говорити про те, що формується радикальний спосіб формотворення в царині *virtus*, який у феноменології визначається як можливість досягти сенсу речей без глибоких розмислів і всього того, що було пов'язано із класичною філософією. Адже в історії культури, мистецтва семіотичний рух надзвичайно гостро був визначений у дизайні й архітектурі, де проблема іншого, реалізація на іншого й діалог «Я» і «Ти» радикалізувався і усвідомлював загальну думку, спільне почуття того, що можна зазначити як сутність речей. Висновки. Теоретико-методологічні засади дослідження – це складний перетин осмислення моушн-дизайну як системи метакомунікативної, метахудожньої і метаконструктивної реальності. Власне, тут реалізується системотворчість як функціональна реальність донесення інформації, яка задовольняє всіх і не потребує жодних додаткових конфігурацій. Виникає віртуальна реальність, яку пов'язують з *digitus*, з дигітальними трансформаціями, орієнтованими на естетичну сугестію.

Ключові слова: візуальні комунікації, медіа, семіотичний поворот, візуальний поворот, моушн-дизайн.

Rudy Andriy,*Postgraduate Student at the Department of Tourism,**Documentary and Intercultural Communications**Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine"**orcid.org/0009-0000-9046-7955*

MEDIA, SEMIOTIC AND VISUAL TURN AS BASIS FOR MOTION DESIGN ANALYSIS

The relevance of the problem. The communicativeness and openness of motion projects indicate that this reality requires modern scientific research. Media, semiotic and visual turns are the already mentioned reality of philosophical, cultural and art-historical reflection, which in one way or another affects the definition of constants and leading form-forming principles of motion design. The purpose of the article is to define the phenomenon of motion design as a synthetic reality of the media. The research methodology is presented by systemic and comparative approaches, which helps to carry out an analysis of the systemic integrity of *motin*. Creative possibilities in the design reflection of media, semiotic and visual turns are analyzed. Scientific novelty of the article. Motion design defines the objective and pictorial world of conceptual constructions of visual culture, their presentation as a sensory equivocation. Ambiguity, objective-conceptual and sensory, makes it possible to say that a radical way

of forming is being formed in the realm of *virtus*, which in phenomenology is defined as the ability to achieve the meaning of things without deep reflection and everything that was associated with classical philosophy. After all, in the history of culture and art, the semiotic movement was extremely sharply defined in design and architecture, where the problem of the other, the implementation on the other and the dialogue of "I" and "You" was radicalized and realized the general opinion, the common feeling of what can be noted as the essence of things. Conclusions. Theoretical and methodological principles of the study are a complex intersection of understanding motion design as a system of metacommunicative, meta-artistic and meta-constructive reality. Actually, here system creation is realized as a functional reality of information delivery that satisfies everyone and does not require any additional configurations. A virtual reality arises, which is associated with *digitus*, with digital transformations oriented towards aesthetic suggestion.

Key words: visual communications, media, semiotic turn, visual turn, motion design.

Постановка проблеми. Медійний поворот (*media turn*) є одним із фундаментальних і глобальних у сучасному просторі комунікації. Він є одним зі складників у тій черзі поворотів, які здійснилися; їх визначають по-різному: антропологічний, онтологічний, лінгво-семіотичний та інші. Але головне, що *media turn*, або медійний поворот, є своєрідна система звернення до глибинних ознак мови й промови в комунікації. Важливо, що кульмінацією всіх цих реалій стає, власне, те, що формується прामова, метамова, яка формує цілу низку дискурсів медіальності, які потребують свого самовизначення.

Сутність медіального повороту пов'язана з усвідомленням того, що медіа стають альтер-его метафізичних конструкцій мови. Медіа створюють свою мову, а ця деперсоналізація мови реалізується як консенсус поза, будемо казати, персонального визначення комунікації. Якщо свого часу Генріх Вельфлін намагався здійснити програму характеристики історії мистецтв без імен, на підставі лінійного й пластичного засобів формотворення, то *media turn* так само спрощує проблематику візуальності як такої. Іконічний поворот, тобто вся реальність візуальності в системі медіа, реалізується як своєрідна інверсія, інтроверсія і досить гостро трансцендентна, тобто така, що існує за межами сьогодення, реальність *motion*.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Культурологічні, естетичні, семіотичні проблеми комунікативного універсуму культури аналізувались у контексті візуальної культури (З. Алфьорова, 2008 р., фотографії як семіологічного та феноменологічного патерну; Р. Барт (Barthes, 1980), естетики трансгредієнтного; М. Бахтін (Bakhtine, 1984), відеології кіно; С. Безклубенко, 2004 р., універсального дизайну; І. Виртосу, 2017 р., моушн-дизайну як візуальної цілісності; М. Близнюк, 2002 р.,

екології сприйняття; Дж. Гібсон (Gibson, 2014), семіозу культури; Д. Ділі, 2000 р., систем презентації візуальної інформації; Ю. Легенький, 2023 р., екосистемного підходу; К. Лоренц (Lorenz, 1983), мегасистемного екологічного аналізу; Е. Морена (Morin, 2007), систем моушн-дизайну в кінематографі; В. Прокопчук, 2020 р., загальної семіології; Ф. де Соссюр (Saussure, 1959) та інші). Однак проблема моушн-дизайну як системної цілісності культуротворення ще не досить визначена.

Мета статті – визначити феномен моушн-дизайну як синтетичну реальність медіа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конструкція *media turn* є надзвичайно гостро онтологічною моделлю, де визначаються такі медіа, як безперервний, багатовимірний потік інформації. Медіа – єдність різнорідних і досить складних обставин комунікації, поєднує в собі логоцентризм і арефлексивність. Медіа володіє світом, тому що, по-перше, охоплює всі доступні і недоступні локуси комунікації; по-друге, у ньому формуються формати взаємодії людини й іншої людини, людини й Всесвіту. Фактично, виникає те, що можна зазначити як медіаінструменталізм, медіафундаменталізм, медіауніверсальність, що зазвичай потребує визначень. Ці визначення так чи інакше реалізуються в контексті тих посередників комунікації, переведення предметного коду у візуальний, візуального у вербальний, що фактично й робить моушн-дизайн.

Отже, моушн у контексті медіаповороту – це рефлексія, орієнтована на самоздійснення можливостей визначити контекст і контент візуального буття твору, адже ця реальність жодною мірою не дає можливості підтвердити, що вона є справжньою. Сама система верифікації відсувається, існує десь за межами палімпсеста, нашарування дискурсів. Медіаповорот

як медіафілософія свідчить про те, що дух часу й дух культури не може бути означений образом межі візуальних інсталяцій: або перед межею, або після межі. Межа як така не є конститутивним фактором медіа.

Повороти, які зазначаються як медіа, семіотичний, іконологічний або візуальний поворот, існують паралельно, разом, корелюють своїми висхідними конотаціями. Усі ці реалії культурологічної рефлексії визначають проблемне поле моушн, де реальність медіа й реальність конституювання, конструювання медіаконструкцій здійснює можливість ефективного володіння віртуальними ресурсами зображення. Motion («рух», англ.) – це новітня термінологія, яка виникає в 70-ті рр. XX ст. і стає надзвичайно актуальною, прогресивною з погляду тих модифікаційних трансформерів, які існують у візуальній культурі.

Отже, дизайн технології motion – це не лише технології суто технічного зразка, це складний симбіоз загальнодизайнерських і специфічних проєктних засад, які формуються в рамках інших видів мистецтв. Тобто професійний інструментарій сучасного motion дизайну несе в собі ознаки своєрідної театралізації середовища: митець стає творцем легенд, логінів, логотипів, логографій фірм і тих акторів, які здійснюють і просувають інформацію на ринок; стає комунікантом, менеджером, маркетологом; а також здійснює ідентифікацію інформаційного поля і поля рецепції, яке презентується різними акторами сприйняття інформації.

Чому media turn, медіаповорот у моушн-дизані є пріоритетним? Тому, що це метафізична засада комунікації, до якої тяжіють філософи й культурологи з давніх часів. Можна стверджувати, що сама собою реальність медіалізації і проблема медіатрансформації інформації так чи інакше продукує ті реалії, які в диференційних практиках культуротворення, зокрема в системі моушн-дизайну, визначаються як інноваційний принцип медіаструктурування інформації. Не можна інформацію просто передавати від продуцента до реципієнта: обов'язково має бути посередник. Цей посередник, вмонтований у дискурс, або є натуралізованим суб'єктом комунікації, реалізує медіальність як форму трансформації інформації. Моушн-дизайн стає режисером медіаконструкцій, які реалізуються в дискурсі як субструктури, що презентують

інформацію, – це логодизайн, логотипи, інформаційна даність інфографіки. Медіалізація комунікації реалізується як відкрита система, яка весь час шукає реципієнта, суб'єкта співдії. Таким альтер-его проєктної дії стає досить банальний споживач інформації.

Виникає ідея так званого тотального дизайну, або універсального дизайну, де постулюються споживацькі визначення універсальності. Універсальний дизайн визначається як адаптивний принцип формування інформаційних конструктів для всіх. Уже в 1970 р. американський архітектор Майкл Біднер висловив думку про функціональний потенціал кожної людини, яка так чи інакше має реалізувати свій можливий образ буття. Але фактично універсальний дизайн перетворився на менеджмент-маркетинговий хід, де всі проєктні конфігурації були усунуті, а проблемою обговорення стали предмети або об'єкти, створені дизайнерами.

Отже, визначають сім принципів універсального дизайну, як-от:

- 1) рівень та доступність використання;
- 2) гнучкість використання;
- 3) простота й інтуїтивність використання;
- 4) доступно викладена інформація;
- 5) терпимість до помилок;
- 6) малі фізичні зусилля;
- 7) наявність необхідного розміру, місця і простору комунікації (Виртосу, 2017).

Здається, що такий підхід задає програму motion програмних конструкцій, які можна зазначити як суто функціональні. Якщо ж говорити про дещо більше, про поетику моушн-дизайну, то це вже інший аспект.

Як би не виглядали ці дефініції проблематичними, але вони свідчать про те, що кожен по-своєму шукає самовизначення реалій візуальної культури, зокрема онтологічних реалій дизайну в контексті медіатрансформації. І тут, звичайно, на перший план виходить масова культура, реклама з її системою product placement, вставок у контекст тексту, який продукується на екрані, – це один із надзвичайно гострих медійних ходів, який потребує гармонізації. Гармонізаційні атрактори виникають як пояснення, логотипи, логограми і усвідомлення того, що без такої жорстокої верифікації reslamere, заперечення ідентичності людини високого культурного рівня і нівеляції її до рівня людини побутової, медіадизайн не є можливим.

Реклама обіграє, експлуатує проблеми ідентичності, які реалізуються як досить складний контекст самоздійснення візуальної реальності. Можна стверджувати, що суть диференціації, синтезу всіх можливих реалій медіаконтенту свідчить про те, що образ motion виникає в реаліях глобалізації культури як інтегративний процес, реконструкція, презентація втрачених форматів, формул і схем, а також усіх тих образів комунікації, які є традиційно усталеними. Мультикультуралізм, полісценізм, метахудожня реальність визначають сутність медіаповороту, яка реалізується як досить гострий і завершений образ сучасної культури.

Семіологічний поворот, або все те, що пов'язано з лінгвосеміотичним підходом як інтерпретативною парадигмою, коли граматилогія стає одним із визначників культуротворчості, найбільш гостро був зазначений Роланом Бартом у його дослідженнях про фото (Barthes, 1980). Для нас це дуже важливо, бо фото є генетично першим феноменом мушн. Усі здобутки семіології намагаються визначити фото як своєрідний документ, технообраз, що виникає як реальність фіксації візуального буття. Але фотообраз завжди існує як екзистенційна реальність, що переживається, трансформується в системі життя людини. Семіологічна модель фото Р. Барта залежить від моделі Фердинанда де Соссюра, який говорить про те, що існує єдність означуваного й означального. Але означуваним у нього не є предметна реальність, а поняттєвий конструкт, означальним – чуттєвий. Єдність поняття і почуття утворює семіологічну реальність.

Умберто Еко, який викладав семіологію в архітектурному інституті, Р. Барт, Ц. Тодоров, орієнтований на риторичні імплікації, Юлія Кристева по-різному вбачають семіотичний універсум тексту, адже всіх їх об'єднує те, що центральною фундаментальною категорією стає текст. Текст, однак, розуміється досить і досить по-різному, текст є дискурс, у який вбудовані суб'єкти дії. Можна сказати, що методологічно мушн з його конструкцією метафізики переходу в рамках семіологічних імплікацій вбудовується в дискурс. Але фотообраз спонукає до того, що виникає багатовимірний, етичний, естетичний і епістемологічний контекст. Це, з одного боку, сенсуалістські й суто наукові презентації, з іншого – та реальність,

яка стосується кожного. Можна стверджувати, що звернення до фото обертається на поразку: не можна елементи фото вирвати з контексту, далі піддати їх семіологічній системі реляції, тобто візуальній апроксимації руху (motion), що визначається як анімація. Щось знищується в загальному підсумку, втрачається контекст, фотообраз як цілісність.

Отже, ми перебуваємо в ситуації, коли виникає проста і ясна конструкція автентичного інформаційного донесення змісту, його забарвлення поетичними конотаціями. Тобто виникає поетична функція за Р. Якобсоном. Ця трансформативна поетика в семіологічному варіанті є надзвичайно гострою. У Р. Барта вона визначається як дихотомія двох семіотичних конструкцій: подвоєння первинного та вторинного міфу у фото. Міф є протореальність, яка визначається як засаднича в контексті другого міфу, що її трансформує, перетворює на означальне, на модифікаційний простір (Barthes, 1980). Друга семіологічна міфотворча реальність стає новітньою реальністю медіа.

Така інверсія, такий підхід утворення міфодизайну надзвичайно впливає на мушн. Мушн-дизайн у контексті семіозу й дії знаків стає деміургом самоздійснення міфогенних презентацій реальності. Можна побачити, як цей контекст дає багато засобів презентації інформації. Формується нова реальність, яка продукується як диво, що варто якось описати. Описуючи його в рамках традиційної семіології, традиційного контент-аналізу, ми потрапляємо в пастку: вона туди не вписується. А якщо її описати в рамках новітньої міфореальності дизайну, за Р. Бартом, то вона універсалізується і втрачає свої конститутивні риси. Проте семіотичні конструкції дають можливість говорити про те, що реалізується дещо більше, ніж презентація інформації.

Цього досить, щоб зрозуміти, що орієнтація на документ, факт, на те, що презентується як підоснова (а це абсолютно чітко визначається у фотореальності), реалізується як багатовекторний континуум, орієнтований на майбутні екзистенційні осмислення зображення як такого.

Тобто поетика фото й поетика мушн розходяться: вони не мають якихось однозначних кореляцій, не можна сказати, що мушн буквально використовує фотообраз, працює з ним.

Фотообраз може усунути будь-який моушн-дизайн, а може, навпаки, надати йому надзвичайно важливих важелів креативних асоціацій і формотворень. Тобто той естетичний феномен, який здійснює фотообраз, реалізує все те, що можна схарактеризувати як технологію презентації реальності в рамках між образом, документом і тимчасовістю фіксації візуального феномену (Легенький, 2023).

Отже, можна зазначити, що фотографія як продукт діяльності фотографа – це реальність медіа, феномен опосередкування баченням фотооком тієї візуальної конструкції, яка формується в дизайн-продукті. І тут втручання моушн, додавання необхідних комунікативних елементів є дуже важливим. Це і написи на звороті фотографії, це й буквально написи на фото, як ми бачимо на багатьох фотографіях відомих художників, поетів, які свідчать про те, що існує присутність *estesis*, вплив сугестії на час і простір. Тобто фото оживає в контексті ремарок – віртуальних і вербальних імплікацій, що реалізують самодостатність фото як документа. Документ стає екзистенційним, відкритим, формується на рівні макро- і мегаструктур, які зазначають сутність медіа як реальності комунікації.

Отже, можна стверджувати, що поетика фотообразу, поетика кінообразу, поетика всього того, що реалізується як самодостатня конструктивна реальність візуальних імплікацій, – це семіоз, образ самоздійснення і реалізації фотографії як метафізичного підґрунтя формування моушн-дизайну.

Візуальний поворот – це остання інновація кінця ХХ ст., де зростання інформаційних повідомлень в умовах тотального пресингу передання інформації реалізує потребу в тому, щоб формувати досить гнучкі системи трансформації інформаційних потоків. Глобалізація як екстенсивна стратегія культурного пресингу знаходить альтернативний проєкт, який реалізується як дещо більше, ніж реальність культурної геополітики. Можна стверджувати, що сутність, яку визначають як «агресія», «війна всіх проти всіх», тут же розбивається о досить прозорі конотації Конрада Лоренца про те, що візуалізація агресії дозволяє нам зрозуміти, наскільки вона небезпечна (Lorenz, 1963).

Отже, будь-яка агресія в медіа, реаліях візуальних інсталяцій є своєрідною ситуацією усунення суперечностей, що визначає фактор сталості системи. Дизайн-моушн реалізує цю стратегію. Агресія візуальних логотипів, їх агломерації, композитинг – усе це разом утворює надзвичайно складну сферу візуальної естетики без меж.

Медіакультура концентрує в собі можливості передання інформації і водночас стає посередником у контексті метакультурних, метахудожніх та інших реалій. Мультимедіа – це феномен допоміжних модифікаційних скріплень, гармонізацій комунікативних процесів. Візуальний і віртуальний дискурс комунікації за допомогою моушн-дизайну стає більш гнучким, ефективним і трансформативним. Важливо визначити, що та спільність акторів, яка виникає на підставі віртуальних комунікацій (так звані віртуальні суспільства), є основою онлайн-презентації інформації, де власне презентація, розподіл і селекція інформації є надзвичайно актуальними.

Віртуальні суспільства розсіюються, збираються, трансформуються, але існує технологія їх єднання, система єднання є композитною, адекватною художнім реаліям дизайну, що, власне, і здійснює моушн-дизайн. Отже, моушн-дизайн вписується в контекст сучасного інформаційно-комунікативного універсуму та реалізує можливості самоздійснення віртуального світу загалом як цілісності, яка реалізує тотальність формотворення загальних сутностей людського існування, які можна зазначити як наслідування, катарсис, діалектику трансформації мовного простору візуальної культури.

Висновки. У процесуальному вимірі простір проєкту характеризується як жива діяльність, де суб'єкт є загальним продуцентом; цей суб'єкт характеризується як носій цілепокладання та цілездійснення проєктного формування віртуальної реальності. Усі ці контексти потребують більш широкого узагальнення. Медійний, семіотичний і візуальний повороти як засада наукового аналізу моушн-дизайну стають константами для того, щоб побачити цілісність *motion* у реаліях сучасних комунікативних конфігурацій формотворення.

Список використаних джерел:

- Алфьорова, З. (2008). Візуальне мистецтво кінця XX – початку XXI ст. [Автореф. дис. докт. мистецтвозн.]. Харків, 40 с.
- Безклубенко, С. (2004). Відеологія: Основи теорії екранних мистецтв. Київ : Альтапрес, 238 с.
- Виртосу, І. (2017). 7 відповідей про те, що таке універсальний дизайн. URL: <https://nachasi.com/city/2017/07/04/universal-design/>
- Близнюк, М. (2002). Інформаційні технології в мистецтві та дизайні: освітній аспект. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: збірник наукових праць*, 6, 58–61.
- Ділі, Д. (2000). Основи семіотики. Львів : Арсенал, 232.
- Легенький, Ю. (2023). Соціальний дизайн: образ і документ у часові і просторі культури. Київ ; Переяслав ; Ніжин : видавець Лисенко М. М., 383.
- Прокопчук, В. (2020). Особливості розвитку кінематики кадру у фото та кінематографії. *Scientific Collection "InterConf", (36): with the Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference "Challenges in Science of Nowadays"* (November 26–28, 2020) in Washington, USA, 907–910.
- Bakhtine, M. (1984). *Les genres du discours, dans Esthétique de la création verbale*. Paris, Gallimard, 408.
- Barthes, R. (1980). *La Chambre claire. Note sur la Photographie*. Paris, Cahiers du Cinema, Gallimard, Seuil.
- Gibson, J. (2014). *The ecological approach to visual perception: classic edition*. New York : Psychology Press, 346.
- Lorenz, K. (1983). *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression*. Wien, 1963 by Verlag Dr. Borothen-Schoeler, Vienna, Austria. Konrad Lorenz. *On Aggression*. Translated by Marjorie Kerr Wilson with a foreword by Julian Huxley. London and New York.
- Morin, E. (1992). *Method: towards a study of humankind. The nature of nature*. (Vol. 1). J. L. Roland Belanger (transl. and introd.). Peter Lamg.
- Saussure, F., de. (1959). *Course in general linguistics*. New York : Philosophical library, 264 p.

References:

- Al'forova, Z. (2008). *Vizual'ne mystetstvo kintsya XX – pochatku XXI stolittya* [Visual art of the late XX – early XXI century]: avtoref. dys. ... d-ra mystetstvovnavstva: spets. 26.00.01. Kharkiv [in Ukrainian].
- Bezklubenko, S. (2004). *Videolohiya: Osnovy teoriiy ekrannykh mystetstv* [Videology: Fundamentals of the theory of screen arts]. Kyiv: Al'tapres [in Ukrainian].
- Vyrtosu, I. (2017). 7 vidpovidey pro te, shcho take universal'nyy dyzayn [7 answers about what is universal design]. Retrieved from: <https://nachasi.com/city/2017/07/04/universal-design/> [in Ukrainian].
- Blyznyuk, M (2002). *Informatsiyni tekhnolohiyi v mystetstvi ta dyzayni: osvitniy aspekt* [Information technologies in art and design: educational aspect]. *Visn. Kharkiv. derzh. akad. dyzaynu i mystetstv: zb. nauk. pr.* Kharkiv [in Ukrainian].
- Dili, D. (2000). *Osnovy semiotykyi* [Fundamentals of semiotics]. L'viv: Arsenal [in Ukrainian].
- Lehen'kiy, Y. (2023). *Sotsial'nyy dyzayn: obraz i dokument v chasovi i prostori kul'tury* [Social design: image and document in the time and space of culture]. Kyiv; Pereyaslav; Nizhyn: vydavets' Lysenko M. M. [in Ukrainian].
- Prokopchuk, V. (2020). *Osoblyvosti rozvytku kinematyky kadru v foto ta kinematohrafi* [Peculiarities of the development of frame kinematics in photography and cinema]. *Scientific Collection "InterConf" (36): with the Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference "Challenges in Science of Nowadays"* (November 26–28, 2020) in Washington, USA [in Ukrainian].
- Barthes, R. (1980). *La Chambre claire. Note sur la Photographie* Paris, Cahiers du Cinema, Gallimard, Seuil.
- Gibson, J. (2014). *The ecological approach to visual perception: classic edition*. New York, NY: Psychology Press.
- Lorenz, K. (1963). *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression*. Wien, 1963 by Verlag Dr. Borothen-Schoeler, Vienna, Austria. Konrad Lorenz. *On Aggression*. Translated by Marjorie Kerr Wilson with a foreword by Julian Huxley. London and New York.
- Morin, E. (1992). *Method: towards a study of humankind. The nature of nature*. (Vol. 1). J. L. Roland Belanger (transl. and introd.). Peter Lamg.
- Saussure, F. de. (1959). *Course in general linguistics*. New York: Philosophical library.

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 338.483.13:351.85 (477)

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.44>**Сінельніков Дмитро Іванович,***аспірант 2-го року навчання**спеціальності 034 «Культурологія»**Київського національного університету культури і мистецтв**orcid.org/0009-0006-9180-6641**dmytrosinelnikov@gmail.com*

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТА ЇЇ АТРАКТИВНІСТЬ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ДЕСТИНАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВЩИНИ)

У центрі дослідження – культурна спадщина України (матеріальна і нематеріальна), яка в сучасних непростих соціокультурних умовах є не лише інструментом збереження національної ідентичності, а й стратегічним ресурсом розвитку туристично-рекреаційних дестинацій, здатним активізувати локальний розвиток, формувати позитивний імідж регіонів і забезпечити конкурентоспроможність на туристичному ринку. Київщина в цьому контексті виступає показовим прикладом: у сфері культурної спадщини регіон має значний потенціал, атрактивний ресурс якого заснований на давній історії, сакральній архітектурі, фольклорно-етнографічній спадщині, козацькому минулому та музейному комплексі; та має не лише охоронну, а й економічну та креативну цінність.

Атрактивність (привабливість) культурної спадщини як ресурсу розвитку туристично-рекреаційних дестинацій розглядається через кілька ключових параметрів: унікальність об'єкта (автентичність, історична цінність); емоційний і естетичний вплив на відвідувача; символічне значення та «вписаність» у культурну пам'ять; доступність і сервісну інфраструктуру; можливість для глибокого культурного досвіду (інтерактивність, участь у ритуалах, святах, майстер-класах). Акцент робиться на локальних громадах, сучасних технологіях (аудіогіди, цифрова картографія, мобільні застосунки) та якісному культурному продукті – це є ключовим аспектом сталого використання спадщини Київщини.

Наголошується, що культурна спадщина Київщини – це не лише архів історії, а жива тканина сучасної ідентичності, що потребує нових способів актуалізації, естетизації та включення у простір туристично-рекреаційної взаємодії. Її атрактивний ресурс полягає у здатності викликати глибокі емоційні переживання, формувати унікальний досвід і відкривати регіон через призму культурного багатства, що створює перспективи для Київщини стати взірцем інтегрованого культурного туризму на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: культурна спадщина, Київщина, атрактивність, туристично-рекреаційні дестинації.

Sinelnikov Dmytro,*Postgraduate Student of the 2nd year of study**Specialty 034 "Culturology"**Kyiv National University of Culture and Arts**orcid.org/0009-0006-9180-6641**dmytrosinelnikov@gmail.com*

CULTURAL HERITAGE AND ITS ATTRACTIVENESS AS A RESOURCE FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURISM AND RECREATIONAL DESTINATIONS (CASE STUDY OF THE KYIV REGION)

This study explores Ukraine's cultural heritage – both tangible and intangible – as a key resource for the development of contemporary tourism and recreational destinations. In today's complex sociocultural environment, cultural

heritage not only contributes to the preservation of national identity but also serves as a strategic asset that fosters local development, enhances regional image, and strengthens competitiveness in the tourism sector. The Kyiv region exemplifies this dynamic: its cultural heritage sector offers substantial potential, with a rich resource base rooted in ancient history, sacred architecture, folklore and ethnographic heritage, the legacy of the Cossacks, and a rich museum complex. This heritage holds not only protective but also economic and creative value.

The attractiveness of cultural heritage as a resource for the development of tourism and recreational destinations is examined through several key parameters: the uniqueness and authenticity of heritage sites; their emotional and aesthetic impact; their symbolic importance and integration into cultural memory; the quality of accessibility and supporting infrastructure; and the capacity to provide immersive cultural experiences, such as participation in rituals, festivals, and master classes. Special attention is given to the role of local communities, the application of modern technologies (e.g., audio guides, digital maps, mobile applications), and the production of high-quality cultural content, all of which are essential for the sustainable and innovative use of heritage in the Kyiv region.

Importantly, the cultural heritage of the Kyiv region is presented not as a static historical archive but as a living and evolving fabric of contemporary identity. It requires new strategies for actualization, aesthetic presentation, and meaningful integration into tourism and recreational experiences. Its attractiveness lies in its ability to evoke deep emotional responses, offer unique visitor experiences, and present the region through the lens of cultural depth and diversity. This positions the Kyiv region as a potential model for integrated cultural tourism at both the national and international levels.

Key words: cultural heritage, Kyiv region, attractiveness, tourism, recreational destinations.

Актуальність теми дослідження. У контексті глобалізації, посилення мобільності та культурного діалогу культурна спадщина стає не лише інструментом збереження національної ідентичності, а й стратегічним ресурсом розвитку туризму. Для України, з її унікальним культурно-історичним надбанням, актуальним є пошук ефективних моделей використання цього ресурсу з метою розвитку локальних DESTINATIONS і культурологічного осмислення зазначеної проблеми, адже у ХХІ ст. культурна спадщина розглядається не лише як об'єкт охорони, а як соціальний, символічний і економічний капітал, здатний активізувати локальний розвиток, формувати позитивний імідж регіонів і забезпечити конкурентоспроможність на туристичному ринку.

Для України, яка перебуває у процесі деколоніального переосмислення історії та відновлення ідентичності, цей ресурс у регіональному аспекті набуває особливої ваги. Київщина, як центр української державності й осередок багатонаціональної історії – від Трипільської культури та Київської Русі до подій визвольних змагань ХХ ст. і реалій воєнного сьогодення в Україні, – є ідеальним полем для моделювання туристично-рекреаційних DESTINATIONS на основі культурної спадщини. Її атрактивний ресурс формується на перетині матеріальної і нематеріальної культури, сакральної топографії, фольклору, традиційної естетики та наративів колективної пам'яті. Київщина в цьому контексті виступає показовим прикладом: регіон

має значний потенціал, заснований на давній історії, сакральній архітектурі, фольклорно-етнографічній спадщині, козацькому минулому та музейному комплексі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо культурологічних інтерпретацій спадщини відзначимо, що у ХХ–ХХІ ст. дослідження в галузі світової культурології в контексті окресленої тематики зосереджують увагу на таких аспектах, як: спадщина як елемент культурної ідентичності та колективної пам'яті; спадщина як соціальний конструкт, в якому цінність об'єкта визначається не лише його історичними якостями, а й сучасними інтерпретаціями; присутньою є критика «офіційної спадщини» – концепція, яка протиставляє державну / музейну модель збереження спадщини живим, локальним, народним традиціям, та інші. Сучасний український культурологічний дискурс розкриває потенціал нематеріальної культурної спадщини в умовах глобалізації (Аксьонова, 2019); досліджує проблемні питання культурної спадщини як історико-культурного та науково-пізнавального ресурсу туризму (Антоненко, & Крупа, 2012), а також культурні цінності й історико-культурну спадщину як фактор конкурентоспроможності туристичної галузі (Батченко, & Близнюк, 2018; Бунтова, & Коренько, 2022). Визначення поняття «культурна спадщина» у культурному просторі України здійснює В. Степанов (2015 р.). Місце нематеріальної культурної спадщини України в розвитку туризму – у центрі

уваги Г. Ворошилової та Ю. Рокитко (2019 р.); питання комерціалізації ресурсів історико-культурної спадщини в туризмі та комодифікації культурної спадщини в системі туристичних послуг розглядають В. Ганський (2018 р.) та С. Дичковський (2019 р.); роль туризму у справі збереження та популяризації об'єктів національної культурної спадщини досліджує С. Захарін (2020 р.).

Історико-культурна спадщина як чинник розвитку регіональної туристичної дестинації, розвитку культурно-пізнавального туризму та стимулювання економічного розвитку регіону, а також культурний туризм як багатогранний феномен національної самоідентифікації є темою наукових зацікавлень О. Дутчак (2017 р.); М. Логвина, Н. Карпенко та П. Шуканова (2019 р.); Н. Паньків і О. Гаврилишин (2021 р.); Н. Чорної (2021 р.); В. Химинець та Г. Цімболинець (2020 р.); Є. Козловського й І. Крупи (2021 р.); П. Берест (2023 р.); І. Кудінової та С. Терзі (2023 р.); В. Папп, В. Котубей і В. Грицько (2022 р.); Є. Фалько та В. Матейчук (2023 р.). Актуальними є питання атрактивності нематеріальної культурної спадщини України в туризмознавчому аспекті та переосмислення ролі культурної спадщини в післявоєнній туристично-рекреаційній діяльності, які також розглядаються низкою сучасних дослідників (Гаврилюк, 2018; Шевченко, 2023).

У світовий науковій дискусії культурну спадщину та привабливість міст щодо організації рекреаційних поїздок досліджують R. Van Loon, T. Gosens, Y. Rouwendal (2014 р.); бібліометричний аналіз туризму культурної спадщини та сталого розвитку здійснює міжнародна дослідницька група на чолі з М. Geçikli (2024 р.). Роль культурної спадщини в конкурентоспроможності туризму розглядають Е. Mammadova, А. Abdullayev (2025 р.); огляд останніх досліджень та тенденцій культурного туризму здійснює G. Richards (2018 р.); питання цифрового просування культурної спадщини в рамках концепції розумного призначення – у центрі уваги групи авторів на чолі з Т. Florčić (2022 р.). Отже, проблематика атракційності культурної спадщини як чинника розвитку туристичних дестинацій узгоджується із сучасним світовим науковим дискурсом, у межах якого спадщина розглядається не лише як об'єкт збереження, але і як стратегічний

ресурс соціально-економічного та культурного розвитку територій.

Незважаючи на досить різноаспектне дослідницьке коло, презентоване сучасною українською та світовою культурологічною наукою щодо питання ролі культурної спадщини в розвитку туристичної сфери України, вважаємо, що тематика атракційності спадщини як чинника підвищення продуктивності туристично-рекреаційних дестинацій власне в локально-регіональному аспекті (зокрема, щодо Київської області) потребує поглибленої уваги та деталізації.

Мета статті – здійснити комплексне культурологічне дослідження культурної спадщини Київщини як атрактивного ресурсу, здатного забезпечити сталий розвиток сучасних туристично-рекреаційних дестинацій регіону; визначити її роль у формуванні культурної ідентичності, привабливості території для внутрішніх і міжнародних туристів, а також окреслити можливості інтеграції спадщини в сучасних туристичних маршрутах, культурних проєктах і креативних індустріях.

Виклад основного матеріалу. Культурологічні дослідження спадщини (культурної / історико-культурної, матеріальної / нематеріальної) у XXI ст. зосереджуються на таких проблемах: глобалізації (уніфікація, спрощення локальних традицій; Н. Аксьонова (2019 р.)); туристичної комодифікації (перетворення спадщини на «продукт»; В. Ганський (2018 р.), С. Дичковський (2019 р.)); гібридизації культури (синтез традиційного й сучасного; В. Папп та інші (2022 р.)); пам'яткоцентризму (надмірна увага до об'єктів через живу культуру; О. Дутчак (2017 р.)); деколоніального переосмислення спадщини (актуально в Україні у зв'язку з пострадянським контекстом; Н. Шевченко (2023 р.)). Зокрема, Н. Аксьонова зауважує, що зростання туристичних потоків найбільш інтенсивно спостерігається в тих регіонах, де на основі автентичних традицій створюються спеціалізовані інтерактивні продукти туристичного призначення. У цьому контексті збереження і розвиток нематеріальної культурної спадщини набувають особливої актуальності, оскільки вона може виступати не лише ключовим чинником формування туристичної привабливості, але й важливим інструментом адаптації та самопрезентації

регіону в умовах глобалізаційних процесів (Аксьонова, 2019, с. 68).

Щодо методологічних підходів до вивчення історико-культурної спадщини, зауважимо, що дослідниками використовуються міждисциплінарні підходи, що об'єднують історію, культурологію, етнологію, географію, соціологію та туризмознавство. Основними методами є: історико-джерелознавчий аналіз (вивчення писемних, архівних і усних джерел); етнографічне дослідження (польові експедиції, збір усної історії, фіксація традицій і звичаїв); картографічне моделювання (створення карт культурної спадщини); SWOT-аналіз територій (оцінювання потенціалу для туристичного використання); культурно-географічний підхід, що враховує просторову диференціацію спадщини та її інтеграцію в туристичних маршрутах.

Проаналізуємо поняття та структуру культурної / історико-культурної спадщини як сукупності матеріальних і нематеріальних об'єктів, що відображають історичний, культурний, духовний і соціальний досвід окремого народу чи території. Згідно з Конвенцією ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.), до культурної спадщини належать пам'ятки архітектури, археології, містобудування, твори мистецтва, традиції, звичаї та знання, що мають особливу цінність для людства.

Варто зауважити, що формування поняття та класифікація історико-культурної спадщини в культурологічних дослідженнях XX–XXI ст. пройшли еволюцію, у результаті чого дефініція культурної спадщини зазнала істотного розвитку: від вузького трактування як сукупності матеріальних пам'яток (архітектури, археології, мистецтва) до широкого міждисциплінарного концепту, який охоплює також нематеріальні цінності, соціальні практики та колективну пам'ять. Сучасні дослідники дають таке визначення: «<...> культурна спадщина – це матеріалізована історія країни, свідчення культурного багатства й глибини національної історичної пам'яті», «<...> сукупність матеріальних і духовних цінностей чи об'єктів, спадковість, історична пам'ять, зв'язок минулого і сучасного», що безпосередньо стосується «нерозривного зв'язку поколінь і трансляції культурної спадщини в часі та просторі» (Степанов, 2015, с. 29).

У культурологічному дискурсі поняття «спадщина» (*heritage*) почало вивчатися системно із другої половини XX ст., особливо після ухвалення Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини та, пізніше, Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.). У науці відбувся перехід від об'єктного до процесуального розуміння спадщини: її стали розглядати не лише як сукупність збережених артефактів, але і як живу культурну практику, пов'язану з ідентичністю, наративами, комунікацією між поколіннями, адже «культурна спадщина втілює успадковану ідентичність особистості, яка охоплює цінності, традиції, культуру й артефакти, передані поколіннями» (Кудінова, & Терзі, 2023, с. 28).

У новітню добу на основі культурологічних, соціологічних і антропологічних досліджень сформувалося також кілька підходів до класифікації та типології культурної спадщини. Найпоширеніша класифікація передбачає поділ на матеріальну і нематеріальну спадщину. До матеріальної культурної спадщини традиційно відносять: архітектурну (церкви, замки, фортеці); археологічну (давні поселення, поховання); історико-меморіальну (місця битв, меморіали); художню (живопис, скульптура, монументальне мистецтво) та музейну (колекції, експонати, артефакти). Нематеріальна культурна спадщина (далі – НКС) охоплює: усну народну традицію та фольклор (пісні, легенди, казки); звичаї, обряди, ритуали (свята, ініціації, календарні та родинні обряди); знання і практики, пов'язані із природою і Всесвітом (народна медицина, метрологія, метеорологія, народна педагогіка, екологічні традиції тощо); традиційні ремесла (ткацтво, гончарство, ковальство й інші); мову як носій нематеріальної спадщини. Безперечно, «нематеріальна культурна спадщина відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні ідентичності окремої соціальної групи й особистості. Існування нематеріальної спадщини в її великому багатстві є необхідною умовою для збереження культурного розмаїття в умовах зростання глобалізації» (Ворошилова, & Рокитько, 2019, с. 52).

Також застосовуються інші критерії класифікації культурної спадщини: за походженням (локальна, національна, усесвітня); за функцією (релігійна, естетична, утилітарна,

меморіальна); за способом передачі (інституціоналізована (музеї, школи), народна (усна, родинна)).

Історико-культурна спадщина та її атрактивний ресурс нині розглядаються як фактор розвитку туризму, культурний туризм визнаний одним із найдинамічніших напрямів сучасної туристичної індустрії, адже атрактивність як категорія культурології (від лат. “*attractio*” – притягнення) означає здатність об’єкта або явища викликати зацікавленість, емоційне захоплення та бажання взаємодії. У туризмознавстві цей термін уживається на позначення туристичної привабливості дестинації; у культурології – як естетична й ціннісна привабливість культурного явища. Загалом, «<...> поняття «атрактивність» розглядається як сукупність уявлень, образів про певну територію, об’єкт уваги, що формується в людській свідомості під впливом певних інформаційних ресурсів» (Гаврилюк, 2018, с. 19). Атрактивність (привабливість) культурної спадщини як ресурсу туризму розглядається в культурології та туризмознавстві через кілька ключових параметрів: унікальність об’єкта (автентичність, історична цінність); емоційний і естетичний вплив на відвідувача; символічне значення та «вписаність» у культурну пам’ять; доступність і сервісну інфраструктуру; можливість для глибокого культурного досвіду (інтерактивність, участь у ритуалах, святах, майстер-класах). Отже, спадщина стає трансформованим туристичним продуктом, якщо її потенціал грамотно адаптований під інтереси туристів і цілі сталого розвитку громад.

Загалом «до критеріїв атрактивності дослідники відносять екзотичність, унікальність, комфортність, міфічність, естетичність» (Гаврилюк, 2018, с. 19). У контексті спадщини атрактивність визначається такими чинниками: символічною насиченістю об’єкта; ступенем автентичності та збереженості; наявністю міфологізованого наративу або легенди; можливістю емоційного й сенсорного занурення в контекст спадщини; рівнем культурної інфраструктури й сервісу. Гаврилюк (2018) стверджує, що «<...> механізм «виходу» на туристичний ринок об’єктів НКС зосереджується на застосуванні принципів ідентичності, локальності, автентичності, самобутності, історизму, спадковості, національної гідності й інших. Кожен

ресурс являє собою набір цінностей, які в поєднанні із засобами поширення та популяризації створюють атрактивне поле привабливості як для представників місцевого населення, так і для мандрівників» (Гаврилюк, 2018, с. 22).

Зауважимо також, що в сучасній гуманітаристиці спадщина розглядається не лише як ресурс – сукупність збережених об’єктів, а і як соціокультурний процес, який включає: механізми відбору, інтерпретації та трансляції пам’яті; акти популяризації та комодифікації (перетворення на продукт); взаємодію між носіями, споживачами й інституціями. Культурна спадщина виконує низку функцій у формуванні туристичної дестинації, зокрема: ідентифікаційну (формує регіональний культурний образ, сприяє збереженню та популяризації місцевої ідентичності); репрезентативну (виступає візуальним брендом території); досвідну (забезпечує автентичний культурний досвід); економічну (стимулює зайнятість, приваблює інвестиції); ресурсну (об’єкти спадщини є основою туристичних маршрутів); економічну (генерує доходи, створює робочі місця, приваблює інвестиції); освітньо-виховну (сприяє формуванню історичної пам’яті та культури).

Погоджуючись із дослідниками – попередниками, додамо також, що «для розширення споживчої аудиторії та підвищення туристичної привабливості регіону сучасні туристичні продукти повинні створюватися та розвиватися за принципом “4D”, що включає мовну, змістовну, вартісну та фізичну доступність» (Логвін, Карпенко, & Шуканов, 2019, с. 398–399). Отже, можемо обґрунтувати дефініцію поняття «доступність туристичних продуктів» як інтегральну характеристику туристично-рекреаційних послуг, яка визначає можливість їх сприйняття, використання та відтворення різними категоріями споживачів. Вона охоплює кілька вимірів: мовний (забезпечення багатомовності екскурсійних програм та інформаційних матеріалів); змістовий (варіативність форм і методів подання інформації, включаючи інтерактивні та театралізовані практики); економічний (відповідність вартості туристичного продукту платоспроможності цільових аудиторій); фізичний (наявність необхідної інфраструктури – пандусів, паркування, зупинок громадського транспорту тощо). Таким чином, доступність постає як комплексна умова ефективного

функціонування туристичних дестинацій і підвищення їхньої конкурентоспроможності.

У контексті Київщини історико-культурна спадщина охоплює: археологічні пам'ятки (Трипільська культура, давньоруські городища); архітектурні ансамблі (церкви, монастирі, замки); народні традиції, ремесла, фольклор; ландшафтні комплекси, пов'язані з історичними подіями (наприклад, місця козацької слави); музеї, архіви, бібліотеки, що зберігають культурну пам'ять регіону. Отже, потенціал розвитку культурного туризму Київщини ґрунтується на наявності багатомістової спадщини, зокрема: об'єктів доби Київської Русі (Вишгород, Біла Церква); пам'яток козацької епохи (Фастів, Богуслав); шедеврів сакрального мистецтва (церкви, монастирі XVIII–XIX ст.); музеїв просто неба (скансенів – Київ, Переяслав), етнографічних садів, фестивалів традиційної культури тощо.

Як приклади атрактивних дестинацій наведемо такі: Вишгород – один із найдавніших центрів Київської Русі. Тут функціонує Вишгородський історико-культурний заповідник, що охоплює залишки киеворуського дитинця, музей киеворуського гончарства та собор Святих Бориса і Гліба. Місто активно включене до туристичних маршрутів Київщини. Біла Церква – місто, відоме завдяки палацово-парковому ансамблю «Олександрія», одному з найкращих зразків ландшафтного мистецтва XVIII ст. Також місто зберігає архітектурну спадщину періоду магдебурзького права та старовинні костели й церкви. Переяслав – унікальний центр музеєфікації української культури: тут працює Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», до складу якого входить понад 20 музеїв (зокрема, Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, Музей хліба, Музей українських обрядів тощо). Богуслав – старовинне місто із численними легендами, історичними будівлями, природним каньйоном на річці Рось та пам'ятками козацької доби, де активно розвивається напрям культурно-природного туризму, а також сільський зелений туризм. Обухів, Ржищів, Трипілля – центр вивчення та популяризації Трипільської культури. Тут діють музеї трипільської спадщини, проводяться фестивалі, майстер-класи з гончарства та декоративного мистецтва.

Отже, трендові туристичні продукти на основі спадщини, що є сучасними культурними практиками та формами презентації культурної спадщини в дестинаціях Київщини, включають: етнофестивалі (від «Переяславського ярмарку» до локальних свят ремесел); культурно-освітні маршрути («Шляхами Трипілля», «Козацькі шляхи», «Золоте кільце Київщини»); тематичні екскурсії з елементами перформативності (нічні екскурсії, реконструкції битв, містичні маршрути, маршрути меморіалізації пам'яті захисників Києва та невинно загиблих мирних мешканців Київщини під час тимчасової окупації рашистами у 2022 р. – Ірпінь, Буча, Гостомель, Мощун); освітньо-дослідницький туризм (експедиції студентів, археологічні школи, майстер-класи із традиційних ремесел).

Київщину можна розглядати як приклад культурної дестинації, де активно розвиваються сучасні туристичні практики. Археологічна спадщина представлена в регіоні поселеннями Трипільської культури (Трипілля, Верем'я), а також скіфськими курганами; сакральна спадщина – Борисоглібський собор у Вишгороді, костел Св. Йоана в Білій Церкві й інші. Історико-меморіальна спадщина представлена козацькими могилами, пам'ятними місцями визвольної боротьби, музеєм Революції гідності (у Переяславі), іншими культурними об'єктами. Досить різноманітно представлена в регіоні етнографічно-побутова спадщина – це скансени – музеї народної архітектури та побуту в Києві й Переяславі, етнографічні ремісничі осередки в Богуславі та Ясногородці тощо. Київщина є багатою на природно-культурну спадщину, що також впливає на підвищення рівня атракційності туристичних дестинацій, як-от: каньйон річки Рось, парк «Олександрія», дендропарк у Фастові й інші.

У регіоні впроваджено кілька сучасних тематичних маршрутів, ініціатив і проєктів, зокрема: туристичний маршрут «Шляхами Трипілля (Трипільська спадщина)», який охоплює Трипілля, Ржищів, Обухів, Кагарлик, із зупинками в музеях, на майданчиках для реконструкцій, участю в майстер-класах. Маршрут «Золоте кільце Київщини» умовно об'єднує культурні центри області (Вишгород – Переяслав – Богуслав – Біла Церква), які мають потужну історико-культурну базу. Ще назовемо маршрути «Містами козацької слави»

(Богуслав – Фастів – Переяслав) і «Сакральна географія Київщини» (Вишгород – Васильків – Яготин).

У контексті атрактивного ресурсу культурної спадщини цікавими заходами, що впливають на розвиток туристичних дестинацій Київщини, є етнофестиваль «Переяславський ярмарок», фестиваль трипільської культури «Аратта» у Ржищеві, фестиваль народних ремесел у Богуславі як платформи для відтворення традиційного способу життя, ремесел, народної музики. У контексті підвищення атрактивності сучасних туристичних дестинацій Київщини на основі культурної спадщини варто також розглядати різноманітні інтерактивні формати туристичних продуктів і практики. Ідеться про фестивалі з етнофокусом (ярмарки, реконструкції, обрядодії); екскурсії з елементами театралізації (містичні тури, нічні прогулянки старим містом); освітні тури для школярів і студентів з майстер-класами із ткацтва, гончарства, писанкарства; літні етнотабори (дитячі / дорослі; як одноденні, так і багатоденні). Значну роль в цьому аспекті відіграють цифрові інновації: від мобільних застосунків з AR-навігацією (наприклад, «Київщина туристична») до віртуальних турів історичними пам'ятками та відеоблогів, створення інтерактивних мап і QR-маркування об'єктів спадщини. Ці й інші ресурси діють у рамках програми «Малі міста – великі враження» – ініціативи Міністерства культури України, у межах якої кілька міст Київщини отримали фінансування для розвитку туризму через культурні події, реставрацію пам'яток і створення навігації.

Незважаючи на значний потенціал, у сфері збереження і використання історико-культурної спадщини Київщини є низка проблем: насамперед сучасні воєнні реалії, коли об'єкти культурної спадщини можуть бути фізично знищені та втрачені для прийдешніх поколінь у будь-який час унаслідок бойових дій. Окрім цього, варто сказати про брак фінансування охорони та реставрації пам'яток; відсутність інтегрованих програм розвитку культурного туризму; слабку промоцію об'єктів спадщини на всеукраїнському та міжнародному рівнях; деградацію традиційної культури в сільських громадах. Слід також констатувати, що попри високий потенціал, розвиток туристичних дестинацій на основі культурної спадщини Київщини

стримується через фрагментарність регіональної культурної політики; неналежний розвиток інфраструктури в малих містах; низький рівень цифрової та візуальної промоції; потребу в запровадженні спадщини в освітні, креативні й молодіжні програми. Серед основних проблем розвитку атрактивності спадщини Київщини також назвемо брендингову стратегію регіону; брак фінансування на реставрацію і модернізацію інфраструктури; інформаційну фрагментарність щодо об'єктів спадщини в цифровому просторі; також зазначимо неврегульованість правового статусу багатьох пам'яток і низький рівень залучення локальних громад до проектування турпродуктів.

Вирішення цих проблем можливе шляхом розроблення регіональних стратегій сталого туризму; залучення місцевих громад до процесів охорони та популяризації спадщини; а також міжсекторальної співпраці (влада – наука – бізнес – громади). Для сталого розвитку треба створювати картографовані та брендовані маршрути; активізувати громадсько-приватне партнерство в культурному туризмі; упроваджувати інтерактивні цифрові формати (AR/VR) для спадщини; забезпечити професійну підготовку кадрів у сфері культурного менеджменту.

Для підвищення атрактивності культурної спадщини Київщини доцільно впроваджувати кроссекторальні проекти (культура + IT + освіта + бізнес); формувати тематичні кластери культурного туризму; розвивати навчальні програми для гідів, менеджерів культури; створювати локальні культурні бренди та регіональні центри інтерпретації спадщини; посилити участь громад у створенні турпродуктів, зокрема через методи партисипації, історії знизу, наративних практик, адже «напрями, які ефективно зберігають та просувають свою культурну спадщину, перевершують інші в залученні й утриманні туристів» (Mammadova, & Abdullayev, 2025, p. 64).

Висновки. У статті здійснено комплексне культурологічне дослідження культурної спадщини Київщини як атрактивного ресурсу, здатного забезпечити сталий розвиток сучасних туристично-рекреаційних дестинацій регіону; визначено її роль у формуванні культурної ідентичності, привабливості території для внутрішніх і міжнародних туристів, а також

окреслено можливості інтеграції спадщини в сучасні туристичні маршрути, культурні проекти та креативні індустрії.

Наголошується, що культурна спадщина Київщини має не лише охоронну, а й економічну та креативну цінність. Її грамотне використання в туристичному секторі перетворює локальні простори на привабливі дестинації, формує регіональний бренд, посилює ідентичність і сприяє розвитку культурного підприємництва. Атрактивний потенціал спадщини – це не лише про минуле, а й про інноваційне майбутнє регіонів України.

Київщина є одним із найбагатших регіонів України в контексті культурної спадщини. Системний підхід до її вивчення, збереження та інтеграції в туристичній інфраструктурі дозволяє не лише зберегти національну ідентичність, але й стимулювати

місцевий розвиток, створити нові робочі місця та посилити туристичну привабливість регіону. Акцент потрібно робити на локальних громадах, сучасних технологіях (аудіогіди, цифрова картографія, мобільні застосунки) та якісному культурному продукті – це є ключовим аспектом сталого використання спадщини Київщини.

Культурна спадщина Київщини – це не лише архів історії, а жива тканина сучасної ідентичності, що потребує нових способів актуалізації, естетизації та включення у простір туристичної взаємодії. Її атрактивний ресурс полягає у здатності викликати глибокі емоційні переживання, формувати унікальний досвід і відкривати регіон через призму культурного багатства. Київщина має всі передумови стати взірцем інтегрованого культурного туризму на національному та міжнародному рівнях.

Список використаної літератури:

- Florcić, T., Šker, I., Maras Benassi, H. (2022). Affirmation of Cultural Heritage Digital Promotion within Smart Destination Concept. *ENTRENOVA – ENTERPRISE RESEARCH INNOVATION*, ISSN 2706-4735, IRENET – *Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, Zagreb, 8 (1), 154–168. <https://doi.org/10.54820/entrenova-2022-0015>
- Geçikli, M. and al. (2024). Cultural Heritage Tourism and Sustainability: A Bibliometric Analysis. *Sustainability*, 16 (15), 6424. <https://doi.org/10.3390/su16156424>
- Mammadova, E., Abdullayev, A. (2025). The Role of Cultural Heritage in Tourism Competitiveness. *Porta Universorum*, 1 (5): Liepa, 64–72. <https://doi.org/10.69760/portuni.0105005>
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.004>
- Van Loon, R., Gosens, T., Rouwendal, Y. (2014). Cultural Heritage and the Attractiveness of Cities: Evidence from Recreation Trips. *Journal of Cultural Economics*, 38 (3), 253–285. DOI: 10.1007/s10824-014-9222-5
- Аксьонова, Н. (2019.) Потенціал нематеріальної культурної спадщини в умовах глобалізації: стан і перспективи. *Географія та туризм*, 48, 62–73.
- Антоненко, В., Крупа, І. (2012). Культурна спадщина як історико-культурний та науково-пізнавальний ресурс туризму: проблемні питання. *Географія та туризм*, 20, 37–44.
- Батченко, Л., Близнюк, І. (2018). Культурні цінності як фактор конкурентоспроможності туристичної галузі. *Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс: досвід, практики, інновації*: тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції – фестивалю, м. Київ, 25–26 жовтня 2018 р. Київ: Вид. центр КНУКіМ, С. 27–31.
- Берест, П. (2023). Культурологічні дослідження туристичних дестинацій як інструмент їх сталого розвитку. *Культура у ХХІ столітті: дослідження, збереження, розвиток: збірник наукових статей* за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, 8–9 грудня 2022 р. / за заг. ред. О. Смоліної, І. Сілютіної. Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля. С. 215–220.
- Бунтова, Н., Коренько, К. (2022). Історико-культурна спадщина в системі розвитку індустрії туризму України. *Тези доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції-фестивалю «Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс: досвід, практики, інновації»*, м. Київ, 19–20 травня 2022 р. Київ: Вид. центр КНУКіМ, С. 195–198.
- Ворошилова, Г., Рокитко, Ю. (2019). Місце нематеріальної культурної спадщини України в розвитку туризму. *Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс: досвід, практики, інновації*: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 14–15 листопада 2019 р. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2019. С. 74–77.
- Гаврилюк, А. (2018). Атрактивність нематеріальної культурної спадщини України: туризмознавчий аспект. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*, 1 (2018), 18–28.

- Ганський, В. (2018). Комерціалізація ресурсів історико-культурної спадщини в туризмі: механізми, ліміти та бар'єри. *Економіка та управління національним господарством*, 15, 95–99.
- Дичковський, С. (2019). Комодифікація культурної спадщини в системі туристичних послуг. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, 33/2019, 66–74.
- Дутчак, О. (2017). Нематеріальні культурна спадщина ЮНЕСКО в Україні: перспективи використання в індустрії туризму. *Карпатський край*, 1, 165–170.
- Захарін, С. (2020). Роль туризму у справі збереження та популяризації об'єктів національної культурної спадщини. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм*, 3 (1), 55–71. URL: <http://tourism.knukim.edu.ua/article/view/207497/207832>
- Козловський, Є., Крупа, І. (2021). Національна культурна спадщина регіону як чинник розвитку культурно-пізнавального туризму. *Географія та туризм*, 14, 63–68.
- Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (дата звернення: 01.07.2025).
- Кудінова, І., Терзі, С. (2023). Культурна спадщина – бренд туристичної України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління*, 7 (2), 27–40. <http://doi.org/10.23939/semi2023.02>
- Логвин, М., Карпенко, Н., Шуканов, П. (2019). Історико-культурна спадщина як чинник розвитку регіональної туристичної дестинації. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*, 4 (21), 393–399.
- Паньків, Н., Гаврилишин О. (2021). Вплив культурної спадщини на розвиток туризму в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*, 6 (1), 212–224. DOI: 10.31891/2307-5740-2021-300-6-34
- Папп, В., Котубей, В., Грицько, В. (2022). Культурний туризм як багатогранний феномен національної самоідентифікації. *Економічний форум*, 4, 48–57.
- Степанов, В. (2015). Визначення поняття «культурна спадщина» у культурному просторі України. *Культура України. Серія: Культурологія*, 48, 29–39.
- Фалько, Є., Матейчук, В. (2023). Перспективи використання об'єктів культурної спадщини у розвитку міжнародного туризму. *Інфраструктура ринку*, 70, 209–215. <https://doi.org/10.32782/infrastructure70-37>
- Химинець, В., Цімболинець, Г. (2020). Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону. *Регіональна економіка*, 3 (97), 57–64.
- Чорна, Н. (2021). Нематеріальна культурна спадщина як туристичний ресурс. *Інфраструктура ринку*, 59, 29–33. <https://doi.org/10.32843/infrastructure59-5>
- Шевченко, Н. (2023). Переосмислення ролі культурної спадщини в післявоєнній туристично-рекреаційній діяльності. *Культура і сучасність : альманах*, 1, 23–28.

References:

- Florcić, T., Šker, I., & Maras Benassi, H. (2022). Affirmation of Cultural Heritage Digital Promotion within Smart Destination Concept. *ENTRENOVA – ENTERprise REsearch INNOVATION*, ISSN 2706-4735, IRENET – *Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, Zagreb, 8 (1), 154–168. <https://doi.org/10.54820/entrenova-2022-0015>
- Geçikli, M., and etc. (2024). Cultural Heritage Tourism and Sustainability: A Bibliometric Analysis. *Sustainability*, 16 (15), 6424. <https://doi.org/10.3390/su16156424>
- Mammadova, E., & Abdullayev, A. (2025). The Role of Cultural Heritage in Tourism Competitiveness. *Porta Universorum*, 1 (5): Liepa, 64–72. <https://doi.org/10.69760/portuni.0105005>
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.004>
- Van Loon, R., Gosens, T., & Rouwendal, Y. (2014). Cultural Heritage and the Attractiveness of Cities: Evidence from Recreation Trips. *Journal of Cultural Economics*, 38 (3), 253–285. DOI: 10.1007/s10824-014-9222-5
- Aksonova, N. V. (2019). Potentsial nematerialnoi kulturnoi spadshchyny v umovakh hlobalizatsii: stan i perspektyvy [The potential of intangible cultural heritage in the context of globalization: state and prospects] *Heohrafiia ta turyzm*, 48, 62–73 [in Ukrainian].
- Antonenko, V. S., & Krupa, I. P. (2012). Kulturna spadshchyna yak istoriko-kulturnyi ta naukovo-piznavalnyi resurs turyzmu: problemni pytannia [Cultural heritage as a historical, cultural and scientific and cognitive resource of tourism: problematic issues] *Heohrafiia ta turyzm*, 20, 37–44 [in Ukrainian].
- Batchenko, L. V., & Blyzniuk, I. O. (2018). Kulturni tsinnosti yak faktor konkurentospromozhnosti turystychnoi haluzi [Cultural values as a factor of competitiveness of the tourism industry] *Nematerialna kulturna spadshchyna yak suchasnyi turystychnyi resurs: dosvid, praktyky, innovatsii: tezy dopovidei II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – festyvalyu (m. Kyiv, 25–26 zhovtnia 2018 r.)*. Kyiv: Vyd. tsentr KNUKiM, S. 27–31 [in Ukrainian].

- Berest, P. (2023). Kulturolohichni doslidzhennia turystychnykh destynatsii yak instrument yikh staloho rozvytku [Cultural studies of tourist destinations as a tool for their sustainable development] *Kultura u XXI stolitti: doslidzhennia, zberezhennia, rozvytok*: zbirnyk naukovykh statei za materialamy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 8–9 hrudnia 2022 roku / za zah. red. O. Smolinoi, I. Siliutinoi. Kyiv: Vyd-vo SNU im. V. Dalia. S. 215–220 [in Ukrainian].
- Buntova, N. V., & Korenko, K. (2022). Istoryko-kulturna spadshchyna v systemi rozvytku industrii turizmu Ukrainy [Historical and cultural heritage in the system of development of the tourism industry of Ukraine]. *Tezy dopovidei V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – festyvaliu “Nematerialna kulturna spadshchyna yak suchasnyi turystychnyi resurs: dosvid, praktyky, innovatsii”* (m. Kyiv, 19–20 travnia 2022 r.). Kyiv: Vyd. tsentr KNUKiM, S. 195–198 [in Ukrainian].
- Voroshylova, H. O., & Rokytko, Yu. A. (2019). Mistse nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy v rozvytku turizmu [The place of the intangible cultural heritage of Ukraine in the development of tourism]. *Nematerialna kulturna spadshchyna yak suchasnyi turystychnyi resurs: dosvid, praktyky, innovatsii: tezy dopovidei III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 14–15 lystopada 2019 r.). Kyiv: Vyd. tsentr KNUKiM, S. 74–77 [in Ukrainian].
- Havryliuk, A. (2018). Atraktivnist nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy: turyzmoznavchyi aspekt [Attractiveness of the intangible cultural heritage of Ukraine: a tourism aspect]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Serii: Turyzm*. Vyp. 1. S. 18–28 [in Ukrainian].
- Hanskyi, V. O. (2018). Komertsializatsiia resursiv istoryko-kulturnoi spadshchyny v turyzmi: mekhanizmy, limity ta bariery [Commercialization of historical and cultural heritage resources in tourism: mechanisms, limits and barriers]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*. № 15. S. 95–99 [in Ukrainian].
- Dychkovskiy, S. (2019). Komodyfikatsiia kulturnoi spadshchyny v systemi turystychnykh posluh [Commodification of cultural heritage in the system of tourist services]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*. Vypusk 33/2019, S. 66–74 [in Ukrainian].
- Dutchak, O. I. (2017). Nematerialni kulturna spadshchyna YuNESKO v Ukraini: perspektyvy vykorystannia v industrii turizmu [UNESCO Intangible Cultural Heritage in Ukraine: Prospects for Use in the Tourism Industry]. *Karpatskyi krai*. № 1. S. 165–170 [in Ukrainian].
- Zakharin, S. (2020). Rol turizmu u spravi zberezhennia ta populyaryzatsii obektiv natsionalnoi kulturnoi spadshchyny [The role of tourism in the preservation and popularization of national cultural heritage sites]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Serii: Turyzm*. № 3 (1). S. 55–71. URL: <http://tourism.knukim.edu.ua/article/view/207497/207832> [in Ukrainian].
- Kozlovskiy, Ye. V., & Krupa, I. P. (2021). Natsionalna kulturna spadshchyna rehionu yak chynnyk rozvytku kulturno-piznavalnoho turizmu [National cultural heritage of the region as a factor in the development of cultural and educational tourism]. *Heohrafiia ta turizm*. Vyp. 14. S. 63–68 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny [Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text (data zvernennia: 01.07.2025) [in Ukrainian].
- Kudinova, I. P., & Terzi, S. M. (2023). Kulturna spadshchyna – brend turystychnoi Ukrainy [Cultural heritage – a brand of tourist Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politehnika”*. Seriiia “Problemy ekonomiky ta upravlinnia”. Vol. 7, No. 2, 2023. S. 27–40. <http://doi.org/10.23939/semi2023.02> [in Ukrainian].
- Lohvyn, M. M., Karpenko, N. M., & Shukanov, P. V. (2019). Istoryko-kulturna spadshchyna yak chynnyk rozvytku rehionalnoi turystychnoi destynatsii. [Historical and cultural heritage as a factor in the development of a regional tourist destination]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. Vypusk 4 (21), S. 393–399 [in Ukrainian].
- Pankiv, N. Ie., & Havrylyshyn, O. M. (2021). Vplyv kulturnoi spadshchyny na rozvytok turizmu v Ukraini [The impact of cultural heritage on the development of tourism in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, № 6, Tom 1, S. 212–224. DOI: 10.31891/2307-5740-2021-300-6-34 [in Ukrainian].
- Papp, V., Kotubei, V., & Hrytsko, V. (2022) Kulturnyi turizm yak bahatohrannyi fenomen natsionalnoi samoidentyfikatsii [Cultural tourism as a multifaceted phenomenon of national self-identification]. *Ekonomichnyi forum*, № 4, S. 48–57 [in Ukrainian].
- Stepanov, V. Yu. (2015). Vyznachennia poniattia “kulturna spadshchyna” v kulturnomu prostori Ukrainy [Definition of the concept of “cultural heritage” in the cultural space of Ukraine]. *Kultura Ukrainy. Ser.: Kulturolohiia*. Vyp. 48, S. 29–39 [in Ukrainian].
- Falko, Ye. A., & Mateichuk, V. V. (2023). Perspektyvy vykorystannia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny u rozvytku mizhnarodnoho turizmu [Prospects for the use of cultural heritage sites in the development of international tourism]. *Infrastruktura rynku*. Vypusk 70. S. 209–215. <https://doi.org/10.32782/infrastruct70-37> [in Ukrainian].
- Khymynets, V. V., & Tsimbolynets, H. I. (2020). Istoryko-kulturna spadshchyna yak chynnyk stymuliuvannia ekonomichnoho rozvytku rehionu [Historical and cultural heritage as a factor in stimulating the economic development of the region]. *Rehionalna ekonomika*. 2020. № 3 (97). S. 57–64 [in Ukrainian].

Chorna, N. (2021). Nematerialna kulturna spadshchyna yak turystychnyi resurs [Intangible cultural heritage as a tourist resource]. *Infrastruktura rynku*. Vypusk 59. S. 29–33. <https://doi.org/10.32843/infrastruct59-5> [in Ukrainian].

Shevchenko, N. O. (2023). Pereosmyslennia roli kulturnoi spadshchyny v pisliavoiennii turystychno-rekreatsiinii diialnosti [Rethinking the role of cultural heritage in post-war tourism and recreational activities]. *Kultura i suchasnist: almanakh*. 2023. № 1. S. 23–28 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Соломко Ганна Ігорівна,
*аспірантка кафедри культурології
факультету культури і мистецтв
Волинського національного університету імені Лесі Українки
orcid.org/0009-0001-3019-5641
okmolosanna@gmail.com*

ЗВЕРНЕННЯ ДО РЕЛІГІЙНОЇ ОБРАЗНОСТІ У ПРОЦЕСАХ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОЛІ ХОРЕОГРАФІЇ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

Стаття присвячена аналізу звернення до релігійної образності та духовних пошуків у ранньому модерному танці як чинників формування нової соціальної ролі хореографії в сучасній культурі. Дослідження ґрунтується на розгляді творчості Айседори Дункан, Рут Сен-Дені та Марти Грем як хореографічного руху, що поєднав тілесність, естетику та сакральне. Через переосмислення сакральних тем і залучення тілесних технік, що мали релігійний або філософський підтекст, танцівниці вплинули на становлення тілесних практик у культурі XX–XXI століть. У фокусі статті також сучасні підходи до осмислення їхньої спадщини (зокрема, підхід Кімерер Ламот), що висвітлюють соціальні, культурні та перформативні трансформації тілесності. Авторка окреслює, як ці танцівниці, відкидаючи академічні форми, сформували нове розуміння танцю – як засобу особистісного, духовного та соціального вираження. Особливу увагу приділено способам, якими модерністська хореографія сприяла зміщенню уявлення про танець, – від видовищного мистецтва до інклюзивної, тілесно-усвідомленої і терапевтичної діяльності. Проблематика статті полягає у з'ясуванні механізмів, завдяки яким перформативні танцювальні практики долають межі сценічності, перетворюючись на форму побутового тілесного висловлення, а також у виявленні зв'язку між релігійними мотивами, тілесними пошуками та соціальною хореографією. Мета – представити філософські та тілесні концепції модерного танцю в контексті сучасного осмислення перформативних і тілесних практик як інструментів моральної, психо-соціальної та культурної трансформації. У результаті простежено, як образність і тілесна естетика, закладені в модерній хореографії, продовжують існувати у формах тілесної терапії, рухових медитацій і повсякденного перформансу, зберігаючи духовний вимір у нових соціокультурних контекстах.

Ключові слова: релігійна образність, танцівниці американського модерну, моделі рухів, взаємодія, ритм тілесного становлення, чуттєве усвідомлення.

Solomko Hanna,
*Postgraduate Student at the Department of Cultural Studies
Faculty of Culture and Arts
Lesya Ukrainka Volyn National University
orcid.org/0009-0001-3019-5641
okmolosanna@gmail.com*

INVOKING RELIGIOUS IMAGERY IN REFRAMING THE SOCIAL ROLE OF CHOREOGRAPHY IN CONTEMPORARY CULTURE

This article explores the invocation of religious imagery and spiritual seeking in early modern dance as foundational to the transformation of choreography's social role in contemporary culture. The research is based on the works of Isadora Duncan, Ruth St. Denis, and Martha Graham, whose choreographic innovations integrated corporeality, aesthetic expression, and sacred symbolism. Through the reinterpretation of sacred themes and the incorporation of bodily techniques with religious or philosophical foundations, early modern dancers contributed to the formation

of embodied practices in the cultural landscape of the 20th and 21st centuries. This article also examines contemporary approaches to understanding their legacy – in particular, Kimerer LaMothe's perspective, which highlights the social, cultural, and performative transformations of embodiment. The author examines how these dancers, rejecting academic dance forms, redefined dance as a means of personal, spiritual, and social articulation. Special attention is given to the ways in which modernist choreography contributed to a shift in perception – from dance as a spectacular art to an inclusive, spiritually aware and therapeutic activity. The core problem addressed is how performative dance practices transcended stage boundaries to become a form of embodied everyday expression, and how religious motifs, bodily exploration, and social choreography are interwoven. The purpose of the article is to present the philosophical and religious concepts of modern dance within the framework of contemporary interpretations of performative and embodied practices as tools for moral, psychosocial, and cultural transformation. As a result, the paper traces how the imagery and body aesthetics rooted in early modern choreography persist in somatic therapies, movement meditations, and everyday performances, maintaining their spiritual dimension in evolving socio-cultural contexts.

Key words: religious imagery, early American modern dancers, movement models, interaction, rhythms of bodily becoming, perceptual awareness.

Постановка проблеми. Танцівниці раннього американського модерну проявляли зацікавленість, яку нині поділяють екзистенційні феноменологи, теоретики фемінізму, антропологи та дослідники перформансу: роль «живого тіла», або «ембодіменту», у творенні сенсу людського життя. Їхній внесок у це проблемне поле найбільш чітко проявляється в тих точках роботи цих танцівниць, де вони залучають мову, теми, історії чи символи, пов'язані з «релігією». Хоча ці натяки часто відкидають, сприймаючи за пишномовні жести харизматичних особистостей, такі алюзії заслуговують на повагу за свідомий внесок у публічне обговорення того, якою може й повинна бути «релігія» загалом і християнство зокрема, а саме – відповідальною за здоров'я та благополуччя, тілесне також (LaMothe, 2014, p. 60).

На початку двадцятого століття у Сполучених Штатах Америки художники в усіх сферах використовували мову релігії поза контекстом будь-якої конкретної традиції, щоб описати своє прагнення до мистецтва; прагнення, яке було б чистим, позбавленим своїх елементів, звільненим від обтяжливих розробок і таким чином здатним розкрити себе, людяність і щось «Більше». Однак серед митців і науковців лише ці жінки вимагали, щоб люди – включно з дослідниками релігії та танцю – розглядали змодельовані рухи тіла, тобто танці, як джерело досвіду, етичний критерій і кінцеву мету релігійного життя.

Аналіз досліджень. Кімерер Ламот зазначає, що її ідея про те, що людина – це ритм тілесного становлення, уперше сформувалася в період інтенсивного мистецького й інтелектуального вивчення зародження американського

сучасного танцю на чолі з Рут Сен-Дені, Айседорою Дункан і Мартою Грем. У своїх працях К. Ламот неодноразово й докладно вказує на те, що на початку двадцятого століття саме ці жінки заново відкривали релігію в ролі союзниці, дружньої до Землі, завдяки регулярним практикам ритмічних рухів тіла (LaMothe, 2006; LaMothe, 2008). А. Дункан і М. Грем, зокрема, стверджували, що відкрили прийоми танцювального навчання, здатні спричинити зміну досвіду для тих, хто танцює або спостерігає, – трансформацію, під час якої людина може відчувати своє тіло як рух. Коли стається досвід такої трансформації, наполягали ці жінки, люди у процесі руху розуміють, що саме їм потрібно знати, щоби будь-які рухи, які вони виконують, були відповідальними за їхнє власне здоров'я та благополуччя спільноти (LaMothe, 2016, p. 35).

Як заявляє К. Ламот, у проєкті переоцінки християнських цінностей А. Дункан і М. Грем обидві є прямими спадкоємицями Ф. Ніцше. Водночас, переміщаючи цей проєкт до танцювального середовища, обидві жінки критикують, доповнюють і просувають його роботу за траєкторіями спільного інтересу (LaMothe, 2006).

Пробудження цієї філософії тілесного становлення у зв'язку з ритуальним танцем спрямовує увагу науковців на те, як моделі рухів або кінетичні образи ритуального танцю задіюють і спрямовують тілесне становлення тих, хто бере в ньому участь. Таким чином, воно спрямовує вчених до розпізнання того, як і чому окремі моделі рухів можуть каталізувати та забезпечувати досвід трансформації, про яку твердять учасники (LaMothe, 2014, p. 59). Такі

дослідження наближають ритуал у танці до терапевтичних перформативних практик сучасності, що задіюють формати на кшталт соціальної хореографії. Як уже зазначалося авторкою даного дослідження у співпраці з іншими дослідницями сучасної культури (Столярчук, & Пригода-Донець) у попередніх публікаціях (Соломко, & Столярчук, 2020; Solomko, & Pryhoda, 2021; Пригода-Донець, & Соломко, 2022), тілесно-танцювальні практики можуть розглядатися як інструмент ембодіменту – процесу втілення досвіду через рух, що водночас є способом його усвідомлення, у ритуальному контексті також (Пригода-Донець, & Соломко, 2022). Цей підхід дозволяє краще осмислити внесок піонерок модерної хореографії у формування уявлень про тіло як джерело смислотворення. Найвиразніше це проявляється в тих моментах їхньої творчості, де танцівниці звертаються до мови, тем, сюжетів або символів, пов'язаних із релігією.

Мета статті полягає в необхідності представлення дослідження, присвяченого осмисленню релігійної образності в хореографічних практиках Айседори Дункан, Рут Сен-Дені та Марти Грем у світлі сучасних філософських підходів до хореографії, тілесних практик і перформативності.

Виклад основного матеріалу. К. Ламот часто застосовує термін «тілесне становлення» (*bodily becoming*). «<...> у філософії тілесного становлення рух тіла є джерелом і метою людського життя. Рух – це те, чим є тілесне «я»; не предмети, що рухаються, а рух сам собою. Окрім того, цей рух тіла, яким є люди, за своєю суттю творчий. З кожним рухом, який робить тіло, люди створюють і стають зразками відчуття і реагування на інші рухи, що відбуваються в них, навколо них і через них. Кожен рух, який виконує людина, насправді робить її такою, якою вона є, здатною думати, відчувати й діяти так, як вона діє, що до всього, що підтримує її постійне тілесне існування. У цьому сенсі люди існують як ритми тілесного становлення» (LaMothe, 2014, p. 59).

Р. Сен-Дені, А. Дункан і М. Грем знову і знову описують, як акт танцю пробуджує чуттєве усвідомлення власного тілесного «я», творчого за своєю природою – як нескінченного продуктивного джерела моделей рухів. Завдяки цьому процесу вони пізнали своє тіло не просто як рух

як такий, а як постійні ритми створення та становлення моделей руху або кінетичних образів. Для цих жінок кожна людина є таким ритмом тілесного становлення, а танець – це та дія, яка практикує і робить цей ритм реальним, видимим і відчутним, як для тих, хто практикує, так і для тих, хто відстежує їхню практику (LaMothe, 2016, p. 35–36). Окрім того, у своїх танцювальних практиках А. Дункан і М. Грем прагнули не лише культивувати внутрішнє усвідомлення притаманної їм ритмічної творчості; вони прагнули розвинути здатність свідомо брати участь у цьому ритмі, щоб творити рухи, які б розвивали їхнє тілесне «я» у танцювальній формі. Гостро усвідомлюючи, як кожен рух, який вони виконували, творив і їх, ці жінки намагалися розпізнати, що саме їхні рухи пробуджували в них самих і у світі. Ключем до цього процесу були їхні власні відчуття болю та задоволення. Вони рішуче відкидали будь-яку техніку, яка намагалася нав'язати тілу якісь рухи, натомість шукали натхнення у природних, спонтанних рухах тіла – ходьбі, стрибках, бігу, перестрибуванні, диханні. Вони прагнули знайти рухи, які надавали увагу та пошану їхньому власному тілу та відповідали його специфічним формам і можливостям. Діючи так, ці виконавиці прагнули створити танці, які передавали б любов і увагу до свого тіла, необхідні для такої регулярної скерованої практики (LaMothe, 2016, p. 36).

Прагнучи назвати своє мистецтво вшануванням землі, ці танцівниці регулярно зверталися до мови релігії. Так, за словами А. Дункан, «танець – це не розвага, а релігія, вираз життя» (Duncan, 1928). За словами М. Грем, танець – це «абсолютне знання» і «розкриття досвіду» (Graham, 1941). Р. Сен-Дені ж описала себе у процесі танцю як «ритмічний і безособовий інструмент духовного одкровення» (St. Denis, 1939). Обираючи цей словниковий запас, ці жінки не стверджували, що їхні танці вписуються у відомі визначення релігії, не посилалися на якісь вірування та традиції. Навпаки, вони встановлювали, що свідомо участь людини в ритмах тілесного становлення, як це задано регулярною танцювальною практикою, є постійним джерелом її найвищих ідеалів і цінностей, її переживань і прагнень (LaMothe, 2016, p. 36).

Зокрема, Р. Сен-Дені, А. Дункан і М. Грем залучають мову релігії, щоб повідомити про

досвід трансформації, який танець викликає у них. У кожному випадку ця трансформація включає зрушення у свідомості танцівниці щодо її тілесного «я» таким чином, що вона набуває чуттєвого усвідомлення свого тілесного «я» як самого руху, або як того, що ще називають «тілесним становленням». Вони поширювали свою обізнаність про те, що рухи, які виконує танцівниця (і як саме вона їх творить), змушують її думати, відчувати і дізнаватись те, що вона інакше не змогла б подумати, відчутти й дізнатись.

Передусім для всіх цих жінок зміщення у свідомості, яке вони описують, не є суто концептуальним. Воно існує в їхньому тілесному «я» на чуттєвому або внутрішньому, вісцеральному рівні. Річ не в тому, що в них з'явилося нове уявлення про своє тіло, і навіть не в тому, що вони відчують нові відчуття, над якими можна розмірковувати надалі. Радше їхнє внутрішнє відчуття того, ким вони є, змінюється таким чином, що вони більше не сприймають свої тіла як матеріальні речі. Танці втягують у їхній сенсорний простір усвідомлення їхнього тілесного «я» як моментів у постійному потоці руху, який ніколи не закінчується. Як описує Р. Сен-Дені, під час танцю вона відчуває «дивний нескінченний рух» своєї сутності (St. Denis, 1939, p. 241–242). Вона більше не є «тілом» і не є духовною сутністю, яка існує окремо від «нього». Вона відчуває та пізнає своє тіло як одну вібрацію в тому, що А. Дункан інакше називає «універсальним ритмом» (Duncan, 1928, p. 52).

Отже, для цих жінок досвід танцю впливає на трансформацію чуттєвого усвідомлення таким чином, щоб вони могли оцінити свою тілесність як місце зв'язку з рухом, який завжди є, і спілкування з ним. Навіть більше, «рух», для якого танцівниці використовують мову релігії, означає не просто велику реальність, у якій вони губляться або розчиняються. Коли вони танцюють, ці жінки відчувають свої специфічні рухи тіла як активну участь у постійному створенні форм, у яких з'являється цей вічний рух. З кожним їхнім рухом вони не лише створюють світи, де є сильними, спритними, граційними, але й вносять у свою присутність специфічне внутрішнє відчуття зв'язку з тим, що існує. Вони визнають самі моделі власних рухів тіла як вираження творчої енергії, яку ці рухи тіла дозволяють їм сприймати як таку, що

розтягується за межі сприйняття. Отже, коли ці жінки стверджують, що під час танцю вони стають «богоподібними» (Duncan, 1928, p. 63), «атлетами Бога» (Graham, 1941, p. 3) або «безособовим інструментом духовного одкровення» (St. Denis, 1939, p. 52), вони застосовують такі слова, щоб повідомити про трансформації, які здійснюють їхні специфічні моделі рухів тіла: вони знають, що своє тілесне «я» проявляє форми, у яких люди можуть досягнути присутності, силу та реальність того, що ще може відбутися (LaMothe, 2014, p. 60).

Окрім того, ці жінки також усвідомлювали, що моделі рухів, які вони створювали, були ефективними в тих способах, які відрізнялися від слів чи навіть зображень. Ці моделі руху є кінетичними; вони існують лише в тимчасовій і просторовій формі. Вони ефективні як засіб комунікації завдяки внутрішньому реагуванню, яке вони викликають у тих, хто є свідками руху. Ці танцювальні рухи досягають успіху, коли вони проголошують участь у досвіді їх виконання. Вони служать для того, щоб прискорити бажання і готовність члена аудиторії культивувати той самий зсув у чуттєвому усвідомленні, який дозволив би йому відчутти рух власного тіла як прояв творення того, що існує (LaMothe, 2014, p. 61). А. Дункан підсумовує цю динаміку, коли стверджує, що танець пробуджує «душу»; де душа – це не духовна сутність, яка існує окремо від «тіла», а радше тілесна здатність, «внутрішня сила» створювати й ставати моделями відчуттів і реакцій, які виражають «вставлення до універсального ритму» (Duncan, 1928, p. 52). Або, як описує М. Грем, танець забезпечує «розкриття досвіду», де проявляється процес, завдяки якому дійсність стає реальною для людей як відображення будь-якої «підвищеної нервової чутливості» та «концентрації на миттєвості», яку розвивають танцювальні вправи. У підсумку, те, що танцівниця повідомляє, – це внутрішній досвід її власної свідомої участі в ритмах тілесного становлення (LaMothe, 2014, p. 61).

Проте, незважаючи на те, що вони схвалювали танці через їхній трансформаційний ефект, ці танцівниці також чітко усвідомлювали, що не всі моделі рухів, визнані «танцями», реалізують цей потенціал. Самі рухи мають значення; і Р. Сен-Дені, і А. Дункан, і М. Грем – кожна взяла на себе завдання виявити такі моделі руху.

Вони прагнули виявити такі рухи, дисциплінуючи свою увагу до рухових потенціалів, укладених у фізіологічних формах їхнього тіла. Вони наполягали на тому, що лише виявивши рухи, які відповідають здоров'ю та благополуччю тіла, що розвивається, їм вдасться створити танці, які передавали б участь у цьому досвіді спільного тілесного становлення. Тільки тоді, у вигляді одкровення, з'являться уявлення про красу та святість тих танців, що повертають людей до життя. Отже, ці жінки прагнули створити танці, які б допомогли людям уявити найвищі цінності, які, за словами Ф. Ніцше, «залишалися б вірними до землі» у них і навколо них (Nietzsche, 1954, p. 125).

У підсумку, Кімерер Ламот зауважує, що Р. Сен-Дені, А. Дункан і М. Грем танцювали для переосмислення та переоцінки ролі та значення релігії («що власне є релігією, і що має нею бути»). Як заявляла А. Дункан, її метою був «Ренесанс релігії через танець». Як наголошували ці жінки, лише тоді, коли танець розглядатимуть як такий, що має здатність відтворювати культуру на рівні наших вищих ідеалів, власне в танці можливо буде усвідомити його силу до трансформацій нашого світосприйняття, отже, нашого існування.

Висновки. Основоположники модерного й експресіоністського танцю зазвичай глибоко визнавали його духовні елементи. Вони вбачали в цих духовних елементах шлях до справжнього вираження, оскільки вони дозволяли глибоко поділитися своїм внутрішнім «я», але також задовольнити бажання самореалізації. Танцівниці раннього американського модерну демонстрували зацікавленість у феномені «ембодіменту», яку нині поділяють екзистенційні феноменологи, теоретики фемінізму, антропологи та дослідники перформативних практик. Їхній внесок найбільше проявляється в тих моментах творчого осмислення своїх робіт, у яких вони залучають мову, теми історії чи символи, пов'язані з релігійними традиціями. Тілесні рухи зчитувалися як символи вірувань та ідей, а тілесні зусилля танцівників стимулювали психологічні

ефекти – змінені стани свідомості. Як зазначено в попередніх дослідженнях авторки, ембодімент-рух у сучасній культурі постає не лише як естетична або фізична практика, а як глибинний інструмент пізнання, рефлексії та трансформації досвіду, що робить його ключовим в аналізі тілесно-танцювальних процесів.

Один із панівних підходів передбачав дослідження танцю на межі з релігією, тобто сприймати рухи як символ вірувань, що стимулюють психологічні ефекти, орієнтовані на релігійні тексти. Натомість підхід, запропонований К. Ламот, виникає як відповідь на моделі рухів тіла (кінетичні образи) танцю чи тілесної практики, що спрямовують тілесне становлення учасників дійства. Отже, підхід вивчає мотивацію окремих моделей рухів, що каталізують духовну й тілесну трансформації. Із цього погляду будь-яка трансформація відбувається як відображення взаємодії людини з «ритмами тілесного становлення». Гармонізація духовного і тілесного, оздоровлення, зцілення чи навіть набуття чутливості до вищих одкровенень за застосування усвідомленого підходу до сучасної хореографії, а також тілесно-танцювальних і перформативних практик, що походять із неї, стають реакцією на визначені рухи, що спонукають здатність думати й відчувати, уявляти й оцінювати інакше, ніж людина б учинила за інших обставин.

Переосмисленням ролі хореографії в сучасній культурі можна оцінити способи, якими духовні ідеї та цінності також можуть забезпечувати наше постійне тілесне становлення, як можуть розвиватися релігійно-філософські ідеї в мистецькому полі їх переосмислення. Осмислення нової методології приводить до усвідомлення можливості та необхідності застосування тілесних і танцювальних практик, що культивують і спрямовують наші «чуттєві надлишки», привертають нашу увагу до внутрішнього тілесного знання і втілюють нашу здатність свідомо реалізовувати закладений у нас потенціал до творення.

Список використаних джерел:

- Пригода-Донець, Т., Соломко, Г. (2022). Ритуальний аспект тілесно-танцювальних практик. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 68–73. <https://doi.org/10.32782/facs-2022-6-10>
- Соломко, Г., Столярчук Н. (2020). Танцювально-тілесні практики як інструмент ембодімент-руху в сучасній культурі. Актуальні проблеми розвитку культури, мистецтва та освіти: матеріали наукових читань (8 грудня 2020 р.). Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки. С. 62–64.

- Duncan, I. (1928). *Art of the Dance*. New York : Liveright. 142 p.
- Graham, M. (1991). *Blood Memory*. New York : Doubleday.
- LaMothe, K. (2006). *Nietzsche's dancers*. New York : Palgrave Macmillan US. <https://doi.org/10.1057/9781403977267>
- LaMothe, K. (2008). The religion impulses of early American modern dance: a theory of dance practice. *Society of Dance Scholars. Proceedings of the Thirty-first Annual Conference*, Skidmore College, Saratoga Springs, NY, June 12–15.
- LaMothe, K. (2014). Transformation: an ecokinetic approach to the study of ritual dance. *Dance, Movement & Spiritualities*, 1 (1), 57–72. https://doi.org/10.1386/dmas.1.1.57_1
- LaMothe, K. (2016). *Becoming a bodily self. Religious experience and new materialism*. New York, 25–53. https://doi.org/10.1007/978-1-137-56844-1_2
- Nietzsche, F. (1954). *The Portable Nietzsche*. Trans. & ed. W. Kaufmann. New York, NY : Penguin Books.
- Solomko, H., Pryhoda, T. (2021). The concepts of flow and embodied reflection in contemporary corporeal culture. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції*, 11 листопада 2021 р. / відп. ред. : Г. Голуб, М. Зінченко. Луцьк. С. 495–497.
- St. Denis, R. (1939). *An Unfinished Life*. New York : Harper & Brothers. 52 p.

References:

- Pryhoda-Donets, T., & Solomko, H. (2022). Rytualnyi aspekt tilesno-tantsiuvalnykh praktyk [Ritual aspect of bodily and dance practices]. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 68–73. <https://doi.org/10.32782/facs-2022-6-10> [in Ukrainian].
- Solomko H., & Stoliarchuk N. (2020). Tantsiuvalno-tilesni praktyky yak instrument embodiment-rukhu v suchasni kulturi [Dance-body practices as a tool of embodiment-movement in contemporary culture]. *Aktualni problemy rozvytku kultury, mystetstva ta osvity: materialy naukovykh chytan* (Topical Issues in the Development of Culture, Art and Education: Proceedings of Scientific Readings, Lutsk, December 8, 2020). Lutsk: VNU imeni Lesi Ukrainky, pp. 62–64 [in Ukrainian].
- Duncan, I. (1928). *Art of the Dance*. New York: Liveright. 142 p.
- Graham, M. (1991). *Blood Memory*. New York: Doubleday.
- LaMothe, K. (2006). *Nietzsche's dancers*. New York: Palgrave Macmillan US. <https://doi.org/10.1057/9781403977267>
- LaMothe, K. (2008). The religion impulses of early American modern dance: a theory of dance practice. *Society of Dance Scholars. Proceedings of the Thirty-first Annual Conference*, Skidmore College, Saratoga Springs, NY, June 12–15.
- LaMothe, K. (2014). Transformation: an ecokinetic approach to the study of ritual dance. *Dance, Movement & Spiritualities*, 1 (1), 57–72. https://doi.org/10.1386/dmas.1.1.57_1
- LaMothe, K. (2016). *Becoming a bodily self. Religious experience and new materialism*. New York, 25–53. https://doi.org/10.1007/978-1-137-56844-1_2
- Nietzsche, F. (1954). *The Portable Nietzsche*. Trans. & ed. W. Kaufmann. New York, NY: Penguin Books.
- Solomko, H., & Pryhoda, T. (2021). The concepts of flow and embodied reflection in contemporary corporeal culture. *Current Issues in the Development of Natural and Humanitarian Sciences: Collected Materials of the 4th International Scientific and Practical Conference* (November 11, 2021) / Eds. H. Holub, M. Zinchenko. Lutsk, 495–497.
- St. Denis, R. (1939). *An Unfinished Life*. New York: Harper & Brothers. 52 p.

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Сумятін Станіслав Вікторович,

аспірант

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

orcid.org/0009-0007-8181-2383

Stas.Sumyatin@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ПОЕТИКИ КУЛЬТУРИ

Метою роботи є конкретизація зв'язку сучасних інформаційних технологій з поетикою культури, з урахуванням існуючих теоретичних моделей такого зв'язку, множинності видів і потрактувань самої поетики, структурної складності культурного цілого, а також специфічної та міцно пов'язаної із цифровою культурою ІТ-галузі. Методологія ґрунтується на комплексному культурологічному підході, який включає: загальнонауковий інструментарій системного мислення, аналітико-синтетичного та порівняльно-аналітичного методів, а також герменевтичні процедури в межах поетики культури та культурологічну рефлексію, зокрема, власного досвіду програмування. Наукова новизна полягає в порівнянні поглядів Марка Коекелберга та Вілема Флюссера стосовно моделей зв'язку технологія – поетика, а також у розгляді різних рівнів впливу чинника інформаційних технологій на поетику культури й уведення концептів «поетика ІТ» та «поетика коду». Висновки: 1. Модель Коекелберга (техне-поетика) та модель Флюссера (поетика апаратів/алгоритмів) доповнюють одна одну, відповідаючи різним культурним контекстам, а саме: перша застосовна до ситуацій творчого розроблення (створення, апробації, вдосконалення/модернізації) інформаційних технологій і за умов нерутинного їх використання людиною як культурним суб'єктом, друга – до ситуацій, в яких людина в інформаційній дійсності втрачає свою суб'єктність. 2. Чинник інформаційних технологій впливає на поетику культури на трьох теоретично виокремлених рівнях: (а) на загальнокультурному/системному (вплив на культуру як ціле), де інформаційні технології відіграють роль засобу й структуроутворюючого складника поетики культури сучасності (цифрової культури); (б) на «галузевому» рівні, у поетичній квінтесенції – творчо-мистецькому (на рівні цифрового мистецтва), в якому технології функціонально й за культурним змістом збігаються з поетикою, дорівнюють їй (як за моделлю техне-поетики Коекелберга, так і за моделлю поетики апаратів/алгоритмів Флюссера); (с) на ІТ-рівні – поетики інформаційних технологій, яка базується на поетиці коду й відбиває риси обох розглянутих моделей технологія – поетика. Отже, в основу поетики цифрової культури доцільно покласти поетику коду, а за провідний культурологічний вимір інформаційних технологій визнати їхній поетичний вимір.

Ключові слова: інформація/інформаційне, інформаційні технології (ІТ), код, краса, культура, поетика, смисл, цифрове.

Sumyatin Stanislav,

Postgraduate Student

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

orcid.org/0009-0007-8181-2383

Stas.Sumyatin@gmail.com

INFORMATION TECHNOLOGY AS A FACTOR IN THE POETICS OF CULTURE

The purpose of the article is to specify the connection between modern information technologies (IT) and the poetics of culture, taking into account existing theoretical models of such a connection, the plurality of forms and interpretations of poetics, the structural complexity of culture as an integral system, and the specific interdependence between the IT industry and digital culture. The methodology is based on a comprehensive cultural approach, which includes: general scientific tools of systemic thinking, analytical-synthetic and comparative-analytical methods, as well as

hermeneutic procedures within the poetics of culture and culturological reflection, including insights derived from own's programming practice. The article's contribution lies in the comparative analysis of Mark Coeckelbergh's and Vilém Flusser's models of the technology – poetics nexus, in examining the multilayered impact of IT on cultural poetics, and in introducing the concepts of IT poetics and code poetics. Coeckelbergh's model (techné-poetics) and Flusser's model (poetics of apparatuses/algorithms) are not mutually exclusive but complementary, each corresponding to distinct cultural contexts. The former is applicable to processes of creative development (design, testing, refinement, and innovation) and to instances of non-routine technological engagement by the cultural subject, whereas the latter applies to contexts in which subjectivity is diminished or displaced within informational reality. 2. The influence of IT on the poetics of culture can be discerned on three theoretical levels: (a) the systemic-cultural level, where IT functions as both a medium and a structure-forming principle of contemporary (digital) culture; (b) the industry-specific level, particularly in digital art, where technology and poetics converge functionally and semantically – consistent with both Coeckelbergh's and Flusser's frameworks; (c) the technological level, encompassing the poetics of IT itself, which rests upon the poetics of code and reflects the interrelation of the two aforementioned models. Accordingly, the poetics of code should be situated within the broader poetics of digital culture as its basis, and the poetic dimension may be regarded as the primary cultural modality and the leading culturological dimension of IT.

Key words: digital, information, information technology (IT), code, beauty, culture, meaning, poetics.

Вступ. Інформаційні технології (далі – ІТ) у сучасному житті становлять той шар навколишньої реальності, про який півстоліття тому й не мріялося: у результаті застосування ІТ працівники майже всіх галузей виробництва позбавилися частки рутинної праці (як фізичної, так і розумової) нетворчого характеру, а виникнення й розвиток ІТ-галузі спричинили появу багатьох суто творчих професій, яким не було аналогів у минулому. Сучасне культурне середовище здебільше створюється за допомогою екранних і постекранних технологій; лавиноподібне проникнення ІТ до сфери мистецтва привело до появи нових видів і жанрів, творчість у багатьох з яких не потребує спеціальної освіти й доступна чи не кожному, хто вміє користуватися комп'ютером. Завдяки цифровізації музейних, архівних, бібліотечних фондів можливість доступу до культурних надбань і пам'яток отримав кожен, у кого є вихід у мережу «Інтернет». Використання нейромереж – штучного інтелекту (далі – ШІ) – в артпроектах, медіашоу й інших культурних продуктах конкурує з людськими творчими реалізаціями, вказує на можливість заміни праці митців – літераторів, акторів, музикантів, декораторів та інших – «творчістю» ІТ-пристроїв. Цифрові ІТ і ШІ, інтегровані в усі сфери життя, зокрема й у мистецтво, освіту та науку, політику й бізнес, а також у повсякденні практики та побут, змінили характер культури – вона перетворилася на цифрову. Тому цілком закономірне розширення емпіричної бази culturological досліджень ІТ, розгалуження їх проблематики та зростання методологічного інтересу до таких досліджень.

Однією з тем стосовно ІТ, що останнім часом цікавлять культурологію, є зв'язок технологій з *поетикою культури*, яка, як було показано й обґрунтовано як іноземними дослідниками, С. Грінблатом, М. Епштейном, Л. Монтроузом, Л. Флоресом та іншими, так і вітчизняними фахівцями, К. Гончаренко, Г. Косіковим, О. Смоліною та іншими, становить важливе методологічне підґрунтя культурологічних студій. Актуальність заявленої теми, таким чином, зумовлено як наявним емпіричним зв'язком ІТ з культуротворенням – зв'язком, який має тенденцію посилюватися і ускладнюватися, так і проблемами (передусім методологічними) власне культурологічного знання.

Аналіз попередніх наукових публікацій. Діапазон тлумачень поетики культури досить великий: її визначають як «проблемну галузь культурологічних досліджень» (Смоліна, 2018), як «вивчення колективного створення різних культурних практик і дослідження відносин між цими практиками» (Brannigan, 1998), як «систему зв'язків і вузлових точок, за допомогою яких аналізуються як літературні (лінгвістичні), так і позалітературні (екстралінгвістичні) культурні тексти» (Смоліна, 2024, с. 5). Ґрунтовну спробу систематизувати підходи до розуміння поетики як такої та поетики культури здійснено в авторському підручнику О.О. Смоліної «Поетика культури» (Смоліна, 2024).

Праць, присвячених проблемі зв'язку поетики культури й ІТ, небагато: публікації А. Асербі (Aserbi, 2019), М. Коекелберга (Coeckelbergh, 2018), О. Левін (Levin, 2020), Л. Мановича (Manovich, 2013), Дж. О'Салівана

(O'Sullivan, 2019), Л. Преслі й інших; до того ж зазвичай у назвах робіт цей зв'язок не артикульований. Його обмірковування, можна сказати, започаткував Вілем Флюссер (1920–1991 рр.) у межах створеної ним оригінальної концепції техніки та медіакультури від писемності до фотографії та засобів мобільного зв'язку. Цікавим є те, що «відкриття» цієї теми відбулося на самому початку масової цифровізації як етапу культурного розвитку: ідеї В. Флюссера (Flusser, 2011) набули популярності після його смерті (роботу «У всесвіт технічних зображень» 1985 р. видання опубліковано в перекладі англійською у 2011 р., у мережу «Інтернет» викладено у 2015 р.) і реалізуються в цифровому мистецтві: прикладом флюссерівського *technical image* є образи нейромереж і deepfake.

У дослідженнях ХХІ ст. першою назвемо роботу Марка Коекелберга «Мистецтво, поетика та граматики технологічних інновацій як практика, процес та перформанс» (Coeckelbergh, 2018), у якій автор обстоює ідею: технологічний процес (інновації, програмування, інженерія) може розумітися не тільки як продуктивно-функціональна діяльність, але і як поетичний акт – техне (*techne*), що включає творчий, перформативний, культурний потенціал.

Джеймс О'Салліван у монографії «До цифрової поетики: електронна література та літературні ігри» (O'Sullivan, 2019) досліджує, як електронна література використовує технології (гіпертекст, гра, мультимедіа), перетворюючи поетичне представлення тексту.

Орна Левін у статті «Технопоетика в мікроісторіях цифрової епохи: випадок Алекса Епштейна» (Levin, 2020) аналізує «динамічний взаємозв'язок між полярними протилежностями технології та поетики» (ibid., р. 342) на прикладі синтезу технічної та художньої мови ізраїльським поетом-програмістом А. Епштейном у технопоетиці – новій жанровій практиці та стилі цифрової мікроповісті.

За практичної відсутності українськомовних джерел зацікавила опублікована у «Віснику Київського національного університету культури і мистецтв» стаття С.Д. Безклубенка «Поетика як технологія», де на матеріалі театального мистецтва автор дійшов висновку: «Технологія не тільки не «ворожа» мистецтву, а навпаки, – глибоко притаманна йому: усвідомлена у своїй закономірності, вона становить

собою поетику мистецтва, її, так би мовити, промислово-творчу природу, і визначає специфіку кожного виду мистецтва з його практичного, «ремісничого», боку» (Безклубенко, 2018, с. 36). Може скластися враження, що такий висновок є протилежним заявленій назві: автор стверджує, що технологія може розглядатися як поетика – *технологія як поетика*. Проте логіка міркувань С.Д. Безклубенка зрозуміла, аргументована й цілком нами підтримується, як і наведений висновок, якій ми розуміємо за визнання деякої – функціональної – тотожності технологічного й поетичного, за умов вироблення (саме *вироблення*) продукту, який задовольняє критеріям *краси*. Оскільки ж у згаданій роботі С.Д. Безклубенка йдеться *не* про інформаційні технології і лише про мистецьку сферу, постає питання, точніше, два взаємопов'язані питання щодо можливості екстраполювати цей висновок, або застосувати його до: 1) усіх, технологій, зокрема й інформаційних; 2) поетики культури – *усієї культури*, культури як цілого й інших її складників, а не лише поетики мистецтва як частини культури.

Мета. Метою статті є конкретизація зв'язку сучасних ІТ з поетикою культури, з урахуванням різних теоретичних позицій (моделей) щодо такого зв'язку, множинності видів і потрактувань самої поетики, структурної складності культурного цілого, а також специфічної та міцно пов'язаної із цифровою культурою ІТ-галузі.

Виклад основного матеріалу. Якщо перенести поняття поетики із царини літератури на художню діяльність як таку, то поетика поставатиме як вчення про правила створення будь-якого художнього твору, про закономірності жанру/стилю, про особливості та значення тієї чи іншої образно-символічної системи. І це узгоджується з тим, що «поетика не лише шукає структуру тексту/явища, не лише визначає його міру відповідності певній формі, але й віднаходить смисли» (Смоліна, 2024, с. 13–14).

Якщо ще більше розширити застосування поетики до всієї сфери культурного життя, то міркувати про поетику культури означтиме рефлексію щодо творення *культури як цілого*, побудованого за визначеними правилами – естетичними та моральними уявленнями, художніми канонами, а також відповідно (більш-менш наближено або, навпаки,

віддалено) до системних засад культуротворчого процесу. Поетику культури, отже, можна тлумачити як культурфілософський (або теоретико-культурологічний) підхід, у рамках якого можна, з одного боку, прояснити, чим спричиняються і як з'являються саме ці – а не якісь інші – культурні явища (тут-і-тепер або там-і-тоді) і, з іншого боку, пояснити (і, у деякому сенсі, зробити вказівку, припис), за якими правилами має діяти культурний суб'єкт (так звана *людина Культури*), щоб культурні явища мали статус культуротворчих феноменів (Леонтьєва, 2024, с. 32) і сполучалися в культурне ціле.

Сказане не суперечить ані розумінню «поетики» як «суми прийомів, принципів і засад, згідно з якими організовується і оформлюється ціле тексту» (Смоліна, 2024, с. 22), ані сучасним науковим уявленням щодо видів поетики, серед яких: описативна й нормативна, структурна й історична, генеративна й онтологічна (онтопоетика), до того ж кожен із видів поетики (перелік яких не є вичерпним) «має певні риси, які дозволяють йому вийти за межі літературного матеріалу на широке коло культурних процесів та феноменів» (ibid., с. 24), що для нас має панівне значення. Ми переконані, що не лише текст, зокрема й написаний за допомогою ШІ або суто ШІ, а й будь-який культурний продукт, вироблений за допомогою ІТ, як і цифрова культура як така, «є відкритою структурою та горизонтом множинних міждисциплінарних тлумачень та інтерпретацій» (Гончаренко, 2023, с. 151).

Виявляти й обґрунтовувати зв'язок досліджень ІТ-чинника з поетикою культури ми почали зі з'ясування підстав – теоретичних і практичних – дослідження ІТ у контексті поетики культури. До перших належить досить розвинений понятійний апарат (терміносистема) як культурології, так і передусім полісенсовні загальні поняття *інформації*, *інфосфери* й *інформаційної дійсності/реальності*, а також доведення-усвідомлення того, що об'єктивно інформація, перетворившись на найважливіший чинник соціокультурного розвитку, не тільки може, а й має функціонувати за законами *виробництва*; до других – те, що «створювана ІТ інформаційна дійсність утілюється в системі значущих культурних смислів і темпорально-топологічних уявлень, що поєднуються і в культурній картині світу, і в образі

культури, одночасно формуючи уявлення про місце людини у світі й «точку зору» практично кожного індивідуального культурного суб'єкта, тобто на рівні життєвих реалій саме за допомогою ІТ сьогодні конституюється зміст основних структурних складників «поетики культури» як культурологічного концепту» (Сумятін, 2024, с. 270).

Продовжуючи такий підхід, ми визнали ІТ невід'ємною частиною – своєрідним інструментом – культуротворчого процесу та засобом сучасної поетики культури, показали, «що цифрові ІТ набувають значення не лише засобу, а й структурують складової частини поетики культури сучасності: по-перше, усі значущі культурні явища в межах цифрової культури завдячують своєю появою використанням/застосуванням цифрових ІТ не меншою мірою, ніж «живим» людським культуротворчим зусиллям; по-друге, саме цифрові медіа забезпечують стягування, поєднання безлічі найрізноманітніших культурних текстів і практик у розгалужену та суперечливу, але єдину систему цифрової культури» (Сумятін, 2025, с. 163).

Тут маємо акцентувати: так характеризується вплив, який чинять ІТ на *культурне ціле*, і тому, на нашу думку, на цьому рівні більшою мірою доцільна структурна поетика – для виявлення тих структурних зв'язків, які встановлюються і забезпечуються ІТ. Зрозуміло, що можуть використовуватися також історична поетика – з метою виявлення і простеження нюансів логіки розвитку цифрової культури як системного феномену, й онтопоетика – для прояснення тих зумовлених смисложиттєвими та світоглядними питаннями, але неочевидних/прихованих впливів, обставин і мотивів дій (як культурних актів/подій), а також їхніх результатів, які приводять до зрушень в інформаційній дійсності, на ключову позицію у структурі якої все активніше претендує віртуальна реальність.

Зв'язок поетики культури із сучасними ІТ як чинником корениться також у зафіксованому в їхній назві призначенні – забезпечувати *виробництво/збереження* інформації та здійснення інформаційного обміну, що є кінцевим змістом будь-якої комунікації. Наявність – активне чи потенційне використання/застосування – комунікативних практик у всі часи було передумовою та складником культуротворчого процесу,

отже, поетика культури не може бути визволена з-під впливу ІТ.

Наступний крок нашого дослідження – з'ясування впливу чинника ІТ на частини (підсистеми) культури, серед яких традиційним предметом поетики ставали література та мистецтва. Тут логічно розглянути конкретні так звані нові мистецтва – цифрові, тобто види та жанри, які отримали своє буття в культурі лише з появою відповідних технічних засобів і технологій, і чисельність/різноманітність яких продовжує зростати. Але культура є упорядкованою сукупністю визначених чином оформлених (за участі ІТ або в ІТ-спосіб) культурних смислів, утілених/уречевлених не тільки у творах мистецтва (зокрема, 3D-mapping, Net-art та інші), а й в архітектурному плануванні, спорудах, усіх видах дизайну тощо, де у *виробництві краси* відома роль також належить ІТ: ІТ-інструментами створюється нове візуальне середовище, яке вражає і приваблює, надаючи часом фантастично яскраві, захопливі силуети й форми, які не притаманні натуральній красі, – справді чарівні віртуальні образи перевершують природне прекрасне. Тому доцільно сформувати більш-менш несуперечливу позицію щодо взаємин ІТ і поетики, для чого порівняємо погляди В. Флюссера та М. Коекелберга.

Марк Коекелберг розглядає технологічну інновацію як творчий акт, аналогічний поетичному виробництву: «Інновація справді є технічною, але якщо її концептуалізувати як *технэ*, її можна розуміти як мистецтво та перформанс» (Coeskelbergh, 2018, р. 501), у ній поєднуються форма та матерія, смисл і дія (ibid., р. 502). Наголошуючи на перформативній природі технології, він визначає інновацію як «постановку, інституювання дії, виразний жест» (ibid., р. 504), як поетику процесу за невидимими «граматичними» правилами, де відбувається синтез форми, смислу та середовища в performative act, в якому беруть участь люди та неживі об'єкти, і закликає розуміти технології як частину «форми життя» (form of life), де *технэ* та *poiesis* перебувають разом у єдності з культурним контекстом, – інновація стає діалогом творця і середовища, «діалогом із матеріалом».

За В. Флюссером, технічні зображення (фотографія, екран, генеровані комп'ютером образи) не є «об'єктивними зображеннями речей у світі. <...> усупереч здоровому глузду,

вони є не дзеркалами, а проєкціями, запрограмованими на те, щоб здоровий глузд виглядав дзеркальним», тому вони «мають бути розшифровані не як репрезентації речей у світі, а як показчики, спрямовані назовні» (Flusser, 2011, р. 49). Технічна поетика полягає в тому, що образи кодуються через «програми», а не через мімезис, – програмна структура зображення нав'язує форму та сприйняття; отже, зір не просто відбиває реальність, а форматує її, і культура перетворюється на комунікаційне середовище, де програми замінюють художників, а поетами стають не митці, а апарати (ibid., р. 49–50).

Обидва автори акцентують агентність (agency) технологій, які не нейтральні, а діють, задають умови, спрямовують суб'єкта. Обидва автори артикулюють ідею, що технології не просто функціональні, але беруть участь у формуванні культури та сприйняття. Обидва автори пов'язують технологію з поетикою: М. Коекелберг – через концепцію *techné* як *poiesis*, В. Флюссер – через «програмування смислу». Але дослідники діаметрально протилежно розуміють і пояснюють сутність технології і по-різному тлумачать поетику: за М. Коекелбергом, технологія отримує свою творчу силу від людини, яка її створила й вбудувала в неї поетичні смислові структури, а за В. Флюссером, технологія проєктує смисл всередині самої себе, – людина є функціонером (functionary), а смислові рамки диктує апарат, пристрій. Звідси: поетика в М. Коекелберга – то є усвідомлена й творча людська діяльність, для якої технологія – лише чинник, а у В. Флюссера поетика кодується апаратами та програмами, тобто буквально спричиняється технологією і містить потенціал прихованої ідеології.

Попри такі розбіжності, ідеї обидвох знаходять практичне втілення в ІТ-розробках і пристроях: дизайнери тактильного інтерфейсу використовують прийоми «діалогу з матеріалом» (dialogue with material), створюють інтерфейси, де форма адаптується до тіла користувача – на кшталт *технэ*-поетики в дусі М. Коекелберга, а GAN-музиканти та художники-роботи виступають у традиції В. Флюссера, коли поетична функція переходить до алгоритмів. Це можна вважати підставою до визнання розглянутих моделей зв'язку технологія – поетика не як протилежних (за принципом

істинна – хибна) або конкуруючих (за принципом більш ефективна – менш ефективна, як ліпша – гірша), а як рівною мірою адекватних і таких, що доповнюють одна одну (за аналогією принципу додатковості, тобто несумісних одна з одною в тій самій ситуації).

Перша модель (М. Коекелберга) більшою мірою реалізується там, де ІТ використовуються як інструменти для творчого досягнення художнього замислу або іншої культурної мети, допомагає людині-митцю проявити майстерність і справді уподібнюючись античному *techné*. Дослідження поетики таких культурних феноменів (окремих явищ/творів, творчих процесів, видів мистецтва й мистецької сфери загалом), радше, залучатиме (і сполучатиме) усі види поетики – залежно від завдань, які поставитимуть перед дослідником. На наше переконання, поява таких досліджень – уже на часі, бо «цифрове мистецтво надає художникам широкий спектр можливостей для створення візуальних та звукових ефектів, які розширюють межі сприйняття. Від реалістичних віртуальних світів до абстрактних інтерактивних проєктів, цифрове мистецтво здатне створювати нові естетичні враження і викликати почуття, які необхідно виражати словами» (Чембержі, 2023, с. 147).

Відповідності другій (флюссерівській) моделі поетики апаратів/алгоритмів знаходимо не лише в уже згадуваних образах нейромереж і дипфейках, у машинній творчості GAN-музикантів і художників-роботів (тобто на тому самому рівні, що й *техне*-поетику М. Коекелберга, але в іншому контексті – за автоматизації використання ІТ і самонавчання ШІ), а й у *поетичних* процесах усередині ІТ-галузі (до цього рівня застосовна й модель М. Коекелберга – знов-таки, залежно від контексту). Пам'ятаючи, що «поетика виходить за межі не тільки поезії або літератури, а й естетики та мистецтва як такого» (Смоліна, 2024, с. 28), ми припускаємо, що може бути створена поетика власне ІТ, бо в них є «зовнішня» і «внутрішня» краса. Зовнішня краса полягає в їхній здатності перетворювати світ, роблячи його більш зручним і безпечним, ефективним і цільним (у плані взаємозв'язку його складників), і проявляється в інноваціях і можливостях, які вони відкривають, а також у їхній естетиці – красу ІТ можна оцінити за їхнім

дизайном (ергономічні інтерфейси, стильні гаджети, елегантна візуалізація даних тощо), завдяки якому використання технологій стає більш приємним і зручним. Зовнішню красу ІТ бачать (і розуміють) майже всі, хто користується ними, і її *поетичне* дослідження вписується в завдання стосовно поетики культури на першому (загальнокультурному/системному) та другому («галузевому»)/підсистемному, зі своєрідним поетичним ядром – мистецтвом) рівнях. Внутрішня краса ІТ, яка може відповідати також обом моделям зв'язку технології і поетики, значно відрізняється від зовнішньої.

Внутрішню красу ІТ зазвичай помічають, розуміють і здатні створити/оцінити лише фахівці ІТ-галузі, бо це – краса коду. Адже тут неможна міркувати суто з естетичної позиції: красивий (ідеальний, хороший) код поєднує як естетику, так і семантику, тобто семантика коду також належить до категорії «красивого рішення». Краса комп'ютерного коду є поняттям суб'єктивним, але зазвичай воно стосується якості коду, який є чистим, зрозумілим, ефективним і зручним для супроводу.

Маючи майже 20-річний досвід роботи в ІТ, зокрема й у складі колективу розробників програмного забезпечення (далі – ПЗ), ми цілком погоджуємось, що написання коду, безумовно, має творчий характер, і найближчою аналогією до розроблення ПЗ є створення літературного тексту. Під час написання книги враховується велика кількість правил, які дозволяють правильно оформити текст. Цей момент аналогічний правилам мов програмування та схем роботи компілятора/транслятора/інтерпретатора. Водночас між красою літературного тексту та красою програмного коду існує суттєва різниця: красивий код має бути створений із простих ненадмірних повторень. Простота та шаблонність – універсальні вимоги до красивого коду, які аналогічні наявності художніх прийомів у літературі, але за своєю малою чисельністю, за ознакою примусової обов'язковості їх виконання та їх практично доведеною ефективністю вони більше схожі на «можливості й правила створення найкращого твору» (Смоліна, 2024, с. 17), у даному разі – коду. Тобто поетика коду – поетика «внутрішньої» краси ІТ – явно має риси нормативної поетики.

Висновки. Порівняння поглядів Марка Коекелберга та Вілема Флюссера стосовно

технології та поетики дозволило визнати обидві моделі зв'язку технологія – поетика рівною мірою ефективними – у різних культурних контекстах, а саме: модель М. Коекелберга (техне-поетика) застосовна до ситуацій творчої розробки (створення, апробації, удосконалення/модернізації) ІТ та за умов нерутинного їх використання людиною (культурним суб'єктом): агентність людини й технології пропорційна, еквівалентна. Модель В. Флюссера (поетика апаратів/алгоритмів) застосовна до ситуацій, в яких людина в інформаційній дійсності втрачає свою суб'єктність (іноді – й агентність), не лише відпустивши контроль за кодом/технологією/інформаційним потоком узагалі, але й дозволивши алгоритмам, зокрема й мережевим, панувати над своєю свідомістю і, що не менш важливо, волею (чи не звідси – маніпуляції масовою свідомістю аж до її «переформатування»?).

Чинник ІТ впливає на поетику культури одночасно на кількох рівнях – на тих сферах (частинах, складниках, підсистемах) культури, про поетику якої з них ідеться (з урахуванням нюансів у розумінні *поетики*). Теоретично (якщо спрощувати й схематизувати) можна виокремити 3 такі рівні, для кожного з яких культурологія здатна вибудувати тлумачення поетики як комплексу пояснювальних принципів його створення/виробництва *за законами краси* та знайти переважні, «його власні» види поетики як власне дослідницький підхід:

1) загальнокультурний/системний (вплив на культуру як ціле), де ІТ – у ролі засобу й структуроутворювального складника поетики культури сучасності (цифрової культури); для розуміння (опису й пояснення), можна

припустити, переважатиме доцільність структурної та історичної поетики із заглибленням в онтопоетику;

2) «галузевий» рівень, у поетичній квінтесенції – творчо-мистецький, цифрове мистецтво, в якому технології функціонально й за культурним смислом збігаються з поетикою, дорівнюють поетиці (як за моделлю техне-поетики М. Коекелберга, так і за моделлю В. Флюссера); тут відкрито можливість використання всіх без винятків видів поетики як дослідницького підходу;

3) оскільки в цифровому суспільстві галузь ІТ є органічним складником культурного цілого, є підстави виділити на цьому рівні її власний ІТ-рівень поетики – поетику ІТ, яка базується на поетиці коду і, з одного боку, відбиває риси обох розглянутих моделей технологія – поетика, з іншого – найбільш відповідає визначенню нормативної поетики.

Подальші дослідження зв'язку сучасних ІТ із поетикою культури мають охоплювати всі зазначені рівні структури культури, однак, на наше переконання, найуважливіше доцільно поставитися до ІТ-рівня, оскільки краса програмного коду – це не тільки естетичне задоволення (від відповідності коду правилам визначеної мови програмування та «поетичним» канонам), а й практична перевага, яка сприяє більш ефективній і продуктивній роботі/творчості розробників. А оскільки від якості їхньої праці безпосередньо залежить функціонування ІТ-галузі, від якої залежить стан усієї соціокультурної системи цифрового суспільства загалом, то, думається, саме поетику коду доцільно покласти в основу поетики цифрової культури, отже, поетичний вимір ІТ визнати за провідний їх культурологічний вимір.

Список використаних джерел:

- Безклубенко, С. Д. (2018). Поетика як технологія. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Сценічне мистецтво*, (2), 31–39. <https://doi.org/10.31866/2616-759x.2.2018.153221>
- Гончаренко, К. С. (2023). Поетика як методологічний інструмент дослідження філософсько-культурних явищ. *Культурологічний альманах*, (2), 151–156. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.20>
- Леонтьєва, В. М. (2024). «Культуротворчий феномен»: щодо теоретичних передумов дефініції і практичних засад виявлення/визнання. У *Пріоритетні шляхи розвитку науки і освіти: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції*, 19–20 червня (с. 29–33). Львів: Львівський науковий форум. <http://lviv-forum.inf.ua/save/2024/19-20.06/36ірник.pdf>
- Смоліна, О. О. (2024). Поетика культури: підручник для здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти спеціальності «Культурологія». Київ: СЛУ ім. В. Даля.
- Смоліна, О. О. (2018). Poetics of culture as a cultural studies problem area. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*, (2), 37–40. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2018.161199>

Сумятін, С. В. (2024). Теоретичні і практичні підстави дослідження ІТ у контексті поетики культури. У *Феномен культури постглобалізму: повоєнні світи та культурна демократія. Збірка наукових матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції, 27 листопада 2024 р.* (с. 266–270). Київ: Маріупольський університет.

Сумятін, С. В. (2025). Цифрові інформаційні технології та поетика культури: трансформація смислів та форм. *SWorldJournal (The International Scientific Periodical Journal)*, (30) 3, 154–166. <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2025-30-03-036>

Чембержі, Д. А., Пашукова, С. Г., Єрмак, І. (2023). Цифрове мистецтво у соціально-культурному просторі: вплив, взаємодія та перспективи. *Актуальні питання гуманітарних наук*, (64) 2, 144–149. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-23>

Acerbi, A. (2019). *Cultural evolution in the digital age*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198835943.001.0001>

Brannigan, J. (1998). Cultural poetics: After the New Historicism? In *New Historicism and Cultural Materialism. Transitions* (pp. 83–93). Palgrave. https://doi.org/10.1007/978-1-349-26622-7_4

Coeckelbergh, M. (2018). The art, poetics, and grammar of technological innovation as practice, process, and performance. *AI & Society*, 33 (4), 501–510. <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0714-7>

Levin, O. (2020). Techno-poetics in microstories of the digital age: The case of Alex Epstein. *Digital Scholarship in the Humanities*, 35 (2), 342–352. <https://doi.org/10.1093/lc/fqz035>

Manovich, L. (2013). *Software takes command*. Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781472544988>

Flusser, V. (2011). *Into the universe of technical images* (N. A. Roth, Trans.). University of Minnesota Press.

References:

Bezklubenko, S. (2018). Poetyka yak tekhnolohiia [Poetics as technology]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu kul'tury i mystetstv. Serii: Stsenichne mystetstvo – Herald of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Performing Arts*, (2), 31–39. <https://doi.org/10.31866/2616-759x.2.2018.153221> [in Ukrainian].

Honcharenko, K. S. (2023). Poetyka yak metodolohichniy instrument doslidzhennia filosofs'ko-kul'turnykh yavlyshch [Poetics as a methodological tool for studying philosophical and cultural phenomena]. *Kulturolohichniy al'manakh – Culturological Almanac*, (2), 151–156. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.20> [in Ukrainian].

Leontieva, V. M. (2024). “Kul'turotvorchyi fenomen”: shchodo teoretychnykh peredumov definitsii i praktychnykh zasad vyavleniia/vyznannia [“Cultural creative phenomenon”: theoretical prerequisites and practical foundations]. In *Priorytetni shliakhy rozvytku nauky i osvity: materialy XII Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf., 19–20 chervnia* (pp. 29–33). Lviv: Lvivskyi naukovyi forum. <http://lviv-forum.inf.ua/save/2024/19-20.06/Zbirnyk.pdf> [in Ukrainian].

Smolina, O. (2024). Poetyka kultury: Pidruchnyk dlia zdobuvachiv tretogo osvitno-naukovoho rivnia vyshchoi osvity spets. “Kulturolohiiia” [Poetics of culture: Textbook for PhD-level students in “Cultural Studies”]. Kyiv: SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].

Smolina, O. O. (2018). Poetics of culture as a cultural studies problem area. *Visnyk Natsional'noi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstva – Bulletin of the National Academy of Cultural and Art Management*, (2), 37–40. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2018.161199> [in Ukrainian].

Sumiatin, S. V. (2024). Teoretychni i praktychni pidstavy doslidzhennia IT v konteksti poetyky kultury [Theoretical and practical foundations for IT research in the context of cultural poetics]. In *Fenomen kultury posthlobalizmu: povoyenni svity ta kulturna demokratiia. Zbirka nauk. materialiv V Mizhnar. konf., 27 lystopada 2024 r.* (pp. 266–270). Kyiv: Mariupolskyi universytet [in Ukrainian].

Sumiatin, S. V. (2025). Tsyfrovi informatsiini tekhnolohii ta poetyka kultury: transformatsiia smysliv ta form [Digital information technologies and the poetics of culture: transformation of meanings and forms]. *SWorldJournal (The International Scientific Periodical Journal)*, (30)3, 154–166. <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2025-30-03-036> [in Ukrainian].

Chemberzhi, D. A., Pashukova, S. H., & Yermak, I. (2023). Tsyfrovoe mystetstvo u sotsial'no-kul'turnomu prostori: vplyv, vzaiemodiia ta perspektyvy [Digital art in the socio-cultural space: impact, interaction and prospects]. *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, (64) 2, 144–149. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-23> [in Ukrainian].

Acerbi, A. (2019). *Cultural evolution in the digital age*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198835943.001.0001>

Brannigan, J. (1998). Cultural poetics: After the New Historicism? In *New Historicism and Cultural Materialism. Transitions* (pp. 83–93). Palgrave. https://doi.org/10.1007/978-1-349-26622-7_4

Coeckelbergh, M. (2018). The art, poetics, and grammar of technological innovation as practice, process, and performance. *AI & Society*, 33 (4), 501–510. <https://doi.org/10.1007/s00146-017-0714-7>

Flusser, V. (2011). *Into the universe of technical images* (N. A. Roth, Trans.). University of Minnesota Press.

Levin, O. (2020). Techno-poetics in microstories of the digital age: The case of Alex Epstein. *Digital Scholarship in the Humanities*, 35 (2), 342–352. <https://doi.org/10.1093/lc/fqz035>

Manovich, L. (2013). *Software takes command*. Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781472544988>

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 792.82:793.3]:792.071] (477)

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.47>

Тищенко Богдан Вадимович,
*аспірант відділу екранно-сценічних
 мистецтв та культурології
 Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
 імені М. Т. Рильського Національної академії наук України
orcid.org/0009-0008-2008-3997
qbt00@gmail.com*

СЦЕНІЧНЕ ЖИТТЯ БАЛЕТІВ АНІКО РЕХВІАШВІЛІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ОПЕРІ УКРАЇНИ

У статті досліджено сценічне життя балетів Аніко Рехвіашвілі – однієї із провідних постатей українського балетного театру кінця XX – початку XXI століття. Стаття спирається на історико-хронологічний, інтерпретативний і культурологічний методи, що дозволяють комплексно осмислити сценічний доробок Аніко Рехвіашвілі. Дослідження спрямоване на виявлення нових підходів до вивчення балетної спадщини як динамічного культурного феномену в умовах воєнних і соціальних викликів. Творчість балетмейстерки розглядається як складник трансформаційного процесу в українській хореографії, що охоплює період Незалежності, зміни репертуарної політики, реформу академічного театру й активізацію процесу переосмислення значення української культури внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну. У статті проаналізовано постановки Аніко Рехвіашвілі на сцені Національної опери України, простежено їхню хронологію, художню специфіку та долю в репертуарі театру. Особливу увагу приділено виставам «Віденський вальс», «Данієла», «Дама з камеліями», «Снігова королева», «Юлій Цезар», «Дафніс і Хлоя», «Ночі в садах Іспанії» та «El sombrero de tres picos». У тексті статті окреслено провідні естетичні принципи балетмейстерки: синтез академічної школи та сучасної пластики, уважна робота з музичною драматургією, гнучкість режисерських рішень і стилістична витонченість. Водночас висвітлено, як зміна соціокультурного ландшафту, зокрема публічного ставлення до російської культури, зумовила редагування окремих вистав, оновлення музичного супроводу та перегляд сценічних редакцій.

Ключові слова: балетний театр, хореографія, репертуар, А. Рехвіашвілі, Національна опера України.

Tyschenko Bohdan,
*Postgraduate Student at the Department of Screen and Stage Arts and Culturology
 M. T. Rylsky Institute of Art History, Folklore Studies and Ethnology
 of the National Academy of Sciences of Ukraine
orcid.org/0009-0008-2008-3997
qbt00@gmail.com*

STAGE LIFE OF ANIKO REKHVIASHVILI'S BALLETS AT THE NATIONAL OPERA OF UKRAINE

The article explores the stage life of the ballets choreographed by Aniko Rekhviashvili, one of the leading figures in Ukrainian ballet theatre of the late 20th and early 21st centuries. The research is based on historical-chronological, interpretative, and cultural methods, which enable a comprehensive understanding of Rekhviashvili's choreographic legacy. The study aims to identify new approaches to examining ballet heritage as a dynamic cultural phenomenon in the context of wartime and social challenges. Rekhviashvili's artistic work is viewed as part of the transformational processes in Ukrainian choreography, encompassing the period of national independence, shifts in repertoire policy, reforms in academic theatre, and the intensified process of reinterpreting the role of Ukrainian culture following Russia's full-scale invasion of Ukraine. The article analyzes Rekhviashvili's productions staged at the National Opera of Ukraine, tracing their chronology, artistic characteristics, and place in the theatre's repertoire. Special

attention is paid to such works as “Viennese Waltz”, “Daniela”, “The Lady of the Camellias”, “The Snow Queen”, “Julius Caesar”, “Daphnis and Chloe”, “Nights in the Gardens of Spain”, and “El sombrero de tres picos”. The text outlines the choreographer’s key aesthetic principles: a synthesis of academic tradition and contemporary movement, attentive engagement with musical dramaturgy, flexibility in directorial choices, and stylistic refinement. At the same time, the article highlights how shifts in the sociocultural landscape – particularly public attitudes toward Russian culture – have influenced the revision of certain productions, updates to musical scores, and reinterpretations of stage direction.

Key words: ballet theatre, choreography, repertoire, A. Rekhviashvili, National Opera of Ukraine.

Постановка наукової проблеми. У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. український балетний театр пережив етап глибоких трансформаційних процесів, що були зумовлені як суспільно-політичними змінами, так і пошуками нових форм художнього висловлення. У цей час постала потреба в оновленні сценічної мови балету, переосмисленні академічного канону та відкритості до міжжанрових і міжкультурних діалогів. Однією із представників цього процесу стала Аніко Рехвіашвілі – балетмейстерка, педагогиня та засновниця авторського театру танцю, чия творчість поєднала глибоку традицію класичної школи з експериментальними пошуками власної пластичної мови.

Попри значний педагогічний і постановчий доробок, зокрема численні авторські вистави А. Рехвіашвілі на сцені Національної опери України, творчість балетмейстерки залишається не досить осмисленою в академічному мистецтвознавчому дискурсі. Хореографічна мова балетмейстерки вирізняється індивідуальним стилем, заснованим на синтезі музичної драматургії, експресивної пластики та філософського підтексту. Водночас кожна постановка має свою репертуарну історію: сценічний шлях, критичне сприйняття, внутрішню динаміку. Усе це потребує аналітичного вивчення в контексті загальної історії українського балету доби Незалежності.

Актуальність дослідження зумовлена як браком цілісних наукових праць про балетний театр кінця ХХ – початку ХХІ ст., так і необхідністю фіксації творчих процесів, що тривають і досі живуть у пам’яті глядачів і учасників. Вивчення сценічного життя балетів А. Рехвіашвілі дозволяє не лише простежити трансформацію хореографічної мови в пострадянський період, а й виявити механізми формування авторського постановчого стилю балетмейстера. Дана стаття є спробою не лише реконструкції репертуарної долі окремих вистав, але

й аналізу естетичних принципів і критичної рецепції, які супроводжували балетмейстерську діяльність Аніко Рехвіашвілі протягом її сценічної практики.

Натепер творчість А. Рехвіашвілі привертає дедалі більшу увагу дослідників, проте цілісного опрацювання балетмейстерської спадщини в академічному просторі поки бракує. Незважаючи на широкий жанровий діапазон хореографічних робіт А. Рехвіашвілі, її активну постановчу та педагогічну діяльність, «сьогодні утворився розрив між вагомим практичним доробком хореографіні та його обмеженим теоретичним опрацюванням», як слушно зазначає дослідниця А. Небесник (Небесник, 2024, с. 69).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

До осмислення окремих вистав А. Рехвіашвілі зверталися численні балетознавці та критики. Зокрема, дослідниця О. Зінич звертається до аналізу музичної основи та хореографічного вирішення балетів «Віденський вальс» на музику Й. Штрауса (батька), Й. Штрауса (сина). Мистецтвознавиця М. Погребняк у своїй монографії розглядає балет «Дама з камеліями» на музику Л. ван Бетховена, Й. Брамса, І. Пахельбеля, І. Стравінського, Г. Форте й Е. Елгара, а музикознавиця О. Афоніна аналізує музичний ряд вистави. У науковому доробку М. Погребняк, О. Зінич і дослідниці Є. Коваленко ґрунтовно проаналізовано балет «Дафніс і Хлоя» М. Равеля – авторки розглядають постановку А. Рехвіашвілі в історичному контексті, апелюють до літературного та музичного першоджерела та наголошують на синтезі класичної структури з новітніми пластичними формами в київській виставі. Дослідниця М. Курінна присвятила розгорнуті мистецтвознавчі рецензії балетам «Юлій Цезар» О. Респігі й «Снігова королева» на збірну музику П. Чайковського, А. Лядова, А. Рубінштейна, Е. Гріга й Ж. Массне. Авторка розглядає глибину образних і пластичних

рішень та музичну драматургію вистав. Хореографка й авторка статей і заміток про творчий доробок А. Рехвіашвілі Л. Хоцяновська трактує «Снігову королеву» як виставу, водночас орієнтовану на дитячу й дорослу аудиторію, що розширює межі традиційного сприйняття жанру балету для дітей. Балетний педагог і дослідник С. Афанасьєв розглядає постановки «Ночі в садах Іспанії» та “El sombrero de tres picos” М. де Фалья, зосереджуючись на інтерпретації симфонічної музики засобами хореографії.

Незважаючи на зростання уваги до творчості А. Рехвіашвілі, комплексного дослідження саме сценічної долі її балетів у контексті репертуарної політики Національної опери України, змін культурної парадигми та реакції публіки досі не здійснено. Це завдання й стає основою для подальших міркувань у межах означеного матеріалу.

Метою статті є висвітлення сценічного життя балетів Аніко Рехвіашвілі в Національній опері України в контексті репертуарної політики театру початку ХХІ ст. Завдання полягає у виявленні хронології постановок, визначенні естетичних принципів балетмейстерки, аналізі критичних відгуків, а також простеженні деяких змін, внесених у сценічні редакції під впливом соціокультурних зрушень, зумовлених збройною агресією Росії проти України.

Методи дослідження. Дослідження спирається на поєднання загальнонаукових і спеціалізованих мистецтвознавчих методів: історико-хронологічний метод дозволяє реконструювати хроніку постановок балетмейстерки; інтерпретативний підхід виявляє глибинні смисли хореографічної драматургії А. Рехвіашвілі; естетико-культурологічний підхід дає змогу оцінити сценічне життя балетів у контексті сучасних викликів. Джерельну базу становлять публікації вітчизняних дослідників, театрознавчі рецензії, пресрелізи Національної опери України і власне лібрето балетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дебют Аніко Рехвіашвілі як балетмейстерки на сцені Національної опери України відбувся 18 листопада 2001 р., коли у співтоваристві з диригентом О. Бакланом і сценографом А. Іконниковим було презентовано двоактний балет «Віденський вальс» на музику династії Штраусів. Варто зазначити, що для київського театру звернення до музики Штраусів було не

перше – до цього в репертуарі вже були вистави «Штраусіана» (1946 р., постановник С. Сергєєв) та «Голубий Дунай» (1961 р., постановниця О. Тангієва-Бірзнієк). Проте постановники одразу відмовилися від реконструкції попередніх вистав, зупинившись на ідеї створення власної постановки (Зінич, 2019, с. 409–410). Лібрето балету «Віденський вальс» побудоване на основі романтичної історії кохання із класичним любовним трикутником. Вдалий підбір музичного матеріалу формує цілісну музично-хореографічну драматургію, яка не лише відтворює сюжетні події, а й поглиблює емоційний зміст балету. Загалом вистава вирізняється вдалим поєднанням класичної хореографії з елементами неокласики, живою музикою і вдалим сценічним вирішенням, завдяки чому й залишається в активному показі, що підтверджує успішну інтеграцію в репертуарі театру.

Наступною знаковою роботою стала прем'єра балету «Данієла» 26 листопада 2006 р. – однієї з перших великих українських балетних вистав, створених на музику сучасного композитора М. Чембержі в інтерпретації А. Рехвіашвілі, О. Баклана й А. Іконникова. За задумом авторки, «Данієла» мала на меті створити образ щастя, який випромінює гармонію всередині людського досвіду – поза конкретними координатами часу й простору. Загалом вистава була сприйнята публікою, однак у підсумку балет не досягнув повної художньої цілісності: через суттєві недоліки сценарного задуму й окремі слабкі місця музичної драматургії не вдалося втілити в хореографії задумане «поліфонічне сплетіння тем, лейтмотивів і почуттів», зазначене в передмові до балету автором М. Чембержі (Чембержі). Образ «казки для всіх» виявився різним у творчому баченні композитора та лібретистки-хореографа А. Рехвіашвілі, що спричинило відчутну невідповідність у сценічній реалізації, як влучно зауважує дослідниця О. Зінич (Зінич, 2019, с. 426).

Утвердження балетмейстерського методу А. Рехвіашвілі відбулося у 2013–2019 рр., коли вона очолила балетну трупку Національної опери України. Саме в цей період здійснено постановку низки вистав, які продемонстрували глибоку рефлексію балетмейстерки щодо класичної спадщини й водночас відкритість до експериментів. Однією з таких вистав стала «Дама з камеліями» – балет за мотивами роману

А. Дюма-сина, у якому було використано музику Л. ван Бетховена, Й. Брамса, І. Пахельбеля, Г. Форе, Е. Елгара й І. Стравінського, прем'єра якого відбулася 26 червня 2014 р. У результаті проведеного аналізу музичного ряду балету О. Афоніна доходить висновку, що «балет-драма розкривається музикою, органічно втіленою в хореографії. Музична основа балету підпорядкована сюжетно-смісловій конфліктній драматургії» (Афоніна, 2020, с. 57). Цей балет, у якому А. Рехвіашвілі вдалося зберегти високий академізм у поєднанні із психологізмом, сценічною лаконічністю та драматичною структурованістю, став одним із головних здобутків її сценічного життя. Так, за словами П. Чуприни, прем'єрний показ вистави продемонстрував «оригінальні знахідки, майстерне поєднання класичних па із сучасною хореографічною мовою, пластикою, мімікою, без яких неможливий драматичний балет сьогодні, що дозволяють говорити про справді нову авторську роботу й відносити її перший показ до світових прем'єр» (Чуприна, 2017, с. 79).

Попри високу популярність серед глядачів, після початку повномасштабної збройної агресії Росії проти України у 2022 р. «Дама з камеліями» зійшла зі сцени через використання музики російського композитора І. Стравінського. Однак балет в оновленій музичній редакції (музику І. Стравінського було замінено на спеціально написаний для вистави фрагмент із твору української композиторки В. Польової) було презентовано в Національній опері України (1 травня 2025 р.), що, безумовно, засвідчило естетичну вартість вистави та потребу у збереженні національного хореографічного спадку.

Балет «Дафніс і Хлоя» М. Равеля, презентований 30 листопада 2014 р., став подією 147 сезону Національної опери України, адже був сміливою спробою сучасного хореографічного осмислення античного сюжету («Дафніс і Хлоя» на київській сцені вперше втілили в 1969 р. балетмейстер А. Шекера, диригент С. Турчак і художник Д. Лідер – Б. Т.). Є. Коваленко підкреслює, що А. Рехвіашвілі, зберігаючи загальну лінію історії про ідеальне кохання, запропонувала власну візію пасторального світу, спираючись на театральність і скульптурність античного образу людини (Коваленко, 2015, с. 85). Ґрунтовніший аналіз

вистави належить О. Зінич, яка відмічає, серед іншого, використання А. Рехвіашвілі двох типів фресковості – скульптурно-статуарної та динамічної, що відіграє важливу синергетичну роль у поєднанні мізансцен із музичною дієвістю балету М. Равеля та сценографічним оформленням М. Левицької. Також дослідниця відмічає порушення в системі музичних лейтмотивів і лейттем в оригінальній партитурі М. Равеля, пов'язане передусім зі створенням балетмейстеркою власного лібрето (Зінич, 2019, с. 455–456, 458–459). Загалом у критичній рецепції дослідники погоджуються, що особливістю вистави стала висока пластична виразність, робота із груповими сценами, широке використання профільних поз, навіяних образністю античної скульптури. Проте вистава не прижилася в репертуарі й була знята після кількох сезонів, що, безумовно, пов'язане зі складністю музичного матеріалу та його вирішення (зокрема, ідеться про роботу хормейстера-постановника Б. Пліша) для оркестрового виконання.

Істотне місце у творчому доробку А. Рехвіашвілі посідає постановка балету «Снігова королева», прем'єра якого відбулася 3 липня 2016 р. Вистава одразу набула популярності серед дитячої та дорослої аудиторії, що засвідчило її універсальну сценічну мову. Як зазначає Л. Хоцяновська, ця постановка «піднялася до рівня вистави П. Чайковського «Лускунчик» в аспекті тематичної та художньої універсальності – захоплює і дорослих, і дітей. Казка виступає дієвим способом організації вистави для дітей і дорослих; для перших у даному разі вона добре знайома, доступна, динамічна, для других – активізує асоціативне мислення, мимовільне виявлення другого плану, розгадування психологічної складності образів» (Хоцяновська, 2020, с. 209). Балетмейстерка створила власне лібрето спільно з О. Бакланом, використала фрагменти симфонічної музики П. Чайковського, А. Рубінштейна, А. Лядова, Е. Гріґа та Ж. Масне.

Будучи безумовним хітом репертуару Національної опери, у 2022 р. вистава все ж зазнала концептуального оновлення у відповідь на суспільні запити: з неї вилучено музику російських композиторів, натомість додано твори Й. Штрауса, Е. Вальдтейфеля, Ж. Масне, Ж. Оффенбаха й А. Ольмес. За хореографічне вирішення

відповідав В. Іщук, проте загальний стилістичний каркас вистави та лібрето А. Рехвіашвілі було збережено. Балетмейстер редакції зазначає: «Потрібно було знайти таку музику, яка б підходила за <...> звучанням, настроєм, інтонацією, темпами й енергетикою на кожен сцену <...>, загалом із попередньої версії балету залишилося лише дві сцени, майже вся музика була замінена. Сюжетна частина була збережена; також, настільки це можливо, я намагався зберегти й хореографію» (Овчаренко, 2023). Безумовно, говорити про повноцінну реконструкцію балету, зважаючи на зміну музичного матеріалу, неможливо, проте збереження сюжету та часткове збереження хореографічного тексту дозволяє нам говорити про хореографічну редакцію авторського балету А. Рехвіашвілі. Вистава повернулася на сцену 23 грудня 2022 р. як традиційна різдвяна прем'єра.

У межах пошуку нових форм і тем А. Рехвіашвілі здійснила постановку балету «Ночі в садах Іспанії» на музику М. де Фальї – камерного за змістом твору, у якому балетмейстерка зосередилася на створенні пластичного пейзажу, натхненного іспанською естетикою. Цей балет – приклад сценічного живопису, де танець набуває функції живої картини, інтерпретуючи забарвлення музики через рух. Водночас, через складність для виконання симфонічної поеми для фортепіано з оркестром, а також камерність, вистава виявилася неформатною для широкого репертуару театру й поступово зникла зі сцени.

Інша спроба роботи з іспанським матеріалом – балет “El sombrero de tres picos”, що зазнав стилістичного переосмислення в постановці А. Рехвіашвілі (балет був написаний на замовлення С. Дятілева й презентований у Лондоні в 1919 р. в хореографії Л. Мясина – Б. Т.). На думку критиків, балетмейстерка відмовилася від ілюстративності та прямого наслідування фольклорному матеріалу, натомість запропонувала узагальнено-гротескну інтерпретацію образів, поєднавши характерний танець з елементами фарсу. Попри яскраве сценічне рішення й загалом схвальні відгуки публіки, вистава не закріпилася в афіші.

Останнім масштабним проектом балетмейстерки стала постановка балету «Юлій Цезар», прем'єра якого відбулася на сцені Національної опери України 20 червня 2018 р. Вистава поєднала в собі неокласичну музику програмних

симфонічних поем О. Респігі «Фонтани Риму», «Пінії Риму», «Римські свята» і сюїти до балету «Белькіс, цариця Савська» із пластичною вишуканою хореографією, збудованою на поєднанні класичного танцю, вільної пластики, динаміки та скульптурних масових мізансцен. Прем'єра балету була високо оцінена критиками, зокрема, дослідниця М. Курінна у своїй рецензії зазначає: «Безсумнівно, «Юлій Цезар» збагатить художній і тематичний репертуар Національної опери України й стане ще одним яскравим свідченням експериментальної роботи творців академічного театру у сфері неокласичних музичних і хореографічних пошуків» (Курінна, 2018, с. 282). Однак, попри високий художній рівень, відзначений критикою та публікою, балет не закріпився в постійному репертуарі. Причиною цього, імовірно, стала серйозність теми, що потребувала від глядача глибокої історичної та естетичної підготовки, а також складність для виконання неокласичної музики О. Респігі.

Отже, аналіз сценічної долі балетів А. Рехвіашвілі свідчить про їхню високу художню цінність, проте водночас – про залежність від складних чинників репертуарної політики, культурного контексту й запитів аудиторії. Одні вистави стали «живими» традиціями театру, інші – прикладами експерименту, що потребує подальшого або ж глибшого осмислення.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Сценічне життя балетів А. Рехвіашвілі демонструє складну й водночас цілісну картину творчої еволюції балетмейстерки, яка поєднала академічну традицію з пошуком сучасного художнього висловлення. Її вистави – не лише хореографічні події, а й репрезентації зміни естетичної парадигми в культурному полі України. Балети «Віденський вальс», «Снігова королева», «Дама з камеліями» стали прикладами вдалої інтеграції в репертуарі Національної опери України, зберігали інтерес глядача та витримували випробування часом. Водночас такі твори, як «Даніела», «Юлій Цезар», «Дафніс і Хлоя», «Ночі в садах Іспанії», “El sombrero de tres picos”, демонструють експериментальний бік творчості А. Рехвіашвілі – її бажання досліджувати межі балетної сцени, звертатися до філософських та історичних тем.

Очевидно, що саме універсальність хореографічної мови, гнучкість режисерських

рішень, уміння адаптуватися до змін соціокультурного ландшафту стали визначальними чинниками довготривалої сценічної життєздатності окремих вистав. Принципове значення мають і події останніх років: у відповідь на запит на звільнення від імперських впливів балети А. Рехвіашвілі не були зняті з репертуару, натомість переосмислені, оновлені, збережені. Це свідчить про важливість її творчості для становлення нового етапу в українському балетному мистецтві.

З погляду перспектив подальших розвідок, видається доцільним глибше дослідити як сценічну історію окремих вистав, так і рецепцію балетів А. Рехвіашвілі в контексті сучасної критики, педагогічного досвіду балетмейстерки, вплив її пластичної мови на молодих

хореографів. Окремого осмислення потребує також взаємодія музичної драматургії та хореографії у виставах на музику класиків, створених у жанрі пастішу. Питання збереження хореографічного тексту, особливо у воєнний час, набуває особливої ваги в межах формування цифрових архівів, репертуару театру та політики культурної спадкоємності.

Отже, сценічне життя балетів Аніко Рехвіашвілі – це не лише біографія одного окремого митця, а значно ширший феномен, що відображає становлення і трансформацію українського балетного театру в період посттоталітарних і воєнних зрушень. Творчість балетмейстерки може слугувати зразком для нового розуміння ролі хореографа в культурному процесі – як митця, педагога та носія культурного коду.

Список використаних джерел:

Афоніна, О. (2020). Музичний ряд балету «Дама з камеліями». Мистецтвознавчі записки: збірник наукових праць, (38), с. 57–63.

Зінич, О. (2019). Тенденції інтеграції образних систем сучасного українського балетного (пластичного) театру у світовому контексті: аспект інтерпретації тексту вистави. У Г. Скрипник (Ред.), Образні системи української художньої культури в історичному та типологічному аспектах: театр, музика, образотворче мистецтво (с. 315–460). НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського.

Коваленко, Є. (2015). Прем'єра балету Моріса Равеля «Дафніс і Хлоя» у Національній опері України: сучасна інтерпретація античного сюжету. Студії мистецтвознавчі, (1), с. 77–86.

Курінна, М. (2018). Сучасний погляд на історію Давнього Риму в Національній опері України (рецензія на балетну прем'єру «Юлій Цезар»). *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*, (18), с. 280–282.

Небесник, А. (2024). Творчість Аніко Рехвіашвілі – актуальний предмет мистецтвознавчого дослідження. Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі. Вид. центр КНУКіМ, 69–71

Овчаренко, Е. (2023, 30 червня). Віктор Ішук: «Найбільше щастя – виконувати власну хореографію!». I-UA.tv. URL: <https://i-ua.tv/culture/82419-viktor-ishchuk-naibilshe-shchastia-vykonuvaty-vlasnu-khoreohrafiu>

Хочяновська, Л. (2020). Балет Аніко Рехвіашвілі «Снігова королева» – вистава для дорослих та дітей. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* (напрям: Культурологія), 34 (34), 207–211.

Чембержі, М. (2025, 10 липня). Михайло Чембержі та його ода кохання. Національна опера України. URL: <https://opera.com.ua/performance/daniela>

Чуприна, П. (2017). Національна опера України: Сім кроків до ювілею. Музична Україна. 304 с.

References:

Afonina, O. (2020). Muzychnyi riad baletu “Dama z kameliiami” [The Musical Sequence Of The Ballet “Lady Of The Camellias”]. *Mystetstvoznavchi Zapisky: zb. nauk. prats.*, (38), pp. 57–63 [in Ukrainian].

Zynych, O. (2019). Tendentsii intehtratsii obraznykh system suchasnoho ukrainskoho baletnoho (plastychnoho) teatru u svitovomu konteksti: aspekt interpretatsii tekstu vystavy [Trends in the integration of figurative systems of modern Ukrainian ballet (plastic) theater in the global context: the aspect of interpreting the text of the performance]. In H. Skrypnyk (Ed.), *Obrazni systemy ukrainskoi khudozhnoi kultury v istorychnomu ta typolohichnomu aspektakh: teatr, muzyka, obrazotvorche mystetstvo* (pp. 315–460). National Academy of Sciences of Ukraine, Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology.

Kovalenko, Ye. (2015). Premiiera baletu Morisa Ravelia “Dafnis i Khloia” v Natsionalnii operi Ukrainy: suchasna interpretatsiia antychnoho siuzhetu [The premiere of Maurice Ravel’s ballet “Daphnis and Chloe” at the National Opera of Ukraine: a modern interpretation of an ancient plot]. *Studii mystetstvoznavchi*, (1), pp. 77–86 [in Ukrainian].

Kurinna, M. (2018). Suchasnyi pohliad na istoriiu Davnoho Rymu v Natsionalnii operi Ukrainy (retsenziia na baletnu premiiu Yulii Tsezar) [A contemporary view of Ancient Roman history at the National Opera of Ukraine (a review of the ballet premiere Julius Caesar)]. *Ukrainske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii*, (18), pp. 280–282 [in Ukrainian].

Nebesnyk, A. (2024). Tvorchist Aniko Riekhviashvili – aktualnyi predmet mystetstvoznavchoho doslidzhennia [The work of Aniko Rykhviashvili as a relevant subject of art criticism research]. Aktualni pytannia, problemy ta perspektyvy rozvytku humanitarnykh nauk u suchasnomu sotsiokulturnomu prostori. Vyd. tsentr KNUKiM, pp. 69–71 [in Ukrainian].

Ovcharenko, E. (2023, June 30). Viktor Ishchuk: “Naibilshe shchastia – vykonuvaty vlasnu khoreografiu!” [Viktor Ishchuk: “The greatest happiness is to perform one’s own choreography!”]. I-UA.tv. Retrieved from: <https://i-ua.tv/culture/82419-viktor-ishchuk-naibilshe-shchastia-vykonuvaty-vlasnu-khoreografiu> [in Ukrainian].

Khotsianovska, L. (2020). Balet Aniko Riekhviashvili “Snihova Koroleva” – vystava dlia doroslykh ta ditei [Aniko Rykhviashvili’s ballet “The Snow Queen” – a performance for adults and children]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku* (napriam: Kulturolohiia), 34(34), pp. 207–211 [in Ukrainian].

Chemberzhi, M. (2025, July 10). Mykhailo Chemberzhi ta yoho oda kokhanniu [Mykhailo Chemberzhi and his ode to love]. Natsionalna opera Ukrainy. Retrieved from: <https://opera.com.ua/performance/daniela> [in Ukrainian].

Chupryna, P. (2017). Natsionalna opera Ukrainy: Sim krokiv do yuvileiu [The National Opera of Ukraine: Seven steps to the anniversary]. Muzychna Ukraina. 304 p. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Ховпун Олексій Сергійович,

*доктор юридичних наук,
проректор з міжнародної та науково-педагогічної роботи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
orcid.org/0000-0002-3982-6550
khovpun3322@gmail.com*

Домбровська Оксана Валентинівна,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму
orcid.org/0000-0002-8970-5482
pantera211977@gmail.com*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КУЛЬТУРНІЙ ДИПЛОМАТІЇ

Метою роботи є аналіз механізмів інтеграції міжнародних стандартів захисту прав людини у сфері культурної дипломатії, зокрема шляхом розкриття її інституційних, правових і культурних аспектів у міжнародному та національному контекстах. У дослідженні використано комплекс методів, які забезпечили міждисциплінарний підхід до вивчення культурної дипломатії як правозахисного інструменту в контексті міжнародного права та гуманітарної політики: загальнонаукові методи аналізу та синтезу – для системного вивчення понять культурної дипломатії, м'якої сили, гуманітарної політики та міжнародних прав людини; індукції та дедукції – для переходу від конкретних кейсів культурної дипломатії окремих країн до узагальнення закономірностей її правозахисної функції. Наукова новизна дослідження полягає в концептуалізації культурної дипломатії не лише як інструменту зовнішньополітичної стратегії чи м'якої сили, а як форми гуманітарної правозахисної діяльності, що функціонує в рамках міжнародного права та глобального публічного простору; уперше здійснено порівняльний аналіз практик Канади, Швеції, Японії та Франції як країн, що реалізують культурну дипломатію на засадах міжнародних правозахисних стандартів. У результаті проведеного дослідження було досягнуто поставлені цілі та виконано основні завдання, що дозволяє сформулювати такі висновки: 1. Проаналізовано еволюцію поняття культурної дипломатії як складника гуманітарної та зовнішньої політики. 2. Узагальнено наукові визначення терміна «культурна дипломатія», що охоплюють інструментальні, комунікативні та символічні моделі. На основі існуючих підходів сформульовано авторське визначення культурної дипломатії. 3. Досліджено нормативно-правові основи культурної дипломатії. 4. Проаналізовано функціональні механізми реалізації прав людини через культурну дипломатію. 5. Здійснено порівняльний аналіз практик Канади, Швеції, Японії та Франції. 6. Виявлено основні виклики для ефективної культурної дипломатії.

Ключові слова: культурна дипломатія, права людини, м'яка сила, міжнародне право, гуманітарна політика, культурний обмін.

Khovpun Oleksii,

*Doctor in Legal Sciences,
Vice-Rector for International, Educational and Scientific Activities
National Academy of Culture and Arts Management
orcid.org/0000-0002-3982-6550
khovpun3322@gmail.com*

Dombrovska Oksana,

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law
Academy of Labor, Social Relations and Tourism,
orcid.org/0000-0002-8970-5482
pantera211977@gmail.com*

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CULTURAL DIPLOMACY

The aim of the work is to analyze the mechanisms of integration of international standards of human rights protection into the sphere of cultural diplomacy, in particular by revealing its institutional, legal and cultural aspects in international and national contexts. The study used a set of methods that provided an interdisciplinary approach to the study of cultural diplomacy as a human rights protection tool in the context of international law and humanitarian policy: general scientific methods of analysis and synthesis – for a systematic study of the concepts of cultural diplomacy, soft power, humanitarian policy and international human rights; induction and deduction – for the transition from specific cases of cultural diplomacy of individual countries to the generalization of the regularities of its human rights protection function. The scientific novelty of the study lies in the conceptualization of cultural diplomacy not only as an instrument of foreign policy strategy or soft power, but as a form of humanitarian human rights protection activity that operates within the framework of international law and the global public space; For the first time, a comparative analysis of the practices of Canada, Sweden, Japan and France as countries implementing cultural diplomacy on the basis of international human rights standards was carried out. As a result of the research, the set goals were achieved and the main tasks were fulfilled, which allows us to formulate the following conclusions: 1. The evolution of the concept of cultural diplomacy as a component of humanitarian and foreign policy was analyzed. 2. Scientific definitions of the term “cultural diplomacy” were generalized, covering instrumental, communicative and symbolic models. Based on existing approaches, the author’s definition of cultural diplomacy was formulated. 3. The regulatory and legal foundations of cultural diplomacy were studied. 4. The functional mechanisms for the implementation of human rights through cultural diplomacy were analyzed. 5. A comparative analysis of the practices of Canada, Sweden, Japan and France was carried out. 6. The main challenges for effective cultural diplomacy were identified.

Key words: cultural diplomacy, human rights, soft power, international law, humanitarian policy, cultural exchange.

Актуальність теми дослідження. У XXI ст. захист прав людини набув глобального характеру, вийшов за межі лише юридичних механізмів і став важливим складником зовнішньої політики та публічної дипломатії. Одним із ключових інструментів у цьому процесі є культурна дипломатія, яка є не лише засобом комунікації, але й інструментом м’якої сили, що дозволяє державам просувати гуманітарні цінності, міжкультурний діалог і стандарти прав людини засобами мистецтва, освіти, науки й культурних обмінів.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі міжнародних правозахисних норм у глобальному дискурсі та необхідністю їх ефективного впровадження у сфері культурної дипломатії, яка дедалі частіше виступає як канал впливу на громадську думку, формування толерантного суспільства та превенції конфліктів. Міжнародні організації, зокрема ООН,

ЮНЕСКО, Рада Європи, Європейський Союз, активно інтегрують норми прав людини й культурні стратегії. Однак цей процес супроводжується низкою викликів – від політичної маніпуляції до культурного релятивізму, що потребує комплексного наукового осмислення.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання захисту прав людини в контексті культурної дипломатії активно досліджується у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значну увагу цьому питанню приділяють фахівці в галузі міжнародного права, міжнародних відносин, культурології та політології.

Значний внесок у розроблення концептуальних засад культурної дипломатії зробив такий дослідник, як Дж. Най, який увів у науковий обіг поняття «м’яка сила» (*soft power*) як засіб впливу держави на міжнародній арені без застосування сили, але з використанням культури, цінностей і політичних ідеалів (Nye, 2004, p. 10). У його

працях розкрито взаємозв'язок між культурною дипломатією та захистом прав людини як ключовими складниками м'якої сили. Українські дослідники, зокрема О. Гнатюк, звертають увагу на роль культури як інструменту не тільки комунікації, але й захисту гідності людини, збереження ідентичності та запобігання дискримінації (Гнатюк, 2015). Це особливо актуально в контексті війни, інформаційної агресії та процесів деколонізації. У наукових публікаціях В. Лисенка розглядаються аспекти імплементації міжнародних стандартів прав людини у практику культурної дипломатії України, підкреслено необхідність правового супроводу культурної експансії, особливо в контексті євроінтеграційних процесів (Лисенко, 2021). Також варто згадати праці С. Пархоменка, у яких висвітлюється важливість міжкультурного діалогу та культурних обмінів як механізмів мирного співіснування і просування демократичних цінностей (Пархоменко, 2020). І. Гуменюк (Гуменюк, 2020) та В. Наумов (Наумов, 2017) аналізують механізми реалізації зовнішньої політики та правозахисних стандартів, хоча й без глибокої культурологічної деталізації. М. Тодорова (Тодорова, 2018) розглядає права людини в контексті культурної ідентичності та деколонізації. А. Шевченко (Шевченко, 2019), І. Сюдюков (Сюдюков, 2010), І. Крук (Крук, 2020) акцентують на ролі ЮНЕСКО, принципах культурної дипломатії, а також її місці в міжнародному праві, розкривають як формальні, так і інституційні аспекти. В. Марков (Марков, 2020) розглядає загрози культурній безпеці в контексті глобалізації, торкаючись стандартів прав людини. L. Dhooge (Dhooge, 2012), J. Holden (Holden, 2013) висвітлюють перспективу культурної дипломатії у сфері бізнесу та міжнародних відносин.

Загалом, наукова література підтверджує, що культурна дипломатія є ефективним засобом інтеграції стандартів прав людини в міжнародних відносинах, сприяє побудові інклюзивного глобального простору, заснованого на повазі до людської гідності, свободи та рівності.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз механізмів упровадження міжнародних стандартів захисту прав людини у сферу культурної дипломатії, зокрема шляхом розкриття її інституційних, правових і культурних аспектів у міжнародному та національному контекстах.

Виклад основного матеріалу. З огляду на зростання ролі гуманітарної політики та міжнародного права у формуванні міждержавного діалогу, аналіз поняття культурної дипломатії набуває особливої актуальності для поглиблення теоретичних засад і практичних моделей зовнішньої політики.

Культурна дипломатія як феномен зовнішньої політики отримала активний розвиток у XX ст. Одне із класичних визначень пропонує американський дослідник Мілтон Клементс, який визначає культурну дипломатію як обмін ідеями, інформацією, мистецтвом та іншими аспектами культури між країнами з метою взаємного розуміння (Clements, 2021, р. 34). В. Матвієнко та Т. Шинкаренко зазначають, що культурна дипломатія – це особлива сфера дипломатичної діяльності, пов'язана з використанням культури як об'єкта та засобу досягнення основних цілей зовнішньої політики держави, створення позитивного іміджу країни, популяризування культури й мови її народів, є водночас сферою міжкультурного діалогу як засобу соціокультурного розвитку держави (Матвієнко, & Шинкаренко, 2021, с. 10–11).

Французький підхід робить акцент на універсалізмі культури. Як зазначає П. Нора, культурна дипломатія має на меті не лише представлення культури, а й просування цінностей, що закладені в основі державної ідентичності (Nora, 2005, р. 127).

Отже, у науковій літературі виділяють кілька моделей культурної дипломатії: інструментальну (як засіб впливу), комунікативну (як діалог) і символічну (як форма репрезентації ідентичності).

На нашу думку, культурна дипломатія – це форма міжнародної комунікації, що реалізується шляхом поширення культурних цінностей, мистецьких практик та гуманітарного співробітництва з метою формування позитивного міжнародного іміджу держави, розвитку міжкультурного діалогу, зміцнення взаємної довіри між народами та просування національних інтересів у мирний, ненасильницький спосіб.

Культурна дипломатія не має прямого визначення в міжнародному праві, проте її елементи присутні в численних міжнародних актах, зокрема: 1) Конвенція ЮНЕСКО про захист та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005 р.) передбачає сприяння

міжнародному культурному обміну (Конвенція ЮНЕСКО, 2005, 7); 2) Загальна декларація прав людини (1948 р.) гарантує право кожного брати участь у культурному житті суспільства (ст. 27) (Загальна декларація, 1948, с. 72); 3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) визнає право кожного на користування культурними благами (Міжнародний пакт, 1976).

Ці документи формують фундамент, на якому сучасна культурна дипломатія діє легітимно та в інтересах глобальної стабільності.

Міжнародно-правові норми також забезпечують захист культурної спадщини в умовах конфліктів (Гаазька конвенція 1954 р.) та створюють правові рамки для інституцій культурної дипломатії (Інститут Гете, Британська рада, Французький інститут тощо).

Отже, сучасне міжнародне право забезпечує нормативну базу для функціонування культурної дипломатії.

У сфері прав людини культурна дипломатія виконує подвійну функцію: як засіб гуманітарного впливу (м'якої сили) та як правовий механізм у межах публічної дипломатії.

Можна виділити такі інституційні та практичні механізми:

1. Двосторонні програми культурного обміну. Наприклад, Fulbright (США) або Erasmus+ (ЄС) сприяють міжкультурному діалогу, підвищують обізнаність щодо прав людини серед молоді та науковців.

2. Культурні інститути як агенти впливу. Французький інститут, Гете-інститут, Британська Рада активно проводять заходи з тем прав людини, інклюзії, рівності.

3. Публічні кампанії. Презентації національного кінематографу, виставки, перформанси з темами історичної пам'яті, етнічної ідентичності, гендерної рівності стають платформами обговорення та просування прав людини.

4. Дипломатичні ініціативи на рівні міжнародних організацій. Наприклад, ЮНЕСКО через «Культурні маршрути» й ініціативи «World Heritage» просуває цінності толерантності, доступності й участі в культурному житті.

Розглянемо більш детально досвід країн, які трансформують традиційну модель культурного представництва на глобальній арені в напрямі правозахисної та соціально відповідальної

дипломатії. Найяскравішими прикладами такої трансформації виступають Канада, Швеція, Японія та Франція.

Канада послідовно просуває модель культурної дипломатії, заснованої на принципах плюралізму, інклюзії та багатокультурності, яка корелює з міжнародними стандартами щодо прав національних меншин, прав корінних народів, свободи культурного самовираження. Canadian Heritage, Canada Council for the Arts та Global Affairs Canada реалізують стратегії культурної дипломатії, які включають: а) підтримку митців із числа First Nations, Métis та Inuit для участі в міжнародних мистецьких заходах; б) міжнародну презентацію культурних програм, що висвітлюють питання історичної травми, примусового усиновлення, мовного викорінення; в) надання грантів для проєктів у сфері культурних прав, зокрема з акцентом на жіноче мистецтво, ЛГБТК+-тематику, боротьбу з расизмом. Так, у 2021 р. Канада провела кампанію «Indigenous Voices Abroad», яка популяризувала культуру та мистецтво корінного населення у форматі «інтеркультурної правозахисної дипломатії».

Шведська культурна дипломатія формалізована у стратегії феміністичної зовнішньої політики (Feminist Foreign Policy), яка базується на трьох принципах: правах, репрезентації, ресурсах. Швеція активно інтегрує права жінок, меншин, активістів у культурних проєктах, що мають глобальний резонанс. Через діяльність Swedish Institute, SIDA (Шведського агентства міжнародного розвитку) та шведських посольств реалізуються такі ініціативи: а) фестивалі сучасного мистецтва на тему прав людини (наприклад, «Creativity Against Oppression»); б) підтримка локальних кураторських платформ у країнах Африки, Східної Європи та Близького Сходу, де порушуються права жінок і свобода мистецтва; в) розроблення онлайн-курсів з феміністичних практик у мистецтві та культурній політиці для глобального публічного сектора.

Японія, попри консервативну зовнішню політику, активно просуває ідею культурного діалогу як основи стабільності, використовує мову, освіту, культурну спадщину як інструменти дипломатії. У фокусі – права на доступ до освіти, право на культурну участь, діалог пам'яті. Основні кейси: а) проєкти Japan

Foundation із транснаціонального культурного навчання: наприклад, виставки, присвячені трагедії Хіросіми та Нагасакі, проводяться як антивоєнні заходи в Європі та США; б) упровадження японських культурних традицій у міжнародні навчальні програми (чайна церемонія, каліграфія, театр то) як спосіб відкритого культурного обміну; в) підтримка локальних культурних платформ у країнах АСЕАН, з акцентом на інклюзію етнічних і мовних меншин.

Франція історично поєднує культурну дипломатію із глобальним правозахисним активізмом. Вона виходить із принципу “universalité des droits” – універсальності прав і культур, які є не суто національною спадщиною, а загальнолюдським надбанням. Основні практики: а) діяльність Інституту Франсез, який щорічно організовує десятки фестивалів на тему прав жінок, свободи преси, толерантності; б) ініціатива “Livres en liberté”, яка підтримує переклади книг про права людини французькою мовою та їх поширення в Африці й Південно-Східній Азії; в) участь у створенні міжнародного фонду ALIPH для захисту культурної спадщини в зонах збройних конфліктів (Сирія, Малі, Афганістан), що має на меті охорону не лише об’єктів, а й прав місцевих громад на культурну самобутність.

Попри потенціал культурної дипломатії, існують суттєві виклики її ефективності. Серед них: а) політизація культурного дискурсу (інструменталізація культури із пропагандистськими цілями); б) обмеження свободи культурного самовираження у країнах з авторитарними режимами; в) брак фінансування програм культурної дипломатії, спрямованих на права людини; г) брак індикаторів вимірювання впливу таких програм на зміну ставлення до прав людини в суспільстві.

Незважаючи на ці виклики, культурна дипломатія залишається перспективним напрямом для зміцнення прав людини у глобальному вимірі. Її ефективність зростає за умов дотримання принципів прозорості, інклюзивності та взаємної поваги.

Україна, як держава, що активно відстоює демократичні цінності на міжнародній арені, має потенціал використовувати культурну дипломатію як важливий інструмент публічного правозахисту, міжкультурного діалогу та посилення своєї гуманітарної присутності у світі.

Наукова новизна дослідження полягає в такому:

1. Концептуалізовано культурну дипломатію не лише як інструмент зовнішньополітичної стратегії чи м’якої сили, а як форму гуманітарної правозахисної діяльності, що функціонує в рамках міжнародного права та глобального публічного простору.

2. Систематизовано міжнародно-правові акти, що утворюють нормативну основу культурної дипломатії у сфері прав людини.

3. Уточнено типологію моделей культурної дипломатії (інструментальна, комунікативна, символічна) з погляду їхнього потенціалу у сфері правозахисту.

4. Запропоновано авторське визначення культурної дипломатії.

5. Уперше здійснено порівняльний аналіз практик Канади, Швеції, Японії та Франції як країн, що реалізують культурну дипломатію на засадах міжнародних правозахисних стандартів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було досягнуто поставлені цілі та виконано основні завдання, що дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Проаналізовано еволюцію поняття культурної дипломатії як складника гуманітарної та зовнішньої політики. Виявлено, що сучасні підходи дедалі частіше трактують її не лише як інструмент репрезентації держави, а як форму міжнародної комунікації, спрямовану на просування цінностей, зокрема прав людини, демократії, інклюзії та культурного розмаїття.

2. Узагальнено наукові визначення терміна «культурна дипломатія», що охоплюють інструментальні, комунікативні та символічні моделі. На основі існуючих підходів сформульовано авторське визначення культурної дипломатії як ненасильницького інструменту публічного впливу, що поєднує культурні практики із правозахисними цілями.

3. Досліджено нормативно-правові основи культурної дипломатії, зокрема норми міжнародного гуманітарного права, актів ЮНЕСКО, ООН та Ради Європи. Установлено, що хоча культурна дипломатія прямо не кодифікована в міжнародному праві, її функції впливають із норм, що гарантують право на участь у культурному житті, захист культурної спадщини та забезпечення культурного розмаїття.

4. Проаналізовано функціональні механізми реалізації прав людини через культурну дипломатію, зокрема через культурні інститути, обміни, фестивалі, мистецькі кампанії, академічні програми тощо. Визначено, що такі механізми ефективно діють за умови відкритості, інклюзивності та дотримання міжнародних стандартів.

5. Здійснено порівняльний аналіз практик Канади, Швеції, Японії та Франції. Установлено, що ці країни впроваджують правозахисний компонент у свою культурну дипломатію, формують нові моделі «соціально відповідального», або «етичного», культурного представництва, заснованого на інституційній сталій політиці.

6. Виявлено основні виклики для ефективної культурної дипломатії, зокрема політизацію культурного простору, обмеження свободи творчості в авторитарних режимах, нестачу ресурсів і брак систем оцінювання ефективності гуманітарних впливів.

Отже, у XXI ст. культурна дипломатія перестає бути суто засобом формування позитивного іміджу держави. Нині вона дедалі активніше перетворюється на правозахисний інструмент, здатний впливати на ціннісні орієнтири міжнародної спільноти, формувати толерантність, сприяти культурним правам і залучати громадян до захисту прав людини.

Список використаних джерел:

- Гнатюк, О. (2015). Прощання з імперією: культурна дипломатія та українська ідентичність. *Критика*, 11–12, 12–15.
- Гуменюк, І. (2020). Культурна дипломатія як інструмент реалізації зовнішньої політики України. *Дипломатичний щорічник*, 2, 102–107.
- Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. (1948). *Офіційний вісник ООН*, 1, 71–75.
- Конвенція ЮНЕСКО про захист та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005). Прийнята 20 жовтня 2005 р. на 33-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО. ЮНЕСКО. Париж. 25 с.
- Крук, І. (2020). Принципи культурної дипломатії в умовах глобалізації: міжнародно-правовий контекст. *Право і безпека*, 2 (77), 65–69.
- Лисенко, В. (2021). Культурна дипломатія України: стан, виклики, перспективи. *Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки*, 24, 88–95.
- Марков, В. (2020). Глобальні виклики культурній безпеці та стандарти прав людини. *Міжнародні відносини*, 6, 113–118.
- Матвієнко, В., Шинкаренко, Т. (2021). Культурна дипломатія як напрям зовнішньої політики держави. Культурна дипломатія: навчальний посібник / за заг. ред. І. Матяш, В. Матвієнка; Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка; Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Київ: ДП «ГДП». С. 7–21.
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. Уведений в дію для України із 3 січня 1976 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: червень 2025 р.)
- Наумов, В. (2017). Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини: структура і практика функціонування. *Проблеми законності*, 137, 20–29.
- Пархоменко, С. (2020). Міжкультурний діалог як чинник запобігання конфліктам: правозахисний вимір. *Гуманітарний вісник*, 4, 34–39.
- Тодорова, М. (2018). Балканізм як культурна стратегія: постколоніальний погляд на Східну Європу. *Схід*, 1, 15–22.
- Сюндюков, І. (2021). Культурна дипломатія: історичні трансформації і сучасний стан. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*, 1, 77–85.
- Шевченко, А. (2019). ЮНЕСКО як суб'єкт міжнародного права у сфері культурної дипломатії. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 139, 91–97.
- Dhooge, L. J. (2012). Human Rights and Cultural Diplomacy: A New Role for International Business. *Journal of International Business Ethics*, 5 (1), 1–14.
- Clements, M. (2001). Cultural Diplomacy and International Understanding. *Global Affairs Review*, 3 (2), 31–39.
- Holden, J. (2013). Influence and Attraction: Culture and the Race for Soft Power in the 21st Century. London: British Council. 52 p.
- Nora, P. (2005). Diplomatie culturelle et mémoire nationale. *Revue des Deux Mondes*. Juin, 120–135.
- Nye, J. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : Public Affairs. 208 p.

References:

- Ghnatjuk, O. (2015). Proshhannja z imperijeju: kulturna dyplomacija ta ukrajinsjka identychnistj [Farewell to Empire: Cultural Diplomacy and Ukrainian Identity]. *Krytyka*, 11–12, S. 12–15 [in Ukrainian].
- Ghumenjuk, I. (2020). Kulturna dyplomacija jak instrument realizaciji zovnishnjoji polityky Ukrajiny [Cultural diplomacy as a tool for implementing Ukraine's foreign policy]. *Dyplomatychnyj shhorichnyk*, 2, 102–107 [in Ukrainian].
- Zaghaljna deklaracija prav ljudyny: pryjnjata ta progholoshena rezolucijeju 217 A (III) Gheneraljnoji Asambleji OON vid 10 ghrud (1948) [Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of 10 December 1948]. Oficijnyj visnyk OON, 1, 71–75 [in Ukrainian].
- Konvencija JuNESKO pro zakhyst ta zaokhochennja rozmajittja form kulturnogho samovyrazhennja [UNESCO Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions] (2005). Pryjnjata 20 zhovt. 2005 r. na 33-j sesiji Gheneraljnoji konferenciji JuNESKO. JuNESKO. Paryzh [in Ukrainian].
- Kruk, I. (2020). Pryncypy kulturnoji dyplomaciji v umovakh ghlobalizaciji: mizhnarodno-pravovyj kontekst [Principles of cultural diplomacy in the context of globalization: international legal context]. *Pravo i bezpeka*, 2 (77), 65–69 [in Ukrainian].
- Lysenko, V. (2021). Kulturna dyplomacija Ukrajiny: stan, vyklyky, perspektyvy [Cultural diplomacy of Ukraine: status, challenges, prospects]. *Mizhnarodni vidnosyny. Serija: Politychni nauky*, 24, 88–95 [in Ukrainian].
- Markov, V. (2020). Ghlobalni vyklyky kulturnij bezpeci ta standarty prav ljudyny [Global challenges to cultural security and human rights standards]. *Mizhnarodni vidnosyny*, 6, 113–118 [in Ukrainian].
- Matvijenko, V., Shynkarenko, T. (2021). Kulturna dyplomacija jak naprjam zovnishnjoji polityky derzhavy [Cultural diplomacy as a direction of the state's foreign policy]. Kulturna dyplomacija: navch posibnyk / za zagh. red. I. Matjash, V. Matvijenka; Instytut mizhnarodnykh vidnosyn KNU imeni Tarasa Shevchenka; Naukove tovarystvo istoriji dyplomaciji ta mizhnarodnykh vidnosyn. Kyjiv: DP “GhDIP”. S. 7–21 [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyj pakt pro ekonomichni, socialjni i kulturni prava: pryjnjatyj rezolucijeju 2200 A (XXI) Gheneraljnoji Asambleji OON vid 16 ghrud. 1966 r. Vvedenyj v diju dlja Ukrajiny z 3 sich. 1976 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: adopted by resolution 2200 A (XXI) of the UN General Assembly of 16 Dec. 1966. Entered into force for Ukraine on 3 Jan. 1976]. Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> [in Ukrainian].
- Naumov, V. A. (2017). Mizhnarodno-pravovyj mekhanizm zakhystu prav ljudyny: struktura i praktyka funkcionuvannya [International legal mechanism for the protection of human rights: structure and practice of functioning]. *Problemy zakonnosti*, 137, 20–29 [in Ukrainian].
- Parkhomenko, S. (2020). Mizhkulturnyj dialogh jak chynnyk zapobighannja konfliktam: pravozakhysnyj vymir [Intercultural dialogue as a factor in conflict prevention: human rights dimension]. *Ghumanitarnyj visnyk*, 4, 34–39 [in Ukrainian].
- Todorova, M. (2018). Balkanizm jak kulturna strateghija: postkolonialnyj pohljad na Skhidnu Jevropu [Balkanism as a Cultural Strategy: A Postcolonial Perspective on Eastern Europe]. *Skhid*, 1, 15–22 [in Ukrainian].
- Sjundjukov, I. (2021). Kulturna dyplomacija: istorychni transformaciji i suchasnyj stan [Cultural diplomacy: historical transformations and current state]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj*, 1, 77–85 [in Ukrainian].
- Shevchenko, A. (2019). JuNESKO jak sub'jekt mizhnarodnogho prava u sferi kulturnoji dyplomaciji [UNESCO as a subject of international law in the field of cultural diplomacy]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 139, 91–97 [in Ukrainian].
- Dhooge, L. J. (2012). Human Rights and Cultural Diplomacy: A New Role for International Business. *Journal of International Business Ethics*, 5 (1), 1–14 [in English].
- Clements, M. (2001). Cultural Diplomacy and International Understanding. *Global Affairs Review*, 3 (2), 31–39 [in English].
- Holden, J. (2013). Influence and Attraction: Culture and the Race for Soft Power in the 21st Century. London: British Council [in English].
- Nora, P. (2005). Diplomatie culturelle et mémoire nationale. *Revue des Deux Mondes*, Juin, 120–135 [in English].
- Nye, J. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs [in English].

Дата надходження статті: 09.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 793:008:398 (477) + 7.038.53 + 316.77:81'42

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.49>**Цап'як Микола Йосипович,***доктор філософії з культурології,**доцент кафедри хореографії**Волинського національного університету імені Лесі Українки**orcid.org/0000-0003-3645-201X**Tsapiak.Mykola@vnu.edu.ua*

РУХОВІ АРХЕТИПІЧНІ УЯВЛЕННЯ В НАРОДНОМУ ТАНЦЮВАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ: СЕМІОТИКА ТІЛЕСНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

У статті обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження рухових архетипічних уявлень у народному танцювальному мистецтві як складника культурної пам'яті й етнокультурної ідентичності. Народний танець розглядається як синкретична форма невербальної комунікації, в якій пластичні структури – жести, пози, рухи – виступають носіями архетипічних образів, сформованих у колективному несвідомому. Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарна інтеграція підходів культурної антропології, хореології, семіотики, кінесики та положень юнгіанського психоаналізу. Уперше у вітчизняній етнохореології запропоновано системний підхід до аналізу рухових архетипів, розмежовано поняття архетипу й архетипічного уявлення, що дозволяє актуалізувати прикладний інструментарій у сфері культурологічного дослідження. Доповнено розуміння феномену танцю як тілесного тексту в етнокультурному контексті. Доведено, що образність народного танцю проявляється через знакову тілесність, у якій жести, пози й рухи закріплюють міфопоетичні уявлення, історичну пам'ять та досвід міжкультурної взаємодії. Танець виконує функцію трансляції архетипів, репрезентує універсальні смисли, пов'язані з уявленнями про людину, природу, світ, стихії, духів, культурних героїв. Запропоновані теоретико-методологічні засади відкривають нові аналітичні можливості для осмислення народного хореографічного мистецтва як форми репрезентації колективної пам'яті. Це дозволяє виявити приховану символіку танцювального жесту – знакової одиниці етнокультурної комунікації, сприяє глибшому аналізу зразків української хореографічної спадщини. У цьому контексті особливої актуальності набуває вивчення регіональної специфіки української народної хореографії крізь призму глибинних семіотичних структур. Значущою також постає проблема взаємодії питомих і напливових елементів танцювального фольклору, що скеровує на осмислення процесів формування локальної ідентичності та розкриття первісних пластів архетипної образності традиційної танцювальної культури.

Ключові слова: рухові архетипічні уявлення, хореологія, методологія, семіотика тілесної репрезентації, етнокультурологія, кінесика, антропологія танцю.

Tsapiak Mykola,*Doctor of Philosophy in Cultural Studies,**Associate Professor at the Department of Choreography**Lesya Ukrainka Volyn National University**orcid.org/0000-0003-3645-201X**Tsapiak.Mykola@vnu.edu.ua*

ARCHETYPAL MOVEMENT REPRESENTATIONS IN FOLK DANCE ART: SEMIOTICS OF EMBODIED EXPRESSION

This article establishes the theoretical and methodological framework for investigating movement archetypal representations in folk dance as a crucial component of cultural memory and ethnocultural identity. Folk dance is conceptualized as a syncretic form of non-verbal communication, where plastic structures – gestures, poses, and movements – function as carriers of archetypal imagery rooted in the collective unconscious. The study draws on an interdisciplinary methodology that integrates approaches from cultural anthropology, choreology, semiotics,

kinesics, and the principles of Jungian psychoanalysis. For the first time in Ukrainian ethnochoreology, a systematic approach to analyzing motor archetypes is proposed, distinguishing between the concepts of the archetype and archetypal representation. This conceptual differentiation enables the refinement of research tools for applied cultural analysis and deepens the understanding of dance as a bodily text in an ethnocultural context. The study demonstrates how the imagery of folk dance emerges through symbolic corporeality, where gestures, poses, and movements encode mythopoetic thinking, historical memory, and intercultural experience. Dance functions as a medium for archetypal transmission, embodying universal meanings associated with conceptions of humanity, nature, the cosmos, elements, spirits, and cultural heroes. The proposed theoretical and methodological approach opens new analytical pathways for interpreting folk choreographic art as a bodily expression of collective memory. It allows for the decoding of hidden symbolism in dance gestures as semiotic units of ethnocultural communication and supports a deeper exploration of Ukrainian choreographic heritage. In this context, particular emphasis is placed on examining the regional specificity of Ukrainian folk choreography through the lens of deep semiotic structures. The interplay between indigenous and external elements in dance folklore underscores the importance of rethinking processes of local identity formation and uncovering the primordial layers of archetypal imagery embedded in traditional dance culture.

Key words: archetypal movement representations, choreology, methodology, semiotics of embodied expression, ethnoculturology, kinesics, dance anthropology.

Постановка проблеми. Народне танцювальне мистецтво, як форма репрезентації культури, акумулює глибинні пласти колективного досвіду, світоглядних уявлень та символічних структур, що формувалися протягом століть. В умовах сучасних соціокультурних трансформацій і глобалізаційного тиску зростає актуальність переосмислення традиційної хореографії як носія культурної пам'яті та локальної ідентичності. Унікальна конфігурація структурних елементів окремої культури віддзеркалює психотип її носіїв, зумовлює специфіку етнокультурного самовираження.

Дослідники зазначають, що основу етнокультурного психотипу становлять архетипи, закорінені в найглибших шарах людської психіки. Теоретичні засади вивчення архетипів були закладені К.Г. Юнгом, який розглядав їх як універсальні первинні форми, що структурують «колективне несвідоме» (зокрема, Самість, Тінь, Аніма, Анімус, Мати, Дитина, Трікстер тощо) (Юнг, 2018). У культурному вимірі архетипи набувають символічного втілення через міфи, релігійні образи, мистецькі форми, де вони реалізуються в багатозначній образній формі, зрозумілій як на раціональному, так і на емоційно-чуттєвому рівнях.

У сучасному науковому дискурсі розрізняють універсальні архетипи, спільні для багатьох культур, і етнокультурні, притаманні конкретним національним традиціям. Останні втілюють історичний досвід, колективну пам'ять і ментальні константи окремого етносу (Бродюк, 2019, с. 4–12). У процесі культурної трансляції та символічної адаптації архетипи

поступово набувають національного забарвлення, не втрачають водночас своєї глибинної смислової сутності. Отже, вони постають як знакові структури національної духовності, які виражають і закріплюють фундаментальні риси етнокультурної ідентичності (Северінова, 2013, с. 124–125).

Вагоме підґрунтя для вивчення рухових архетипічних уявлень у хореографічному мистецтві становлять теоретико-методологічні засади дослідження народного танцювального мистецтва в контексті крос-культурної взаємодії, в якому простежено вплив багатьох цивілізаційних чинників на формування танцювальної традиції регіону (Цап'як, 2023). У цьому контексті запропонований підхід до осмислення рухових архетипів розвивається і вдосконалюється на основі міждисциплінарного аналізу. Студіювання етнокультурних архетипів потребує глибокого знання культурного контексту, у межах якого ці структури функціонують. Особливо це стосується тілесних проявів – жестів, поз, рухів, – що в системі народного танцю несуть символічно навантажені смисли, слугують засобом тілесної репрезентації глибинних пластів колективного несвідомого.

Аналіз досліджень і публікацій. Велике методологічне значення для дослідження рухових архетипічних уявлень у народному танцювальному мистецтві мають фундаціональні концепції, що розкривають глибинні механізми функціонування культури та комунікації. Наріжним каменем у цьому контексті є концепція архетипів К.Г. Юнга (Юнг, 2018), доповнена теорією культурних архетипів С. Кримського

(Кримський, 2008), концептуальними моделями культурологічної регіоніки В. Личковаха (Личковах, 2018). Багатоаспектне вивчення танцю як культурного феномену зумовило звернення до праць провідних учених у галузі культурної антропології (Л. Морган, Е. Тейлор, М. Мід, Ф. Боас та інші), хореології (Дж. Кеаліінохомоку, С. Янгермен, Р. Лабана) (Головей, Цап'як, 2023). Аналіз комунікативної природи танцювального мистецтва ґрунтується на розробках теорій міжкультурної взаємодії (Е. Холл, Г. Хофстеде, Дж. Мердок, Д. Вайт, Н. Луман), що висвітлюють особливості культурного обміну та взаємопроникнення (Golovei, Tsapiak, 2024). Тілесну пластику як носій культурної пам'яті, а сам танець – як символічну репрезентацію досвіду, закоріненого в колективному підсвідомому, вивчають К. Кіндер (Кіндер, 2007), В. Гордєєв (Гордєєв, 2020), Л. Андрощук (Андрощук, 2023), В. Головей, М. Цап'як, Т. Пригода-Донець (Пригода-Донець, 2023), Д. Карпенко (Карпенко, 2023) та інші.

Мета дослідження – обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження рухових архетипічних уявлень у народному танцювальному мистецтві.

Виклад основного матеріалу. У структурі національної культури найбільш виразно проявляються саме ті архетипи, які відповідають її унікальному змісту, або етосу. Їх формування зумовлене історичними чинниками, тяглістю традицій і культурною спадкоємністю. Наприклад, українська культура ввібрала в себе глибинні архетипи індоевропейських і середземноморських традицій, що проявилися в таких символах, як коди гопака (засновані на імітації птахів і символах самовдосконалення), давній пастуший мелос, орнаментика трипільського походження, елементи архітектури й мови зі слідами санскриту, як зазначає С. Кримський (Кримський, 2008, с. 28–29). Науковець акцентує, що ці елементи репрезентують не сам етнос, а культурне «коріння», яке формувалося в межах сталої території. Археологічні дані свідчать про наявність автохтонного антропологічного субстрату, що забезпечив безперервність трансляції індоевропейської культурної традиції (Кримський, 2008, с. 301–302). У цьому контексті танцювальне мистецтво, як форма репрезентації колективної пам'яті, відіграє важливу роль у збереженні символічного коду. Зокрема,

гопак, ще до формування його як козацького військового танцю, увібрав ритуальні й міфологічні структури праслов'янського, давньослов'янського та скіфо-сарматського походження.

Поняття «рухових архетипів», запропоноване К. Кіндер і В. Гордєєвим, ґрунтується на аналізі лексики українського танцю. Серед ключових рухових одиниць К. Кіндер виокремлює потрійний притуп і трикрок – елементи, що відповідають дуалістичному мисленню слов'ян: протиставленням на кшталт «свій – чужий», «парний – непарний», «правий – лівий» (Кіндер, 2007, с. 10). В. Давидюк також пов'язує триразовість з архаїчною світоглядною моделлю, де повторення тричі фіксує закономірність, а не лише художній прийом (Давидюк, 1997, с. 30–31). За визначенням В. Гордєєва, руховий архетип – це первинна ідея, що проявляється у просторі й часі танцю через жести, пози та рухи, відображає ментальні особливості народу (Гордєєв, 2020, с. 41–42). Уважаємо доцільним розмежовувати ці уявлення з юнгівським розумінням архетипів як глибинних структур колективного несвідомого, адже архетип не є конкретним образом, а лише потенціалом для його виникнення, тоді як культурні символи – це вторинні репрезентації, що втілюють ці глибинні структури у зрозумілій формі (Юнг, 2018, с. 14).

Методологічним орієнтиром у нашому дослідженні постає концептуальна модель культурологічної регіоніки В. Личковаха «святотілоношення». Народне танцювальне мистецтво, як і міфологія, народна творчість, опирається на сакральні засади, що формують етнокультурну реальність: архетипи (як «першообрази» чи «прасимволи» етнокультури), хронотопи (як узагальнені часово-просторові характеристики етнонаціонального буття) та сигнатури (які знаково-символічно позначають глибинні духовні принципи організації етнокультурного простору). Усе це в сукупності формує символічний каркас традиційної світоглядної системи, у якій танець функціонує як засіб тілесного втілення цих смислових структур – у формі ритуалу, образу, руху, жесту (Личковах, 2010, с. 187). У цьому контексті важливо звернути увагу на апотропеїчний складник – глибоко вкорінений у специфічній пластиці народного танцю захисні рухи та пози, що несуть сакральне

значення та були покликані відганяти зло чи привертати добро, відображаючи первісні міфологічні уявлення. Архетипічна образність, за словами українського мистецтвознавця О. Найдена, «пов'язана із тваринним і природним світом, глибоко вкорінена у традиційній народній уяві, де певним істотам приписувались охоронні, лікувальні або життєдайні властивості. Ці вірування формували цілісне бачення світу, тісно пов'язане з ритмами щоденного життя, обрядами, сезонними циклами і трудовою діяльністю» (Найден, 2016, с. 52). У фольклорній спадщині ХХІ ст. вони збереглися як установлені символи, що втілювалися і в танцювальних образах, де побутова функціональність найменшого руху поєднується з міфологічною глибиною і сакральним значенням.

У контексті аналізу тілесної виразності, дослідження такого найменшого руху та його соціокультурного контексту, особливе значення має кінесика – наука про знакову природу людських рухів (жестів, поз, рухів корпусу, голови, ніг, напрямку погляду, міміки). Однією із провідних постатей у цій галузі є Рей Бердвістел, який запропонував лінгвістично орієнтовану систему опису тілесних рухів. Учений увів поняття «*кін*» – найменшої рухової одиниці, яка не підлягає подальшому поділу, та «*кінем*» – значущих комунікативних рухів, що функціонують як «жести» у широкому розумінні. З кінем формуються вищі одиниці – кінеморфи, кінеморфеми, кінесінтагми – які, за аналогією до мовлення, творять «синтаксис тіла». Такий підхід дав змогу розглядати тілесний рух як складну семіотичну структуру, що несе смислове навантаження і бере участь у формуванні невербального коду комунікації. Особливо цінними є дослідження Р. Бердвістела щодо співвідношення голосу й жесту, а також взаємодії вербального і невербального у процесах смислотворення (Birdwhistell, 1970). Хореографічне мистецтво в цьому вимірі постає як середовище взаємодії колективного несвідомого й тілесної

пам'яті, де жести, пози й рухи набувають статусу символічних одиниць, здатних транслювати універсальні смисли крізь культурні форми. Отже, тілесна пластика у традиційному танці може бути осмислена як репрезентація архетипових образів, зафіксованих у символічній системі етнокультури й активованих у межах ритуалу, обряду чи сценічної дії.

Висновки. Архетипічна образність народного танцю виявляється у знаковій тілесності жестів, поз і рухів, що формуються у процесі накопичення історичної пам'яті, міфопоетичної уяви та міжкультурної взаємодії. Запропоновані інтегративні теоретико-методологічні засади – на перетині кінесики, семіотики, культурної антропології та хореології – відкривають нові аналітичні можливості для осмислення народного хореографічного мистецтва як форми тілесної репрезентації культурної пам'яті. Застосування цього підходу дозволяє виявити приховану символіку танцювального жесту як знакової одиниці етнокультурної комунікації, що здатна втілювати архетипічні уявлення колективного досвіду. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження регіональної специфіки української народної хореографії крізь призму глибинних семіотичних структур, які співіснують у межах традиційної обрядовості та сценічної інтерпретації. Значущою також постає проблема взаємодії питомих і напливових елементів танцювального фольклору, що скеровує на глибше осмислення процесів формування локальної ідентичності. Спираючись на здійснені раніше кроскультурні студії етнічної танцювальної традиції та її комунікативної природи, доцільним виглядає поглиблений аналіз репрезентативних зразків української народної хореографії. Такий підхід сприятиме виявленню та систематизації рухових архетипічних уявлень у їхньому регіональному контексті, що є суттєвим кроком до розуміння глибинних пластів архетипної образності української народної хореографічної культури.

Список використаних джерел:

- Андрощук, Л. (2023). Архетип Тіні в танцювальних традиціях українського народу: свято Івана Купала. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 66 (1), 24–32. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-4>
- Бродюк, Ю. (2019). Художньо-естетична інтерпретація архетипу землі в романі «Жменяки» М. Томчанина. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*, 4–12. <https://doi.org/10.31470/2309-15-17-2019-1-4-12>

- Головей, В., Цап'як, М. (2024). Комунікативна природа танцю: семіотичний аспект. *Fine Arts and Cultural Studies*, 2, 121–128. <https://doi.org/10.32782/facs2024-2-16>
- Головей, В., Цап'як, М. (2023). Теоретико-методологічні засади дослідження кроскультурних впливів у традиційному танцювальному мистецтві. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : науковий журнал*, 1, 15–22. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2023.277627>
- Гордєєв, В. (2020). Український народний танець на Поліссі: регіональні особливості лексики [Дис. канд. мистецтвозн., Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника]. Івано-Франківськ. 230 с.
- Давидюк, В. (1997). Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк: Вежа. 296 с.
- Карпенко, Д. (2023). Архетипи в українській хореографічній культурі та народно-сценічних танцях. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : науковий журнал*, 4, 38–44. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2023.293715>
- Кіндер, К. (2007). Семантика пластичних символів народної танцювальної культури українців [Автореф. дис. канд. мистецтвозн., Київський національний університет культури і мистецтв]. Київ. 19 с.
- Кримський, С. (2008). Під сигнатурою Софії. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія». 367 с.
- Личковах, В. (2010). Сакральні горизонти української культури: архетипи – хронотопи – сигнатури. *Художня культура. Актуальні проблеми*, 7, 187–194.
- Личковах, В. (2018). Філософія етнокультури – етнокulturологія – етнокulturографія. *Українські культурологічні студії*, 1 (2), 20–25.
- Найден, О. (2016). Міф. Фольклор. Образ. Форма. Київ: Видавець Олег Філюк. 317 с.
- Пригода-Донець, Т. (2023). Танець як форма художнього мислення і культурної комунікації. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 191–198. <https://doi.org/10.32782/facs-2023-4-26>
- Северінова, М. (2013). Значення та роль архетипів в етнонаціональній культурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2, 124–128.
- Цап'як, М. (2023). Методологічні підходи в дослідженні танцювальної культури пограничних регіонів (на прикладі хороводу «Ой ми просо сіяли-сіяли»). *Культурологічний альманах*. Київ: Український національний університет імені Михайла Драгоманова, 2, 313–320. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.42>
- Цап'як, М. (2023). Народне танцювальне мистецтво Волині в контексті крос-культурної взаємодії [Дис. докт. філософ., Волинський національний університет імені Лесі Українки]. Луцьк. 216 с.
- Юнг, К. Г. (2018). Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Асторолія. 608 с.
- Birdwhistell, R. (1970). *Kinesics and context: Essays on body motion communication*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

References:

- Androshchuk, L. (2023). Arhetyp Tini v tantsuvalnuh tradiciyah ukrainskogo narodu: svyato Ivana Kupala [The archetype of the Shadow in the dance traditions of the ukrainian people: Ivan Kupala folk holiday]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk: Mizhvuzivskiy zbirnyk naukovuh prats molodyh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu imeni Avana Franka*, 66 (1), 24–32. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-4> [in Ukrainian].
- Brodiuk, Yu. (2019). Hudozhnyo-estetychna interpretaciya arhetypu zemli v romani “Zhmeniak” M. Tomchaniya [Artistic and aesthetic interpretation of the archetype of the earth in the novel “Zhmeniak” by M. Tomschaniy]. *Teoretychna i dydaktychna fililogiya. Seriya “Filologiya”*, 30, 4–12. <https://doi.org/10.31470/2309-15-17-2019-1-4-12> [in Ukrainian].
- Golovei, V., & Tsapiak, M. (2024). Komunikatyvna pryroda tantsiu: semiotychnyi aspekt [The Communicative Nature of Dance: The Semiotic Aspect]. *Fine Arts and Cultural Studies*, 2, 121–128. <https://doi.org/10.32782/facs-2024-2-16> [in Ukrainian].
- Golovei, V., & Tsapiak, M. (2023). Teoretiko-metodologichni zasady doslidzhennya kroskulturnykh vpluviv u tradytsionomu tantsuvalnomu mystetstvi [Theoretical and Methodological Basis of Research of Cross-Cultural Influences in Traditional Dance Art]. *Natsionalna akademiya kerivnykh kadriv rultury o mystetstv: nauk. zhurnal*, 1, 15–22. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2023.277627> [in Ukrainian].
- Gordeev, V. (2020). Ukrainskii narodnyi tanets na Polissi: regionalni osoblyvosti leksyky [Ukrainian folk dance in Polissya: regional features of vocabulary]. Candidates's thesis. Prykarpatskiy natsionalnyi universytet im. V. Stefanyka. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Davydiuk, V. (1997). Pervisna mifologiya ukrainskiho narodu [The Primitive Mythology of Ukrainian Folklore]. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].
- Karpenko, D. (2023). Arhetypy v ukrainsiy horeografichniy kulturi ta narodno-scenichnykh tanciah [Archetypes in Ukrainian Choreographic Culture and Folk-Stage Dances]. *Natsionalna akademiya kerivnykh kadriv rultury o mystetstv: nauk. zhurnal*, 4, 38–44. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2023.293715> [in Ukrainian].

Kinder, K. (2007). Semantyka plastychnykh symboliv narodnoi tantsuvalnoi kultury ukrainsiv [Semantics of plastic symbols of folk dance culture of Ukrainians]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyivskii natsionalnyi universytet kultury i mystetstv. Kyiv [in Ukrainian].

Krymskyi, S. B. (2008). Pid syhnaturoiu Sofii [Signature of Sophia]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].

Lychkovakh, V. (2010). Sakralni horyzonty ukrainskoi kultury [Sacred horizons of Ukrainian culture]: arkhetypy-khronotopy-syhnatury. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*, 7, 187–194 [in Ukrainian].

Lychkovakh, V. (2018). Filosofiia etnokultury – etnokulturolohiia – etnokulturohrafia [Philosophy of Ethnoculture – Ethnoculturology – Ethnoculturography]. *Ukrainski kulturolohichni studii*, 1 (2), 20–25 [in Ukrainian].

Naiden, O. S. (2016). Myth. Folklore. Image. Form. Kyiv: vydavets Oleh Filyuk [in Ukrainian].

Pryhoda-Donets, T. (2023). Tanets yak forma khudozhnoho myslennia i kulturnoi komunikatsii [Dance as a form of artistic thinking and cultural communication]. *Fine Art and Culture Studies*, 4, 191–198. <https://doi.org/10.32782/facs-2023-4-26> [in Ukrainian].

Severynova, M. Yu. (2013). Znachennia ta rol arkhetyviv u etnonatsionalnii kulturi [Significance and role of archetypes in ethno-national culture]. *Visnyk natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 2, 124–128 [in Ukrainian].

Tsapiak, M. (2023). Metodologichni pidhody v doslidzhenni tancuvalnoi kulturu pohranychnykh regioniv [Methodological approaches in the dance culture research of border regions (on the example of a round dance "A my proso sialy, siyaly")]. *Kulturologichnyi almanah*. Ukrainskiy nacionalniy universytet imeni Myhaila Dragomanova. Kyiv, 2, 313–320, <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.42> [in Ukrainian].

Tsapiak, M. Y. (2023). Narodne tancuvalne mystectvo v konteksti kros-kulturnoyi vzayemodiyi [Folk dance of Volyn in the context of cross-cultural interaction]. Doctor's of philosophy thesis. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk [in Ukrainian].

Yung, K. G. (2018). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the Collective Unconscious]. L'viv: Astroliabiia [in Ukrainian].

Birdwhistell, R. (1970). Kinesics and context: Essays on body motion communication. Philadelphia: University of Pennsylvania Press [in English].

Дата надходження статті: 16.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

Шумейко Людмила Михайлівна,*аспірантка кафедри психології та гуманітарних дисциплін**Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв**orcid.org/0000-0002-0182-6432**arianna88w@gmail.com*

КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ РЕЗІЛЬЄНС ЯК НОВА КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА

У статті обґрунтовано концепт культуротворчого резильєнсу (cultural-creating resiliense) як нової культурологічної парадигми, що формується у відповідь на виклики сучасної доби – війну, кризи, гібридні загрози, деструкцію культурних традицій. Водночас ця парадигма відображає способи відновлення та смислотворення в умовах цивілізаційних трансформацій, інтерпретує здатність культури до оновлення та її креативний ресурс як ключові механізми збереження та розвитку. Показано, що в умовах нестабільності традиційні моделі осмислення культури втрачають пояснювальний потенціал, натомість зростає потреба в дослідницьких підходах, орієнтованих на її гнучкість і суб'єктність.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні культурологічного, системного, герменевтичного підходів, а також застосуванні порівняльного та лінгвістичного (зокрема, фонетико-орфографічного) аналізу. З огляду на існування різних культурно-мовних версій терміна – англomовної, франкомовної та інших – обґрунтовано вибір транскрипції «резильєнс» як засобу підвищення фонетичної відповідності й семантичної прозорості. Вказано на доцільність наближення такої української транскрипції до міжнародних фонетичних стандартів як свідомої культурно-смислової стратегії, спрямованої на деколонізацію наукового дискурсу та формування україноцентричної термінологічної парадигми.

У трактуванні концепту культуротворчого резильєнсу акцент робиться не на «стійкості» як статичному стані, з яким це поняття часто ототожнюють, а на динамічному процесі гнучкої адаптації, трансформації та відновлення у відповідь на кризові події, травматичний досвід чи радикальні зміни в соціокультурному середовищі. У дослідженні чітко розмежовано поняття «резильєнс» і «резистентність», які в культурному контексті стосуються різних моделей реагування на виклики. Уточнено, що резистентність апелює до збереження і захисту ідентичності через жорсткий опір зовнішнім впливам, тоді як резильєнс – до відновлення через трансформацію, до створення нових культурних форм на основі пережитого досвіду. Обидва механізми важливі для культурного виживання, проте саме резильєнс відкриває простір для творчості, діалогу та розвитку, отже, стає центральним поняттям авторської концепції культуротворчих змін у сучасному культурному та мистецько-освітньому середовищі.

Культуротворчий резильєнс осмислюється як багатовимірне явище, що інтегрує соціокультурний екзистенційний, креативний, ідентифікаційний і педагогічний виміри. Особливу увагу приділено авторській інтерпретації поняття творчої резильєнтності як здатності до відновлення та формування через творчість у контексті сучасного мистецько-освітнього простору, який розглядається як підсистема культури та являє собою динамічне культурне середовище. Підкреслено роль мистецтва та мистецької освіти як інструментів сенсотворення і моделювання дії в умовах кризи. Запропонована концептуалізація культуротворчого резильєнсу розширює аналітичний інструментарій культурології, відкриває нові перспективи осмислення процесів адаптації, творчого оновлення і трансформації культури в умовах криз і турбулентності. Сформульований у статті концепт є авторською розробкою, яка закладає підґрунтя для подальшого розгортання в дисертаційному дослідженні, присвяченому трансформації мистецько-освітнього простору сучасної України.

Ключові слова: культуротворчий резильєнс, творча резильєнтність, резистентність, нова культурологічна парадигма, екзистенційна адаптація, мистецько-освітній простір, культурна трансформація, сенсотворення.

Shumeiko Liudmyla,
*Postgraduate Student at the Department
of Psychology and Humanities
National Academy of Culture and Arts Management
orcid.org/0000-0002-0182-6432
arianna88w@gmail.com*

CULTURAL-CREATING RESILIENCE AS A NEW CULTURAL PARADIGM

The article substantiates the concept of cultural-creating resilience as a new cultural paradigm emerging in response to the challenges of the present era – war, crises, hybrid threats, and the rupture of cultural traditions. At the same time, this paradigm reflects ways of recovery and meaning-making under conditions of civilizational transformation. It interprets the capacity of culture for renewal and its creative potential as key mechanisms for preservation and development. The article demonstrates that under conditions of instability, traditional models of cultural interpretation lose their explanatory power, increasing the demand for research approaches focused on cultural flexibility and subjectivity. The methodological framework is based on an interdisciplinary combination of cultural, systemic, and hermeneutic approaches, as well as the use of comparative and linguistic (particularly phonetic and orthographic) analysis. Considering the existence of various culturally and linguistically shaped versions of the term – English, French, and others – the choice of the transcription “resilience” (“rezyl’yens”) is justified as a way to enhance phonetic accuracy and semantic clarity. The emphasis is placed not on “resilience” as a static condition, but on a dynamic process of flexible adaptation, transformation, and recovery after crises, traumatic experiences, or radical changes in the sociocultural environment. The article highlights the importance of aligning the Ukrainian transcription with international phonetic standards as a conscious cultural-semantic strategy aimed at the decolonization of scholarly discourse and the formation of a Ukrainocentric terminological paradigm. A clear distinction is drawn between the definitions of “resilience” and “resistance”, which in the cultural context correspond to different models of response to challenges. While “resistance” implies the preservation and protection of identity through rigid opposition to external influences, “resilience” refers to recovery through transformation, the creation of new cultural forms based on lived experience. Both mechanisms are important for cultural survival; however, resilience opens space for creativity, dialogue, and development, thus becoming the central concept of the author’s vision of cultural change within the modern cultural and arts-educational environment.

Cultural-creating resilience is conceptualized as a multidimensional phenomenon integrating existential, creative, social, identificational, and pedagogical dimensions. Special attention is given to the author’s interpretation of creative resilience as the ability to regenerate and form identity through creative action, particularly in the context of the modern Ukrainian arts-educational space, which is viewed as a dynamic cultural environment. The role of art and arts education is emphasized as a tool for meaning-making and modeling action under conditions of crisis. The proposed conceptualization of cultural-creating resilience expands the analytical tools of cultural studies, opening new perspectives for understanding processes of adaptation, creative renewal, and transformation of culture in times of crisis and turbulence. The concept presented in the article is the author’s original development, laying the foundation for further elaboration in the dissertation research devoted to the transformation of Ukraine’s contemporary arts-educational space.

Key words: cultural-creating resilience, creative resilience, resistance, new cultural paradigm, existential adaptation, arts-educational space, cultural transformation, meaning-making.

Актуальність проблеми. Сучасна культурологія дедалі частіше зосереджується на вивченні механізмів адаптації культури до кризових викликів – воєн, глобальних катастроф, соціальних зламів, руйнації сталих смислів і трансформацій ідентичності. Такі процеси особливо відчутні в українському контексті, де культура постає не лише як засіб самовираження, а і як механізм виживання, опору, стійкості та сенсотворення. На цьому тлі актуалізується поняття *резильєнсу* – здатності системи виявляти гнучкість, відновлюватись після

руйнівного впливу, зберігати водночас свою сутність і створювати нові моделі функціонування. Уперше запозичене із природничих наук, це поняття поступово трансформується в міждисциплінарну категорію, що дозволяє по-новому осмислювати процеси культурного буття. Нині термін дедалі частіше використовується у філософії, соціології, психології, педагогіці, мистецтвознавстві.

У фізиці й інженерії означений термін застосовується для опису пружності матеріалу (конструкції), здатності поглинати енергію під час

деформації та повертатися до початкової форми після зняття навантаження. В економіці резильєнс слугує концептом для оцінювання спроможності економічних систем відновлюватися після криз і адаптуватися до нових викликів ринку. В екології «резильєнс» застосовується на позначення відновлення природних систем після зовнішніх впливів, як-от стихійні лиха або антропогенні зміни. Останнім десятиліттям термін активно впроваджується в дослідження цифрових систем, де аналізується їхнє протистояння кібератакам і технологічним змінам.

У межах культурологічного дискурсу поняття культуротворчого резильєнсу – здатності культури не лише адаптуватися, а й творити нові смисли та цінності у відповідь на кризові виклики, долаючи деструкцію через творчість, пам'ять, мистецьку дію, обряд, жест і слово, – залишається ще не досить розробленим. Отже, у центрі дослідження – теоретико-методологічне осмислення резильєнсу в культурології, аналіз авторського концепту культуротворчого резильєнсу, приклади його реалізації в українському мистецько-освітньому середовищі в умовах війни й трансформацій, а також визначення значення концепту для оновлення культурологічного інструментарію.

Методологічно стаття спирається на міждисциплінарну платформу – поєднання герменевтичного, феноменологічного, семантичного, антропологічного та культурно-семантичного аналізу, з особливою увагою до екзистенційної та мистецької складових частин сучасної української культури.

Аналіз джерельної бази. Термін резильєнс (від лат. *resilire* – пружно відскакувати, повертатися у форму) виник у природничих науках і поступово був адаптований у психології, соціології, екології, педагогіці та гуманітаристиці загалом. У міжкультурному просторі поняття має кілька культурно-мовних джерел, серед яких англійське (*resilience*) та французьке (*résilience*) відіграють провідну роль. Саме ці традиції не лише сформували основні фонетичні варіанти вживання терміна, а й заклали його ключові смислові напрями – прикладно-психологічний (англійська модель) і екзистенційно-гуманітарний (французька школа).

Англійська вимова коливається між британським варіантом /rɪˈzɪliəns/ (різілієнс) і американським /rɪˈzɪljəns/ (різільєнс). Французький

варіант *résilience* /ʁeziljɑ̃s/ (орієнтовно *резільянс* або *резільйонс*) ближчий до латинської етимології та акцентує екзистенційну складову частину поняття, що знайшло розвиток у працях відомого нейропсихіатра Бориса Цірюльника. Подібні трансформації спостерігаються також в інших європейських мовах: німецькою – *Resilienz* /ʁeˈziˈliɐ̯nt͡s/ (*резілієнц*), італійською – *resilienza* /re.ziˈljen.tsa/ (*резільєнца*), іспанською – *resiliencia* /re.siˈljen.θja/ або /re.siˈljen.sja/ (*резільєнсія*), польською – *rezyliencja* /ʁe.zyˈljen.t͡ɕja/ (*режилєнсця*), португальською – *resiliência* /ʁe.zi.liˈẽ.sjɐ/ (*резілієнсія*). Ці приклади свідчать про відсутність єдиної моделі передачі латинського слова, натомість кожна мова адаптує термін відповідно до власних фонетичних правил.

Така міжмовна варіативність відкриває можливість для української мови сформулювати власну фонетично й змістовно обґрунтовану термінологічну норму. У цьому контексті запропонована форма «резильєнс» постає не лише як транскрипційно точніша, а і як стратегічна альтернатива тим варіантам, що раніше ввійшли в український науковий ужиток переважно через опосередкування російськомовної термінології (зокрема, у формі графічної кальки «резильєнтность»). Отже, форма «резильєнс» виступає як елемент усвідомленої культурно-семантичної стратегії, що має на меті сприяти деколонізації українського наукового дискурсу та підтримувати формування україноцентричної термінологічної парадигми.

Від початку 1960–1970-х рр. термін *resilience* почали використовувати у психології та соціальних науках на позначення здатності людини, групи або системи витримувати стрес, кризові ситуації та відновлюватися після них. У цьому новому контексті поняття почало перекладатися як «стійкість» – усталене в українській мові слово, що позначає здатність зберігати певний стан або функцію під впливом зовнішніх факторів, не руйнуючись і не зазнаючи незворотних змін (Лазос, 2018).

Такий переклад, хоч і набув широкого вжитку, усе ж не повною мірою передає початковий природничий зміст резильєнсу. «Стойкість» акцентує увагу на збереженні стану (форми), тоді як «*resilience*» передусім означає пружність, здатність до відновлення і повернення до початкового стану, або навіть до нового рівня якості

після кризи (Резнікова, 2022). Саме тут виникає поширена плутанина з іншим терміном – **резистентність** (від лат. *resistere, resistantia* – протистояти, чинити опір), що означає жорсткий опір змінам, стійкість і спротив зовнішньому впливу, проте не передбачає відновлення або адаптацію. Отже, резильєнс – це не опір, а процес гнучкого повернення із потрясіння – трансформованим, а не зруйнованим.

Найбільш уживаний термін «резильєнс» у психології. Термін увійшов у науковий обіг завдяки дослідженням А. Мастен (Masten, Lucke, Nelson, & Stallworthy, 2021), Е. Вернер (Werner, 1992), Б. Ціммермана й інших, які вивчали поведінку дітей, що зростали в умовах травми, насильства чи втрат, але зуміли зберегти психічну рівновагу та сформувати здорову особистість. Тут резильєнс розглядається як психологічна здатність до відновлення, що не зводиться до пасивного імунітету, а є динамічним процесом подолання, адаптації та особистісного зростання, який часто включає творче переосмислення травматичного досвіду. Поняття широко представлене у працях зарубіжних науковців (Г. Абурн, М. Готт, К. Гоар (Aburn, Gott & Hoare, 2016), Дж. Боннано, Дж. Девідсон, К. Коннор, С. Мадді, М. Одден, М. Руттер, Р. Сміт та інші), а також українських дослідників, серед яких: Л. Адаменко, Д. Асонов, О. Бойко, Ю. Гонтар, Н. Гусак, С. Каліщук, О. Кокун, Т. Мельничук, О. Милославська, О. Морозова, О. Руденко, В. Чернобровкін, О. Чиханцова (Чиханцова, 2021) та інші.

Базуючись на ґрунтовному аналізі та синтезі значної кількості зарубіжних і вітчизняних джерел, дослідники Д. Асонов і О. Хаустова визначають резильєнс як адаптивний динамічний процес повернення до початкового психосоціального функціонування після періоду дезадаптивного стану, спричиненого кризовими факторами. Учені акцентують, що в українській науковій літературі траєкторія резильєнсу здебільшого тлумачиться як стійкість до стресу та підтримання нормального функціонування в умовах психотравмуючого впливу, тоді як в останні роки в англомовній літературі домінує концептуалізація резильєнсу як процесу повернення до попереднього рівня функціонування та швидкого відновлення (Асонов, & Хаустова, 2019). Автори також наполягають на важливості чіткого розмежування резильєнсу

зі спорідненими поняттями, як-от: *стресостійкість, життєстійкість, копінг і посттравматичне зростання*, що сприяє точній операціоналізації терміна й уникненню термінологічної плутанини. Цей ґрунтовний підхід співзвучний із завданнями нашого дослідження.

Привертає увагу наукове видання вчених Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України О. Кокуна та Т. Мельничук «Резильєнс-довідник: практичний посібник», у якому дослідники наголошують на важливості розрізнення понять: *resilience* (резильєнс) та *resiliency* (резильєнтність). Відмінність у змісті полягає в тому, що резильєнс є процесом, а резильєнтність – властивістю (або здатністю) особистості. Спираючись на визначення Американської психологічної асоціації, тандем науковців підкреслює, що резильєнс є «*процесом і результатом успішної адаптації людини до важких або складних життєвих обставин, насамперед через розумову, емоційну та поведінкову гнучкість, а також через пристосування до зовнішніх і внутрішніх вимог резильєнтності (“resiliency”)*» (Кокун, & Мельничук, 2023, с. 5).

У соціологічному дискурсі резильєнтність розглядається як здатність соціальних груп, спільнот і суспільств адаптуватися до змін, відновлювати свою життєздатність після кризових подій і зберігати цілісність у нестабільних умовах. Резильєнс постає як процес соціального реагування і трансформації, що охоплює етапи переосмислення, адаптації та вироблення нових моделей співіснування. Таке розуміння терміна простежується, зокрема, у працях З. Баумана, У. Бека, Е. Гідденса, М. Унгар (Ungar, 2018) та інших, які аналізували суспільства ризику, плінну сучасність та гнучкість ідентичностей в умовах глобальної нестабільності.

У педагогіці більш уживаним є поняття резильєнтність, його активно використовують у зв'язку із проблемами виховання, навчання та підтримки дитини в умовах соціальних ризиків, емоційного стресу чи освітніх викликів. (К. Балахтар, О. Мерзлякова; А. Федоренко та О. Сидоренко, Л. Комарніцька та В. Федорчук, А. Черкасова й інші). Дослідники розглядають резильєнтність як здатність здобувача освіти адаптуватися до труднощів навчального процесу, долати бар'єри та зберігати мотивацію до розвитку, незважаючи на несприятливі обставини. У педагогіці резильєнтність трактується

не лише як індивідуальна психологічна якість, а і як процес взаємодії особистості з підтримувальним освітнім середовищем – учителями, однолітками, сім'єю. Особливого значення термін набуває в інклюзивній освіті, педагогіці травми, а також у дослідженнях освітніх стратегій в умовах війни, міграції, соціальної маргіналізації.

Термін «резильєнтність» знаходить нове звучання і в інших галузях знань. Зокрема, у сфері публічного управління він розглядається як основа концепції «національної резильєнтності», яка визначається як «здатність соціальної системи будувати нормальне, повноцінне життя у складних умовах, здатність суспільства протистояти викликам і кризам у різних сферах суспільного життя шляхом внесення змін і адаптації без шкоди для основних цінностей суспільства й інституцій» (Публічне управління, 2018, с. 101).

У нормативно-правових документах України «ментальна / психологічна резильєнтність (*mental resilience*) трактується як «здатність людей або спільнот долати стреси й важкі періоди конструктивним шляхом, психічно й емоційно впоратися із кризою, адаптуватися до стресових умов і негараздів, швидко повертатися до докризового стану, проходити крізь життєві випробування, зберігаючи психічне здоров'я та особистісну цілісність» (Термінологічний словник-довідник, 2024, с. 33). Привертає увагу дослідження культурологині Ж. Денисюк, яка розглядає феномен національної (громадянської) резильєнтності (*societal resilience*) крізь призму культурологічного підходу, як «стійкість соціальних структур і культурних традицій (культурної матриці) перед зовнішніми викликами» (Денисюк, 2025, с. 311).

У філософії та культурології поняття резильєнсу починає активно осмислюватися лише останні два десятиліття. Від початку ХХІ ст. зарубіжні вчені (З. Бауман, П. Бурдье, П. Рікьор, Ю. Крістева, Е. Морен) та вітчизняні дослідники (Є. Божок, С. Пірожков, Н. Хамітов та інші) порушують питання культурної пам'яті, ідентичності, самотрансценденції, що опосередковано корелює з резильєнтністю як здатністю культури зберігати зв'язок між минулим і майбутнім через творчість і рефлексію.

Отже, резильєнс еволюціонує від механістичної метафори до складної онтологічної категорії,

яка описує не лише виживання, а й перехід на новий рівень існування. Підсумовуючи міждисциплінарні підходи до поняття «резильєнс», можна виділити його спільні ключові характеристики. Насамперед це *адаптивність* як здатність відповідати на зовнішні зміни не шляхом фіксації, а через гнучку перебудову. Важливою рисою є *суб'єктність* – активна участь індивіда чи спільноти у процесі подолання викликів, що заперечує пасивність або суто реактивну позицію. *Творчість* постає як інструмент не лише відновлення, а й переосмислення досвіду, що веде до якісних трансформацій. Нарешті, *екзистенційність* резильєнсу полягає у визнанні болю, втрати, розпаду як необхідної передумови для глибшого сенсотворення та формування нової цілісності. Отже, резильєнс постає не як стійке збереження, а як динамічний і творчий процес оновлення у відповідь на кризу.

Ці характеристики створюють підґрунтя для подальшого розроблення культурологічної моделі досліджуваного поняття – *культуротворчого резильєнсу*, який постає не як запозичений з інших дисциплін концепт, а як автентична категорія, здатна описати й пояснити внутрішню силу культури в ситуації травми, зламу чи виклику.

Мета статті – увести до культурологічного дискурсу поняття культуротворчого резильєнсу як нової культурологічної парадигми, що дозволяє інтерпретувати сучасні культурні процеси крізь призму екзистенційного досвіду, творчої дії та відновлення смислових орієнтирів.

Виклад основного матеріалу. У контексті соціокультурних трансформацій, війни, кризи ідентичності та смислів поняття культуротворчого резильєнсу постає як нова культурологічна категорія, що інтегрує екзистенційний, антропологічний і творчий виміри буття культури. На відміну від загального поняття резильєнсу, що зосереджується переважно на відновленні й адаптації, культуротворчий резильєнс передбачає активне продукування нових культурних смислів, збереження і оновлення ідентичності, створення альтернативних моделей співбуття через культурну дію.

Поняття культуротворчого резильєнсу формується на стику культурологічних уявлень про культуру як засобу екзистенційної підтримки, сенсотворення та відновлення у кризових обставинах і культуротворчості як культурного

акту ствердження єдності форми та змісту культурного явища, яке (за В. Леонтьєвою) прагне недопущення в реальне буття безглуздя, безформності та безлику (Леонтьєва, 2004). У цьому аспекті культура постає не лише як система символів чи форм вираження, а способом виживання в екзистенційно загрозливих умовах, як життєздатний механізм подолання травматичного досвіду, що забезпечує збереження і відтворення ідентичності в умовах радикальної нестабільності (М. Мамардашвілі, М. Попович, С. Кримський, Є. Сверстюк, І. Козловський, Т. Возняк, О. Копієвська, О. Овчарук, В. Сіверс, В. Федь та інші).

Культуротворчий резильєнс виявляється через здатність суспільства, окремого суб'єкта або цілої нації створювати нові культурні смисли, практики й образи, що відповідають новій реальності та сприяють адаптації до неї. У цьому контексті творчість виступає як механізм резильєнсу, коли у відповідь на втрату або деструкцію народжується нова художня мова, нова форма, відтоді новий простір комунікації виконує не лише адаптивну, а й перспективну функцію, відкриває нові горизонти культури, формує поле символічної дії та комунікації, необхідної для соціального й духовного відновлення.

Культуротворчий резильєнс як процес може розгортатися на різних рівнях культурного буття, охоплюючи як особистісні, так і суспільні виміри. На *індивідуальному* рівні він реалізується через активність митця, педагога, інтелектуала, які у відповідь на виклики часу генерують нові смисли, рефлексують кризовий досвід і творчо переосмислюють реальність. В *інституційному* вимірі цей процес проявляється у здатності культурних і освітніх установ не лише зберігати свою цілісність, а й адаптуватися до нових умов, оновлювати функції та формувати інноваційні моделі діяльності. У *національному* та *цивілізаційному* контексті культуротворчий резильєнс розгортається як процес культурної мобілізації, переформатування колективної ідентичності та творення нових образів майбутнього. Це особливо чітко проявилось в Україні після подій Майдану 2014 р., а згодом від початку повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 р., відтоді культура стала не лише простором опору, а й механізмом національного згуртування, гідності й утвердження нових світоглядних основ.

Отже, *культуротворчий резильєнс* – це динамічний процес відновлення, трансформації та творення культури у відповідь на кризові події, травми чи деструктивні впливи, під час якого активізуються наявні культурні ресурси (пам'ять, традиції, наративи) та формуються нові смисли, практики й ідентичності. Цей процес не лише сприяє адаптації спільноти, а й виступає чинником культурного оновлення та зростання.

Концепт культуротворчого резильєнсу тісно пов'язаний із низкою сучасних гуманітарних категорій, що поглиблюють розуміння механізмів культурного відновлення і трансформації. Зокрема, ідеться про *феномен травматичної пам'яті* (Jan Assmann, Maurice Halbwachs, Pierre Nora), що визначає способи осмислення минулого, конструювання колективної ідентичності та моделювання культурного майбутнього. Важливим аналітичним підґрунтям є також *культурна герменевтика посткатастрофи* (Hans-Georg Gadamer, Paul Ricoeur, Michael Rothberg, Alexander Etkind, Mary Douglas, Kathy Karut, Dominique Lacapra), яка акцентує на необхідності інтерпретації травми як ресурсу для формування нової ідентичності, ціннісних і смислових орієнтирів. Поняття *культурної резистентності* (Ron Eyerman) дозволяє розглядати культуру як активну силу опору й символічного утвердження в умовах кризи. У свою чергу, *моральна уява культури* (Martha Nussbaum) розкриває потенціал емпатії, співчуття та етичної рефлексії як ключових чинників, що живлять процес культурного відновлення та сприяють формуванню життєздатної, людиноцентричної культурної парадигми.

Отже, культуротворчий резильєнс постає не як суто адаптивна стратегія, а як активна творча відповідь культури на загрозу, що ґрунтується на екзистенційній пам'яті, мистецькій дії, зв'язку поколінь, смислотворчій здатності особистості (спільноти, системи).

Мистецько-освітній простір України в останнє десятиліття став не лише ареною адаптації до змін, а й живим середовищем культурного перетворення, творення нових образів майбутнього та формування колективних уявлень. У цьому процесі чітко виокремлюється дія культуротворчого резильєнсу, який проявляється в різних формах – від індивідуального творчого акту до інституційної стратегії.

У відповідь на екзистенційні виклики війни, втрати, травми численні митці (музиканти, художники, драматурги, кінорежисери, літератори) не лише не припинили творити, а й відкрили нові жанри, теми та стилі. Мистецтво стало способом осмислення війни, збереження людської гідності, артикулювання болю та надії.

У викладацькому середовищі сформувався новий педагогічний імпульс – попри обстріли, евакуації, втрату майстерень та навчальних закладів зберігається неперервність освіти, з'являються авторські онлайн-курси, платформи підтримки, мистецькі волонтерські ініціативи.

Освітні й культурні інституції України (включно з мистецькими навчальними закладами, театрами, музеями, громадськими культурними центрами) продемонстрували вражаючу здатність до адаптації. Війна стала каталізатором переходу до змішаного й дистанційного навчання, мобілізації ресурсів для підтримки студентів і викладачів у складних умовах, ініціації нових проєктів (резиденції, хаби, волонтерські культурні місії) та збереження спадщини (евакуація фондів, цифровізація). Інституції почали функціонувати як осередки культурного опору та гуманітарного діалогу, де культура не консервується, а реагує, змінюється, стає голосом часу.

В умовах війни українська культура виявила потужний прояв резильєнтності – не лише у вимірі збереження національної ідентичності, а й у творенні нових культурних смислів. Нині формується новий наратив, у якому культура постає як форма мобілізації, зброя гідності та мова колективної пам'яті. Ключовими рисами національного культуротворчого резильєнсу стали активний розвиток меморіальних і документальних практик мистецтва, які фіксують і осмислюють досвід війни; посилена рефлексивність щодо ідентичності, що проявляється у глибшому, більш свідомому звучанні українського; інтернаціоналізація культури як стратегія доносити правду до світової спільноти через мистецькі форми; а також реінтерпретація традицій – фольклору, обрядовості, естетики в нових художніх і соціокультурних форматах. Усе це свідчить про здатність української культури не лише витримувати удари, а й перетворювати травму на джерело конструювання нового культурного значення та самоутвердження.

У межах загального концепту культуротворчого резильєнсу доцільно виокремити *творчу резильєнтність* як особистісний процес або ресурс, що дозволяє індивіду діяти культуротворчо в умовах кризової нестабільності. Це поняття не є суто психологічним, хоча й тяжіє до розуміння резильєнтності як здатності адаптуватися, долати труднощі та відновлювати внутрішній потенціал. У культурологічному вимірі творча резильєнтність набуває значення як здатність інтегрувати травматичний досвід у нових формах культурної дії, смислової продукції та символічної репрезентації, особливо в умовах загроз, розривів або зламу звичних структур культури.

На наше переконання, творча резильєнтність як культурологічний концепт формується на перетині кількох ключових інтелектуальних традицій. Передусім вона спирається на екзистенційну філософію свободи й відповідальності (А. Камю, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, В. Франкл, І. Козловський та інші), у межах якої дія та творчий вибір розглядаються як спосіб утвердження смислу в умовах абсурду, кризи або травми. Водночас *антропологія творчості* (Г. Маркузе) осмислює креативність як базову здатність людини до культури, як інтенцію до смислотворення, діалогу та новацій. Доповненням до цього є інноваційна педагогіка мистецтва (С. Боярчук, С. Василенко, О. Ляшенко, М. Качур, О. Красовська, А. Растрігіна, О. Олексюк, М. Отич, О. Рудницька й інші), що трактує творчість не лише як технічну навичку чи художню діяльність, а як форму мислення, адаптивну реакцію на виклики, а також шлях до особистісного й соціального відновлення. У цьому синтезі творча резильєнтність постає як ресурс переживання кризи, трансформації досвіду та формування нових культурних горизонтів.

Узагальнюючи наявні підходи та власні спостереження, творчу резильєнтність як інтегративну якість особистості можна схарактеризувати через низку взаємопов'язаних складників. *Сенсотворчий* компонент відображає здатність осмислювати кризові ситуації не як кінець, а як виклик і можливість для переоцінки досвіду та відкриття нових смислів. *Креативний* компонент полягає у знаходженні нових форм вираження, створенні нової художньої мови й символіки, що дають змогу артикулювати

досвід, який раніше не мав означення. *Естетичний* компонент виявляється в потребі гармонізувати реальність, перетворити внутрішній або зовнішній хаос на культурно осмислений образ. *Комунікативний* компонент репрезентує здатність до діалогу, побудови культурних мостів між людьми, спільнотами та досвідами. Нарешті, *рефлексивний* компонент передбачає критичне переосмислення власного переживання через творчість, що дозволяє особистості не лише адаптуватися до змін, а й впливати на культурне середовище.

У сучасному мистецько-освітньому просторі України спостерігаються численні приклади творчої резильєнтності: викладачі, які організовують навчання з бомбосховищ або переміщених закладів; митці, що документують війну у формі арттерапевтичних проєктів; діти й молодь, які через малюнок, музику, театр переживають власні втрати; створення інтерактивних онлайн-платформ, мобільних виставок, мистецьких акцій солідарності. Усі ці прояви – не просто реакції на травму, а нові культурні жести, що продовжують життя культури в умовах кризи.

Творчу резильєнтність у культурологічному дискурсі визначаємо як *процесуальну здатність суб'єкта культури до продуктивного реагування на критичні обставини шляхом символічної дії, генерації нових смислів та культурної репрезентації досвіду. Творча резильєнтність охоплює інтеграцію травматичних подій у творчих практиках, оновлення ідентичності через мистецтво, слово, ритуал, освіту, що уможливорює перехід від переживання втрати до формування нових культурних моделей.* На відміну від психологічного розуміння резильєнтності як індивідуальної стійкості, творча резильєнтність у культурологічному контексті постає як динамічний процес сенсотворення, який забезпечує відновлення і трансформацію культурного буття.

Підсумовуючи, зазначимо, сучасна культура – це культура змін, криз, невизначеності. В умовах глибоких цивілізаційних трансформацій, екзистенційної нестабільності, втрати безпеки й культурної ідентичності постає потреба в новій методологічній оптиці. Традиційні парадигми – модерністська (прогрес), постмодерністська (фрагментація), постгуманістична (децентризація) – не дають відповіді

на питання: *як культура здатна виживати й трансформуватися в умовах руйнування?*

У сучасному контексті постає нагальна потреба в переосмисленні культурних процесів крізь призму парадигми резильєнтної культури, де акценти зміщуються з ідеї збереження до ідеї перетворення, з репрезентації стабільності до моделювання адаптивних практик, з аналізу форми до дослідження дії культури в умовах виклику. У цьому світлі культуротворчий резильєнс постає не лише як здатність культури адаптуватися до змін, а як активний процес її відтворення і творення в умовах ризику, втрати та невизначеності. Ідеться про системну взаємодію індивідуального й колективного досвіду, що проходить через творче переосмислення; про культурну динаміку, яка не просто реагує на кризу, а ініціює нові смислові горизонти; про потенціал культури слугувати відновлювальним ресурсом для суспільства, підтримуючи цілісність, надію та здатність до майбутнього.

Отже, культуротворчий резильєнс постає як багатовимірна категорія, що інтегрує різні аспекти людського та культурного буття. У своєму екзистенційному вимірі він означає утвердження смислів у ситуації втрати, небезпеки й невизначеності, коли культура стає опорою для виживання і осмислення. Творчий вимір репрезентує здатність генерувати нові культурні форми та засоби вираження у відповідь на кризу. Соціальний вимір передбачає моделювання стратегій колективної стійкості, де культура виступає як простір єднання, дії та солідарності. Педагогічний вимір виявляється у формуванні здатності до дії, рефлексії та творчої адаптації через мистецтво й освіту. Нарешті, ідентифікаційний вимір пов'язаний зі збереженням культурної самототожності, що реалізується через символічні, мистецькі та комунікативні практики.

Авторська концепція культуротворчого резильєнсу як нової парадигми базується на розумінні культури не лише як відображення реальності, а як активної сили, що трансформує дійсність, створюючи нові моделі буття. У цьому контексті мистецтво виступає провідним каналом резильєнтної дії, де творчість є формою опору, сенсотворення та символічного відновлення. Особливу роль відіграє мистецько-освітній простір, який об'єднує педагогіку, художнє мислення та гуманітарну

реакцію на кризові явища, формуючи середовище, у якому втілюється культуротворчий резильєнс. Ключовою в цій парадигмі є творча резильєнтність як здатність діяти суб'єктно в умовах нестабільності, зберігаючи й оновлюючи культурну ідентичність у процесі безперервних змін.

Висновки. У процесі дослідження було обґрунтовано, що *культуротворчий резильєнс* є ефективною аналітичною рамкою для осмислення глибинних процесів трансформації культури в умовах нестабільності, війни, кризи та соціальних потрясінь. На відміну від традиційних підходів, запропонована культурологічна парадигма зміщує акценти з пасивного збереження культурних форм на активне творення нових смислів, ідентичностей і практик. Ідеться не лише про здатність культури виживати, а про її потенціал до самооновлення через креативну та комунікативну дію.

Культуротворчий резильєнс визначено як динамічний процес відновлення і оновлення культурних систем шляхом творчості, взаємодії та сенсотворення. Його особистісним виміром постає *творча резильєнтність* – здатність індивіда трансформувати кризовий досвід у культурну дію, знаходити нові форми вираження, смислу й взаєморозуміння. У цьому контексті особливого значення набуває мистецько-освітній простір сучасної України, що постає не лише середовищем вияву культуротворчого резильєнсу, а й локусом його формування як простору інтегрованих культурних практик, орієнтованих на відновлення, креативність і сенсогенез у кризових умовах.

У результаті комплексного теоретичного підходу було сформульовано авторську модель культуротворчого резильєнсу, яка може слугувати методологічним інструментом для подальших досліджень культури, мистецтва, освіти

та соціальних процесів в умовах турбулентності, викликів і перехідних станів.

Така модель відкриває перспективи для аналізу нових культурних практик і стратегій дії, орієнтованих на сенсотворення, солідарність та інноваційне переосмислення ідентичності, зокрема в контексті трансформації культурного й мистецько-освітнього простору.

Перспективи подальших досліджень окреслюють низку важливих напрямів, здатних розвинути й конкретизувати концепт культуротворчого резильєнсу в міждисциплінарному полі.

По-перше, актуальним є поглиблене теоретичне осмислення взаємодії креативності та резильєнтності в культурологічному контексті криз і трансформацій, зокрема в умовах війни, втрат і посттравматичних змін. Це сприятиме кращому розумінню механізмів культурної адаптації та інновацій.

По-друге, доцільною видається розробка науково обґрунтованих критеріїв і методологій для діагностики рівня творчої резильєнтності в межах мистецької освіти. Такий підхід допоможе формувати педагогічні стратегії, спрямовані на активізацію творчої дії у відповідь на виклики.

По-третє, перспективним є міждисциплінарний аналіз феномену культуротворчого резильєнсу на перетині соціології, психології та педагогіки з метою виявлення закономірностей формування культурної стійкості як на індивідуальному, так і на колективному рівнях.

Нарешті, важливим практичним кроком є інтеграція концепції культуротворчого резильєнсу у програми професійної мистецької підготовки, особливо в умовах воєнного й посттравматичного досвіду. Творчість у цьому випадку постає не лише ресурсом самовираження, а й чинником відновлення особистості, спільноти та культури загалом.

Список використаних джерел:

- Ассонов, Д., Хаустова, О. (2019). Розвиток концепції резильєнсу в науковій літературі протягом останніх років. *Психосоматична медицина та загальна практика*. Вип. 4 (4). DOI: 10.26766/pmgrp.v4i3-4.219
- Денисюк, Ж. (2025). Українська культурна ідентичність як основа національної стійкості та культурної політики. *Культурологічний альманах*, 1 (13), 309–315. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.35>
- Кокун, О., Мельничук, Т. (2023). Резильєнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 25 с.
- Лазос, Г. П. (2018). Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології*. Том 3. *Консультативна психологія і психотерапія*. Вип. 14. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України; Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2018, 14, 26–64. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf

- Леонтьєва В. *Культуротворчість: природа, системи, процеси* [Дис. докт. філос. наук]. Харків, 2004.
- Публічне управління : термінологічний словник / уклад. : В. Куйбіда та ін. Київ: НАДУ, 2018, 224 с.
- Резнікова, О. (2022). Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ : НІСД. 532 с.
- Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості / О. Резнікова, К. Войтовський. Київ : НІСД, 2024. 80 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2024.01>.
- Чиханцова, О. (2021). Психологічна основи життєстійкості особистості: монографія. Київ : Талком. 319 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/727629>
- Aburn, G., Gott, M., & Hoare, K. (2016). What is resilience? An Integrative Review of the empirical literature. *J Adv Nurs.*, 72, 5. 980–1000. <https://doi.org/10.1111/jan.12888>
- Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M., Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17, 521–549. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307>
- Ungar, M. (2018). Systemic resilience: principles and processes for a science of change in contexts of adversity. *Ecology and Society*, 23 (4). 34. <https://doi.org/10.5751/ES-10385-230434>

References:

- Assonov, D., & Khaustova, O. (2019). Rozvytok kontseptsii rezyljensu v naukovi literaturi protyahom ostannikh rokiv [The development of the concept of resilience in the scientific literature in recent years]. *Psykhosomatychna medyt-syna ta zahalna praktyka*, 4 (4). <https://doi.org/10.26766/pmhp.v4i3-4.219> [in Ukrainian].
- Denysiuk, Zh. Z. (2025). Ukrainska kulturna identychnist yak osnova natsionalnoi stiikosti ta kulturnoi polityky [Ukrainian cultural identity as the basis of national resilience and cultural policy]. *Kulturologichnyi almanakh*, 1 (13), 309–315. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.35> [in Ukrainian].
- Kokun, O. M., & Melnychuk, T. I. (2023). *Rezyljens-dovidnyk: praktychnyi posibnyk* [Resilience guidebook: a practical manual]. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
- Lazos, H. P. (2018). Rezyljentnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen [Resilience: conceptualization of the notions, overview of current research]. *Aktualni problemy psykholohii*, vol. 3, iss. 14, 26–64. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf [in Ukrainian].
- Leontieva, V. M. (2004). *Kulturotvorchist: pryroda, systemy, protsesy* [Culture-making: nature, systems, processes] (Doctoral dissertation in philosophy, 09.00.04). Kharkiv [in Ukrainian].
- Kuibida, V. S., Bilynska, M. M., Petroie, O. M., et al. (Eds.). (2018). *Publichne upravlinnia: terminolohichni slovnyk* [Public administration: terminology dictionary]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
- Reznikova, O. O. (2022). *Natsionalna stiikist v umovakh mynlyvoho bezpekovogo seredovyshcha: monohrafiia* [National resilience in a changing security environment: monograph]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Reznikova, O. O., & Voitovskiy, K. Ye. (2024). *Terminolohichni slovnyk-dovidnyk u sferi natsionalnoi stiikosti* [Terminological reference dictionary in the field of national resilience]. Kyiv: NISD. <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2024.01> [in Ukrainian].
- Chykhantsova, O. (2021). *Psykhologichna osnovy zhyttiistiikosti osobystosti: monohrafiia* [Psychological foundations of individual resilience: monograph]. Kyiv: Talkom. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/727629> [in Ukrainian].
- Aburn, G., Gott, M., & Hoare, K. (2016). What is resilience? An integrative review of the empirical literature. *Journal of Advanced Nursing*, 72 (5), 980–1000. <https://doi.org/10.1111/jan.12888>
- Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M., & Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17, 521–549. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307>
- Ungar, M. (2018). Systemic resilience: principles and processes for a science of change in contexts of adversity. *Ecology and Society*, 23 (4), 34. <https://doi.org/10.5751/ES-10385-230434>

Дата надходження статті: 15.07.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

УДК 007:304:070

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.51>

Марків Олександра Тимофіївна,

*кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0000-0001-5720-650X
oleksandra.markiv@gmail.com*

Марків Іван Петрович,

*кандидат військових наук, провідний науковий співробітник
Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України
orcid.org/0000-0001-6286-1162
Ivan-markiv@ukr.net*

Зарівна Оксана Тимофіївна,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови
технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
orcid.org/0000-0002-9821-4482
Oksanazarina5@gmail.com*

Чеботаєв Владислав Олегович,

*старший викладач кафедри суспільних наук Навчально-науково інституту
воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України
orcid.org/0009-0009-9664-0398
wladyslawcholewa2@gmail.com*

МЕДІААНАЛІТИКА В КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ОСМИСЛЕННЯ: ІНТЕГРАЦІЯ ПРАВОВИХ, СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ТА АНГЛОМОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

У статті досліджується медіааналітика як когнітивна модель міждисциплінарного мислення, що інтегрує медійну, правову, історичну, лінгвістичну та суспільствознавчу складові сучасної гуманітарної освіти. Показано, що медіааналітика виходить за межі суто технічних або комунікаційних практик і виступає як інструмент пізнання соціальних процесів, розвитку критичного мислення та формування компетентностей нового часу. Особлива увага приділяється ролі правової культури у формуванні відповідального та етичного свідомого медіафахівця, історичному контексту як джерелу аналітичного осмислення інформації, а також значенню англійської мовної компетентності, яка забезпечує доступ до міжнародного медіадискурсу та сприяє розвитку міжкультурної комунікації. Досліджено методологічні підходи медіааналітики, зокрема поєднання контент-аналізу, дискурс-аналізу та соціально-комунікативних методів, що забезпечує комплексне розуміння сучасних інформаційних процесів і тенденцій у медіапросторі. Доведено, що медіааналітика може функціонувати як інтегративна платформа для поєднання знань із права, історії, мовознавства та суспільних наук, створюючи умови для формування аналітичної, мовної та етичної компетентності майбутніх журналістів, комунікаторів та дослідників у добу цифрових трансформацій. У статті підкреслюється значення міждисциплінарного підходу, який дозволяє не лише кількісно оцінювати інформаційні потоки, а й глибоко інтерпретувати культурні

та соціальні наративи, що циркулюють у публічному просторі, сприяючи розвитку сучасної інформаційної культури та критичного осмислення медіапрактик.

Ключові слова: медіааналітика, журналісти, міждисциплінарне мислення, правова культура, суспільствознавство, англійська компетентність, цифрова гуманітаристика.

Oleksandra Markiv,

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Head of the Journalism Department
Ukrainian State Dragomanov University
orcid.org/0000-0001-5720-650X
oleksandra.markiv@gmail.com*

Ivan Markiv,

*Candidate of Military Sciences, Leading Researcher
Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine
orcid.org/0000-0001-6286-1162
Ivan-markiv@ukr.net*

Oksana Zarivna,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
orcid.org/0000-0002-9821-4482
Oksanazarina5@gmail.com*

Vladislav Chebotaev,

*Senior Lecturer at the Department of Social Sciences, Institute of Military History,
Law, and Social Sciences, National Defense University of Ukraine
orcid.org/0009-0009-9664-0398
wladyslawcholewa2@gmail.com*

MEDIA ANALYTICS IN THE CONTEXT OF INTERDISCIPLINARY UNDERSTANDING: INTEGRATION OF LEGAL, SOCIAL SCIENCE, AND ENGLISH LANGUAGE COMPETENCIES

The article examines media analytics as a cognitive model of interdisciplinary thinking that integrates legal, historical, linguistic, and social components of modern humanities education. It shows that media analytics goes beyond purely technical or communication practices and acts as a tool for understanding social processes, developing critical thinking, and forming new-age competencies. Particular attention is paid to the role of legal culture in the formation of responsible and ethically conscious media professionals, the historical context as a source of analytical understanding of information, and the importance of English language competence, which provides access to international media discourse and promotes the development of intercultural communication. Methodological approaches to media analytics are explored, in particular the combination of content analysis, discourse analysis, and socio-communicative methods, which provides a comprehensive understanding of contemporary information processes and trends in the media space. It has been proven that media analytics can function as an integrative platform for combining knowledge of law, history, linguistics, and social sciences, creating conditions for the formation of analytical, linguistic, and ethical competence of future journalists, communicators, and researchers in the era of digital transformations.

The article emphasizes the importance of an interdisciplinary approach, which allows not only to quantitatively assess information flows, but also to deeply interpret cultural and social narratives circulating in the public space, contributing to the development of modern information culture and critical understanding of media practices.

Key words: media analytics, journalists, interdisciplinary thinking, legal culture, social studies, English language proficiency, digital humanities.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасний медіапростір характеризується надміром інформації, динамічними комунікаціями та зростанням ролі аналітичних технологій у формуванні суспільних рішень. У цьому контексті медіааналітика постає не лише як інструмент збору та обробки даних, а як когнітивна модель міждисциплінарного мислення, що інтегрує знання з журналістики, права, соціології, культурології та лінгвістики. Вона формує аналітичне, критично орієнтоване та рефлексивне мислення, здатне осмислювати соціальні процеси й інформаційні потоки. Така гуманітарно зорієнтована перспектива є методологічно виправданою для аналізу медіа, адже дозволяє поєднати кількісні цифрові методи з якісним інтерпретативним підходом.

Важливим компонентом медіааналітики є правова культура, що забезпечує етичне поводження з інформацією, захист персональних даних і професійну відповідальність фахівця. Англomовна компетентність відкриває доступ до міжнародного медіадискурсу та сприяє розвитку критичного мислення й міжкультурної комунікації. Медіааналітика також пов'язана із суспільствознавством і культурологією, виступаючи інструментом соціального пізнання, виявлення трендів, владних структур та механізмів формування колективних уявлень.

Актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислення ролі аналітичного мислення в сучасній культурі, де знання про медіа стає професійним і світоглядним чинником. Формування медіааналітичної компетентності поєднує історичну пам'ять, правову культуру, гуманітарну освіту та міжкультурну комунікацію.

Метою дослідження є розкрити потенціал медіааналітики як інтелектуальної моделі міждисциплінарного мислення, що інтегрує правову, історичну, англomовну та суспільствознавчу складові для формування компетентностей нового покоління.

Наукова новизна полягає у представленні медіааналітики як когнітивної моделі, що поєднує аналітичні, етичні, правові та мовні компоненти гуманітарної освіти.

Аналіз досліджень та публікацій. Медіааналітика як компетентність інформаційного суспільства набуває своєї ваги і щораз більше цікавить науковців. О. Марків та О. Зарівна осмислюють базові компетентності фахівців із

медіааналітики як сучасної професії (Марків, Зарівна, 2020). Г. Почепцов розглядає важливість аналізу медіа в контексті медіаграмотності (Почепцов, 2023), адже тут необхідно не втратити сенсу й критичного мислення. Як саме донести основне для громадськості в аналітичному документі? – розмірковує К. Зарембо (Зарембо, 2023), зазначаючи, що аналітичні документи повинні бути доступними з погляду сприймання громадськістю. Зауважимо, сучасний медіапростір (цифровий, віртуальний) вимагає застосування нових методик і практик. Н. Степлина говорить про цифрові інструменти для аналізу медіа (Степлина, 2023), їй суголосні А. Мاکанович (Macanovich, 2022) та Л. Мановіч (Manovich, 2020).

Що стосується розгляду медіааналітики на основі міждисциплінарного підходу, що власне є предметом дослідження, то нашу увагу привернули праці науковців, котрі відповідно до сфери своїх зацікавлень так чи так говорять про опрацювання інформації (даних): Л. Мановіч – культурологічний аспект (Manovich, 2020); Р. Гант і Ф. Маккалвей – соціальний аспект (Hunt & McKelvey, 2019); О. Марків та І. Марків – етично-правовий аспект (Марків, Марків І., 2024); Д. Беер – історичний (Beer, 2016). Сучасні методики, які розглянуто в статті, описали: А. Мاکанович (Macanovic, 2022), Р. Мецкін та М. Елліот (Meckin, Elliot, 2021), Г. Лінгер (Laureate, Buntine, Linger, 2023), М. Родріґе-Ібанес (Rodríguez-Ibáñez, 2023).

Основний виклад матеріалу. Зазвичай аналітична діяльність охоплює підготовку оглядів, звітів, дайджестів, тематичних добірок та інших жанрів. Утім, медійна сфера має власну специфіку, тож вимагає від фахівця розвинених практичних умінь у сфері інформаційного моніторингу та глибокого аналізу контенту (Марків, Зарівна, 2020). Тому спробуємо розкрити поняття «медіааналітика» у контексті сучасних суспільних наук. З огляду на це, логічно розглянути кожен аспект, показавши їхній взаємозв'язок і необхідність у медійному просторі.

Насамперед варто визначити основні функції медіааналітики, виходячи з концептів дослідження. Вона виконує: *когнітивну* функцію, оскільки забезпечує пізнання й інтерпретацію соціокультурних процесів; *прогностичну* – завдяки виявленню тенденцій

та сценаріїв розвитку інформаційного середовища; *етичну* – через формування відповідального ставлення до інформації, правової та професійної культури; *освітню* – як інструмент розвитку критичного мислення та медіакомпетентності в межах гуманітарної освіти. Зауважимо, що при цьому медіааналітика поєднує методи контент-аналізу, критичного дискурс-аналізу, семіотики, когнітивної лінгвістики та соціокомунікативних підходів. Тому міждисциплінарність розуміємо не просто як комбінацію знань, а як спосіб мислення, що забезпечує цілісне сприйняття інформаційної реальності. Тож медіааналітику в сучасному академічному дискурсі доречно розглядати як інтегративну парадигму, що поєднує підходи культурології, медіадосліджень, цифрових методів, соціальних наук і правознавства. Цю тезу підтверджують сучасні дослідники. Зокрема, за висновками Л. Мановіча, саме така рамка ставить за мету не лише технічний аналіз контенту (кількісні метрики), а й інтерпретацію смислів, наративів і символічних практик у широкому соціокультурному контексті – тобто поєднує «культурну аналітику» з «цифровими методами». У його розумінні культурна аналітика – орієнтована на візуальні та культурні масиви (зображення, відео, меми) і використовує великі дані як матеріал для виявлення культурних зразків, трендів та візуальних граматик. Це дозволяє формулювати культурологічні інтерпретації на підставі так званих масових цифрових слідів. Такий синтез дозволяє працювати одночасно з масивами даних і з якісним тлумаченням культурних форм (Manovich, 2020). Тобто, в культурологічному контексті візуалізації не лише ілюструють дані, а стають частиною інтерпретації (своєрідна візуальна риторика).

Суттю аналітичної діяльності є вивчення минулого досвіду, перенесення його на теперішній час і отримання можливості на основі цього спрогнозувати майбутнє, тобто випередити факт. Однозначно інтерпретація цифрових медіапросторових явищ (моделей) потребує історичної перспективи: тренди сьогодні мають продовження в минулому (медіаеволюція, історія пам'яті, попередні медійні практики). Тому методологія повинна включати історичний кейс-аналіз і міжчасові порівняння, щоби відокремити тимчасові «вибухи» від довготривалих культурних трансформацій. Сучасні

науковці акцентують на потребі «історії даного моменту» як частини методологічної рефлексії, а також на концепції «великих даних» (статистичний погляд), суть якої в тому, що може виникнути ефект вигадування даних, що у свою чергу є потужним інструментом формування нашого розуміння цих даних та можливостей, які вони надають (Beer, 2016).

Усе ж беззаперечним залишається факт, що сучасна медіааналітика неможлива без урахування алгоритмів платформ: ранжування, фільтрація, рекомендації змінюють видимість контенту та формують публічну пам'ять. Критичні підходи до алгоритмів наголошують на тому, що метрики та алгоритмічні процедури не нейтральні – вони мають «соціальну силу», формують уявлення про релевантність і важливість (Hunt, McKelvey, 2019). Відповідно, методологія медіааналітики мусить включати аналіз алгоритмічних впливів і поняття «алгоритмічної грамотності» як частини методичного апарату.

Слід врахувати правовий та етичний аспекти медіааналітичних довідок. Наприклад, методи, що оперують персональними даними та контентом користувачів, повинні інтегрувати правові рамки (захист персональних даних, авторські права) і етичні процедури (інформована згода, анонімізація, оцінка ризиків публікації). Окрім комплаєнсу, правова культура тут виступає методологічним обмежувачем, що формує своєрідний дизайн дослідження (які дані збираємо, як їх зберігаємо, що публікуємо). Адже, адже «правова грамотність означає не лише дотримання законів, а й сприяє збереженню свободи слова та захисту національної безпеки» (Марків, Марків І., 2024).

Перейдемо до розгляду основних методів медіааналітики, їхніх можливостей та обмежень у культурологічній інтерпретації.

Контент-аналіз (кількісний і якісний) – дозволяє виявляти зміни в тематиці, таксономіях і дискурсивних формах; у поєднанні з цифровими інструментами масштабується на великі корпуси (Masanovic, 2022). Обмеження: втрата глибокої семантики без якісної інтерпретації.

Тематичне моделювання (topic modeling) – корисне для виявлення латентних тем у великих текстових масивах (соцмережі, новинні корпуси). Підходить як індуктивна відправна точка, але потребує ручної валідації

та інтерпретації у культурологічному ключі. Систематичні огляди підкреслюють потребу в адаптації моделей під короткі тексти та в комбінуванні з експертним кодингом (Laureate, Buntine, Linger, 2023).

Сентимент-аналіз і тональний аналіз – дає змогу відслідковувати емоційний тон дискурсу, проте має складнощі з іронією, сарказмом і кроскультурними відмінностями у вираженні емоцій (Rodríguez-Ibáñez, 2023). Останні огляди визнають його корисність, але обмежують узагальнення без якісної перевірки.

Мережевий аналіз – дозволяє картографувати акторів (аккаунти, видання) і потоки впливу, виявляти хаби, брокерів та інфлюенсерів; цінний для дослідження владних структур у медійному полі. Теоретично пов'язаний із підходами до політики інформації та владних відносин (Meckin, Elliot, 2021).

Мікс-методологія і валідація. На наш погляд, варто погодитися, що найплототворніша стратегія в культурологічно орієнтованій медіааналітиці – триєдине поєднання: цифрові алгоритмічні інструменти для виявлення моделей і класичні якісні методи (дискурс-аналіз, інтерв'ю, історичний аналіз) для глибинної інтерпретації та юридично-етичний контроль для дотримання норм. Валідація результатів (через реплікацію, ручну вибірку перевірки, складного технічного кодування) обов'язкова, оскільки автоматичні алгоритми помилкові в тонких культурних відтінках. Усе це впливає на формування аналітичного світогляду фахівця, основними компонентами якого є: «критичне мислення – здатність оцінювати, аналізувати та синтезувати інформацію; моделювання ситуацій – створення теоретичних моделей для вирішення наукових проблем; наукове дослідження – здатність проводити експерименти, аналізувати отримані результати та робити висновки; постійне вдосконалення знань – готовність до зміни та оновлення уявлень у разі отримання нових фактів» (Марків, Зарівна, Марків І., 2024).

Отож, підсумуємо: теоретико-методологічний каркас сучасної медіааналітики має бути синтетичним: він поєднує культурну аналітику і цифрові методи, враховує алгоритмічну силу й метричну владу, застосовує сучасні обчислювальні техніки (тематичні моделі, сентимент-аналіз, аналіз соціальних мереж) і наполягає

на мікс-методології з обов'язковою якісною інтерпретацією й правово-етичною валідацією. Такий підхід робить медіааналітику придатною для культурологічного осмислення інформаційної доби, де сенси формуються не автономно, а у взаємодії технологій, інституцій і культурних практик.

І нарешті, медіааналітика виконує функцію «сторожа» інформаційної культури, допомагаючи запобігати маніпуляціям, дезінформації та поширенню токсичного контенту. Вона формує у фахівця здатність критично оцінювати джерела, виявляти приховані наміри авторів та алгоритмічні впливи на сприйняття інформації. Завдяки поєднанню цифрових інструментів і якісних методів аналізу медіааналітика сприяє усвідомленому споживанню інформації, підтримує етичні стандарти роботи зі змістом і зміцнює довіру до професійних комунікаційних практик. Відтак, вона стає не лише академічним або професійним ресурсом, а й складовою громадянської компетентності в умовах інформаційного суспільства.

Висновки. Отже, методологічні імплікації для культурологічно-орієнтованого дослідника або іншими словами – практичні наслідки для дослідження, спрямованого на поєднання медіааналітики й культурології можна сформулювати як рекомендації: 1) підбирати інструменти під дослідницьке питання (не навпаки): наприклад, для вивчення візуальної пам'яті – культурно-аналітичні підходи та комп'ютерний зір; для вивчення наративів – тематичне моделювання та дискурс-аналіз. Тобто, скористатися проєктною інструментальною гібридністю; 2) документувати пайплайни обробки даних, моделі й параметри, аби забезпечити реплікацію та критику методів і бути при цьому прозорими й відкритими; 3) включати етичні протоколи й юридичні консультації на ранніх етапах розробки дослідження, тобто дотримуватися етичної та правової обґрунтованості процесів; 4) комбінувати статистичні результати з культурними інтерпретаціями, уникати технологічного редукціонізму (тобто «числа замість сенсу») – критичної інтерпретації результатів.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні інструментарію культурологічної медіааналітики для оцінювання інформаційної культури суспільства та формування етичної політики даних у цифрову добу.

Список використаних джерел:

- Beer, D. (2016). How should we do the history of Big Data? *Big Data & Society*. 3(1). 1–10. <https://doi.org/10.1177/2053951716646135>
- Hunt, R., & McKelvey, F. (2019). Algorithmic Regulation in Media and Cultural Policy: A Framework to Evaluate Barriers to Accountability. *Journal of Information Policy*. 9. 307–335. <https://doi.org/10.5325/jinfopoli.9.2019.0307>
- Зарембо, К. (2023). Писати аналітику може кожен. Мистецтво переконливого тексту. Київ : Віхола, 2023. 224 .
- Laureate, C. D. P., Buntine, W., & Linger, H. (2023). A systematic review of the use of topic models for short text social media analysis. *Artificial Intelligence Review*. 56. 14223–14255. <https://doi.org/10.1007/s10462-023-10471-x>
- Macanovic, A. (2022). Text mining for social science – The state and the future of computational text analysis in sociology. *Society & Social Sciences Research*. 108. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2022.102784>
- Manovich, L. (2020). *Cultural Analytics*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. 336. URL: https://mitpress.mit.edu/9780262037105/cultural-analytics/?utm_source=chatgpt.com
- Марків, О., Зарівна, О. (2020). Теоретичні засади професії медіааналітика: від аналізу інформаційних потоків до англійської компетентності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. 8(76). 100–103. URL: <https://journals.ua.edu.ua/Philology/article/view/2685>
- Марків, О., Марків, І., Зарівна, О. (2024). Дидактичні практики формування аналітичної компетентності та комунікативного інтелекту сучасного науковця. Collection of abstracts XLVIII International Scientific and Practical Conference «Interaction of Art and Science: Creative Approaches in Research» (Geneva, Switzerland). 250–254. URL: <https://surli.cc/dmkqyb>
- Марків, О., Марків, І. (2024). Формування правової грамотності журналістів і роль медіа у забезпеченні правопорядку під час воєнного стану. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Scientific Research: Modern Innovations and Future Perspectives». Montreal : European Open Science Space. 150–157. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/e96a519b-5181-47dc-b432-c40435d0084b>
- Meckin, R. & Elliot, M. (2021). Computational Social Science: A Thematic Review. *University of Manchester. National Centre for Research Methods*. URL: <https://surli.lu/esmiou>
- Почепцов, Г. (2021). Токсичний інфопростір: як зберегти ясність мислення і свободу дії. Київ : Vivat.
- Rodríguez-Ibáñez, M., Casáñez-Ventura, A., Castejón-Mateos, F., & Cuenca-Jiménez, P. (2023). A review on sentiment analysis from social media platforms. *Expert Systems with Applications*. 223. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.119862>
- Стеблина, Н. (2023). Цифрові інструменти для медіааналітика. Одеса: Фенікс. 90. URL: http://www.ualocal.media/?page_id=989

References:

- Beer, D. (2016). How should we do the history of Big Data? *Big Data & Society*, 3(1), 1–10. <https://doi.org/10.1177/2053951716646135> [in English].
- Hunt, R., & McKelvey, F. (2019). Algorithmic Regulation in Media and Cultural Policy: A Framework to Evaluate Barriers to Accountability. *Journal of Information Policy*, 9, 307–335. <https://doi.org/10.5325/jinfopoli.9.2019.0307> [in English].
- Zarembo K. (2023). Pysaty analityku mozhe kozhen. Mystetstvo perekonlyvogo tekstu. Kyiv: Vikhola, 224 [in Ukrainian].
- Laureate, C. D. P., Buntine, W., & Linger, H. (2023). A systematic review of the use of topic models for short text social media analysis. *Artificial Intelligence Review*, 56, 14223–14255. <https://doi.org/10.1007/s10462-023-10471-x> [in English].
- Macanovic A. (2022). Text mining for social science – The state and the future of computational text analysis in sociology. *Society & Social Sciences Research*, 108. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2022.102784> [in English].
- Manovich, L. (2020). *Cultural Analytics*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. 336 p. Retrieved from: https://mitpress.mit.edu/9780262037105/cultural-analytics/?utm_source=chatgpt.com [in English].
- Markiv, O., Zarivna, O. (2020). Teoretychni zasady profesii mediaanalitika: vid analizu informatsiinykh potokiv do anhlomovnoi kompetentnosti. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrovska akademiia”*: seria “Filolohiia”, 8(76), 100–103. Retrieved from: <https://journals.ua.edu.ua/Philology/article/view/2685> [in Ukrainian].
- Markiv, O., Markiv, I., & Zarivna, O. (2024). Dydaktychni praktyky formuvannia analitychnoi kompetentnosti ta komunikatyvnoho intelektu suchasnoho naukovtsia In Collection of Abstracts XLVIII International Scientific and Practical Conference “Interaction of Art and Science: Creative Approaches in Research”. 250–254. Geneva, Switzerland. Retrieved from: <https://surli.cc/dmkqyb> [in Ukrainian].
- Markiv, O., & Markiv, I. (2024). Formuvannia pravovoi hramotnosti zhurnalistiv i rol media u zabezpechenni pravoporiadku pid chas voiennoho stanu. In Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 2nd International

Scientific and Practical Conference “Scientific Research: Modern Innovations and Future Perspectives”. 150–157. Montreal: European Open Science Space. Retrieved from: <https://enpui.udu.edu.ua/entities/publication/e96a519b-5181-47dc-b432-c40435d0084b> [in Ukrainian].

Meckin, R., & Elliot, M. (2021). Computational Social Science: A Thematic Review. University of Manchester, National Centre for Research Methods. Retrieved from: <https://surl.lu/esmiou> [in English].

Pochepstov, H. (2021). Toksychnyi infoprostir: yak zberehty yasnist myslennia i svobodu dii. Kyiv: Vivat, 384 s. [in Ukrainian].

Rodríguez-Ibáñez, M., Casáñez-Ventura, A., Castejón-Mateos, F., & Cuenca-Jiménez, P. (2023). A review on sentiment analysis from social media platforms. Expert Systems with Applications, 223. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.119862> [in English].

Steblyna, N. (2023). Tsyfrovi instrumenty dlia mediaanalitika. Odesa: Feniks, 90 p. Retrieved from: http://www.ualocal.media/?page_id=989 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025

ЗМІСТ

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Горохолінська Ірина Володимирівна АРТТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СИНЕРГІЇ РЕЛІГІЇ ТА МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ.....	4
Ковальчук Павло Володимирович ТЕРМІНОЛОГІЯ БУДДІЙСЬКОЇ МЕДИТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПАЛІЙСЬКОГО КАНОНУ....	12
Мащенко Ольга Вікторівна, Семенюк Ігор Валентинович ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА ТА У БІБЛІЙНИХ ПОСЛАННЯХ.....	22
Сарапін Олександр Васильович ВЧЕННЯ АНДЖЕЯ ВИШОВАТОГО ПРО RELIGIO RATIONALIS.....	30
Skladan Andrii ORTHODOX MEDIA AND THE WAR IN UKRAINE: COMPETING RELIGIOUS NARRATIVES OF PEACE AND JUSTICE.....	36
Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна Назарівна, Ляльович Володимир Вікторович ІСЛАМСЬКА СІМ'Я ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ І ДУХОВНИЙ ІНСТИТУТ.....	44

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

Васьків Тарас Романович ДІЯЛЬНІСТЬ РЕВОЛЮЦІЙНИХ КОМІТЕТІВ ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ ГАЛИЦЬКІЙ АРМІЇ (ГРУДЕНЬ 1919 – БЕРЕЗЕНЬ 1920 РР.).....	51
Візер Світлана Олександрівна, Бідун Юрій Володимирович ПЕРЕНЕСЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ НА НОВЕ МІСЦЕ (1899–1901 РР.).....	62
Тимошик Михайло Морозенкович ЕТИКА НАГОРОД У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ МОРАЛЬНИХ ДИЛЕМ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВ	70
Фесан Володимир Анатолійович ЦИФРОВІ ТАЙМЛАЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ: АНАЛІЗ ПРОЄКТУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ» НА ПЛАТФОРМІ TIME.GRAPHICS	78
Філіпович Мирослава Богданівна, Кушпетюк Олена Іванівна КУЛЬТУРНА ЕВОЛЮЦІЯ ВОЛИНИ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ.....	89
Чалаван Віктор Арісович НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ЕНТОМОЛОГІЇ ТА ФІТОПАТОЛОГІЇ НА ГАЛУЗЕВИХ ДОСЛІДНИХ СТАНЦІЯХ УКРАЇНИ (ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ – 1920-ТІ РОКИ).....	96

ФІЛОСОФІЯ

Bilokopytova Nina THE PHILOSOPHICAL HERMENEUTICS OF HURUFISM: ON MYSTICAL LETTERISM IN ISLAMIC THOUGHT.....	104

Богомаз Оксана Юрїївна ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В РОБОТІ З ДІТЬМИ-ВПО В УМОВАХ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА: РОЗВИТОК СТІЙКОСТІ, ТВОРЧОСТІ ТА ЦИФРОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	115
Бойченко Михайло Іванович НОРМАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ТРАВМИ: МЕЖІ ВИБІРКОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ДЛЯ ОСВІТИ І СУСПІЛЬСТВА В СИТУАЦІЇ ВІЙНИ.....	122
Букіна Тетяна Вікторівна, Ямпольць Павло Віталійович ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ І СВІДОМОСТІ.....	130
Вацик Юлія Русланівна ВІЙНА ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЯПОНІЇ.....	137
Глушко Тетяна Петрівна, Ваксютенко Павло Сергійович ГЛОБАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ НЕОІМПЕРІАЛІЗМУ ТА ФІЛОСОФІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	144
Горбань Річард Анатолійович ФІЛОСОФІЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ Й ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....	152
Гриненко Дмитро Григорович КУЛЬТУРА ДОВІРИ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПРАКТИКАХ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ.....	165
Кубко Валентина Петрівна ЦІННІСНИЙ ВИМІР АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	172
Поперечна Галина Антонівна, Мороз Олена Василівна, Воронова Галина Віталіївна ВПЛИВ ПОСТПРАВДИ НА ГРОМАДЯНСЬКУ СВІДОМІСТЬ У ПЕРІОД ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗ.....	181
Прокопович Лада Валеріївна АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ «ЛЯЛЬКОВОГО ТЕАТРУ» FASHION-МАНЕКЕНІВ У КІНЕМАТОГРАФІ.....	191
Процька Світлана Миколаївна ІТ-ОСВІТА В УКРАЇНІ ЯК НОСІЙ ЦІННОСТЕЙ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	198
Сагайдак Ілля Вадимович ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	206
Семенюк Катерина Сергіївна ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН.....	212
Теліженко Людмила Вікторівна КОМЕМОРАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК ЧИННИК ГУМАНІТАРНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	220
Фіалко Наталія Анатоліївна ЛЕГІТИМАЦІЯ ЧЕРЕЗ ОСВІТУ: ФІЛОСОФІЯ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ГРОМАДЯН.....	228

Шакун Наталія Валеріївна, Ольховик Марина Володимирівна АРИСТОТЕЛІВСЬКИЙ «ПРАКСИС» І УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ ДІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	236
Гончаренко Катерина Сергіївна, Холоша Тамара Олександрівна ДЕКОЛОНІЗОВАНИЙ ОБРАЗ КОБЗАРЯ В ОПТИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ.....	242
Самойленко Сергій Сергійович, Ярошенко Алла Олександрівна, Бредун Олександр Юрійович, Шингірей Наталія Вікторівна ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІКАРЯ: СИНТЕЗ БІОЕТИКИ, ДЕОНТОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ.....	250
КУЛЬТУРОЛОГІЯ	
Ананов Олексій Валентинович СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПОЛЯ В УМОВАХ ВІЙНИ	259
Біла Валерія Ігорівна МАССЮРРЕАЛІЗМ В АУДІОВІЗУАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ КІНЦЯ ХХ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	272
Венгер Олена Миколаївна ЕСТЕТИКА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЛЬВА МАНОВИЧА.....	278
Голубцова Любов Федорівна, Плуталов Сергій Іванович, Ардельян Людмила Миколаївна, Кіно Віталій Анатолійович, Кіно Данііл Віталійович КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТЕАТРАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ.....	287
Гориславець Володимир Микитович, Гориславець Євген Володимирович ЛІМІНАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ В СУЧАСНОМУ ТЕАТРАЛЬНОМУ ПЕРФОРМАНСІ: ВІД РИТУАЛІВ ПЕРЕХОДУ ДО КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	295
Готинян-Журавльова Віталія Віталіївна, Сумченко Ірина В'ячеславівна ОБРАЗИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЛІТЕРАТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ: ВІД МІТІВ ДО РЕАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ.....	303
Конєєва Олена Олексіївна, Гаврилюк Оксана Романівна ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ЗАДУМУ В АВТОРСЬКИХ ПІДПИСАХ І НАЗВАХ КАРТИН МАРІЇ ПРИМАЧЕНКО.....	309
Москвич Ольга Дмитрівна, Шостак Віктор Михайлович, Столярчук Наталія Миколаївна КРЕАТИВНІСТЬ ТА СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ІНВЕСТИЦІЇ.....	317
Пархоменко Андрій Анатолійович ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОГО СТАТУСУ І РОЛІ ЕКРАНА У ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ.....	328
Петренко Владислав Вадимович ДО ПИТАННЯ ПРО МІСТО-ОБРАЗ У ФІЛОСОФІЇ СІМОНІ ВЕЙЛЬ.....	338
Пригода-Донець Таміла Миколаївна ТРАНСГРЕСІЯ ТІЛА В УМОВАХ ВІЙНИ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ.....	348

Рудий Андрій Романович МЕДІЙНИЙ, СЕМІОТИЧНИЙ ТА ВІЗУАЛЬНИЙ ПОВОРОТИ ЯК ЗАСАДИ АНАЛІЗУ МОУШН-ДИЗАЙНУ.....	355
Сінельніков Дмитро Іванович КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТА ЇЇ АТРАКТИВНІСТЬ ЯК РЕСУРС РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ДЕСТИНАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВЩИНИ).....	361
Соломко Ганна Ігорівна ЗВЕРНЕННЯ ДО РЕЛІГІЙНОЇ ОБРАЗНОСТІ У ПРОЦЕСАХ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОЛІ ХОРЕОГРАФІЇ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ.....	372
Сумятін Станіслав Вікторович ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ПОЕТИКИ КУЛЬТУРИ.....	378
Тищенко Богдан Вадимович СЦЕНІЧНЕ ЖИТТЯ БАЛЕТІВ АНІКО РЕХВІАШВІЛІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ОПЕРІ УКРАЇНИ.....	387
Ховпун Олексій Сергійович, Домбровська Оксана Валентинівна МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КУЛЬТУРНІЙ ДИПЛОМАТІЇ.....	394
Цап'як Микола Йосипович РУХОВІ АРХЕТИПІЧНІ УЯВЛЕННЯ В НАРОДНОМУ ТАНЦЮВАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ: СЕМІОТИКА ТІЛЕСНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ.....	401
Шумейко Людмила Михайлівна КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ РЕЗІЛЬСНС ЯК НОВА КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА	407
Марків Олександра Тимофіївна, Марків Іван Петрович, Зарівна Оксана Тимофіївна, Чеботаєв Владислав Олегович МЕДІААНАЛІТИКА В КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ОСМИСЛЕННЯ: ІНТЕГРАЦІЯ ПРАВОВИХ, СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ТА АНГЛОМОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ.....	417

CONTENTS

RELIGIOUS STUDIES

Horokholinska Iryna

ART-THERAPEUTIC POTENTIAL OF THE SYNERGY OF RELIGION
AND ART IN WAR CONDITIONS: METHODOLOGICAL GUIDELINES
OF AN INTERDISCIPLINARY APPROACH..... 4

Kovalchuk Pavlo

BUDDHIST MEDITATION TERMINOLOGY IN THE CONTEXT
OF THE PALI CANON..... 12

Mashchenko Olha, Semenyuk Ihor

SPECIAL REGIME FOR ACQUISITION OF OWNERSHIP OF A LAND PLOT
ACCORDING TO THE LEGISLATION AND IN THE BIBLICAL MESSAGES..... 22

Sarapin Alexander

THE DOCTRINE OF ANDRZEJ WISZOWATY ABOUT RELIGIO RATIONALIS..... 30

Skladan Andrii

ORTHODOX MEDIA AND THE WAR IN UKRAINE:
COMPETING RELIGIOUS NARRATIVES OF PEACE AND JUSTICE..... 36

Shamsutdinova-Lebediuk Tetiana, Lyalovich Volodymyr

THE ISLAMIC FAMILY AS A SOCIOCULTURAL AND SPIRITUAL INSTITUTION..... 44

HISTORY AND ARCHAEOLOGY

Vaskiv Taras

ACTIVITIES OF REVOLUTIONARY COMMITTEES
WITHIN THE UKRAINIAN GALICIAN ARMY
(DECEMBER 1919 – MARCH 1920)..... 51

Vizer Sviltana, Bidun Yurii

THE TRANSFER OF THE KYIV THEOLOGICAL SEMINARY
TO A NEW LOCATION (1899–1901)..... 62

Tymoshyk Mykhailo

ETHICS OF AWARDS IN INTERNATIONAL POLITICS:
HISTORICAL CONTEXT OF MORAL DILEMMAS AND THEIR IMPACT
ON FOREIGN POLICY OF STATES 70

Fesan Volodymyr

DIGITAL TIMELINES AS A TOOL FOR REPRESENTING HISTORICAL NARRATIVES:
ANALYSIS OF THE PROJECT “HISTORY OF UKRAINE”
ON THE TIME.GRAPHICS PLATFORM..... 78

Filipovych Myroslava, Kushpetiuk Olena

CULTURAL EVOLUTION OF VOLYN BETWEEN THE TWO WORLD WARS..... 89

Chalavan Victor

SCIENTIFIC RESEARCH IN AGRICULTURAL ENTOMOLOGY
AND PHYTOPATHOLOGY AT SECTORAL RESEARCH STATIONS
IN UKRAINE (EARLY 20TH CENTURY – 1920S)..... 96

PHILOSOPHY

Bilokopytova Nina THE PHILOSOPHICAL HERMENEUTICS OF HURUFISM: ON MYSTICAL LETTERISM IN ISLAMIC THOUGHT.....	104
Bohomaz Oksana INNOVATIVE APPROACHES IN WORKING WITH IDP CHILDREN IN THE NETWORK SOCIETY: DEVELOPMENT OF RESILIENCE, CREATIVITY AND DIGITAL INTEGRATION.....	115
Boichenko Mykhailo NORMALIZATION OF CULTURAL TRAUMA: THE LIMITS OF SELECTIVE INCLUSION FOR EDUCATION AND SOCIETY IN A WAR SITUATION.....	122
Bukina Tetiana, Yampolets Pavlo PHILOSOPHICAL DIMENSIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CONSCIOUSNESS.....	130
Vatsyk Yuliia WAR AS A STRUCTURAL ELEMENT OF NATIONAL IDENTITY: PERSPECTIVES FROM UKRAINE AND JAPAN.....	137
Hlushko Tetiana, Vaksiutenko Pavlo GLOBAL STRATEGIES OF NEOIMPERIALISM AND PHILOSOPHY OF NATIONAL RESISTANCE: UKRAINIAN CONTEXT.....	144
Gorban Richard PHILOSOPHY UNDER CONDITIONS OF MARKET ECONOMY AND EXISTENTIAL WAR.....	152
Grynenko Dmytro THE CULTURE OF TRUST IN THE EXISTENTIAL PRACTICES OF THE MODERN INDIVIDUAL.....	165
Kubko Valentyna THE VALUE DIMENSION OF ACADEMIC INTEGRITY IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	172
Poperechna Galyna, Moroz Olena, Voronova Galyna THE IMPACT OF POST-TRUTH ON CIVIC CONSCIOUSNESS DURING PERIODS OF GLOBAL CRISES.....	181
Prokopovych Lada AXIOLOGICAL ASPECT OF THE “PUPPET THEATRE” OF FASHION MANNEQUINS IN CINEMA.....	191
Protska Svitlana IT-EDUCATION IN UKRAINE AS A CARRIER OF VALUES OF THE NETWORK SOCIETY.....	198
Sahaidak Illia PHILOSOPHICAL REFLECTION ON THE FUNDAMENTAL CATEGORIES OF ECONOMIC POLICY.....	206
Semeniuk Kateryna FEATURES OF FORMING A HUMANISTIC WORLDVIEW IN STUDENTS OF THE UKRAINIAN STATE UNIVERSITY NAMED AFTER MYKHAILO DRAHOMANOV IN THE PROCESS OF STUDYING ETHICAL AND AESTHETIC DISCIPLINES.....	212

Telizhenko Liudmyla

COMMEMORATION OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AS A FACTOR
IN THE HUMANITARIAN CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY:
A PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE.....220

Fialko Nataliia

LEGITIMATION THROUGH EDUCATION: PHILOSOPHY OF FORMING
THE MOTIVATIONAL SPHERE OF FUTURE CITIZENS.....228

Shakun Natalia, Olkhovyk Maryna

ARISTOTELIAN “PRAXIS” AND THE UKRAINIAN PHILOSOPHY
OF ACTION IN WARTIME CONDITIONS.....236

Honcharenko Kateryna, Kholosha Tamara

DECOLONIZED IMAGE OF THE KOBZAR IN THE PERSPECTIVE
OF CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE: PHILOSOPHICAL ASPECT.....242

Samoilenko Serhii, Yaroshenko Alla, Bredun Oleksandr, Shyngirei Nataliia

FORMATION OF A PHYSICIAN’S ETHICAL COMPETENCE:
A SYNTHESIS OF BIOETHICS, DEONTOLOGY, AND PEDAGOGY.....250

CULTUROLOGY

Ananov Oleksii

STRATEGIES FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CULTURE:
TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONAL FIELD AMIDST WAR.....259

Bila Valeria

MASSURREALISM IN AUDIOVISUAL CULTURE LATE XX –
FIRST QUARTER OF XXI CENTURY.....272

Venger Olena

AESTHETICS OF THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CULTUROLOGICAL
CONCEPT BY LEV MANOVYCH.....278

Holubtsova Liubov, Plutalov Serhii, Ardelian Liudmyla, Kino Vitaliy, Kino Daniil

CREATIVITY AS A THEATRE STRATEGY TOOL.....287

Horyslavets Volodymyr, Horyslavets Yevhen

LIMINAL STRATEGIES IN CONTEMPORARY THEATRICAL PERFORMANCE:
FROM TRANSITION RITUALS TO CULTURAL TRANSFORMATION.....295

Gotynyan-Zhuravlyova Vitaliya, Sumchenko Iryna,

IMAGES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERATURE AND ART:
FROM MYTHS TO A REAL THREAT.....303

Koncieva Olena, Havryliuk Oksana

LEXICAL MEANS OF EXPRESSING ARTISTIC INTENT IN THE AUTHOR'S
SIGNATURES AND TITLES OF MARIA PRIMACHENKO'S PAINTINGS.....309

Moskvykh Olha, Shostak Victor, Stoliarchuk Nataliia

CREATIVITY AND STRATEGIC PLANNING OF SOCIO-CULTURAL PROJECTS
IN THE TOURISM INDUSTRY OF UKRAINE:
INTERCULTURAL COMMUNICATION AND INTERNATIONAL INVESTMENT.....317

Parkhomenko Andrii

THE PROBLEM OF CULTURAL STATUS AND THE ROLE OF THE SCREEN
IN THE VISUALIZATION OF DIGITAL CONTENT.....328

Petrenko Vladyslav ON THE QUESTION OF THE CITY-IMAGE IN THE PHILOSOPHY OF SIMONE WEIL.....	338
Prihoda-Donets Tamila TRANSGRESSION OF THE BODY IN THE CONTEXT OF WAR: A CULTURAL ANALYSIS.....	348
Rudy Andriy MEDIA, SEMIOTIC AND VISUAL TURN AS BASIS FOR MOTION DESIGN ANALYSIS.....	355
Sinelnikov Dmytro CULTURAL HERITAGE AND ITS ATTRACTIVENESS AS A RESOURCE FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN TOURISM AND RECREATIONAL DESTINATIONS (CASE STUDY OF THE KYIV REGION).....	361
Solomko Hanna INVOKING RELIGIOUS IMAGERY IN REFRAMING THE SOCIAL ROLE OF CHOREOGRAPHY IN CONTEMPORARY CULTURE.....	372
Sumyatin Stanislav INFORMATION TECHNOLOGY AS A FACTOR IN THE POETICS OF CULTURE.....	378
Tyschenko Bohdan STAGE LIFE OF ANIKO REKHVIASHVILI'S BALLETS AT THE NATIONAL OPERA OF UKRAINE.....	387
Khovpun Oleksii, Dombrovska Oksana INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CULTURAL DIPLOMACY.....	394
Tsapiak Mykola ARCHETYPAL MOVEMENT REPRESENTATIONS IN FOLK DANCE ART: SEMIOTICS OF EMBODIED EXPRESSION.....	401
Shumeiko Liudmyla CULTURAL-CREATING RESILIENCE AS A NEW CULTURAL PARADIGM.....	407
Markiv Oleksandra, Markiv Ivan, Zarivna Oksana, Chebotaev Vladislav MEDIA ANALYTICS IN THE CONTEXT OF INTERDISCIPLINARY UNDERSTANDING: INTEGRATION OF LEGAL, SOCIAL SCIENCE, AND ENGLISH LANGUAGE COMPETENCIES.....	417

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 3 (15)

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Гайдабрус Вікторія Борисівна

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 50,22. Замов. № 1025/841. Наклад 300 прим.
Підписано до друку 05.09.2025 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.